

๓. ลักษณะสูตร

เรื่อง มหาปุริสพยากรณ์

[๑๓๐] ข้าพเจ้า (พระอานนทเถระเจ้า) ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ในพระนครสาวัตถี. ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระมหาบุรุษผู้ประกอบด้วย มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ เหล่านี้ ย่อมมีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ ถ้าครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชามีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีอาณาจักรมั่นคง ประกอบด้วย รัตนะ ๗ ประการ. คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ฤดูหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว เป็นที่ ๗. พระราชาบุตรของพระองค์มี กว้างหนึ่งพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย้ายเสนาของข้าศึกได้. พระองค์ทรงชนะโดยธรรม โดยเสมอ มีต้องใช้อาชญา มีต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดิน มีสาครเป็นขอบเขต มีได้มีเสา. เชื้อน ไม่มีนิมิต ไม่มีเสี้ยนหนาม มั่งคั่งแพร่หลาย มีความเกษมสำราญ ไม่มีเสียด ถ้าเสด็จออกบวชเป็นพรพชิตจะได้เป็นพระอรหันตสัมมา-ไม่มีพุทธเจ้า มีหลังคา คือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการนั้นเป็นโจน ซึ่งพระมหาบุรุษประกอบแล้ว ย่อมมีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือถ้าครองเรือนจะได้เป็น

พระเจ้าจักรพรรดิ. อนึ่ง ถ้าพระมหาบุรุษนั้นเสด็จออกผนวช จะได้เป็น
พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคา คือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก. คู่ก่อน
ภิกษุทั้งหลาย มหาบุรุษในโลกนี้

๑. มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี การที่พระมหาบุรุษมี
พระบาทประดิษฐานเป็นอันดีนี้ เป็นมหาปุริสลักษณะ
ของมหาบุรุษ
๒. พื้นภายใต้ฝ่าพระบาทของพระมหาบุรุษ มีจักรเกิดขึ้นมี
ซี่ก้ำข้างละพัน มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง
แม้การที่พื้นภายใต้ฝ่าพระบาท ของพระมหาบุรุษมีจักร
เกิดขึ้นมีซี่ก้ำข้างละพัน มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการ
ทั้งปวงนี้ก็เป็มหาปุริสลักษณะของพระมหาบุรุษ
๓. มีสันพระบาทยาว
๔. มีพระองคุลียาว
๕. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อน นุ่ม
๖. มีฝ่าพระหัตถ์ฝ่าพระบาทมีลายประหนึ่งตาข่าย
๗. มีข้อพระบาทลอยอยู่เบื้องบน
๘. มีพระขงฆ์เรียวดุจแข็งเนื้อทราย
๙. เสด็จยืนมิได้น้อมพระวรกายลงเอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสอง
อุบค้ำไ้ถึงพระขานูทั้งสอง
๑๐. มีพระคุษะเร้นอยู่ในฝัก
๑๑. มีพระฉวีวรรณดุจทองคำ คือมีพระตจะประดุจหุ้ม

ด้วยทอง

๑๒. มีพระฉวีละเอียด เพราะพระฉวีละเอียดฐลีละองจิ่ง
มิได้ติดอยู่ในพระวรกาย
๑๓. มีพระโลมาขุมละเส้น ๆ เสมอไปทุกขุมขน
๑๔. มีพระโลมามีปลายช้อยขึ้นข้างบน มีสีเขียวเหมือนสี
ดอกอัญชัญ ขดเป็นกุ่มทลทักษิณาวรรต
๑๕. มีพระวรกายตรงเหมือนกายพรม
๑๖. มีพระมังสะเต็มในที่ ๗ สถานที่ คือหลังพระหัตถ์ทั้งสอง
หลังพระบาททั้งสอง จงอยพระอังสาทั้งสอง และ
พระศอก
๑๗. มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของสีหะ
๑๘. มีระหว่างพระอังสาเต็ม
๑๙. มีปริมณฑลดูจไม่นิโครธ วาของพระองค์เท่ากับพระ
วรกายของพระองค์ พระวรกายของพระองค์เท่ากับ
วาของพระองค์
๒๐. มีลำพระศอกกลมเท่ากัน
๒๑. มีปลายเส้นประสาทสำหรับนารสอาหารอันดี
๒๒. มีพระหนูดอกคางราชสีห์
๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่
๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน
๒๕. มีพระทนต์ไม่ห่าง

๒๖. มีพระทาสูชาวงาม

๒๗. มีพระชีวหาใหญ่

๒๘. มีพระสุรเสียงดุจเสียงแห่งพรหม ตรัสมีนำเนียงตั้ง
นการะเวก

๒๙. มีพระเนตรดำสนิท

๓๐. มีดวงพระเนตรดุจตาโค

๓๑. มีพระอุณาโลมบังเกิด ณ ระหว่างพระโขนง มีสีขาว
อ่อนควรเปรียบด้วยนุ่น

๓๒. มีพระเศียรดูประดับด้วยกรอบพระพักตร์

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาปุริสลักขณะ ๓๒ ประการนี้แล ที่พระ
มหาบุรุษประกอบแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้มีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่าง
อื่น คือถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ... หนึ่ง ถ้าพระ-
มหาบุรุษเสด็จออกผนวชจะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามีหลังคาคือ
กิเลสอันเปิดแล้วในโลก. ภิกษุทั้งหลาย พวกฤๅษีแม้เป็นภายนอก ย่อม
ทรงจามหาปุริสลักขณะของพระมหาบุรุษ ๓๒ เหล่านี้ได้ แต่ฤๅษีเหล่านั้นย่อม
ไม่ทราบว่าเป็นอย่างไรแต่ตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์
เพราะกรรมที่ตนทำ สังสม พอกพูน ไพบูลย์ไว้ สัตว์ที่บำเพ็ญกุศลกรรมนั้น
ย่อมครอบงำเทวดาทั้งหลายอื่นในโลกสวรรค์โดยสถาน ๑๐ คือ อายุทิพย์
วรรณทิพย์ ความสุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นอธิบดีทิพย์ รูปทิพย์
เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ และโภจวิญญูทิพย์ ครั้นจุติจากโลกสวรรค์
นั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้มหาปุริสลักขณะนี้.

ว่าด้วยบุรพาธิการของพระตถาคต

[๑๓๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อนภพก่อน กำเนิดก่อนเป็นผู้ยึดมั่นในกุศลธรรม ยึดมั่นไม่ถอยหลัง ในกายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต การบำเพ็ญทาน ในการสมาทานศีล ในการรักษาอุโบสถ ในการปฏิบัติดีในมารดา บิดา สมณพราหมณ์ ในความเป็นผู้เคารพต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และในธรรม เป็นอธิกุศลอื่น ๆ ตถาคตยอมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้น อันตนทำ สั่งสม พอกพูน ไพบูลย์ ตถาคตยอมครอบงำ เทวดาทั้งหลายในโลกสวรรค์โดยสถาน ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณทิพย์ ความสุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นอธิบดีทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ และโภจัญญ์ทิพย์ ครั้นจุติจากโลกสวรรค์นั้นแล้ว มาถึงความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้มหาปุริสลักษณะนี้.

ทรงเหยียบพระบาทเสมอกัน

[๑๓๑] พระมหานรุษนั้น มีพระบาทตั้งอยู่เป็นอันดี คือ ทรงเหยียบพระบาทเสมอกันบนพื้น ทรงยกพระบาทขึ้นก็เสมอกัน ทรงจรดพื้นด้วยฝ่าพระบาททุกส่วนเสมอกัน พระมหานรุษทรงถึงพร้อมด้วยลักษณะนั้น หากอยู่ครองเรือน จะเป็นพระราชาจักรพรรดิ เป็นผู้ทรงธรรมเป็นธรรมราชา มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีอาณาจักรมั่นคงถึงพร้อมด้วยรัตนะ ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว เป็นที่ ๗. และมีพระราชโอรสมากกว่าพัน ล้วนเป็นผู้แก้วกล้า พระรูปสมเป็นวิรกษัตริย์ สามารถย้ายยี่เสนา.

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 6

ของข้าศึกได้. และพระมหาบุรุษนั้นทรงชนะโดยธรรมเสมอ มิต้องใช้
อาชญาต้องใช้ศัสตราทรงครองแผ่นดินมีสาครเป็นขอบเขตมิได้มีเสาเขื่อน
มิได้มีนิมิต ไม่มีเสี้ยนหนาม มั่งคั่งแพร่หลาย มีความเกษมสำราญ ไม่มี
หมู่มัจฉา เมื่อเป็นพระราชาก็ได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาก็ได้ผลข้อนี้คือ
ไม่มีใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ที่เป็นข้าศึกศัตรู จะข่มได้. อนึ่ง ถ้าพระมหาบุรุษ
ออกทรงผนวชจะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคา คือกิเลสอัน
เปิดแล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้
ผลข้อนี้ คือ ไม่มีเหล่าข้าศึกศัตรูภายใน หรือภายนอกคือราคะ โทสะ
หรือโมหะ หรือสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม ใคร ๆ ในโลกนี้จะ
ข่มได้. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลาย
จึงกล่าว กาถาประพันธ์ในพระลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๓๓] พระมหาบุรุษยินดีแล้วในสัจจะ ในธรรม

ในการฝึกตน ในความสำรวม ในความสะอาด
ในศีลในอุโบสถกรรม ในความไม่เบียดเบียน
สัตว์ทั้งหลาย ทรงยึดถือมั่นคง ทรงประพฤติ
อย่างรอบคอบ.

เพราะกรรมนั้นพระมหาบุรุษจึงหลีกไปสู่

เพลินินดี จุตจากไตรทิพย์แล้วเวียนมาใน
โลกนี้ เหยียบปฐพีด้วยพระบาทอันเรียบ
พวกพราหมณ์ผู้ทำนายพระลักษณะมา
ประชุมกัน แล้วทำนายว่า พระราชกุมารนี้

มีฝ่าพระบาทตั้งประดิษฐานเรียบ เป็นคฤหัตถ์

หรือบรรพชิตก็ไม่มีใครข่มได้ พระลักษณะ
นั้นย่อมเป็นนิमितต่อความนั้น

พระราชกุมารนี้เมื่ออยู่ครองเรือนไม่มีใคร
ข่มได้ มีแต่ครอบครัวพวกปรปักษ์ เหล่าศัตรู
มีอาชญาภัยได้ ใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ในโลกนี้
หากพระราชกุมารนี้ออกทรงผนวช ทรง
ยินดีในเนกขัมมะ จะมีพระปรีชาเห็นแจ้ง
เป็นอัครบุคคลไม่ถึงความเป็นผู้อันใคร ๆ ข่ม
ได้ ย่อมเป็นผู้สูงสุดกว่านรชน อันนี้เป็น
ธรรมดาของพระกุมารนั้น.

ว่าด้วยการบรรเทาความสะดุ้งกลัว

[๑๓๔] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในกาลก่อน
ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน ได้นำความสุขมาให้แก่ชนเป็นอันมาก บรรเทา
ความหวาดกลัวและความสะดุ้ง จัดการรักษาป้องกันคุ้มครองอย่างเป็นธรรม
ได้ให้ทานพร้อมด้วยวัตถุอันเป็นบริวาร. ตถาคตนั้นเบื้องหน้าแต่ตายเพราะ.
กายแตก ย่อมเข้าถึงโลกสวรรค์ เพราะธรรมนั้นอันตนทำ สังสม พอกพูน
ไปบุญไว้แล้ว. ตถาคตได้ครอบงำเทวดาทั้งหลายอื่นในเทวโลกโดยฐานะ
๑๐ คือ อายุทิพย์ ๆ ๓ ๆ ครั้นจุติจากโลกสวรรค์นั้นแล้ว มาถึงความเป็น

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 8

อย่างนี้ ย่อมได้มหาปุริสลักษณะนี้ คือ ได้ฝ่าเท้าทั้งสองมีจักรเกิด มีซี่
กำพันหนึ่ง มีงมมีคุมบริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง มีระหว่างอันกุศลกรรม
แบ่งเป็นอันดี. พระมหาบุรุษถึงพร้อมด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือน
จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๆ ล ๆ เมื่อเป็นพระราชาก็ได้อะไร เมื่อเป็น
พระราชาก็ได้ผลข้อนี้ คือ มีบริวารมาก คือมีบริวารเป็นพราหมณ์ เป็น
คฤหบดี เป็นชวานิกม เป็นชาวชนบท เป็นโหราจารย์ เป็นมหาอำมาตย์
เป็นกองทหาร เป็นนายประตู เป็นอำมาตย์ เป็นบริษัท เป็นเจ้า เป็น
เศรษฐี เป็นกุมาร. ถ้าพระมหาบุรุษนั้นออกทรงผนวช จะเป็นพระอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้า
จะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้ผลคือ มีบริวารมาก มีบริวารเป็นภิกษุ
เป็นภิกษุณี เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นอสูร
เป็นนาค เป็นคนธรรพ์. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสความนี้ไว้. พระโอรานา-
จารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในพระลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๓๕] พระมหาบุรุษเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ๆ

นำความสุขมาให้แก่ชนเป็นอันมาก บรรเทาภัย

คือความหวาดกลัวและความหวาดสะดุ้ง ขวน

ขวายในการคุ้มครองรักษาป้องกัน

เพราะกรรมนั้นพระมหาบุรุษจึงหลีกไปสู่อุ

ไทรทิพย์ เสวยความสุขและสมบัติเป็นที่

เพลิเพลินยินดี ครั้นจุตจากทิพย์แล้ว เวียน

มาในโลกนี้ ย่อมได้ลายจักรทั้งหลาย มีซี่กำ

พันหนึ่ง มีงม มีคุมโดยรอบ ที่ฝ่าพระบาททั้ง

สอง

พวกพราหมณ์ผู้ทำนายลักษณะมาประชุม
กันแล้ว เห็นพระราชกุมารมีบุญลักษณะเป็น
ร้อย ๆ แล้วทำนายว่า พระราชกุมารนี้จักมี
บริวารย่ำยี ศัตรู เพราะจักรทั้งหลายมีกงโดย
รอบอย่างนั้น

ถ้าพระราชกุมารนั้นไม่ออกทรงผนวชจะ
ยังจักรให้เป็นไป และปกครองแผ่นดินมี
กษัตริย์ที่มียศมากติดตามแวดล้อมพระองค์

หากทรงผนวชทรงยินดีในเนกขัมมะ จะมี
พระปรีชาเห็นแจ้ง พวกเทวดา มนุษย์ อสูร
ท้าวสักกะ ยักษ์ คนธรรพ์ นาค นก และสัตว์
๔ เท้าที่มียศมาก จะแวดล้อมพระองค์ ผู้ไม่
มีใครยิ่งกว่า อันเทวดาและมนุษย์บูชาแล้ว.

[๑๓๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน ละปาณาติบาตแล้ว เว้นขาดจากปาณาติบาตแล้ว
วางอาชญา วางศีลตรา มีความละเอียด มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่
สัตว์ทั้งปวงอยู่. ตถาคตย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ
กายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สังขม พอกพูน ไพบูลย์ ตถาคตย่อม
ครอบงำ เทวดาทั้งหลายอื่นในโลก โดยฐานะ ๑๐ คือ อายุทิพย์ วรรณทิพย์
ความสุขทิพย์ ยศทิพย์ ความเป็นอธิบดีทิพย์ รูปทิพย์ เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์
รสทิพย์ และโภจภูตทิพย์ ครั้นจุติจากโลกสวรรค์นั้นแล้ว มาสู่ความ

เป็นอย่างนี้ ย่อมได้ซึ่งมหาปุริสลักษณะ ๓ ประการคือ สิ้นพระบาทยาว ๑ มีพระองค์ยาว ๑ พระวรกายตรงดั่งกายพรหม ๑. พระมหาบุรุษนั้นถึงพร้อมด้วยลักษณะทั้งหลายเหล่านั้น หากครองเรือนจะเป็นพระราชจักรพรรดิ ๆ ล ๆ เมื่อเป็นพระราชจะได้อะไร เมื่อเป็นพระราชจะได้ผลข้อนี้คือ มีพระชนมายุตั้งอยู่ยืนยาว ทรงรักษาพระชนมายุยืนยาว ไม่มีใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ เป็นข้าศึกศัตรู จะสามารถปลงพระชนม์ชีพในระหว่างได้ ๆ ล ๆ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้ผลข้อนี้คือ มีพระชนมายุยืนตั้งอยู่นาน ทรงรักษาพระชนมายุยืนยาวไม่มีข้าศึกศัตรูจะเป็นสมณพราหมณ์ เทวดา มารพรหม ใคร ๆ ในโลกสามารถปลงพระชนม์ชีพในระหว่างได้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในพระลักษณะเหล่านั้นว่า.

[๑๓๗] พระมหาบุรุษทรงทราบการฆ่าสัตว์ให้ตาย

เป็นภัยแก่ตน ได้เว้นจากการฆ่าสัตว์อื่นแล้ว

เบื้องหน้าแต่มีพระคุณได้ไปสู่สวรรค์ เพราะกรรม

ที่ทรงประพฤติดีแล้วนั้นเสวยวิบากอันเป็น

ผลแห่งกรรมที่ทรงทำดีแล้ว

จุมติ (จากสวรรค์) แล้วเวียนมาในโลก

นี้ย่อมได้พระลักษณะ ๓ ประการ คือ มีสิ้น

พระบาทยาว ๑ พระกายเกิดดีตรงสวयงามดุจ

กายพรหม มีพระพาหุงาม มีความเป็นหนุ่ม

ทรวดทรงงามเป็นสุชาติ ๑ มีนิ้วพระหัตถ์

นิ้วพระบาทยาวอ่อนดั่งปุยฝ้าย ๑ พระชนก

เป็นต้น ทรงบำรุงพระราชกุมาร เพื่อให้มี

พระชนมายุยืนยาว เพราะพระองค์สมบูรณ์ -

ด้วยมหาปุริสลักษณะ ๓ ประการ

ถ้าพระราชกุมารทรงครองเรือน ก็จะทำให้

พระชนมชีพยืนยาว ถ้าออกทรงผนวชก็

จะให้พระชนมชีพยืนยาวกว่านั้น เพื่อให้เจริญ

ด้วยอำนาจ และความสำเร็จ พระลักษณะ

นั้นเป็นนิमित เพื่อความเป็นผู้มีพระชนมายุยืน

ด้วยประการดังนี้.

[๑๓๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน เป็นผู้ให้ของที่ควรเคี้ยว และของที่ควรบริโภคน
ของที่ควรดื่ม น้ำที่ควรดื่ม อันประณีต และมีรสอร่อย. ตถาคตยอมเข้า
ถึงโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ
สั่งสม พอกพูนไปบุญอยู่ ฯลฯ ครั้นจุติจากโลกสวรรค์นั้นแล้ว มาสู่ความเป็น
อย่างนี้ ย่อมได้มหาปุริสลักษณะนี้ คือมีมังสะอุมในที่ ๓ สถาน คือ ที่หลัง
พระหัตถ์ทั้งสอง ก็มีมังสะอุม ที่หลังพระบาททั้งสอง ก็มีมังสะอุม ที่พระ

อัสสาทั้งสอง ก็มีมังสะอุม ที่ถ้าพระศอ ก็มีมังสะอุม พระมหาบุรุษทรง
สมบูรณ์ด้วยพระลักษณะนั้น หากครองเรือนจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ
เมื่อเป็นพระราชาจะได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะได้รับผลข้อนี้ คือยอมได้
ของที่ควรเคี้ยว ของที่ควรบริโภคน้ำที่ควรดื่ม อันประณีต มีรสอร่อย.
ถ้าพระมหาบุรุษออกทรงผนวช ฯลฯ เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้
อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้รับผลข้อนี้ คือ ทรงได้ของที่ควรเคี้ยว
ของที่ควรบริโภคน้ำที่ควรดื่ม อันประณีต มีรสอร่อย.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าว
คาถาประพันธ์ในลักษณะเหล่านั้นว่า.

[๑๓๕] พระมหาบุรุษเป็นผู้ให้ของที่ควรเคี้ยว

ของที่ควรบริโภคน้ำที่ควร
ดื่ม มีรสอันสูงสุด และเลิศเพราะกรรมที่
ทรงประพฤติดีแล้วนั้น พระมหาบุรุษนั้นจึง
บันเทิงยิ่งนานในสวนนั้นทุกวัน
มาในโลกนี้ ย่อมได้มังสะอุมใน ๘ แห่ง
ได้ฝ่าพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม บัณฑิต
ผู้ฉลาดในพยัญชนะ และนิมิต กล่าวไว้
เพื่อความเป็นผู้ได้ของเคี้ยว และของบริโภคน้ำ
อันมีรส

ลักษณะนั้นไซ้ว่าจะต้องความแม่แก่พระ-

มหาบุรุษผู้เป็นคฤหัสถ์เท่านั้น ถึงพระมหาบุรุษ
ออกทรงผนวชก็ย่อมได้ของควรเคี้ยว และ
ของควรบริโภคนั้นเหมือนกัน พระองค์ได้
ของควรเคี้ยว และควรบริโภคมิรสอันสูงสุด
บัณฑิตทั้งหลายกล่าวแล้วว่า พระองค์เป็นผู้
ตัดกิเลสเป็นเครื่องผูกพันของคฤหัสถ์ทั้งปวง
เสีย.

[๑๔๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ภพก่อน กำเนิดก่อน เป็นผู้สงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ คือ
ด้วยการให้ ด้วยการกล่าวคำเป็นที่รัก ด้วยการประพุดิตนให้เป็นประโยชน์
ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ. ตถาคตย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้า
แต่ตายเพราะกายแตกเพราะกรรมนั้นอันตนทำ สังสม พอกพูน ไพบูลย์.
ครั้นจุติจากโลกสวรรค์นั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอันยอมได้ซึ่งมหาปุริส-
ลักษณะ ๒ ประการเหล่านี้ คือ ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม ๑
พระหัตถ์และพระบาทมีลายดังตาข่าย ๑. พระมหาบุรุษสมบูรณ์ด้วยพระ
ลักษณะทั้งสองนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อ
เป็นพระราชาจะได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาได้ผลข้อนี้ คือ มีบริวารชน
อันพระองค์สงเคราะห์แล้วเป็นอย่างดี บริวารชนที่พระองค์สงเคราะห์แล้ว
เป็นอย่างดีนั้น เป็นพราหมณ์ เป็นคฤหบดี เป็นชวานิกม เป็นชาวชนบท
เป็นโหราจารย์ เป็นมหาอำมาตย์ เป็นกองทหาร เป็นนายประตู เป็น
อำมาตย์ เป็นบริษัท เป็นเจ้า เป็นเศรษฐี เป็นกุมาร ฯลฯ เมื่อพระ

มหาบุรุษนั้นออกทรงผนวชเป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อพระมหาบุรุษ
ทรงผนวชเป็นพระพุทธเจ้าจะได้ผล คือ มีบริวารชนอันพระองค์สงเคราะห์
แล้วเป็นอย่างดี บริวารชนที่พระองค์สงเคราะห์เป็นอย่างด้นั้น เป็นภิกษุ
เป็นภิกษุณี เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นอสูร
เป็นนาค เป็นคนธรรพ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโหรา-
ณาจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์ในพระลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๔๑] พระมหาบุรุษทรงทำแล้ว ทรงประพฤติ
แล้ว ซึ่งการให้ ๑ ซึ่งความเป็นผู้ประพฤติให้
เป็นประโยชน์ ๑ ซึ่งความเป็นผู้กล่าวคำเป็น
ที่รัก ๑ ซึ่งความเป็นผู้มีฉันทะเสมอกัน ๑
ให้เป็นความสงเคราะห์อย่างดีแก่ชนเป็นอัน
มาก. ย่อมไปสู่สวรรค์ด้วยคุณอันตนมิได้ดู
หมิ่น

จุดจากสวรรค์แล้วเวียนมาในโลกนี้ ก็เป็น
พระกุมารยังหนุ่มแน่นงดงาม ย่อมได้ความ
เป็นผู้มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม
ความเป็นผู้มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมี
ลายเป็นตาข่ายงามอย่างยิ่ง และมีส่วนสวย
น่าชมด้วย

พระองค์มาสู่แผ่นดินนี้ มีบริวารชนอัน
พระองค์ตรวจตราและสงเคราะห์ดี ตรัสด้วย

คำเป็นที่น่ารัก แสวงหาผลประโยชน์เกื้อกูล

และความสุขให้ ทรงประพาศคุณงามความดี

ที่พระองค์ชอบเป็นอย่างยิ่ง

ถ้าพระองค์ทรงละ การบริโภคมามทั้งปวง

เป็นพระชินะตรีศธรรมกถา แก่ประมุขชน

ชนทั้งหลายก็จะสนองคำของพระองค์ เลื่อมใส

ยิ่งนัก ครั้นฟังธรรมแล้วย่อมจะพากันประพาศ

ธรรมสมควรแก่ธรรม.

[๑๔๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน เป็นผู้กล่าววาจาประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม แนะนำประชาชนเป็นอันมาก เป็นผู้นำประโยชน์ และความ สุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้บูชาธรรมเป็นปกติ. ตถาคตยอมเข้าถึง สுகติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ ตั้งสม พอกพูน ไพบูลย์ ฯลฯ จุดจากโลกสวรรค์นั้นแล้วมาสู่ความเป็น อย่างนี้ ย่อมได้ซึ่งมหาปริสัทลักษณะ ๒ ประการ นี้คือ มีพระบาทจุตสังข์ กว่า ๑ มีพระโลมาล้วนมีปลายช้อยขึ้นข้างบนทุก ๆ เส้น ๑. พระมหา บุษสมบุรณ์ด้วยพระลักษณะทั้งสองนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะเป็นพระเจ้า- จักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระเจ้าจักรพรรดิจะได้อะไร เมื่อเป็นพระเจ้า- จักรพรรดิจะได้รับผลข้อนี้ คือ เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุขสูง สุด ดีกว่าหมู่ชนบริโภคมาม. ถ้าพระมหามุขออกทรงผนวชจะได้เป็น พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคา คือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก เมื่อ

เป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้รับผลข้อนี้คือ เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุขสูงสุด ดีกว่าสรรพสัตว์. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวคาถา ประพันธ์นี้ในพระลักษณะเหล่านี้ว่า

[๑๔๓] พระมหาบุรุษพิจารณาก่อนจึงกล่าวคำอัน

ประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม
แสดงกะประชาชนเป็นอันมาก เป็นผู้นำ
ประโยชน์และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย
เป็นผู้ไม่ตระหนี่ ได้เสวยสละบูชาธรรมแล้ว
พระองค์ยอมไปสู่สุคติ บันเทิงอยู่ในสุคติ
นั้น เพราะกรรมอันพระองค์ประพฤติดีแล้ว
มาในโลกนี้ยอมได้พระลักษณะ ๒ ประการ
เพื่อความเป็นผู้มีความสุขอันอุดม

พระมหาบุรุษนั้นมีพระโลมามีปลายช้อย
ขึ้นข้างบนและโลหิตปิดบัง อันหนังหุ้มห่อ
มังสะและพระโลหิตปิดบัง อันหนังหุ้มห่อ
แล้ว และมีพระเพลาเบื้องบนงาม

พระมหาบุรุษเช่นนั้น หากครองเรือน จะ
ถึงความเป็นผู้เลิศกว่าพวกที่บริโศกคาม ไม่มี
ใคร ๆ ยิ่งกว่า พระองค์ทรงครอบงำชมพูทวีป
เสียสิ้น

อนึ่ง หากพระองค์ออกทรงผนวช ก็จะ
ทรงพระวิริยะอย่างประเสริฐ ถึงความเป็นผู้
เลิศกว่าสัตว์ทั้งปวง ไม่มีใคร ๆ ยิ่งกว่า
พระองค์ได้ ทรงครอบงำโลกทั้งปวงอยู่.

[๑๔๔] คุณอนกิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน เป็นผู้ตั้งใจสอนศิลาปะ วิชา จรรยา หรือกรรม
โดยความตั้งใจว่า ทำอย่างไรชนทั้งหลายนี้ ฟังรู้เร็ว ฟังสำเร็จเร็ว ไม่ฟัง
ลำบากนาน. ตถาคตยอมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกาย
แตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สั่งสม พอกพูน ไพบูลย์ ฯลฯ ครั้นจุติจาก
โลกสวรรค์นั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้ฟังมหาปุริสลักษณะนี้คือ
มีพระขงฆ์ริเวดั่งแข็งเนื้อทราย. พระมหานุรุชสมบุรณ์ด้วยพระลักษณะนั้น
ถ้าอยู่ครองเรือน จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะได้
อะไร เมื่อเป็นพระราชา จะได้รับผลข้อนี้ คือ จะทรงได้พาหนะอันคู่ควร
แก่พระราชา ซึ่งเป็นองค์เสนาแห่งพระราชา และเครื่องราชูปโภค อัน
สมควรแก่พระราชาโดยพลัน ฯลฯ ถ้าพระมหานุรุชออกทรงผนวชจะได้
เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคา คือ กิเลสเปิดแล้วในโลก
เมื่อเป็นพระพุทธรเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธรเจ้าจะได้ผลข้อนี้ คือ
จะทรงได้ ปัจจัยย่อนควรแก่สมณะ และบริษัท อันเป็นองค์ของสมณะ และ
เครื่องสมณูปโภค อันควรแก่สมณะโดยพลัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
เนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ใน
พระลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๔๕] พระมหานุรุชทรงปรารถนาอยู่ว่า ทำไหน
พวกชนทั้งหลายฟังรู้แจ่มแจ้งเร็วในศิลาปะ ใน

วิชา ในจรณะ และในกรรม และก่อนบอก
ศิลปะที่ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนใคร ๆ ด้วย
ความตั้งใจว่า ผู้ศึกษาจะไม่ลำบากนาน

ครั้นทำกุศลกรรมมีความสุขเป็นกำไรนั้น
แล้ว ย่อมได้พระชนม์ทั้งคู่เป็นที่ชอบใจ มี
ทรวดทรงดี กลมกล่อม เป็นสุชาติ เรียวไป
โดยลำดับ มีพระโหลมาบีปลายช้อยขึ้นข้างบน
มีหนังอันละเอียดหุ้มห่อแล้ว

บัณฑิตทั้งหลาย ชมพระมหาบุรุษนั้นว่า
พระองค์มีพระชนม์ดุจแข็งเนื้อทราย และชม
พระลักษณะ และพระโหลมาเส้นหนึ่ง ๆ อัน
ประกอบตัวสมบัติที่ใคร ๆ ปรารถนารวมเข้า
ไว้ในที่นี้ พระมหาบุรุษเมื่อยังไม่ทรงผนวชก็
ได้ลักษณะนั้นในที่นี้เร็วพลัน

ถ้าออกทรงผนวช ทรงยินดีด้วยความพอ
พระทัยในเนกขัมมะ มีพระปรีชาเห็นแจ้ง
ทรงพระวิริยะยอดเยี่ยม จะทรงได้พระ-
ลักษณะเป็นอนุโลมแก่พระลักษณะที่สมควร
เร็วพลัน.

[๑๔๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน ได้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ แล้วซักถาม

ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กรรมส่วนกุศลเป็นอย่างไร กรรมส่วนอกุศลเป็นอย่างไร กรรมส่วนที่มีโทษเป็นอย่างไร กรรมส่วนที่ไม่มีโทษเป็นอย่างไร กรรมส่วนที่ควรเสพเป็นอย่างไร กรรมที่ไม่ควรเสพเป็นอย่างไร กรรมอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน อนึ่ง กรรมอะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อเป็นประโยชน์ เพื่อ สุขตลอดกาลนาน. ตถาคตย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สังสม พอกพูน ไพบูลย์ ครั้น จุตติจากสวรรค์นั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้ซึ่งมหาปรีสัทลักษณะนี้คือ มีพระฉวีสุขุมละเอียด เพราะพระฉวีสุขุมละเอียด ฐิติละอองมิตติพระวรกายได้. พระมหาบุรุษทรงสมบุรณ์ด้วยพระลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือน จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะได้อะไร เมื่อเป็น พระราชาจะได้ผลข้อนี้ คือ มีปัญญามาก ไม่มีบรรดากามโกทิสนผู้ใดผู้หนึ่ง มีปัญญาเสมอ หรือมีปัญญาประเสริฐ กว่าพระองค์. ถ้าออกทรงผนวช จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้รับผลข้อนี้ คือ มีพระปริชามาก มีพระปริชากว้างขวาง มีพระปริชาร่าแรง มีพระปริชา ว่องไว มีพระปริชาเทียบแหลม มีพระปริชาทำลายกิเลส ไม่มีสรรพสัตว์ ผู้ใดผู้หนึ่งมีปัญญาเสมอ หรือมีปัญญาประเสริฐกว่าพระองค์. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถา ประพันธ์นี้ในพระลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๔๗] พระมหาบุรุษเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน ๆ

ประสงค์จะรู้ทั่วถึงเข้าหาบรรพชิต สอบถาม
ตั้งใจฟังด้วยดี มุ่งความเจริญ อยู่ภายใน
ไตร่ตรองอรรถกถา

มาอุปติเป็นมนุษย์ มีพระฉวีละเอียด
เพราะกรรมที่ได้ปัญญา บัณฑิตผู้ฉลาดใน
ลักษณะ และนิमित ท่านายว่า พระราชกุมาร
เช่นนี้ จะทรงหยั่งทราบอรรถ อันสุขุมแล้ว
เห็นอยู่

ถ้าไม่เข้าถึงบรรพชาก็จะยังจักรให้เป็นไป
ปกครองแผ่นดิน ในการสั่งสอนสิ่งที่เป็น
ประโยชน์ และในการกำหนด ไม่มีใคร
ประเสริฐหรือเสมอเท่าพระองค์

ถ้าพระราชกุมารเช่นนั้นออกทรงผนวช
ยินดีด้วยความพอพระทัยในเนกขัมมะ มีพระ
ปรีชาเห็นแจ่มแจ้ง ทรงได้พระปรีชาอันพิเศษ
อันยอดเยี่ยม บรรลุโพธิญาณ ทรงพระปรีชา
ประเสริฐกว้างขวางตั้งแผ่นดิน.

[๑๔๘] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคคเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน เป็นผู้ไม่มีความโกรธ ไม่มีความแค้นใจแม้
คนหม่มมากกว่าเขาก็ไม่ขัดใจ ไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่จองผลาญ ไม่ทำความ

โกรธ ความเคือง และความเสียใจให้ปรากฏ และเป็นผู้ให้เครื่องลาดมีเนื้อละเอียดอ่อน และให้ผ้าสำหรับนุ่งห่ม คือผ้าไหมพัศตร์มีเนื้อละเอียด ผ้าฝ้ายมีเนื้อละเอียด ผ้าไหมมีเนื้อละเอียด ผ้ากัมพลมีเนื้อละเอียด. ตถาคตย่อมเข้าถึงสุติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สังสม พอกพูน ไพบูลย์ ฯลฯ ครั้นจุติจากสวรรค์นั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้ซึ่งมหาปุริสลักษณะนี้คือ มีฉวีวรรณดังทองคำ มีผิวหนังคล้ายทองคำ. พระมหาบุรุษสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ. ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาก็ได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาก็ได้รับผลข้อนี้คือ จะได้เครื่องลาดมีเนื้อละเอียด ทั้งได้ผ้าสำหรับนุ่งห่มคือผ้าไหมพัศตร์มีเนื้อละเอียด ผ้าฝ้ายมีเนื้อละเอียด ผ้าไหมมีเนื้อละเอียด ผ้ากัมพลมีเนื้อละเอียด ถ้าพระมหาบุรุษออกทรงผนวชจะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีหลังคาคือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้รับผลข้อนี้คือ ทรงได้เครื่องลาดมีเนื้อละเอียดอ่อน ทรงได้ผ้าสำหรับนุ่งห่ม คือผ้าไหมพัศตร์มีเนื้อละเอียด ผ้าฝ้ายมีเนื้อละเอียด ผ้าไหมมีเนื้อละเอียด ผ้ากัมพลมีเนื้อละเอียด. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์ในพระลักษณะนี้ว่า

[๑๔๕] พระมหาบุรุษของอธิฐานความไม่โกรธ

และได้ให้ทานคือ ผ้าเป็นอันมากแล้วแต่มี

เนื้อละเอียดมีสี ดำรงอยู่ในภพก่อน ๆ ทรง

เสียดละ เหมือนฝนตกทั่วแผ่นดิน.

ครั้งทรงทำกุศลกรรมนั้นแล้ว จูติจากโลก

มนุษย์โลก เข้าถึงเทวโลก เสวยวิบากอันเป็น

ผลกรรมที่ทรงทำไว้ดี มีพระฉวีเปรียบด้วย

ทอง ดุจพระอินทร์ผู้ประเสริฐกว่าเทวดา ย่อม

ครอบงำในเทวโลก

ถ้าเสด็จครองเรือน ไม่ปรารถนาที่จะทรง

ผนวช ก็จะทรงปกครองแผ่นดินใหญ่ ทรงได้

รัตนะ ๗ ประการ และความเป็นผู้มีพระฉวี

สะอาดละเอียดงาม ครอบงำประชุมชนใน

โลกนี้

ถ้าทรงผนวชก็จะได้ผ้าสำหรับทรงครอง

เป็นเครื่องนุ่งห่มอย่างดี และเสวยผลกรรมที่

เป็นประโยชน์ที่ทรงทำไว้ในภพก่อน ความ

หมดสิ้นแห่งผลกรรมที่พระองค์ทำไว้หาไม่มี.

[๑๕๐] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน

ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน เป็นผู้นำพวกญาติมิตร สหายผู้มีใจดีที่สูญหาย

พลัดพรากไปนาน ให้กลับมาพบกัน นำมารดาให้พบกับบุตร นำบุตรให้

พบกับมารดา นำบุตรให้พบกับบิดา นำบิดาให้พบกับบุตร นำบิดากับพี่น้อง

ให้พบกัน นำพี่ชายกับน้องสาวให้พบกัน นำน้องสาวกับพี่ชายให้พบกัน

ครั้งนำเขาให้พบพร้อมเพรียงกันแล้ว ก็ชื่นชม. ตถาคตย่อมเข้าถึงสุคติโลก

สวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สั่งสม
พอกพูน ไพบูลย์ ฯลฯ ครั้นจุติจากสวรรค์แล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้
ซึ่งมหาปรีศลักษณะนี้ คือ มีพระคุษะเร็นอยู่ในฝัก. พระมหาบุรุษสมบุรณ์
ด้วยพระลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ
เมื่อเป็นพระราชาจะได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะได้รับผลข้อนี้คือ มี
พระโอรสมาก พระราชบุตรของพระองค์มีกว่าพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรง
สมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย้ายเสนาของข้าศึกได้. ถ้าทรงออกผนวชจะได้
เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคา คือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก
เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้รับผลข้อนี้คือ
มีพระโอรสมาก พระโอรสของพระองค์มีจำนวนหลายพัน ล้วนเป็นผู้
แก่กล้า มีความเพียรเป็นองคสมบัติ. กำจัดเสนาอันเสียได้. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถา
ประพันธ์นี้ในพระลักษณะนั้นว่า

[๑๕๑] พระมหาบุรุษเป็นมนุษย์ในชาติก่อนๆ ได้

ทรงนำพวกญาติมิตรที่สูญหายพลัดพรากไป
นานให้มาพบกัน ครั้นทำให้เขาพร้อมเพรียง
กันแล้วก็ชื่นชม

เพราะกุศลกรรมนั้นพระองค์จึงหลีกไปสู่
ไตรทิพย์ เสวยความสุขและสมบัติเป็นที่
เพลิดเพลินและยินดี จุติจากเทวโลกแล้ว

เวียนมาเกิดในโลกนี้ ย่อมได้อังคาพยพที่ปิด

บัง ตั้งอยู่ในฝัก

พระมหาบุรุษเช่นนั้นมีพระโอรสมาก พระ
โอรสของพระองค์มากกว่าพัน ล้วนแก้วกล้า
เป็นวีรบุรุษ สามารถให้ศัตรูพ่ายไป ให้ปิต
เกิด และทูลถ้อยคำน่ารัก แก่พระมหาบุรุษ
ที่ยังทรงเป็นคฤหัสถ์

เมื่อพระมหาบุรุษทรงผนวชบำเพ็ญพรต มี
พระโอรสมากกว่านั้น ล้วนแต่ดำเนินตาม
พระพุทธรพจน์ พระลักษณะนั้นย่อมเป็นนิมิต
ต่อความนั้น สำหรับพระมหาบุรุษที่เป็น
คฤหัสถ์หรือบรรพชิต.

[๑๕๒] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน เมื่อตรวจดูมหาชนที่ควรสงเคราะห์ ย่อมรู้จัก
ชนที่เสมอกันรู้จักกันเอง รู้จักบุรุษ รู้จักบุรุษพิเศษ หยั่งทราบว่าคุณคนนี้
ควรแก่สักการะนี้ บุคคลนี้ควรแก่สักการะนี้ ดังนี้ แล้วทำประโยชน์พิเศษ
ในบุคคลนั้น ๆ ในกาลก่อน ๆ. ตถาคตย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้า
แต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สังขม พอกพูน ไพบูลย์
 ฯลฯ ครั้นจุติจากสวรรค์นั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้ซึ่งมหา
ปรีสลักษณะ ๒ ประการนี้ คือ มีพระวรกายเป็นปริมณฑลตั้งต้นนิโครธ ๑
เมื่อทรงยืนอยู่ไม่ต้องทรงน้อมพระวรกายลง ย่อมลูบคลำพระชานุทั้งสอง

ด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้ ๑. พระมหาบุรุษสมบุรณ์ด้วยพระลักษณะทั้งสองนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๆ ล ๆ เมื่อเป็นพระราชาจะได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะได้รับผลข้อนี้คือ เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องอุปกรณ์น่าปลื้มใจมาก มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก มีคลังเต็มบริบูรณ์ ถ้าทรงออกผนวชจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธรูปจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธรูปจะได้รับผล คือ เป็นผู้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก ทรัพย์ของพระองค์นั้นคือ ศรีทฐา สีล หิริ- โอตตปปะ สุตตะ จาคะ ปัญญา เป็นทรัพย์อย่างหนึ่ง ๆ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลาย จึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในพระลักษณะนั้นว่า

[๑๕๓] พระมหาบุรุษเมื่อตรวจดูมหาชนที่ควร

สงเคราะห์พิจารณาแล้วสอดส่อง แล้วคิดหยั่ง
ทราบว่ บุคคลนี้ควรแก่สักการะนี้ดังนี้แล้ว
ทำกิจพิเศษของบุรุษชนบุคคลนั้น ๆ ในกาล
ก่อน.

ก็และพระมหาบุรุษทรงยืนตรงไม่ต้อง
น้อมพระวรกายลงก็ถูกต้องพระขานูทั้งสอง
ด้วยพระกรทั้งสองได้ และมีพระกายเป็น

ปริมนทลดูจตันนิโครทที่งอกงามบนแผ่นดิน

**ด้วยผลกรรมที่ประพฤติมาดีแล้ว ยังเป็นส่วน
เหลือ.**

**มนุษย์ทั้งหลายที่มีปัญญาอันละเอียดรู้จัก
นิमितและลักษณะมากอย่างทำนายว่า พระ
โอรสนี้เป็นพระครุณกุมาร ยังทรงพระเยาว์
ย่อมได้พระลักษณะอันควรแก่กฤหัสถ์มาก
อย่าง.**

**กามโภคะอันควรแก่กฤหัสถ์เป็นอันมาก
ยอมมีแก่พระราชกุมารผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน
ในมรดกวิสัยนี้ ถ้าพระราชกุมารนี้ทรงละกาม
โภคะทั้งปวง จะทรงได้อนุตรธรรม อันเป็น
ทรัพย์สูงสุด.**

[๑๕๔] **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ภพก่อน กำเนิดก่อน เป็นผู้หวังประโยชน์ หวังความเกื้อกูล หวังความ
ผาสุก หวังความเกษมจากโศคะ แก่ชนเป็นอันมาก ด้วยมนสิการว่า
ทำไฉน? ชนเหล่านี้พึงเจริญด้วยศรัทธา เจริญด้วยศีล เจริญด้วยสุตะ
เจริญด้วยพุทธิ เจริญด้วยจาคะ เจริญด้วยธรรม เจริญด้วยปัญญา เจริญ
ด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก เจริญด้วยนาและสวน เจริญด้วยสัตว์สองเท้า
และสัตว์สี่เท้า เจริญด้วยบุตรและภรรยา เจริญด้วยทาสและกรรมกร เจริญ**

ด้วยญาติ เจริญด้วยมิตร เจริญด้วยพวกพ้อง ดังนี้. ตถาคตย่อมเข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้น อันตน
ทำ สังสม พอกพูน ไพบูลย์ ฯลฯ ครั้นจุติจากสวรรค์นั้นแล้ว มาสู่ความ
เป็นอย่างนี้ ย่อมได้เฉพาะซึ่งมหาปุริสลักษณะ ๓ ประการนี้ คือ มีส่วน
พระกายข้างหน้าค้ำกึ่งกายข้างหน้าราชสีห์ มีระหว่างพระปฤษฎางค์
เต็มดี ๑ มีลำพระศอกกลมเสมอกัน ๑. พระมหาบุรุษสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๓
ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็น
พระราชาจะได้อะไร ? เมื่อเป็นพระราชาจะได้รับผลข้อนี้ คือมีความไม่เสื่อม
เป็นธรรมดา คือไม่เสื่อมจากทรัพย์และข้าวเปลือก ไม่เสื่อมจากนาและสวน
ไม่เสื่อมจากสัตว์สองเท้าและสัตว์สี่เท้า ไม่เสื่อมจากบุตรและภรรยา ไม่เสื่อม
จากทาสและกรรมกร ไม่เสื่อมจากญาติ ไม่เสื่อมจากมิตร ไม่เสื่อมจากพวก
พ้อง ไม่เสื่อมจากสรรพสมบัติ ถ้าพระมหาบุรุษนั้นออกจากเรือนผนวชเป็น
บรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือ กิเลสอันเปิด
แล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร ? เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้
รับผลข้อนี้ คือมีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดา คือไม่เสื่อมจากศรัทธา ไม่เสื่อม
จากศีล ไม่เสื่อมจากสุตะ ไม่เสื่อมจากจาคะ ไม่เสื่อมจากปัญญา ไม่เสื่อม
จากสมบัติทั้งปวง. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโอรณา-
จารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในพระลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๕๕] พระมหาบุรุษย่อมปรารถนาความเจริญ

กับด้วยประชาชนเหล่าอื่นว่า ทำไฉน พหูชน

พึงไม่เสื่อมศรัทธา ศีล สุตะ พุทธิ จาคะ

ธรรม คุณอันให้ประโยชน์สำเร็จมาก ทรัพย์

ข้าวเปลือก นา สวน บุตร ภรรยา สัตว์ทั้ง

สองเท้าและสัตว์ทั้งสี่เท้า ญาติ มิตร พวกพ้อง.

และพละ วรรณะ สุข ทั้ง ๒ ประการดังนี้

ทั้งหวังความมั่งมีและความสำเร็จ.

พระมหาบุรุษนั้นมีส่วนพระกายข้างหน้า

ดำรงอยู่เป็นอันดี ดังว่ากึ่งกายข้างหน้าแห่ง

ราชสีห์ และมีพระศอกกลมเสมอกัน ทั้งมี

ระหว่างพระปฤษฎางค์เต็มดี ลักษณะทั้ง ๓ นี้

เป็นบุญนิมิต ไม่เสื่อมปรากฏอยู่ เพราะ

กรรมที่พระมหาบุรุษประพฤติดีแล้ว ทำแล้ว

ในกาลก่อน.

พระมหาบุรุษแม้ดำรงอยู่ในคิหิวิสัย ย่อม

ทรงเจริญด้วย ข้าวเปลือก ทรัพย์ บุตร ภรรยา

สัตว์สองเท้าและสัตว์สี่เท้า ถ้าทรงตัดกังวล

เสีย ทรงผนวช ย่อมทรงบรรลุพระสัมโพธิ-

ญาณอันประเสริฐ มีความไม่เสื่อมเป็น

ธรรมดา.

[๑๕๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน เป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือ
ด้วยก้อนหินด้วยท่อนไม้หรือด้วยศาสตรา. ตถาคตย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์
เมื่อหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สังสม พอกพูน

ไพบูลย์ ฯลฯ ครั้นจุติจากสวรรค์นั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้ซึ่งมหาปุริสลักษณะนี้ คือมีเส้นประสาทสำหรับนารสอาหารอันเลิศ กล่าวคือพระมหาบุรุษนั้นมีเส้นประสาทมีปลายข้างบนประชุมอยู่ที่พระศอ สำหรับนารสอาหารแผ่ซ่านไปสมำเสมอทั่วพระวรกาย. พระองค์สมบุรณ์ด้วยพระลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะได้รับผลข้อนี้คือ มีพระโรคาพาชน้อย มีความลำบากน้อย สมบุรณ์ด้วยพระเตโชธาตุ อันทำอาหารให้ย่อยดี ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ถ้าออกทรงผนวชจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้รับผลข้อนี้คือ มีพระโรคาพาชน้อย มีความลำบากน้อย สมบุรณ์ด้วยพระเตโชธาตุ อันทำอาหารให้ย่อยดี ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก อันควรแก่ประธานะ เป็นปานกลาง. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในพระลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๔๗] พระมหาบุรุษไม่เบียดเบียน ไม่ย่ำยีสัตว์

ด้วยฝ่ามือ ด้วยท่อนไม้ ด้วยก้อนดิน ด้วย
ศัสตรา ด้วยให้ตายเอง ด้วยบังคับให้ผู้อื่นฆ่า
ด้วยจำจอง หรือด้วยให้หว่าดกลัว.

เพราะกรรมนั้นนั่นแหละ พระมหาบุรุษไป
จากมนุษย์โลกจึงบันเทิงใจในสุคติและเพราะ
ทำกรรมมีผลเป็นสุข จึงได้สุขมากและมีเส้น

ประสาทสำหรับรับนารสอาหารอันดี เสด็จมา

ในโลกนี้แล้ว จึงทรงได้รสอาหารดีเลิศ

เพราะฉะนั้น พวกพราหมณ์ผู้ฉลาดมี

ปัญญาเห็นแจ่มแจ้งจึงทำนายว่า พระราชากุมาร

นี้จักมีความสุขมาก ลักษณะนั้นย่อมส่อง

อรธนั้น สำหรับพระราชากุมารผู้ยังดำรงอยู่ใน

คฤหัสถ์ หรือบรรพชิต.

[๕๑๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน ไม่ถลึงตา ดูไม่ค้อนตา ดูไม่ชำเลื่องตา
เป็นผู้ตรง มีใจตรงเป็นปกติ แลดูตรงๆ และแลดูพหูชนด้วยตาน่ารัก.
ตถาคตยอมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะ
กรรมนั้นอันตนทำ สังสม พอกพูน ไพบูลย์ ฯลฯ ครั้นจุติจากสวรรค์นั้น
แล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้ซึ่งมหาปริสลักษณะ ๒ ประการ เหล่านี้คือ
มีพระเนตรสีดำสนิท ๑ มีดวงพระเนตรดุจตาโค. พระมหาบุรุษสมบูรณ์
ด้วยพระลักษณะ ๒ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาจะได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาจะได้รับ
ผลข้อนี้คือ เป็นผู้ที่ชนทั้งหลายเห็นแล้วน่ารักใคร่ พอใจของพราหมณ์และ
คฤหบดี ของชาวนิคม และกองชาวชนบท ของโหราจารย์ และมหาอำมาตย์
ของกองทหาร ของนายประตู ของอำมาตย์ ของบริษัท ของพวกเจ้าของ
เศรษฐี ของพระราชากุมาร ถ้าพระมหาบุรุษออกทรงผนวชจะได้เป็นพระ
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก เมื่อเป็น

พระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้รับผลข้อนี้คือ เป็นผู้ที่
ชนทั้งหลายเห็นแล้วรัก เป็นที่รักใคร่พอใจของ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก
อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อสูร นาค และคนธรรพ์. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ใน
พระลักษณะนั้นว่า

[๑๕๕] พระมหาบุรุษไม่ถลึงตา ดูไม่ค้อนตา ดูไม่

ขำเลื่องดู เป็นผู้ตรง มีใจตรง เป็นปรกติ
แลดูพหูชนด้วยปิยจักขุ

พระองค์เสวยวิบาก อันเป็นผลบันเทิงอยู่
ในสุคติทั้งหลาย มาในโลกนี้มีดวงพระเนตร
ดูจตุรทิศ และมีพระนัยน์ตาดำสนิท มีการเห็น
แจ่มใส

พวกมนุษย์ผู้ประกอบ ในลักษณะศาสตร์
มีความละเอียด ผู้ฉลาดในนิมิต มีบทบาท
ฉลาดในการตรวจ เห็นนัยน์ตามีสีดำนสนิท
และดวงตาเป็นจตุรทิศ จะชมเชยพระราช
กุมารนั้นว่า พระองค์เป็นที่น่ารัก

พระมหาบุรุษดำรงอยู่ในคฤหัสถ์เป็นที่
เห็นน่ารัก เป็นที่รักของชนมาก ก็ถ้าพระองค์
ทรงละเพศคฤหัสถ์เป็นพระสมณะแล้ว ย่อม
เป็นที่รักของพหูชน และยังชนเป็นอันมากให้
สร้างโสภณ.

[๑๖๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน

ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน เป็นหัวหน้าของชนเป็นอันมาก ในธรรม
ทั้งหลาย ฝ่ายกุศล เป็นประธานของชนเป็นอันมากด้วยกายสุจริต ด้วย
วจีสุจริต ด้วยมโนสุจริต ในการบำเพ็ญทาน ในการสมาทานศีล ในการ
รักษาอุโบสถ ในการปฏิบัติดีในมารดา ในการปฏิบัติดีในบิดา ในการ
ปฏิบัติดีในสมณะ ในการปฏิบัติดีในพราหมณ์ ในความเคารพต่อผู้ใหญ่ใน
ตระกูล และในธรรมเป็นอธิกุศลอื่น ๆ ตถาคตยอมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์
เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สัมสม พอกพูน
ไปบุญอยู่ ฯลฯ ครั้นจุติจากสวรรค์นั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้ซึ่ง
มหาปุริสลักษณะนี้คือมีพระเศียรได้ประมณฑลคจประดับด้วยอุณหิส. พระ-
มหาบุรุษสมบูรณ์ด้วยลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้า-
จักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาก็จะได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาก็ได้รับ
ผลข้อนี้คือ เป็นที่คล้อยตามของมหาชนที่เป็นพราหมณ์ เป็นคฤหบดี
เป็นชาวนิกม เป็นชาวชนบท เป็นโหราจารย์ เป็นมหาอำมาตย์ เป็น
กองทหาร เป็นนายประตู เป็นอำมาตย์ เป็นบริษัท เป็นเจ้า เป็นเศรษฐี
เป็นราชกุมาร ถ้าพระมหาบุรุษออกทรงผนวชจะได้เป็นพระอรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้า
จะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้รับผลข้อนี้คือ เป็นที่คล้อยตามแห่ง
มหาชน ที่เป็นภิกษุ เป็นภิกษุณี เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา เป็นเทวดา
เป็นมนุษย์ เป็นอสูร เป็นนาค เป็นคนธรรพ์. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถาประพันธ์ใน
พระลักษณะนี้ว่า.

[๑๖๑] พระมหาบุรุษเป็นหัวหน้าในธรรมทั้งหลาย
ที่เป็นสุจริต ทรงยินดีในธรรมจรรยาเป็นที่คล้อย
ตามชนเป็นอันมาก เสวยผลบุญในสวรรค์
ครั้งเสวยผลแห่งสุจริตแล้วมาในโลกมิได้
ถึงความเป็นผู้มีพระเตียรดูจประดับด้วยอุณ-
หิส พวกที่ทรงจำปัญฺชนะและนิมิตอยู่ทำนาย
ว่าพระราชกุมารนี้ จักเป็นหัวหน้าหมู่ชนมาก
หมู่ชนที่ช่วยเหลือพระองค์ในหมู่มนุษย์
ในโลกนี้จักมีมาก แม้นในเบื้องต้นครั้งนั้น
พวกพราหมณ์ก็พยากรณ์พระองค์ว่าพระราช-
กุมารนี้ ถ้าเป็นกษัตริย์จะเป็นใหญ่ในแผ่นดิน
จะได้รับความช่วยเหลือในชนมากโดยแท้
ถ้าพระองค์ออกทรงผนวชจะปราดเปรื่อง
มีความชำนาญพิเศษ ในธรรมทั้งหลาย และ
ชนเป็นอันมาก จะเป็นผู้ยินดียิ่งในคุณ คือ
ความสั่งสอนของพระองค์ และจะคล้อยตาม.

[๑๖๒] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูด
แต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลักฐาน ควรเชื่อถือ ไม่พูดลวงโลก.
ตถาคตยอมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะ

กรรมนั้นอันตนทำ สังสม พอกพูน ไพบูลย์ ฯลฯ ครั้นจุติจากสวรรค์
นั้นแล้ว มาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้ซึ่งมหาปุริสลักษณะ ๒ ประการ คือ
มีโลมาขุมละเส้น ๑ และมีอุณาโลมในระหว่างคิ้วมีสีขาวอ่อนเหมือนนุ่น
ฝ้าย ๑. พระมหาบุรุษสมบูรณ์ด้วยพระลักษณะ ๒ ประการนั้น ถ้าอยู่
ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาก็ได้อะไร
เมื่อเป็นพระราชาก็ได้รับผลข้อนี้คือ เป็นที่ประพฤติดามของมหาชน ที่
เป็นพราหมณ์ เป็นคฤหบดี เป็นชวานิคม เป็นชาวชนบท เป็นโหราจารย์
เป็นมหาอำมาตย์ เป็นกองทหาร เป็นนายประตุ เป็นอำมาตย์ เป็นบริษัท
เป็นเจ้า เป็นเศรษฐี เป็นราชกุมาร ถ้าออกทรงผนวชจะเป็นพระอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก เมื่อเป็น
พระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้รับผลข้อนี้คือ เป็นที่
ประพฤติดามของมหาชนที่เป็นภิกษุ เป็นภิกษุณี เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา
เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นอสูร เป็นนาค เป็นคนธรรพ์. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถา
ประพันธ์นี้ในพระลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๖๓] ในชาติก่อน ๆ พระมหาบุรุษมีปฏิญญา

เป็นสัจจะมีพระวาจาไม่เป็นสอง เว้นคำเหลว

ไหล ไม่พูดให้เคลื่อนคลาดจากใคร ๆ ตรัส

โดยคำจริง คำแท้ คำคงที่

มีพระอุณาโลมสีขาวสะอาดอ่อนดีดังนุ่น

นุ่น เกิดในระหว่างพระขนง และในขุมพระ

โลมา ทั่วไป ไม่มีพระโลมาเกิดเป็นสองเส้น

มีพระสรีระอันพระโลมาเส้นหนึ่ง ๆ ขึ้นสะพรั่ง

พวกผู้รู้พระลักษณะ ฉลาดในนิमित ที่
ปรากฏ เป็นจำนวนมากมาประชุมกัน แล้ว
ทำนายพระมหาบุรุษว่า พระอุณาโลมตั้งอยู่ดี
โดยนิमित บ่งว่า ชนเป็นอันมากย่อมประพฤติ
ตาม

พระมหาบุรุษแม้ดำรงอยู่ในคิหิวิสัย มหา-
ชนก็ประพฤติตาม เพราะกรรมที่ทรงทำไว้มาก
ในชาติก่อน หมู่ชนย่อมประพฤติตาม พระ-
มหาบุรุษผู้ตัดกังวลทรงผนวชเป็นพระพุทธเจ้า
ผู้ประเสริฐ เป็นผู้สงบ.

[๑๖๔] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ในภพก่อน ในกำเนิดก่อน ละคำต่อเสียด เว้นขาดจากคำต่อเสียด ฟังจาก
ข้างนี้แล้วไม่ไปบอกข้างโน้น เพื่อให้คนหมู่นี้แตกร้าวกัน หรือฟังจาก
ข้างโน้นแล้วไม่ไปบอกข้างนี้ เพื่อให้คนหมู่นั้นแตกร้าวกัน สมานคนที่
แตกร้าวกันแล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้
พร้อมเพรียงกัน ยินดีในคนผู้พร้อมเพรียงกัน เพลิดเพลินในคนผู้
พร้อมเพรียงกัน กล่าวแต่คำที่ทำคนให้พร้อมเพรียงกัน. ตถาคตยอมเข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ
สั่งสม พอกพูน ไพบูลย์ ฯลฯ ครั้นจุติจากสวรรค์นั้นแล้ว มาสู่ความ
เป็นอย่างนี้ ย่อมได้ซึ่งมหาปุริสลักษณะ ๒ ประการคือ มีพระทนต์ ๔๐ ซึ่ง
๑ มีพระทนต์ไม่ห่าง ๑. พระมหาบุรุษสมบูรณ์ด้วยพระลักษณะ ๒ ประการ

นั่น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชจะได้อะไร เมื่อเป็นพระราชจะได้รับผลข้อนี้ มีบริษัทไม่แตกต่างกัน บริษัทของพระองค์ที่ไม่แตกต่างกัน เป็นพราหมณ์ เป็นคฤหบดี เป็นชวานิกม เป็นชาวชนบท เป็นโหราจารย์ เป็นมหาอำมาตย์ เป็นกองทหาร เป็นนายประตู เป็นอำมาตย์ เป็นบริษัท เป็นเจ้า เป็นเศรษฐี เป็นราชกุมาร ถ้าออกทรงผนวชจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือ กิเลส อันเปิดแล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้า จะได้รับผลข้อนี้คือ บริษัทไม่แตกต่างกัน บริษัทของพระองค์ที่ไม่แตกต่างกันเป็น กิษุ เป็นกิกษุณี เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นอสูร เป็นนาค เป็นคนธรรพ์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโหราจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถาประพันธ์นี้ในลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๖๕] พระมหาบุรุษไม่ได้กล่าววาจาอันส่อเสียด

ทำความแตกแค้นพวกที่ดีกัน ทำความวิวาท
เป็นเหตุให้แตกกันมากไป ทำการที่ไม่ควร
เป็นเหตุให้ทะเลาะกันมาไป ทำความแตก
กันให้เกิดแค้นพวกที่ดีกัน

ได้กล่าววาจาดี อันทำความไม่วิวาทให้
เจริญ อันยังความติดต่อกันให้เกิดแค้นพวกที่
แตกกัน บรรเทาความทะเลาะของชน มี
ความสามัคคีกับหมู่ชน ยินดีเบิกบานอยู่กับ

ประชาชน

ย่อมเสวยวิบากอันเป็นผลเบิกบานอยู่ใน
สุคติ มาในโลกนี้ย่อมมีพระชนม์ไม่ห่าง
เรียบดี และมีพระชนม์ ๔๐ ซึ่งเกิดอยู่ในพระ
โอษฐ์ตั้งอยู่เป็นอย่างดี
ถ้าพระองค์เป็นกษัตริย์ เป็นใหญ่ใน
แผ่นดิน จะมีบริษัทไม่แตกกัน หากพระองค์
เป็นสมณะจะปราศจากกิเลส ปราศจากมลทิน
บริษัทของพระองค์จะดำเนินตาม ไม่มีความ
หวั่นไหว.

[๑๖๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ภพก่อน กำเนิดก่อน ละคำหาบ เว้นขาดจากคำหาบ กล่าวแต่คำที่ไม่มีโทษ
เพราะหูชวนให้รักจับใจ ชนส่วนมากรักใคร่ชอบใจ. ตถาคตยอมเข้าถึง
สุคติโลกสวรรค์เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ
สั่งสม พอกพูน ไพบูลย์ ฯลฯ ครั้นจุติจากสวรรค์นั้นแล้ว มาสู่ความเป็น
อย่างนี้ ย่อมได้ซึ่งมหาปุริสลักษณะ ๒ ประการคือ มีพระชีวหาใหญ่ ๑
มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม เมื่อตรัสมีกระแสดุจเสียงนกกการะเวก ๑.
พระมหาบุรุษสมบูรณ์ด้วยพระลักษณะ ๒ ประการนั้น ถ้าอยู่ครองเรือน
จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ฯลฯ เมื่อเป็นพระราชาก็ได้อะไร เมื่อเป็น
พระราชาก็ได้รับผลข้อนี้คือ มีพระวาจาอันชนเป็นอันมากเชื่อถือ ชนเป็น
อันมากที่เชื่อถือถ้อยคำของพระองค์ เป็นพราหมณ์ เป็นคฤหบดี เป็นชาว

นิคม เป็นชาวชนบท เป็นโหราจารย์ เป็นมหาอำมาตย์ เป็นกองทหาร
เป็นนายประตู เป็นอำมาตย์ เป็นบริษัท เป็นเจ้า เป็นเศรษฐี เป็นราชกุมาร
ถ้าออกทรงผนวชจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือ
กิเลสอันเปิดแล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระ-
พุทธเจ้าจะได้รับผลข้อนี้คือ มีพระวจาอันมหาชนเชื่อถือ มหาชนที่เชอ
ถือพระวจาของพระองค์เป็นภิกษุ เป็นภิกษุณี เป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา
เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นอสูร เป็นนาค เป็นคนธรรพ์. พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสเนื้อความนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถา
ประพันธ์นี้ในพระลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๖๗] พระมหาบุรุษไม่ได้กล่าววจาหยาบ ทำ

ความต่ำความบาดหมาง ความลำบากใจ ทำ
ความเจ็บใจ อันย่ำยีมหาชน เป็นคำชั่วร้าย
ได้กล่าววจาอ่อนหวาน เพราะมีประโยชน์ดี
กล่าววจา

เป็นที่รักแห่งใจอันไปสู่หทัย สะดวกหู
เสวยผลแห่งวจาที่ประพฤตินี้ และเสวยผล
บุญในสวรรค์ ครั้นเสวยผลแห่งกรรมที่
ประพฤตินี้แล้ว มาในโลกนี้ ได้ถึงความเป็น
ผู้มีเสียงดุจเสียงพรหม และมีพระชีวหา
ไพบุลย์กว้าง มีคำที่ตรัสอันมหาชนเชื่อถือ
ผลนี้ย่อมสำเร็จแก่พระองค์ แม้เป็น
คฤหัสถ์ตรัสอยู่นั้นใด ถ้าออกทรงผนวช

เมื่อตรัสคำที่ตรัสดีมากแก่มหาชน คำนั้น

มหาชนก็เชื่อถือฉันนั้นโดยแท้.

[๑๖๘] คุกก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ภพก่อน กำเนิดก่อน ละคำเพื่อเจือ เว้นขาดจากคำเพื่อเจือ พุคตูกกาลพูด
แต่คำที่เป็นจริง พุคตอรรถ อิงธรรม อิงวินัย พุคแต่คำมีหลักฐาน มีที่อ้าง
มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์โดยกาลอันควร. ตถาคตยอมถึงสุคติโลก
สวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สั่งสม
พอกพูน ไพบูลย์ ฯลฯ ครั้นจุติจากสวรรค์นั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้
ยอมได้ซึ่งมหาปริสัลักษณ์นี้คือ มีพระหนุดุจคางราชสีห์. พระมหานุรุษ
สมบูรณ์ด้วยพระลักษณะนั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
 ฯลฯ เมื่อเป็นพระเจ้าจักรพรรดิจะได้อะไร เมื่อเป็นพระเจ้าจักรพรรดิจะ
ได้รับผลข้อนี้คือ ไม่มีใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ เป็นข้าศึกศัตรูกำจัดได้ ถ้าออก
ทรงผนวชจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือ กิเลสอัน
เปิดแล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้
รับผลข้อนี้คือ ไม่มีข้าศึกศัตรู ภายในภายนอก คือ ราคะ โทสะ โมหะ
หรือสมณพราหมณ์ เทวดา มาร พรหม ใครๆ ในโลกกำจัดได้. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสคำนี้ไว้. พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคาถาประพันธ์
นี้ในพระลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๖๙] พระมหานุรุษไม่กล่าวคำเพื่อเจือ ไม่กล่าว

คำปราศจากหลักฐาน มีคลองพระวาจาไม่

เหลวไหล ทรงบรรเทาเสียซึ่งคำไม่เป็น

ประโยชน์ ตรัสแต่คำที่เป็นประโยชน์ และ

คำที่เป็นสุขแก่มหาชน

ครั้นทำกรรมนั้นแล้วจตุตจากมนุษยโลก

เข้าสู่เทวโลกเสวยวิบากอันเป็นผลแห่งกรรม

ที่ทำดีแล้วจตุแล้วเวียนมาในโลกนี้ ได้รับความ

เป็นผู้มีพระหนุดุจคางราชสีห์ ที่ประเสริฐกว่า

สัตว์สี่เท้า

เป็นพระราชาก็เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ยากนัก

ที่ใครจะกำจัดพระองค์ได้ พระองค์เป็นผู้ใหญ่

ยิ่งของมวลมนุษย มีอานุภาพมาก เป็นผู้เสมอ

ด้วยเทวดา ผู้ประเสริฐในไตรทิพย์ เป็น

เหมือนพระอินทร์ผู้ประเสริฐกว่าเทวดา

เป็นผู้มั่นคง อันคนธรรพ์ อสูร ท้าวสักกะ

และยักษ์ ผู้กล้าไม่กำจัดได้โดยง่ายเลย

พระมหามารุชเช่นนั้น ย่อมเป็นใหญ่ทุกทิศ

ในโลกนี้โดยแท้.

[๑๗๐] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ในชาติก่อน
ภพก่อน กำเนิดก่อน ละมิจฉาอาชีวะแล้ว สำเร็จความเป็นผู้อยู่ด้วยสัมมา-
อาชีวะ เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง การโกงด้วยของปลอม และการโกง
ด้วยเครื่องตวงวัด และการโกงด้วยการรับสินบน การหลอกลวง และ
ตลบตะแลง เว้นขาดจากการตัด การฆ่า การจองจำ การตีชิง การปล้น

และการกรรโชก. ตถาคตย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะ
กายแตก เพราะกรรมนั้นอันตนทำ สังสม พอกพูน ไพบูลย์. พระมหา
บุรุษนั้น ย่อมครอบงำ เทวดาทั้งหลายอื่นในโลกสวรรค์ โดยฐานะ ๑๐
คือ อายุทิพย์ วรรณทิพย์ สุขทิพย์ ยศทิพย์ อธิปไตยทิพย์ รูปทิพย์
เสียงทิพย์ กลิ่นทิพย์ รสทิพย์ และโผฏฐัพพทิพย์. ครั้นจุติจากสวรรค์
นั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้ซึ่งมหาปุริสลักษณะ ๒ ประการ คือ
มีพระทนต์เสมอกัน มีพระทาสฐะสีขาวงาม ๑. พระองค์ทรงสมบุรณ์ด้วย
พระลักษณะทั้ง ๒ นั้น ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็น
ผู้ทรงธรรมเป็นธรรมราชา มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชำนาญแล้ว
มีอาณาจักรมั่นคง ถึงพร้อมด้วยรัตนะ ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว
ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว เป็นที่ ๗. และมี
พระราชโอรสมากกว่าพัน ล้วนเป็นผู้แก้วกล้า พระรูปสมเป็นวิรกษัตริย์
สามารถย้ายเสนาของข้าศึกได้. และพระมหาบุรุษนั้นทรงชนะโดยธรรม
เสมอ มิต้องใช้อาชญา มิต้องใช้ศัสตรา ทรงครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบ
เขต มิได้มีเสาเขื่อน มิได้มีนิमित ไม่มีเสี้ยนหนาม มั่นคงแพร่หลาย มีความ
เกษมสำราญ ไม่มีหมู่มัจฉา เมื่อเป็นพระราชาจะได้อะไร เมื่อเป็นพระราชา
จะได้ผลข้อนี้ คือ มีวารสะอาดได้แก่มีบริวารเป็นพราหมณ์ เป็นคฤหบดี
เป็นชาวนิคม เป็นชาวชนบท เป็นโหราจารย์ เป็นมหาอำมาตย์ เป็น
กองทหาร เป็นนายประตู เป็นอำมาตย์ เป็นบริษัท เป็นเจ้า เป็นเศรษฐี
เป็นกุมาร. ถ้าพระมหาบุรุษออกทรงผนวชจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัม-
พุทธเจ้า มีหลังคาคือ กิเลสอันเปิดแล้วในโลก เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้
อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะได้รับผลข้อนี้ คือมีบริวารสะอาด บริวาร
ของพระองค์ที่ สะอาดนั้นได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เทวดา

มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเนื่องความนี้ไว้
พระโบราณจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวคานี้ ในพระลักษณะเหล่านั้นว่า

[๑๗๑] พระมหาบุรุษละมิจฉาอาชีวะเสีย ยังความ

ประพฤติให้เกิดแล้วด้วยสัมมาอาชีวะอัน
สะอาด อันเป็นไปโดยธรรม ละกรรมอันไม่
เป็นประโยชน์ ประพฤติแต่กรรมที่เป็น
ประโยชน์ และเป็นสุขแก่มหาชน.

ทำกรรมมีผลดีที่หมุ่สัดบุรุษผู้มีปัญญาอัน
ละเอียด ผู้ฉลาดสรรเสริญแล้ว เสวยสุขอยู่
ในสวรรค์เป็นผู้พร้อมด้วยสมบัติ เป็น
ที่ยินดีเพติดเพลินอภิมย์อยู่เสมอด้วยท้าว
สักกะผู้ประเสริฐในชั้นไตรทิพย์.

จตุจากสวรรค์แล้ว ได้ภพที่เป็นมนุษย์
ยังซ้ำได้ซึ่งพระทนต์ที่เกิดในพระโอษฐ์สำหรับ
ตรัสเรียบเสมอ และพระทาสฐะลีขาวหมด
จดสะอาด เพราะวิบากอันเป็นผลแห่งกรรม
ที่ทำได้.

พวกมนุษย์ผู้ทำนายลักษณะที่มีปัญญาอัน
ละเอียด ที่มหาชนยกย่องเป็นจำนวนมาก
ประชุมกันแล้ว พยากรณ์ว่า พระราชกุมารนี้

จะมีหมู่ชนที่สะอาดเป็นบริวาร มีพระทนต์ที่

เกิดสองหนเสมอ และมีพระทาสผู้มีสีขาว

สะอาดงาม.

ชนเป็นอันมากที่สะอาดเป็นบริวารของ
พระมหามารูช ผู้เป็นพระราชapakครองแผ่นดิน
ใหญ่นี้ ไม่กคจีเบียดเบียนชาวชนบท ชน
ทั้งหลายต่างประพฤติกิจเป็นประโยชน์และ
เป็นสุขแก่มหาชน.

ถ้าพระองค์ออกทรงผนวชจะเป็นสมณะ
ปราศจากบาปกรรม มีกิเลสตั้งฐฐีระงับไป
มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้ว ปราศจากความ
กระวนกระวาย และความลำบาก จะทรงเห็น
โลกนี้ โลกอื่น และบรมธรรมโดยแท้.

ภคหัตถ์เป็นจำนวนมาก และพวกบรรพ-
ชิตที่ยังไม่สะอาด จะทำตามพระโอวาทของ
พระองค์ ผู้กำจัดบาปกรรมที่บั้นตติเตียน
เสียแล้ว พระองค์จะเป็นผู้อันบริวารที่สะอาด
ผู้กำจัดกิเลสเป็นมลทินเป็นดั่งว่า ต่ออันให้
โทษห้อมล้อมแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระพุทธพจน์นี้ แล้ว. ภิกษุทั้งหลายชื่นชม
ยินดี พระภยิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้แล.

จบลักขณสูตรที่ ๗

อรรถกถาลักษณะสูตร

ลักษณะสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมาแล้วอย่างนี้.

ต่อไปนี้จะพรรณานาบทที่ยากในลักษณะสูตรนั้น บทว่า ทวตฺตีสึมานิ คัดบทเป็น ทวตฺตีส อิมานิ บทว่า มหาปุริสลักษณะานิ ความว่า ความปรากฏแห่งมหาบุรุษนิमितแห่งมหาบุรุษ เป็นเหตุให้รู้ว่า นี้คือมหาบุรุษ. บทเป็นอาทิว่า พระมหาบุรุษ ประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะ เหล่าใด ดังนี้ ฟังทราบโดยนัยที่พิสดารแล้วในมหาปทาน เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าววาทกถุญฺญีแม้ในภายนอกก็ยังไม่ทรงจำมหาปุริสลักษณะของพระมหาบุรุษ ๓๒ เหล่านี้ได้ แต่พวกกถุญฺญีเหล่านั้นย่อมไม่รู้ว่า เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมที่ตนทำสั่งสมพอกพูนไปบุญล้นไว้... ครั้นจุติจากโลกสวรรค์นั้นแล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ย่อมได้มหาปุริสลักษณะนี้ดังนี้ เพราะอนุรูปแก่เรื่องนี้เกิดขึ้น ด้วยว่า สูตรนี้ มีเรื่องเกิดขึ้นของสูตรนั้น ตั้งขึ้นที่ไหน ตั้งขึ้นในระหว่างพวกมนุษย์ภายในบ้าน.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้น ชาวเมืองสาวัตถี นั่งประชุมสนทนากันในบ้านที่ประตูบ้านและที่ห้องนั่งเป็นต้น ของตนของตนว่า พระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้าสมบุรณ์ด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ มีพระรัศมีแผ่ออกจากพระวรกายวาหนึ่ง มหาปุริสลักษณะ ๓๒ เมื่อเปล่งพระรัศมีมีสี ๖ ประการ ฉายแสงจากข้างนี้ ข้างนี้ ย่อมงามเหลือเกินประดุจดอกไม้สวรรค์เข้มนานทั้งหมด ประดุจสวนดอกบัวที่เข้มนกลีบ ประดุจเสาระเนียดวิจิตรด้วยแก้วต่าง ๆ ประดุจท้องฟ้าซึ่งสว่างด้วยดาวและพระยัมแดด มิได้บอกวาทลักษณะนี้ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เกิดขึ้นด้วยกรรมนี้ พระผู้มีพระภาค-

เจ้าจารย์ว่า ลักษณะนี้ เกิดขึ้น อย่างนี้ เพราะพระองค์ให้ทานแม่เพียงข้าว
ยาถูกระบายหนึ่ง หรือเพียงข้าวทัพพีหนึ่งเป็นปัจจัยลักษณะเหล่านี้ย่อม
เกิดขึ้นแก่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น โดยที่พระศาสดาได้ทรงทำกรรมอะไรไว้
หนอ.

ลำดับนั้น พระอนนทเถระ จาริกไปภายในหมู่บ้านได้สดับการ
สนทนานี้ ทำกตติงสำเร็จแล้ว มาสู่วิหาร กระทำวัตรปฏิบัติแต่พระศาสดา
แล้ว ถวายบังคมกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้กถาข้อ
หนึ่งในหมู่บ้าน เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า เธอฟังมาอย่างไร
อนนท ได้กราบทูลให้ทรงทราบทั้งหมด.

พระศาสดาศดับถ้อยคำของพระเถระแล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย
ที่นั่งแวดล้อมอยู่ทรงแสดงลักษณะทั้งหลายโดยลำดับว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย มหาปุริสลักษณะของมหาบุรุษเหล่านี้มี

อยู่ ๓๒ ประการ ตรัสอย่างนั้น เพื่อแสดงถึงลักษณะที่เกิดขึ้นเพราะกรรม.
ในบททั้งหลายว่า **ชาติ** เป็นต้นก่อน ความว่าขันธที่ เคยอาศัยอยู่ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสว่า **ชาติ** ด้วยสามารถเกิดแล้ว ตรัสว่า **ภพ** ด้วยสามารถ
เกิดอย่างนั้น ตรัสว่า กำเนิดด้วยสามารถอาศัยอยู่ หรือด้วยอรรถว่าเป็น
ที่อยู่ บทแม่ทั้ง ๓ นั้นมีอธิบายว่า ในขันธสันดานที่เคยอาศัยอยู่ ดังนี้ .

บัดนี้ เพราะขันธสันดานนั้นย่อมเป็นไปแม้ในเทวโลกเป็นต้น แต่
กุศลกรรมอันสามารถจะยังลักษณะให้เกิด ทำไม่ง่ายนักในเทวโลกนั้น เมื่อ
เป็นมนุษย์นั้นแหละ ลักษณะนั้นจึงทำได้ง่าย ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
เมื่อจะทรงแสดงถึงกรรมที่พระองค์ทรงกระทำแล้วตามความเป็นจริง จึง

ตรัสว่า ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ ดังนี้ หรือว่า นั้นไม่ใช่เหตุ จริงอยู่ พระมหาบุรุษแม้เป็นช้าง ม้า โค กระบือ วานร เป็นต้น ก็ทรงบำเพ็ญบารมี ได้เหมือนกัน แต่เพราะพระองค์ดำรงอยู่ในอัทธภาพเห็นปานนั้นไม่สามารถ แสดงกรรมที่ทรงกระทำแล้วโดยง่าย แต่พระองค์ดำรงอยู่ในความเป็น มนุษย์จึงสามารถแสดงกรรมที่พระองค์ทรงกระทำแล้วโดยง่าย ฉะนั้น จึง ตรัสว่า ตถาคตเคยเป็นมนุษย์ดังนี้. ทพฺพสมมาทาโน แปลว่า ถือมัน.

บทว่า ในธรรมอันเป็นกุศลทั้งหลาย หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐. บทว่า ยึดมันไม่ถอยหลัง ได้แก่อึดแน่นเป็นนิจคือยึดมันไม่ถอยหลัง จริงอยู่ จิตของพระมหาสัตว์ย่อมมีวนกลับจากอกุศลกรรมดุจปีกไก่อัดองไฟฉะนั้น จิต ของพระมหาบุรุษบรรลุกุศลย่อมเหยียดดุจเพดาน เพราะฉะนั้น พระตถาคต เป็นผู้ยึดมันเป็นผู้มันไม่ถอยหลัง อันใครๆ จะเป็นสมณะ พราหมณ์ เทวดา มารหรือพรหม ก็ไม่สามารถจะให้พระองค์สละความยึดมันในกุศลได้. มี เรื่องเล่าว่า

ครั้งก่อนพระมหาบุรุษอุบัติในกำเนิดกระแต คราวนั้น เมื่อฝนตก หวังน้ำไหลมาพัดเอารังของกระแตเข้าไปในมหาสมุทร มหาบุรุษคิดว่า เรา จักนำลูกน้อยออกให้ได้ จึงจุ่มหางแล้วสลัดน้ำจากมหาสมุทรไปข้างนอก ในวันที่ ๗ ท้าวสักกะทรงรำพึงแล้วเสด็จมาในที่นั้น ถามว่า ท่านทำอะไร มหาบุรุษบอกเรื่องราวแก่ท้าวสักกะนั้น. ท้าวสักกะทรงบอกถึงความที่น้ำจะ นำออกจากมหาสมุทรได้ยาก. พระโพธิสัตว์รุกรานว่า ไม่ควรพูดกับคน เกียจคร้านเช่นนั้น ท่านอย่ายืนตรงนี้เลย ท้าวสักกะคิดว่า เราไม่สามารถ จะให้ผู้มีใจประเสริฐเลิกละสิ่งที่คุณถือนั้นได้ จึงนำลูกน้อยมา ส่งให้

แม้ในกาลที่พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเป็นมหาชน พระโพธิสัตว์
ทรงว่าข้ามมหาสมุทร เทวดากล่าวว่า

เพราะเหตุไร ท่านจึงข้ามมหาสมุทร.

ทรงกล่าวว่า เราข้ามเพื่อไปถึงฝั่งแล้วจะครองราชสมบัติ ใน
แคว้นอันเป็นของตระกูล แล้วบริจาทาน เมื่อเทวดากล่าวว่า มหาสมุทร
นี้ลึกและกว้างขวางมาก เมื่อไรจักข้ามถึงได้ ตรัสว่า มหาสมุทรนี้ก็เช่น
เดียวกับมหาสมุทรของท่าน แต่อาศัยความตั้งใจของเราปรากฏเหมือน
เหมืองน้อย ๆ ท่านนั่นแหละจักเห็นเราผู้ข้ามมหาสมุทรแล้วนำทรัพย์
จากฝั่งมหาสมุทรมาครองราชสมบัติในแคว้นอันเป็นของตระกูลแล้วบริจาท
ทานดังนี้. เทวดาคิดว่าเราไม่อาจจะให้บุรุษผู้มีใจประเสริฐเลิกละสิ่งที่ยึด
มั่นได้ จึงอุ้มพระโพธิสัตว์นำไปให้บรรทม ณ อุทยาน พระมหาสัตว์นั้น
ยังมหาชนให้ยกขึ้นซึ่งเสวตฉัตรแล้วทรงทำการบริจาทานวันละ ๑๐ แสน
ต่อมาเสด็จออกทรงผนวช. พระมหาสัตว์อันใครๆ จะเป็นสมณะ พราหมณ์
เทวดา มาร หรือพรหมก็ไม่อาจให้เลิกละกุศลสมาทานได้. เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ตถาคตเป็นผู้ยึดมั่น ไม่ถอยกลับในธรรมอัน
เป็นกุศลทั้งหลาย ดังนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะทรงแสดงความยึดมั่นไม่ถอยหลัง
ในธรรมอันเป็นกุศลจึงตรัสคำเป็นอาทิว่า **ในกายสุจริต** ดังนี้. ในบทนี้ว่า
ในการบริจาทาน คือ การให้ด้วยสามารถการให้ท่านนั่นเอง การบริจาท
ด้วยสามารถทำการบริจาท. บทว่า **ในกาลสมาทานศีล** คือในกาลบำเพ็ญ
ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ และจตุปาริสุทธิศีล. บทว่า **ในการรักษาอุโบสถ**

คือในการเข้าอุโบสถอันต่างด้วยวัน ๑๔ คำเป็นต้น. บทว่า มตฺเตยฺยตาย คือในวัตรอันควรทำแก่มารดา. แม้ในบทที่เหลือก็มีนัยนี้แหละ. บทว่า อญฺญตรญฺญตเรสุ จ คือในกุศลธรรมเห็นปานนี้อื่นๆ. ในบทว่า อธิ- กุสฺเสสุ นี้ อธิบายว่า กุศลมีอยู่ อธิกุศลมีอยู่ กามาวจรกุศลแม้ทั้งหมดก็ชื่อว่า เป็นกุศล รูปาวจรเป็นอธิกุศล แม้ทั้งสองนั้นก็ชื่อว่า เป็นกุศล อรูปาวจร เป็นอธิกุศล แม้ทั้งหมดเหล่านั้น ก็ชื่อว่า เป็นกุศล กุศลอันเป็นปัจจัยแห่ง การได้สาวกบารมี เป็นอธิกุศล อธิกุศลแม้เหล่านั้นก็ชื่อว่า เป็นกุศล กุศล อันเป็นปัจจัยแห่งการได้ปัจเจกโพธิ เป็นอธิกุศล อธิกุศลแม้เหล่านั้นก็ชื่อว่า เป็นกุศล แต่กุศลอันเป็นปัจจัยแห่งการได้สัมพัญญตญาณ ท่านประสงค์ว่า เป็นอธิกุศลในที่นี้ พระตถาคตได้เป็นผู้ยึดมั่น เป็นผู้ยึดมั่นไม่ถอยหลัง ในธรรมเป็นอธิกุศลเหล่านั้น ในบทนี้ว่า เพราะกรรมนั้น ตนกระทำ สัมม อธิบายว่า กรรมที่ตนทำแม้คราวเดียวกันเป็นอันกระทำเหมือนกัน แต่เพราะทำเนื่อง ๆ เป็นกรรมอันตนสั่งสม. บทว่า เพราะกรรม ที่พอก พูน คือ กรรมที่ตนทำอันเป็นกอง ท่านกล่าวว่า พอกพูน พระผู้มี- พระภาคเจ้าเมื่อจะทรงกล่าวบทว่า เพราะกรรมอันพอกพูน จึงทรงแสดง ว่า เมื่อเราทำกรรม จักรवालคับแคบนัก ภวัคคพรหมต่านัก กรรมอันเรา พอกพูนไว้อย่างนี้. บทว่า เพราะไพบูลย์ คือ เพราะไม่มีประมาณ พระผู้มี- พระภาคเจ้าทรงแสดงว่า กรรมที่เราทำไม่มีที่สุด ไม่มีประมาณ. บทว่า ย่อมถือเอาซึ่งคือย่อมครอบงำ อธิบายไว้ว่า ได้ยิ่งกว่าเทวดาทั้งหลาย เหล่าอื่น. บทว่า ได้เฉพาะ คือบรรลู่.

บทนี้ว่า ด้วยฝ่าพระบาททุกส่วน เป็นคำพิสดารของบทว่า ทรง

เหยียบพระบาทเสมอกันบนพื้น. ในบททั้งหลายนั้น บทว่า **ทุกส่วนคือ** มีทุกแห่ง อธิบายว่า พระมหาบุรุษไม่ทรงจดครั้งแรกโดยส่วนหนึ่ง ไม่ทรงจดภายหลังโดยส่วนหนึ่ง ทรงจดพื้นด้วยฝ่าพระบาททุกส่วนเสมอกัน ทรงยกขึ้นเสมอกัน. ก็แม้หากว่า พระตถาคตจะทรงย่างยกพระบาทด้วยพระดำริว่า เราจักเหยียบเหวหลายร้อยชั่วคน ทันใดนั้นเองที่ลุ่มก็จะสูงขึ้น เป็นที่เสมอกับแผ่นดินเหมือนเบ้าทองเต็มด้วยลมฉะนั้น. พระตถาคตจะเข้าไปแม้สู่ที่สูงในภายใน เมื่อยกพระบาทขึ้นด้วยทรงพระดำริว่า เราจักเหยียบในที่ไกล ภูเขาแม้ประมาณเท่าเขาพระสุเมรุย่อมลงมาใกล้พระบาทเหมือนยอดหวายที่ถูกกลนไฟ ฉะนั้น เป็นความจริงอย่างนั้น เมื่อพระตถาคตทรงยกพระบาทด้วยทรงพระดำริว่า เราจักทำปาฏิหาริย์เหยียบภูเขาคุณธรร ภูเขาจะย่อมลงมาใกล้พระบาท พระองค์ก็เหยียบภูเขานั้น แล้วเหยียบถึงภพดาวดึงส์ด้วยพระบาทที่สอง ที่ซึ่งจักรลักษณะควรประดิษฐานไม่อาจจะเป็นที่ไม่เรียบ ตอ หนาม กรวด กระเบื้อง อุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลาย น้ำมูก เป็นต้น หรือของที่มีแต่ก่อน. หลีกไปหมด หรือหายเข้าไปยังแผ่นดินในที่นั้นๆ ทั้งหมด.

จริงอยู่ มหาปฐพีนี้มีพื้นเสมอดาระดาตไปด้วยดอกไม้แรกแย้ม ย่อมมีขึ้นด้วยศีลเดช ด้วยบุญญเดช ด้วยธรรมเดช ด้วยอานุภาพแห่งทศบารมีของพระตถาคต. บทว่า **มีสาครเป็นขอบเขต** คือสาครสี่มา อธิบายว่า ก็เมื่อพระมหาบุรุษทรงครองราชสมบัติ ต้นไม้ก็ดี ภูเขาก็ดี แม่น้ำก็ดี ในระหว่างมิได้เป็นเขต มหาสมุทรนั้นแหละเป็นเขต เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่ามีสาครเป็นขอบเขต บทว่า **มิได้มีเสาเขื่อน มิได้มีนิमित** ไม่มี

เสียนหนาม คือไม่มีโจร จริงอยู่ โจรทั้งหลายท่านกล่าวว่าเป็นเสาเขื่อน เพราะอรรถว่ามีสัมผัสกระด้าง เป็นนิมิต เพราะอรรถว่า เป็นปัจจัยแห่งอันตราย เป็นเสียนหนาม เพราะอรรถว่า ทึบเทง. บทว่า อิทุธ คือ ตำเร็จ. บทว่า ผีต คือ อุดมสมบูรณ์ด้วยสรรพสมบัติ. บทว่า เขม คือ ไม่มีภัย. บทว่า ลิว คือไม่มีอันตราย. บทว่า นิรพพุท อธิบายว่า เว้นจากหมู่โจร คือ เว้นจากโจรที่คุ้มกันเป็นพวก ๆ เทียวไป. บทว่า ไม่มีใครข่มได้ คือ ข้าศึกศัตรูข่มไม่ได้ อธิบายว่า ใคร ๆ ก็ไม่สามารถจะให้เขาหวั่นไหวจากสถานะได้. บทว่า ข้าศึก คือปรารธนาเป็นปฏิปักษ์. บทว่า ศัตรู คืออมิตรที่ทำร้ายตอบ แม้ทั้งสองนั้นก็เป็นวาพจน์ของข้าศึก. บทว่า ข้าศึก ศัตรูภายใน ได้แก่ กิเลสมีรากะเป็นต้นที่ตั้งขึ้นในภายใน บทว่า ข้าศึก ศัตรูภายนอก ได้แก่ พวกสมณะเป็นต้น จริงดังนั้น แม้พวกสมณะ มีเทวทัตและโกกาลิกะเป็นต้น แม้พราหมณ์ มีโสณทัณฑะ และกฏทัณฑะเป็นต้น แม้เทวดาเช่นท้าวสักกะ แม้มารผู้ติดตามตลอด ๗ ปี แม้พรหมมีพกาพรหมเป็นต้น ก็ไม่สามารถจะข่มพระพุทธเจ้าได้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสกรรม คล้ายกรรม ลักษณะ และอานิสงส์แห่งลักษณะไว้ กรรมอันผู้มีความเพียรมั่นกระทำแล้วสิ้น ๔ อสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัป ชื่อว่า กรรม มหาปุริสลักษณะคือมีพระบาทประดิษฐานไว้ดีแล้ว เกิดขึ้นโดยนัยว่า โลกพร้อมด้วยเทวโลกจรรูภาวะแห่งกรรมอันผู้มั่นคงกระทำแล้ว ชื่อว่า คล้ายกรรม ความเป็นผู้มีพระบาทประดิษฐานไว้ดีแล้ว ชื่อว่า ลักษณะ ความเป็นผู้อันข้าศึกข่มไม่ได้ ชื่อว่า อานิสงส์แห่งลักษณะ.

บทว่า พระโบราณกเถระทั้งหลาย กล่าวคาถาประพันธ์ใน พระลักษณะนั้น ความว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสประเภทแห่งกรรม

เป็นต้น ในพระลักษณะนั้นแล้ว พระโบราณกเถระจึงกล่าวคำนี้ต่อไป ท่านกล่าวหมายถึงคาถาประพันธ์ ก็พระโบราณกเถระทั้งหลายทราบว่า คาถาพรรณนา อันพระอนนทเถระตั้งไว้ จึงกล่าวคาถาเหล่านี้ แล้วจึงไป ต่อมาพระเถระทั้งหลายกล่าวว่า การยกอรรถขึ้นบทเดียว. บทว่า **ในสัง**จะ คือ **วจีสัจ**. บทว่า **ในธรรม** คือ ในธรรมได้แก่กุศลกรรมบถ ๑๐. บทว่า **ในการฝึก** คือ ในการฝึกอินทรีย์. บทว่า **ในความสำรวม** คือ ในความ สำรวมด้วยศีล ในบทนี้ว่า **ความเป็นผู้สะอาด** ศีลเป็นที่อยู่ **อุโบสถ** กรรม อธิบายว่า ความเป็นผู้สะอาด ๓ อย่าง มีความเป็นผู้สะอาดทางกาย เป็นต้น ศีลอันเป็นที่อยู่คือ ศีลอาลัย อุโบสถกรรม คือ อุโบสถ. บทว่า **อหีสาย** คือ ไม่เบียดเบียน. บทว่า **สมนุตมาจริ** คือ ประพฤติสิ้นเชิง. บทว่า **อนุภี** แปลว่า เสวยแล้ว. บทว่า **เวยฺยณฺชนิกา** คือ ผู้ทำนายลักษณะ. บทว่า **ปราภิกฺข** คือ สามารถข่มผู้อื่น. บทว่า **อันคฺตรุทั้งหลาย** คือ คฺตรุข่มไม่ได้. ในบทว่า **ไม่ถึงความเป็นผู้อันใคร ๆ ข่มได้** พระมหาบุรุษนั้นเป็นอัคร - บุคคลโดยส่วนเดียวเท่านั้น ย่อมไม่ถึงความเป็นผู้อันใคร ๆ พึงข่มได้. บทว่า **อันนี้แหละเป็นธรรมดาของพระมหาบุรุษนั้น** ความว่า นี่เป็น ธรรมดาอันนี้เป็นสภาวะของพระมหาบุรุษนั้น.

บทว่า **อุพฺเพคฺคอุตุตาสภยํ** คือ ภัยคือความสะดุ้ง และภัยคือ ความหวาดเสียว. อธิบายว่า ในภัยทั้งสองนั้น ภัยอาศัยการปล้น การจงจำ เป็นต้น จากโจร หรือจากพระราชา หรือจากข้าศึก ชื่อว่า เป็นความหวาด สะดุ้ง ภัยทำให้เกิดขนพองเพราะอาศัยสัตว์มีขี้แข้งและม้าดุ เป็นต้น หรือ งูและยักษ์ เป็นต้นเพียงชั่วครู่ ชื่อว่า ภัยคือความหวาดเสียว ทำให้ภัย ทั้งหมดนั้นบรรเทา คือสงบ. บทว่า **ถวิชชตา** แปลว่า จัดแล้ว. ถามว่า

จำอย่างไร ? คือสร้างโรงงานในที่ที่รังเกียจในคงแล้วให้ผู้ที่มาในคงนั้น
บริโภคแล้วให้พวกมนุษย์พาไปส่ง เมื่อชนทั้งหลายไม่อาจเข้าไปยังที่นั่นได้
ตั้งพวกมนุษย์ให้พาเข้าไป ตั้งอารักขาในที่เหล่านั้น ๆ แม้ในตัวเมืองเป็นต้น
จัดอย่างนี้. บทว่า ได้ให้ทานพร้อมด้วยวัตถุบริวาร ความว่า ได้ให้ทาน
วัตถุ ๑๐ อย่าง มีข้าวและน้ำเป็นต้น.

ในบททั้งหลายนั้น บทว่า ข้าวได้แก่ ข้าวยาคุ อธิบายว่า เมื่อให้
ข้าวยาคุนั้น ไม่ได้วางไว้ที่ประตูแล้วให้ ได้โปรยข้าวตอกและดอกไม้ไว้ในที่
ฉาบทาด้วยของเชียวภายในนิเวศน์ ปุอาสนะผูกเพดานกระทำสักการะด้วย
ของหอมและรูปเป็นต้น นิมนต์ภิกษุสงฆ์ให้นั่งแล้วถวายข้าวยาคุ อนึ่ง เมื่อ
ถวายข้าวยาคุได้ถวายพร้อมกับกบด้วย. เมื่อเสร็จการดื่มข้าวยาคุ ได้ชำระ
เท้า เอน้ำมันทา ถวายของเคี้ยวหลาย ๆ อย่างมากมาย ในที่สุดได้ถวาย
โภชนะอันประณีต มีสุปะและพญูชนะหลายอย่าง เมื่อถวายเครื่องดื่ม
ได้ถวายเครื่องดื่ม ๘ อย่าง มีอัมพปानะเป็นต้น. ครั้นถวายข้าวยาคุ แม้
นั้นแล้ว เมื่อจะถวายผ้าไม่ได้ถวายผ้าล้วน ๆ เท่านั้น แต่ถวายผ้าอันเพียงพอ
มีชั้นเดียวและสองชั้นเป็นต้น ได้ถวายเข็มบ้าง ด้ายบ้าง กรอด้ายบ้าง
ในที่ที่ทำการเย็บบ้าง ได้ถวายอาสนะ ข้าวยาคุ น้ำมันทาเท้า น้ำมันทาหลัง
เครื่องข้อม ใบไม้ต่างชนิด รางข้อมผ้า โดยที่สุด สีย้อมจิวรบ้าง กบปีย-
การกบ้าง. บทว่า ยาน คือรองเท้า. แม้เมื่อถวายรองเท้านั้น ก็ได้ถวายถุงใส่
รองเท้า ไม้แขวนรองเท้า น้ำมันทารองเท้า และทานวัตถุมีข้าวเป็นต้น
ดังกล่าวแล้วในหนหลัง ทำให้เป็นบริวารของรองเท้านั้นนั่นเอง. แม้เมื่อ
ถวายดอกไม้ก็ไม่ได้ถวายดอกไม้ล้วน ๆ เหมือนกัน ได้เกล้าดอกไม้ขึ้นด้วย

ของหอม แล้วถวายสิ่งทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ ในภายหลัง กระทำให้เป็น
บริวารของดอกไม้นั้น. แม้เมื่อถวายของหอม เพื่อบูชาคันโพนิเจดีย์ อาสนะ
และคัมภีร์เป็นต้น และเพื่อมรณเจดีย์ ก็ไม่ได้ถวายของหอมล้วนทีเดียว
ได้ถวายสิ่ง ๕ อย่างเหล่านี้ ในภายหลัง พร้อมด้วยเครื่องบด เครื่องฝน
และภาชนะสำหรับใช้. แม้เมื่อถวายเครื่องลูบไล้มีหรรดาล มโนศิลา ซาด
เป็นต้น ก็มีได้ถวายเครื่องลูบไล้ล้วน ๆ ที่เดียว ได้ถวายสิ่ง ๖ อย่างเหล่านี้
ในภายหลัง พร้อมกับภาชนะใส่เครื่องลูบไล้ให้เป็นบริวารของเครื่องลูบไล้
นั้น. บทว่า ที่นอน คือเตียงและตั่ง แม้เมื่อถวายเตียงและตั่งนั้น ก็ไม่ได้
ถวายเตียงและตั่งล้วนทีเดียว ได้ถวาย แม้ที่สุดกระดานและไม้ชำระ พร้อม
ด้วยผ้าโกเชาว์ ผ้ากัมพล เครื่องลาดและขาเตียง กระทำสิ่ง ๗ อย่าง
ในภายหลัง ให้เป็นบริวารของเตียงและตั่งนั้น. แม้เมื่อให้ที่อยู่ก็ไม่ได้ให้
เพียงเรือนเท่านั้น ได้กระทำเตียงและตั่งที่ตกแต่งเป็นอย่างดี ประดับด้วย
มालากรรมและลดาธรรม แล้วถวายสิ่ง ๘ อย่างเหล่านี้ในภายหลังกระทำ
ให้เป็นบริวารของที่อยู่นั้น. บทว่า ประทีป คือน้ำมันประทีป อธิบายว่า
เมื่อถวายน้ำมันประทีป ไม่ได้ถวายน้ำมันล้วนเท่านั้นด้วยคำว่า ท่าน
ทั้งหลาย จงยังประทีปให้สว่างด้วยน้ำมันนี้ ณ เนินเจดีย์ เนินโพนิ
โรงฟังธรรม เรือนอาศัย ที่บอกคัมภีร์ ได้ถวายสิ่ง ๙ อย่างเหล่านี้ใน
ภายหลัง พร้อมด้วยใส่ตะเกียง หม้อดินเล็ก ๆ และภาชนะใส่น้ำมันเป็นต้น
ทำให้เป็นบริวารของน้ำมันประทีปนั่นเอง.

บทว่า สิวิกตุนุตรานิ ตัดบทเป็น สิวิกตุนุตรานิ. บทว่า
ราชาโน คือกษัตริย์ผู้อภิเสกแล้ว. บทว่า โภคิกา คือ นายบ้าน. บทว่า
กุมารา คือ ราชกุมาร. การให้พร้อมด้วยบริวารชื่อว่า กรรมในที่นี้ จักร
ลักษณะอันเกิดขึ้นโดยนัยว่า โลกพร้อมด้วยเทวโลกจรรู้ ด้วยเหตุนี้ว่า

พระมหาบุรุษได้ถวายทานกระทำให้มีของบริวารดังนี้ ชื่อว่า คล้ายกรรมจักรลักษณะนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า ลักษณะ. ความเป็นผู้มีบริวารมาก ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า พระโบริมาณกเถระกล่าวคาถาประพันธ์ในพระลักษณะนั้น ท่านกล่าวคาถานี้แสดงถึงอรรถนั้น. จริงอยู่ คาถามี ๒ อย่าง คือ แสดงอรรถนั้น ๑ แสดงอรรถพิเศษ ๑. ในสองอย่างนั้นคาถาที่ท่านแสดงอรรถอันมาในบาลีนั้นแล ชื่อว่า แสดงอรรถนั้น. คาถาที่ท่านแสดงอรรถอันไม่ได้มาในบาลี ชื่อว่า แสดงอรรถพิเศษ แต่คาถานี้แสดงอรรถนั้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ปุเร แปลว่า ในชาติก่อน. บทว่า ปุรตุต เป็นไวพจน์ของบทนั้นนั่นเอง. บทว่า บุริมาสุ ชาติสู คือ เป็นการแสดงมุ่งไว้ถึงกรรมที่คนทำแล้วในชาติก่อนแต่ชาตินี้. บทว่า อุพเพคอุตุตาสภยาปนูทโน แปลว่า ปลดเปลื้องภัยคือความหวาดเสียวและภัยคือความสะอึก. บทว่า อุตสุโก แปลว่า น้อมไปแล้ว. บทว่า พระกุมารมีลักษณะประกอบด้วยบุญเป็นร้อย ความว่า ลักษณะหนึ่ง ๆ เกิดขึ้นด้วยบุญกรรมเป็นร้อย ๆ เมื่อเป็นอย่างนี้ คนทั้งหลายย่อมไม่พอใจว่า ใคร ๆ พึ่งเป็นพระพุทธรเจ้าได้ แต่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ในจักรวาลอันหาที่สุดมิได้ พึ่งกระทำกรรมอย่างหนึ่ง ๆ ถึง ๗ ครั้ง พระโพธิสัตว์พระองค์เดียวเท่านั้น อุบัติเพราะกระทำกรรมที่คนทั้งหลายประมาณเท่านี้ กระทำแล้ว ครั้งหนึ่ง ๆ คุณด้วยร้อย เพราะฉะนั้น คนทั้งหลายพอใจความนี้ว่า พระโพธิสัตว์มีลักษณะประกอบด้วยบุญเป็นร้อย. บทว่า มนุสฺสาสุรตฺถกรกฺขสา ได้แก่ มนุษย์ ๑ อสูร ท้าวสักกะ ๑ รากษส ๑.

บทว่า อนุตรา คือในระหว่าง จุติสืบต่อจากปฏิสนธิ. การเว้น

จากปาณาติบาต ชื่อว่า กรรมในที่นี้ คนทั้งหลายเมื่อจะทำปาณาติบาต
เหยียบด้วยปลายเท้า เพราะกลัวจะได้ยินเสียงเท้า ไปฆ่าผู้อื่น ชื่อว่า คล้าย
กรรม. ต่อแต่นั้น คนเหล่านั้นคิดว่า คนจรรู้กรรมนั้น ของคนเหล่านั้น
ด้วยเหตุนี้ เป็นผู้มีเท้า โกงภายใน โกงภายนอก มีเท้ากระโหรง ปลายเท้า
ด้วน สั้นเท้าด้วน ก็โลกกับทั้งเทวโลกจรรู้ความที่พระตถาคตเสด็จไปด้วย
ปลายเท้าไม่ถูกผู้อื่นฆ่า เพราะฉะนั้น มหาปริสตัลภณะคือมีสันยาว ย่อม
เกิดขึ้น. คนทั้งหลายมีกายสูง จะไปฆ่าผู้อื่น เกรงว่าคนอื่นจักเห็น จึงก้มลง
ไปฆ่าผู้อื่น อนึ่ง คนเหล่านั้น คิดว่า คนเหล่านี้ ไปฆ่าผู้อื่นอย่างนี้แล้ว
คนอื่นจรรู้กรรมนั้นของคนเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ จึงทำเป็นคนค่อม เป็น
คนแคะหรือเป็นคนพิการ โลกพร้อมด้วยเทวโลก จรรู้ความที่พระตถาคต
เสด็จไปอย่างนั้น ไม่ถูกผู้อื่นฆ่าด้วยเหตุนี้ เพราะฉะนั้นมหาปริสตัลภณะ
คือมีพระวรกายตรงเหมือนกายพรหม ย่อมเกิดขึ้น. อนึ่งคนทั้งหลายมีมือ
ถืออาวุธหรือไม้ค้อนแล้วกำหัดฆ่าผู้อื่น คนเหล่านั้น คิดว่า คนจรรู้ความ
ที่คนเหล่านั้น ถูกคนอื่นฆ่าด้วยเหตุนี้ เป็นผู้มีนิ้วสั้น มีมือสั้น มีนิ้วงอ
หรือมือแป โลกพร้อมด้วยเทวโลก จรรู้ความที่พระตถาคตเป็นผู้ไม่ถูกคน
อื่นฆ่าอย่างนี้ ด้วยเหตุนี้ เพราะฉะนั้น มหาปริสตัลภณะคือมีพระองค์ลี
ยาวย่อมเกิดขึ้น นี้คือ คล้ายกรรมในบพนี้ ก็ลักษณะ ๓ อย่างนี้แหละ
ชื่อว่า ลักษณะ. ความเป็นผู้มีอายุยืน เป็นอานิสงส์แห่งลักษณะ.

ในบพนี้ว่า ฆ่า เป็นเหตุให้สัตว์ตาย เป็นภัยแก่ตน อธิบายว่า
การฆ่ากล่าวคือมรณะ เป็นภัยจากการฆ่าให้ตาย คือ ฆ่าเป็นเหตุให้สัตว์
ตาย เป็นภัย รู้ภัยนั้นของตนแล้วเว้นเสีย. บทว่า เบื้องหน้าแต่มรณะ

ความว่า บุคคลรู้ว่า ภัยแต่ความตายของเรา ชีวิตเป็นที่รักของเรา ฉันทใด
แม้ของผู้อื่นก็ฉันทนั้น ได้เป็นผู้เว้นขาดเบื้องหน้าแต่ความตาย. บทว่า
สุจริเตน แปลว่า ประพฤติดีแล้ว. บทว่า สกคฺคมาสิ แปลว่า ไปสู่
สวรรค์. บทว่า จวีย ปุนริชาคโต คือเคลื่อนไปแล้วกลับมาในโลกนี้อีก.
บทว่า ทีฆปาสุณิก แปลว่า มีสันพระบาทยาว. บทว่า พุรฺหฺมาว
สุขฺขุ แปลว่า มีพระวรกาย ตรงดีเหมือนพรหม. บทว่า สุสุโข
คือพระพาหุงาม. บทว่า สุตฺต คือแม่ในเวลาแก่ ก็ยังดูหนุ่ม. บทว่า
สุตฺตจฺจโตะ ถึงพร้อมด้วยทรวดทรงงาม. บทว่า มฺหุตฺตุนงฺกุลฺยสุตฺต คือ
มีพระองค์อ่อนและนุ่ม. บทว่า ปุริสฺวารคฺคกฺขณฺเหหิ แปลว่า ด้วยลักษณะ
อันเลิศ ของบุรุษผู้ประเสริฐ. บทว่า จิรยาปนาย ได้แก่ เพื่อให้เป็นไป
อยู่นาน คือ เพื่อความเป็นผู้มีอายุยืน. บทว่า จิริ ยเปติ แปลว่า ให้เป็น
ไปอยู่นาน. บทว่า จิรฺตริ ปพฺพชฺติ ยถิ ตโต หิ ความว่า ฝึก ให้เป็นไป
อยู่นานกว่านั้น ย่อมบวชแน่. บทว่า ยาปยาติ วสิทฺธิภาวนาย ความว่า
เป็นผู้ถึงความชำนาญ ย่อมให้เป็นผู้ที่อยู่ด้วยอิทธิภาวนา.

บทว่า รลิตานํ คือ สมบูรณ์ด้วยรส. ในบทว่า ขาทนียานํ
เป็นต้น ได้แก่ของเคี้ยวมีแป้งเป็นต้น ชื่อว่าของเคี้ยว. บทว่า โภชนียานิ
ได้แก่ โภชนะ ๕. บทว่า สายนียานิ ได้แก่ เนยใส เนยข้นเป็นต้นที่ควร
ดื่ม. บทว่า เลहनียานิ ได้แก่ข้าวปายาสทำด้วยแป้งเป็นต้นที่ควรเลีย.
บทว่า ปานานิ ได้แก่ปานะ ๘. การให้โภชนะอันประณีตนี้ พระตถาคตได้
ให้แล้ว ตลอด ๔ อสงไขย ยิ่งด้วยแสนกัปปี ชื่อว่า กรรมในที่นี้. เมื่อ
โภชนะเสร็จหมอง ตกถึงท้องโลหิตชูบชิต เนื้อเหี่ยวแห้ง ชื่อว่า คล้ายกรรม
เพราะฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายผู้ให้ของเสร็จหมองคิดว่า ชนจรรู้ความที่ของ

เศร้าหมองอันสัตว์เหล่านั้นให้แล้วด้วยเหตุนี้ เป็นผู้มึนน้อย มีโลหิตน้อย มีข้าวและน้ำหาได้ยากคฤมณุษย์เปรต. แต่เมื่อโภชนะประณีต ตกถึงท้อง เนื้อและเลือดย่อมเจริญ สัตว์ทั้งหลายมีกายสมบูรณ์ น่าเลื่อมใส น่ารัก น่าเอ็นดู เพราะฉะนั้น โลกพร้อมด้วยเทวโลก จงรู้ความที่พระตถาคต เป็นผู้ให้โภชนะอันประณีตตลอดกาลนาน ด้วยเหตุนี้ เพราะฉะนั้น มหาปริสตัลภณะคือมีมังสะอุมในที่ ๗ แห่ง ย่อมเกิดขึ้น พระลักษณะอุมในที่ ๗ แห่งนั้นแหละชื่อว่า ลักษณะ. ความเป็นผู้ได้ของประณีต ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า **ชชชโภชน** อถ เสหายิต ได้แก่ ของเคี้ยวของบริโภคน ของเลียและของลิ้ม. บทว่า **อุตุตมคฺครสทายโก** แปลว่า ผู้ให้รสเลิศเป็น ผู้สูงสุดหรือผู้ให้รสเลิศอันสูงสุด. บทว่า **สตุตจจุสฺสเท** คือ พระลักษณะอุม ในที่ ๗ แห่ง. บทว่า **ตทตฺถโชนก** คือ แสดงอาหารมิของเคี้ยวของบริโภคน เป็นต้น อธิบายว่า ยังลาภให้เป็นไปแก่ปริพาชกเหล่านั้น. บทว่า **ปพฺพชฺชปี จ** แปลว่า แม้บวชอยู่. บทว่า **ตทาทิฉจฺจติ** ตัดบทเป็น **ติ อธิฉจฺจติ**. บทว่า **ลาภีรฺตุตม** ตัดบทเป็น **ลาภี อุตุตม**.

ในบทว่า **ทาเนน** เป็นต้น ความว่า บุคคลบางพวกเป็นผู้ควร สงเคราะห์ ด้วยการให้อย่างเดียว ก็สงเคราะห์บุคคลนั้นด้วยการให้ ได้ให้ เครื่องบริขารนักบวชแก่นักบวช ให้ของใช้ภุชหาสแก่พวกภุชหาส. บทว่า **ด้วยกล่าวคำเป็นที่รัก** ความว่า ก็บุคคลบางพวก เป็นผู้พูดว่า ผู้นี้ยอม ให้ทานที่ควรให้แต่ลบลู่ทานทั้งหมดด้วยคำเดียว แล้วทำให้ฉิบหาย การ ให้ของผู้นั้นจะมีประโยชน์อะไร บางพวกเป็นผู้พูดว่า ผู้นี้ไม่ให้ทานก็จริง ถึงดังนั้น เมื่อจะพูดยอมลบลู่ด้วยน้ำมัน ผู้นี้จึงให้ก็ตาม อย่าให้ก็ตาม

คำพูดของเขาย่อมถึงคำพันหนึ่ง. บุคคลเห็นปานนี้ ไม่หวังทาน หวังคำพูด
นารักอย่างเดียว สงเคราะห์เขาด้วยคำพูดนารัก. บทว่า **ด้วยประพตติ**
สิ่งที่เป็นประโยชน์ คือ ด้วยถ้อยคำอันเจริญด้วยประโยชน์ เพราะบุคคล
บางพวกไม่หวังทาน ไม่หวังคำพูดนารัก ย่อมหวังถ้อยคำเป็นประโยชน์
ให้เกิดความเจริญแก่ตนเท่านั้น สงเคราะห์บุคคลเห็นปานนี้ด้วยการ
ประพตติสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างนี้ว่า ท่านควรทำสิ่งนี้ ท่านไม่ควรทำสิ่งนี้
ควรคบบุคคลเห็นปานนี้ ไม่ควรคบบุคคลเห็นปานนี้. บทว่า **สมานตุดตาย**
คือ ด้วยความเป็นผู้มีสุขและทุกข์เสมอกัน จริงอยู่บุคคลบางพวกไม่หวัง
แม้แต่อย่างเดียวในทานเป็นต้น หวังความเป็นผู้มีสุขและทุกข์เสมอกัน
อย่างนี้ว่า นั่งที่นั่งเดียวกัน นอนแท่นเดียวกัน บริโภคร่วมกัน ในบุคคล
เหล่านั้น บุคคลเลวโดยชาติ ยังด้วยโภคะ เป็นผู้สงเคราะห์ยาก เพราะไม่
อาจทำการบริโภคร่วมกับบุคคลนั้นได้ เมื่อไม่ทำอย่างนั้น เขาก็โกรธ ผู้ที่
เลวโดยโภคะ แม้ยังด้วยชาติก็เป็นผู้สงเคราะห์ยาก เพราะเขาไม่ปรารถนา
บริโภคร่วมกับผู้ที่สมบูรณ์ด้วยโภคะ ด้วยถือว่า เราเป็นคนมีชาติ เมื่อ
เขาทำย่อมโกรธ แต่ผู้ที่เลวแม้โดยทั้งสองอย่างเป็นผู้สงเคราะห์ง่าย เพราะ
เขาไม่ปรารถนาบริโภคร่วมกับคนนอกนี้ เมื่อไม่กระทำ ก็ไม่โกรธ แม้คน
เช่นกับด้วยบุคคลทั้งสองก็เป็นผู้สงเคราะห์ง่าย บรรดาภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุทุศีล เป็นผู้สงเคราะห์ยาก เพราะไม่อาจทำการบริโภคร่วมกับเขาได้
เมื่อไม่ทำอย่างนั้น ย่อมโกรธ ภิกษุมีศีลเป็นผู้สงเคราะห์ง่าย เพราะผู้มีศีล
เมื่อเขาทำบ้าง เมื่อเขาไม่ทำบ้าง ก็ไม่โกรธ ย่อมไม่เห็นคนอื่นแม้ทำการ
บริโภคร่วมกับตนด้วยจิตลามก แม้การบริโภคร่วมกับผู้มีศีลก็ทำได้ง่าย
เพราะฉะนั้น สงเคราะห์บุคคลเห็นปานนี้ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอด้วย

ประการฉะนี้. บทว่า **สุตฺถิหิตสุตฺต โหนฺตุ** แปลว่า เป็นผู้อันเขาสงเคราะห์ได้ง่าย อธิบายว่า ชนนั้นจงให้ก็ดี จงให้ก็ดี จงกระทำก็ดี อย่ากระทำก็ดี ชนทั้งหลายเป็นอันเคราะห์อย่างดีแล้ว ย่อมไม่ทำลายกัน ย่อมให้ในกาลที่ควรให้แก่เขา ชนทั้งหลายย่อมติดอย่างนี้ว่า. บัดนี้ เขาเห็นจะไม่มีจึงไม่ให้ด้วยเหตุนี้ เรื่องอะไรเราจะบำรุงผู้ให้อย่างเดียว เราจะไม่บำรุงผู้ไม่ให้ผู้ไม่กระทำดังนี้. กรรมคือการสงเคราะห์มีทานเป็นต้น ที่เขาทำตลอดกาลนานชื่อว่า กรรม ในที่นี้ ชนใดเป็นผู้ไม่สงเคราะห์อย่างนี้ ชนนั้นจงรู้ความที่เขาไม่สงเคราะห์ด้วยเหตุนี้ ดังนั้นในเรื่องนี้ เขาจึงเป็นผู้มีมือและเท้ากระด้าง และเป็นผู้มีลักษณะของคนที่ตั้งอยู่ไม่เรียบ ชื่อว่า คล้ายกรรม ก็โลกพร้อมด้วยเทวโลก จงรู้ความที่พระตถาคตทรงเป็นผู้สงเคราะห์ตลอดกาลนานด้วยเหตุนี้ ดังนั้น ลักษณะ ๒ อย่างนี้ ย่อมเกิดขึ้น. ทั้งสองลักษณะนี้แหละชื่อว่า ลักษณะ. ความเป็นผู้มีบิรवारอันสงเคราะห์แล้วเป็นอย่างดี ชื่อว่า อานิสงฆ์.

บทว่า **กรีย** แปลว่า ทำแล้ว. บทว่า **จริย** แปลว่า ประพฤติแล้ว. บทว่า **อนวมฺเตน** แปลว่า ด้วยไม่คูหมั่น. อธิบายว่า ไม่ใช่ด้วยความไม่ประมาท ไม่ใช่ด้วยทานอันตนให้แล้ว ไม่ได้ด้วยความเขี้ยวหยัน. บทว่า **จวีย** แปลว่า เคลื่อนแล้ว. บทว่า **มีส่วนสวายนำชมยิงนัค** ความว่า งามยิงนัค นำเลื่อมใส มีส่วนดีคือฉลาดด้วยดีและนำชมคือประกอบด้วยสิ่งพึงชม. บทว่า **สุตฺตุมารโ** แปลว่า กุมารดี. บทว่า **พิง** เป็นบิรवारชนของพระองค์ ความว่า พระองค์มีบิรवारชนผู้ทำตามด้วย

ถ้อยคำของพระองค์. บทว่า **พึงตรวจตรา** คือ ควรตรวจตราตามความพอ ใจในสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ.

บทว่า **มหิม** ตัดบทเป็น **มหิ อิม**. บทว่า **ปิยวฑฺฒ** **हितสุขัค** **ชิตีสมาน** คือเป็นผู้พูดน่ารักมุ่งประโยชน์และสุข. บทว่า **วจนปฏิกร** **รสุตถาปิปสนฺนา** ตัดบทเป็น **วจนปฏิกร** **อสุต** **อภิปสนฺนา**. บทว่า **ธมฺมานุธมฺม** คือธรรมและสมควรแก่ธรรม.

บทว่า **อตฺตูปสนฺน** ได้แก่อาศัยประโยชน์โลกนี้และโลกหน้า
บทว่า **ประกอบด้วยธรรม** คืออาศัยกุศลกรรมบถ ๑๐ บทว่า **แนะนำ** **ชนเป็นอันมาก** คือกล่าวถ้อยคำชี้แจงแก่ชนเป็นอันมาก. บทว่า **ปาณิน** ได้แก่สัตว์ทั้งหลาย. บทว่า **ทั้งปวงมีอาทิว่าเป็นผู้เลิศเป็นไฉน** ของกันและกัน. วาจาเป็นวาจาภายิต เป็นวาจายกให้เด่น เป็นวาจาประกอบด้วยประโยชน์ตลอดกาลนาน ชื่อว่ากรรม ในที่นี้. ชนใด ไม่กล่าววาจาอีกให้เด่นเห็นปานนี้ ชนนั้นจงรู้ถึงผู้ไม่กล่าวด้วยวาจายกให้เด่นด้วยเหตุนี้ ดังนั้นจึงเป็นผู้มีเท้าจุจ้งขี้ในเบื้องต่ำ และมีขนลงเบื้องต่ำ ชื่อว่าคล้ายกรรม โลกพร้อมด้วยเทวโลก จงรู้ความที่พระตถาคตทรงกล่าววาจายกให้เด่นเห็นปานนี้ตลอดกาลนานด้วยเหตุนี้ ดังนั้นพระลักษณะคือมีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ และพระลักษณะคือมีพระโลมามีปลายช้อยขึ้นข้างบนย่อมเกิดขึ้น. ลักษณะทั้งสองนี้แหละ ชื่อ ลักษณะ. ความเป็นผู้สูงสุดชื่อว่า อานิสงส์. คำว่า **เอริย** ได้แก่กล่าวอยู่. คำว่า **พหุชน** **นิทสย** ได้แก่แสดงประโยชน์แก่กุลแก่ชนเป็นอันมาก. คำว่า **ธมฺมยาค** ได้แก่ขัณฺฐ คือธรรมทาน. คำว่า **อุพฺภูมฺมุปตติโลม** **วา สโต** ความว่ามี พระโลมาตั้งขึ้น. คำว่า **ปาทณฺจิริห** ได้แก่ชื่อพระบาททั้งสอง. คำว่า **สาธุ** **สณฺจिता** ได้แก่ตั้งไว้อย่างดี. คำว่า **มฺงฺสโลหิตาจิตา** ความว่า มีพระมังสะและพระ

โลहितปกปิดไว้. บทว่า ห่อหุ้มด้วยหนัง ได้แก่ห่อหุ้มคือซ่อนไว้ด้วยหนัง.
บทว่า วชฺชติ แปลว่าไป. บทว่า อโนมนิกุกโม ได้แก่ คือเป็นอยู่
ประเสริฐ เป็นอยู่ไม่เลว

ในบทว่า สิปปุ วา เป็นต้น ความว่า ศิลปะแม้สองอย่างนี้คือศิลปะ
อย่างต่ำ และศิลปะอย่างสูง ชื่อว่า ศิลปะ. ศิลปะอย่างต่ำได้แก่ ศิลปะ
ทำท้อ ศิลปะทำหม้อ ศิลปะช่างทอ ศิลปะช่างตัดผม ศิลปะอย่างสูงได้แก่
ลวดลาย การคำนวณอย่างสูง. บทว่า วิชฺชา ความว่า วิชามีหลายอย่าง
มีวิชาหมองู เป็นต้น. บทว่า จรณะ ได้แก่ศีล ๕ ศีล ๑๐ ปาฏิโมกข์สังวร
ศีล. บทว่า กรรม ได้แก่ ปัญญาความรู้ความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน.
บทว่า กิลิเสยฺยุ แปลว่า ฟังลำบาก อธิบายว่า พระมหานรุษคิดว่า ขึ้นชื่อว่า
อันตเวาสิกวัตรเป็นทุกข์ อันตเวาสิกวัตรนั้นอย่าได้มีแก่พวกเขานานนัก.
บทว่า อันถุควรแก่พระราช ความว่า ราชพาหนะมีช้างและม้า เป็นต้น
อันสมควรแก่พระราช ราชพาหนะเหล่านั้นนั้นแหละ ท่านกล่าวว่า
ราชุกานิ เพราะเป็นองค์แห่งเสนาของพระราช. เพราะบทว่า เครื่อง
ราชูปโภค คือราชภัณฑะอันเป็นเครื่องอุปโภคและบริโภคและรัตนะ ๗
อย่างเหล่านั้นนั้นแลของพระราช. บทว่า อันสมควรแก่พระราช นี้
ถือเอาเครื่องราชูปโภคเหล่านั้นทั้งหมด. บทว่า อันสมควรแก่สมณะ
ได้แก่ไตรจีวร เป็นต้น อันสมควรแก่พวกสมณะ. บทว่า อันเป็นองค์ของ
สมณะ ได้แก่บริษัท ๔ อันเป็นส่วนพวกสมณะ. บทว่า เครื่องอุปโภค
ของสมณะ ได้แก่บริขารอันเป็นเครื่องอุปโภคของสมณะ. บทว่า อัน
สมควรแก่สมณะ เป็นชื่อของบริขารเหล่านั้น. ก็การบอกศิลปะ เป็นต้น
โดยความเคารพตลอดกาลนานชื่อว่า กรรมในที่นี้ ไม่บอกศิลปะโดยความ

เคารพอย่างนี้ ยังพวกอันเตวาสิกให้ลำบากด้วยการนั่งหลังงอและเหยียดแข็ง เป็นต้น ย่อมเป็นเหมือนเนื้อแข็งของผู้ที่ถูกขีดให้ตกไป. แต่โลกพร้อมด้วย เทวโลกจงรู้ความที่พระตถาคตทรงบอกด้วยความเคารพด้วยเหตุนี้ ดังนั้น พระลักษณะคือมีพระขงฆ์คัจฉะทรา ย เรียวขึ้นไปโดยลำดับ ย่อมเกิดขึ้น ชื่อว่า คล้ายกรรม. ลักษณะนี้แหละชื่อว่า ลักษณะ. ความเป็นผู้มีลาภอัน สมควร ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า **ยุตปมาตาย** คือ สิลปะอันใด ย่อมไม่เป็นเพื่อเข้าไป เหยียดเขียนใคร ๆ. บทว่า **กิลิสฺสตี** แปลว่า จักลำบาก บทว่า **สุขุมตฺตจฺจตุฏฺฐา** แปลว่า หุ้มด้วยหนังอันละเอียด

ถามว่า ก็ลักษณะอื่นย่อมเกิดขึ้นด้วยกรรมอื่นหรือ. ตอบว่า ไม่เกิด ก็ลักษณะที่เกิดขึ้นเป็นอนุพยัญชนะ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ใน ข้อนี้.

บทว่า **สมณ** วา ความว่า ชื่อว่า สมณะเพราะอรรธว่ามีบาป สงบแล้ว. บทว่า **พฺรหฺมณ** วา ความว่า ชื่อว่า พรหมณ์ เพราะ อรรธว่ามีบาปอันลดยแล้ว. ในบทว่า **เป็นผู้มีปัญญามากเป็นต้น** ความว่า เป็นผู้ประกอบด้วยมหาปัญญาเป็นต้น ความต่างกันของมหาปัญญาเป็นต้น มีดังต่อไปนี้.

ในบททั้งหลายนั้น **มหาปัญญา เป็นไฉน** มหาปัญญา คือ บุคคล ย่อมกำหนดศีลชั้นันท์ อันมีคุณมาก กำหนดสมาธิชั้นันท์ ปัญญาชั้นันท์ วิมุตติชั้นันท์ วิมุตติญาณทัสสนชั้นันท์ อันมีคุณมากเพราะกำหนดฐานะและ อฐานะ วิหารสมาบัติ อริยสัง สติปัญญา สัมมัปปธาน อิทธิบาท

พละ โขฆณงค์ อริยมรรค สามีญญผล อภิญญา นิพพาน อันมีคุณมาก.

ปุถุปัญญา เป็นไฉน ปุถุปัญญา คือ ญาณ ย่อมเป็นไปในจันท์ต่าง ๆ มาก ย่อมเป็นไปในญาณธาตุต่าง ๆ มาก ในอายตนะต่าง ๆ มาก ในปฏิจสมุปบาทมาก ในการได้รับศุภญัตติต่าง ๆ มาก ในอรรถต่าง ๆ มาก ในธรรมทั้งหลาย ในนิรุตติทั้งหลาย ในปฏิภาณทั้งหลาย ในศีลจันท์ต่าง ๆ มาก ในสมาธิปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัสสนจันท์ต่าง ๆ มาก ในฐานะและอฐานะต่าง ๆ มาก ในวิหารสมบัติต่าง ๆ มาก ในอริยสัจต่าง ๆ มาก ในสติปัญญาต่าง ๆ มาก ในสัมมปปธานทั้งหลาย ในอิทธิบาททั้งหลาย ในอินทรีย์ทั้งหลาย ในพละทั้งหลาย ในโขฆณงค์ทั้งหลาย ในอริยมรรคต่าง ๆ มาก ในสามีญญผลทั้งหลาย ในอภิญญาทั้งหลาย ในพระนิพพาน อันเป็นปรมัตถ์ ล่วงธรรมอันสาธารณ์แก่ปุถุชน.

ทาสปัญญา เป็นไฉน ทาสปัญญา คือ บุคคลบางพวกในโลกนี้ เป็นผู้มากด้วยความรื่นเริง มากด้วยเวท มากด้วยความยินดี มากด้วยความบรรเทิง ย่อมบำเพ็ญศีลบริบูรณ์ บำเพ็ญอินทรีย์สังวรบริบูรณ์ บำเพ็ญโภชนมัตตัญญู ชาคริยานุโยค ศีลจันท์ สมาธิจันท์ ปัญญาจันท์ วิมุตติจันท์ วิมุตติญาณทัสสนจันท์ ให้บริบูรณ์ บุคคลเป็นผู้มากด้วยความรื่นเริง มากด้วยเวท มากด้วยความยินดี มากด้วยความบรรเทิง ย่อมแทงตลอดฐานะและอฐานะ บุคคลผู้มากด้วยความรื่นเริง ย่อมบำเพ็ญ วิหารสมบัติให้บริบูรณ์ บุคคลมากด้วยความรื่นเริง ย่อมแทงตลอดอริยสัจ บุคคลย่อมเจริญสติปัญญา สัมมปปธาน อิทธิบาท อินทรีย์ พละ โขฆณงค์ อริยมรรค บุคคลผู้มากด้วยความรื่นเริง ย่อมทำให้แจ้งซึ่งสามีญญผล

ย่อมแทงตลอดอภิญญาทั้งหลาย บุคคลผู้มากด้วยความรื่นเริง มากด้วยเวท
มากด้วยความยินดี มากด้วยความบรรเทิง ย่อมทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน
อันเป็นปรมัตถ์.

ชวนปัญญา เป็นไฉน ชวนปัญญา คือ รูปร่างใดอย่างหนึ่งที่
เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน มีในภายใน มีในภายนอก หยาบ ละเอียด
เลวหรือประณีต รูปใดอยู่ไกลหรือใกล้ รูปนั้นทั้งหมดย่อมเล่นไปเร็วโดย
ความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา เวทนาอย่างใด
อย่างหนึ่ง... สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง... สังขารอย่างใดอย่างหนึ่ง...
วิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน... วิญญาณทั้งหมด
นั้นย่อมเล่นไปเร็วโดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็น
อนัตตา จักขุ...ชราและมรณะที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ย่อมเล่นไปเร็ว
โดยความไม่เที่ยง โดยความเป็นทุกข์ โดยความเป็นอนัตตา รูปที่เป็นอดีต
อนาคต ปัจจุบัน ชื่อว่า ไม่เที่ยง เพราะอรรถว่า สิ้นไป ชื่อว่าเป็นทุกข์
เพราะอรรถว่า น่ากลัว ชื่อว่า เป็นอนัตตา เพราะอรรถว่า หาสาระมิได้
เพราะฉะนั้น ตรึก พิจารณา ทำให้แจ้ง ทำให้เป็นจริง ย่อมเล่นไป
เร็ว ในพระนิพพาน อันดับเสียซึ่งรูปโดยไม่เหลือ เวทนา สัญญา สังขาร
วิญญาณ จักขุ... ชรา มรณะที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ชื่อว่า
ไม่เที่ยงเพราะอรรถว่า สิ้นไป...ทำให้เป็นจริง ย่อมเล่นไปเร็ว ในพระ
นิพพาน อันดับเสียซึ่งชราและมรณะโดยไม่เหลือ รูปที่เป็นอดีต อนาคต
ปัจจุบัน ไม่เที่ยง เป็นสิ่งที่ปรุงแต่ง อาศัยกันเกิดขึ้น มีสิ้น มีเสื่อมไป
เป็นธรรมดา มีคลายกำหนดเป็นธรรมดา มีการดับ เป็นธรรมดา
เพราะฉะนั้น ตรึก พิจารณา ทำให้แจ้ง ทำให้จริง ย่อมเล่นไปเร็ว ใน

พระนิพพานอันดับรูปโดยไม่เหลือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จักขุ...
ชราและมรณะอันเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ไม่เที่ยง เป็นสิ่งปรุ้งแต่ง
อาศัยกันเกิดขึ้น มีสั่น มีเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีคลายกำหนดเป็นธรรมดา
มีการดับเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ตรีก พิจารณา ทำให้แจ้ง ทำให้
เป็นจริง ย่อมแล่นไปในพระนิพพาน อันดับชราและมรณะโดยไม่เหลือ.

ติक्षปัญญา เป็นไฉน ติक्षปัญญา คือบุคคลย่อมตัดกิเลสได้เร็ว
ย่อมไม่อาศัยกามวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่อาศัยคือละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด
ถึงความไม่มี ซึ่งพยาบาทวิตก อันเกิดขึ้นแล้ว วิหิงสาวิตกอันเกิดขึ้นแล้ว
ธรรมอันลามกเป็นอกุศล ทั้งที่เกิดขึ้นแล้วและยังไม่เกิดขึ้น ราคะ, โทสะ,
โมหะ, โกรธ, อุปนาหะ ผูกโกรธไว้, มัจจะ ลบหลู่คุณท่าน, ปลาสะ
เสมอท่าน, อิสสา ริษยา, มัจฉริยะ ตระหนี่, มายา เจ้าเล่ห์, สาถยะ
โอ้อวด, ถัมภะ หัวค้อ, สารัมภะ แข่งดี, มานะ ถือตัว, อติมานะ ดูหมิ่น
ท่าน, มทะ มัวเมา, ปมาทะ เล่นเล่น, กิเลสทั้งปวง ทุจริตทั้งปวง อภิสังขาร
การปรุ้งแต่งทั้งปวง กรรมอันทำให้ไปสู่ภพทั้งปวง อริยมรรค ๔ สามัญญ-
ผล ๔ ปฏิสัมภิตา ๔ และอภิญญา ๖ เป็นอันได้บรรลุแล้วทำให้แจ้งแล้ว
ถูกต้องแล้วด้วยปัญญา.

นิพเพธิกปัญญา เป็นไฉน นิพเพธิกปัญญา คือ บุคคลบางพวก
ในโลกนี้ มากไปด้วยความหวาดสะดุ้ง มากไปด้วยความหวาดกลัว มากไป
ด้วยความกระสัน มากไปด้วยความไม่พอใจ มากไปด้วยความไม่ยินดี ย่อม
ไม่ยินดีจนออกหน้าในสังขารทั้งปวง บางพวกเบื่อหน่าย คือทำลาย กองโลก
อันตนไม่เคยเบื่อหน่าย ไม่เคยทำลาย บางพวกเบื่อหน่ายคือ ทำลายกอง
โทสะ กองโมหะ ความโกรธ การผูกโกรธ .. กรรมอันจะนำไปสู่ภพ
ทั้งปวง อันตนไม่เคยเบื่อหน่าย ไม่เคยทำลาย.

บทว่า **เข้าไปหาบรรพชิต** คือเข้าไปใกล้บรรพชิตผู้เป็นบัณฑิต
บทว่า **เป็นผู้มุ่งประโยชน์ในภายใน** ความว่า บุคคลบางคนมีปกติแสวง
โทษ กระทำโทษไว้ภายใน เพราะความที่ตนมีจิตขุ่นเคืองแล้วตริกรรม
นั้นใด พระโพธิสัตว์มิได้ทรงตริกรรมเหมือนอย่างนั้น ทรงกระทำ
ประโยชน์ไว้ภายในแล้วทรงตริกรรมคือใคร่ครวญด้วยคำอันประกอบด้วย
ประโยชน์. บทว่า **ปฏิลาภคเตน** คือ ไปเพื่อหวังลาภ. บทว่า **อุปปาฏ-**
นิमितฺตโกวิท คือเป็นผู้ฉลาดในลาภและนิमित. บทว่า **อเวจฺจ ทกฺขติ**
รู้แล้วจักเห็น. บทว่า **อตุณฺหาสุตฺตํ ปริศฺคฺเขสุ จ** ความว่า ในการ
กำหนดในการสั่งสอนที่เป็นประโยชน์ คือญาณทั้งหลายอันกำหนดถึง
ประโยชน์และมีใช่ประโยชน์.

บทว่า **เป็นผู้ไม่มีความโกรธ** ความว่า ไม่ใช่เพราะความที่ตน
ละความโกรธได้ด้วยอนาคามีบรรค เพราะความที่ตนไม่อยู่ในอำนาจของ
ความโกรธ อย่างนี้ว่า แม้หากว่า ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะ
บรรเทาความโกรธนั้นเร็วพลันทีเดียว. บทว่า **ไม่ขัดใจ** คือ ไม่คิดเหมือน
หนามงอ ๆ แทะจุดสำคัญของร่างกายในที่นั้น ๆ.

ในบทว่า **ไม่โกรธ ไม่ปองร้าย เป็นต้น** ความว่า ความโกรธ
เกิดขึ้นก่อน ความพยาบาทมีกำลังกว่าความโกรธนั้น ความจงล้างจง
ผลาญมีกำลังกว่า ความพยาบาทนั้น พระตถาคตไม่ทรงทำด้วยคำทั้งหมด
นั้น จึงไม่โกรธ ไม่พยาบาท ไม่จงล้างจงผลาญ. บทว่า **ไม่ทำความ**
โกรธ ความเคืองและความเสียใจให้ปรากฏ คือไม่ทำให้ปรากฏด้วย
กายวิการหรือวจีการ ความเป็นผู้ไม่โกรธตลอดกาลนานและให้เครื่องลาด

เนื้อละเอียดเป็นต้น ชื่อว่า กรรมในที่นี้. จริงอยู่ ผิวพรรณของคนมักโกรธ เป็นผิวพรรณเศร้าหมอง หน้าตาดูน่าเกลียด ชื่อว่า เครื่องตกแต่งเช่นผ้า สำหรับปกปิดก็ไม่มี เพราะฉะนั้น คนใดมักโกรธทำเดี๋ยวและไม่ให้ผ้า สำหรับปกปิด คนนั้นจึงรู้ความที่เขาเป็นผู้มีผิวพรรณเศร้าหมอง มีทรวง ทรงน่าเกลียด. แต่หน้าของคนไม่โกรธ ย่อมแจ่มใส ผิวพรรณย่อมผ่องใส. จริงอยู่สัตว์เป็นผู้นำเลื่อมใสด้วยเหตุ ๔ อย่าง คือ ด้วยให้อามิส ด้วยให้ ผ้า ด้วยเครื่องกวาดหรือด้วยความเป็นผู้ไม่โกรธ. เหตุแม้ ๔ อย่างนี้ ก็ เป็นอันพระตถาคตได้ทรงกระทำแล้ว ตลอดกาลนานทีเดียว ด้วยเหตุนี้ โลกพร้อมด้วยเทวโลกจึงรู้ความที่เหตุเหล่านี้ พระตถาคตทรงกระทำแล้ว ด้วยเหตุนี้ เพราะฉะนั้น มหาปุริสลักษณะ มีสี่เหมือนทองย่อมเกิดขึ้น ชื่อว่า คัลยาณกรรม. ลักษณะนี้แล ชื่อว่า ลักษณะ. ความเป็นผู้ได้เครื่องสาด มีเนื้อละเอียดเป็นต้น ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า อภิวิสขุชึ แปลว่า ตกแล้ว ความว่า ฝนตกทั่วแผ่นดิน ฝนท่านกล่าววว่า สุระ เหมือนฝนตกทั่วแผ่นดินใหญ่. บทว่า สุรวรตโรริว อินุโท คือคุณพระอินทร์ผู้ประเสริฐกว่าสุระทั้งหลาย. บทว่า ไม้ปรารธนา เป็นนักบวช คือปรารธนาความเป็นคฤหัสถ์ ไม่ใช่ชนักบวช. บทว่า มหตี มหี คือแผ่นดินใหญ่. บทว่า อจฺจาทนวตฺตโมกฺขปาปฺรณานิ คือฝ้านุ่ง และผ้าห่มอันสูงสุด. บทว่า ปนาโส แปลว่า ความพินาศ. บทว่า นำมารดา กับบุตรให้พบกัน ความว่า พระราชาผู้ดำรงอยู่ในราชสมบัติ สามารถทำ กรรมนี้ได้ เพราะฉะนั้น แม้พระโพธิสัตว์เมื่อครองราชสมบัติก็ทรงตั้ง มนุษย์ทั้งหลายว่า พวกท่านจงทำการทำงานที่ประตุพระนคร ๔ แห่ง มีทาง สี่แพร่งเป็นต้นภายในพระนคร ในทิศทั้ง ๔ นอกพระนคร พวกมนุษย์

เหล่านั้น เห็นมารดาบ่นเพื่อหาบุตรว่า บุตรของเราอยู่ไหน เราไม่เห็น
บุตรดังนี้ แล้วพูดว่า มานี้เกิดแม่ ท่านจะเห็นบุตร ได้พามารดานั้นไป
อาบน้ำให้บริโภคน้ำแล้วแสวงหาบุตรแสดงแก่มารดานั้น. ในบททั้งปวงมีนัยนี้
การทำให้ญาติทั้งหลายมีความพร้อมเพรียงกันตลอดกาลนานชื่อว่า กรรม
ในที่นี้ ก็ญาติทั้งหลาย เป็นผู้มีความพร้อมเพรียงกันแล้ว ย่อมปกปิดโทษ
ของกันและกันจริงอยู่เช่นเหล่านั้น ในเวลาทะเลาะกันย่อมทะเลาะกันก็จริง
แต่เมื่อเกิดโทษขึ้นแก่คนหนึ่งก็ไม่ปรารถนาให้ผู้อื่นรู้ เมื่อมีคนพูดว่านี่เป็น
โทษของคนคนหนึ่ง ทั้งหมดจะลุกขึ้นพูดว่า ใครเห็น ใครได้ยิน ในบรรดา
ญาติของเรา ไม่มีผู้ทำเห็นปานนี้ ก็พระตถาคตเมื่อทรงทำการสงเคราะห์
ญาตินั้นเป็นอันทรงทำการปกปิดโทษนี้ตลอดกาลนาน ลำดับนั้น
โลกพร้อมด้วยเทวโลกจงรู้ความที่กรรมเห็นปานนี้ อันพระตถาคตนั้น
ทรงกระทำด้วยเหตุนี้ ดังนั้น ลักษณะคือมีพระคุษะเร้นอยู่ในฝัก ย่อม
เกิดขึ้น ชื่อว่า กล้ายกรรม. ลักษณะนี้แหละ ชื่อว่า ลักษณะ. ความเป็นผู้
มีโอรสมาก ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า **วตถจุฉาปิย** ได้แก่ปกปิดด้วยผ้า คือซ่อนไว้ในผ้า. บทว่า
อมิตตตปาณา แปลว่า เฝ้ามลลัญญพวกอมิตร. บทว่า **คิหิสฺส ปิตินนา**
คือยังปิตีให้เกิด เพื่อเป็นภพหุสถ์.

บทว่า **ย่อมรู้จักคนที่เสมอกัน** ความว่า ย่อมรู้จักบุคคลที่เสมอกัน
ด้วยเหตุนี้ ๆ อย่างนี้ว่า ผู้นี้เสมอด้วยตารุกขนิครนถ์ผู้นี้เสมอด้วยโปกขร-
สาติ. บทว่า **ย่อมรู้จักบุรุษ** คือ รู้จักบุรุษว่า บุรุษนี้ เป็นผู้
ประเสริฐที่สุด. บทว่า **รู้จักบุรุษพิเศษ** คือ ไม่ทำถั่วเขียวเสมอด้วยถั่ว-

ราชาสมาศ ย่อมรู้ความวิเศษของผู้ประเสริฐโดยคุณ. บทว่า บุคคลนี้ควร
สักการะนี้ ความว่า บุรุษนี้ ควรท่านสักการะชื่อนี้ เขาได้เป็นการกบุคคล
เพราะรู้จักบุรุษพิเศษว่า บุรุษนี้ได้เป็นผู้ทำให้เป็นบุรุษพิเศษมาก่อน เขาได้
ให้ท่านแก่ผู้ควร จริงอยู่ ผู้ใดให้กหาปณะกึ่งหนึ่งแก่ผู้ที่ควรกหาปณะหนึ่ง
ผู้นั้น ย่อมทำให้กหาปณะกึ่งหนึ่งของผู้อื่นฉิบหายไป ผู้ใดให้สองกหาปณะ
ผู้นั้น ย่อมทำให้หนึ่งกหาปณะของตนฉิบหายไป เพราะฉะนั้น ไม่ทำแม้
ทั้งสองอย่างนี้ ชื่อว่า เขาได้ให้ท่านแก่ผู้ควร. ในบทว่า ทรัพย์คือศรัทธา
เป็นต้น พึงทราบความที่ศรัทธาเป็นต้น เป็นทรัพย์ ด้วยอรรถคือให้ได้
สมบัติ กรรมคือการสงเคราะห์ผู้เสมอกัน อันบุคคลรู้จักบุรุษพิเศษ กระทำ
แล้วตลอดกาลนาน ชื่อว่า กรรมในที่นี้. โลกพร้อมด้วยเทวโลกจึงรู้กรรม
นั้นของพระโพธิสัตว์ด้วยเหตุนี้ ดังนั้นลักษณะสองอย่างนี้ ย่อมเกิดขึ้น
ชื่อว่า คล้ายกรรม. ลักษณะสองอย่างนี้แหละ ชื่อว่า ลักษณะ. ธนสมบัติ
ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า ตูลิย แปลว่า พิจารณาแล้ว. บทว่า ปวิจย แปลว่า
ค้นคว้าแล้ว. บทว่า หาชนสงคาหกร คือสงเคราะห์มหาชน. บทว่า
สเมกขมาโน คือ เฟ่งเสมอ.

บทว่า มนุษย์ทั้งหลายที่มีปัญญายิ่ง ความว่า มนุษย์ผู้ทำนาย
ลักษณะมีปัญญายิ่ง คือมีปัญญาละเอียด. บทว่า พหุวิวิคคิหิโน อรหานิ
แปลว่า สมควรแก่พวกคฤหัสถ์หลายๆ อย่าง. บทว่า ปฏิลลติ ททโร
สุตฺต กุมารโ ความว่า พวกนักพยากรณ์ทำนายว่า พระโพธิสัตว์หนุ่มนี้
จักได้เป็นพระกุมาร. บทว่า มหิปฺปติสุตฺต คือ พระราชา.

บทว่า โยลกฺขเมภวํ คือใคร่ความเกษมจากโยคะ บทว่า
ด้วยปัญญา คือด้วยปัญญาแห่งกรรมอันตนทำแล้ว ความเป็นผู้
ใคร่ประโยชน์แก่มหาชน ชื่อว่า กรรมในที่นี้. โลกพร้อมด้วยเทวโลก
จรรู้ความเป็นผู้หวังความเจริญอย่างเดียว เพราะความเป็นผู้ใคร่ประโยชน์
แก่มหาชนด้วยเหตุนี้ของพระโพธิสัตว์นั้นดั่งนั้น พระลักษณะ ๓ ประการ
อันบริบูรณ์ครบถ้วน อันไม่เสื่อมเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้น นั้นชื่อว่า คล้ายกรรม
ลักษณะ ๓ ประการนี้แหละ ชื่อว่า ลักษณะ. ความไม่เสื่อมจากทรัพย์
เป็นต้น และจากศรัทธาเป็นต้น ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า ด้วยศรัทธา ความว่า ด้วยความเชื่อเพราะความสำเร็จ ด้วย
ความเชื่อเพราะความเลื่อมใส. บทว่า ด้วยศีล คือ ด้วยศีล ๕ ด้วยศีล ๑๐
บทว่า ด้วยสุตะ คือ ด้วยการฟังพระปริยัติ. บทว่า ด้วยพุทธิ คือ
ด้วยความเจริญแห่งธรรมเหล่านั้น อธิบายว่า พระโพธิสัตว์ทรงดำริอย่างนี้
ว่า ชนทั้งหลายพึงเจริญด้วยธรรมเหล่านี้ได้อย่างไร. บทว่า ด้วยธรรม
คือด้วยโลกียธรรม. บทว่า ด้วยคุณอันให้ประโยชน์สำเร็จมาก คือ
ด้วยคุณอันสูงสุดมาก แม้อื่นๆ. บทว่า อหามมมตํ คือ ธรรมอันไม่เสื่อม.
บทว่า มีเส้นประสาทสำหรับนำรสอาหารแผ่ซ่านไปสม่าเสมอทั่วพระ
วรกาย ความว่า วัตถุแม้ประมาณเท่าเมล็ดงา ตั้งอยู่ที่ปลายลิ้นย่อมแผ่ไปใน
ที่ทั้งหมดฉันใด เส้นประสาทย่อมนำรสอาหารแผ่ซ่านไปสม่าเสมอฉันนั้น
ความคือการกระทำให้มีโรค. ชื่อว่า กรรมในที่นี้ โลหิตของผู้ถูกประหาร
ด้วยฝ่ามือเป็นต้น ย่อมขังอยู่ในที่นั้นๆ เป็นปมโน กัดคหนองในภายใน
และแตกในภายใน ด้วยอาการอย่างนี้ เขาย่อมเป็นผู้มีโรคมาก. แต่พระ

ตถาคตทรงกระทำความอันทำให้ไม่มีโรคนี้ตลอดกาลนาน. โลกพร้อมด้วย
เทวโลก จงรู้กรรมนั้นของพระตถาคตนั้น ด้วยเหตุนี้ดังนั้น ลักษณะคือ
มีเส้นประสาทสำหรับนำรสอาหารอันเลิศอันทำให้ไม่มีโรค ย่อมเกิดขึ้น
ชื่อว่า คล้ายกรรม ลักษณะนี้แหละ ชื่อว่า ลักษณะ ความเป็นผู้มีอาพาธ
น้อย ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า ด้วยให้ตายเองและบังคับให้ฆ่า คือด้วยบังคับอย่างนี้ว่า
ท่านทั้งหลายจงให้ผู้นี้ตายจงฆ่าผู้นี้ดังนี้. บทว่า ด้วยจงจำ คือด้วยให้เข้า
ไปอยู่ในเรือนจำ. บทว่า โฆษสา แปลว่า มีรสอร่อย.

บทว่า ไม่ถลึงตา ดู คือไม่เพ่งด้วยอำนาจความโกรธเหมือนปูนำตา
ออก. บทว่า ไม่ค้อนตา ดู คือไม่ชายตามอง. บทว่า ไม่ชำเลื่องตา ดู
ความว่า ผู้ที่โกรธหลับตา ไม่ดู ในขณะที่คนอื่นเขาดู กลับโกรธมองดูผู้ที่
เดินไปอีก พระตถาคตมิได้เป็นอย่างนั้น. บาลีว่า วิธยายเพกขิตา ดังนี้บ้าง
นี้ก็มีความอย่างเดียวกัน. บทว่า เป็นผู้ตรงมีใจตรงเป็นปกติ ความว่า
เป็นผู้มีใจตรง เป็นผู้เพ่งตรง คือได้เป็นผู้เพ่งอย่างเปิดเผย คือ ไพบูลย์
กว้างขวางเช่นเดียวกับใจตรง. บทว่า ดูน่ารัก คือพึงดูด้วยใจรัก. กรรม
คือการดีด้วยจักเป็นที่รักของมหาชนตลอดกาลนาน ชื่อว่า กรรมในที่นี้
ผู้โกรธเมื่อแลดูย่อมเป็นเหมือนตาบอดข้างเดียว เหมือนตากาย่อมจะเป็น
คนตาเหลือและตาขุ่นมัวทีเดียว. แต่ผู้มีจิตผ่องใสเมื่อแลดู ประสาทมีสี ๕
ของตาทั้งสองนั้นปรากฏ. ก็พระตถาคตย่อมทรงแลดูอย่างนั้น. อนึ่ง โลก
พร้อมด้วยเทวโลก จงรู้ความที่พระตถาคตนั้นทรงแลดูด้วยจักษุเป็นที่รัก
ตลอดกาลนาน ด้วยเหตุนี้ ดังนั้น มหาปริสทลักษณะ ๒ ประการ อัน

กระทำความสมบูรณ์แก่พระเนตรย่อมเกิดขึ้น ชื่อว่า คล้ายกรรม. ลักษณะทั้งสองประการนี้แหละชื่อว่า ลักษณะ. ความเป็นผู้คู่ด้วยความรัก ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า อภियोโคโน คือประกอบในลักษณะศาสตร์. บทว่า พระตถาคตเป็นหัวหน้าของชนเป็นอันมาก ความว่า ได้เป็นหัวหน้าคือเป็นผู้ใหญ่ได้ในหมู่ของชนเป็นอันมาก ชนเหล่าอื่นย่อมยึดถือทิฏฐานุกติของพระตถาคตนั้น ความเป็นหัวหน้าชื่อว่ากรรมในที่นี้ ผู้ใดเป็นหัวหน้ากระทำกุศลธรรม มีทานเป็นต้น ผู้นั้น เป็นผู้ไม่เก้อเงินเงยศีรษะ เป็นผู้มีศีรษะบริบูรณ์ด้วยปิติและปราโมทย์เที่ยวไป ก็พระมหาบุรุษได้เป็นอย่างนั้น ที่นั่นโลกพร้อมด้วยเทวโลก จงรู้กรรมคือการเป็นหัวหน้านี้ ของพระมหาบุรุษนั้นด้วยเหตุนี้ ดังนั้นลักษณะคือมีพระเศียรคูดประดับด้วยกรอบพระพักตร์ย่อมเกิดขึ้น ชื่อว่า คล้ายกรรม. ลักษณะนี้แหละชื่อว่า ลักษณะ ความเป็นผู้อนุวัตรตามมหาชน ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า หมู่ชนที่ช่วยเหลือ คือพวกที่ทำการช่วยเหลือ เป็นอันมาก จักมีแก่พระองค์. บทว่า ครั้นนั้นพวกพราหมณ์ย่อมพยากรณ์ ความว่า พวกพราหมณ์ พยากรณ์อย่างนั้น ในคราวที่พระองค์ทรงพระเยาว์. บทว่า ปฏิหารกัม แปลว่า ความเป็นผู้ช่วยเหลือ. บทว่า วิสวี่ แปลว่า มีความชำนาญสั่งสมแล้ว. บทว่า ประพฤติตาม คือประพฤติตามอริยาศัย. การกล่าวความจริงตลอดกาลนาน ชื่อว่า กรรมในที่นี้ โลกพร้อมด้วยเทวโลกจงรู้ความที่พระองค์ตรัสถ้อยคำไม่เป็นที่สอง คือถ้อยคำบริสุทธิ์ตลอดกาลนาน ด้วยเหตุนี้ ดังนั้น พระลักษณะคือมีพระโลมาขมละเส้นๆ เสมอ

กันไปทุกขุมชนและพระลักษณะคือพระอุณาโลมย่อมเกิด ชื่อว่า คล้ายกรรม. ลักษณะทั้งสองนี้แหละชื่อว่าลักษณะ ความเป็นผู้อนุวัตรตามโดยความอนุวัตรตามอัธยาศัยแก่มหาชน ชื่อว่า อานิสงส์.

การกล่าววาทาไม่ส่อเสียดตลอดกาลนาน ชื่อว่า กรรมในที่นี้. บทว่า **อเภชฺชปริโส** แปลว่า ไม่นำบริษัทให้แตกกัน. นัยว่า ผู้กล่าววาทาส่อเสียดทำลายความสามัคคี ฟันย่อมไม่สมบูรณ์และย่อมเป็นผู้มีฟันห่าง อนึ่ง โลกพร้อมด้วยเทวโลกจงรู้ความที่พระตถาคตมีพระวาทาไม่ส่อเสียด ตลอดกาลนาน ด้วยเหตุนี้ ดังนั้น ลักษณะทั้งสองนี้ย่อมเกิด ชื่อว่า คล้ายกรรม ลักษณะทั้งสองนี้แหละ ชื่อว่า ลักษณะ ความที่บริษัทไม่แตกกัน ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า **จตุโร ทส** แปลว่า ๔๐. บทว่า **อาเทยฺยวาโจ** แปลว่า มีค่าควรเชื่อถือได้. ความเป็นผู้ไม่กล่าวคำหยาบ ตลอดกาลนาน ชื่อว่า กรรมในที่นี้ ผู้ใดเป็นผู้มีวาจาหยาบ ชนจงรู้ความที่เขาเหล่านั้น กลับลิ้นกล่าววาทาหยาบ ด้วยเหตุนี้. ดังนั้น ผู้นั้นจะมีลิ้นกระด้าง มีลิ้นอำพราง มีสองลิ้น หรือติดอ้าง อนึ่งผู้ใดกลับลิ้นไปมาไม่พูดวาจาหยาบ ผู้นั้นจะเป็นผู้ไม่มีลิ้นกระด้าง ไม่มีลิ้นอำพราง ไม่สองลิ้น ลิ้นของเขาอ่อน มีสีเหมือนผ้ากัมพลสีแดง เพราะฉะนั้น โลกพร้อมด้วยเทวโลกจงรู้ความที่พระตถาคตได้กลับลิ้นไปมา แล้วตรัสวาจาหยาบด้วยเหตุนี้. ดังนั้น พระลักษณะคือมีพระชีวหาใหญ่ย่อมเกิดขึ้น อนึ่งเสียงของผู้กล่าววาทาหยาบย่อมแตก ชนจงรู้ความที่เขาทำเสียงแตกแล้วกล่าววาทาหยาบ ดังนั้น เขาย่อมเป็นผู้มีเสียงขาดหรือมีเสียงแตก หรือมีเสียงเหมือนกา. อนึ่ง ผู้ใดไม่กล่าววาทาหยาบ อันทำให้เสียงแตก เสียงของผู้นั้น ย่อมเป็นเสียงไพเราะและเป็นเสียงน่ารัก.

เพราะฉะนั้น โลกพร้อมด้วยเทวโลก จงรู้ความที่พระตถาคตไม่ตรัสวาจา
หยาบ อันทำให้เสียงแตก ตลอดกาลนานด้วยเหตุนี้. ดังนั้น พระลักษณะ
คือมีเสียงดุจเสียงพรหมย่อมเกิดขึ้น ชื่อว่า คล้ายกรรม. พระลักษณะทั้งสอง
นี้แหละชื่อว่า ลักษณะ. ความเป็นผู้มีวาจาควรเชื่อถือ ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า **ทำความเจ็บใจ** คือ ทำความเจ็บใจเพราะประกอบด้วย
การคำ. บทว่า **พหูชนปุปมทุกน** แปลว่า ย่ำยิชนเป็นอันมาก. พึงประกอบ
อ. อักษร ในบทนี้ว่า **อพาพุหิ คิริ โส น ภณิ ผรุส** ด้วย ภณิศัพพ
ข้างหน้า. บทว่า **หนัก** คือ ถ้อยคำหนัก มีกำลัง คือ หยาบยิ่งนัก ในบท
นี้มีอธิบายว่า เขามีได้พูดคำหนัก. บทว่า **สุสหิต** แปลว่า ประกอบความ
รักด้วยดี. บทว่า **สขิล** แปลว่า อ่อน. บทว่า **วจา** คือคำพูดทั้งหลาย.
บทว่า **สะดวกหู** ความว่า ความสุขทางหู ปาฐะว่า **กณฺณสุข** ก็มี,
อธิบายว่า ความสุขย่อมมีแก่หูอย่างใด ย่อมกล่าวอย่างนั้น.

บทว่า **เวทยิต** แปลว่า เสวยแล้ว. บทว่า **พฺรหฺมสุต** แปลว่า
เป็นผู้มีเสียงดุจเสียงพรหม. บทว่า **ไม่มีใครกำจัดได้** ความว่า เป็นผู้
อันใคร ๆ ไม่สามารถกำจัด คือ ให้เคลื่อนจากคุณธรรมหรือฐานะได้ การ
ไม่พูดถ้อยคำเพื่อเจ้อ ชื่อว่า กรรมในที่นี้ ผู้ใดกล่าวคำเช่นนั้น ชนจรรู้
ความที่เขาเหล่านั้น คางสั้น แล้วพูดคำเพื่อเจ้อด้วยเหตุนี้ ดังนั้น ผู้ที่
ยอมเป็นผู้มีคางเข้าไปแล้วในภายใน หรือมีคางคด หรือมีคางเหมือนเงือก
เขา แต่พระตถาคตยอมไม่ตรัสอย่างนั้น โลกพร้อมด้วยเทวโลกจงรู้ความที่
พระตถาคตนั้นไม่สั้นคางแล้ว ๆ เถ่า ๆ แล้วตรัสคำเพื่อเจ้อด้วยเหตุนี้ ดังนั้น
พระลักษณะคือมีพระหนุคางสีหะ ย่อมเกิดขึ้น ชื่อว่า คล้ายกรรม.
พระลักษณะนี้และชื่อว่า ลักษณะ. ความเป็นผู้อันใครกำจัดไม่ได้ ชื่อว่า
อานิสงส์.

บทว่า **มีคตองพระวาจาไม่เหลวไหล** คือ มีคตองพระวาจาของ
สัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้ก่อนคองของสัตว์ผู้มีวาจาไม่เหลวไหล บทว่า **ทวิทุกุม-**
วรตรหนุตตมตฤ ความว่า ชื่อว่า **ทวิทุกุม** เพราะไป ๔ เท้า อธิบาย
ว่า ได้ความที่สี่หะประเสริฐกว่าสัตว์ ๔ เท้า. คำว่า **มนุชาธิปติ** ได้แก่
เป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์. คำว่า **ตถตุโต** คือ สภาพที่เป็นจริง.

บทว่า **ลฺหิปริจฺจาโร** ได้แก่มีบริวารสะอาด. **ความเป็นผู้มีอาชีพ**
ชอบ ชื่อว่า กรรมในที่นี้ ผู้ใดสำเร็จชีวิตด้วยอาชีพเศร้าหมอง ไม่สม่าเสมอ
แม้ฝันของผู้นั้นก็ไม่ใช่เสมอ แม้เขี้ยวก็สกปรก ก็โลกพร้อมด้วยเทวโลกจรรู้
ความที่พระตถาคตทรงสำเร็จชีวิตด้วยอาชีพบริสุทธิ์สม่าเสมอ ด้วยเหตุนี้
ดังพระลักษณะคือมีพระทนต์เรียบเสมอกัน และพระลักษณะคือมีพระทาลู
ขาวงามย่อมเกิดขึ้น ชื่อว่า คล้ายกรรม. พระลักษณะทั้งสองนี้แหละชื่อว่า
ลักษณะ. **ความเป็นผู้มีบริวารสะอาด** ชื่อว่า อานิสงส์.

บทว่า **ไม่กคจีเบียดเบียนชาวชนบท** ความว่า การกคจีหรือ
เบียดเบียนด้วยคนอื่นของชนชาวชนบทอันกำหนดด้วยจักรวาล ย่อมไม่มี.
บทว่า **นิทิวปุรวรสโม** ความว่า เสมอด้วยเท้าสักกะผู้มีเมืองสวรรค์อัน
ประเสริฐ. บทว่า **ลปนช** คือ ฝันอันเกิดในปาก. บทว่า **ทิสสมสุก-**
สุจิโสภนทฺนุโต ความว่า ชื่อว่า **ทิสสมสุกสุจิโสภนทฺนุโต** เพราะ
มีฝันขาวสะอาดงาม ชื่อ ทิช เพราะเกิดสองหน. บทว่า **น จ ชนปทฺทฺทฺน**
ความว่า ชนบทอันกำหนดด้วยจักรวาล ไม่มีรบกวนเบียดเบียนความเจ็บ
ป่วย. บทว่า **ย่อมประพฤติแม้สิ่งที่เป็นประโยชน์ และความสุขแก่**
ชนหมู่มาก ความว่า ชนเป็นอันมาก เป็นผู้มีสุขและทุกข์เสมอกันย่อม

พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 76
ประพาศิตสิ่งที่เป็นประโยชน์และความสุขแก่กันและกันในชนบทนั้น. บทว่า
วิปาโป ได้แก่ ปราศจากบาป. บทว่า ปราศจากความกระวนกระวาย
และความลำบาก ความว่า ปราศจากความกระวนกระวายและความ
ลำบากทางกาย. บทว่า ผู้กำจัดกิเลสเป็นมลทิน เป็นตอ เป็นโทษ
ความว่า กำจัดกิเลสทั้งปวง อันเป็นมลทิน มีรากะเป็นต้น อันเป็นตอ
มีรากะเป็นต้นและอันเป็นโทษ คือ โทสะ. บทที่เหลือในบททั้งหมดมี
อรรถถาปนันแล.

จบอรรถกถาลักษณะสูตร ที่ ๗

๘. สิงคาลกสูตร

เรื่อง สิงคาลกคฤหบดีบุตร - ว่าด้วยคิหิปฏิบัติ

[๑๗๒] ข้าพเจ้า ได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต ใกล้กรุงราชคฤห์ สมัยนั้นสิงคาลกบุตรคฤหบดีลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคองอัญชลินอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน

[๑๗๓] ครั้งนั้น เวลาเช้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองผ้า ถือบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ได้ทอดพระเนตรเห็น สิงคาลกบุตรคฤหบดี ซึ่งลุกขึ้นแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคองอัญชลินอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบน ครั้นทอดพระเนตรเห็นแล้ว ได้ตรัสถามว่า คุณก่อนบุตรคฤหบดี เธอลุกแต่เช้า ออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคองอัญชลินอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบนอยู่ เพราะเหตุอะไร

สิงคาลกบุตรคฤหบดีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บิดาของข้าพระองค์ เมื่อจะทำกาสกริยา ได้กล่าวไว้ว่า นี่แน่ลูก เจ้าพึงนอบน้อมทิศทั้งหลาย ข้าพระองค์สักการะเคารพนับถือบูชาคำของบิดา

จึงลุกขึ้นแต่เช้าออกจากกรุงราชคฤห์ มีผ้าเปียก มีผมเปียก ประคอง
อัญชลี นอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องซ้าย
ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบนอยู่

ดูก่อนคฤหบดีบุตร ในวินัยของพระอริยเจ้า เขาไม่นอบน้อม
ทิศทั้ง ๖ กันอย่างนี้. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในวินัยของพระอริยเจ้า ท่าน
นอบน้อมทิศ ๖ กันอย่างไร ขอประทานโอกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า
จงทรงแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์ตามที่ในวินัยของพระอริยเจ้า ท่านนอบ
น้อมทิศ ๖ กันนั้นเถิด พระเจ้าข้า.

กล่าวด้วยอบายมุข ๔

[๑๗๔] ดูก่อนคฤหบดีบุตร ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง จงตั้งใจให้ดี
เราจักกล่าว. สิ่งกาลกคฤหบดีบุตรกราบทูลรับพระคำรัสของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนคฤหบดีบุตร อริยสาวกละ-
กรรมกิเลส ๔ ได้แล้ว ไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ ๔ และไม่เสพทางเสื่อม
แข็งโภคะ ๖ อริยสาวกนั้น เป็นผู้ประสจากกรรมอันลามก ๑๔ อย่างนี้แล้ว
ย่อมเป็นผู้ปกปิดทิศ ๖ ย่อมปฏิบัติเพื่อชนะโลกทั้งสอง และเป็นอันอริย-
สาวกนั้นปรารถแล้วทั้งโลกนี้ และโลกหน้า. เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกาย
แตก อริยสาวกนั้นย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

กรรมกิเลส ๔ เป็นไฉน ที่อริยสาวกได้แล้ว. ดูก่อนคฤหดี
บุตร กรรมกิเลสคือปาณาติบาต ๑ อทินนาทาน ๑ กามมุมิฉณาจาร ๑

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 79

มุสาวาท ๑ กรรมกิเลส ๔ เหล่านี้ ที่อริยสาวกนั้นละได้แล้ว พระผู้มี-
พระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภายิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปว่า

[๑๗๕] ปาณาติบาต อทินนาทาน มุสาวาทและการ

คบหาภรรยาผู้อื่น เรากล่าวว่าเป็นกรรมกิเลส

บัณฑิตทั้งหลายไม่สรรเสริญ

[๑๗๖] อริยสาวกไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ ๔ เป็นไฉน ปุถุชน
ถึงฉันทาคติ ย่อมทำกรรมลามก ถึงโทสาคติ ย่อมทำกรรมลามก ถึงโมหาคติ
ย่อมทำกรรมลามก ถึงภยากติ ย่อมทำกรรมลามก. คู่ก่อนคฤหบดีบุตร
ส่วนอริยสาวก ไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยากติ
ท่านย่อมไม่ทำกรรมอันลามก โดยฐานะ ๔ เหล่านี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภายิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์
ต่อไปอีกว่า

[๑๗๗] ผู้ใดประพฤติกว้างธรรม เพราะความรัก

ความชัง ความกลัว ความหลง ยศของผู้นั้น

ย่อมเสื่อมเหมือนดวงจันทร์ในข้างแรม

ผู้ใดไม่ประพฤติกว้างธรรม เพราะความรัก

ความชัง ความกลัว ความหลง ยศย่อม

เจริญแก่ผู้นั้น เหมือนดวงจันทร์ในข้างขึ้น.

กล่าวด้วยอบายมุข ๖

[๑๗๘] อริยสาวกไม่เสพทางเสื่อมแห่งโกะทั้งหลาย เป็นโณ
คู่อ่อนคฤหบดีบุตร การเสพน้ำเมา คือสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
ประมาท เป็นทางเสื่อมแห่งโกะทั้งหลายประการ ๑ การเที่ยวไปในตรอก
ต่าง ๆ ในเวลากลางคืน เป็นทางเสื่อมแห่งโกะทั้งหลายประการ การ
เที่ยวดื่มหรสพเป็นทางเสื่อมแห่งโกะทั้งหลายประการ ๑ การเล่นการพนัน
อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเป็นทางเสื่อมแห่งโกะทั้งหลายประการ ๑
การคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นทางเสื่อมแห่งโกะทั้งหลายประการ ๑ ความ
เกียจคร้าน เป็นทางเสื่อมแห่งโกะทั้งหลายประการ ๑

[๑๗๙] คู่อ่อนคฤหบดีบุตร โทษในการเสพน้ำเมา คือสุรา
และเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๖ ประการ คือ ๒ ความเสื่อมทรัพย์
อันผู้เสพพึงเห็นเอง ๑ ก่อการทะเลาะวิวาท ๑ เป็นบ่อเกิดแห่งโรค ๑
เป็นเหตุเสียชื่อเสียง ๑ เป็นเหตุไม่รู้จักอาย ๑ เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา ๑
คู่อ่อนคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการเสพน้ำเมา คือสุราและเมรัย
อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเหล่านี้แล

[๑๘๐] คู่อ่อนคฤหบดีบุตร โทษในกามเที่ยวไปในตรอกต่าง ๆ
ในเวลากลางคืน ๖ ประการ คือ ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาตัว ๑ ชื่อว่า
ไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา ๑ ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์
สมบัติ ๑ เป็นที่ระแวงของคนอื่น ๑ คำพูดอันไม่เป็นจริงในที่นั้น ๆ ย่อม
ปรากฏในผู้นั้น ๑ ทำให้เกิดความลำบากมาก ๑ คู่อ่อนคฤหบดีบุตร โทษ

๖ ประการในการเที่ยวไปในตรอกต่าง ๆ ในเวลากลางคืนเหล่านี้แล

[๑๘๑] คุก่อนคฤหบดีบุตร โทษในการเที่ยวดูมหรสพ ๖ ประการ คือ ราที่ไหนไปที่นั่น ๑ ขับร้องที่ไหนไปที่นั่น ๑ ประโคมที่ไหนไปที่นั่น ๑ เสภาที่ไหนไปที่นั่น เพลงที่ไหนไปที่นั่น ๑ เถิดเทิงที่ไหนไปที่นั่น ๑ คุก่อนคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการเที่ยวดูมหรสพเหล่านี้แล

[๑๘๒] คุก่อนคฤหบดีบุตร โทษในการเล่นการพนัน อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๖ ประการ คือ ผู้ชนะยอมก่อเวร ๑ ผู้แพ้ยอมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป ๑ ความเสื่อมทรัพย์ในปัจจุบัน ๑ ถ้อยคำของคนเล่นการพนัน ซึ่งไปพูดที่ประชุมฟังไม่ขึ้น ๑ ถูกมิตรอำมาตย์หมิ่นประมาท ๑ ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายนักเลงเล่นการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงภรรยา ๑ คุก่อนคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการเล่นการพนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเหล่านี้แล

[๑๘๓] คุก่อนคฤหบดีบุตร โทษในการคบคนชั่วเป็นมิตร ๖ ประการ คือ นำให้เป็นนักเลงการพนัน นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้ ๑ นำให้เป็นนักเลงเหล้า ๑ นำให้เป็นคนหลงผู้อื่นด้วยของปลอม ๑ นำให้เป็นคนโกงเขาซึ่งหน้า ๑ นำให้เป็นคนหัวไม้ ๑ คุก่อนคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการคบคนชั่วเป็นมิตรเหล่านี้แล

[๑๘๔] คุก่อนคฤหบดีบุตร โทษในการเกียจคร้าน ๖ ประการ คือ มักให้อ่างว่าหนาวนักแล้วไม่ทำางาน ๑ มักให้อ่างว่าร้อนนักแล้ว

ไม่ทำงาน ๑ มักให้อ่างว่าเย็นแล้ว แล้วไม่ทำงาน ๑ มักให้อ่างว่า
ยังเข้าอยู่ แล้วไม่ทำงาน มักให้อ่างว่าหิวนักแล้วไม่ทำงาน ๑ มัก
ให้อ่างว่ากระหายนัก แล้วไม่ทำงาน ๑ เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศ
ผัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้ว
ก็ถึงความเสื่อมสิ้นไป. คู่ก่อนคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการในการเกียจ
คร้านเหล่านี้แล. พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์
ภยิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๑๘๕] เพื่อนในโรงสุราก็มี เพื่อนกล่าวแต่ปาก

ว่าเพื่อน ๆ ก็มี ส่วนผู้ใดเป็นสหาย เมื่อความ
ต้องการเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นจัดว่าเป็นเพื่อแท้.

เหตุ ๖ ประการเหล่านี้คือ การนอนสาย ๑
การเสพภรรยาผู้อื่น ๑ การผูกเวร ๑ ความเป็นผู้
ทำแต่สิ่งหาประโยชน์มิได้ ๑ มิตรชั่ว ๑ ความ
เป็นผู้ตระหนี่เหนียวแน่น ๑ ย่อมกำจัดบุรุษ
เสียจากประโยชน์สุขที่จะพึงได้ พึงถึง.

คนมีมิตรชั่วมีมารยาทและโคจรชั่ว ย่อม
เสื่อมจากโลกทั้งสองคือ จากโลกนี้และจาก
โลกหน้า.

เหตุ ๖ ประการ คือ การพนันและหญิง ๑

สุรา ๑ ฟอนรำขับร้อง ๑ นอนหลับในกลางวัน
บำเรอตนในสมัยมิใช่กาล ๑ มิตรชั่ว ๑ ความ
ตระหนี่เหนียวแน่น ๑ เหล่านี้ย่อมกำจัดบุรุษ
เสียจากประโยชน์ที่จะพึงได้ พึงถึง.

ชนเหล่าใดเล่นการพนัน ดื่มสุรา เสพหญิง
ภรรยาที่รักเสมอด้วยชีวิตของผู้อื่น คบแต่คน
ต่ำช้า และไม่คบหาคนที่มีความเจริญ ย่อม
เสื่อมดวงจันทรในข้างแรม ผู้ใดดื่มสุรา
ไม่มีทรัพย์ หากการทำงานทำเลี้ยงชีวิตมิได้ เป็น
คนจืดมาปราศจากสิ่งเป็นประโยชน์ เขาจักจม
ลงสู่หน้เหมือนก้อนหินจมน้ำฉะนั้น จักทำ
ความอาภูลแก่ตนทันที.

คนที่ปกตินอนหลับในกลางวัน เกลียด-
ชังการลุกขึ้นในกลางคืน เป็นนักเลงขี้เมา
เป็นนิจไม่อาจครอบครองเรือนให้ดีได้ ประ-
โยชน์ทั้งหลาย ย่อมล่วงเลย ชายหนุ่มที่
ละทิ้งการงาน ด้วยอ้างว่าหนาวนัก ร้อนนัก
เวลานี้เย็นเสียแล้วดังนี้เป็นต้น ส่วนผู้ใดไม่
สำคัญความหนาว ความร้อน ยิ่งไปกว่าหญา
ทำกิจของบุรุษอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจาก
ความสุข ดังนี้.

กล่าวด้วยมิตรเทียม

[๑๘๖] คุณก่อนคฤหบดีบุตร คน ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ คน ปอกลอก ๑ คนดีแต่พูด ๑ คนหัวประจบ ๑ คนชักชวนในทางฉิบหาย ๑ ท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร.

[๑๘๗] คุณก่อนคฤหบดีบุตร คนปอกลอกท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตรโดยสถาน ๔ คือ เป็นคนคิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว ๑ เสียให้น้อยคิดเอาให้ได้มาก ๑ ไม่รับทำกิจของเพื่อนในคราวมีภัย ๑ คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง ๑. คฤหบดีบุตร คนปอกลอกท่าน พึงทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ เหล่านี้แล.

[๑๘๘] คุณก่อนคฤหบดีบุตร คนดีแต่พูด ท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ คือ เก็บเอาของล่วงแล้วมาปราศรัย ๑ อ้างเอาของที่ยังไม่มาถึงมาปราศรัย ๑ สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้ ๑ เมื่อกิจเกิดขึ้นแสดงความขัดข้อง (ออกปากพึงมิได้) ๑. คุณก่อนคฤหบดีบุตร คนดีแต่พูดท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ เหล่านี้แล.

[๑๘๙] คุณก่อนคฤหบดีบุตร คนหัวประจบ ท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ คือ ตามใจเพื่อน ให้ทำความชั่ว (จะทำชั่วก็คล้อยตาม) ๑ ตามใจเพื่อนให้ทำความดี (จะทำดีก็คล้อยตาม) ต่อหน้าก็สรรเสริญ ๑ ลับหลังนินทา ๑. คุณก่อนคฤหบดีบุตร คนหัวประจบ ท่านพึงทราบว่ามีมิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ เหล่านี้แล.

[๑๕๐] คุณก่อนคฤหบดีบุตร คนชักชวนในทางฉิบหาย ท่าน
พึงทราบว่าจะไม่ใช่มิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร โดยสถาน ๔ คือ ชักชวนให้
ดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๑ ชักชวนให้เที่ยว
ตามตรอกต่างๆ ในเวลากลางคืน ๑ ชักชวนให้ดูกรมหรสพ ๑ ชักชวน
ให้เล่นการพนัน อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๑ คุณก่อนคฤหบดีบุตร
คนชักชวนในทางฉิบหาย ท่านพึงทราบว่าจะไม่ใช่มิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร
โดยสถาน ๔ เหล่านี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว
จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๑๕๑] บัณฑิตผู้รู้แจ้งมิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ

มิตรปอกลอก ๑ มิตรดีแต่พูด ๑ มิตรหัว

ประจบ ๑ มิตรชักชวนในทางฉิบหาย ว่าไม่

ใช่มิตรแท้ พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนคน

เดินทาง เว้นทางที่มีภัยเฉพาะหน้า ฉะนั้น

[๑๕๒] คุณก่อนคฤหบดีบุตร มิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรมี
อุปการะ ๑ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรแนะนำประโยชน์ มิตรมีความ
รักใคร่ ๑ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรมีใจดี (เป็นมิตรแท้).

กล่าวด้วยมิตรแท้

[๑๕๓] คุณก่อนคฤหบดีบุตร มิตรมีอุปการะ ท่านพึงทราบว่าเป็น
มิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ รักษาเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๑ รักษาทรัพย์
สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว ๑ เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้ ๑ เมื่อกิจที่

จำต้องทำเกิดขึ้น เพิ่มทรัพย์ให้สองเท่า ๑. คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรมีอุปการะท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ เหล่านี้แล.

[๑๕๔] คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ท่านพึงทราบว่าเป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ บอกความลับแก่เพื่อน ๑ ปิดความลับของเพื่อน ๑ ไม่ละทิ้งในเหตุอันตราย ๑ แม้ชีวิตก็อาจสละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้ ๑. คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ท่านพึงทราบว่า เป็นมิตรแท้โดยสถาน . เหล่านี้แล.

[๑๕๕] คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรณะประโยชน์ ท่านพึงทราบว่า เป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ ห้ามจากความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๑ บอกทางสวรรค์ให้ ๑. คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรณะประโยชน์ ท่านพึงทราบว่า เป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ เหล่านี้แล.

[๑๕๖] คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรมีความรักใคร่ พึงทราบว่า เป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ ไม่ยินดีด้วยความเสื่อมของเพื่อน ๑ ยินดีด้วยความเจริญของเพื่อน. ห้ามคนที่กล่าวโทษเพื่อน ๑ สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน ๑. คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรมีความรักใคร่ ท่านพึงทราบว่า เป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ เหล่านี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุตตศาสดา ครั้นตรัสไปยากรณภายิตแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๑๕๗] บัณฑิตรู้แจ้งมิตร ๔ จำพวก เหล่านี้ คือ

มิตรมีอุปการะ ๑ มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ ๑ มิตร

แนะนำประโยชน์ ๑ มิตรมีความรักใคร่ ๑ ว่าเป็น
มิตรแท้จะนี้แล้ว ฟังเข้าไป คบหาโดยเคารพ
เหมือนมารดากับบุตรฉะนั้น.

บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมรุ่งเรืองส่อง
สว่างเพียงดั่งไฟ เมื่อบุคคลสะสมโภคสมบัติ
อยู่เหมือนแมลงผึ้งสร้างรัง โภคสมบัติย่อมถึง
ความเพิ่มพูนดุจจอมปลวกอันตัวปลวกก่อขึ้น
ฉะนั้น

คฤหัสถ์ในตระกูลผู้สามารถ ครั้นสะสม
โภคสมบัติได้ดังนี้ ฟังแบ่งโภคสมบัติ
ออกเป็น ๔ ส่วน เขาย่อมผูกมิตรไว้ได้ ฟังใช้
สอยโภคทรัพย์ด้วยส่วนหนึ่ง ฟังประกอบการ
งานด้วยสองส่วน ฟังเก็บส่วนที่สี่ไว้ด้วย
หมายจักมีไว้ในยามมีอันตราย ดังนี้.

กล่าวด้วยทิส ๖

[๑๕๘] ดูก่อนคฤหบดีบุตร ก็อริยสาวกเป็นผู้ปกปิดทิสทั้ง ๖
อย่างไร. ท่านฟังทราบทิส ๖ เหล่านี้คือ ฟังทราบมารดาบิดาว่า เป็นทิส
เบื้องหน้า อาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา บุตรและภรรยาเป็นทิสเบื้องหลัง มิตร

และอำมาตย์เป็นทิสเบื้องซ้าย ทาสและกรรมกรเป็นทิสเบื้องต่ำ สมณ-
พราหมณ์ เป็นทิสเบื้องบน.

[๑๕๕] คุณ่อนคฤหบดีบุตร มารดาบิดา เป็นทิสเบื้องหน้า อัน
บุตรธิดาพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยตั้งใจว่า ท่านเลี้ยงเรามา เราจัก
เลี้ยงท่านตอบ ๑ จักรับทำกิจของท่าน ๑ จักดำรงวงศ์ตระกูล ๑ จักปฏิบัติ
ตนให้เป็นผู้สมควรรับทรัพย์มรดก ๑ เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศ
ให้ท่าน ๑.

คุณ่อนคฤหบดีบุตร มารดาบิดา ผู้เป็นทิสเบื้องหน้า อันบุตรพึง
บำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้วย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕ คือ ห้าม
จากความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี ๑ ให้ศึกษาศิลปวิทยา ๑ หากภรรยาที่
สมควรให้ ๑ มอบทรัพย์ให้ในสมัย ๑.

คุณ่อนคฤหบดีบุตร มารดาบิดา ผู้เป็นทิสเบื้องหน้า อันบุตรบำรุง
ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้วย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๔ เหล่านี้ ทิส
เบื้องหน้านั้น ชื่อว่า อันบุตรปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการ
ฉะนั้น

[๒๐๐] คุณ่อนคฤหบดีบุตร อาจารย์ผู้เป็นทิสเบื้องขวา อันศิษย์
บำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยลูกขึ้นยืนรับ ๑ ด้วยเข้าไปยืนคอยต้อนรับ .
ด้วยการเชื่อฟัง ๑ ด้วยการปรนนิบัติ ๑ ด้วยการเรียนศิลปวิทยาโดย
เคารพ ๑.

คู่ก่อนคฤหบดีบุตร อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา อันศิษย์พึงบำรุง ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ คือ แนะนำ ดี ๑ ให้เรียนดี บอกศิษย์ด้วยดีในศิลปวิทยาทั้งหมด ๑ ยกย่องให้ปรากฏ ในเพื่อนฝูง ๑ ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย ๑

คู่ก่อนคฤหบดีบุตร อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา อันศิษย์บำรุงด้วย สถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศ เบื้องขวานั้น ชื่อว่า อันศิษย์ปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการ ฉะนั้น.

[๒๐๑] คู่ก่อนคฤหบดีบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง อันสามีพึง บำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยยกย่องว่าเป็นภรรยา ๑ ด้วยไม่ดูหมิ่น ๑ ด้วย ไม่ประพฤตินอกใจ ๑ ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้ ๑ ด้วยให้เครื่องแต่งตัว ๑.

คู่ก่อนคฤหบดีบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง อันสามีบำรุงด้วย สถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ คือ จัดการงานดี ๑ สงเคราะห์คนข้างเคียงสามีดี ๑ ไม่ประพฤตินอกใจสามี ๑ รักษาทรัพย์ที่ สามีหามาให้ ๑ ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง ๑.

คู่ก่อนคฤหบดีบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังอันสามีบำรุงด้วยสถาน เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศเบื้องหลังนั้น ชื่อว่า อันสามีปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการฉะนี้.

[๒๐๒] คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย อันกุลบุตร พึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยการให้ปัน ๑ ด้วยเจรจาถ้อยคำเป็นที่รัก ๑

ด้วยประพตติประโยชน์ ๑ ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ ๑ ด้วยไม่แก้งกล่าว
ให้คลาดจากความเป็นจริง ๑.

ดูก่อนคฤหบดีบุตร มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย อันกุลบุตรบำรุงด้วย
สถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ คือ รักษามิตร
ผู้ประมาทแล้ว ๑ รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว ๑ เมื่อมิตรมีภัย เอา
เป็นที่พึ่งพำนักได้ ๑ ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ ๑ นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูล
ของมิตร ๑.

ดูก่อนคฤหบดีบุตร มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้ายอันกุลบุตรบำรุงด้วย
สถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศ
เบื้องซ้ายนั้นชื่อว่าอันกุลบุตรปกปิดให้เกษมสำราญ ให้ไม่มีภัยด้วยประการ
ฉะนี้.

[๒๐๓] ดูก่อนคฤหบดีบุตร ทาสกรรมกร ผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ อัน
นายพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง ๑
ด้วยให้อาหารและรางวัล ๑ ด้วยรักษาในคราวเจ็บไข้ ๑ ด้วยแจกของมีรส
แปลกประหลาดให้ ๑ ด้วยปล่อยไว้ในสมัย ๑.

ดูก่อนคฤหบดีบุตร ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ อันนายบำรุง
ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕ คือ ลูกขึ้นทำ
การงานก่อนนาย ๑ เลิกการงานทีหลังนาย ๑ ถือเอาแต่ของที่นายให้ ๑
ทำการงานให้ดีขึ้น ๑ นำคุณของนายไปสรรเสริญ ๑.

ดูก่อนคฤหบดีบุตร ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ อันนายบำรุง
ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ทิศ

เบื้องตานั้น ชื่อว่า อันนายปกปิดให้เกษมสำราญ ไม่ให้มีภัยด้วยประการ
ฉะนี้.

[๒๐๔] คู่ก่อนคฤหบดีบุตร สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน
อันกุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ ด้วยกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ๑
ด้วยวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา ๑ ด้วยมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ๑
ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู ๑ ด้วยให้อามิสทานเนื่อง ๆ ๑.

คู่ก่อนคฤหบดีบุตร สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน อันกุลบุตร
บำรุงด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖
เหล่านี้ คือ ห้ามจากความชั่ว ๑ ให้ตั้งอยู่ในความดี อนุเคราะห์ด้วย
ใจงาม ๑ ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๑ ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง ๑
บอกทางสวรรค์ให้ ๑.

คู่ก่อนคฤหบดีบุตร สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน อันกุลบุตร
บำรุงแล้วด้วยสถาน ๕ เหล่านี้ ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖ เหล่านี้
ทิศเบื้องบนนั้นชื่อว่า อันกุลบุตรปกปิดให้เกษมสำราญให้ไม่มีภัย ด้วย
ประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า พระสุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยาภรณ์ภาษิตนี้
แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๒๐๕] มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า อาจารย์เป็น
ทิศเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตร
อำมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทิศ
เบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน คฤหัสถ์

ในตระกูล ผู้สามารถพึงนอบน้อมทิศเหล่านี้.

บัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยศีล เป็นคนละเอียด

และมีไหวพริบ มีความประพฤติเยี่ยมตน ไม่
ดื้อกระด้าง ผู้เช่นนั้นย่อมได้ยศ คนหมั่นไม่
เกียจคร้าน ย่อมไม่หวั่นไหว ในอันตราย
ทั้งหลาย คนมีความประพฤติไม่ขาดสาย มี
ปัญญา ผู้เช่นนั้นย่อมได้ยศ คนผู้สงเคราะห์
แสวงหามิตรที่ดี รู้เท่าถ้อยคำที่เขากล่าว
ปราศจากตระหนี่เป็นผู้แนะนำ ชี้แจง ตาม
แนะนำ ผู้เช่นนั้นย่อมได้ยศ.

การให้ ๑ เจรจาไปเพราะ ๑ การประพฤติ
ให้เป็นประโยชน์ ๑ ความเป็นผู้มีตนเสมอใน
ธรรมทั้งหลายในคนนั้น ๆ ตามควร ธรรม
เครื่องยึดเหนี่ยวหัวใจในโลกเหล่านี้แล เป็น
เหมือนเพชรอันแล่นไปอยู่ จากธรรมเครื่อง
ยึดเหนี่ยวเหล่านี้ ไม่พึงมีไชร้มารดาบิดาไม่พึง
ได้ความนับถือ หรือความบูชา เพราะเหตุแห่ง
บุตร. เพราะบัณฑิตทั้งหลายพิจารณาเห็น
ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวเหล่านี้โดยชอบ ฉะนั้น
บัณฑิตเหล่านั้น จึงถึงความยิ่งใหญ่และเป็น
ผู้อันหมู่ชนสรรเสริญทั่วหน้าดังนี้.

[๒๐๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว สิงคาลกคฤหบดี บุตร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของ พระองค์แจ่มแจ้งนัก ภาชิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนหงาย ของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืด ด้วยหวังว่า คนมีจักขุจักเห็นรูปฉันใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทาน ธรรมโดยอเนกปริยาย ฉะนั้น เหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้า พระองค์ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็น สรรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงจำข้าพเจ้าว่า เป็นอุบาสก ผู้ถึงพระ- รัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ฉะนี้แล.

จบ สิงคาลกสูตรที่ ๘

อรรถกถาสังคาลกสูตร

สังคาลกสูตรมีบทเริ่มต้นว่าข้าพเจ้า ได้สดับมาอย่างนี้ :-

ต่อไปจะพรรณานาบทที่ยาก ในสังคาลกสูตรนั้น. บทว่า เวฬุวัน ในบทว่า พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต เป็นชื่อของอุทยานนั้น. ได้ยินว่า อุทยานนั้นได้ล้อมด้วยไม้ไผ่ ประกอบด้วย ชุ่มประดูและหอคอย โดยกำแพงสูง ๑๘ สอก มีแสงเขียว เป็นที่น่ารื่นรมย์ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า เวฬุวัน อนึ่ง ชนทั้งหลายได้ให้เหยื่อแก่กระแตในสวนเวฬุวันนี้ ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า กลันทกนิวาป อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต.

มีเรื่องเล่าว่า ครั้งก่อน พระราชาพระองค์หนึ่งเสด็จประพาสสวน ณ ที่นั้น เสดยน้ำโสมจนทรงเมา บรรทมหลับในกลางวัน. แม้ชนบริวารของพระองค์คิดกันว่า พระราชาบรรทมหลับแล้ว ถูกยั่วด้วยดอกไม้และผลไม้เป็นต้น จึงเล็งออกไปจากที่นั้น ๆ. ครั้งนั้น ภูเขา เพราะได้กลืนเหล่าจึงเลื้อยออกจากโพรงไม้ต้นหนึ่งมาอยู่เฉพาะพระพักตร์พระราชา. รุกขเทวดาเห็นภูนั้นคิดว่า เราจะให้ชีวิตพระราชาดังนี้ จึงแปลงเพศเป็นกระแตมาแล้ว ทำเสียงโกลีพระกรรม. พระราชาทรงตื่น. ภูเขาก็เลื้อยหนีไป. พระราชาทอดพระเนตรกระแตนั้นทรงพระดำริว่า กระแตนี้ให้ชีวิตเรา จึงรับสั่งให้จัดหาเหยื่อมาตั้งไว้ ณ ที่นั้น รับสั่งให้ประกาศ ให้อภัยแก่กระแตทั้งหลาย. เพราะฉะนั้น ตั้งแต่นั้นมา ที่นั้นจึงถือว่าเป็นที่พระราชทาน

เหยื่อแก่กระแต. อนึ่ง บทว่า กลนุทกา นี้ เป็นชื่อของกระแต. บทว่า ก็โดยสมัยนั้นแล ความว่า โดยสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำ กรุงราชคฤห์ให้เป็นโคจรคามแล้ว ประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต บทว่า สิงคาลโก คหปติปุตุโต เป็นชื่อของคฤหบดีบุตรนั้น. บทว่า บุตรของคฤหบดี คือ คฤหบดีบุตร. ได้ยินว่า บิดาของคฤหบดีบุตรนั้น เป็นคฤหบดีมหาศาล. ก็คฤหบดีนั้นมีทรัพย์เก็บไว้ในเรือน ๔๐ โกฏิ. คฤหบดีนั้น ถึงความเชื่อมั่นในพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นอุบาสกผู้โสดาบัน. แม้ภรรยาของเขาก็ได้เป็นโสดาบันเหมือนกัน. แต่บุตรของเขาไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส. ครั้งนั้น มารดาและบิดาย่อมสั่งสอนบุตรนั้นเนื่อง ๆ อย่างนี้ว่า นี่แน่ลูก ลูกจงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา เข้าไปหา พระธรรมเสนาบดีสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระมหาสาวก ๘๐. บุตรนั้นกล่าวอย่างนี้ว่า การเข้าไปหาสมณะทั้งหลายของพ่อและแม่ย่อมไม่มีแก่นัน เพราะการเข้าไปหาสมณะทั้งหลายก็ต้องไหว้ เมื่อก้มลงไหว้หลังก็เจ็บ เขาก็ด่า จำเป็นต้องนั่งบนพื้นดิน เมื่อนั่งบนพื้นดินนั้น ฝ้ายก็จะเปื้อนจะเก่า จำเดิมแต่เวลานั่งใกล้ ย่อมมีการสนทนา เมื่อมีการสนทนา ย่อมเกิดความคุ้นเคย แต่นั้นย่อมต้องนิมนต์แล้วถวาย จีวรและบิณฑบาตเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนั้น ประโยชน์ย่อมเลื่อม การเข้าไปหาพวกสมณะของพ่อและแม่ย่อมไม่มีแก่นัน ดังนี้. มารดาบิดาแม่สอนบุตรของเขาจนตลอดชีวิต ด้วยประการฉะนี้ ก็ไม่สามารถจะนำเข้าไปในศาสนาได้. ย่อมมา บิดาของเขานอนบนเตียงมรณะคิดว่า ควรจะให้ โอวาทแก่บุตรของเรา แล้วคิดต่อไปว่า เราจักให้โอวาทแก่บุตรอย่างนี้ว่า นี่แน่ลูก ลูกจงนอบน้อมทิสทั้งหลาย เขาไม่รู้ความหมาย จักนอบน้อมทิส

ทั้งหลาย ลำดับนั้น พระศาสดาหรือพระสาวกทั้งหลาย เห็นเขาแล้วจักถามว่า เธอทำอะไร แต่นั้นเขาก็จกกล่าวว่า บิดาของข้าพเจ้าสอนไว้ว่า เจ้าจงกะทำการนอบน้อมทิศทั้งหลาย ลำดับนั้น พระศาสดาหรือพระสาวกทั้งหลาย จักแสดงธรรมแก่เขาว่า บิดาของเธอจักไม่ให้เธอนอบน้อมทิศทั้งหลายเหล่านั้น แต่จักให้เธอนอบน้อมทิศเหล่านี้ เขารู้คุณในพระพุทฺธศาสนาแล้วจักทำบุญดังนี้ ลำดับนั้น คฤหบดีให้คนเรียกบุตรมาแล้วกล่าวว่า นี่แน่ลูก ลูกควรลูกแต่เจ้าครู แล้วนอบน้อมทิศทั้งหลายดังนี้. ธรรมด่าถ้อยคำของบิดาผู้ที่นอนบนเตียงมรณะย่อมเป็นถ้อยคำอันบุตรพึงระลึกถึงจนตลอดชีวิต. เพราะฉะนั้น คฤหบดีบุตรนั้น เมื่อระลึกถึงถ้อยคำของบิดา จึงได้กระทำอย่างนั้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า คฤหบดีบุตรลุกขึ้นแต่เจ้าครู ออกจากกรุงราชคฤห์เป็นต้น.

บทว่า ปุณฺณ ทิสฺวา แปลว่า ทิศมาก ความว่า บัดนี้คฤหบดีบุตรเมื่อจะแสดงถึงทิศทั้งหลายเหล่านั้น จึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า ทิศเบื้องหน้า. บทว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเข้าไปแล้ว ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่เสด็จเข้าไปก่อน เพราะพระองค์ทรงดำริว่า เราจักเข้าไปแล้วเสด็จออกไป แม้เป็นไปอยู่ในระหว่างทางจึงตรัสอย่างนี้. บทว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นแล้วแล ความว่า ไม่ได้ทอดพระเนตรเห็นเดิวนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ แม้ในตอนเจ้าครู ทอดพระเนตรเห็นสังคาลกคฤหบดีบุตรนั้น กำลังนอบน้อมทิศทั้งหลายอยู่ ทรงดำริว่า วันนี้ เราจักกล่าวสังคาลกสูตรอันเป็นวินัยของคฤหัสถ์แก่สังคาลกคฤหบดีบุตร ถ้อยคำนั้น จักมีผลแก่มหาชน

เราควรไปในที่นั่น ดังนี้. เพราะฉะนั้น พระองค์เสด็จออกแต่เช้าตรู่ เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต อนึ่ง เมื่อเสด็จเข้าไป ได้ทอดพระเนตรเห็นสิงคาลกคฤหบดีบุตร เหมือนอย่างนั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นแล้วแล. บทว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะสิงคาลกคฤหบดีบุตร ความว่า นัยว่า สิงคาลกคฤหบดีบุตรนั้นไม่เห็นพระศาสดาแม้ประทับยืนอยู่ไม่ไกล ยังนอบน้อมทิสทั้งหลายอยู่นั่นเอง. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเผยพระโอษฐ์ดูมหาปทุมกำลังแฉ่มโดยสัมผัสแสงพระอาทิตย์นั้น ได้ตรัสพระวาจาที่ว่า คุณก่อนคฤหบดีบุตร เธอทำอะไรหนอ ดังนี้ เป็นต้น. บทว่า ข้าแต่พระองค์ก็ในวินัยของพระอริยเจ้าท่านนอบน้อมทิสกันอย่างไร ความว่า นัยว่า สิงคาลกคฤหบดีบุตร สดับพระดำรัสนั้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว คิดว่าได้ยินว่า ทิสที่บิดาของเรากล่าว ควรนอบน้อมทิส ๖ นั้น ไม่ใช่ทิสนี้ นัยว่า พระอริยสาวกนอบน้อมทิส ๖ อย่างอื่น ช่างเกิด เราจะทูลถามถึงทิสที่พระอริยสาวกพึงนอบน้อมแล้ว จึงจักนอบน้อม ดังนี้ สิงคาลกคฤหบดีบุตรนั้นเมื่อจะทูลถามถึงทิสเหล่านั้น จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ในวินัยของพระอริยเจ้าท่านนอบน้อมทิสกันอย่างไร เป็นต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า ยถาเป็นเพียงนิบาต. บทว่า ถล ปนนี้ เป็นบทถาม.

บทว่า กรรมกิเลสทั้งหลาย ความว่า สัตว์ทั้งหลายจักเสerahมองด้วยกรรมทั้งหลายเหล่านั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า กรรมกิเลสทั้งหลาย. บทว่า ฐาเนหิ แปลว่า ด้วยเหตุทั้งหลาย. บทว่า อปายมุขานิ แปลว่า ทางแห่งความฉิบหาย. บทว่า ผู้ นั้น คือ พระอริยสาวกผู้เป็น

โศดาบัน. บทว่า จุททสปาปกาปคโต แปลว่า ปราศจากบาปคือความ
ลามก ๑๔ อย่างเหล่านี้. บทว่า จ ทิสา ปฏิจุฉาที แปลว่า ปกปิดทิส ๖.
บทว่า อุโกลโลกวิชยาย ความว่า เพื่อชนะโลกนี้และโลกหน้าทั้งสอง.
บทว่า และโลกนี้อันพระอริยสาวกนั้นปรารภแล้ว ความว่า จริงอยู่
เวรทั้ง ๕ ในโลกนี้ ย่อมไม่มี แก่พระอริยสาวกเห็นปานนั้น ด้วยเหตุนี้
โลกนี้เป็นอันพระอริยสาวกนั้นปรารภแล้ว คือ ยินดีแล้ว และสำเร็จแล้ว
เวรทั้งหลาย ๕ ย่อมไม่มีแม้ในโลกหน้า ด้วยเหตุนี้ โลกหน้าเป็นอัน
พระอริยสาวกยินดีแล้ว. เพราะฉะนั้น พระอริยสาวกนั้น เบื้องหน้าแต่
ตาย เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์. ด้วยประการดังนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงตั้งแม่บทไว้โดยย่อ บัดนี้ เมื่อจะยังแม่บทนั้นให้
พิสดารจึงตรัสว่า กรรมกิเลส ๔ ที่พระอริยสาวกละได้แล้ว เป็นไฉน
เป็นต้น.

บทว่า กมฺมกิเลสโต ความว่า ชื่อว่า กรรมกิเลสเพราะกรรมนั้น
เป็นกิเลส เพราะสัมปยุตด้วยกิเลส. จริงอยู่ คนมีกิเลสเท่านั้นย่อมฆ่าสัตว์
คนไม่มีกิเลสย่อมไม่ฆ่าสัตว์ เพราะฉะนั้น ปาณาติบาตท่านจึงกล่าวว่าเป็น
กรรมกิเลส. แม้ในกรรมกิเลสมีอทินนาทานเป็นต้น ก็มีนัยนี้แล. บทว่า
อถาปรี ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคาถาประพันธ์แสดงความนั้น
ต่อไปอีก.

บทว่า ย่อมทำกรรมอันลามก ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเพราะ
เมื่อพระองค์ทรงแสดงถึงบุคคลผู้กระทำแล้ว ผู้ไม่กระทำย่อมปรากฏ ฉะนั้น
แม้ทรงตั้งแม่บทว่า พระอริยสาวกย่อมไม่ทำกรรมอันลามก เพราะพระองค์

ทรงฉลาดในเทศนา เมื่อจะทรงแสดงบุคคลผู้กระทำก่อน จึงตรัสบทนี้ว่า บุคคลย่อมกระทำความอันลามก. ในบททั้งหลายนั้น บทว่า ถึงฉันทาคติ ความว่า ถึงอคติ ด้วยความพอใจ คือด้วยความรัก กระทำสิ่งไม่ควรทำ. แม้ในบทอื่นก็มีนัยนี้แล. ในบททั้งหลายนั้น ผู้ใดทำผู้ไม่เป็นเจ้าของให้เป็นเจ้าของ ด้วยสามารถความพอใจว่า ผู้นี้เป็นมิตรของเรา เป็นผู้ชอบพอกับเรา เป็นผู้คบหากันมา เป็นญาติสนิทของเรา หรือให้ของขวัญแก่เรา ดังนี้ ผู้นี้ถึงฉันทาคติ ชื่อว่าย่อมทำความอันลามก. ผู้ใดกระทำผู้ไม่เป็นเจ้าของให้เป็นเจ้าของด้วยสามารถมีเวรกันเป็นปกติว่า ผู้นี้เป็นผู้มีเวรกับเราดังนี้ หรือด้วยสามารถความโกรธอันเกิดขึ้นในขณะนั้น ผู้นี้ถึงโทสาคติ ชื่อว่าย่อมทำความอันลามก. อนึ่ง ผู้ใด เพราะความเป็นผู้มีปัญญาอ่อน เพราะความเป็นผู้โง่ทึบ พุคไม่เป็นเรื่อง กระทำผู้ไม่เป็นเจ้าของให้เป็นเจ้าของ ผู้นี้ถึงโมหาคติ ชื่อว่าย่อมทำความอันลามก. อนึ่ง ผู้ใดกลัวว่า ผู้นี้เป็นราชวัลลภหรือเป็นผู้อาศัยอยู่กับศัตรู พึงทำความฉิบหายแก่เราดังนี้ สลัวทำผู้ไม่เป็นเจ้าของให้เป็นเจ้าของ ผู้นี้ถึงภยากติ ชื่อว่าย่อมทำความอันลามก. อนึ่ง ผู้ใด เมื่อแบ่งของอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมให้ของเกินเป็นพิเศษ ด้วยสามารถความรักว่า ผู้นี้เป็นเพื่อนของเราหรือร่วมกินร่วมนอนกับเรา ย่อมให้ของพร่องลงไปด้วยสามารถความโกรธว่า ผู้นี้เป็นศัตรูของเราดังนี้ เพราะความโง่เขลา ไม่รู้ของที่ให้แล้วและยังไม่ให้ ย่อมให้ของพร่องแก่บางคน ให้ของมากแก่บางคนกลัวว่าผู้นี้เมื่อเราไม่ให้สิ่งนี้ พึงทำแม้ความฉิบหายแก่เรา ย่อมให้ของเกินเป็นพิเศษแก่บางคน ผู้นั้นแม้เป็นผู้มีอคติ ๔ อย่างนี้ ก็ถึงอคติมีฉันทาคติเป็นต้นตามลำดับ ชื่อว่าย่อม

ทำกรรมอันลามก. แต่พระอริยสาวก แม้จะถึงสิ้นชีวิต ก็ไม่ถึงอกติมิฉันทาคติเป็นต้น ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระอริยสาวกย่อมไม่ทำกรรมอันลามกโดยฐานะ ๔ เหล่านี้. บทว่า **ยศของผู้ที่ย่อมเสื่อม** ความว่า แม้เกียรติยศ แม้บริวารยศของผู้ถึงอกตินั้น ย่อมเสื่อม คือ ย่อมเสียหาย.

สุรา ๕ ชนิด คือ สุราทำด้วยขนม สุราทำด้วยแป้ง สุราทำด้วยข้าวสุก สุราใส่ตำเหล่า สุราประกอบด้วยธอ ชื่อว่า สุรา ในบทนี้ว่า ผู้ค้ำน้ำมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทดังนี้. ของดอง ๕ ชนิดใด คือ ของดองด้วยดอกไม้ ของดองด้วยผลไม้ ของดองด้วยน้ำหวาน ของดองด้วยน้ำอ้อย ของดองประกอบด้วยธอ ชื่อว่า เมรัย. แม้ทั้งหมดนั้น ชื่อว่า มัชชะ ด้วยสามารถทำให้เมา. บทว่า **ปมาทภูฐานิ** แปลว่า เหตุแห่งความประมาท. บทนี้ เป็นชื่อของเจตนา ของผู้ค้ำน้ำมา. บทว่า ประกอบเนื่อง ๆ อธิบายว่า ประกอบเนื่อง ๆ คือทำบ่อย ซึ่งการค้ำน้ำมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท. ก็เพราะเมื่อผู้ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งการค้ำน้ำมานี้ โภคะทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเสื่อมและที่ยังไม่เกิดขึ้นย่อมไม่เกิด ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เป็นทางเสื่อมแห่ง โภคะทั้งหลาย. บทว่า **วิกาลวิชิขาริยานุโยโค** ความว่า ความเป็นผู้เที่ยวไปในตรอกอันไม่ใช้เวลา. บทว่า **เทียวคุมหรสพ** คือ ไปคุมหรสพ ด้วยสามารถการดู การพื่อนเป็นต้น. บทว่า **ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งความเกียจคร้าน** อธิบายว่า เพราะความเป็นผู้ขวนขวายในการประกอบด้วย ความเป็นผู้เกียจคร้านทางกาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตั้งแม่บทของทางแห่งความเสื่อม ๖ ประการ อย่างนี้แล้ว เมื่อทรงจำแนกแม่บทเหล่านั้นใน

บัดนี้ จึงตรัสว่า คุณก่อนคฤหบดีบุตร โทษ ๖ ประการเหล่านี้แล ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อันตนเห็นเอง** คือ ความเป็นอยู่ในโลกนี้ อันตนพึงเห็นเอง. บทว่า **ชนชานิ** แปลว่า เสื่อมทรัพย์. บทว่า **ก่อการทะเลาะ** ความว่า ก่อการทะเลาะด้วยวาจาและการทะเลาะด้วยการใช้มือ เป็นต้น. บทว่า **น้ำเมา** เป็นบ่อเกิดแห่งโรคทั้งหลาย ความว่า น้ำเมา เป็นเขตแดนแห่งโรคเหล่านั้น มีโรคตา เป็นต้น. บทว่า **น้ำเมาเป็นเหตุเสียชื่อเสียง** ความว่า เพราะชนคิมน้ำเมาแล้ว ย่อมประหารแม้มารดา แม้บิดาได้ ย่อมกล่าวคำที่ไม่ควรกล่าว แม้อื่นอีกมาก ย่อมทำสิ่งที่ไม่ควรทำ ด้วยเหตุนี้ ชนทั้งหลาย ถึงการดิเตียนบ้าง ลงโทษบ้าง ตัดอวัยวะมีมือ และเท้าเป็นต้นบ้าง ถึงความเสียชื่อเสียง ในโลกนี้บ้าง ในโลกหน้าบ้าง. ด้วยประการฉะนี้ สุรานั้น จึงชื่อว่าเป็นเหตุเสียชื่อเสียงของชนเหล่านั้น. บทว่า **น้ำเมาเป็นเหตุไม่รู้จักละอาย** ความว่า เพราะน้ำเมาย่อมยังความละอายอันเป็นที่ซึ่งควรซ่อนเร้น ควรปกปิด ให้กำเริบ ให้พินาศ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ยังหิริให้กำเริบ ดังนี้. อนึ่ง คนเมาสุรา เปิดอวัยวะนั้น ๆ แล้วเที่ยวไปได้. ด้วยเหตุนี้ สุรานั้น ท่านจึงกล่าวว่า เป็นเหตุไม่รู้จักละอาย เพราะทำหิริให้กำเริบ. บทว่า **น้ำเมา เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา** ความว่า น้ำเมา ย่อมทำความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตนให้อ่อนลงเหมือนปัญญาของพระสาคตเถระฉะนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าน้ำเมา เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา. แต่น้ำเมาไม่อาจทำให้ผู้ได้มรรคปัญญาให้อ่อนได้. เพราะสุรานั้นย่อมไม่เข้าไปภายในปากของท่านที่บรรลุมรรคแล้ว. บทว่า **ฉฐฺ ปรํ** แปลว่า เหตุที่ ๖.

บพว่า **ชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาตัว** อธิบายว่า เพราะบุคคล
เที่ยวไปมิใช่เวลาซ่อมเหยียบตอและหนามเป็นต้นบ้าง พงูบ้าง ยักษ์เป็น
ต้นบ้าง แม้ศัตรูรู้ว่าจะไปยังที่นั่น ๆ ก็แอบจับตัวหรือฆ่า. ด้วยเหตุนี้
จึงชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาตัว. แม้นบุตรและภรรยาคิดว่า บิดาของเรา
สามีของเรา เที่ยวในกลางคืน จะกล่าวไปไยถึงตัวเราดังนี้. ด้วยเหตุนี้
แม้นบุตรธิดา แม้นภรรยาของเขากระทำธุรกิจนอกบ้านเที่ยวไปในกลางคืน
ก็ยอมถึงความพินาศ. แม้นบุตรภรรยาของเขาก็ชื่อว่าเป็นผู้ไม่คุ้มครองตัว
ไม่รักษาตัว ด้วยอาการอย่างนี้. บพว่า **ทรัพย์สมบัติ** ความว่า พวกโจร
รู้ความที่บริวารชนพร้อมด้วยบุตรภรณานั้นเที่ยวในกลางคืน จะเข้าไปยัง
เรือนที่ว่างคน นำเอาของที่ต้องการไป. ด้วยอาการอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นผู้ไม่
คุ้มครอง ไม่รักษาแม้ทรัพย์สมบัติ. บพว่า **เป็นที่ระแวง** ความว่า เป็นผู้
ที่ควรระแวงว่า คนนี้จักเป็นผู้กระทำแม้ในกรรมอันลามกที่คนอื่นทำ. เมื่อ
กล่าวคำว่า บุคคล ไปโดยประตูเรือนของผู้ใด ๆ โจรกรรมหรือปรทาริก-
กรรม การข่มขืน ใดอันคนอื่นทำไว้ในที่นั้น กรรมนั้น เป็นอันว่าบุคคล
ผู้นี้กระทำความนั้น แม้ไม่จริง ไม่มีก็ยอมปรากฏ คือยอมตั้งอยู่ ในบุคคล
นั้น. บพว่า **การเที่ยวกลางคืนอันเป็นเหตุแห่งทุกข์เป็นอันมาก** ความ
ว่า ใคร ๆ ไม่อาจกล่าวได้ว่าทุกข์มีประมาณเท่านี้ โทมนัสมีประมาณเท่านี้ ของ
ผู้ที่ถูกเขารังเกียจในบุคคลอื่นนั้นแล. ด้วยประการดังนี้ ผู้เที่ยวกลางคืน
นั้น จึงเป็นผู้ประสบเหตุแห่งทุกข์เป็นอันมาก คือ ได้รับความลำบากมาก.

บพว่า **เพื่อนที่ไหน ไปที่นั่น** ความว่า การเพื่อน มีรำ และละคร
เป็นต้นมีอยู่ ในที่ไหน แล้วพึงไปในบ้านหรือนิคมที่มีการเพื่อนนั้น. เมื่อ
ผู้ที่เตรียมผ้าของหอมและดอกไม้เป็นต้น ในวันนี้ด้วยคิดว่าพรุ่งนี้เราจักไปดู

การฟ้อนของเขา เป็นอันทิ้งการงานตลอดวัน. ย่อมปรากฏในที่นั้น ตลอดวันหนึ่งบ้าง สองวันบ้าง ตามวันบ้าง ด้วยการดูการฟ้อน. เมื่อผู้เที่ยวกลางคืน แม้ได้การถึงพร้อมด้วยฝนเป็นต้น ก็ไม่ทำการหว่าน เมื่อถึงกาลหว่านเป็นต้น โภคะทั้งหลายที่ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิด. เมื่อเรือนไม่มีคนเฝ้าพวกโจรรู้ความที่เจ้าของบ้านไปข้างนอก ย่อมลักของที่ต้องการไป. ด้วยเหตุนี้ โภคะแม้เกิดแก่เขาก็ย่อมพินาศ. แม้ในบทว่า จับริ่องมีที่ไหนดไปในที่นั้น เป็นต้น ก็มีนัยนี้แล. การกระทำต่างๆ ของชนเหล่านั้นท่านกล่าวแล้วในพรหมชาลสูตร.

บทว่า ผู้ชนะย่อมก่อเวร ความว่า ผู้ชนะย่อมถือเอาซึ่งผ้าสาฎกหรือผ้าโปกของผู้อื่น ในท่ามกลางชุมชนด้วยคิดว่า เราชนะแล้ว ดังนี้ ผู้ชนะย่อมผูกเวรในบุคคลนั้นว่า เขาดูหมิ่นเราในท่ามกลางชุมชน ช่างเถิดเราจักให้บทเรียนเขาดังนี้. เมื่อชนะอย่างนี้ย่อมประสพเวร บทว่า ผู้แพ้ ความว่า ผู้แพ้ย่อมเศร้าโศกถึงผ้าโปก ผ้าสาฎกหรือทรัพย์สินมีเงินและทอง เป็นต้นอย่างอื่นของเขาที่ผู้อื่นได้ไป เขาย่อมเศร้าโศก เพราะทรัพย์นั้นเป็นเหตุว่า ทรัพย์นั้นได้มีแล้วแก่เราหนอ ทรัพย์นั้นย่อมไม่มีแก่เราหนอ ดังนี้ ด้วยอาการอย่างนี้ ผู้แพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ บทว่า คำพูดของนักการพนันที่ไปพูดในที่ประชุมฟังไม่จั้น ความว่า เมื่อเขาถูกถามเพราะเป็นพยานในที่วินิจฉัย ด้วยคำฟังไม่จั้น. ชนทั้งหลายจะพากันพูดว่า ผู้นี้เป็นนักเลงสะกา เล่นการพนัน พวกท่านอย่าเชื่อคำพูดของเขา. บทว่า ถูกมิตรอมาตย์ดูหมิ่น ความว่า จริงอยู่ พวกมิตรอมาตย์จะพูดกะเขาอย่างนี้ว่า สหาย แม้ท่านก็เป็นบุตรของผู้มีตระกูล เล่นการพนัน เป็นผู้ตัด เป็นผู้

ทำลาย เทียวไปนี้ ไม่สมควร แก่ชาติและโคตรของท่าน ตั้งแต่ไปท่าน ไม่พึงทำอย่างนี้. นักการพนนั่นแม้ถูกเขากล่าวอย่างนี้ก็ไม่เชื่อเขา แต่ นั้นพวกมิตรและสหายเหล่านั้นไม่ยืน ไม่นั่งร่วมกับเขา. แม้พวกเขาถูก ถามเป็นพยานก็ไม่ยอมพูด เพราะเหตุนักการพนนั่น. ด้วยอาการอย่างนี้ นักการพนนจึงเป็นผู้ถูกมิตรและสหายคูหมิ่น. บทว่า อวาหะและวิวาหะ ความว่า ผู้ประสงค์จะนำหญิงสาวไปจากเรือนของเขา ชื่อว่า อวาหะ ผู้ ประสงค์จะให้หญิงสาวอยู่ในเรือนของเขาชื่อว่า วิวาหะ. บทว่า อปฺปญฺจโธ โหติ แปลว่า ไม่มีใครปรารถนา บทว่า นาลิ ทารภรณาย ความว่า นัก การพนน ไม่สามารถจะเลี้ยงภรรยาได้. ความว่า แม้ให้หญิงสาวในเรือน ของเขา แม้มาจากเรือนของเขา พวกเราก็จักพึงเลี้ยงดูได้.

บทว่า เย ชุตฺตา นักเลงการพนน. บทว่า โสณฺฑา ความว่า นำให้เป็นนักเลงหญิง นำให้เป็นนักเลงลักข้าว นำให้เป็นนักเลงเหล่า นำให้เป็นนักเลงลักเผือกมัน. บทว่า ปีปาสา แปลว่า นักเลงดื่ม. บทว่า เนกติกา คือลวงด้วยของปลอม. บทว่า วญฺจนิกา คือ ลวงซึ่งหน้า บทว่า นำให้เป็นนักเลงหัวไม้ ความว่า เป็นผู้ทำงานร่วมกับผู้อื่นที่อยู่อาคาร เดียวกัน เป็นต้น. บทว่า พวกนั้นเป็นมิตรของเขา คือ เขาไม่ยินดีกับ คนอื่นที่เป็นคนดี เข้าไปหามิตรลามกเหล่านั้นอย่างเดียว เหมือนสุกรที่ เขาประดับด้วยของหอมและดอกไม้ เป็นต้น แล้วให้นอนบนที่นอนอย่างดี ก็ยังเข้าไปสู่หลุมคูถะนั้น เพราะฉะนั้น ผู้คบคนชั่วเป็นมิตรย่อมเข้าถึง ความฉิบหายเป็นอันมากทั้งในภพนี้ และภพหน้า

บทว่า อังว่า เย็นนักแล้วไม่ทำงาน ความว่า พวกมนุษย์

ลุกขึ้น แต่เขารู้พุดว่า พ่อมหาจำเริญ มาไปทำการงานกันเถิด คน
เกียจคร้านจะพุดว่า ยังหนาวเหลือเกิน กระจุกจะแตก พวกท่านไปกันเถิด
เราจักไปที่หลัง แล้วนั่งผิงไฟ. มนุษย์เหล่านั้นไปทำการงานกัน. การงาน
ของคนเกียจคร้านย่อมเสื่อม. แม้ในบททั้งหลายว่า ร้อนเหลือเกินก็มี
นัยนี้แล.

บทว่า **ชื่อว่าเพื่อตีก็มี** ความว่า บางคนเป็นสหายกันใน
โรงเหล้าอันเป็นที่ค้ำนั้นแหละ. ปาฐะว่า **ปุนุสขา** ดังนี้ก็มี. ความ
อย่างเดียวกัน.

บทว่า **เพื่อนกล่าวแต่ปากว่า เพื่อน ๆ ก็มี** ความว่า บางคน
พุดว่า เพื่อน เพื่อน เป็นเพื่อต่อหน้าเท่านั้น ลับหลังเป็นเช่นศัตรู
ย่อมแสวงหาช่องทางอย่างเดียว. บทว่า **เมื่อประโยชน์ทั้งหลายเกิดขึ้น**
ความว่า เมื่อกิจเห็นปานนั้นเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า **เวรปฺปสฺสโก** แปลว่า
มากด้วยเวร. บทว่า **อนตุตฺตา** แปลว่าทำความฉิบหาย. บทว่า **ความเป็นผู้**
ตระหนี่เหนียวแน่น ความว่า ความเป็นผู้ตระหนี่เหนียวแน่น คือ ความ
เป็นผู้ตระหนี่จัด. บทว่า **เขจักจมลงสู่หนี่ เหมือนก้อนหินจมน้ำ**
ฉะนั้น ความว่า เขจักจมลงสู่หนี่ เหมือนก้อนหินในกลางค้ำเป็นปกติ.
เกลียดชังการลุกขึ้นในกลางค้ำ คือ ไม่ลุกขึ้นในกลางค้ำเป็นปกติ.
บทว่า **มักอ้างว่าเย็นเสียแล้ว** คือ เขกล่าวอย่างนี้ว่า เวลานี้เย็นนักแล้ว
ไม่ทำการงาน บทว่า **สละการงาน** คือ พุดอย่างนี้แล้ว ไม่ทำการงาน
บทว่า **ประโยชน์ย่อมล่วงเลยมาณพทั้งหลาย** ความว่า ประโยชน์
ทั้งหลาย ย่อมล่วงเลยบุคคลเห็นปานนี้ คือ **ไม่ตั้งอยู่ในบุคคลเหล่านั้น**.

บพว่า **ติณฺณา ภิชฺชโย** แปลว่า ยิ่งกว่าหญ้า. บพว่า **เขาย่อมไม่เสื่อมจากความสุข** ความว่า บุรุษนั้น ย่อมไม่ละความสุข ย่อมเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยความสุขที่เดียว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเนื้อความนี้ ด้วยกถามรรคนี้. อันผู้ครองเรือน ไม่ควรทำกรรมนี้ ชื่อความเจริญย่อมไม่มีแก่ผู้กระทำ ผู้กระทำย่อมได้รับการติเตียนอย่างเดียวกันทั้งในโลกนี้และโลกหน้า.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงแสดงถึงผู้ไม่ใช่มิตรเป็นมิตรเทียม เป็นคนพาลว่า ผู้ใดกระทำอย่างนี้ ความฉิบหายย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้นั้น ก็หรือภัยอย่างอื่น ๆ อันตรายใด ๆ อุปสรรคใด ๆ ทั้งหมดนั้นย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยคนพาล เพราะฉะนั้น ไม่ควรคบคนพาลเห็นปานนั้นดังนี้ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ดูก่อนคฤหบดีบุตร คนไม่ใช่มิตรมี จำพวกเหล่านี้** ดังนี้. ในบทเหล่านั้น บพว่า คนปอกลอก ความว่า ตนเองมีมือเปล่ามาแล้ว นำเอาของอย่างใดอย่างหนึ่ง ไปโดยส่วนเดียว. บพว่า **คือแต่พูด** ความว่า เป็นจุดผู้ให้กระทำ เพียงคำพูดเท่านั้น. บพว่า **คนหัวประจบ** คือ ย่อมพูดคล้อยตาม. บพว่า **คนชักชวนในทางฉิบหาย** คือ เป็นสหายในทางเสื่อม แห่งโทษทั้งหลาย. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงคนที่ไม่ใช่มิตร. จำพวกอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงจำแนกเหตุอย่างหนึ่ง ๆ ในคนที่ไม่ใช่มิตรนั้น ด้วยเหตุ ๔ อย่าง จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ดูก่อนคฤหบดีบุตร ด้วยฐานะ ๔ อย่าง** ดังนี้.

ในบททั้งหลายนั้น บพว่า **เป็นคนปอกลอก** ความว่า เป็นผู้นำไปโดยส่วนเดียวเท่านั้น. ความว่า เป็นผู้มีมือเปล่ามาสู่เรือนของสหายแล้ว พูดถึงคุณของผ้าสาฎกที่ตนนุ่งเป็นต้น. คนปอกลอกพูดว่า **ดูก่อนสหาย คนนั้นยอมกล่าวถึงคุณของผ้าผืนนี้กะท่านเหลือเกินดังนี้แล้ว** นุ่งผ้าผืนอื่น

ให้ผืนนั้นไป. บทว่า **เสียให้น้อยคิดเอาให้ได้มาก** คือให้ของอย่างใด อย่างหนึ่งแต่น้อย แล้วปรารถนาของมากจากเขา. บทว่า **เมื่อมีภัยยอม** **ทำกิจ** ความว่า เมื่อภัยเกิดขึ้นแก่ตน ย่อมทำกิจนั้น ๆ เหมือนเป็นทาส ของเขา คนปกอลอกนี้ ไม่ทำในกาลทั้งปวง เมื่อภัยเกิดขึ้นจึงทำ ไม่ทำด้วย ความรัก เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่ใช้มิตร. บทว่า **คบเพื่อนเพราะ** **เห็นแก่ประโยชน์** ความว่า ไม่คบด้วยสามารถ เป็นผู้คุ้นเคยฉันมิตร ที่ประโยชน์ของตนฝ่ายเดียวจึงคบ. บทว่า **อ้างเอาของที่ล่วงแล้วมา** **ปราศรัย** ความว่า คนดีแต่พูด ย่อมสงเคราะห์ด้วยสิ่งที่ล่วงแล้วอย่างนี้ว่า เมื่อสหายมา เมื่อวาระนี้ ท่านไม่มา วาระนี้ ข้าวกล้าของพวกเราสำเร็จ เรียบร้อย พวกเราตั้งข้าวสาทิ ข้าวเหนียวและพืชเป็นต้นเป็นอันมาก แล้ว นั่งคูหนทาง แต่วันนี้สิ้นไปทั้งหมดแล้ว ดังนี้. บทว่า **อ้างสิ่งที่ยังไม่ถึงมา** **ปราศรัย** ความว่า คนดีแต่พูดย่อมสงเคราะห์ด้วยสิ่งที่ยังไม่มาถึงอย่างนี้ว่า ในวันนี้ ข้าวกล้าของเราจักเป็นที่ปลื้มใจ เมื่อเราทำการสงเคราะห์ด้วย ข้าวกล้ามีข้าวสาทิเป็นต้น เป็นอันมีผลเต็มที่แล้ว เราจักสามารถเพื่อทำการ สงเคราะห์แก่พวกท่านได้ดังนี้ บทว่า **คนดีแต่พูดสงเคราะห์ด้วยสิ่งหา** **ประโยชน์มิได้** ความว่า คนดีแต่พูด นั่งบนคอช้างหรือบนหลังม้า ครั้น เห็นสหายแล้ว กล่าวว่า เพื่อนเอ๋ย เพื่อนจงมานั่ง ณ ที่นี้เถิด คนดีแต่พูด นุ่งผ้าสาฎกผืนที่ชอบ แล้วกล่าวว่า ผ้าผืนนี้สมควรแก่สหายของเราจริงหนอ แต่เราไม่มีผ้าผืนอื่น. อย่างนี้ชื่อว่าสงเคราะห์ด้วยสิ่งไม่มีประโยชน์. บทว่า **เมื่อกิจเกิดขึ้น แสดงความขัดข้อง ออกปากฟังไม่ได้** ความว่า เมื่อ มีผู้กล่าวว่า ข้าพเจ้าต้องการเกวียน คนดีแต่พูดกล่าวคำเป็นต้นว่า เสียตาย จริง ล้อเกวียน เพลากเกวียนหักเสียแล้ว. บทว่า **คนหัวประจบ ตามใจ**

เพื่อนให้ทำความชั่ว ความว่า เมื่อเพื่อนพูดว่า พวกเราจะทำปาณาติบาต เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง คนหัวประจบตามใจเพื่อน ด้วยคำว่า ดีแล้ว เพื่อน ทำกันเถิด. แม้ในการทำดี ก็มีนัยนี้แล. บทว่า เป็นสหาย ความว่า เมื่อเพื่อนพูดว่า ชนทั้งหลายคืบเหล้ากัน ณ ที่โน้น ท่านจงมาเราจะไป ในที่นั้น คนชักชวนในทางฉิบหายรับว่าดีแล้ว แล้วก็ไป. ในบททั้งปวง ก็มีนัยนี้. บทว่า **บัณฑิตรู้แจ้งดังนี้แล้ว** ความว่า รู้อย่างนี้ว่า พวกที่เป็นมิตรเทียมดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงมิตรชั่ว ไม่ควรคบ อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงมิตรดี ควรคบในบัดนี้ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **ดูก่อนภคอุทเทยบุตร มิตรแท้ ๔ จำพวกเหล่านี้** อีก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สุหทา** แปลว่า เพื่อนมีใจดี. บทว่า **ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว** ความว่า มิตรมีอุปการะเห็นเพื่อนคืบนำมาแล้วนอนที่กลางบ้าน ที่ประตูบ้าน ที่หนทาง คิดว่าเมื่อเพื่อนนอนอย่างนี้ ใคร ๆ พิงลักแม่ผ้าถุงและผ้าห่มไปดังนี้ จึงนั่งใกล้เพื่อน เมื่อเพื่อนตื่นพาไปส่ง. บทว่า **รักษาทรัพย์ของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว** ความว่า มิตรมีอุปการะคิดว่า เพื่อนไปข้างนอก หรือคืบเหล้าเมา เรือนไม่มีคนเฝ้า ใคร ๆ จะพิงลักของอย่างใดอย่างหนึ่งไปดังนี้ จึงเข้าไปยังเรือนป้องกันทรัพย์ของเพื่อนนั้น. บทว่า **เมื่อมีภัยเป็นที่พึงพำนักได้** ความว่า เมื่อภัยอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น มิตรมีอุปการะ กล่าวว่ายากแล้ว เมื่อสหายเช่นเรายังอยู่ ท่านจะกลัวอะไร แล้วจัดภัยนั้น ออกไปเป็นที่หนึ่งพำนักได้. บทว่า **เพิ่มทรัพย์ให้สองเท่า** ความว่า เมื่อกิจที่ควรทำเกิดขึ้น มิตรมีอุปการะเห็นสหายมาหาตน แล้วถามว่า เพราะเหตุไรท่านจึงมา. มีภาระงานในราช

ตระกูล. ท่านควรจะได้อะไร. ขอ ๑ กหาปณะ. ธรรมดาการงานในเมือง จะไม่สำเร็จด้วยกหาปณะเดียว ท่านจงรับไป ๒ กหาปณะ. เขาให้ ๒ เท่า ตามที่พูด. บทว่า **บอกความลับแก่เพื่อน** ความว่า ไม่บอกเรื่องอันควร ปกปิดความลับของตนแก่คนอื่นแล้ว บอกแก่เพื่อนเท่านั้น. บทว่า **ปิดความลับของเพื่อน** ความว่า. มิตรมีอุปการะยอมรักษาความลับที่เพื่อน กล่าวโดยที่คนอื่นไม่รู้. บทว่า **ไม่ละทิ้งในยามมีอันตราย** ความว่า เมื่อ ภัยเกิดขึ้น มิตรมีอุปการะยอมไม่ทอดทิ้ง. บทว่า **แม้ชีวิตก็สละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้** ความว่า แม้ชีวิตของตนก็เป็นอันมิตรร่วมสุขร่วมทุกข์สละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้ที่เดียว มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ไม่คำนึงถึง ชีวิตของตน ทำการงานให้แก่เพื่อนอย่างเดียว. บทว่า **ห้ามจากความชั่ว** ความว่า มิตรแนะนำประโยชน์ยอมห้ามว่า เมื่อเราเห็น ๆ อยู่ท่านจะไม่ได้ ทำอย่างนี้ ท่านอย่าทำ เวรทั้ง ๕ อกุศลกรรมบถ ๑๐ เลย. บทว่า **ให้ตั้งอยู่ในความดี** ความว่า มิตรแนะนำประโยชน์ยอมให้ประกอบความดีอย่างนี้ ว่า ท่านจงเป็นไปในกรรมดี ในสภาวะ ๓ ในศีล ๕ ในกุศลกรรมบถ ๑๐ ท่านจงให้ทาน จงทำบุญ จงฟังธรรมดังนี้. บทว่า **ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง** คือ ให้ฟังสิ่งที่ละเอียด ทำให้ฉลาด ซึ่งยังไม่เคยฟัง. บทว่า **บอกทางสวรรค์ให้** ความว่า มิตรแนะนำประโยชน์ยอมบอกทางสวรรค์ อย่างนี้ว่า ชนทั้งหลายกระทำความผิด ย่อมเกิดในสวรรค์.

บทว่า **มิตรมีความรักใคร่ไม่ยินดีในความเสื่อมของเพื่อน** ความว่า มิตรมีความรักใคร่ เห็นหรือได้ยิน ความสูญ เสียเห็นปานนั้นของ บุตรภรรยาหรือของบริวารชน เพราะความเสื่อม คือเพราะความไม่เจริญ ของเพื่อน ย่อมไม่ยินดีคือไม่ชอบใจ. บทว่า **ด้วยความเจริญ** ความ

มิตรมีความรักใคร่เห็นหรือได้ยิน ความสมบูรณ์ของข้าวกล้าเป็นต้น หรือ การได้ความเป็นใหญ่ เพราะความเจริญของเพื่อนเห็นปานนั้น ย่อมยินดี ชอบใจ. บทว่า **ห้ามคนที่ติเตียนเพื่อน** ความว่า เมื่อคนพูดว่า คนโน้น รูปชั่ว ไม่น่าเลื่อมใส มีชาติทราม หรือเป็นคนทุศีล ดังนี้ มิตรมีความรักใคร่ ย่อมห้ามผู้อื่นที่กล่าวติเตียนเพื่อนของตนด้วยคำทั้งหลายเป็นต้น ว่า ท่านอย่าพูดอย่างนี้ซิ เขามีรูปงามน่าเลื่อมใส มีชาติดีและถึงพร้อม ด้วยศีล. บทว่า **สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน** ความว่า เมื่อคนพูดว่า คนชื่อโน้นมีรูปงามน่าเลื่อมใส มีชาติดี ถึงพร้อมด้วยศีล มิตรมีความรักใคร่ ย่อมสรรเสริญคนอื่นที่พูดสรรเสริญเพื่อนของตนอย่างนี้ว่า โอ ท่านพูดดี ท่านพูดถ้อยคำอย่างนี้. ดีแล้ว ชายผู้นี้มีรูปงาม น่าเลื่อมใส มีชาติดี ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล.

บทว่า **บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีลย่อมรุ่งเรืองส่องสว่างเพียงดัง**

ไฟ ความว่า ย่อมรุ่งเรืองดุจไฟส่องแสงบนยอดเขาในกลางคืน. บทว่า **เมื่อบุคคลสะสมโภคะอยู่** ความว่า เมื่อบุคคลไม่เบียดเบียนตนบ้าง ผู้อื่น บ้าง รวบรวมโภคะโดยธรรม โดยเสมอ คือทำให้เป็นกอง. บทว่า **เหมือนแมลงผึ้งทำรัง** ความว่า กระทำโภคะให้เป็นกองใหญ่โดยลำดับ เหมือน แมลงผึ้งไม่ทำลายสีและกลิ่นของดอกไม้ นำเกสรด้วยจะงอยปากบ้าง ด้วย ปีกทั้งสองบ้างแล้วทำรวงผึ้ง ประมาณเท่าลือโดยลำดับ. บทว่า **โภคะทั้งหลายย่อมถึงความเพิ่มพูน** ความว่า โภคะทั้งหลายของเขาย่อมถึงความเพิ่มพูน. อย่างไร. เหมือนจอมปลวกอันตัวปลวกทั้งหลายก่อขึ้นโดย ลำดับ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า จุจจอมปลวก อันตัวปลวกก่อขึ้น. อธิบายว่า โภคะทั้งหลายย่อมถึงความเพิ่มพูนเหมือนจอมปลวกอันตัวปลวก

ก่อนนั้น. บทว่า **สมาหริตฺวา** ความว่า รวบรวมแล้ว. บทว่า **ผู้สามารถ** ความว่า คฤหัสถ์เป็นผู้มีสภาพเหมาะสม หรือเป็นผู้สามารถหรือเป็นผู้ใคร่ เพื่อดำรงการครองเรือน. บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงประทาน พระโอวาทโดยประการที่ผู้ครองเรือนพึงดำรงอยู่ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า ผู้ ครองเรือนพึงแบ่งโภคะออกเป็น ๔ ส่วนดังนี้. ในบทเหล่านั้น บทว่า **เขานันท์** แหะย่อมผูกมิตรไว้ได้ ความว่า ผู้ครองเรือนนั้น เมื่อแบ่งโภคะ อย่างนี้ชื่อว่า ย่อมผูกมิตรไว้ได้ คือตั้งไว้ซึ่งความไม่แตกกัน. ผู้ที่มีโภคะ ย่อมสามารถประสานมิตรไว้ได้ คนนอกนั้นไม่สามารถ. บทว่า **พึงบริโภค โภคะโดยส่วนเดียว** ความว่า พึงบริโภคโภคะด้วยหนึ่งส่วน. บทว่า **พึงประกอบการทำงานด้วยสองส่วน** ความว่า พึงประกอบการทำงานมีกิจกรรม และพาณิชยกรรมเป็นต้น ด้วยสองส่วน. บทว่า **พึงเก็บ** คือ พึงเก็บ ส่วนที่สี่เอาไว้. บทว่า **จักมีในยามอันตราย** ความว่า เพราะการงานนั้น ย่อมไม่เป็นไปเช่นกับวันหนึ่งตลอดกาลของตระกูลทั้งหลาย. บางครั้งแม้ อันตรายก็ย่อมเกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจราชภัยเป็นต้น. เพราะฉะนั้น โภคะจักมี ในยามอันตรายทั้งหลายเกิดขึ้นอย่างนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า ผู้ครองเรือนพึงเก็บส่วนหนึ่งไว้ดังนี้. ก็ในส่วนทั้งหลาย ๔ เหล่านี้ พึงเก็บส่วนไหน ๆ ไว้บำเพ็ญกุศล. ถือเอาส่วนที่ท่านกล่าว ใน บทว่า **โภคะ ภูษุชฺชยุ.** ควรถือนอกจากส่วนนั้น บริจาคทานแก่ภิกษุทั้งหลายบ้าง แก่คนกำพร้าและคนเดินทางเป็นต้นบ้าง ควรให้รางวัลแก่ ช่างหูกและกัลบกเป็นต้นบ้าง.

ด้วยกลาภมรรค เพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานพระ โอวาทเพื่อเว้นกรรมที่ควรเว้นและเพื่อเสพกรรมที่ควรเสพว่า คุณก่อน คฤหบดีบุตร อริยสาวก ละอกุศลด้วยเหตุทั้งหลาย ๔ เว้นทางเสื่อมแห่ง

โทษทั้งหลายด้วยเหตุทั้งหลาย ๖ เสพมิตร ๑๖ จำพวก ดำรงการครองเรือน
กระทำการเลียงคูภรรยา ย่อมเป็นอยู่ด้วยอาชีพอันเป็นธรรม และย่อม
รุ่งเรืองดุจกองไฟในระหว่างเตวคาและมนุษย์ทั้งหลาย บัดนี้ เมื่อจะทรง
แสดงทิส ๖ ที่ควรนอบน้อม จึงตรัสคำเป็นต้นว่า คุณก่อนคฤหบดีบุตร
ก็อริยสาวกเป็นผู้ปกปิดทิสทั้ง ๖ อย่างไร.

ในบทเหล่านั้น บทว่า พระอริยสาวกเป็นผู้ปกปิดทิสทั้ง ๖
ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอยู่อย่างที่ยกยออันมาจากทิสทั้ง ๖ ย่อมไม่มา
ถึง เป็นแดนเกษมปราศจากภัย จึงตรัสว่า อริยสาวกเป็นผู้ปกปิดทิสทั้ง ๖
ดังนี้. ในบททั้งหลายเป็นต้นว่า พึงทราบว่ามีมารดาบิดาเป็นทิสเบื้องหน้า
ดังนี้ คือ พึงทราบว่ามีมารดาบิดาเป็นทิสเบื้องหน้า เพราะเป็นผู้มีอุปการะ
ก่อน อาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา เพราะเป็นผู้ควรแก่ทักษิณา บุตรภรรยา
เป็นทิสเบื้องหลัง ด้วยสามารถติดตามมาข้างหลัง มิตรสหายเป็นทิสเบื้อง
ซ้าย เพราะแม่กุลบุตรนั้นอาศัยมิตรและสหาย จึงข้ามพ้นทุกข์พิเศษนั้น ๆ
ทาสและกรรมกรเป็นทิสเบื้องต่ำ ด้วยสามารถตั้งอยู่ ณ แทบเท่า สมณ-
พราหมณ์เป็นทิสเบื้องนั้น เพราะความเป็นผู้ตั้งอยู่ในเบื้องบนด้วยคุณธรรม
ทั้งหลาย.

บทว่า ท่านเลียงรามา เราจักเลียงท่านตอบ ความว่า เราอัน
มารดาบิดา ให้ดื่ม น้ำนมยังมือและเท้าให้เจริญ คุณน้ำมูกให้ ให้อาบน้ำ
ตกแต่งให้ เลียงคุณและประดับประคอง เราจักเลียงมารดาบิดาเหล่านั้น ผู้แก่
เฒ่าด้วยการล้างเท้า อาบน้ำให้ข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น. บทว่า เรา
จักทำกิจของมารดาบิดา ความว่า เราจักเว้นการงานของตนไปทำกิจที่
เกิดขึ้นในราชสำนักเป็นต้น แก่มารดาบิดา. บทว่า เราจักดำรงวงศ์ตระกูล

ความว่า บุตรไม่ทำให้น้ำ วัตถุ เงิน และทองเป็นต้นอันเป็นของมารดาบิดาให้
พินาศ แม้รักษาอยู่ ก็ชื่อว่าดำรงวงศ์ตระกูล บุตรที่ให้มารดาบิดาเสื่อม
จากวงศ์ที่ประกอบด้วยธรรม แม้ให้ตั้งอยู่ในวงศ์ที่ประกอบด้วยธรรม ไม่
เข้าไปตัดศลากัฏฐะเป็นต้น อันมาถึงแล้วโดยวงศ์ตระกูล แม้ให้เป็นไปอยู่
ก็ชื่อว่าดำรงวงศ์ตระกูล. ท่านกล่าวหมายถึงบทนี้จึงกล่าวว่า เราจักดำรงวงศ์
ตระกูล ดังนี้. บทว่า เราจักปฏิบัติตนให้สมควรเป็นผู้รับทรัพย์มรดก
ความว่า มารดาบิดาไปถึงโรงศาล กระทำทารกผู้ไม่ประพฤติในโอวาท
ของตน ผู้ปฏิบัติผิด มิให้ถือว่าเป็นบุตร บุตรเหล่านั้นก็เป็นผู้ไม่สมควร
รับมรดก แต่มารดาบิดาย่อมกระทำทารกผู้ประพฤติในโอวาท ให้เป็นเจ้า
ขอทรัพย์อันมีอยู่ในตระกูล ท่านกล่าวว่า เราจักปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควร
รับมรดกด้วยประสงค์ว่าเราจักประพฤติอย่างนี้ ดังนี้. บทว่า เมื่อท่าน
ล่วงลับไปแล้วจักทำบุญอุทิศให้ท่าน ความว่า เราจักทำทานแก่ส่วน
บุญให้แก่ท่านเหล่านั้น แล้วจักเพิ่มทานอุทิศให้ตั้งแต่วันที่สาม.

บทว่า มารดาบิดา ห้ามบุตรจากความชั่ว ความว่า มารดาบิดา
กล่าวถึงโทษ อันเป็นไปในปัจจุบันและภพหน้าของปาณาติบาตเป็นต้น
แล้วห้ามว่า ลูกเอ๋ย เจ้าอย่าทำกรรมเห็นปานนั้นเลย ดังนี้เตือนบุตร
ที่ทำแล้ว. บทว่า ให้ตั้งอยู่ในความดี ความว่า มารดาบิดาแม้ให้สินจ้าง
เหมือนอนาถปิณฑิกเศรษฐีก็ยังไม่ให้บุตรตั้งอยู่ในการสมทานศีลเป็นต้น.
บทว่า ให้เรียนศิลปะ ความว่า มารดาบิดารู้ความที่บุตรตั้งอยู่ในโอวาท
ของตนแล้ว ยังบุตรให้ศึกษาศิลปะมีการคำนวณชั้นยอดเป็นต้น อันไปตาม
วงศ์ตระกูล. บทว่า หากรรยาที่สมควรให้ คือ สมควรด้วยตระกูล ศีล
และรูปเป็นต้น. บทว่า มอบทรัพย์ให้ในสมัย ความว่า ให้ทรัพย์ในสมัย.

ในบทนั้น สมัย ๒ อย่าง คือ นิจสมัย ๑ กาลสมัย ๑. มารดาบิดาให้ด้วย คำว่า เจ้าจงกระวีกระวาดถือเอาสิ่งทีควรถือเอาเนี้ นี้งเป็นรายจ่าย ของเจ้า เจ้าจงทำกุศลด้วยรายจ่ายนี้ ดังนี้ชื่อว่าให้ในนิจสมัย ให้เป็นนิจ. มารดาบิดา ย่อมให้ในสมัยตัดจุกแต่งงานเป็นต้น ชื่อว่า ให้ในกาลสมัย. อีกอย่างหนึ่ง มารดาบิดาแม้ให้ด้วยคำว่า เจ้าจงทำกุศลด้วยทรัพย์นี้แก่บุตรผู้นอนบนเตียง มรณะในครั้งสุดท้าย ก็ชื่อว่าให้ในสมัย.

บทว่า ทิศเบื้องหน้า นั้น อัญตรปกปิดแล้ว ความว่า ทิศ เบื้องหน้าอัญตรปกปิดแล้ว โดยที่ภัยพิงมาจากทิศเบื้องหน้า ย่อมไม่มาถึง. ก็ถ้าบุตรทั้งหลายพึงเป็นผู้ปฏิบัติคิด มารดาบิดาเป็นผู้ปฏิบัติชอบด้วยการ เลี้ยงดูเป็นต้น ตั้งแต่ยังเป็นหนุ่ม ทารกเหล่านั้น เป็นผู้ไม่สมควรแก่ มารดาบิดา เพราะฉะนั้น ภัยนั้นพิงมาถึง. บุตรทั้งหลาย เป็นผู้ปฏิบัติชอบ มารดาบิดาเป็นผู้ปฏิบัติคิด มารดาบิดาก็ไม่สมควรแก่บุตรทั้งหลาย ดังนั้น ภัยนี้พิงมาถึง. เมื่อทั้งสองปฏิบัติคิด ก็มีภัยทั้งสองอย่าง. เมื่อทั้งสองปฏิบัติ ชอบ ก็ไม่มีภัยทั้งหมด. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าววว่า ทิศเบื้องหน้านั้น อัญตรปกปิดให้เกษมสำราญ ไม่ให้มีภัยดังนี้. ก็แลพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ได้ตรัสกะสังคาลกะว่า ลูกก่อนคฤหบดีบุตร บิดา ของเธอไม่ได้ให้เธออบน้อมทิศเบื้องหน้าที่โลกสมมติกัน แต่บิดาของเธอ กระทำมารดาบิดาให้เป็นเช่นกับทิศเบื้องหน้าแล้วให้เธออบน้อม บิดาของ เธอกล่าวถึงทิศเบื้องหน้าอย่างนี้ไม่ใช่อย่างอื่น.

บทว่า ด้วยการลุกขึ้น คือด้วยลุกขึ้นจากที่นั่ง. จริงอยู่ ศิษย์เห็น อาจารย์มาแต่ไกล ลุกจากที่นั่งทำการต้อนรับ รับสิ่งของจากมือ ปูอาสนะ ให้อาจารย์นั่งแล้ว พึงทำการพัด ล้างเท้า นวดเท้า เป็นต้น นั้นท่าน

กล่าวหมายถึงบทธว่า ด้วยการลุกขึ้นดังนี้. บทธว่า ด้วยการรับใช้ ความว่า ด้วยเข้าไปรับใช้วันละ ๓ ครั้ง. แต่ที่แน่ๆ ก็ควรไปในกาลเรียนศิลปะ. บทธว่า ด้วยการเชื่อฟัง ความว่า ก็ศิษย์เมื่อไม่เชื่อฟัง ย่อมไม่บรรลุคุณวิเศษ. บทธว่า ด้วยการปรนนิบัติ คือ ด้วยกาปรนนิบัติเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่เหลือปากว่าแรง. จริงอยู่ศิษย์ควรลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ให้นำบัวนปากแปรงสีฟัน แม้ในเวลาอาหารก็ถือเอาน้ำดื่มไปให้ แล้วทำการรับใช้ เสร็จแล้วไหว้ ควรกลับได้ ควรซักผ้าที่มัวหมอง ควรตั้งน้ำอาบในตอนเย็น ควรอุปัฏฐากในเวลาที่ท่านไม่สบายแม้บรรพชิตก็ควรทำอันเตวาสิกวัตรทุกอย่าง. นี้ท่านหมายถึงบทธว่า ด้วยการปรนนิบัติ. บทธว่า ด้วยการเรียนศิลปะ โดยเคารพ ความว่า การเรียนนิดหน่อยแล้วท่องหลาย ๆ ครั้งแม้บทเดียว ก็ควรเรียนให้รู้จริงชื่อว่า เรียนด้วยความเคารพ.

บทธว่า แนะนำดี ความว่า อาจารย์ทั้งหลายยอมให้ศิษย์ศึกษา คือ แนะนำมารยาทนี้ว่า เธอควรนั่งอย่างนี้ ควรยืนอย่างนี้ ควรเคี้ยวอย่างนี้ ควรบริโภคอย่างนี้ ควรเว้นมิตรชั่ว ควรคบมิตรดีดังนี้. บทธว่า ให้เรียนดี ความว่า อาจารย์ทั้งหลายชำระอรธและพยัญชนะชี้แจงประโยคแล้ว ให้ศิษย์เรียนโดยอาการที่ศิษย์จะเรียนได้ดี. บทธว่า ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง ความว่า อาจารย์ทั้งหลายกล่าวถึงคุณของศิษย์อย่างนี้ว่า ศิษย์ของเราคนนี้ ฉลาดเป็นพหูสูตร เท่า ๆ กับเรา พวกท่านพึงยึดเหนี่ยวศิษย์นี้ไว้แล้ว ให้ศิษย์ปรากฏในเพื่อนฝูงทั้งหลาย. บทธว่า ทำการป้องกันในทิศทั้งหลาย ความว่า อาจารย์ยอมทำการป้องกันศิษย์ในทิศทั้งปวงด้วยให้ศึกษาศิลปะ. เพราะว่า ลากสักการะยอมเกิดแก่ผู้เรียนศิลปะในทิศที่ไปแสดงศิลปะ ลากสักการะนั้นเป็นอันชื่อว่า อาจารย์กระทำแล้ว. มหาชน

แม่เมื่อจะกล่าวถึงคุณของศิษย์นั้น ย่อมกล่าวถึงคุณของอาจารย์ก่อนโดยแท้
ว่า ศิษย์ของท่านนี้เป็นศิษย์ที่ล้างเท้าอาจารย์อยู่แล้วดังนี้. ลากเกิดขึ้นแก่
ศิษย์นั้นแม้ประมาณถึงพรหมโลก ก็เป็นของอาจารย์นั่นเอง. อีกอย่างหนึ่ง
โจรทั้งหลายในคง ย่อมไม่เห็น อมนุษย์ก็ดี ภูเป็นต้นก็ดี ย่อมไม่เบียดเบียน
ศิษย์คนใด ผู้อยากได้วิชาเดินไป อาจารย์แม้ให้ศิษย์คนนั้นศึกษาก็ชื่อว่า
ย่อมทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย. อาจารย์ทั้งหลายเมื่อยกย่องศิษย์อย่างนี้
ว่า ศิษย์ของเราอยู่ในทิศนี้ ไม่มีต่างกันในศิลปะนี้ของศิษย์และของเราพวก
ท่านจงไปตามศิษย์นั้นเถิด แก่มนุษย์ผู้เกิดความสงสัยจากทิศที่ศิษย์นั้นไป
แล้วมาหาตน ก็ชื่อว่าย่อมทำการป้องกันเพราะลากัดการะเกิดขึ้นแก่ศิษย์.
ในที่นั้น อธิบายว่า ย่อมทำให้เป็นที่พึง. บทที่เหลือในเรื่องนี้พึงประกอบ
โดยนัยก่อนนั้นแล.

พึงทราบความในวาระทิศที่ ๓. บทว่า ด้วยยกย่อง ความว่า ด้วย
กล่าวถ้อยคำยกย่องอย่างนี้ว่า แม่เทพ แม่ดิศ ดังนี้. บทว่า ด้วยไม่ดูหมิ่น
ความว่า ด้วยไม่กล่าวดูถูก ดูหมิ่นเหมือน โบยเบียดเบียนแล้วพูดกะทาสและ
กรรมกรเป็นต้น ฉะนั้น. บทว่า ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ ความว่า สามี
ละเลยภรรยาแล้ว บำเรอกับหญิงอื่น ชื่อว่าประพฤตินอกใจภรรยา ด้วยไม่
ทำอย่างนั้น. บทว่า ด้วยสละความเป็นใหญ่ให้ มอบความเป็นใหญ่ให้
ความว่า จริงอยู่ หญิงทั้งหลายได้อาภรณ์แม้เช่นเครื่องประดับมหาลดา
เมื่อไม่ได้จัดอาหารย่อมโกรธ เมื่อสามีวางทัพพิในมือแล้วกล่าวว่า แม่จง
ทำตามชอบใจของแม่เถิด ดังนี้ แล้วมอบครวให้ชื่อว่ามอบความเป็นใหญ่
ทั้งหมดให้ อธิบายว่า ด้วยทำอย่างนั้น. บทว่า ด้วยมอบเครื่องประดับให้

ความว่า ด้วยมอบเครื่องประดับตามสมควรแก่สมบัติของตน.

บทว่า **ภรรยาจัดการงานดี** ความว่า ภรรยาไม่ละเลยเวลาต้มข้าวต้ม และหุงข้าวสวยเป็นต้น แล้วจัดการงานให้ดี ด้วยการทำความดีแก่สามีนั้น ๆ.

บทว่า **สงเคราะห์บริชน** ความว่า สงเคราะห์บริชนด้วยความนับถือเป็นต้น และด้วยการส่งข่าวเป็นต้น. ชนผู้เป็นญาติของสามีและของตนชื่อบริชน

ในที่นี้. บทว่า **ไม่ประพฤตินอกใจสามี** ความว่า ไม่ทิ้งขว้างสามีแล้ว

ปรารถนาชายอื่นแม้ด้วยใจ. บทว่า **รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้** ความว่า

ทรัพย์ที่สามีทำกสิกรรมและพาณิชย์กรรมเป็นต้นแล้วนำมารักษาไว้. บทว่า

เป็นผู้ขยัน ความว่า เป็นผู้ฉลาดละเอียดละออในการจัดข้าวยาकुแลภัตร

เป็นต้น. บทว่า **ไม่เกียจคร้าน** ความว่า ไม่จี้เกียจ ภรรยาไม่เป็นเหมือน

อย่างหญิงพวกอื่น ซึ่งเกียจคร้าน นั่งจมอยู่กับที่ที่ตนนั่ง ยืนและอยู่กับที่

ที่ตนยืนฉะนั้น ย่อมยังกิจทั้งปวงให้สำเร็จด้วยใจกว้างขวาง. พึงประกอบ

บทที่เหลือในเรื่องนี้ โดยนัยก่อนนั้นแล.

พึงทราบความในวาระทิศที่ ๔. บทว่า **ด้วยไม่แกล้งกล่าวให้คลาด**

จากความเป็นจริง ความว่า ด้วยไม่แกล้งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง

ถึงผู้ที่ยึดถือไว้แล้ว ไม่แกล้งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริงแล้วให้อย่างนี้

ว่า แม้ชื่อนี้ก็มีอยู่ในบ้านของพวกเรา แม้ชื่อนี้ก็มี ท่านจงรับเอาไปเถิด.

บทว่า **นับถือตลอดถึงวงศ์ของมิตร** ความว่า บุตรธิดาของสหายชื่อประชา

ก็บุตรธิดาของบุตรธิดาเหล่านั้น เป็นหลานและเป็นเหลน ชื่อว่า ประชา

อื่น ๆ ย่อมบูชา ย่อมยินดี ย่อมนับถือ พวกเขา กระทำการมงคลเป็นต้น

แก่พวกเขาในการทำพิธีมงคลเป็นต้น. บทที่เหลือในเรื่องนี้พึงประกอบ

โดยนัยก่อนนั้นแล.

บทว่า **ด้วยจัดการงานตามกำลัง** ความว่า ด้วยไม่ให้คนแก่ทำงาน ที่คนหนุ่มทำ หรือไม่ให้คนหนุ่มทำงานที่คนแก่ทำ ไม่ให้ชายทำงานที่หญิงทำ หรือไม่ให้หญิงทำงานที่ชายทำแล้วจัดการงานตามกำลังของคนนั้น ๆ.

บทว่า **ด้วยให้อาหารและรางวัล** ความว่า ด้วยกำหนดความสมควรของคนนั้น ๆ ว่า คนนี้เป็นลูกคนเล็ก คนนี้อยู่ร่วมกันมา ดังนี้ แล้วให้อาหารและค่าใช้จ่าย. บทว่า **ด้วยรักษาในเวลาเจ็บไข้** ความว่า ด้วยไม่ให้ทำงานในเวลาไม่สบายแล้วให้ยาทำให้สบายเป็นต้น แล้วดูแลรักษา. บทว่า **ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน** ความว่า ด้วยเมื่อได้ของมีรสอร่อยแปลก ๆ แล้วไม่กินเสียเองทั้งหมด แจกให้ทาสและกรรมกรเหล่านั้น.

บทว่า **ด้วยปล่อยในสมัย** ความว่า ด้วยปล่อยในนิจสมัยและกาลสมัย ทาสและกรรมกรทำงานตลอดวันย่อมเหน็ดเหนื่อย เพราะฉะนั้น การรู้เวลาแล้วปล่อยโดยประการที่ทาสและกรรมกรไม่เหน็ดเหนื่อย ชื่อว่าปล่อยในนิจสมัย. การให้ขอบตบแต่งของเคี้ยวเลขของบริโศกเป็นต้น ในวันมีมหรสพนักขัตฤกษ์ และเล่นกีฬาเป็นต้นแล้ว ปล่อย ชื่อว่าปล่อยในกาลสมัย.

บทว่า **ถือเอาแต่ของที่นายให้** ความว่า ไม่หยิบฉวยอะไร ๆ เยี่ยงโจร ถือเอาแต่ของที่นายให้เท่านั้น. บทว่า **ทำการงานให้ดีขึ้น** ความว่า ไม่เพ่งโทษว่า เรื่องอะไรที่เราจะทำงานให้แก่เขา เราไม่เห็นได้อะไร ๆ เลยแล้วมีใจยินดีทำงาน เป็นผู้กระทำงานอย่างที่ทำดีแล้ว. บทว่า **นำคุณของนายไปสรรเสริญ** ความว่า เมื่อถึงคราวสนทนากันในท่ามกลางบริษัท นำคุณของนายไปสรรเสริญว่าไม่มีใครเช่นกับนายของเรา เราไม่รู้แม้ความเป็นทาสของตน ไม่รู้ความที่ท่านเหล่านั้นเป็นนาย นายอนุเคราะห์พวกเรา

ถึงอย่างนี้. บทที่เหลือ แม้ในเรื่องนี้ ฟังประกอบโดยนัยก่อนนั้นแล.

ท่านกล่าวเมตตาทกกรรมเป็นต้นที่กุกบุตร เข้าไปตั้งเมตตาทจิต
กระทำแล้ว ในบททั้งหลายเป็นต้นว่า ด้วยทกกรรมประกอบด้วยเมตตาท
ดังนี้. ในบทเหล่านั้น การไปวัดด้วยคิดว่า เราจักนิมนต์ภิกษุทั้งหลาย
การถือ ชัมภกรกรรอน้ำและการกระทำมีการนวดหลังและนวดเท้าเป็นต้น
ชื่อว่าทกกรรมประกอบด้วยเมตตาท. การเห็นภิกษุทั้งหลายเข้าไปบิณฑบาต
แล้วกล่าวคำเป็นต้นว่า พวกท่านจงถวายข้าวต้ม พวกท่านจงถวายข้าวสวย
โดยความเคารพดังนี้ การให้สาธุการแล้วฟังธรรมและการกระทำการปฏิ-
สังขารเป็นต้นโดยความเคารพ ชื่อว่า วชิกรรมประกอบด้วยเมตตาท. การ
คิดอย่างนี้ว่า พระเถระผู้เข้าไปสู่ตระกูลของพวกเรา ของจริงเป็นผู้ไม่มีเวร
ของจริงเป็นผู้ไม่เบียดเบียนเกิด ชื่อว่า มโนกรรมประกอบด้วยเมตตาท. บทว่า
อนาวฏทวารตาย แปลว่า ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู. ในบทนั้น
อธิบายว่ากุกบุตรแม้เปิดประตูทั้งหมด ไม่ให้ ไม่ต้อนรับผู้มีศีลทั้งหลาย
ก็ชื่อว่าเป็นผู้ปิดประตูอยู่นั่นเอง. ก็แต่ว่ากุกบุตรแม้ปิดประตูทั้งหมด ให้
ต้อนรับ ผู้มีศีลเหล่านั้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้เปิดประตูอยู่นั่นเอง. เมื่อผู้มีศีลมา
ถึงประตูเรือน ไม่ควรกล่าวสิ่งที่มีอยู่ว่าไม่มี แล้วถวาย อย่างนี้ชื่อว่า ความ
เป็นผู้ไม่ปิดประตู. บทว่า ด้วยให้อามิสทานเนื่อง ๆ อธิบายว่า ของที่
ควรบริโภคนก่อนภัตตาหาร ชื่อว่าอามิส เพราะฉะนั้น ด้วยการถวายข้าว
ยาสุและภัตแต่ผู้มีศีลทั้งหลาย ดังนี้.

บทว่า อนุเคราะห์ด้วยใจงาม ความว่า ด้วยแผ่ประโยชน์เกื้อกูล
อย่างนี้ว่า ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้มีความสุข ไม่มีเวร ไม่มีโรค ไม่
เบียดเบียนกันเกิด. อีกอย่างหนึ่ง สมณพราหมณ์ แม้พาเพื่อนพรหมจรรย์

ผู้มีศีลเหล่าอื่น แล้วเข้าไปสู่เรือนของอุปลากทั้งหลาย ก็ชื่อว่า อนุเคราะห์ ด้วยใจงาม. บทว่า **ทำสิ่งที่ฟังแล้วให้แจ่มแจ้ง** ความว่า มีสิ่งใดที่กุกุบุตร เหล่านั้นฟังแล้วตามปกติ สมณพราหมณ์ทั้งหลายบอกเนื้อความของสิ่งนั้น แล้วบรรเทาความสงสัยหรือให้ปฏิบัติตามที่เป็นจริง. บทที่เหลือแม้ในเรื่องนี้ ก็พึงประกอบโดยนัยก่อนนั้นแล.

บทว่า **คฤหัสถ์ผู้สามารถ** ความว่า คฤหัสถ์ผู้สามารถกระทำ การเลี้ยงดูบุตรภรรยา แล้วให้ครองเรือน. บทว่า **บัณฑิต** คือเป็นผู้ ฉลาดในฐานะนอบน้อมทิศทั้งหลาย. บทว่า **เป็นผู้ละเอียดคือ** เป็นผู้ ละเอียดด้วยการเห็นความอันสุขุม หรือด้วยกล่าววาจานุ่มนวล. บทว่า **มีไหวพริบ** คือ เป็นผู้มีไหวพริบในฐานะนอบน้อมทิศทั้งหลาย. บทว่า **ถ่อมตน** คือ ประพฤติต่ำ. บทว่า **ไม่กระด้าง** คือ เว้นจากความถือมั่น. บทว่า **มีความเพียร** คือ ถึงพร้อมด้วยความขยันและความเพียร. บทว่า **ไม่เกียจคร้าน** ความว่า ผู้ปราศจากความเกียจคร้าน. บทว่า **มีความ ประพฤติไม่ขาดสาย** คือ มีความประพฤติไม่ขาดด้วยสามารถกระทำ ติดต่อกันไป. บทว่า **มีปัญญา** คือ ประกอบด้วยปัญญาอันทำให้เกิดฐานะ. บทว่า **เป็นผู้สงเคราะห์** คือ ทำการสงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔. บทว่า **ทำให้เป็นมิตร** คือ แสวงหามิตร. บทว่า **เป็นผู้รู้ถ้อยคำ** คือ รู้คำอัน บุญการีกถ่าว. อธิบายว่า ในเวลาไปเรือน สหาย ระลึกถึงคำพูดที่บุพการี พูดว่า พวกท่านจงให้ผ้าโพก จงให้ผ้าสาฎกแก่สหายของเรา จงให้อาหาร และค่าจ้างแก่มนุษย์ทั้งหลาย เมื่อเขามาเรือนของตน เป็นผู้กระทำตอบ เพียงเท่านั้น หรือยิ่งกว่านั้น. อีกอย่างหนึ่ง รู้คำพูดของสหายนั้น แม้เป็น คำพูดที่ประพฤติตามกันต่อ ๆ กันมา ไม่สามารถจะรับได้ด้วยความสะดวก

สหายผู้มาด้วยคิดว่า เราจักไปเรือนของสหายแล้วจักถือเอาสิ่งนี้ดังนี้ เขา
มาด้วยประโยชน์อันใด ยังประโยชน์อันนั้นให้สำเร็จ ชื่อว่า รู้คำพูด
แม้ตรวจตราดูแล้วให้สิ่งที่สหายพร่อง ก็ชื่อว่า เป็นผู้รู้คำพูดเหมือนกัน
บทว่า เป็นผู้แนะนำ ความว่า เมื่อจะชี้แจงเนื้อความนั้น ๆ เป็นผู้แนะนำ
ด้วยปัญญา. ชี้แจงเหตุหลาย ๆ อย่าง แนะนำชื่อว่า เป็นผู้แนะนำเหตุผล
แนะนำบ่อย ๆ ชื่อว่า ตามแนะนำ. บทว่า ตตฺถ ตตฺถ ความว่า ใน
บุคคลนั้น ๆ. บทว่า เหมือนสลักรถอันแล่นไปอยู่ ความว่า เมื่อการ
สงเคราะห์เหล่านี้ ยังมีอยู่โดยแท้ โลกยังเป็นไปได้ เมื่อไม่มีโลกก็เป็น
ไปไม่ได้ เหมือนสลักยังมีอยู่ รถย่อมแล่นไปได้ เมื่อสลักไม่มี รถก็แล่น
ไปไม่ได้ ฉะนั้น. เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า การสงเคราะห์เหล่านี้แลใน
โลกเหมือนสลักรถแล่นไปอยู่ ฉะนั้น. บทว่า มารดาไม่ได้รับความนับถือ
บูชาเพราะเหตุแห่งบุตร ความว่า ผิดว่ามารดาไม่พึงทำการสงเคราะห์
ให้เหล่านี้แก่บุตร มารดาไม่พึงได้รับความนับถือหรือความบูชาเพราะเหตุแห่ง
บุตร. บทว่า สงฺคเห เอเต. เป็นปฐมาวิภตฺตี ลงในอรรถทุติยาวิภตฺตี.
หรือปาฐะว่า สงฺคเห เอเต. บทว่า สมฺมเปกฺขนฺติ ตตฺถ เป็น สมฺมา
เปกฺขนฺติ. บทว่า ปลฺลิสฺสา จา ภวนฺติ แปลว่า ควรได้รับการสรรเสริญ.

ด้วยประการดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า ดูก่อนคฤหบดีบุตร
เธองงนอบน้อมทิศที่บิดาของเธอกล่าวหมายถึง แล้วทรงแสดงทิศ ๖ เหล่านี้
นั้นว่า ผิดว่าเธอทำตามคำบิดา เธองงนอบน้อมทิศเหล่านี้ ทรงตั้งคำถาม
แก่สิ่งกาลกะ ยังเทศนาให้ถึงที่สุดแล้ว เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์เพื่อ
บิณฑบาต. แม้สิ่งกาลกะก็ได้ตั้งอยู่ในสภะทั้งหลาย แล้วเจดีย์ทรัพย์ ๔๐

โกฏฐิ ไว้ในพระพุทธานุศาสนากะทำกรรมอันเป็นบุญ ได้เป็นผู้มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ก็ในสูตรนี้ ชื่อว่า กรรมใดที่คฤหัสถ์ควรทำอย่างใดอย่างหนึ่ง กรรมนั้นอันพระผู้มีพระภาคเจ้า มิได้ตรัสไว้ ย่อมไม่มี พระสูตรนี้ ชื่อว่า คิหิวินัย เพราะฉะนั้น เมื่อฟังพระสูตรนี้แล้วปฏิบัติตามที่ได้สอนไว้ ความเจริญเท่านั้นเป็นอันหวังได้ ไม่มีความเสื่อมฉะนี้.

จบอรรถกถาสังคาลกสูตร ที่ ๘ ในทีฆนิกายอรรถกถา
ชื่อ สมังควลิลาสินี ด้วยประการฉะนี้.

๘. อาณานาถียสูตร

เรื่องท้าวจาคมหาราช

[๒๐๗] ข้าพเจ้า (พระอนนทเถระเจ้า) ได้สดับมาอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ ณ ภูเขาชิลมกุฏ ใกล้เมืองราชคฤห์. ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ตั้งการคุ้มครองไว้ทั้ง ๔ ทิศ ตั้งกองทัพไว้ทั้ง ๔ ทิศ ตั้งการป้องกันไว้ทั้ง ๔ ทิศ ด้วยเสนายักษ์กองใหญ่ ด้วยเสนาคนธรรพ์กองใหญ่ ด้วยเสนากุมภภัณฑ์กองใหญ่และด้วยเสนานาคกองใหญ่ เมื่อล่วงราตรีไปแล้ว มีรัศมีงามยิ่ง ยังภูเขาชิลมกุฏทั้งสิ้นให้สว่างไสว แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ฝ่ายยักษ์เหล่านั้น บางพวก ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกได้ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นสัมโมทนียกถา อันเป็นที่ระลึกถึงกันผ่านไปแล้วจึงนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกประณมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกประกาศชื่อและโคตรแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกนั่งนิ่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

[๒๐๘] ท้าวเวสัณมหาราชประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยักษ์ชั้นสูงบางพวกมิได้เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี ยักษ์ชั้นสูงบางพวกที่เลื่อมใสต่อ

พระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี ยักษ์ชั้นกลางที่ไม่เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี
ยักษ์ชั้นกลางที่เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี ยักษ์ชั้นต่ำที่ไม่เลื่อมใส
ต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี ยักษ์ชั้นต่ำที่เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี.
ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โดยมากยักษ์มิได้เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเลย
ข้อนั้น เพราะเหตุไร เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงธรรม เพื่อ
งดเว้นจากปาณาติบาต ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากอทินนาทาน ทรง
แสดงธรรมเพื่องดเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจาก
มุสาวาท. ทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย
อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท. แต่โดยมากพวกยักษ์ มิได้งดเว้นจาก
ปาณาติบาต มิได้งดเว้นจากอทินนาทาน มิได้งดเว้นจากกาเมสุมิฉฉาจาร
มิได้งดเว้นจากมุสาวาท มิได้งดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอัน
เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ข้อนั้นจึงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของยักษ์
เหตุ นั้น. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าบางพวก
ย่อมเสพเสนาสนะอันเป็นราวไพร ในป่า มีเสียงน้อย มีเสียงดังน้อย
ปราศจากลมแต่ชนผู้เดินเข้าออก ควรแก่การทำความอันเร้นลับของมนุษย์
ควรแก่การหลีกเร้น ยักษ์ชั้นสูงบางพวกมีอยู่ในป่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงเรียนอาณานาฎิยรักษ์ เพื่อให้ยักษ์
พวกที่ไม่เลื่อมใสในคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้เลื่อมใส เพื่อคุ้มครอง
เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก
อุบาสิกา ทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับโดยคุณนิภาพ.
ลำดับนั้น ท้าวเวสวัณมหาราช ทรงทราบการทรงรับของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วได้ทรงกล่าวอาณานาฎิยรักษ์นี้ ในเวลานั้นว่า

[๒๐๕] ขอนอบน้อมแด่พระวิปัสสิพุทธเจ้า ผู้มี

พระจักขุ มีพระสิริ

ขอนอบน้อมแด่พระสิขีพุทธเจ้า ผู้ทรง
อนุเคราะห์แก่สัตว์ทั่วหน้า.

ขอนอบน้อมแด่พระเวสสภูพุทธเจ้า ผู้
ชำระกิเลส มีความเพียร

ขอนอบน้อมแด่พระกกุสันธพุทธเจ้า ผู้
ทรงย้ายมารและเสนามาร.

ขอนอบน้อมแด่พระโกนาคมนพุทธเจ้า ผู้
มีบาปอันลอยแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์

ขอนอบน้อมแด่พระกัสสปพุทธเจ้า ผู้พ้น
พิเศษแล้วในธรรมทั้งปวง.

ขอนอบน้อมแด่พระอังคีรสพุทธเจ้า ผู้
ตากยบุตร ผู้มีพระสิริ

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ได้ทรง
แสดงธรรมนี้ อันเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ทั้ง
ปวง.

อนึ่ง พระพุทธเจ้าเหล่าใดผู้ดับแล้วในโลก
ทรงเห็นแจ้งแล้วตามความเป็นจริง พระพุทธ-
เจ้าเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ส่อเสียด เป็นผู้ยิ่งใหญ่
ปราศจากความครั้นคร้าม.

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย นอบน้อมพระ

พุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้โคทมโคตร ทรงเกื้อกูล

แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงถึงพร้อม

ด้วยวิชา และจรณะ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ปราศจาก

ความครั่นคร้าม.

พระสุริยาทิตย์ มีมณฑลใหญ่ขึ้นแต่ทิศใด

เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นราตรีก็หายไป.

เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นย่อมเรียกว่ากลางวัน

แม้ห้วงน้ำในที่พระอาทิตย์ขึ้นนั้นเป็นสมุทรลึก

มีน้ำแผ่เต็มไป ชนทั้งหลายย่อมรู้จักห้วงน้ำ

นั้น ในที่นั้น อย่างนี้ว่า สมุทรมีน้ำแผ่เต็มไป.

[๒๑๐] แต่นี้ไป ทิศที่ชนเรียกกันว่า ปุริมทิศที่

ท้าวมหาราชผู้ทรงยศ เป็นเจ้าเป็นใหญ่ของคน

สรรพทรงนามว่า ท้าวธรรมาธิบดีอันพวกคนสรรพ

แวดล้อมแล้วทรงโปรดปรานด้วยการฟ้อนรำ

ขับร้อง ทรงอภิบาลอยู่.

ข้าพเจ้าสดับมาว่า โอรสของท้าวมะมีมาก

องค์ มีพระนามเดียวกันทั้งเก้าสิบเอ็ดองค์

มีพระนามว่า อินทะ ทรงพระกำลังมาก ท้าวธต-

ธรรมาธิบดีและพระโอรสเหล่านั้น เห็นพระพุทธเจ้า

ผู้เบิกบานแล้ว เป็นเผ่าพันธ์แห่งพระอาทิตย์

พากันถวายบังคมพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่

ปราศจากความครั่นคร้ามแต่ที่ไกล.

ข้าแต่พระผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ข้าพระ
พุทธเจ้าขออนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่พระ
อุดมบุรุษ ข้าพระพุทธเจ้าขออนอบน้อมแด่
พระองค์ ขอพระองค์ทรงตรวจดูมหาชนด้วย
พระญาณอันฉลาด แม้พวกอมนุษย์ก็ถวาย
บังคมพระองค์.

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้สดับมาเนื่อง ๆ
เพราะฉะนั้น จึงกล่าวเช่นนี้ ข้าพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายถามเขาว่า พวกท่านถวายบังคมพระ
ชินโคดมหรือ เขาพากันตอบว่า ถวายบังคม
พระชินโคดม ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอ
ถวายบังคมพระพุทธเจ้าผู้โคดม ถึงพร้อมด้วย
วิชา และจรณะ

ชนทั้งหลายผู้กล่าวส่อเสียด ผู้กัดเนื้อ
ข้างหลังทำปาณาติบาตลามกเป็นโจร เป็นคน
ตลบตะแลงตายแล้ว ชนทั้งหลายพากันกล่าว
ว่า จงนำออกไปโดยทิสใด.

ท้าววิรุฬพะถวายบังคม

[๒๑๑] แต่ขึ้นไปทิศที่ชนทั้งหลายเรียกกันว่า ทัก-
ขิมทิศ มหาราชผู้ทรงยศเป็นเจ้าของใหญ่ของ

พวกกุมภภัณฑ์ทรงนามว่า ท้าววิรุพพะ อันพวก
กุมภภัณฑ์แวดล้อมทรงโปรดปรานการพ้อน
รำขับร้อง ทรงอภิบาลอยู่.

ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า โอรสของท้าวเธอ
มีมากองค์ มีพระนามเดียวกัน ทั้งเก้าสิบเอ็ด
องค์ มีพระนามว่าอินทะ ทรงพระกำลังมาก
ทั้งท้าววิรุพพะและพระโอรสเหล่านั้น ได้เห็น
พระพุทธเจ้าผู้เบิกบานแล้ว ผู้เป็นเผ่าพันธุ์
แห่งพระอาทิตย์ พวกกันถวายบังคมพระพุทธ-
เจ้า ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ยิ่งปราศจากความครั่นคร้าม
แต่ที่ไกล.

ข้าแต่พระผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ข้าพระ-
พุทธเจ้าขออนอบน้อมแต่พระองค์ ข้าแต่พระ
อุดมบุรุษ ข้าพระพุทธเจ้าขออนอบน้อมแต่พระ
องค์ ขอพระองค์ทรงตรวจดูมหาชนด้วยพระ
ญาณอันฉลาด แม้พวกอมมนุษย์ก็ถวายบังคม
พระองค์.

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้สดับมาอย่าง
นั้นเนื่อง ๆ ฉะนั้นจึงกล่าวเช่นนี้ ข้าพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลายถามเขาว่า พวกท่านถวาย
บังคมพระชินโคดมหรือ เขาพากันตอบว่า

ถวายบังคมพระชินโคดม ข้าพระพุทธเจ้า

ทั้งหลาย ขอถวายบังคมพระพุทธโคดม ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ.

พระสุริยาทิตย์ มีมณฑลใหญ่ตกในทิศใต้ และเมื่อพระอาทิตย์ตก กลางวันดับไป ครั้นพระอาทิตย์ตกแล้ว ย่อมเรียกกันว่ากลางคืน.

แม้ห้วงน้ำในที่พระอาทิตย์ตกแล้ว เป็นสมุทรลึกมีน้ำแผ่เต็มไป ชนทั้งหลายย่อมรู้จักห้วงน้ำนั้น ในที่นั้นอย่างนี้ว่า สมุทรมีน้ำแผ่เต็มไป.

ท้าววิรูปักษ์ถวายบังคม

[๒๑๒] แต่ขึ้นไปทิศที่มหาชนเรียกกันว่า บังฉิมทิศ ที่ท้าวมหาราชผู้ทรงยศ เป็นเจ้าเป็นใหญ่ของพวกนาค ทรงนามว่า ท้าววิรูปักษ์ อันพวกนาคแวดล้อมแล้ว ทรงโปรดปรานด้วยการฟ้อนรำขับร้อง ทรงอภิบาลอยู่.

ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า โอรสของท้าวเชอมีมากองค์ มีพระนามเดียวกันทั้งเก้าสิบเอ็ดองค์ มีนามว่า อินทะ ทรงพระกำลังมาก ทั้งท้าววิรูปักษ์ และโอรสเหล่านั้นได้เห็นพระพุทธเจ้า ผู้เบิกบานแล้ว ผู้เป็นเฝ้าพันธุแห่งพระอาทิตย์

พากันถวายบังคมพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้
ยิ่งใหญ่ปราศจากความครั่นคร้ามแต่ที่ไกลเทียว.

ข้าแต่พระผู้เป็นบรมราชาในย ข้าพระ-
พุทธเจ้าขออนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่พระ
อุดมบุรุษ ข้าพระองค์ทรงตรวจดูมหาชนด้วย
พระญาณอันฉลาด แม้พวกมนุษย์ทั้งหลาย
ก็ถวายบังคมพระองค์.

ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้สดับมาอย่าง
นั้นเนื่อง ๆ ฉะนั้น จึงกล่าวเช่นนี้ ข้าพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลาย ถามเขาว่า พวกท่านทั้งหลาย
ถวายบังคมพระชินโคดมหรือเขาพากันตอบว่า
ทั้งหลายบังคมพระชินโคดม ข้าพระพุทธเจ้า
พร้อมด้วยวิชาและจรณะ.

อุตตรกูรทวิป เป็นรมณีสถาน มีภูเขา
หลวงชื่อ สีนรุ แลดูงดงาม ตั้งอยู่ที่ศิโค
พวกมนุษย์ซึ่งเกิดในอุตตรกูรทวิปนั้น ไม่ยึด
ถือสิ่งใดว่า เป็นของตนไม่หวงแหนกัน.

มนุษย์เหล่านั้นไม่ต้องหว่านพืช และไม่
ต้องนำไปออกไถ หม่อมมนุษย์บริโภคข้าวสาลี

อันผลิตผลในที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำ ไม่มีแกลบ
บริสุทธิ มีกลิ่นหอม เป็นเมล็ดข้าวสารหุง
ในเตาอันปราศจากควัน แล้วบริโภคโภชนะ
แต่ที่นั่น.

ทำแม่โคให้มีกิบเดียว แล้วเที่ยวไปสู่ทิศ
น้อยทิศใหญ่ ทำสัตว์เลี้ยงให้มีกิบเดียว เที่ยว
ไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่.

ทำหญิงให้เป็นพาหนะ แล้วเที่ยวไปสู่
ทิศน้อยทิศใหญ่ ทำชายให้เป็นพาหนะแล้ว
เที่ยวไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่.

ทำกุมารี่ให้เป็นพาหนะแล้วเที่ยวไปสู่ทิศ
น้อยทิศใหญ่ ทำกุมารี่ให้เป็นพาหนะแล้วเที่ยว
ไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่.

บรรดานางบำเรอของพระราชานั้นก็ขึ้น
ยานเหล่านั้นตามห้อมล้อมไปทุกทิศด้วย.

ยานช้าง ยานม้า ยานทิพย์ ปราสาท และ
วอ ก็ปรากฏแก่ท้าวมหाराชผู้ทรงยศ.

และท้าวมหाराชนั้นได้ทรงนิรมิตนครไว้
บนอากาศคือ อาณานาฏนคร กุสินาฏนคร
ปรกุกสินาฏนคร นาฏปริยานคร ปรกุกสินา-
ฏนคร.

ทางทิศอุดร มีกัปวันตนคร และอีกนคร
หนึ่งชื่อ ชโนมะ อีกนครหนึ่งชื่อ นวนวติยะ
อีกนครหนึ่งชื่อ อัมพรอัมพรวติยะ มีราชธานี
ชื่อ อาพกมันทา ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์
กักราชธานีของท้าวกุเวรมหาราช ชื่อวิสาณา
ฉะนั้น มหาชนจึงเรียกท้าวกุเวรมหาราชว่า
ท้าวเวสวัณ.

ยักษ์ชื่อ ตโตลา ชื่อตัตตลา ชื่อตโตตลา
ชื่อโอชสี ชื่อเตชสี ชื่อโตชสี ชื่อสุระ
ชื่อราชา ชื่ออริฏฐะ ชื่อเนมิ ย่อมปรากฏ
มีหน้าที่คนละแผนก.

ในวิสาณราชธานีนั้น มีห้วงน้ำชื่อ ธรณี
เป็นแดนที่เกิดเมฆ เกิดฝนตก ในวิสาณราช-
ธานีนั้น มีสภาชื่อ ภคสวัสดิ เป็นที่ประชุม
ของพวกยักษ์.

ณ ที่นั้น มีต้นไม้เป็นอันมาก มีผลเป็นนิจ
ดารดาษ ด้วยหมุ่นกต่าง ๆ มีนกยูงนกกระเรียน
นกดูเหว่า อันมีเสียงหวานประสานเสียง มี
นกร้อง ชื่อว่า ชิวะ ชิวะ และบางเหล่ามี
เสียงปลุกใจ มีไก่อป่า มีปู และนกโปรขร
สาตกะ อยู่ในสระประชุม.

ในที่นั้นมีเสียงนกสุกะ และนกสาธิกา

และหมุ่นกัถมมาณะ ภาระนพินี ของท้าว
กุเวรนั้นงดงามอยู่ตลอดกาล.

ท้าวกุเวรถวายบังคม

[๒๑๓] แต่ทิศนี้ไปทิศที่ชนเรียกกันว่า อุตตรทิศ
ที่ท้าวมหาราชผู้ทรงยศ เป็นเจ้าเป็นใหญ่ของ
ยักษ์ทั้งหลายทรงนามว่าท้าวกุเวร อันยักษ์
ทั้งหลาย แวดล้อมแล้วทรงโปรดปราน ด้วย
การฟ้อนรำขับร้อง ทรงอภิบาลอยู่.

ข้าพเจ้าได้สดับมาว่า โอรสของท้าวเซอมี
มากองค์ มีพระนามเดียวกันทั้งเก้าสิบเอ็ด
พระองค์ มีพระนามว่า อินทะ ทรงพระ
กำลังมาก.

ทั้งท้าวกุเวรและโอรสเหล่านั้นได้เห็นพระ-
พุทธเจ้าผู้เบิกบานแล้ว ผู้เป็นเผ่าพันธ์แห่ง
พระอาทิตย์ พวกนั้นถวายบังคมพระพุทธเจ้า
ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ปราศจากความครั่นคร้าม แต่
ที่ไกล.

ข้าแต่พระบุรุษอาชาไนย ข้าพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่พระ
อุดมบุรุษ ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมแด่
พระองค์ ขอพระองค์ทรงตรวจดูมหาชนด้วย

พระญาณอันฉลาด แม่พวกอมนุษย์ก็ถวาย

บังคมพระองค์.

ข้าพระพุทธเจ้าได้สดับอย่างนั้นมาเนื่อง ๆ
ฉะนั้น จึงกล่าวเช่นนั้น พวกข้าพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายถามเขาว่า พวกท่านถวายบังคม
พระชินโคดมหรือ พวกเขาก็ตกันตอบว่า
ถวายบังคมพระชินโคดม ข้าพระพุทธเจ้าทั้ง-
หลายขอถวายบังคมพระพุทธโคดมผู้ถึงพร้อม
ด้วยวิชาและจรณะ.

ว่าด้วยวิธีป้องกันอมนุษย์

[๒๑๔] ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ อาณานาฎิรักษ์นี้นั้น เพื่อคุ้มครอง
เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่อสุขสำราญของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก
อุบาสิกาทั้งหลาย. ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ผู้ใดผู้หนึ่ง ภิกษุก็ตาม ภิกษุณีก็ตาม
อุบาสกก็ตาม อุบาสิกาก็ตาม จักเป็นผู้ยึดถือด้วยดี เรียบครบบริบูรณ์ซึ่ง
อาณานาฎิรักษ์นี้ หากว่า อมนุษย์ เป็นยักษ์ เป็นยักษ์ิณี เป็นบุตรยักษ์
เป็นธิดายักษ์ เป็นมหาอำมาตย์ยักษ์ เป็นบริษัทยักษ์ เป็นยักษ์ผู้รับใช้
เป็นคนธรรมดา เป็นนางคนธรรมดา เป็นบุตรคนธรรมดา เป็นธิดาคนธรรมดา
เป็นมหาอำมาตย์ของคนธรรมดา เป็นคนธรรมดาบริษัท เป็นคนธรรมดาผู้รับใช้
เป็นกุมภภัณฑ์ เป็นนางกุมภภัณฑ์ เป็นบุตรกุมภภัณฑ์ เป็นธิดากุมภภัณฑ์
เป็นมหาอำมาตย์ของกุมภภัณฑ์ เป็นกุมภภัณฑ์บริษัท เป็นกุมภภัณฑ์ผู้รับใช้
เป็นนาค เป็นนางนาค เป็นบุตรนาค เป็นธิดานาค เป็นมหาอำมาตย์

ของนาค เป็นนาคบริษัท หรือเป็นนาคผู้รับใช้ เป็นผู้มิจิตประทุษร้าย
พึงเดินตามภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้เดินไปอยู่ หรือ พึงยืน
ใกล้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้ยืนอยู่ หรือพึงนั่งใกล้ภิกษุ
ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้นั่งอยู่ หรือพึงนอนใกล้ภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก อุบาสิกา ผู้นอนอยู่. ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ อมนุษย์นั้นไม่พึง
ได้สักการะ หรือ ความเคารพ ในบ้านหรือในนิคม ของข้าพระพุทธเจ้า.
ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ อมนุษย์นั้นไม่พึงได้วัตถุ หรือการอยู่ในราชธานี
ชื่อว่าอาภักมณฑา ของข้าพระพุทธเจ้า. ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ อมนุษย์นั้น
ไม่พึงได้ เพื่อเข้าสมาคมของพวกยักษ์ ของข้าพระพุทธเจ้า. อนึ่ง
อมนุษย์ทั้งหลาย ไม่พึงทำการอาวาทะ และวิวาหะกะอมนุษย์. อนึ่ง
อมนุษย์ทั้งหลายพึงบริภาษอมนุษย์นั้นด้วยความคูหมิ่น ครอบปริบูรณ์
ดังกล่าวแล้วโดยแท้. อนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลาย พึงครอบบาตรเปล่าบนศีรษะ
อมนุษย์นั้นโดยแท้. อนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลาย พึงผ่าศีรษะอมนุษย์นั้นออก.
๗ เสี่ยงโดยแท้.

ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ อมนุษย์ทั้งหลาย คู่ร้าย ร้ายกาจ ทำเกินเหตุ
มีอยู่ อมนุษย์เหล่านั้นไม่เชื่อท้าวมหाराช ไม่เชื่อยักษ์เสนาบดี ของท้าว
มหाराช ไม่เชื่อถ้อยคำของรองยักษ์เสนาบดีของท้าวมหाराช. ข้าแต่ท่าน
ผู้นิรทุกข์ อมนุษย์เหล่านั้นแล ท่านกล่าวว่า เชื่อว่าเป็นข้าศึกศัตรูของ
ท้าวมหाराช. เหมือนโจรทั้งหลาย ในแคว้นแคว้นของพระราชามคธ โจร
เหล่านั้น ไม่เชื่อพระราชามคธ ไม่เชื่อเสนาบดีของพระราชามคธ ไม่เชื่อ
ถ้อยคำของเสนาบดีของพระราชามคธ ไม่เชื่อรองเสนาบดีของพระราชา-
มคธ ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ มหาโจรเหล่านั้น ท่านกล่าวว่าเชื่อว่าเป็นข้าศึก

ศัตรูของพระราชามคร ฉันทโค ก็อมนุษย์ทั้งหลาย ดูร้าย ร้ายกาจ ทำเกินกว่าเหตุมีอยู่ อมนุษย์เหล่านั้น ไม่เชื่อท้าวมหาราช ไม่เชื่อยักษ์เสนาบดีของท้าวมหาราช ไม่เชื่อถ้อยคำของรองยักษ์เสนาบดีของท้าวมหาราช ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ อมนุษย์เหล่านั้นแล ท่านกล่าวว่า เป็นข้าศึกศัตรูของท้าว. มหาราชฉันทโค. ก็อมนุษย์ผู้ใดผู้หนึ่งเป็นยักษ์ เป็นยักษ์ฉิ เป็นบุตรยักษ์ เป็นธิดายักษ์ เป็นมหาอำมาตย์ของยักษ์ เป็นยักษ์บริษัท เป็นยักษ์ผู้รับใช้ เป็นคนธรรมดา เป็นนางคนธรรมดา เป็นบุตรคนธรรมดา เป็นธิดาคคนธรรมดา เป็นมหาอำมาตย์ของคนธรรมดา เป็นคนธรรมดาบริษัท เป็นคนธรรมดาผู้รับใช้ เป็นกุมภภัณฑ์ เป็นนางกุมภภัณฑ์ เป็นบุตรกุมภภัณฑ์ เป็นธิดากุมภภัณฑ์ เป็นมหาอำมาตย์ของกุมภภัณฑ์ เป็นกุมภภัณฑ์บริษัท เป็นกุมภภัณฑ์ผู้รับใช้ เป็นนาค เป็นนางนาค เป็นบุตรนาค เป็นธิดานาค เป็นมหาอำมาตย์ของนาค เป็นนาคบริษัท หรือเป็นนาคผู้รับใช้ เป็นผู้มิจิตประทุษร้าย ฟังเดินตาม ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้เดินอยู่ ฟังยืนใกล้ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้ยืนอยู่ ฟังนั่งใกล้ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา ผู้นั่งอยู่ ฟังนอนใกล้ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้นอนอยู่ ฟังยกโทษ ฟังคร่ำครวญ ฟังร้อง แก่ยักษ์ มหายักษ์ว่า ยักษ์นี้สิ่ง ยักษ์นี้ติดตาม ยักษ์นี้รุกราน ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้ทำให้เดือดร้อน ยักษ์นี้ทำให้เกิดทุกข์ ยักษ์นี้ไม่ปล่อย ดังนี้.

[๒๑๕] ยักษ์ มหายักษ์ เสนาบดี มหาเสนาบดี เหล่าไหน คือ

อินทะ โสมะ วรุณะ ภารทวาชะ ปชาปติ

จันทนะ กามเสฏฐะ กินนุหมันฑุ นิฆันฑุ.

ปนาทะ โอปัมญญะ เทวสุตะ มาตลิ

จิตตเสนะ คันธัพพะ มโพรราชาโนสภะ

สาตาคิระ เหมวตะ ปุณณกะ กริตियะ कुละ

สิวกะ มุจจลินทะ เวสสามิตตะ ยุกันธระ.

โคपालะ สุปปเคชะ หิริ เนตตะ มันทियะ

ปัญจาลจันทะ อาลวกะ ปชุนณะ สุมุชะ

มธิมุชะ มณี มานิจระ ทิมะ และ เสรีสกะ.

[๒๑๖] ฟิงยกโทษ ฟิงครำครวญ ฟิงร้องแกยักษ์ มหายักษ์
เสนาบดี มหาเสนาบดี เหล่านี้ว่า ยักษ์นี้สิง ยักษ์นี้ติดตาม ยักษ์นี้รุกราน
ยักษ์นี้เบียดเบียน ยักษ์นี้ทำให้เดือดร้อน ยักษ์นี้ทำให้เกิดทุกข์ ยักษ์นี้
ไม่ปล่อย ดังนี้.

[๒๑๗] ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ อาณานาฎิยรักษณ์ี้แล เพื่อคุ้มครอง
เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่อความอยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย. ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ขอโอกาสบัดนี้ ข้าพระ-
พุทธเจ้าทั้งหลาย มีกิจมาก มีธุระที่จะต้องทำมาก ขอราบทูตลาไป. คู่ก่อน
ท้าวมหาราชทั้งหลาย พวกท่านจงสำคัญซึ่งกาลอันควร ณ บัดนี้เถิด.

[๒๑๘] ครั้งนั้น ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ลุจากอาสนะถวายบังคม
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกระทำประทักษิณ แล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง.
พวกยักษ์แม่เหล่านั้ก็ลุจากอาสนะบางพวกก็ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค
เจ้า กระทำประทักษิณ แล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกปราศรัย
กับพระผู้มีพระภาคเจ้าครันผ่านสัหมโหมทนิยกถา อันเป็นที่ระลึกลึงกัน ไปแล้ว

ได้อันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกประนมอัญชลีไปทางที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าประทับ แล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกประกาศชื่อ
และโคตรแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกนั่งนิ่งแล้วอันตรธานไป
ณ ที่นั่นเอง.

[๒๑๕] ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า โดยราตรีนั่นล่วงไปได้
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ตลอดราตรีนี้อ้าวมหาราชทั้ง
๔ ตั้งกองรักษาไว้ทั้ง ๔ ทิศ ตั้งกองทัพไว้ทั้ง ๔ ทิศ ตั้งผู้ตรวจตราไว้ทั้ง ๔ ทิศ
ด้วยเสนายักษ์กองใหญ่ ด้วยเสนาคนธรรพ์กองใหญ่ ด้วยเสนากุมภภัณฑ์
กองใหญ่และด้วยเสนานาคกองใหญ่ เมื่อราตรिल่วงไปแล้ว เปล่งรัศมีงามยิ่ง
ยังภูเขาภิษณภูฏทั้งสิ้น ให้สว่างไสวเข้าไปหาเราถึงที่อยู่ ให้อ้าวเราแล้วนั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ยักษ์เหล่านั้นแล บางพวกให้อ้าวเราแล้วนั่ง ณ ที่ควร
ส่วนข้างหนึ่ง บางพวกปราศรัยกับเรา ครั้นผ่านสัมโมทนิยกถาอันเป็น
ที่ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกประนมอัญชลีไป
ทางที่เราอยู่ แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกประกาศชื่อและโคตร
แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง บางพวกนั่งนิ่งอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง

คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อ้าวเวสวัณมหาราช นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
ได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ยักษทั้งหลายชั้นสูง บางพวก
ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี ยักษทั้งหลายชั้นสูงเลื่อมใสพระผู้มี
พระภาคเจ้าก็มี ยักษทั้งหลายชั้นกลางไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี
ยักษทั้งหลายชั้นกลางเลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี ยักษทั้งหลายชั้นต่ำ
ไม่เลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเจ้าก็มี ยักษทั้งหลายชั้นต่ำเลื่อมใสพระผู้มี

พระภาคเจ้าก็มี ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญโดยมากยักษมิได้เลื่อมใสต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเลย ขึ้นั้นเพราะเหตุไร. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเพื่องดเว้นจากปาณาติบาต จากอทินนาทาน จากกาเมสุมิจฉาจาร จากมุสาวาท จากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท แต่โดยมากพวกยักษมิได้งดเว้นจากปาณาติบาต จากอทินนาทาน จากกาเมสุมิจฉาจาร จากมุสาวาท จากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ข้อที่พระองค์ให้งดเว้นนั้น จึงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของพวกยักษเหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าบางพวกเสพเสนาสนะอันสังคราวไพรในป่า มีเสียงน้อย มีเสียงกึกก้องน้อย ปราศจากลมแต่ชนผู้เข้าออก ควรแก่การทำความอันเร็นลับของมนุษย์ ควรแก่การหลีกเร็น ยักษชั้นสูงบางพวกมักอยู่ในป่านั้น พวกใดมิได้เลื่อมใสในคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงเรียนอาณานาฎิยรักษเพื่อให้ยักษพวกนั้นเลื่อมใส เพื่อความคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อไม่เบียดเบียน เพื่ออยู่สำราญ ของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ทั้งหลายเถิด พระเจ้าข้า. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เรารับโดยคุณธิภาพ. ครั้งนั้นแล ท้าวเวสวัณมหาราชทราบการรับรองเราแล้ว ได้กล่าว อาณานาฎิยรักษนี้ในเวลานั้นว่า

ข้าแต่ท่านผู้บริสุทธิ อาณานิธิรักษันี้แล เพื่อความคุ้มครอง เพื่อ
ความรักษา เพื่อความไม่เบียดเบียน เพื่อความอยู่สำราญของภิกษุ ภิกษุณี
อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย. ข้าแต่ท่านผู้บริสุทธิ ขอโอกาสบัดนี้ พวกข้า
พระพุทธเจ้ามีกิจมาก มีธุระที่จะต้องทำมาก ขอกราบทูตลาไปดังนี้. คู่ก่อน
มหาบพิตร พวกท่านจงสำคัญกาลอันควรในบัดนี้เถิด.

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ครั้งนั้นแล ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ลุกจากอาสนะ
ไหว้เรา แล้วกระทำประทักษิณแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง. แม้พวก
ยักษเหล่านั้นก็ลุกจากอาสนะ บางพวกไหว้เรา กระทำประทักษิณแล้ว
อันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกปราศรัยกับเรา ครั้นผ่านการปราศรัย
พอให้ระลึกถึงกันแล้ว ก็อันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกประณมอัญชลี
ไปทางที่เราอยู่ แล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง บางพวกประกาศชื่อและ
โคตรแล้วอันตรธานไป บางพวกนั่งนิ่งแล้วอันตรธานไป ณ ที่นั่นเอง.
คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเรียนอาณานิธิรักษันี้ จงชวนขวยอาณานิ
ธิรักษันี้ จงทรงอาณานิธิรักษันี้ไว้ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย อาณานิธิรักษันี้
ประกอบด้วยประโยชน์ เพื่อคุ้มครอง เพื่อรักษา เพื่อความไม่เบียดเบียน
เพื่อความอยู่สำราญ แห่งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย. พระผู้
มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพุทธพจน์นี้แล้ว. ภิกษุเหล่านั้นชื่นชมยินดี พระภายิต
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้แล.

จบอาณานิธิสูตรที่ ๘

อรรถกถาอาฏานาฏิยสูตร

เอวมเม สุตนฺติ อาฏานาฏิยสุตฺตํ

ต่อไปนี้เป็น การพรรณนาบทตามลำดับในสูตรนั้น. บทว่า **ตั้งการ**
รักษา ในทิศทั้ง ๔ ความว่า ตั้งอารักขาแก่ท้าวสักกะผู้เป็นจอมเทวดา
ทั้งหลายในทิศทั้ง ๔ เพื่อป้องกันทัพอสูร. บทว่า **ตั้งกองทัพ** คือ ตั้งกอง
กำลัง. บทว่า **ตั้งผู้ตรวจตรา** คือตั้งหน่วยรักษาการณ์ในทิศทั้ง ๔. อธิบายว่า
ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้จัดการอารักขาเป็นอย่างดี แก่ท้าวสักกะผู้เป็นเทวราช
อย่างนี้ ประทับนั่ง ในอาฏานาฏานคร ประารถึงพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย
๗ พระองค์ แล้วผูกเครื่องป้องกันนี้ แล้วประกาศว่า ผู้ใดไม่เชื่อฟังธรรม
อาชญา ของพระศาสดา และราชอาชญาของเรา เราจักทำสิ่งนี้ สิ่งนี้แก่
ผู้นั้น ดังนี้ แล้วจัดอารักขาด้วยเสนา. เหล่า มียักษเสนาใหญ่เป็นต้น
ในทิศทั้ง ๔ ของตนเมื่อราตรีล่วงไปแล้ว ฯลฯ นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

อภิกันตศัพท์ในบทนี้ว่า เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว ดังนี้ ย่อมปรากฏใน
ความว่า ลิ่นไปดี งามยิ่ง ยินดียิ่ง เป็นต้น. อภิกันตศัพท์ในบทนั้น
ปรากฏในความลิ่นในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญราตรีลิ่นแล้ว
ยามแรกผ่านไปแล้ว หมุกฤษณ์นานแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรง
สวดพระปาฏิโมกข์แก่ภิกษุทั้งหลายเถิดพระพุทธรเจ้าข้า. ในความว่าดีในบท
มีอาทิอย่างนี้ว่า พระผู้มีพระภาค นี้ดีกว่าและประณีตกว่าบุคคล ๔ เหล่านี้
ดังนี้. ในความว่า รัศมีงาม ในบทมีอาทิว่า

ใครรุ่งเรืองด้วยฤทธิ์ด้วยยศ มีรัศมีงามยิ่งนัก ยังทิศทั้งหมดให้สว่าง
ไสว ไหว้เท้าของเราดังนี้. ในความว่า นำยินดียิ่งนักในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า

ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ นายินดียิ่งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ นายินดียิ่งนัก
ดังนี้. แต่อภิกันตศัพท์ในที่นี้เป็นไปในความว่า สิ้นไป. ด้วยเหตุที่
ท่านจึงกล่าวว่ เมื่อราตรีล่วงไปคือ เมื่อราตรีสิ้นไปดังนี้.

อภิกันตศัพท์ในบทนี้ว่า มีรัศมีงามยิ่งนัก เป็นไปในรูปงามยิ่ง. แต่
วัณศศัพท์ ย่อมปรากฏในความว่า ผิว สรรเสริญ ตระกุด เหตุ สัจฐาน
ประมาณ รูปายตนะ เป็นต้น. ในบททั้งหลายนั้น วัณศศัพท์ เป็นไป
ในความว่า ผิว ในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์
มีผิวดุจทองคำ. วัณศศัพท์ เป็นไปในความว่า สรรเสริญ ในบทมีอาทิอย่าง
นี้ว่า ลูกก่อนคบคิด ก็การสรรเสริญ พระสมณโคตมของท่านจะปรากฏได้
เมื่อไรดังนี้. เป็นไปในความว่าชาติตระกุด ในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระ
โคตมผู้เจริญ ชาติตระกุด ๔ เหล่านี้ดังนี้. เป็นไปในความว่า เหตุ ในบทมี
อาทิอย่างนี้ ว่า เออก็ด้วยเหตุไรหนอท่านจึงกล่าวว่าเป็นผู้ขโมยกลืน. เป็น
ไปในความว่า สัจฐาน ในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า เนรมิต สัจฐาน เท้าพระยา
ช้างใหญ่. เป็นไปในความว่า ประมาณในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า ประมาณของ
บาตร ๓ อย่าง. เป็นไปในความว่า รูปายตนะในบทมีอาทิอย่างนี้ว่า รูป
กลืน รส โอชะดังนี้. วัณศศัพท์นั้น ในที่นี้พึงทราบว่ เป็นไปในความว่า
ผิว. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่ บทว่า มีรัศมีงามนัก คือมีผิวงามยิ่งดังนี้

เกวลศัพท์ ในบทว่า เกวลกัปปะนี้ มีความไม่น้อยเป็นต้นว่า ไม่
มีส่วนเหลือ โดยมากไม่มีเจือปน ไม่ยิ่งไปกว่า แน่วแน่ แยกกัน. มีอธิบาย
ด้วยประการนั้น คือ เกวลศัพท์ความว่า ไม่มีส่วนเหลือในบทมีอาทิอย่างนี้
ว่า พรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง. มีความว่า โดยมากในบทมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ชาวเมืองอังคะ และชาวเมืองมคธ ส่วนมากเป็นผู้ใคร่จะถือเอา

ของเคี้ยว ของบริโภคนั้นจนเพียงพอแล้วหลีกไปดังนี้. มีความว่า ไม่มีเจือปน
ในบหมืออาทิตยนี้ว่า เป็นเหตุเกิดแห่งกองทุกข์ส่วน ๆ มีความว่า ไม่ยิ่งกว่า
ในบหมืออาทิตยนี้ว่า ท่านผู้มีอายุนี้ เพียงมีศรัทธาไม่ยิ่งไปกว่า. มีความว่า
แน่แน่ ในบหมืออาทิตยนี้ว่า พระพาทิกะ สัทธวิหริกของท่าน
อนรุทธะตั้งอยู่ในสังฆเภทอย่างแน่แน่. มีความว่า แยกกันในบหมืออาทิตย
อย่างนี้ว่า อุดมบุรุษ แยกกันอยู่ดังนี้. แต่ในที่นี้ เกวลศัพท์ท่านประสงค์
เอาความ คือ ไม่มีส่วนเหลือ.

อนึ่ง กัปศัพท์นี้มีความหลายอย่าง เป็นต้นว่า ความเชื่ออย่างยิ่ง
โวหาร กาล บัญญัติ การตัด วิกัลป์ เลส ความเป็นโดยรอบ. มีอธิบายด้วย
ประการนั้น คือกัปศัพท์มีความว่า ความเชื่ออย่างยิ่ง ในบหมืออาทิตยนี้ว่า
โดยที่พระโคตมผู้เจริญ ผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าควรไว้ใจได้
มีความว่า โวหาร ในบหมืออาทิตยนี้ว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย เรานุญาต
เพื่อบริโภคนผลไม้ด้วยโวหารของสมณะ ๕. มีความว่า กาลในบหมืออาทิตย
อย่างนี้ว่า ได้ยินว่าเราอยู่ตลอดกาลเป็นนิจ. มีความว่า บัญญัติในบหมืออาทิตย
อย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ เป็นผู้บัญญัติไว้ด้วยประการฉะนี้. มีความว่า
ตัดในบหมืออาทิตยนี้ว่า ตกแต่งแล้ว คือ ตัดผมและโกนหนวด. มีความ
ว่า วิกัลป์ ในบหมืออาทิตยนี้ว่า ประมาณ ๒ นิ้ว จึงควร. มีความว่า
เลสในบหมืออาทิตยนี้ว่า หาเลส เพื่อจะนอนมียู่. มีความว่า ความเป็น
โดยรอบ ในบหมืออาทิตยนี้ว่า ยังพระเวฬุวัน ให้สว่างไสว โดยรอบ
ก็ในที่นี้ท่านประสงค์ กัปศัพท์ มีความว่า ความเป็นโดยรอบ. เพราะ
ฉะนั้น ในบหมืออาทิตยนี้ว่า ยังภูเขาศิขณภูฏทั้งสี่ให้สว่างไสวดังนี้ พึงเห็นความ
อย่างนี้ว่า ยังภูเขาศิขณภูฏให้สว่างไสวโดยรอบ ไม่มีส่วนเหลือ.

บทว่า **ให้สว่างไสว** ความว่า แผ่พระรัศมีพวยพุ่งจาก สรีระประดับ ด้วยผ้าและดอกไม้. อธิบายว่า กระทำให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียว ให้ รุ่งเรือง เป็นอันเดียว คุณพระจันทร์และพระอาทิตย์. บทว่า **เอกมุนินิสีทิสู** ความว่า ชื่อว่าที่นั่ง ในสำนักพระทศพลของเทวดาทั้งหลาย ไม่มาก. แต่ในพระสูตรนี้ พวกเทวดานั่งด้วยความเคารพพระปริต.

บทว่า **ท้าวเวสวัณ** ความว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ เสด็จมาก็จริง แต่ท้าวเวสวัณ เป็นผู้คุ้นเคยของพระทศพล ฉลาดในการกราบทูล มีการ ศึกษาเป็นอย่างดี เพราะฉะนั้น ท้าวเวสวัณมหาราช จึงได้กราบทูลกะ พระผู้มีพระภาคเจ้า. บทว่า **ชั้นสูง** คือเป็นผู้มีศักดิ์ใหญ่ถึงพร้อมด้วย อานุภาพ. บทว่า **เพื่อเว้นจากปาณาติบาต** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงโทษอันเป็นไปในปัจจุบันและภพหน้า ในปาณาติบาต แล้วทรง แสดงธรรม เพื่อเว้นจากปาณาติบาตนั้น. แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้แล. บทว่า **ยักษ์ชั้นสูงบางพวกมักอยู่ในป่านั้นก็มี** ความว่า ในเสนาสนะเหล่านั้น มียักษ์ชั้นสูงมักอยู่เป็นประจำ. บทว่า **อาฏานาฏิยะ** ความว่า ชื่ออย่างนี้ เพราะผูกขึ้นใน อาฏานาฏานคร. ถามว่า ชื่อว่าธรรมที่ไม่แจ่มแจ้งมีอยู่แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้าหรือ. ตอบว่า ไม่มี. ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นเพราะ เหตุไร ท้าวเวสวัณ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มี พระภาคโปรดเรียน อาฏานาฏิยรักษ์เถิดพระเจ้าข้า ดังนี้. ตอบว่า เพื่อ หาโอกาส. ด้วยว่า ท้าวเวสวัณนั้นคอยโอกาสเพื่อจะได้ฟังพระปริตนี้ กะพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกราบทูลอย่างนี้. โบราณกบัตถิตถกล่าววว่า เมื่อ ท้าวเวสวัณกราบทูลแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วพระปริตนี้จักเป็นครุดังนี้

บ้าง. บทว่า เพื่อความอยู่สำราญ ความว่า เพื่ออยู่เป็นสุข ในอิริยาบถ ทั้ง ๔ มีเดิน ยืน เป็นต้น.

บทว่า มีจักขุ ความว่า ไม่ใช่พระวิปัสสีพุทธเจ้าเท่านั้น มีจักขุ แม้พระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ ก็มีจักขุ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ๆ ย่อมมีชื่อ เจ็ดอย่างเหล่านี้. แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็มีจักขุ ผู้ทรงอนุเคราะห์สัตว์ทั่วหน้า ผู้ทรงชำระกิเลส เพราะมีกิเลสอันทรงชำระแล้ว ทรงย้ายิมารและเสนามาร ทรงอยู่จบพรหมจรรย์ ทรงพ้นวิเศษแล้ว มีพระนามว่า อังคีรส เพราะรัศมีออกจากพระวรกาย. อนึ่ง ชื่อทั้งเจ็ดเหล่านี้ มิใช่ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย โดยสิ้นเชิง. ท่านกล่าวว่า ท่านผู้แสวงหาคุณใหญ่ ด้วยมีคุณย่อมมีชื่อนับไม่ถ้วน. ก็ทำเวสวัณกล่าวอย่างนี้ ด้วยสามารถพระนามอันปรากฏแก่คน.

ในบทว่า ขนเหล่านั้นนี้ ท่านประสงค์ถึง ขนผู้เป็นจิณาสพ. บทว่า ไม่ต่อเสียด นี้เพียงเป็นยอดของเทศนา. อธิบายว่า ไม่พูดเท็จ ไม่พูดต่อเสียด ไม่พูดหยาบ พูดพอประมาณ. บทว่า มหุตตา ความว่า ถึงความเป็นผู้ยิ่งใหญ่. บาลีว่า มหุตตา ดังนี้บ้าง. ความว่า ใหญ่ บทว่า ปราศจากความครั่นคร้าม คือ ไม่มีความครั่นคร้าม ปราศจากขนพองสยองเกล้า. บทว่า ประโยชน์เกื้อกูล คือเป็นประโยชน์ด้วยการแผ่เมตตา. คำว่า ยี่ ในบทนี้ว่า ยี่ นมฺสฺสนฺติ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า มหุตฺตํ ได้แก่ ใหญ่. อีกประการหนึ่ง บาลีก็เป็นอย่างนี้ เป็นอันท่านกล่าวบทนี้ไว้ว่า บทว่า พระพุทธเจ้าเหล่าใด ผู้ดับแล้วในโลก ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดับแล้วด้วยการดับกิเลสทรงเห็นแจ้งตาม

ความเป็นจริง อนึ่ง เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย นอบน้อมพระโคดม ผู้ทรง
เกื้อกูล แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงถึงพร้อมด้วยคุณธรรม มีวิชา
เป็นต้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายแม่เหล่านั้น ไม่ตรัสต่อเสียด ขอความนอบ
น้อมจงมีแด่พระพุทธเจ้า แม่เหล่านั้น. แต่ในอรรถถกถากล่าวว่า บทว่า
ชนทั้งหลายเหล่านั้นเป็นผู้ไม่ต่อเสียด ความว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย
เหล่านั้นเป็นผู้ไม่ต่อเสียดดังนี้. ท้าวเวสวัณมหาราชกล่าวสรรเสริญ
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยคาถาบทแรกอย่างนี้ เพราะฉะนั้น ท้าวเวสวัณ.
มหาราชกล่าวคาถาบทแรกด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ๗ พระ-
องค์. บทว่า พระโคดมในคาถาที่สองนี้เป็นเพียง मुख ของเทศนา. พึงทราบ
คาถาที่สองนี้ว่า ท้าวเวสวัณมหาราชกล่าวด้วยอำนาจของพระพุทธเจ้าทั้ง
๗ พระองค์เหมือนกัน. ก็ในบทนี้มีอธิบายดังนี้ว่า เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย ผู้เป็นบัณฑิตในโลก ย่อมนอบน้อมพระโคดมพระองค์ใด ขอความ
นอบน้อมจงมีแด่พระโคดมนั้น และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่มีมาก่อน แต่
พระโคดมนั้น. บทว่า ยโต อุกคจฺจติ ความว่า ย่อมขึ้นแต่ที่ใด.

บทว่า พระอาทิตย์ ได้แก่บุตรของพระอาทิตย์. หรือว่าบทนี้เป็น
เพียงไวพจน์ของ สุริยศัพท์. พระอาทิตย์ชื่อว่า มณฑลิมหา เพราะมี
มณฑลใหญ่. บทว่า ยสฺส จุกฺคจฺจมานสิส ความว่า ครั้นพระอาทิตย์ใด
ขึ้นอยู่. บทว่า สัรรีปี นิรุชฺฌติ ความว่า กลางคืนย่อมหายไป. บทว่า
ยสฺส จุกฺคเต ความว่า ครั้นพระอาทิตย์ขึ้นแล้ว. บทว่า รหโท ความว่า
ห้วงน้ำ. บทว่า ในที่นั้น ความว่า ในที่ที่พระอาทิตย์ขึ้น. บทว่า สมฺมุทโ
คือ สมุทฺรใด ท่านกล่าวว่า ห้วงน้ำ สมุทฺรนั้นไม่ใช่อื่น คือสมุทฺรนั้น

เอง. บทว่า มีน้ำแผ่เต็มไป คือน้ำไหลเอ่อ ความว่า แม่น้ำทั้งหลาย มีประการต่าง ๆ แผ่เต็มไปหรือไหลเข้าไปในน้ำของสมุทรนั้น เพราะเหตุ นั้น จึงชื่อว่า สมุทรมีน้ำแผ่เต็มไป. บทว่า ชนทั้งหลายย่อมรู้จักห้วง น้ำนั้นในที่นั้นอย่างนี้ ความว่า ย่อมรู้ห้วงน้ำนั้นในที่นั้นอย่างนี้. ถามว่า รู้จักว่าอย่างไร. ตอบว่า รู้จักอย่างนี้ว่า สมุทรมีน้ำแผ่ไปเต็มดังนี้. บทว่า แต่ขึ้นไป ความว่า แต่ภูเขาสิเนรุหรือ แต่ที่ที่พวกเทวดาเหล่านั้นนั่ง. บทว่า ชโน คือ มหาชนนี้. บทว่า มีชื่อเดียว คือมีชื่อเดียวว่า อินทะ. ได้ยินว่า ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้ตั้งชื่อของท้าวสักกเทวราชให้เป็นชื่อของโอรส เหล่านั้นทุกพระองค์. บทว่า อสติ ทส เอโก จ คือบุตร ๕๑ พระองค์ บทว่า อินทنامه คือมีชื่ออย่างนี้ว่า อินทะ อินทะ. บทว่า พระพุทธเจ้า ผู้ตื่นแล้ว ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ความว่า ผู้ตื่นแล้ว เพราะ ปราศจากความหลับ คือกิเลส ผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ เพราะความเป็น ผู้มีโคตรเสมอด้วยพระอาทิตย์. บทว่า พระองค์ทรงตรวจดูมหาชนด้วย ความฉลาด ความว่า ทรงตรวจดูมหาชนด้วยพระสัพพัญญุตญาณ อัน ไม่มีโทษ หรือละเอียด. บทว่า แม่อมมนุษย์ทั้งหลายก็พากันถวายบังคม พระองค์ ความว่า แม่อมมนุษย์ทั้งหลายกล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงตรวจดู มหาชน ด้วยสัพพัญญุตญาณแล้ว ก็พากันถวายบังคมพระพุทธเจ้าพระองค์ นั้น บทว่า สุตฺตํ เนตฺตํ อภิญฺหโร ความว่า ความซื่อมั่นข้าพระองค์ ทั้งหลายได้ฟังเนื่อง ๆ. บทว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายถวายบังคม พระชินโคดม ความว่า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายถามเขาว่า พวกท่าน ถวายบังคมพระชินโคดมหรือ เขาพากันตอบว่า ถวายบังคมพระชินโคดม. บทว่า ตายแล้ว ชนทั้งหลายพากันกล่าวว่า จงนำออกไปโดยทิศใด

ความว่า ชนตายแล้วชื่อว่าเปรต ชนทั้งหลายพากันกล่าวว่า จงนำชนผู้ตายแล้วเหล่านั้นออกไปโดยทศใด. บทว่า พุคส์อเสียดกัถเนอชัง หลัง ความว่า ผู้กล่าวคำส่อเสียดนั้นแล เป็นคุจกัถเนอชังหลัง และติเตียนลับหลัง ชนทั้งหลายพากันกล่าวว่า จะนำชนเหล่านี้ออกไปโดยทศใด. ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า ชนทั้งหลายนำคนเหล่านั้น แม้ทั้งหมดออกทางทศทักษิณ จงเผา หรือจงทำลาย หรือจงฆ่า คำนทศทักษิณของพระนครดังนี้.

บทว่า แต่นี้ไปทศที่ชนเรียกกันว่า ทศทักษิณนั้น ความว่า ชนทั้งหลายพากันกล่าวว่า จงนำคนที่กล่าวส่อเสียดเป็นต้น ที่ตายไปแล้วออกไปโดยทศใด แต่นี้ไปทศที่ชนเรียกกันว่า ทศทักษิณนั้น. บทว่า แต่นี้ไป ความว่า แต่ภูเขาสิเนรุ หรือแต่ที่ที่เทวดาเหล่านั้นนั่ง. บทว่า เป็นเจ้าเป็นใหญ่ของพวกกุมภันท์ ความว่า ได้ทราบว่าเป็นเทวดาเหล่านั้นเป็นผู้มีท้องใหญ่. อนึ่ง ลูกอ้นตะของเทวดาเหล่านั้นใหญ่ดุจหม้อ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า กุมภันท์. บทว่า พระอาทิตย์ตกในทศใด ความว่า พระอาทิตย์อัสดงคตโดยทศใด โดยทศใดนั้น. บทว่า มหานรุ คือ ภูเขาหลวงชื่อสิเนรุ. บทว่า คุงดงาม คือ คุงาม เพราะสำเร็จด้วยทอง. ด้วยว่า ข้างทิศปราจิน ของภูเขาสิเนรุ สำเร็จด้วยเงิน ข้างทิศทักษิณ สำเร็จด้วยแก้วมณี ข้างทิศปัจฉิมสำเร็จด้วยแก้วผลึก ข้างทิศอุดรสำเร็จด้วยทอง ข้างทิศอุดรนั้นเป็นข้างที่ดูเพลिन เพราะฉะนั้น ภูเขาสิเนรุ เป็นภูเขาที่คุงดงาม โดยทศใด นี้เป็นใจความในภูเขาสิเนรุนี้. บทว่า มนุสุสา ตตฺถ ชายนุติ ความว่า มนุษย์ทั้งหลายเกิดในอุตตรกุรุทวีปนั้น.

บทว่า **ไม่ยึดถือว่าเป็นของตน** ความว่า เว้นจากความยึดถือว่าเป็นของเรา แม้ในผ้าอาภรณ์ น้ำดื่ม และของบริโภคเป็นต้น. บทว่า **ไม่หวงแหนกัน** คือ ไม่หวงแหนด้วยความหวงแหนในหญิง. อธิบายว่า ได้ยินว่า มนุษย์เหล่านั้นไม่มีความหวงแหนว่า นี้ภรรยาของเรา. ความกำหนดด้วยความพอใจ ย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะเห็นมารดาหรือน้องสาว. บทว่า **ไม่ต้องนำไธออกไธ** ความว่า แม้ไธก็ไม่ต้องนำออกไปสู่नाด้วยความประสงค์ว่า เราจักทำการกสิกรรมในนาอันนั้น. บทว่า **ข้าวสาธิตอันผลิตผลในที่ไม่ต้องไธ** ความว่า ข้าวสาธิตเกิดขึ้นเองในป่าอันเป็นพื้นที่ที่ไม่ต้องไธ. บทว่า **เป็นเมล็ดข้าวสาร** คือ ข้าวสารนั้นแล เป็นผลของพื้นที่นั้น บทว่า **หุงในเตาอันปราศจากควัน** คือ เกลี่ยข้าวสาร ลงไปในหม้อ แล้วหุงด้วยไฟ อันปราศจากควัน และเถ้า. ได้ยินว่า ในที่นั้น ชื่อ โขติกปาสาณะ ที่นั้นชนทั้งหลายวางหิน ๓ ก้อน แล้วยกหม้อขึ้นตั้ง ไฟตั้งขึ้นจากหินแล้ว หุงข้าว. บทว่า **บริโภคข้าวจากหม้อนั้นนั่นเอง** ความว่า บริโภคโภชนะนั่นเองจากหม้อข้าวนั้น. ไม่แคงหรือฝัดอย่างอื่น. อนึ่ง รสของข้าว นั้นเป็นรสบำรุงใจของผู้บริโภคอย่างดี. ชนเหล่านั้นย่อมให้แก่ผู้มาถึงที่นั้นทุกคน ชื่อว่าจิตตระหนี่ย่อมไม่มี. แม้พระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงอุทธรณ์มาก เสด็จไป ณ ที่นั้น ย่อมรับบิณฑบาต.

บทว่า **ทำแม่โคให้มีกิบเดียว** ความว่า ยักษ์ทั้งหลาย ผู้รับใช้ ท้าวเวสวัณ จับแม่โค ให้มีกิบเดียวเป็นพาหนะ เหมือนม้าแล้วขี่แม่โคนั้นติดตามไป สู่ทิศน้อยทิศใหญ่ คือ เที้ยวตามไปในทิศนั้น ๆ. บทว่า **กระทำปศุสัตว์ให้มีกิบเดียว** ความว่า กระทำปศุสัตว์ ๔ เท้า ที่เหลือเว้นแม่โค ให้มีกิบเดียว เป็นพาหนะ แล้วติดตามไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่. บทว่า **กระทำ**

สตรีให้เป็นพาหนะ ความว่า กระทำมาตุคามมีครรภ์ให้เป็นพาหนะแล้วนั่งบนหลัง มาตุคามนั้นเที่ยวไป. นัยว่า หลังของหญิงมีครรภ์นั้นออกคลื่นเมื่อจะก้มลง. หญิงนอกนี้ใช้เทียมยาน. บทว่า **กระทำชายให้เป็นพาหนะ** ความว่า จับชายให้เทียมยาน. อนึ่ง เมื่อจับไม่สามารถจับชนผู้เป็นสัมมาทิฐิได้. โดยมากจับพวกที่อยู่ชายแดน และคนป่าเถื่อน. ได้ยินว่า ชาวชนบทคนใดคนหนึ่ง ในจำพวกนี้นั่งหลับใกล้พระเถระรูปหนึ่ง. พระเถระถามว่า อุบาสกท่านหลับไปหรือ. เขาตอบ ท่านขอรับวันนี้ผมเพื่อย เพราะรับใช้ท้าวเวสวัณตลอดคืน ขอรับ. บทว่า **ทำเด็กหญิงให้เป็นพาหนะ** ความว่า จับเด็กหญิงทำให้เป็นพาหนะเทียมรถ. แม้ในการจับเด็กชายให้เป็นพาหนะก็มีนัยนี้แล. บทว่า **บรรดานางบำเรอของพระราชานั้น** ความว่า หญิงผู้เป็นนางบำเรอของพระราชานั้น. บทว่า **ยานช้าง ยานม้า** ความว่า ไม่ใช่ยานโค อย่างเดียวเท่านั้น จี๋แม่ยานช้าง ยานม้า เป็นต้น เที่ยวไป. บทว่า **ยานทิพย์** ความว่า ยานทิพย์มากอย่างแม่อื่น ก็ได้ปรากฏแก่นมนุษย์เหล่านั้น. ยานเหล่านี้เป็นยานเข้าไปถึงมนุษย์เหล่านั้นก่อน. ก็มนุษย์เหล่านั้นนอนบนที่นอนอันประเสริฐที่ปราสาทและนั่งบนตั่งและวอเป็นต้นเที่ยวไป. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ปราสาทและวอดังนี้. บทว่า **ปรากฏแก่ท้าวมหาราชผู้ทรงยศ** ความว่า ยานเหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นแก่ท้าวมหาราชผู้ทรงยศ ผู้ถึงพร้อมด้วยอนุภาพอย่างนี้.

บทว่า **และท้าวมหาราชนั้นได้ทรงนิรมิตนครไว้บนอากาศ** ความว่า พระราชานั้นได้ทรงนิรมิตนครมี อาณานาฏนครเป็นต้น เหล่านี้ไว้บนอากาศ คือ นครทั้งหลายได้มีแล้ว. ถิ่นนครหนึ่งของท้าวมหาราชนั้นได้ชื่อ อาณานาฏ นครหนึ่งชื่อ กุสินาฏ นครหนึ่งชื่อ ปรกุกสินาฏ

นครหนึ่งชื่อ นาฏปริยาย นครหนึ่งชื่อ ปรกฤตภูนาฏา. บทว่า ทางทิศ
อุดรมีกปีอันตนคร ความว่า ตรงทิศอุดรมีนครอื่นชื่อ กปีวันตนคร
ตั้งอยู่ในทิศอุดรนั้น. บทว่า อิกนครหนึ่งชื่อ ชโนมะ ความว่า ใน
ภาคอื่นของทิศอุดรนั้น มีนครอื่นชื่อ ชโนมะ. บทว่า นวนวติยนคร
ความว่า อิกนครหนึ่งชื่อ นวนวติยะ. อิกนครหนึ่งชื่อ อัมพรอัมพรวติยะ.
บทว่า อาพกมันทา ความว่า มีราชธานีอื่นอีกชื่อ อาพกมันทา.

บทว่า เพราะฉะนั้น มหาชนจึงเรียกท้าวกูเวรมหาราชว่า ท้าว
เวสวัณ ดังนี้ มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ ท้าวมหาราชนี้
เป็นพราหมณ์ ชื่อ กูเวร ได้สร้างโรงหีบอ้อย ประกอบเครื่องยนต์ ๗ เครื่อง
กูเวรพราหมณ์ได้ให้ผลกำไรซึ่งเกิดขึ้นที่โรงเครื่องยนต์แห่งหนึ่ง แก่
มหาชนที่มาแล้ว มาแล้วได้กระทำบุญ. ผลกำไรที่มากกว่า ได้ตั้งขึ้นในที่นั้น
จากโรงที่เหลือ กูเวรพราหมณ์เลื่อมใสด้วยบุญนั้นจึงถือเอาผลกำไรที่เกิด
ขึ้น แม้นในโรงที่เหลือ ให้ท่านตลอดสองหมื่นปี. เขาได้ถึงแก่กรรมไปเกิด
เป็น เทพบุตรชื่อกูเวร ในสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชิกา. ต่อมาได้ครอง
ราชสมบัติในราชธานีชื่อ วิสาณะ. ตั้งแต่นั้น จึงเรียกว่า ท้าวเวสวัณ.

บทว่า ย่อมปรากฏมีหน้าที่คนละแผนก ความว่า ยักษ์ผู้ดูแล
แวนแคว้น ๑๒ คนเหล่านี้ผู้เข้าไปพิจารณา พราสอณประโยชน์ทั้งหลาย
ย่อมปรากฏมีหน้าที่คนละแผนก. ได้ยินว่า ยักษ์ผู้ดูแลแวนแคว้นเหล่านั้น
ถือข่าวไปประกาศแก่ยักษ์ผู้รักษาประกาศ ๑๒ คน. ยักษ์ผู้รักษาประตูทั้งหลาย
ประกาศข่าวนั้นแก่ท้าวมหาราช. บัดนี้ท้าวมหาราช เมื่อจะแสดงชื่อของ
ยักษ์ผู้ดูแลแวนแคว้นเหล่านั้น จึงกล่าวคำมีอาทิว่า ตโตละ ดังนี้. ได้ยินว่า
บรรดายักษ์เหล่านั้น ยักษ์คนหนึ่งชื่อ ตโตลา คนหนึ่งชื่อ ตัตตลา คนหนึ่ง

ชื่อ ตโตตลา คนหนึ่งชื่อ โอลลี คนหนึ่งชื่อ เตชลี คนหนึ่งชื่อ ตโตชลี.
บทว่า สุโรราชม ความว่า คนหนึ่งชื่อ สุโร คนหนึ่งชื่อ ราชา คนหนึ่งชื่อ
สุโรราชา. บทว่า อริฎุโธ เณมิ ความว่า คนหนึ่งชื่อ อริฎุฐะ คนหนึ่งชื่อ
เณมิ คนหนึ่งชื่อ อริฎุฐเณมิ.

บทว่า ในวิสาณาราชธานีนั้น มีห้วงน้ำชื่อชรรณี ความว่า ก็ใน
วิสาณาราชธานีนั้น มีห้วงน้ำห้วงหนึ่งชื่อ ชรรณี โดยชื่อ. ท่านกล่าวว่ามี
สระโบกขรณีใหญ่กว้าง ๕๐ โยชน์. บทว่า เป็นแดนที่เกิดเมฆ ความว่า
เมฆทั้งหลายรับน้ำจากสระโบกขรณี แล้วตกลงมา. บทว่า เกิดฝนตก
ความว่า ฝนตกทั่ว. ได้ยินว่า เมื่อเมฆตั้งเค้า น้ำเก่าข่อมไหลออกจาก
สระโบกขรณีนั้น. เมฆตั้งเค้าเบื้องบนยังสระโบกขรณีนั้นให้เต็มด้วยน้ำใหม่.
น้ำเก่าเป็นน้ำมีในเบื้องต่ำ ข่อมไหลออกไป. เมื่อสระโบกขรณีน้ำเต็ม เมฆ
ข่อมเคลื่อนไป. บทว่า สภา คือ สถานที่ประชุม ณ ฝั่งโบกขรณีนั้น
มีมณฑปแก้วประมาณ ๑๒ โยชน์ล้อมด้วยแถววัลย์ ชื่อ ภคลาวดี. นี้ท่าน
กล่าวหมายถึงมณฑปนั้น. บทว่า ปิรุปาสนุติ ความว่า นั่งอยู่ บทว่า
ต้นไม้มีผลมาก ความว่า มณฑปแก้ว ข่อมแสดงถึงว่า ต้นไม้มีมะม่วง
และหว่า เป็นต้น ล้อมมณฑปนั้น ในที่นั้น แผ่ไปทุกเวลา และดอกไม้
มีดอกจำปาเป็นต้น บานอยู่เป็นนิจ. บทว่า ประกอบด้วยหมูนกนานา
ชนิด คือ คารคายไปด้วยหมูนกต่าง ๆ. บทว่า มีนกยูง นกกระเรียน
เสียงหวาน ความว่า นกยูง นกกระเรียนมีเสียงหวาน ประสานเสียง.
บทว่า ณ ที่นี้มีเสียงนกร้องว่า ชีวะ ชีวะ ความว่า ณ ที่นี้ มีเสียง
นกชื่อ ชีว ชีวกะ ร้องอย่างนี้ว่า ชีวะ ชีวะ ดังนี้. บทว่า มีเสียงปลุกใจ
ความว่า แม้นกมีเสียงปลุกใจ ก็ร้องอยู่อย่างนี้ ลูกขึ้นเถิด จิตตะ ลูกขึ้นเถิด

จิตตะ ดังนี้ ย่อมเที่ยวไป ณ ที่นั้น. บทว่า ใก่อ คือ ใก่อป่า. บทว่า ปู คือ ปูทอง. บทว่า ในป่า คือ ในสระประทุม. บทว่า โปกุขรสาตกา ได้แก่ พวกนกชื่อ โปกุขรสาตกา. บทว่า สุกสาติกสทุเทตฺถ ความว่า ในสระนั้น มีเสียงนกสุกะ และนกสาติกา. บทว่า หมุ่นกัทธมาณวก คือ นกมีหน้าเหมือนคน. ได้ยินว่า นกเหล่านั้น เอาเท้าสองจับไม้ทองคำ แล้วเหยียบใบบัวใบหนึ่ง วางไม้ทองคำลงในบัวอันไม่มีระหว่าง เที่ยวไป. บทว่า สทุพกาลํ สว ความว่า สระโปกุขรณินั้นงามตลอดกาล. บทว่า สระนพินิของท้าวกูเวร ความว่า สระนพินิของท้าวกูเวรเป็นสระประทุม สระนั้นชื่อ ธรณี งามอยู่ตลอดเวลาทุกเมื่อ.

ท้าวเวสวัณ ยังอาณานาฏิยรักษ์ให้สำเร็จลงแล้ว เมื่อจะแสดงการบริกรรม พระปริตนั้นจึงกล่าวบทนี้ว่า คนใดคนหนึ่ง. ในบทเหล่านั้น บทว่า เรียนตีแล้ว ความว่า อาณานาฏิยรักษ์ อันผู้ใดผู้หนึ่ง ชำระอรรถและพยัญชนะ และเรียนด้วยดี. บทว่า เล่าเรียนครบถ้วน ความว่า ไม่ให้บทและพยัญชนะ เสื่อมแล้วเล่าเรียนครบถ้วน. ท่านแสดงไว้ว่า จริงอยู่พระปริต ย่อมไม่เป็นเดชแก่ผู้กล่าวผิด อรรถบ้าง บาลีบ้าง หรือว่าไม่ทำให้คล่องแคล่ว. พระปริตย่อม เป็นเดชแก่ผู้ทำให้คล่องแคล่ว ด้วยประการทั้งปวง แล้วกล่าวแน่แท้. แม้เมื่อเรียนเพราะลาภเป็นเหตุ แล้วกล่าวอยู่ก็ไม่สำเร็จประโยชน์. พระปริตย่อมมีประโยชน์แก่ผู้ตั้งอยู่ในฝ่ายแห่งการออกไปจากทุกข์ แล้วกระทำเมตตาให้เป็น ปุเรจาริก กล่าวอยู่นั้นแล. บทว่า ยักขปะจาระ คือผู้รับใช้ยักษ์. บทว่า วัตถุ ได้แก่ วัตถุคือ เรือน. บทว่า ที่อยู่ได้แก่การอยู่เป็นนิจในเรือนั้น. บทว่า สมิตี คือ การสมาคม.

บทว่า **อนุยุหิ** ความว่า ไม่ควรทำการอาวาทะ. บทว่า **อวิยุหิ** ความว่า. ไม่ควรวิวาหะกับเขา. ความว่า ไม่พึงกระทำการอาวาทะ หรือวิวาหะกับเขา. บทว่า **ด้วยคำบริภาษอันบริบูรณ์ดังกล่าวแล้ว** ความว่า อมนุษย์ทั้งหลาย พึงน้อมเข้าไป ซึ่งอัธภาพของยักษ์เหล่านั้นอย่างนี้ว่า ผู้มีตาสีคล้ำ ผู้มี ฟันเหลืองดังนี้ แล้วบริภาษด้วยคำบริภาษอันมีพยัญชนะบริบูรณ์ดังที่กล่าว แล้ว. อธิบายว่า พึงคำถ้อยคำของยักษ์. บทว่า **บาตรแม่ปลา** ความว่า บาตรโลหะเช่นเดียวกับบาตรของภิกษุเหล่านั้นแหละ. ครอบบาตรนั้นบนศีรษะ ตลอดถึงก้านคอ. เอาเสาเหล็กทาบบาตรนั้นในท่ามกลาง. บทว่า **จณฺฐา** คือ โกรธ รุกฺฐา ได้แก่ ผิดพลาด. บทว่า **รภสา** คือ กระทำเกินเหตุ. บทว่า **ไม่เชื่อท้าวมหาราช** คือ ไม่ถือเอาคำพูด ไม่กระทำตามข้อบังคับ. บทว่า **เสนาบดี** ของท้าวมหาราช คือ เสนาบดียักษ ๒๘ ตน. บทว่า **ปฐิสกานํ ปฐิสกานํ** คือ อนุศาสน์ของยักษ์เสนาบดี. บทว่า **อวรุกฺฐา** นาน ความว่า ปัจจามิตร คือ มิเวร. บทว่า **พึงประกาศให้รู้** ความว่า ผู้ไม่สามารถจะกล่าวพระปริต ให้พวกอมนุษย์หลีกไปได้ ควรประกาศให้ ยักษ์ทั้งหลายรู้ ความว่าให้ยักษ์เหล่านั้นรู้. ก็แต่ว่าพึงยืนอยู่ ณ ที่นี้แล้ว กล่าวบริกรรมพระปริต.

อันที่จริงไม่ควรสวด อาฏานาฎียสูตร ก่อนที่เดียว. ควรสวดพระ สูตรเหล่านี้คือ เมตตาสสูตร ฐัคคสูตร รตนสูตร ตลอด ๗ วัน. หากว่า ฟันไปได้ เป็นกรณี. หากไม่ฟัน ควรสวด อาฏานาฎียสูตร. ภิกษุผู้สวด อาฏานาฎียสูตรนั้น ไม่ควรเคี้ยวแป้งหรือเนื้อ ไม่ควรอยู่ในป่าช้า. ถ้ามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า พวกอมนุษย์จะได้โอกาส ที่ทำพระปริต ควรทำ ให้มีหญ้าเขียวชะอุ่ม ปูอาสนะให้เรียบร้อย ณ ที่นั้น แล้วพินั่ง. ภิกษุ

ผู้กระทำพระปริต อันชนทั้งหลายนำออกจากวิหารไปสู่เรือน ควรล้อมด้วย
เครื่องป้องกันคือกระดาน แล้วพึงนำไป. ไม่ควรนั่งนวดในที่แจ้ง. ภิกษุ
ควรปิดประตูและหน้าต่างแล้วจึงนั่ง แวดล้อมด้วยมือเป็นอาวุรกระทำ
เมตตาคจิต ในเบื้องหน้า แล้วสวด. ควรให้รับสีกขาบทก่อน แล้วสวด
พระปริตแก่ผู้ตั้งอยู่ในศีล. แม้อย่างนี้ ก็ไม่สามารถจะพ้นได้ ควรนำไปสู่
วิหารให้นอนบนลานเจดีย์ให้ทำอาสนบูชา ตามประทีป ปิดกวดลานเจดีย์
แล้วสวดมงคลกถา. ควรประกาศให้ประชุมทั้งหมด. ไกลวิหาร มีต้นไม้
ใหญ่ที่สุดอยู่ ควรส่งข่าวไป ณ ที่นั้นว่า หมู่ภิกษุย่อมรอกการมาของพวกท่าน.
ชื่อว่า การไม่มาในที่ประชุมทั้งหมด จะไม่ได้รับ แต่นั้น ควรถามผู้ที่ถูก
อมนุษย์สิงว่า ท่านชื่อไร. เมื่อเขาบอกชื่อแล้ว ควรเรียก ชื่อทีเดียว. ท่าน
ควรปล่อยบุคคลชื่อนี้ เพราะส่วนบุญในการบูชาด้วยวัตถุมัดเอาไว้ และ
ของหอมเป็นต้น ส่วนบุญในการบูชาอาสนะ ส่วนบุญในการถวายบิณฑบาต
ของท่าน หมู่ภิกษุสวดมหามงคลกถาเพื่อประโยชน์แก่บรรณาการของท่าน
ด้วยความเคารพในหมู่ภิกษุ ขอท่านจงปล่อยเขาเถิด ดังนี้ หากอมนุษย์ไม่
ปล่อย ควรบอกแก่เทวดาทั้งหลาย ว่า พวกท่านจงรู้ไว้เถิด อมนุษย์นี้
ไม่ทำคำของพวกเรา เราจักกระทำพุทธอาชญา ดังนี้

ควรสวดพระปริต นี้เป็นบริกรรมของคฤหัสถ์ก่อน ก็ถ้าภิกษุถูก
อมนุษย์สิง ควรล้างอาสนะ แล้วประกาศให้ประชุมกันทั้งหมด ให้ส่วน
บุญในการบูชาของหอมและดอกไม้เป็นต้น แล้วพึงสวดพระปริตนี้เป็น
บริกรรมของภิกษุทั้งหลาย. บทว่า พึงประชุมกัน ความว่า พึงประกาศ
ให้เสนาบดียักษ์ ๒๘ คน ประชุมกันทั้งหมด. บทว่า พึงบอกกล่าว

ความว่า พึงบอกกล่าวกับเทวดาทั้งหลาย เหล่านั้นว่า ยักษ์นี้สิ่งดังนี้ เป็นต้น. บทว่า **ติดตาม** เป็นไวยากรณ์ของบทว่า **สิง** อีกอย่างหนึ่งท่านกล่าวว่ **ติด** คือ ไม่ออกไป. บทว่า **เบียดเบียน** ความว่า เบียดเบียนทำให้โรคกำเริบบ่อย ๆ. บทว่า **ทำให้เกิดทุกข์** คือ ทำให้มีเนื้อและเลือดน้อย ให้เกิดทุกข์. บทว่า **ไม่ปล่อย** คือเป็นผู้ถูกระงับไว้ ไม่ปรารถนาจะปล่อย พึงบอกกล่าวเทวดาเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้ บัดนี้เพื่อแสดงถึงยักษ์ที่ควรบอกกล่าว จึงกล่าวคำเป็นต้นว่า แห่งยักษ์ทั้งหลายเหล่าไหนดังนี้

ในบทเหล่านั้น บทเป็นต้นว่า **อินทะ โสมะ** เป็นชื่อของยักษ์ทั้งหลาย เหล่านั้น ในยักษ์ทั้งหลายเหล่านั้น ยักษ์ตนหนึ่งอาศัยอยู่ที่ภูเขาชื่อว่า **เวสสามิตตะ** ชื่อยักษ์เวสสามิตตะ ยักษ์ที่อาศัยอยู่ที่ภูเขา **ยุคนธระ** ชื่อยักษ์ **ยุคนธระ** ยักษ์ชื่อ **หิริเนตติ มัณฑิยะ มณี มณีวระ ฑีมะ** และ **เสรีสกะ** กับยักษ์เหล่านั้น. บทว่า **ควรประกาศให้ยักษ์น้อยยักษ์ใหญ่** **เสนาบดี มหาเสนาบดี** ความว่า พึงบอกแก่ยักษ์เสนาบดีทั้งหลาย เหล่านั้น อย่างนั้นว่า ยักษ์นี้เบียดเบียนผู้นี้ ทำให้ผู้นี้เดือดร้อน ไม่ปล่อยผู้นี้ดังนี้ แต่นั้น ยักษ์เสนาบดีทั้งหลายเหล่านั้น จักกระทำความขวนขวายว่า หมู่ภิกษุยอมกระทำกรรมอาชญาของตน แม้เราก็จะทำอาชญาของพระยา ยักษ์ของเราทั้งหลาย. ท้าวเวสวัณมหाराชเมื่อจะแสดงว่า โอกาสของพวก อมนุษย์จักไม่มี ด้วยอาการอย่างนี้ พุทธสาวกทั้งหลาย ก็จักอยู่สบาย จึงกราบทูลคำเป็นอาทิว่า ข้าแต่ท่านผู้บริบูรณ์ อาณานาฎิยรักษ์ นั้นแล ดังนี้. บททั้งหมดนั้น และบทอื่นจากนั้น มีความง่ายอยู่แล้วแล.

จบอรรถกถาอาณานาฎิยสูตรที่ ๕

๑๐. สังคีตสูตร

เรื่อง การสังคายนาหลักธรรม

[๒๒๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

ในสมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกในแคว้นมัลละ. พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูปได้เสด็จถึงนครของพวกมัลล-
กษัตริย์อันมีนามว่า ปาวา. ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ สวน
มะม่วงของนายจุนทกัมมารบุตรโกลันครปาวานั้น.

[๒๒๒] ก็โดยสมัยนั้นแล ท้องพระโรงหลังใหม่ อันมีนามว่า
อุพทกะ ของพวกเจ้ามัลละแห่งนครปาวา สร้างสำเร็จแล้วไม่นาน อัน
สมณพราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ยังไม่ทันเข้าอยู่อาศัย. พวกเจ้า
มัลละแห่งนครปาวาได้สดับข่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ากำลังเสด็จจาริกใน
แคว้นมัลละ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป เสด็จถึง
นครปาวาโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ สวนมะม่วงของจุนทกัมมารบุตร โกล
ันครปาวา. ครั้งนั้นแล พวกเจ้ามัลละแห่งนครปาวาได้พากันเข้าไปเฝ้าพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วถวายบังคม พระผู้มีพระภาคเจ้านั่ง ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. พวกเจ้ามัลละแห่งนครปาวานั้น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง
แล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท้องพระ-
โรงหลังใหม่อันมีนามว่า อุพทกะ ของพวกเจ้ามัลละแห่งนครปาวา สร้าง
สำเร็จแล้วไม่นาน อันสมณพราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์ยังไม่ทันจะ
เข้าอยู่อาศัย ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงเสด็จใช้สอย

ท้องพระโรงนั้นก่อนเกิด ภายหลังพวกเจ้ามัลละแห่งนครปาวาจึงจักใช้สอย
ท้องพระโรงที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงใช้สอยก่อนแล้ว การเสด็จใช้สอย
ก่อนของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความ
สุขแก่พวกเจ้ามัลละแห่งนครปาวา ลึนกาลนาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับ
ด้วยคุณภาพแล้วแล. ลำดับนั้น พวกเจ้ามัลละแห่งนครปาวา ได้ทราบการ
ทรงรับของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว จึงลุดจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มี
พระภาคเจ้า ทำประทักษิณแล้ว พาไปยังท้องพระโรง ครั้นแล้วจึงปูลาด
ท้องพระโรงให้พร้อมสรรพ แต่งตั้งอาสนะ ให้ตั้งหมอน้ำตามประทีปน้ำมัน
แล้วพากันไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมพระผู้มี
พระภาคเจ้า ได้ยินอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท้องพระโรงอันพวกข้าพระองค์ปูลาด
พร้อมสรรพแล้ว อาสนะก็แต่งตั้งแล้ว หมอน้ำก็ให้ตั้งไว้แล้ว ประทีป
น้ำมันก็ตามไว้แล้ว พระเจ้าข้า ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบกาลอัน
สมควรในบัดนี้เถิด.

[๒๒๗] ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงครองอันตรวาสก
แล้วทรงถือบาตรจีวรเสด็จไปยังท้องพระโรงพร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ ทรง
ล้างพระบาทแล้ว เสด็จเข้าไปยังท้องพระโรงประทับนั่งพึงเสากลาง ผิน
พระพักตร์ไปทางทิศบูรพา. ฝ่ายพระภิกษุสงฆ์ก็ล้างเท้าแล้วเข้าไปยังท้องพระ
โรงนั่งพึงฝาด้านหลัง ผินหน้าไปทางทิศบูรพาแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า
แม้พวกเจ้ามัลละแห่งนครปาวาก็ล้างเท้าแล้วเข้าไปยังท้องพระโรง นั่งพึงฝาด้าน
บูรพา ผินหน้าไปทางทิศปัจฉิมแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า. ครั้น
นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังพวกเจ้ามัลละแห่งนครปาวา ให้เห็นแจ้ง

ให้สมาทาน ให้อาหาญ ให้รื่นเริง ด้วยธรรมีกถาตลอดราตรีเป็นอันมาก แล้วทรงส่งไปด้วยพระดำรัสว่า คุณก่อนวาเสฏฐะทั้งหลาย ราตรีล่วงมากแล้ว บัดนี้ พวกท่านจงสำคัญกาลอันสมควรเถิด. พวกเจ้ามีลละแห่งนครปาวา ได้พร้อมกันรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อย่างนั้น พระเจ้าข้า แล้วพากันลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า พระทำประทักษิณแล้วหลีกไป.

[๒๒๔] ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นพวกเจ้ามีลละแห่งนครปาวาหลีกไปแล้วไม่นาน ทรงเหยียดค้อมพระภิกษุผู้หนึ่งแล้ว ทรงสั่งกะท่านพระสารีบุตรว่า คุณก่อนสารีบุตร ภิกษุสงฆ์ปราศจากถีนะและมิทชะ. สารีบุตรจงแสดงธรรมกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อยแล้ว ฉะนั้นเราพึงพักผ่อน. ท่านพระสารีบุตรได้รับสนองพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าอย่างนั้น พระเจ้าข้า ดังนี้. ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสั่งให้ปุฬัสมาณีเป็นศิขริน แล้วทรงสำเร็จสหไสยาสน์โดยพระปรศว์เบื้องขวา ทรงเลื่อมพระบาทด้วยพระบาท มีพระสติสัมปชัญญะ ทรงกระทำในพระทัยถึงสัญญาในอันที่จะเสด็จลุกขึ้น.

[๒๒๕] ก็โดยสมัยนั้นแล นิครนถ์นาฏบุตรทำกาละแล้วไม่นาน ที่นครปาวา. เพราะกาลกิริยาของนิครนถ์นาฏบุตรนั้น พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็นสองพวก เกิดบาดหมางกัน เกิดการทะเลาะวิวาทกันขึ้น เสียดแทงกันและกัน ด้วยหอกคือปากอยู่ว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ ท่านจักรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไร ท่านปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก ถ้อยคำของข้าพเจ้าเป็นประโยชน์ ถ้อยคำของท่านไม่เป็น

ประโยชน์ คำที่ควรจะกล่าวก่อน ท่านกลับกล่าวภายหลัง คำที่ควรจะกล่าว
ภายหลัง ท่านกลับกล่าวก่อน ข้อที่ท่านฆ่าของมาฉันแปรไปแล้ว ข้าพเจ้า
จับผิดวาตะของท่านได้แล้ว ข้าพเจ้าข่มท่านได้แล้ว ท่านจงถอนวาตะเสีย
มิฉะนั้น จงแก้ไขเสีย ถ้าท่านสามารถดังนี้ เห็นจะมีแต่ความตายอย่างเดียว
เท่านั้น จะเป็นไปได้ในพวกนิครนถ์ผู้เป็นสาวกของนาฏบุตร. แม้พวกสาวก
ของนิครนถ์นาฏบุตรที่เป็นคฤหัสถ์ผู้นุ่งขาวห่มขาว ก็มีอาการเบื่อหน่าย
คลายความรักรู้สึกที่ถ้อยในพวกนิครนถ์ผู้เป็นสาวกของนาฏบุตร ทั้งนี้
เพราะกรรมวินัยอันนิครนถ์นาฏบุตรกล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี ไม่เป็น
ธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ มิใช่ธรรม
ที่ท่านผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ เป็นกรรมวินัยมีที่พำนักอัน
ทำลายเสียแล้ว เป็นกรรมวินัยไม่มีที่พึ่งอาศัย. ครั้งนั้นแล ท่านพระสารี-
บุตรได้เรียกภิกษุทั้งหลาย เล่าว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย นิครนถ์นาฏบุตร
ทำกาลแล้วไม่นานที่นครปาวา เพราะกาลกิริยาของนิครนถ์นาฏบุตรนั้น
พวกนิครนถ์จึงแตกกัน เกิดแยกกันเป็นสองพวก ฯลฯ เป็นกรรมวินัยมีที่พำ
นักอันทำลายเสียแล้วเป็น ธรรมวินัยไม่มีที่พึ่งอาศัย คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย
ข้อนี้ย่อมเป็นเช่นนั้น ในกรรมวินัยที่กล่าวไว้ไม่ดี ประกาศไว้ไม่ดี
ไม่เป็นธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อความสงบระงับ มิใช่
ธรรมที่ท่านผู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย
ส่วนธรรมนี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายตรัสไว้ดีแล้ว
ประกาศไว้ดีแล้ว เป็นธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบ
ระงับ อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้ พวกเราทั้งหมดด้วยกัน

ถึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่พรหมจรรย์นี้จะ
พึงยั่งยืนตั้งอยู่นานนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุข
แก่ชนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล
เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ธรรม
อะไรเล่าที่พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลายตรัสไว้ดีแล้ว ประกาศไว้ดี
แล้ว เป็นธรรมเครื่องนำออกจากทุกข์ได้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ
อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประกาศไว้แล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสัง-
คายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืน
ตั้งอยู่นานนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก
เพื่อความอนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข
แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

ว่าด้วยสังคิติหมวด ๑

[๒๒๖] คูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม ๑ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้
โดยชอบแล้วมีอยู่แล พวกเราทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่ง
แย่งกันในธรรมนั้น การที่พรหมจรรย์นี้ จะพึงยั่งยืนตั้งอยู่นานนั้น พึง
เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความ
อนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดา
และมนุษย์ทั้งหลาย. ธรรม ๑ เป็นไฉน. คือ

สพฺเพ สตฺตา อาหารภูจฺจติกา

สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ดำรงอยู่ด้วยอาหาร

สพฺเพ สตุตา สงฺขารญฺหิตฺตา

สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ดำรงอยู่ด้วยสังขาร

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหนึ่งนี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบ แล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรม นั้น การที่พรหมจรรย์นี้จะพึงยั่งยืน ตั้งอยู่นานนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

จบสังคีติหมวด ๑

ว่าด้วยสังคีติหมวด ๒

[๒๒๗] ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม ๒ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้ โดยชอบแล้วมีอยู่แล พวกเราทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนา ไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ธรรม ๒ เป็นไฉน. คือ นาม และ รูป ๑. อวิชา และ ภาตัตถา ๑. ภาทิจฺฐิตฺติ และ วิภาทิจฺฐิตฺติ ๑. อหิริกะ ความไม่ ละอาย และ อโนตตปฺปะ ความไม่เกรงกลัว ๑. หิริ ความละอาย และ โอตตปฺปะ ความเกรงกลัว ๑. โทวจัสสตา ความเป็นผู้ว่ายาก และ ปาปมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว ๑. โสวจัสสตา ความเป็นผู้ว่าง่าย และ กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดี ๑. อาปตฺติกุสลตา ความเป็นผู้ฉลาด ในอาบัติ และ อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจาก

อาบัติ ๑. สมာปัตติกุสลดตา ความเป็นผู้ฉลาดในสมာปัติ และ สมာปัตติ-
วุฏฐานกุสลดตา ความเป็นผู้ฉลาดในการออกจากสมาบัติ ๑. ชาติกุสลดตา
ความเป็นผู้ฉลาดในชาติ และ มนสิการกุสลดตา ความเป็นผู้ฉลาดใน
มนสิการ ๑. อายตনกุสลดตา ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ และ ปฏิจ-
สมุปปาตกุสลดตา ความเป็นผู้ฉลาดในปฏิจสมุปบาท ๑. ฐานกุสลดตา ความ
เป็นผู้ฉลาดในฐานะ และ อัญฐานกุสลดตา ความเป็นผู้ฉลาดในอัญฐานะ ๑.
อาชชวะ ความซื่อตรง และ มัททวะ ความอ่อนน้อม ๑. ขันติ ความ
อดทน และ โสรัจจะ ความเสงี่ยม ๑. สัจฉลยะ การกล่าววาจาอ่อนหวาน
และ ปฏิสันถาร การต้อนรับ ๑. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน และ
โสเจยยะ ความสะอาด ๑. มุฏฐัจจะ ความเป็นผู้มีสติหลงลืม และ
อสัมปชัญญะ ความเป็นผู้ไม่รู้ตัว ๑. สติ ความระลึกได้ และ สัมปชัญญะ
ความรู้ตัว ๑. อินทริเยสุ อकुตตทวารตา ความเป็นผู้ไม่คุ้มครองทวารใน
อินทริย์ทั้งหลาย และ โภชนอมัตตัตถัญญตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณใน
โภชนะ ๑. อินทริเยสุ อकुตตทวารตา ความเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทริย์
ทั้งหลาย และ โภชนอมัตตัตถัญญตา ความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ๑.
ปฏิสังขานพล กำลังการพิจารณา และ ภาวนาพล กำลังการอบรม ๑.
สติพล กำลังคือสติ และ สมာธิพล กำลังคือสมาธิ ๑. สมถะ และ
วิปัสสนา ๑. สมถนิमित นิमितที่เกิดเพราะสมถะ และ ปัคคหนิमित นิमितที่
เกิดเพราะความเพียร ๑. ปัคคหะ ความเพียร และ อวิกเขปะ ความไม่
ฟุ้งซ่าน ๑. สีลวิบัติ ความวิบัติแห่งศีล และ ทิฏฐิวิบัติ ความวิบัติแห่งทฐิ ๑.
สีลสัมปทา ความถึงพร้อมแห่งศีล และ ทิฏฐิสัมปทา ความถึงพร้อมแห่ง
ทฐิ ๑. สีลวิสุทฺธิ ความหมดจดแห่งศีล และ ทิฏฐิวิสุทฺธ ความหมดจดแห่ง
ทฐิ ๑. ทิฏฐิวิสุทฺธิ ความหมดจดแห่งทฐิ และ ทิฏฐิปธาน ความเพียร

ของผู้มีทิลี ๑. สัมเวโค จ สัมเวชนิเยสุ ฐาเนสุ ความสลัดใจในสถานที่
ควรสลัด และ สัมวิคคสุต จ โยนิโต ปธานํ ความเพียรโดยแยกกายของผู้
สลัดใจ ๑. อสนตุฏฐิตา จ กุเลสุ ฐมเมสุ ความเป็นผู้ไม่สันโดษใน
กุศลธรรมทั้งหลาย และ อปปฏิวานิตา จ ปธานสมิ ความเป็นผู้ไม่ทอดย
ในความเพียร ๑. วิชชา และ วิมุตติ ๑. ขยญาณ ความรู้ในความสิ้นไป
และ อนุปปาตญาณ ความรู้ในความไม่เกิด ๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย
ธรรม ๒ นี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกัน
พึงสังคายนาไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น ๆ ล ฯ เพื่อความสุข แก่
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังนี้.

จบสังคีติหมวด ๒

ว่าด้วยสังคีติหมวด ๓

[๒๒๘] คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม ๓ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้
โดยชอบมีอยู่แล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนาในธรรมนั้น ๆ ล ฯ
เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.
ธรรม ๓ เป็น ไฉน. คือ

อกุศลมูล

๑. โลกะ ความโลภ

๒. โทสะ ความโกรธ

๓. โมหะ ความหลง

กุศลมูล ๓

๑. อโลภะ ความไม่โลภ

๒. อโทสะ ความไม่โกรธ

๓. อโมหะ ความไม่หลง.

ทุจจริต ๓

๑. กายทุจจริต ความประพฤติชั่วทางกาย

๒. วจิตุจจริต ความประพฤติชั่วทางวาจา

๓. มโนทุจจริต ความประพฤติชั่วทางใจ.

สุจจริต ๓

๑. กายสุจจริต ความประพฤติชอบทางกาย

๒. วจิตุจจริต ความประพฤติชอบทางวาจา

๓. มโนสุจจริต ความประพฤติชอบทางใจ.

อกุศลวิตก ๓

๑. กามวิตก ความตรีนอกกาม

๒. พยาบาทวิตก ความตรีนอกพยาบาท

๓. วิหิงสาวิตก ความตรีนอกการเบียดเบียน

กุศลวิตก ๓

๑. เนกขัมมวิตก ความตรีนอกออกจากกาม

๒. อัพยาบาทวิตก ความตรีนอกไม่พยาบาท

๓. อวิหิงสาวิตก ความตรีนอกไม่เบียดเบียน.

อกุศลกัมมกัมม ๓

๑. กามสังกัมม กามดำริในกาม
๒. พยาบาทสังกัมม ความดำริในพยาบาท
๓. วิหิงสาสังกัมม ความดำริในการเบียดเบียน.

กุศลสังกัมม ๓

๑. เนกขัมมสังกัมม ความดำริในทางออกจากกาม
๒. อัปปยาบาทสังกัมม ความดำริในทางไม่พยาบาท
๓. อวิหิงสาสังกัมม ความดำริในทางไม่เบียดเบียน.

อกุศลสังกัมม ๓

๑. กามสังกัมม ความจำได้ในทางกาม
๒. พยาบาทสังกัมม ความจำได้ในทางพยาบาท
๓. วิหิงสาสังกัมม ความจำได้ในทางเบียดเบียน.

กุศลสังกัมม ๓

๑. เนกขัมมสังกัมม ความจำได้ในทางออกกาม
๒. อัปปยาบาทสังกัมม ความจำได้ในทางไม่พยาบาท
๓. อวิหิงสาสังกัมม ความจำได้ในทางไม่เบียดเบียน.

อกุศลชาตุม ๓

๑. กามชาตุม ชาตุมคือกาม
๒. พยาบาทชาตุม ชาตุมคือความพยาบาท
๓. วิหิงสาชาตุม ชาตุมคือความเบียดเบียน.

กุศลธาตุ ๓

๑. เนกขัมมธาตุ ธาตุคือความออกจากกาม
๒. อัปปาทธาตุ ธาตุคือความไม่พยาบาท
๓. อวิหิงสาธาตุ ธาตุคือความไม่เบียดเบียน

ธาตุอีก ๓

๑. กามธาตุ ธาตุคือกาม
๒. รูปธาตุ ธาตุคือรูป
๓. อรูปธาตุ ธาตุคืออรูป

ธาตุอีก ๓

๑. รูปธาตุ ธาตุคือรูป
๒. อรูปธาตุ ธาตุคืออรูป
๓. นิโรธธาตุ ธาตุคือความดับทุกข์

ธาตุอีก ๓

๑. หีนธาตุ ธาตุอย่างเลว
๒. มัชฌิมธาตุ ธาตุอย่างกลาง
๓. ปณีตธาตุ ธาตุอย่างประณีต.

ตัณหา ๓

๑. กามตัณหา ตัณหาในกาม
๒. ภวตัณหา ตัณหาในภพ
๓. วิภวตัณหา ตัณหาในวิภพ.

ตัณหาอีก ๓

๑. กามตัณหา ตัณหาในกาม
๒. รูปตัณหา ตัณหาในรูป
๓. อรูปตัณหา ตัณหาในอรูป.

ตัณหาอีก ๓

๑. รูปตัณหา ตัณหาในรูป
๒. อรูปตัณหา ตัณหาในอรูป
๓. นิโรธตัณหา ตัณหาในความดับ.

สังโยชน์ ๓

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นเป็นเหตุถือตัวถือตน
๒. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย
๓. สีลัพพตปรามาส ความเชื่อถือด้วยอำนาจศีลพรต.

อาสวะ ๓

๑. กามาสวะ อาสวะเป็นเหตุอยากได้
๒. ภวาสวะ อาสวะเป็นเหตุอยากเป็น
๓. อวิชชาสวะ อาสวะคือความไม่รู้.

ภพ ๓

๑. กามภพ ภพที่เป็นกามาวจร
๒. รูปภพ ภพที่เป็นรูปาวจร
๓. อรูปภพ ภพที่เป็นอรูปาวจร.

เอสนา ๓

๑. กามเอสนา การแสวงหากาม
๒. ภวาสนา การแสวงหาภพ
๓. พรหมจริเยสนา การแสวงหาพรหมจรรย์.

วิชามานะ ๓

๑. เสยฺโยหฺมสุสึติ วิชา ถือว่าเราดีกว่าเขา
๒. สทฺธิโสหฺมสุมึติ วิชา ถือว่าเราเสมอเขา
๓. หีนฺโหหฺมสุมึติ วิชา ถือว่าเราเลวกว่าเขา.

อัทธา ๓

๑. อตีตอัทธา อดีตกาล
๒. อนาคตอัทธา อนาคตกาล
๓. ปัจจุบันนอัทธา ปัจจุบันกาล.

อ้นตะ ๓

๑. สักกายอ้นตะ ส่วนที่ถือว่าเป็นกายตน
๒. สักกายสมุทฺทยอ้นตะ ส่วนที่ถือว่าเป็นเหตุก่อให้เกิดกายตน
๓. สักกายนิโรธอ้นตะ ส่วนที่ถือว่าเป็นเครื่องดับกายตน.

เวทนา ๓

๑. สุขเวทนา ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุข
๒. ทุกขเวทนา ความเสวยอารมณ์ที่เป็นทุกข์
๓. อทุกขมสุขเวทนา ความเสวยอารมณ์ที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข.

ทูกขตา ๓

๑. ทูกขทูกขตา ความเป็นทูกข์เพราะทนได้ยาก
๒. สัจขารทูกขตา ความเป็นทูกข์เพราะการปรุงแต่ง
๓. วิปริณามทูกขตา ความเป็นทูกข์เพราะความแปรปรวน.

ราสี ๓

๑. มิจฉัตตนิยตราสี กองคือความผิดที่แน่นอน
๒. สัมมัตตนิยตราสี กองคือความถูกที่แน่นอน
๓. อนิยตราสี กองคือความไม่แน่นอน.

กังขา ๓

๑. ปรรากอคิดกาลแล้ว สงสัย เคลือบแคลง ไม่ปักใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส
๒. ปรรากอนาคตกาลแล้ว สงสัย เคลือบแคลง ไม่ปักใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส
๓. ปรรากปัจจุบันกาลแล้ว สงสัย เคลือบแคลง ไม่ปักใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส

ข้อที่ไม่ต้องรักษาพระตถาคต ๓ อย่าง

๑. พระตถาคตมีกายสมาจาร บริสุทธี พระตถาคตมิได้มีความประพฤติชั่วทางกายที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า คนอื่น ๆ อย่านำได้รู้ถึงความประพฤติชั่วทางกายของเรา
๒. พระตถาคตมีวจีสมาจารบริสุทธี พระตถาคตมิได้มีความประพฤติชั่วทางวาจาที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า คนอื่น ๆ อย่านำได้รู้ถึงความชั่วทางวาจาของเรา

๓. พระตถาคตมีมโนสมาจารบริสุทธิ์ พระตถาคตมิได้มีความ
ประพฤตชั่วทางใจ ที่พระองค์จะต้องรักษาไว้โดยตั้งพระทัยว่า คนอื่น ๆ
อย่าได้รู้ถึงความประพฤตชั่วทางใจของเรา.

กิญจนะ ๓

๑. รากกิญจนะ เครื่องกังวล คือรากะ
๒. โทสกิญจนะ เครื่องกังวล คือโทสะ
๓. โมหกิญจนะ เครื่องกังวล คือโมหะ.

อัคคี ๓

๑. รากัคคี ไฟคือรากะ
๒. โทสัคคี ไฟคือโทสะ
๓. โมหัคคี ไฟคือโมหะ

อัคคีอีก ๓

๑. อาหุเนยัคคี ไฟคืออาหุเนยยบุคคล
๒. ทักขิณเยัคคี ไฟคือทักขิณเยยบุคคล
๓. คหปตัคคี ไฟคือคฤหบดี.

รูปสังคหะ ๓

๑. สนิทสสนสัปปฏิมรูป รูปที่เห็นได้และกระทบได้
๒. อนิทสสนสัปปฏิมรูป รูปที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้
๓. อนิทสสนอปปปฏิมรูป รูปที่เห็นไม่ได้ ทั้งกระทบไม่ได้.

สังขาร ๓

๑. ปัญญาภิสังขาร อภิสังขาร คือ บุญ
๒. อปฺปัญญาภิสังขาร อภิสังขาร คือ บาป
๓. อเนญชาภิสังขาร อภิสังขาร คือ อเนญชา.

บุคคล ๓

๑. เสกขบุคคล บุคคลผู้ยังต้องศึกษา
๒. อเสกขบุคคล บุคคลผู้ไม่ต้องศึกษา
๓. เนวเสกขานาเสกขบุคคล บุคคลผู้ยัง
ต้องศึกษา ก็ไม่ใช่ ผู้ไม่ต้องศึกษาก็ไม่ใช่.

เถระ ๓

๑. ชาติเถระ พระเถระโดยชาติ
๒. ธรรมเถระ พระเถระโดยธรรม
๓. สมมติเถระ พระเถระโดยสมมติ.

บุญกิริยาวัตถุ ๓

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน
๒. สீลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
๓. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา.

โจทนาวัตถุ ๓

๑. ทิฏฐฐน โจทน์ด้วยได้เห็น
๒. สุตเทน โจทน์ด้วยได้ยินได้ฟัง
๓. ปริสุงกาย โจทน์ด้วยความรังเกียจ.

กามอุบัติ ๓

๑. สัตว์ประเภทที่มีการปรากฏมีอยู่ สัตว์เหล่านั้น ย่อมยังอำนาจ
ให้เป็นไปในกามทั้งหลายที่ปรากฏแล้ว เช่นมนุษย์ เทพบางจำพวก และ
วินิบาตบางจำพวก
๒. สัตว์ประเภทที่นิรมิตกามได้มีอยู่ สัตว์เหล่านั้นนิรมิตแล้วๆ

ย่อมยังอำนาจให้เป็นไปในกามทั้งหลาย เช่นเทพเหล่านิมมานรดี

๓. สัตว์ประเภทที่ผู้อื่นนิรมิตกามให้มียู่ สัตว์เหล่านั้นย่อมยังอำนาจให้เป็นไปในกามที่ผู้อื่นนิรมิตให้แล้ว เช่นเทพเหล่าปรนิมมิตวสวดี.

สุขอุบัติ ๓

๑. สัตว์พวกที่ยังความสุขให้เกิดขึ้น ๆ แล้วยอมอยู่เป็นสุขมียู่ เช่นพวกเทพเหล่าพรหมกายิกา

๒. สัตว์พวกที่อิมเอบบริบูรณ์ถูกต้องด้วยสุขมียู่ สัตว์เหล่านั้น บางคราวเปล่งอุทานในที่ไหน ๆ ว่า สุขหนอ ๆ ดังนี้ เช่นเทพเหล่าอาภัสสรา

๓. สัตว์พวกที่อิมเอบบริบูรณ์ถูกต้องด้วยสุขมียู่ สัตว์เหล่านั้น สันโดษ เสวยความสุขทางจิตอันประณีตเท่านั้น เช่น เทพเหล่าสุภกัณหา.

ปัญญา ๓

๑. เสกขปัญญา ปัญญาที่เป็นของพระเสขะ
๒. อเสกขปัญญา ปัญญาที่เป็นของพระอเสขะ
๓. เนวเสกขานาเสกขปัญญา ปัญญาที่เป็นของพระเสขะก็ไม่ใช่ ของพระอเสขะก็ไม่ใช่.

ปัญญาอีก ๓

๑. จินตามยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการคิด
๒. สุตมยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการฟัง

๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาสำเร็จด้วยการอบรม.

อาวุช ๓

๑. สุตาวัช อาวุช คือการฟัง
๒. ปวิเวกาวัช อาวุช คือความสงบ
๓. ปัญญาวัช อาวุช คือปัญญา.

อินทริย์ ๓

๑. อนุญญัตถัญญัสสามิตินทริย์ อินทริย์ที่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติ
ด้วยคิดว่า เราจักรู้ธรรมที่เรายังไม่รู้
๒. อัญญินทริย์ อินทริย์ คือความรู้
๓. อัญญาตาวิณฑริย์ อินทริย์ในธรรมที่รู้แล้ว.

จักขุ ๓

๑. มังสจักขุ ตาเนื้อ
๒. ทิพยจักขุ ตาทิพย์
๓. ปัญญาจักขุ ตาคือปัญญา.

สิกขา ๓

๑. อธิศีลสิกขา สิกขาคือศีลยิ่ง
๒. อธิจิตตสิกขา สิกขาคือจิตยิ่ง
๓. อธิปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญายิ่ง.

ภาวนา ๓

๑. กายภาวนา การอบรมกาย
๒. จิตตภาวนา การอบรมจิต
๓. ปัญญาภาวนา การอบรมปัญญา.

อนุตตริยะ ๓

๑. ทัสสนานุตตริยะ ความเห็นอย่างยอดเยี่ยม
๒. ปฏิปทานุตตริยะ ความปฏิบัติอย่างยอดเยี่ยม
๓. วิมุตตานุตตริยะ ความพ้นอย่างยอดเยี่ยม.

สมาธิ ๓

๑. สวิตักกวิจารณ์สมาธิ สมาธิที่ยังมีวิตกวิจารณ์
๒. อวิตักกวิจารณ์มัตตสมาธิ สมาธิที่ไม่มีวิตกมีเพียงวิจารณ์
๓. อวิตักกวิจารณ์สมาธิ สมาธิที่ไม่มีวิตกวิจารณ์.

สมาธิอีก ๓

๑. สุธัญญุตสมาธิ สมาธิที่ว่างเปล่า
๒. อนิมิตตสมาธิ สมาธิที่หาnimิตมิได้
๓. อัปป์ลหิตสมาธิ สมาธิที่หาที่ตั้งมิได้.

โสเจยยะ ๓

๑. กายโสเจยยะ ความสะอาดทางกาย
๒. วจีสเจยยะ ความสะอาดทางวาจา
๓. มโนโสเจยยะ ความสะอาดทางใจ.

โมนยยะ ๓

๑. กายโมนยยะ ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางกาย
๒. วจีมोनยยะ ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางวาจา
๓. มโนมोनยยะ ธรรมที่ทำให้เป็นมุนีทางใจ.

โกธัลละ ๓

๑. อายโกธัลละ ความเป็นผู้ฉลาดในเหตุแห่งความเจริญ
๒. อ پایโกธัลละ ความเป็นผู้ฉลาดในเหตุแห่งความเสื่อม
๓. อุปายโกธัลละ ความเป็นผู้ฉลาดในเหตุแห่งความเจริญ
และความเสื่อม.

มทะ ๓

๑. อารอคยมทะ ความเมาในความไม่มีโรค
๒. โยพพนมทะ ความเมาในความเป็นหนุ่มสาว
๓. ชาติมทะ ความเมาในชาติ.

อธิปไตย ๓

๑. อัตตาธิปไตย ความมีตนเป็นใหญ่
๒. โลกาธิปไตย ความมีโลกเป็นใหญ่
๓. ชัมมาธิปไตย ความมีธรรมเป็นใหญ่.

กถาวัตถุ ๓

๑. ปรรรกกาลส่วนอดีต กล่าวถ้อยคำว่า กาลที่ล่วงไปแล้วได้มีแล้วอย่างนี้
๒. ปรรรกกาลส่วนอนาคต กล่าวถ้อยคำว่า กาลที่ยังไม่มาถึง จักมีอย่างนี้
๓. ปรรณากาลส่วนที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าในบัดนี้ กล่าวถ้อยคำว่า กาลส่วนที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าบัดนี้เป็นอยู่อย่างนี้.

วิชา ๓

๑. บุพเพนิวาสนามุสสติญาณ ความรู้จักระลึกชาติในก่อนได้
๒. จุตูปปาตญาณ ความรู้จักกำหนดจุดติและอุบัติ

ของสัตว์ทั้งหลาย

๓. อาสวัชยาญาณ ความรู้จักทำอาสวะให้สิ้นไป.

วิหารธรรม ๓

๑. ทิพพิหาร ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของเทวดา
๒. พรหมวิหาร ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม
๓. อริยวิหาร ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระอริยะ.

ปาฎิหาริยะ ๓

๑. อิทธิปาฎิหาริยะ ฤทธิ์เป็นอัศจรรย์
๒. อาเทศนาปาฎิหาริยะ ดักใจเป็นอัศจรรย์
๓. อนุศาสน์ปาฎิหาริยะ คำสอนเป็นอัศจรรย์.

คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมมีประเภทอย่างละ ๓ เหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงตั้งกายนาไม่ควรแก่งแย่งกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

จบสังคีติหมวด ๓

ว่าด้วยสังคีติหมวด ๔

[๒๒๕] คุก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม ๔ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้ โดยชอบแล้วมีอยู่แล พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนา ไม่พึงแก่งแย่งกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ธรรม ๔ เป็นไฉน. คือ

สติปัฏฐาน ๔

๑. คุก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็น กายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา และ โทมนัส ในโลกเสียได้.

๒. คุก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ได้พิจารณาเห็น เวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา และโทมนัส ในโลกเสียได้.

๓. คุก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็น จิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและ โทมนัสในโลกเสียได้.

๔. คุก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็น ธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌา และโทมนัสในโลกเสียได้.

[๒๓๐] สัมมัตถิยาน ๔

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ยังฉันทะให้
เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต ตั้งใจมั่น เพื่อความไม่
เกิดขึ้นแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลที่ยังไม่เกิด

๒. ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต
ตั้งใจมั่น เพื่อละธรรมที่เป็นบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต
ตั้งใจมั่น เพื่อความเกิดขึ้นแห่งกุศลธรรมที่ยังไม่เกิด

๔. ยังฉันทะให้เกิด พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต
ตั้งใจมั่น เพื่อความตั้งมั่น เพื่อไม่เลือนลาง เพื่อจำเรณูยิ่ง เพื่อความ
ไพบูลย์ เพื่อเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว.

[๒๓๑] อธิธิบาท ๔

๑. ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญ
อธิธิบาท อันประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร

๒. ย่อมเจริญอธิธิบาท อันประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

๓. ย่อมเจริญอธิธิบาท อันประกอบด้วยจิตสมาธิปธานสังขาร

๔. ย่อมเจริญอธิธิบาท อันประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร.

[๒๓๒] ฌาน ๔

๑. ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม
สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติและสุข เกิด
แต่วิเวกอยู่

๒. บรรลุตุดิตยฆาน มีความผ่อนคลายแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอก
ผุดขึ้น เพราะวิตก วิจารณ์สงบไป ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิด
แต่สมาธิอยู่

๓. มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย เพราะ
ปีติสิ้นไป บรรลุตุดิตยฆาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้ฆานนี้
เป็นผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข

๔. บรรลุดุจตุตถฆาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์
และดับโสมนัสโทมนัสก่อน ๆ ได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุสติบริสุทธฺิอยู่.

[๒๓๓] สมาธิภาวนา ๔

๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สมาธิภาวนาที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มาก
แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในทิวฐธรรมมีอยู่.

๒. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สมาธิภาวนาที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มาก
แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความได้เฉพาะซึ่งญาณทัสสนะมีอยู่.

๓. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สมาธิภาวนาที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มาก
แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติและสัมปชัญญะมีอยู่.

๔. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สมาธิภาวนาที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มาก
แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นแห่งอาสวะทั้งหลายมีอยู่.

คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สมาธิภาวนาที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มาก
แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในทิวฐธรรม เป็นโฉน. ภิกษุใน
พระธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฆาน
มีวิตก มีวิจารณ์ ฯลฯ บรรลุดุจตุตถฆานอยู่ สมาธิภาวนานี้อันภิกษุอบรมแล้ว

ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่เป็นสุขในทิวาสธรรม.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สมาธิภาวนาที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความได้เฉพาะซึ่งญาณทัสสนะ เป็นไฉน. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มนสิการอาโลกสัญญา ตั้งสัญญาว่าเป็นเวลากลางวันไว้ กลางวันอย่างไร กลางคืนอย่างนั้น กลางคืนอย่างไร กลางวันอย่างนั้น. มีใจเปิดเผย ไม่มีอะไรหุ้มห่อ อบรมจิตให้มีแสงสว่างด้วยประการฉะนี้ สมาธิภาวนานี้ อันภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความได้เฉพาะซึ่งญาณทัสสนะ.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สมาธิภาวนาที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะเป็นไฉน. เวทนาทั้งหลายย่อมภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รู้แล้วย่อมเกิดขึ้นย่อมตั้งอยู่ย่อมถึงความดับสัญญาทั้งหลาย อันภิกษุรู้แล้ว ย่อมเกิดขึ้น ย่อมตั้งอยู่ ย่อมถึงความดับ วิตกทั้งหลาย อันภิกษุรู้แล้ว ย่อมเกิดขึ้น ย่อมตั้งอยู่ ย่อมถึงความดับ สมาธิภาวนานี้ อันภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สมาธิภาวนาที่ภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อ ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย เป็นไฉน. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีปกติพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานชั้นห้าว่า ดั่งนี้รูป ดั่งนี้ความเกิดขึ้นแห่งรูป ดั่งนี้ความดับแห่งรูป. ดั่งนี้เวทนา... ดั่งนี้สัญญา... ดั่งนี้สังขาร... ดั่งนี้วิญญาณ. ดั่งนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณ ดั่งนี้ความดับแห่งวิญญาณ สมาธิภาวนานี้ อันภิกษุอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความในรูปแห่งอาสวะทั้งหลาย.

[๒๓๔] อัปป์มัญญา ๔

๑. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศ หนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เหมือนกันตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน โดยความเป็นตนในสัตว์ทั้งปวง ด้วยใจประกอบด้วยเมตตาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียนอยู่.

๒. มีใจประกอบด้วยกรุณา ...

๓. มีใจประกอบด้วยมุทิตา...

๔. มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวางแผ่ไปตลอดโลก ทัวสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถานโดยความเป็นคนในสัตว์ทั้งปวง ด้วยใจอันประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบุลย์ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่.

[๒๓๕] อรูป ๔

๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เพราะล่วงเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะดับซึ่งปฏิภมสัญญา เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนาคัตตสัญญา จึงเข้าถึงอากาสนัญจายตนะ ด้วยมโนมติการว่า อากาสนาที่สุดมิได้ ดังนี้อยู่

๒. เพราะล่วงเสียซึ่งอากาสนัญจายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ ด้วยมโนมติการว่า วิญญาณหาที่สิ้นสุดมิได้ ดังนี้อยู่

๓. เพราะล่วงเสียดซึ่งวิญญาณ์ญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงอากิญจัญญายตนะ ด้วยมนสิการว่า น้อยหนึ่งไม่มี ดังนี้อยู่

๔. เพราะล่วงเสียดซึ่งอากิญจัญญายตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงเนวสัจญานาสัจญายตนะอยู่.

[๒๓๖] อปัสเสนะ ๔

๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาแล้วเสพของอย่างหนึ่ง
๒. พิจารณาแล้วอดกลั้นของอย่างหนึ่ง
๓. พิจารณาแล้วเว้นของอย่างหนึ่ง
๔. พิจารณาแล้วบรรเทาของอย่างหนึ่ง.

[๒๓๗] อริยวงศ์

๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้สันโดษด้วยจิรตามมีตามได้และมีปกติกถาวสรวรเสริญความสันโดษด้วยจิรตามมีตามได้ และยอมไม่ถึงการแสวงหาที่ไม่ควร ไม่เหมาะ เพราะเหตุแห่งจิรและไม่ได้จิรก็ไม่เดือดร้อน และได้จิรแล้วก็ไม่เกี่ยวเกาะ ไม่หมกหมุ่น ไม่คิดแน่นอน มีปกติ เห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่กับทั้งไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น ด้วยความสันโดษด้วยจิรตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่น ในสันโดษด้วยจิรนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ของเก้ออันยอดเยี่ยม.

๒. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลายภิกษุยอมเป็นผู้สันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ และมีปกติกถาวสรวรเสริญความสันโดษด้วยบิณฑบาตตามมีตามได้ และยอมไม่ถึงการแสวงหาที่ไม่ควรไม่เหมาะ เพราะเหตุแห่งบิณฑบาตและไม่ได้บิณฑบาตก็ไม่เดือดร้อน และได้บิณฑบาตแล้วก็ไม่เกี่ยวเกาะ

ไม่หมกหมุ่น ไม่ติดแน่น มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่ กับทั้งไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นด้วยความสันโดษ ด้วยบิณฑบาต ตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่น ในสันโดษด้วยบิณฑบาตนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ของเก่าอันยอดเยี่ยม.

๓. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุยอมเป็นผู้สันโดษด้วยเสนาสนะ ตามมีตามได้ และมีสติกล่าวสรรเสริญความสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้ ย่อมไม่ถึงการแสวงหาที่ไม่ควรไม่เหมาะ เพราะเหตุแห่งเสนาสนะ และไม่ได้เสนาสนะก็ไม่เดือดร้อน และได้เสนาสนะ แล้วก็ไม่ใช่เวทีกะ ไม่หมกหมุ่น ไม่ติดแน่น มีปกติเห็นโทษ มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริโภคอยู่ กับทั้งไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นด้วยความสันโดษด้วยเสนาสนะตามมีตามได้นั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่น ในสันโดษด้วยเสนาสนะนั้น ภิกษุนี้เรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ของเก่าอันยอดเยี่ยม.

๔. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุยอมเป็นผู้มีปหานะเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในปหานะ ย่อมเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในภาวนา กับทั้งไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น เพราะความเป็นผู้มีปหานะเป็นที่มายินดี เพราะความยินดีในปหานะ เพราะความเป็นผู้มีภาวนาเป็นที่มายินดี เพราะความยินดีในภาวนานั้น ก็ภิกษุใดเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน มีสัมปชัญญะ มีสติมั่นในปหานะและภาวนานั้น ภิกษุนี้เรียกว่า ผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ของเก่าอันยอดเยี่ยม.

[๒๓๘] ปธาน ๔

๑. สัจวรปธาน เพียรระวัง
๒. ปหานปธาน เพียรละ
๓. ภาวนापธาน เพียรเจริญ
๔. ออนุรักษนาปธาน เพียรรักษา.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็สัจวรปธานเป็นไฉน. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยจักขุแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ที่เมื่อไม่สำรวมแล้ว จะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามก คืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่า รักษาจักขุนทรีย์ ชื่อว่า ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์. ฟังเสียงด้วยโสตแล้ว. ดมกลิ่นด้วยฆานะแล้ว. ลิ้มรสด้วยชีวหาแล้ว. ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว. รู้แจ้งธรรมด้วยใจแล้ว ไม่ถือนิมิต ไม่ถือนุพยัญชนะ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนทรีย์ ที่เมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อกุศลธรรมอันลามกคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำนั้น ชื่อว่า รักษา มโนทรีย์ ชื่อว่า ถึงความสำรวมในมโนทรีย์ นี้เรียกว่า สัจวรปธาน.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ปหานปธานเป็นไฉน. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่รับ ย่อมละเสีย ย่อมบรรเทา ย่อมให้สิ้นไป ย่อมให้ถึงความไม่มีซึ่งกามวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่รับ ย่อมละเสีย ฯลฯ ซึ่งพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่รับ ย่อมละเสีย ฯลฯ ซึ่งวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่รับ ย่อมละเสีย ย่อมบรรเทา ย่อมทำให้สิ้นไป ย่อมให้ถึงความ ไม่มีซึ่งอกุศลธรรมอันลามกที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ นี้เรียกว่า ปหานปธาน.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภวานาปธานเป็นไฉน. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญสติสัมโพชฌงค์ อันอาศัยความสังัดอาศัยความคลายกำหนด อาศัยความดับ น้อมไปเพื่อความสละลง. ย่อมเจริญสัมมวิย-สัมโพชฌงค์. ย่อมเจริญปีติสัมโพชฌงค์. ย่อมเจริญปีสัทธสัมโพชฌงค์. ย่อมเจริญสมาธิสัมโพชฌงค์. ย่อมเจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยความสังัด อาศัยความคลายกำหนด อาศัยความดับ อันน้อมไปเพื่อความสละลงนี้เรียกว่า ภวานาปธาน.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อนุรักษนาปธานเป็นไฉน. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมตามรักษาสมาธินิमित อันเจริญที่เกิดขึ้นแล้ว คือ อัญญิกสัญญา ปุพวกสัญญา วินีตกสัญญา วิจิททกสัญญา อุทฐมาตกสัญญา นี้เรียกว่า อนุรักษนาปธาน.

[๒๓๕] ญาณ ๔

๑. ชัมมญาณ ความรู้ในธรรม
๒. อำนวยญาณ ความรู้ในการคล้อยตาม
๓. ปริจเฉทญาณ ความรู้ในการกำหนด
๔. สัมมตติญาณ ความรู้ในสมมติ.

ญาณอีก ๔

๑. ทุกขญาณ ความรู้ในทุกข์
๒. ทุกขสมุททยญาณ ความรู้ในเหตุให้เกิดทุกข์
๓. ทุกขนิโรธญาณ ความรู้ในการดับทุกข์
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ ความรู้ในการปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

[๒๔๐] องค์แห่งการบรรลุโสดาบัน ๔

๑. สัมปรัสังเสวะ การคบสัตบุรุษ
๒. สัทธัมมัสสวนะ การฟังพระสัทธรรม
๓. โยนิโสมนสิการ การกระทำไว้ในใจโดยแยบคาย
๔. ฐัมมานุสम्मปฏิบัติ การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

[๒๔๑] องค์แห่งพระโสดาบัน ๔

๑. ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้โลก เป็นนายสารถีฝึกบุรุษที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว อันผู้ได้บรรลุพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

๓. เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอย่างแน่นแฟ้นในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม ปฏิบัติชอบ คือคู้บุรุษ ๔ บุรุษบุคคล ๘ นั่นคือ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ควรรับของบูชา เป็นผู้ควรรับของต้อนรับ เป็นผู้ควรรับของทำบุญ เป็นผู้ควรทำอัญชลี เป็นบุญเขตของชาวโลก ไม่มีบุญเขตอื่นยิ่งกว่า

๔. เป็นผู้ประกอบด้วยศีลที่พระอริยเจ้าใคร่แล้ว อันไม่ขาดไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทย อันวิญญูชนสรรเสริญ อันค้นหาและทักขุ ไม่ลุ่มคล้ำแล้ว เป็นไปเพื่อสมาธิ.

[๒๔๒] สามัญญผล ๔

๑. โสดาปัตติผล
๒. สกทาคามิผล
๓. อนาคามิผล
๔. อรหัตผล.

[๒๔๓] ชาติ ๔

๑. ปฐวีชาติ ชาติดิน
๒. อาโปชาติ ชาติน้ำ
๓. เตโชชาติ ชาติไฟ
๔. วาโยชาติ ชาติลม.

[๒๔๔] อาหาร ๔

๑. กวฬิงการาหาร อาหารคือ คำข้าวทั้งหยาบและละเอียด
๒. ผัสสาหาร อาหารคือผัสสะ
๓. มโนสัณฺเจตนาหาร อาหารคือมโนสัณฺเจตนา
๔. วิญญาณาหาร อาหารคือวิญญาณ.

[๒๔๕] วิญญาณฐิติ ๔

๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย วิญญาณที่เข้าถึงซึ่งรูปเมื่อตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ วิญญาณนั้นมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่พำนัก เข้าไปเสพซึ่ง

ความยินดี ย่อมถึงความเจริญ งอกงามไพบูลย์

๒. วิญญาณที่เข้าถึงซึ่งเวทนา...

๓. วิญญาณที่เข้าถึงซึ่งสัญญา...

๔. วิญญาณที่เข้าถึงซึ่งสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ วิญญาณนั้นมีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่พำนัก เข้าไปเสพซึ่งความยินดี ย่อมถึงความเจริญ งอกงาม ไพบูลย์.

[๒๔๖] การถึงอกติ ๔

๑. ฉันทาคติ ถึงความลำเอียงเพราะความรักใคร่
๒. โทสาคติ ถึงความลำเอียงเพราะความโกรธ
๓. โมหาคติ ถึงความลำเอียงเพราะความหลง
๔. ภยาคติ ถึงความลำเอียงเพราะความกลัว.

[๒๔๗] เหตุเกิดขึ้นแห่งตัณหา

๑. ตัณหาเมื่อเกิดแก่ภิกขุ ย่อมเกิดเพราะเหตุแห่งจีวร
๒. ตัณหาเมื่อเกิดแก่ภิกขุ ย่อมเกิดเพราะเหตุแห่งบิณฑบาต
๓. ตัณหาเมื่อเกิดแก่ภิกขุ ย่อมเกิดเพราะเหตุแห่งเสนาสนะ
๔. ตัณหาเมื่อเกิดแก่ภิกขุ ย่อมเกิดเพราะเหตุแห่งความต้องการ
ยิ่งๆ ขึ้นไป

[๒๔๘] ปฏิปทา ๔

๑. ทุกขปฏิปทา ทันทาภิญญา ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า
๒. ทุกขปฏิปทา ขิปปาภิญญา ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว

๓. สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า
๔. สุขาปฏิปทา จิปปาภิญญา ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้เร็ว

[๒๔๙] ปฏิปทาอีก ๔

๑. อักขมา ปฏิปทา ปฏิบัติไม่อดทน
๒. ขมา ปฏิปทา ปฏิบัติอดทน
๓. ทมา ปฏิปทา ปฏิบัติฝึก
๔. สมา ปฏิปทา ปฏิบัติระงับ

[๒๕๐] ธรรมบท ๔

๑. อนภิขณา ความไม่เพ่งเล็ง
๒. อพยาบาท ความไม่พยาบาท
๓. สัมมาสติ ความระลึกชอบ
๔. สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ.

[๒๕๑] ธรรมสมาทาน ๔

๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมสมาทานที่ให้ทุกข์ในปัจจุบันและมีทุกข์เป็นวิบากต่อไปมีอยู่
๒. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมสมาทานที่ให้ทุกข์ในปัจจุบัน แต่มีสุขเป็นวิบากต่อไปมีอยู่
๓. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมสมาทานที่ให้สุขในปัจจุบัน แต่มีทุกข์เป็นวิบากต่อไปมีอยู่

๔. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมสมาทานที่ให้คุณในปัจจุบัน แต่มี
สุขเป็นวิบากต่อไปมีอยู่.

[๒๕๒] ธรรมขั้น ๔

๑. คีลขั้น ๓ หมวดคีล
๒. สมာธิขั้น ๓ หมวดสมาธิ
๓. ปัญญาขั้น ๓ หมวดปัญญา
๔. วิมุตติขั้น ๓ หมวดวิมุตติ

[๒๕๓] พละ ๔

๑. วิริยะพละ กำลังคือ ความเพียร
๒. สติพละ กำลังคือ สติ
๓. สมာธิพละ กำลังคือ สมาธิ
๔. ปัญญาพละ กำลังคือ ปัญญา.

[๒๕๔] อธิฐาน ๔

๑. ปัญญาอธิฐาน อธิฐานคือ ปัญญา
๒. สัจจาธิฐาน อธิฐานคือ สัจจะ
๓. จาคาอธิฐาน อธิฐานคือ จาคะ
๔. อุปสมมาธิฐาน อธิฐานคือ อุปสมะ

[๒๕๕] ปัญหาพยากรณ์ ๔

๑. เอกังสพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้องแก้โดยส่วนเดียว
๒. ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้องย้อนถามแล้วจึงแก้
๓. วิทัชชพยากรณ์ปัญหา ปัญหาที่จะต้องจำแนกแล้วจึงแก้

๔. ฐปณีย์ปัญหา

ปัญหาที่ควรงดเสีย

[๒๕๖] กรรม ๔

๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย กรรมเป็นฝ่ายดำ มีวิบากเป็นฝ่ายดำมีอยู่

๒. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย กรรมเป็นฝ่ายขาว มีวิบากเป็นฝ่ายขาว มีอยู่

๓. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย กรรมเป็นทั้งฝ่ายดำและฝ่ายขาว มีวิบากทั้งฝ่ายดำและฝ่ายขาวมีอยู่

๔. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย กรรมที่ไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมมีอยู่.

[๒๕๗] สัจฉิกรณียธรรม ๔

๑. บุพเพนิวาส

พึงทำให้แจ้งด้วยสติ

๒. การจตุตถและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย

พึงทำให้แจ้งด้วยจักษุ

๓. วิโมกข์แปด

พึงทำให้แจ้งด้วยกาย

๔. ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

พึงทำให้แจ้งด้วยปัญญา.

[๒๕๘] โอมะ ๔

๑. กาโอมะ โอมะคือกาม

๒. ภโอมะ โอมะคือภพ

๓. ทิฏฐโอมะ โอมะคือทิฐิ

๔. อวิชโอมะ โอมะคือวิชา.

[๒๕๘] โยคะ ๔

๑. กามโยคะ โยคะคือกาม
๒. ภวโยคะ โยคะคือภพ
๓. ทิฏฐิโยคะ โยคะคือทิฐิ
๔. อวิชาโยคะ โยคะคืออวิชา.

[๒๖๐] วิสังโยคะ ๔

๑. กามโยควิสังโยคะ ความปราศจากกามโยคะ
๒. ภวโยควิสังโยคะ ความปราศจากภวโยคะ
๓. ทิฏฐิโยควิสังโยคะ ความปราศจากทิฏฐิโยคะ
๔. อวิชาโยควิสังโยคะ ความปราศจากอวิชาโยคะ.

[๒๖๑] คັນถะ ๔

๑. อภิชฌากายคันถะ เครื่องรัดกายคืออภิชฌา
๒. พยาบาทกายคันถะ เครื่องรัดกายคือพยาบาท
๓. สีลัปปตปรามาสกายคันถะ เครื่องรัดกายคือสีลัปปตปรามาส
๔. อิหังสัจจาภินเวสกายคันถะ เครื่องรัดกายคือความเชื่อมั่นว่า
สิ่งนี้เป็นจริง.

[๒๖๒] อูปาทาน ๔

๑. กามูปาทาน ถูม้นกาม
๒. ทิฏฐูปาทาน ถูม้นทิฐิ
๓. สีลัปปตูปาทาน ถูม้นศีลและพรต
๔. อัคตวาทุปาทาน ถูม้นวาทะว่าตน.

[๒๖๓] โยนิ ๔

๑. อันทชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในไข่

๒. ชลาพูชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในครรภ์

๓. สังเสทชโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดในเหงื่อไคล

๔. โอปปาติกโยนิ กำเนิดของสัตว์ที่เกิดผุดขึ้น.

[๒๖๔] การก้าวลงสู่ครรภ์ ๔

สัตว์บางชนิดในโลกนี้ เป็นผู้ไม่รู้สีกตัวก้าวลงสู่ครรภ์มารดา เป็นผู้ไม่รู้สีกตัวอยู่ในครรภ์มารดา เป็นผู้ไม่รู้สีกตัวคลอจากครรภ์มารดา นี่การก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่หนึ่ง.

๒. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ เป็นผู้รู้สีกตัว ก้าวลงสู่ครรภ์มารดา แต่เป็นผู้ไม่รู้สีกตัวอยู่ในครรภ์มารดา เป็นผู้ไม่รู้สีกตัวคลอจากครรภ์มารดา นี่การก้าวลงสู่ครรภ์มารดาข้อที่สอง.

๓. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ เป็นผู้รู้สีกตัวก้าวลงสู่ครรภ์มารดา เป็นผู้รู้สีกตัวอยู่ในครรภ์มารดา แต่เป็นผู้ไม่รู้สีกตัวคลอจากครรภ์มารดา นี่การก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่สาม.

๔. สัตว์บางชนิดในโลกนี้ เป็นผู้รู้สีกตัวก้าวลงสู่ครรภ์มารดา เป็นผู้รู้สีกตัวอยู่ในครรภ์มารดา เป็นผู้รู้สีกตัวคลอจากครรภ์มารดา นี่การก้าวลงสู่ครรภ์ข้อที่สี่.

[๒๖๕] การได้อัตภาพ ๔

๑. การได้อัตภาพที่ตรงกับความจงใจของตนอย่างเดียว ไม่ตรงกับความจงใจของผู้อื่นมีอยู่.

๒. การได้อัตภาพที่ตรงกับความตั้งใจผู้อื่นเท่านั้น ไม่ตรงกับ
ความตั้งใจของตนมีอยู่.
๓. การได้อัตภาพที่ตรงกับความตั้งใจของตนด้วย ตรงกับความ
ตั้งใจของผู้อื่นด้วยมีอยู่.
๔. การได้อัตภาพที่ไม่ตรงกับความตั้งใจของตนทั้งไม่ตรงกับ
ความตั้งใจของผู้อื่นมีอยู่.

[๒๖๖] ทักขิณาวิสูทธิ ๔

๑. ทักขิณาวิสูทธิฝ่ายทายก ไม่บวิสูทธิฝ่ายปลุกาหค
๒. ทักขิณาวิสูทธิฝ่ายปลุกาหค ไม่บวิสูทธิฝ่ายทายก
๓. ทักขิณาไม่บวิสูทธิทั้งฝ่ายทายก ทั้งฝ่ายปลุกาหค
๔. ทักขิณาที่บวิสูทธิทั้งฝ่ายทายก ทั้งฝ่ายปลุกาหค.

[๒๖๗] สังคหัตถุ ๔

๑. ทาน การให้เป็น
๒. ปิยวัชชะ เจรจาวาจาที่อ่อนหวาน
๓. อัตถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์
๔. สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอต้นเสมอปลาย

[๒๖๘] อนริยโวหาร ๔

๑. มุสาวาท พุดเท็จ
๒. ปิสุณาวาจา พุดส่อเสียด
๓. ผรุสวาจา พุดคำหยาบ
๔. สัมผัสปลลาปา พุดเพื่อเจ้า.

[๒๖๕] อริยโฆหาร ๔

๑. มุสาวทา เวมณี เว้นจากพูดเท็จ
๒. ปิสุณาย วาจา เวมณี เว้นจากพูดส่อเสียด
๓. ผรุสาย วาจา เวมณี เว้นจากพูดคำหยาบ
๔. สัมผัสปลาปา เวมณี เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ.

[๒๗๐] อนริยโฆหารอีก ๔

๑. อทิฏฺเฐ ทิฏฺฐวาทิตา เมื่อไม่เห็นพูดว่าได้เห็น
๒. อสฺสุเต สุตวาทิตา เมื่อไม่ได้ยินพูดว่าได้ยิน
๓. อมฺมุเต มุตวาทิตา เมื่อไม่ได้ทราบพูดว่าได้ทราบ
๔. อวิญฺญาเต วิญฺญาตวาทิตา เมื่อไม่รู้พูดว่าารู้

[๒๗๑] อริยโฆหาร อีก ๔

๑. อทิฏฺเฐ ทิฏฺฐวาทิตา เมื่อไม่เห็นพูดว่าได้เห็น
๒. อสฺสุเต สุตวาทิตา เมื่อไม่ได้ยินพูดว่าได้ยิน
๓. อมฺมุเต มุตวาทิตา เมื่อไม่ได้ทราบพูดว่าได้ทราบ
๔. อวิญฺญาเต วิญฺญาตวาทิตา เมื่อไม่รู้พูดว่าารู้

[๒๗๒] อนริยโฆหารอีก ๔

๑. ทิฏฺเฐ อทิฏฺฐวาทิตา เมื่อได้เห็นพูดว่าไม่เห็น
๒. สฺสุเต อสฺสุตวาทิตา เมื่อได้ยินพูดว่าไม่ได้ยิน
๓. มฺมุเต อมฺมุตวาทิตา เมื่อได้ทราบพูดว่าไม่ได้ทราบ
๔. วิญฺญาเต วิญฺญาตวาทิตา เมื่อรู้พูดว่าไม่รู้.

[๒๗๓] อริยโฆหารอีก ๔

๑. ทิฏฺฐเจ ทิฏฺฐจาวาทิตา เมื่อได้เห็นพุดว่าได้เห็น
๒. สุเต สุตวาทิตา เมื่อได้ยินพุดว่าได้ยิน
๓. มุเต มุตวาทิตา เมื่อได้ทราบพุดว่าได้ทราบ
๔. วิญฺญาเต วิญฺญาตวาทิตา เมื่อรู้พุดว่ารู้.

[๒๗๔] บุคคล ๔

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน เป็นผู้ชวนชวายนในการประกอบเหตุเป็นเครื่องทำตนให้เดือดร้อน.
๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน เป็นผู้ชวนชวายนในการประกอบเหตุเป็นเครื่องทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน.
๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน เป็นผู้ชวนชวายนในการประกอบเหตุเป็นเครื่องทำตนให้เดือดร้อนด้วย เป็นผู้ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน เป็นผู้ชวนชวายนในการประกอบเหตุ เป็นเครื่องทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนด้วย.
๔. บุคคลบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้ทำตนให้เดือดร้อน ไม่เป็นผู้ชวนชวายนในการประกอบเหตุ เป็นเครื่องทำตนให้เดือดร้อนด้วย เป็นผู้ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ไม่เป็นผู้ชวนชวายนในการประกอบเหตุเป็นเครื่องทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนด้วย เขาไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน เป็นผู้หายหิว ดับสนิท เยือกเย็น เสวยความสุข มีตนเป็นเสมือนพรหมอยู่ในปัจจุบัน.

[๒๗๕] บุคคลอีก ๔

๑. บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น.
๒. บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน.
๓. บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตน ไม่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ผู้อื่น.
๔. บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนด้วย เพื่อประโยชน์ผู้อื่นด้วย.

[๒๗๖] บุคคลอีก ๔

๑. ตโม ตมปรายโน ผู้มืดมา มืดไป
๒. ตโม โขติปรายโน ผู้มืดมา สว่างไป
๓. โขติ ตมปรายโน ผู้สว่างมา มืดไป
๔. โขติ โขติปรายโน ผู้สว่างมา สว่างไป

[๒๗๗] บุคคลอีก ๔

๑. สมณอจละ เป็นสมณะ ผู้ไม่หวั่นไหว
๒. สมณปทุมะ เป็นสมณะ เปรียบด้วยดอกบัวหลวง
๓. สมณปุลนทริกะ เป็นสมณะ เปรียบด้วยดอกบัวขาว
๔. สมณสุ สมณสุขุมาละ เป็นสมณะ ผู้ละเอียดอ่อน

ในสมณะทั้งหลาย

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม ๔ เหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกันพึงสังคายนา ไม่พึงแก่งแย่งกันใน

ธรรมนั้น การที่พรหมจรรย์นี้ พึงยั่งยืน ตั้งอยู่นาน นั้นพึงเป็นไปเพื่อ
ประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่โลก
เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

จบสังคีติหมวด ๔

ว่าด้วยสังคีติหมวด ๕

[๒๗๘] ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม ๕ อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้โดย
ชอบแล้วมีอยู่แล พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนาในธรรมนั้น ฯลฯ
เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย ฯ
ธรรม ๕ เป็นไฉน. คือ

ขั้น ๕

๑. รูปขั้น กงรูป
๒. เวทนาขั้น กงเวทนา
๓. สัญญาขั้น กงสัญญา
๔. สังขารขั้น กงสังขาร
๕. วิญญาณขั้น กงวิญญาณ.

[๒๗๙] อุปาทานขั้น ๕

๑. รูปอุปาทานขั้น กงยึดถือรูป
๒. เวทณุอุปาทานขั้น กงยึดถือเวทนา
๓. สัญญูปาทานขั้น กงยึดถือสัญญา
๔. สังขารูปาทานขั้น กงยึดถือสังขาร
๕. วิญญาณูปาทานขั้น กงยึดถือวิญญาณ.

[๒๘๐] กามคุณ ๕

๑. รูปที่จะพึงรู้แจ้งได้ด้วยจักขุ ซึ่งนำปรารถนา นำใคร นำชอบใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด.
๒. เสียงที่จะพึงรู้แจ้งได้ด้วยหู.
๓. กลิ่นที่จะพึงรู้แจ้งได้ด้วยจมูก.
๔. โผฏฐัพพะที่จะพึงรู้แจ้งได้ด้วยกาย ซึ่งนำปรารถนา นำใคร นำชอบใจ นำรัก ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด.

[๒๘๑] กติ ๕

๑. นირยะ นรค
๒. ตีรัจฉายโยนิ กำเนิดเดียวรณาน
๓. เปตติวิสัย ภูมิแห่งเปรต
๔. มนุสสะ มนุษย์
๕. เทวะ เทวดา.

[๒๘๒] มัจฉริยะ ๕

๑. อวาสมัจฉริยะ ตระหนี่ที่อยู่
๒. กุลมัจฉริยะ ตระหนี่สกุล
๓. ลากมัจฉริยะ ตระหนี่ลาก
๔. วัฒนมัจฉริยะ ตระหนี่วรรณะ
๕. ทัมมมัจฉริยะ ตระหนี่ธรรม.

[๒๘๓] นีวรณ ๕

๑. กามฉันทะ ความพอใจ
๒. พยาบาท ความพยาบาท

๑. ถีนมิทตะ ความมีจิตหุดห่อและเคลิบเคลิ้ม
๔. อุทัจจกุกุจจะ ความฟุ้งซ่านและรำคาญ
๕. วิจิกิจฉา ความสงสัย

[๒๘๔] โอรัมภาคียสังโยชน์ ๕

๑. สักกายทิฏฐิ ความเห็นเป็นเหตุถือตัวถือตน
๒. วิจิกิจฉา ความสงสัย
๓. สीलัปปตปรามาส ความเชื่อถือด้วยศีล หรือพรต
๔. กามฉันทะ ความพอใจในกาม
๕. พยาบาท ความคิดแก้แค้นผู้อื่น

[๒๘๕] อุทัมภาคียสังโยชน์ ๕

๑. รูปราคะ ความติดใจในรูป
๒. อรูปราคะ ความติดใจในอรูป
๓. มานะ ความถือตัว
๔. อุทัจจจะ ความคิดพาล่าน
๕. อวิชา ความไม่รู้.

[๒๘๖] ลิกขาบท ๕

๑. ปาณาติปาตา เวมณี เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทานา เวมณี เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์
๓. กามเมสุมิจฉาจารา เวมณี เจตนางดเว้นจากการประพฤติดิิด
ในกาม
๔. มุสาวาทา เวมณี เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ
๕. สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวมณี เจตนางดเว้นจากการดื่ม

นำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็น

ที่ตั้งแห่งความประมาท.

[๒๘๓] อภัพพฐาน ๕

๑. ภิกษุชินาสพไม่สามารถที่จะแกล้างปลงสัตว์จากชีวิต
๒. ภิกษุชินาสพไม่สามารถที่จะลักทรัพย์อันเป็นส่วนแห่งความเป็นขโมย
๓. ภิกษุชินาสพไม่สามารถที่จะเสพเมถุนธรรม
๔. ภิกษุชินาสพไม่สามารถที่จะพูดเท็จทั้งที่รู้อยู่
๕. ภิกษุชินาสพไม่สามารถที่จะกระทำการสังสม บริโภคกามเหมือนเมื่อครั้งยังเป็นคฤหัสถ์อยู่.

[๒๘๔] พยสนะ ๕

๑. ญาติพยสนะ ความฉิบหายแห่งญาติ
๒. โภคพยสนะ ความฉิบหายแห่งโภค
๓. โรคพยสนะ ความฉิบหายเพราะโรค
๔. สीलพยสนะ ความฉิบหายแห่งศีล
๕. ทิฏฐิพยสนะ ความฉิบหายแห่งทิฏฐิ.

คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะเหตุที่ญาติฉิบหายก็ดี เพราะเหตุที่โภคะฉิบหายก็ดี เพราะเหตุที่ฉิบหายเพราะโรคก็ดี สัตว์ทั้งหลาย ย่อมจะไม่เข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก. แต่เพราะเหตุที่ศีลพินาศ หรือเพราะเหตุที่ทิฏฐิพินาศ สัตว์ทั้งหลายย่อมจะเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก.

[๒๘๕] สัมปทา ๕

๑. ญาติสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยญาติ

๒. โภคสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยโภคะ

๓. อโรคยสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความไม่มีโรค

๔. สีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยสีล

๕. ทิฏฐีสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะเหตุแห่งญาติสัมปทาก็ดี เพราะเหตุแห่งโภคสัมปทาก็ดี เพราะเหตุแห่งอโรคยสัมปทาก็ดี สัตว์ทั้งหลาย ย่อมจะไม่เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก. แต่เพราะเหตุสีลสัมปทา หรือ เพราะเหตุแห่งทิฏฐีสัมปทา สัตว์ทั้งหลายจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก.

[๒๕๐] โทษแห่งศีลวิบัติ ๕

๑. ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย คนทุศีลมีศีลวิบัติในโลกนี้ ย่อมเข้าถึงความเสื่อมแห่งโภคใหญ่ซึ่งมีความประมาทเป็นเหตุ นี่โทษแห่งศีลวิบัติของคนทุศีลข้อที่หนึ่ง.

๒. เกียรติศัพท์อันเสียหายของคนทุศีลมีศีลวิบัติย่อมระบือไป นี่โทษแห่งศีลวิบัติของคนทุศีลข้อที่สอง.

๓. คนทุศีลมีศีลวิบัติเข้าไปหาบริษัทใด ๆ คือ ชัตตยบริษัท พราหมณบริษัท คฤหบดีบริษัท หรือสมณบริษัท เป็นผู้ไม่แก่กล้าล้ำเป็นคนเก้อเงินเข้าไปหา นี่โทษแห่งศีลวิบัติของคนทุศีลข้อที่สาม.

๔. คนทุศีลมีศีลวิบัติย่อมเป็นคนหลงทำกาละ นี่โทษแห่งศีลวิบัติของคนทุศีลข้อที่สี่.

๕. คนทุศีลมีศีลวิบัติ ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก นี่โทษแห่งศีลวิบัติของคนทุศีลข้อที่ห้า.

[๒๕๑] อานิสงส์แห่งศีลสมบัติ ๕

๑. คุณก่อน ผู้มีอายุทั้งหลาย คนมีศีลถึงพร้อมด้วยศีลในโลกนี้ ย่อมประสบกองแห่งโภคใหญ่ ซึ่งมีความไม่ประมาณเป็นเหตุ นี้อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของคนมีศีลข้อที่หนึ่ง.

๒. เกียรติศัพท์ที่ดั่งงามของคนมีศีล ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล ย่อมระบือไป นี้เป็นอานิสงส์ของศีลสมบัติของคนมีศีลข้อที่สอง.

๓. คนมีศีลถึงพร้อมแล้วด้วยศีล เข้าไปหาบริษัทใด ๆ ก็คือ ชักติยบริษัท พราหมณบริษัท คฤหบดีบริษัท หรือสมณบริษัท เป็นผู้แก่แล้วกล้าไม่เก้อเงินเข้าไปหา นี้อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของคนมีศีลข้อที่สาม.

คนมีศีลถึงพร้อมแล้วด้วยศีล ย่อมเป็นผู้ไม่หลงทำกาละ นี้ อานิสงส์ของศีลสมบัติของคนมีศีลข้อที่สี่.

๕. คนมีศีลถึงพร้อมแล้วด้วยศีล ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก นี้อานิสงส์แห่งศีลสมบัติของคนมีศีลข้อที่ห้า.

[๒๕๒] ธรรมสำหรับโจทก์ ๕

คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อันภิกษุผู้เป็นโจทก์ที่ประสงค์จะโจทผู้อื่น พึงตั้งธรรม ๕ ประการไว้ในภายในแล้ว จึงโจทผู้อื่น คือ

๑. เราจักกล่าวโดยกาลอันสมควร จักไม่กล่าวโดยกาลอันไม่ควร

๒. เราจักกล่าวด้วยคำจริง จักไม่กล่าวด้วยคำไม่จริง

๓. เราจักกล่าวด้วยคำอ่อนหวาน จักไม่กล่าวคำหยาบ

๔. เราจักกล่าวด้วยคำที่ประกอบด้วยประโยชน์ จักไม่กล่าวด้วยคำที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๕. เราจักกล่าวด้วยเมตตาจิต จักไม่กล่าวด้วยมีโทสะในภายใน.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย อันภิกษุผู้เป็นโจทก์ที่ประสงค์จะโจทผู้อื่น
พึงตั้งธรรม ๕ ประการนี้ไว้ในภายในแล้ว จึงโจทผู้อื่น.

[๒๕๓] องค์แห่งความเพียร ๕

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มิศรัทธา
เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ
เสด็จไปได้แล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดา
ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้จำแนกพระธรรม

๒. เป็นผู้มิอาพาธน้อย มีทุกข์น้อย ประกอบด้วยเตโชธาตุอันมี
วิบากเสมอกัน ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก เป็นอย่างกลาง ๆ ควรแก่ความเพียร

๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เปิดเผยตนตามเป็นจริงในพระ-
ศาสดา หรือสพรหมจารีที่เป็นวิญญูชนทั้งหลาย

๔. เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อจะละอกุศลธรรม เพื่อจะยัง
กุศลธรรมให้ถึงพร้อมเป็นผู้มีกำลังใจ มีความบากบั่นไม่ทอดธุระในบรรดา
ธรรมที่เป็นกุศล

๕. เป็นผู้มิปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่เห็นเกิดและดับอัน
ประเสริฐชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ.

[๒๕๐] สุทธาวาส ๕

๑. อวิหา
๒. อตัปปา
๓. สุทัสสา
๔. สุทัสสี
๕. อกนิฏฐา.

[๒๕๕] พระอนาคามี ๕

๑. อันตราปรินิพพายี ผู้ที่จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง
๒. อุปหัจจปรินิพพายี ผู้ที่จะปรินิพพานต่อเมื่ออายุพ้นกึ่งแล้ว
๓. อสังขารปรินิพพายี ผู้ที่จะปรินิพพานไม่ต้องใช้ความเพียรนัก
๔. สสังขารปรินิพพานยิ ผู้ที่จะปรินิพพานด้วยต้องใช้ความเพียร
๕. อุทธังโธโต อภิญญาญาณิ ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่ชั้นนอกนิพภูภพ.

[๒๕๖] เจโตจีลา ตะปุ๊กใจ ๕

๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเคลือบ-
แคลงสงสัย ไม่เชื่อแน่ ไม่เลื่อมใสในพระศาสนา. จิตของภิกษุผู้เคลือบแคลง
สงสัย ไม่เชื่อแน่ ไม่เลื่อมใสในพระศาสนา ย่อมไม่น้อมไป เพื่อความเพียร
เพื่อความประกอบเนื่องๆ เพื่อความกระทำเป็นไปติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่
ตั้งมั่น ความที่จิตของภิกษุไม่น้อมไป เพื่อความเพียร เพื่อความประกอบ
เนื่องๆ เพื่อความกระทำเป็นไปติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น นี้เป็นตะปุ
ปักใจข้อที่หนึ่ง.

๒. ภิกษุยอมเคลือบแคลงในพระธรรม.

๓. ภิกษุยอมเคลือบแคลงในพระสงฆ์.

๔. ภิกษุยอมเคลือบแคลง สงสัยในสิกขา.

๕. ภิกษุเป็นผู้โกรธขัดเคือง มีจิตอันโทสะกระทบแล้ว มีจิตเป็น
เสมือนตะปุในสพรหมจารีทั้งหลาย. จิตของภิกษุผู้โกรธขัดเคือง มีจิต
อันโทสะกระทบแล้ว มีจิตเสมือนตะปุในสพรหมจารีทั้งหลาย ย่อมไม่
น้อมไป เพื่อความเพียร เพื่อความประกอบเนื่องๆ เพื่อความกระทำ

เป็นไปติดต่อกัน เพื่อความเพียรตั้งมั่น ความที่จิตของภิกษุไม่เสื่อมไป เพื่อความเพียร เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความกระทำเป็นไปติดต่อกัน เพื่อความเพียรตั้งมั่น นี่เป็นตะปูปักใจข้อที่ห้า.

[๒๕๓] วินิพันธา ความผูกพันใจ ๕

๑. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความกระวนกระวาย ความทะยานอยาก ในกามทั้งหลาย. ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุใดเป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด ความพอใจ ความรัก ความกระหาย ความกระวนกระวาย ความทะยานอยาก ในกามทั้งหลาย จิตของภิกษุนั้นย่อมไม่เสื่อมไป เพื่อความเพียร เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความกระทำเป็นไปติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ความที่จิตของภิกษุไม่เสื่อมไป เพื่อความเพียร เพื่อความประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความกระทำเป็นไปติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น นี่ความผูกพันใจข้อที่หนึ่ง.

๒. ภิกษุเป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด...ในกาย...

๓. ภิกษุเป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัด...ในรูป...

๔. ภิกษุบริโภคอิมหันตพอกแก่ความต้องการแล้ว ประกอบความสุขในการนอน ความสุขในการเอนข้าง ความสุขในการหลับ...

๕. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุประพฤติพรหมจรรย์ ปรรตนา หมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า เราจักเป็นเทพเจ้า หรือเป็นเทพองค์ใดองค์หนึ่งด้วย สีล พรต ตบะ หรือ พรหมจรรย์นี้ ดังนี้. ภิกษุใด ประพฤติพรหมจรรย์ปรรตนาหมู่เทพหมู่ใดหมู่หนึ่งว่า เราจักเป็นเทพเจ้า หรือเป็น

เทพองค์ใดองค์หนึ่ง ด้วยศีล พรต ตบะ หรือพรหมจรรย์นี้ จิตของภิกษุ
นั้นย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อความประกอบเนื่องๆ เพื่อความ
กระทำเป็นไปติดต่อกัน เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่น ความที่จิตของภิกษุไม่น้อมไป
เพื่อความเพียร เพื่อความประกอบเนื่องๆ เพื่อความกระทำเป็นไปติดต่อกัน
เพื่อความเพียรตั้งมั่น นี้ความผูกพันใจข้อที่ห้า.

[๒๙๘] อินทรีย์ ๕

๑. จักขุอินทรีย์ อินทรีย์ คือ ตา
๒. โสตอินทรีย์ อินทรีย์ คือ หู
๓. ฆานินอินทรีย์ อินทรีย์ คือ จมูก
๔. ชิวหินอินทรีย์ อินทรีย์ คือ ลิ้น
๕. กายอินทรีย์ อินทรีย์ คือ กาย.

[๒๙๙] อินทรีย์อีก ๕

๑. สุขินอินทรีย์ อินทรีย์ คือ สุข
๒. ทุกขินอินทรีย์ อินทรีย์ คือ ทุกข์
๓. โสมนัสอินทรีย์ อินทรีย์ คือ โสมนัส
๔. โทมนัสอินทรีย์ อินทรีย์ คือ โทมนัส
๕. อุเปกขินอินทรีย์ อินทรีย์ คือ อุเบกขา.

[๓๐๐] อินทรีย์อีก ๕

๑. สัทธินอินทรีย์ อินทรีย์ คือ สัทธา
๒. วิริยอินทรีย์ อินทรีย์ คือ วิริยะ
๓. สตินอินทรีย์ อินทรีย์ คือ สติ

๔. สมาธิในทริย อินทริย คือ สมาธิ

๕. ปัญญินทริย อินทริย คือ ปัญญา.

[๓๐๑] นิสสารณียธาตุ ๕

๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มนสิการถึงกามทั้งหลาย จิตย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่พันวิเศษในเพราะกามทั้งหลาย แต่เมื่อเธอมนสิการถึงเนกขัมมะอยู่แล จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ พันวิเศษในเพราะเนกขัมมะ จิตของเธอนั้นไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ออกดีแล้ว พันวิเศษดีแล้ว พรากแล้วจากกามทั้งหลาย และเธอพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุเดือดร้อน กระทบกระวาย ซึ่งมีกามเป็นปัจจัยเกิดขึ้น เธอยอมไม่เสวยเวทนานั้น ข้อนี้กล่าวได้ว่าเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามทั้งหลาย.

๒. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก เมื่อภิกษุมนสิการถึงความพยายามอยู่ จิตย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่พันวิเศษในเพราะความพยายาม แต่เมื่อเธอมนสิการถึงความไม่พยายามอยู่แล จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ พันวิเศษในเพราะความไม่พยายาม จิตของเธอนั้นไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ออกดีแล้ว พันวิเศษดีแล้ว พรากแล้วจากความพยายาม และ เธอพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย อันเป็นเหตุเดือดร้อน กระทบกระวาย ซึ่งมีความพยายามเป็นปัจจัยเกิดขึ้น เธอยอมไม่เสวยเวทนานั้น ข้อนี้กล่าวได้ว่าเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งความพยายาม.

๓. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก เมื่อภิกษุมนสิการถึงความเบียดเบียนอยู่ จิตย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่พันวิเศษในเพราะความเบียดเบียน แต่เมื่อเธอมนสิการถึงความไม่เบียดเบียนอยู่แล

จิตย่อมแล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ พันวิเศษในเพราะความไม่เบียดเบียน
จิตของเธอนั้น ไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ออกดีแล้ว พันวิเศษดีแล้ว พรากแล้ว
จากความเบียดเบียน และเธอพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลาย อันเป็นเหตุ
เดือดร้อนกระวนกระวาย ซึ่งมีความเบียดเบียนเป็นปัจจัยเกิดขึ้น และเธอ
ย่อมไม่เสวยเวทนานั้น ข้อนี้กล่าวได้ว่า เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งความ
เบียดเบียน.

๔. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก เมื่อภิกษุมนสิการถึงรูป
ทั้งหลายอยู่ จิตย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่พันวิเศษใน
เพราะรูปทั้งหลาย แต่เมื่อเธอมนสิการถึงรูปอยู่แล จิตย่อมแล่นไป
เลื่อมใส ตั้งอยู่ พันวิเศษในเพราะรูป จิตของเธอนี้ไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว
ออกดีแล้ว พันวิเศษดีแล้ว พรากแล้วจากรูปทั้งหลาย และเธอพ้นแล้ว
จากอาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุเดือดร้อน กระวนกระวาย ซึ่งมีรูปเป็น
ปัจจัยเกิดขึ้น เธอย่อมไม่เสวยเวทนานั้น ข้อนี้กล่าวได้ว่า เป็นเครื่อง
สลัดออกซึ่งรูปทั้งหลาย.

คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก เมื่อภิกษุมนสิการถึงกาย
ของตนอยู่ จิตย่อมไม่แล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่พันวิเศษในเพราะ
กายของตน แต่เมื่อเธอมนสิการถึงความดับแห่งกายของตนอยู่แล จิตย่อม
แล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ พันวิเศษในเพราะความดับแห่งกายของตน จิต
ของเธอนั้น ไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ออกดีแล้ว พันวิเศษดีแล้ว พรากแล้ว
จากกายของตน และเธอพ้นแล้วจากอาสวะทั้งหลายอันเป็นเหตุเดือดร้อน
กระวนกระวาย ซึ่งมีกายของตนเป็นปัจจัยเกิดขึ้น เธอย่อมไม่เสวยเวทนา
นั้น ข้อนี้กล่าวได้ว่า เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกายของตน.

[๓๐๒] วิมุตตายนะ ๕

๑. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระศาสดา หรือ เพื่อนสพรหมจรรย์รูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งควรแก่ตำแหน่งครู ย่อมแสดงธรรมแก่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้. ภิกษุนั้นรู้แจ้งอรรถ และรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น โดยประการที่พระศาสดา หรือเพื่อนสพรหมจรรย์รูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งควรแก่ตำแหน่งครู แสดงแก่เธอ. ความปราโมทย์ย่อมเกิดแก่เธอผู้รู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ความอิมใจย่อมเกิดแก่เธอผู้ปราโมทย์แล้ว กายของเธอผู้มีใจประกอบด้วยปีติ ย่อมสงบระงับเธอผู้มีกายสงบระงับแล้ว ย่อมเสวยความสุข จิตของเธอผู้มีความสุข ย่อมตั้งมั่น นี้แดนวิมุตติข้อที่หนึ่ง

๒. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก พระศาสดา หรือเพื่อนสพรหมจรรย์รูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งควรแก่ตำแหน่งครู ไม่ได้แสดงธรรมแก่ภิกษุเลย แต่เธอแสดงธรรมตามที่ได้ฟังแล้วตามที่ได้เรียนแล้วแก่คนอื่น ๆ โดยพิสดาร ...

๓. เธอกระทำการสาธยายธรรม ตามที่ได้ฟังแล้วตามที่ได้เรียนแล้วโดยพิสดาร ฯลฯ

๔. เธอตรึกตรองด้วยใจ พงตามด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ได้ฟังแล้วตามที่ได้เรียนแล้ว ฯลฯ

๕. แต่ว่า เธอเรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยดี ทำไว้ในใจด้วยดี ไคร่ครวญด้วยดี ทางตลอดด้วยดี ด้วยปัญญา. ภิกษุนั้นย่อมรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น โดยประการที่ได้เรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งด้วยดี ทำไว้ในใจด้วยดี ไคร่ครวญด้วยดี ทางตลอดด้วยดี ด้วยปัญญา. ความปราโมทย์ย่อมเกิดแก่เธอผู้รู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรม ความ

อิมใจยอมเกิดแก่เธอผู้ปราโมทย์แล้ว กายของเธอผู้มีใจประกอบด้วยปีติ
ยอมสงบระงับ เธอผู้มีกายสงบระงับแล้ว ย่อมเสวยความสุข จิตของเธอ
ผู้มีความสุข ย่อมตั้งมั่น นี่แดนวิมุตติข้อที่ห้า.

[๓๐๓] สัจญาที่ควรเจริญเพื่อความหลุดพ้นมี ๕ อย่าง

๑. อนิจจสัจญา ความสำคัญหมายในสังขารว่าเป็นของไม่เที่ยง
๒. อนิจเจ ทุกขสัจญา ความสำคัญหมายในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่า
เป็นทุกข์
๓. ทุกเข อนัตตสัจญา ความสำคัญหมายในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่า
ไม่ใช่ตัวตน
๔. ปหานสัจญา ความสำคัญหมายในปหานะ
๕. วิราคสัจญา ความสำคัญหมายในการคลายกำหนด

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ เหล่านี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้
ทรงรู้ทรงเห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้โดย
ชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดก็เดียว พึงสังคายนา ไม่พึงโต้แย้งในธรรมนั้น
การที่พรหมจรรย์นี้ยังยืนตั้งอยู่ตลอดกาลนานนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์
แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่
ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย.

จบสังคีติหมวด ๕

ว่าด้วยสังคีติหมวด ๖

[๓๐๔] คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวด ๖ พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงรู้ทรงเห็นเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ตรัสไว้ชอบแล้วแล พวกเราทั้งหมด ฟังสังคายนา ไม่ฟังโต้แย้งกันในธรรมนั้น การที่พรหมจรรย์นี้ยังยืนตั้งอยู่ตลอดกาลนานนั้น ฟังเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ๖ เป็นไฉน.

อายตนะภายใน ๖

๑. จักขายตนะ อายตนะ คือ ตา
๒. โสทายตนะ อายตนะ คือ หู
๓. ฆานายตนะ อายตนะ คือ จมูก
๔. ชิวหายตนะ อายตนะ คือ ลิ้น
๕. กายายตนะ อายตนะ คือ กาย
๖. มนายตนะ อายตนะ คือ ใจ.

[๓๐๕] อายตนะภายนอก ๖

๑. รูปรายตนะ อายตนะ คือ รูป
๒. สัททายตนะ อายตนะ คือ เสียง
๓. คันธายตนะ อายตนะ คือ กลิ่น
๔. รสอายตนะ อายตนะ คือ รส

๕. โภฏฐัพพายตนะ อายตนะ คือ โภฏฐัพพะ

๖. ัมมายตนะ อายตนะ คือ ธรรม.

[๓๐๖] วิญญาณกาย คือ การประชุมวิญญาณ ๖

๑. จักขุวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางตา

๒. โสทวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางหู

๓. ฆานวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางจมูก

๔. ชิวหาวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางลิ้น

๕. กายวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางกาย

๖. มโนวิญญาณ ความรู้อารมณ์ทางใจ.

[๓๐๗] ผัสสกาย การประชุมผัสสะ ๖

๑. จักขุสัมผัส ความถูกต้องอาศัยตา ฯลฯ ๖. มโนสัมผัส

ความถูกต้องอาศัยใจ.

[๓๐๘] เวทนากาย การประชุมเวทนา ๖

๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้องอาศัยตา

ฯลฯ ๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา เวทนาที่เกิดแต่ความถูกต้องอาศัยใจ.

[๓๐๙] สัตถุกาย การประชุมสัตถุ ๖

๑. รูปสัตถุ สัตถุที่มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ ๖. ัมมสัตถุ

สัตถุที่มีธรรมเป็นอารมณ์.

[๓๑๐] สัตถเจตนา กาย การประชุมแห่งสัตถเจตนา ๖

๑. รูปสัตถเจตนา ความจงใจที่มีรูปเป็นอารมณ์ ฯลฯ ๖. ธรรม-
สัตถเจตนา ความจงใจที่มีธรรมเป็นอารมณ์.

[๓๑๑] ตัณหากาย การประชุมตัณหา ๖

๑. รูปตัณหา ตัณหาเกิดขึ้นเพราะมีรูปเป็นอารมณ์
๒. สัททตัณหา ตัณหาเกิดขึ้นเพราะมีเสียงเป็นอารมณ์
๓. คันธตัณหา ตัณหาเกิดขึ้นเพราะมีกลิ่นเป็นอารมณ์
๔. รสตัณหา ตัณหาเกิดขึ้นเพราะมีรสเป็นอารมณ์
๕. โผฏฐัพพตัณหา ตัณหาเกิดขึ้นเพราะมีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์
๖. ธรรมตัณหา ตัณหาเกิดขึ้นเพราะมีธรรมเป็นอารมณ์.

[๓๑๒] อकारวะ ความไม่เคารพ ๖

๑. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ไม่
เคารพ ไม่ยำเกรงในพระศาสดาอยู่
๒. เป็นผู้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรงในพระธรรมอยู่
๓. เป็นผู้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรงในพระสงฆ์อยู่
๔. เป็นผู้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรงในสิกขาอยู่
๕. เป็นผู้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรงในความไม่ประมาทอยู่
๖. เป็นผู้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรงในปฏิสันถารอยู่.

[๓๑๓] สकारวะ ความเคารพ ๖

๑. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้เคารพ
ยำเกรงในพระศาสดาอยู่
๒. เป็นผู้เคารพยำเกรงในพระธรรมอยู่
๓. เป็นผู้เคารพยำเกรงในพระสงฆ์อยู่

๔. เป็นผู้เคาะพยำเกรงในสิกขาอยู่
๕. เป็นผู้เคาะพยำเกรงในความไม่ประมาทอยู่
๖. เป็นผู้เคาะพยำเกรงในการปฏิสังขารอยู่.

[๓๑๔] โสมนัสสุปวิจาร์ วิจาร์สัมปยุตด้วยโสมนัส ๖

๑. เห็นรูปด้วยตาแล้ว ใคร่ครวญรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งความโสมนัส.
๒. ได้ยินเสียงด้วยหูแล้ว...
๓. ได้ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว...
๔. ได้ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว...
๕. ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว...
๖. รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ใคร่ครวญธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความโสมนัส.

[๓๑๕] โทมณัสสุปวิจาร์ วิจาร์สัมปยุตด้วยโทมนัส ๖

๑. เห็นรูปด้วยตาแล้ว ใคร่ครวญรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส.
๒. ได้ยินเสียงด้วยหูแล้ว...
๓. ได้ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว...
๔. ได้ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว...
๕. ได้ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว...
๖. รู้แจ้งธรรมด้วยใจแล้ว ย่อมใคร่ครวญธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งโทมนัส.

[๓๑๖] อุเปกขุปวิจาร์ วิจาร์สัมปยุตด้วยอุเบกขา ๖

๑. เห็นรูปด้วยตาแล้ว ย่อมใคร่ครวญรูปอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา.

๒. ได้ยินเสียงด้วยหูแล้ว ...
๓. ได้ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว...
๔. ได้ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว...
๕. ได้ถูกต้องโณภูจัพพะด้วยกายแล้ว... .
๖. รู้แจ้งธรรมด้วยใจแล้ว ย่อมใคร่ครวญธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขา.

[๓๑๗] สาราณียธรรม ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง ๖

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมนี้ เป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่ยรัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่ยเคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตา. . .

๓. เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมแม้ข้อนี้ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง ฯลฯ เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

๔. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ภิกษุได้ลาภอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุดแม้เพียงอาหารในบาตร ไม่หวงกันด้วยลาภเห็นปานนั้น แบ่งปันกับเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลายผู้มีศีล ธรรมแม้นี้ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง ฯลฯ เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก คือว่า ภิกษุมีศีล อย่างไม่ใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ค้าง ไม่พร้อย เป็นไทย อันวิญญูชนสรรเสริญแล้ว ไม่เกี่ยวข้องกับคัณฑ์และทักขณีย์ เป็นไปพร้อมเพื่อสมาธิ ถึงความเป็นผู้มีศีลเสมอกันในศีลทั้งหลายเห็นปานนั้นกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลังอยู่ ธรรมแม้ข้อนี้ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง ฯลฯ เป็นไปเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

๖. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก คือ ทักขณีย์อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นของประเสริฐ เป็นเครื่องนำสัตว์ออกจากทุกข์ ย่อมนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์ โดยชอบแก่ผู้กระทำทักขณีย์อันนั้น มีอยู่ ภิกษุเป็นผู้ถึงความเสมอกันด้วยทักขณีย์ในทักขณีย์เห็นปานนั้น กับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง ธรรมแม้ข้อนี้ ก็เป็นที่ตั้งแห่งความให้ระลึกถึง เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่รัก เป็นเครื่องกระทำให้เป็นที่เคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี เพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

[๓๑๘] วิวาทมูล มูลแห่งการวิวาท ๖

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มักโกรธ เป็นผู้มักผูกโกรธไว้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้มักโกรธ มักผูกโกรธนั้น ย่อมไม่เคารพ ไม่ยำเกรงแม้ในพระศาสดาอยู่ ย่อมไม่เคารพ ไม่ยำเกรงแม้ในพระธรรมอยู่ ย่อมไม่เคารพ ไม่ยำเกรงแม้ในพระสงฆ์อยู่ ย่อมเป็นผู้ไม่กระทำให้บริบูรณ์แม้ในสิกขา. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ไม่เคารพ ไม่ยำเกรงในพระศาสดาอยู่ ไม่เคารพ ไม่

ยำเกรงในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ ไม่กระทำให้บริบูรณ์ในสิกขา. ภิกษุ นั้น ย่อมเป็นผู้ก่อความวิวาทในสงฆ์ ผู้ใดก่อความวิวาท ผู้ นั้น ย่อมเป็นไปเพื่อมิใช่ประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อมิใช่ความสุขแก่ชน เป็นอันมาก เพื่อความพินาศแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อมิใช่ประโยชน์ เพื่อความทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าพวกท่านพิจารณาเห็นมูลแห่งความวิวาทเห็นปานนี้ ทั้งภายในทั้ง ภายนอก คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านก็จะพึงพยายามเพื่อละมูล แห่งความวิวาทอันลามกนั้นนั่นแหละ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้า พวกท่าน ไม่พิจารณาเห็นมูลแห่งความวิวาทเห็นปานนั้น ทั้งภายในและ ภายนอก พวกท่านก็พึงปฏิบัติเพื่อมิให้มูลแห่งความวิวาทอันลามกนั้นนั่น และเป็นไปต่อไป. การละวิวาทมูลอันลามกนั้น ย่อมมีด้วยอาการอย่างนี้ และความไม่เป็นไปต่อไปของวิวาทมูลอันลามกนั้น ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอีก ภิกษุในพระธรรม วินัยนี้ เป็นผู้ลบลหู่ เป็นผู้ตีเสมอ...

๓. ภิกษุเป็นผู้มักกริษา เป็นผู้ตระหนี่ ...

๔. ภิกษุเป็นผู้โอ้อวด เป็นผู้มีมารยา...

๕. ภิกษุเป็นผู้มีความปรารถนาลามก มีความเห็นผิด...

๖. ภิกษุเป็นผู้ยึดมั่นในความเห็นของตน มักถือมั่น คลายได้ยาก.

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้ยึดมั่นในความเห็นของตน มักถือมั่น คลายได้ยาก ย่อมจะไม่เคารพ ไม่ยำเกรงแม้ในพระศาสดาอยู่ ย่อมจะไม่ เคารพ ไม่ยำเกรงแม้ในพระธรรมอยู่ ย่อมไม่เคารพ ไม่ยำเกรงแม้ใน

พระสงฆ์อยู่ ย่อมเป็นผู้ไม่กระทำให้บริบูรณ์แม้ในสิกขา. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุใดไม่เคารพ ไม่ยำเกรงแม้ในพระศาสดา แม้ในพระธรรม ฯลฯ แม้ในพระสงฆ์ ฯลฯ เป็นผู้ไม่กระทำให้บริบูรณ์แม้ในสิกขา. ภิกษุนั้น ย่อมก่อวิวาทในสงฆ์ ภิกษุใด ย่อมก่อวิวาท ภิกษุนั้น ย่อมเป็นไป เพื่อมิใช่ประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อมิใช่ความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความพินาศแก่ชนเป็นอันมาก เพื่อมิใช่ประโยชน์เพื่อความทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าพวกท่านพึงพิจารณาเห็นมูลแห่งวิวาทเห็นปานนี้ ทั้งภายในทั้งภายนอก. พวกท่านก็พึงพยายามเพื่อละมูลแห่งวิวาทอันลามก นั้นนั่นแหละในทีนี้นั้นได้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าพวกท่านไม่พึงพิจารณาเห็นมูลแห่งวิวาทเห็นปานนั้น ทั้งภายในทั้งภายนอก. พวกท่านก็พึงปฏิบัติ เพื่อความไม่เกิดขึ้นต่อไปแห่งวิวาทมูลอันลามกนั้นนั่นแหละ.. เมื่อพยายามได้ดังนี้ เธอย่อมละมูลแห่งวิวาทอันลามกนั้นได้ เมื่อเธอปฏิบัติอยู่อย่างนี้ มูลแห่งวิวาทอันลามกนั้นย่อมไม่มีต่อไปอีก.

[๓๑๕] ธาตุ ๖

๑. ปฐวีธาตุ ธาตุดิน
๒. อาโปธาตุ ธาตุน้ำ
๓. เตโชธาตุ ธาตุไฟ
๔. วาโยธาตุ ธาตุลม
๕. อากาศธาตุ ธาตุที่สัมผัสไม่ได้
๖. วิญญานธาตุ ธาตุรู้.

[๓๒๐] นิสสารณียธาตุ ธาตุที่ควรเพื่อความออกไป ๖

๑. คุณก่อนท่านผู้อายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า เจโตวิมุตติที่ประกอบด้วยเมตตาแล เราอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดังยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว คล่องแคล่วแล้ว สัมสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่ถึงอย่างนั้น พยาบาทที่ยังครอบงำจิตของเราตั้งอยู่ได้ ดังนี้. ภิกษุนั้นพึงถูกว่ากล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ อย่าได้พูดอย่างนั้น อย่าได้กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ดีเลย เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่พึงตรัสอย่างนี้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อที่เรากล่าวว่า เมื่อบุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดังยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว ทำให้คล่องแคล่วแล้ว สัมสมแล้ว ปรารภดีแล้วซึ่งเจโตวิมุตติประกอบด้วยเมตตาอันใด ถึงอย่างนั้น พยาบาทจักครอบงำจิตของเราตั้งอยู่ได้ ดังนี้ นั่นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ข้อนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะเจโตวิมุตติประกอบด้วยเมตตา นี้ เป็นธรรมเครื่องสลัด ซึ่งความพยาบาท.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า เจโตวิมุตติประกอบด้วยกรุณาแล อันเราอบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดังยานแล้ว กระทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว คล่องแคล่วแล้ว สัมสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่ถึงอย่างนั้น วิหเสาก็ยังครอบงำจิตของเราตั้งอยู่ได้ ดังนี้. เธอควรถูกว่ากล่าวอย่างนี้ว่า ท่านอย่าได้กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนั้น เพราะการกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัส อย่างนั้น. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อที่เรากล่าวว่า

เมื่อบุคคลอบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดั่งยานแล้ว กระทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว คล่องแคล่วแล้ว สั่งสมแล้ว ประรภคิแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ ประกอบด้วยกรุณา อันใด แต่ถึงอย่างนั้น วิหเสาก็จักรอบงำจิตของเราตั้งอยู่ได้ ดังนี้ นั่นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ข้อนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะเจโตวิมุตติประกอบด้วยกรุณานี้ เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งวิหเสา.

๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า เจโตวิมุตติประกอบด้วยมูทิตาแล อันเราอบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดั่งยานแล้ว กระทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว คล่องแคล่วแล้ว สั่งสมแล้ว ประรภคิแล้ว แต่ถึงอย่างนั้น อรติก็ยังคงรอบงำจิตของเราตั้งอยู่ได้ ดังนี้. เธอพึงถูกกล่าวหาว่า ท่านอย่าพูดอย่างนั้น ท่านผู้มีอายุ ท่านอย่าได้กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะการกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่พึงตรัสอย่างนั้น.. ข้อที่ท่านกล่าวว่าบุคคลอบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดั่งยานแล้ว กระทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว คล่องแคล่วแล้ว สั่งสมแล้ว ประรภคิแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ อันประกอบด้วยมูทิตา อันใด แต่ถึงอย่างนั้น อรติก็จักรอบงำจิตของเราตั้งอยู่ได้ ดังนี้ นั่นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ข้อนี้ไม่เป็นฐานะที่จะมีได้. เพราะว่าเจโตวิมุตติประกอบด้วยมูทิตานี้ เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งอรติ.

๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ว่า เจโตวิมุตติประกอบด้วยอุเบกขาแล อันเราอบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดั่งยานแล้ว ทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว คล่องแคล่วแล้ว สั่งสมแล้ว ประรภคิแล้ว แต่ถึงอย่างนั้น ราคะก็ยังคงรอบงำจิตของเราตั้งอยู่ได้ ดังนี้.

เธอก็ควรดูว่ากล่าวดังนี้ว่า ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ ท่านผู้มีอายุ อย่าได้กล่าวอย่างนี้ อย่าได้กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะการกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ดีเลย พระผู้มีพระภาคเจ้าจะไม่พึงตรัสอย่างนี้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อที่ท่านกล่าวว่า เมื่อบุคคลอบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดังยานแล้ว กระทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว คล่องแคล่วแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติประกอบด้วยอุเบกขา แต่ถึงอย่างนั้น รากะก็ยังคงรอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ได้ ดังนี้ นั้น นั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ข้อนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะเจโตวิมุตติประกอบด้วยอุเบกขานี้ เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งรากะ.

๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า เจโตวิมุตติที่ไม่มีนิमितแล อันเราอบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดังยานแล้ว กระทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว คล่องแคล่วแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว แต่ถึงอย่างนั้น วิญญาณที่เล่นไปตามนิमित ก็ยังมีอยู่แก่เรา ดังนี้ เธอก็ควรดูว่ากล่าวที่ ท่านอย่าได้พูดอย่างนี้ ท่านผู้มีอายุอย่าได้กล่าวอย่างนี้ อย่าได้กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เป็นการดีเลย เพราะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจะไม่พึงตรัสอย่าง. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อที่ท่านกล่าวว่า เมื่อบุคคลอบรมแล้ว กระทำให้มากแล้ว กระทำให้เป็นดังยานแล้ว กระทำให้เป็นที่ตั้งแล้ว คล่องแคล่วแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ซึ่งเจโตวิมุตติที่ทานิमितมิได้ แต่ถึงอย่างนั้น วิญญาณที่เล่นไปตามนิमितก็จักมีแก่เขา ดังนี้

นั่นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ข้อนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เจโตวิมุตติอันไม่มีนิมิตนี้ เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งนิมิตทุกอย่าง.

๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า เมื่อการถือว่ามีอยู่ ดังนี้ เมื่อการถือว่ามี เราหมดไปแล้ว เราก็มิได้พิจารณาเห็นว่า เรามีอยู่. แต่ถึงอย่างนั้น ลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัยก็ยังครอบงำจิตของเราตั้งอยู่ได้ ดังนี้. เธอก็ควรดูว่ากล่าวอย่างนี้ว่า ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ ท่านผู้มีอายุอย่าได้พูดอย่างนี้ อย่าได้กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นการไม่ดีเลย เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าจะไม่พึงตรัสอย่างนี้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้อที่ท่านกล่าวว่า เมื่อการถือว่ามีอยู่ ดังนี้หมดไปแล้ว และเมื่อเขายังมิได้พิจารณาเห็นว่าเรามีอยู่ แต่ถึงอย่างนั้น ลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัยก็จักครอบงำจิตของเขาตั้งอยู่ได้ ดังนี้ นั่นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ข้อนี้ มิใช่ฐานะที่จะมีได้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย เพราะธรรมอันถอนขึ้นซึ่งมานะในกาลถือว่ามีอยู่นี้ เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งลูกศร คือความเคลือบแคลงสงสัย.

[๓๒๑] อนุตตรियะ ๖

๑. ทัสสนาอนุตตรियะ การเห็นอันยอดเยี่ยม
๒. สวานาอนุตตรियะ การฟังอันยอดเยี่ยม
๓. ลาภาอนุตตรियะ การได้อันยอดเยี่ยม
๔. ลิกขานาอนุตตรियะ การศึกษาอันยอดเยี่ยม
๕. ปารีจรียาอนุตตรियะ การบำรุงอันยอดเยี่ยม
๖. อนุสสตาอนุตตรियะ การระลึกอันยอดเยี่ยม.

[๓๒๒] อนุสสติฐาน ๖

๑. พุทธานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า
๒. ฆัมมานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระธรรม
๓. สังฆานุสสติ การระลึกถึงคุณของพระสงฆ์
๔. สีลानุสสติ การระลึกถึงศีล.
๕. จาคานุสสติ การระลึกถึงการสละ
๖. เทวตานุสสติ การระลึกถึงเทวดา.

[๓๒๓] สตทวิหาร คือกรรมเครื่องอยู่ของพระชีนาสพ ๖

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เห็นรูป ด้วยจักขุแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่ติใจ ไม่เสียใจ แต่เป็นผู้วางเฉย มีสติ และ สัมปชัญญะอยู่.

๒. ฟังเสียงด้วยโสตแล้ว...

๓. ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว...

๔. ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว...

๕. ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว...

๖. รู้แจ้งธรรมด้วยใจแล้ว. ย่อมเป็นผู้ไม่ติใจ ไม่เสียใจ แต่เป็นผู้วางเฉย มีสติและสัมปชัญญะอยู่.

[๓๒๔] อภิชาติ ๖

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บุคคลบางตนในโลกนี้ เกิดในที่ดำ ประสบกรรมฝ่ายดำ.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดในที่ดำ
ประสพกรรมฝ่ายขาว.
๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดในที่ดำ
ประสพพระนิพพานซึ่งเป็นกรรมไม่ดำ ไม่ขาว.
๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดในที่
ขาว ประสพกรรมฝ่ายขาว.
๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดในที่
ขาว ประสพกรรมฝ่ายดำ.
๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ เกิดในที่
ขาว ประสพพระนิพพานซึ่งเป็นฝ่ายไม่ดำ ไม่ขาว.

[๓๒๕] นิพเพชภาคยัสัญญา ๖

๑. อนิจจัสัญญา กำหนดหมายในสังขารว่าเป็นของไม่
เที่ยง
๒. อนิจเฏ ทุกขัสัญญา กำหนดหมาย ในสิ่งไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์
๓. ทุกเข อนัตตัสัญญา กำหนดหมาย ในสิ่งที่เป็ทุกข์ว่าเป็น
อนัตตา
๔. ปหานัสัญญา กำหนดหมายในการละ
๕. วิราคัสัญญา กำหนดหมายในการคลายกำหนด
๖. นิโรธัสัญญา กำหนดหมายในการดับ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมหมวด ๖ เหล่านี้แล อันพระผู้มี
พระภาคเจ้า ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์
นั้น ตรัสไว้โดยชอบ พวกเราทั้งหมด พึงสังคายนาเป็นอันเดียวกัน ฯลฯ
เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย.

จบสังคีติหมวด ๖

ว่าด้วยสังคีติหมวด ๗

[๓๒๖] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงรู้
ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสธรรมทั้งหลาย
๗ ไว้โดยชอบแล้วมีอยู่แล พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนาเป็น
อันเดียวกัน ไม่พึงโต้แย้งกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล
เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ธรรมทั้งหลาย ๗ เป็นไฉน.

อริยทรัพย์ ๗

๑. สัทธานัง ทรัพย์ คือ สัทธา
๒. สีลฉนัง ทรัพย์ คือ สีล
๓. หิริฉนัง ทรัพย์ คือ หิริ
๔. โอตตปฺปฉนัง ทรัพย์ คือ โอตตปฺปะ
๕. สุตฉนัง ทรัพย์ คือ สุตะ
๖. จาคฉนัง ทรัพย์ คือ จาคะ
๗. ปญฺญฉนัง ทรัพย์ คือ ปญฺญา.

[๓๒๓] โภชนงค์ ๗

๑. สติสัมโภชนงค์ องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ คือ สติ
๒. ทัมมวิจยสัมโภชนงค์ องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ คือ ทัมมวิจยะ
๓. วิริยสัมโภชนงค์ องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ คือ วิริยะ
๔. ปิติสัมโภชนงค์ องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ คือ ปิติ
๕. ปัสสัทธิสัมโภชนงค์ องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ คือ ปัสสัทธิ
๖. สมาธิสัมโภชนงค์ องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ คือ สมาธิ
๗. อุเปกขาสัมโภชนงค์ องค์ธรรมเครื่องตรัสรู้ คือ อุเบกขา.

[๓๒๔] สมาธิบริวาร ๗

๑. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ
๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
๓. สัมมาวาจา วาจาชอบ
๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ อาชีวะชอบ
๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ
๗. สัมมาสติ ระลึกรชอบ.

[๓๒๕] อสังกัทธิ ๗

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ไม่มีศรัทธา ๒. เป็นผู้ไม่มีhiri
๓. เป็นผู้ไม่มีโศตคัมภีระ ๔. เป็นผู้มิสุตะน้อย
๕. เป็นผู้เกียจคร้าน ๖. เป็นผู้มิสติหลงลืม
๗. เป็นผู้ไม่มีปัญญา.

[๓๓๐] ลัทธธรรม ๗

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มิศรัทธา
๒. เป็นผู้มิหิริ
๓. เป็นผู้มิโอดตัมปะ
๔. เป็นผู้มิพหูสูต
๕. เป็นผู้ปรารภความเพียร
๖. เป็นผู้มิสติมันคง
๗. เป็นผู้มิปัญญา.

[๓๓๑] ลัปปริสธรรม ๗

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. รัมมัญญ เป็นผู้รู้จักเหตุ
๒. อตถัญญ เป็นผู้รู้จักผล
๓. อตคตัญญ เป็นผู้รู้จักตน
๔. มัตตัญญ เป็นผู้รู้จักประมาณ
๕. กาลัญญ เป็นผู้รู้จักกาลเวลา
๖. ปริสตัญญ เป็นผู้รู้จักบริษัท
๗. ปุคคตัญญ เป็นผู้รู้จักบุคคล.

[๓๓๒] นิททสวัตถุ ๗

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มิฉันทะอย่างแรงกล้าในการสมาทานสิกขา ทั้งในกาลต่อไป ก็เป็นผู้ไม่ปราศจากความรักในการสมาทาน
๒. เป็นผู้มิฉันทะอย่างแรงกล้าในการไตร่ตรองธรรม ทั้งในกาลต่อไป ก็เป็นผู้ไม่ปราศจากความรักในการไตร่ตรองธรรม
๓. เป็นผู้มิฉันทะอย่างแรงกล้าในการปราบปรามความอยาก ทั้ง

ในกาลต่อไป ก็เป็นผู้ไม่ปราศจากความรักในการปราบปรามความอยาก

๔. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการเร้นอยู่ ทั้งในกาลต่อไป ก็เป็นผู้ไม่ปราศจากความรักในการเร้นอยู่

๕. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการปรารภความเพียร ทั้งในกาลต่อไป ก็เป็นผู้ไม่ปราศจากความรักในการปรารภความเพียร

๖. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในสติและปัญญาเครื่องรักษาตน ทั้งในกาลต่อไป ก็เป็นผู้ไม่ปราศจากความรักในสติและปัญญาเครื่องรักษาตน

๗. เป็นผู้มีฉันทะอย่างแรงกล้าในการแทงตลอดซึ่งทักขิणी ทั้งในกาลต่อไป ก็เป็นผู้ไม่ปราศจากความรักในการแทงตลอดทักขิणी.

[๓๓๓] สัตถุญา ๗

๑. อนิจจสัตถุญา กำหนดหมายความไม่เที่ยง
๒. อนัตตสัตถุญา กำหนดหมายความเป็นอนัตตา
๓. อสุภสัตถุญา กำหนดหมายความไม่งาม
๔. อาทีนวสัตถุญา กำหนดหมายโดยความเป็นโทษ
๕. ปหานสัตถุญา กำหนดหมายในการละ
๖. วิราคสัตถุญา กำหนดหมายในวิราคะ
๗. นิโรธสัตถุญา กำหนดหมายในนิโรธ.

[๓๓๔] พละ ๗

๑. สัทธาพละ
๒. วิริยพละ
๓. หิริพละ
๔. โอตตัปปพละ
๕. สติพละ
๖. สมาธิพละ
๗. ปัญญาพละ

[๓๓๕] วิญญานฐิติ ๗

๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เช่นพวกมนุษย์ เทพบางพวกและวินิปาติกะบางพวก นี้วิญญานฐิติข้อที่หนึ่ง.

๒. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง มีกายต่างกัน มีปัญญาอย่างเดียวกัน เช่นเทพผู้นับเนื่องในพวกพรหม ซึ่งเกิดในปฐมฌานภูมิ นี้วิญญานฐิติข้อที่สอง.

๓. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน เช่นพวกเทพอภัสสระ นี้วิญญานฐิติข้อที่สาม.

๔. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพสุภิกขินหา นี้วิญญานฐิติข้อที่สี่.

๕. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่งเข้าถึงอากาสนัญจายตนะ ด้วยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะดับปฏิขสัญญา เพราะไม่ใส่ใจถึงนันทตสัญญา นี้วิญญานฐิติข้อที่ห้า.

๖. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่งก้าวล่วงอากาสนัญจายตนะโดยประการทั้งปวงแล้วเข้าถึงวิญญานัญจายตนะ ด้วยมนสิการว่า วิญญานหาที่สุดมิได้ นี้วิญญานฐิติข้อที่หก.

๗. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่งก้าวล่วงวิญญานัญจายตนะโดยประการทั้งปวงแล้วเข้าถึงอากิญจัญจายตนะ ด้วยมนสิการว่า ไม่มีอะไร นี้วิญญานฐิติข้อที่เจ็ด.

[๓๓๖] ทักขิณียบุคคล ๗

๑. อุภโตภาควิมุตตะ ๒. ปัญญาวิมุตตะ

๓. กายสักขี
๔. ทิฏฐิปัตตะ
๕. สัทธาวิมุตตะ
๖. ชัมมานุสारी
๗. สัทธานุสारी.

[๓๓๗] อนุสัย ๗

๑. กามราคานุสัย
๒. ปฏิฆานุสัย
๓. ทิฏฐานุสัย
๔. วิจิกิจฉานุสัย
๕. มานานุสัย
๖. ภวราคานุสัย
๗. อวิชขานุสัย.

[๓๓๘] สัตถุโยชน์ ๗

๑. กามสัตถุโยชน์
๒. ปฏิฆสัตถุโยชน์
๓. ทิฏฐิสัตถุโยชน์
๔. วิจิกิจฉาสัตถุโยชน์
๕. มานสัตถุโยชน์
๖. ภวราคสัตถุโยชน์
๗. อวิชาสัตถุโยชน์.

[๓๓๙] อธิกรณสมณะ ๗

เพื่อความสงบ เพื่อความระงับอธิกรณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว ๆ

๑. ฟังให้สัมมุขวินัย
๒. ฟังให้สติวินัย
๓. ฟังให้อมฺพหวินัย
๔. ฟังให้ทำตามปฎิญา
๕. ฟังถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ
๖. ฟังลงโทษตามคำผิด
๗. ฟังใช้ตมวัตถารกวิธี.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ๗ เหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว. พวกเราทั้งหมดพึงสังคายนา ไม่พึงโต้แย้งกันในธรรมนั้น ๆ ล ฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

จบสังคีติหมวด ๗.

ว่าด้วยสังคีติหมวด ๘

[๓๔๐] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ๘ เหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบ มีอยู่แล พวกเราทั้งหมดพึงสังคายนา ไม่พึงโต้แย้งกันในธรรมนั้น ๆ ล ฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ธรรม ๘ เป็นไฉน.

มิจฉัตตะ ๘

๑. มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด
๒. มิจฉาสังกัปปะ ดำริผิด
๓. มิจฉาวาจา วาจาผิด
๔. มิจฉากัมมันตะ การงานผิด
๕. มิจฉาอาชีวะ อาชีวะผิด
๖. มิจฉาวายามะ พยายามผิด
๗. มิจฉาสติ สติผิด
๘. มิจฉาสมาธิ สมาธิผิด.

[๓๔๑] สัมมัตตะ ๘

๑. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ
๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ
๓. สัมมาวาจา วาจาชอบ
๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ อาชีวะชอบ
๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ
๗. สัมมาสติ สติชอบ
๘. สัมมาสมาธิ สมาธิชอบ.

[๓๔๒] ทักขิณียบุคคล ๘

๑. ท่านที่เป็นพระโสดาบัน
๒. ท่านที่ปฏิบัติเพื่อทำโสดาปัตติผลให้แจ้ง
๓. ท่านที่เป็นพระสกทาคามี
๔. ท่านที่ปฏิบัติเพื่อทำสกทาคามีผลให้แจ้ง
๕. ท่านที่เป็นพระอนาคามี
๖. ท่านที่ปฏิบัติเพื่อทำอนาคามีผลให้แจ้ง
๗. ท่านที่เป็นพระอรหันต์
๘. ท่านที่ปฏิบัติเพื่อทำอรหัตผลให้แจ้ง.

[๓๔๓] กุสิวัตถุ ๘

๑. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ จะต้องทำ

การงาน เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักต้องทำการงาน เมื่อเราทำการงาน อยู่ ร่างกายจักเหน็ดเหนื่อย ควรที่เราจะนอน. เธอก็นอนเสีย ไม่ปรารถนา ความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง. นี้วัตถุแห่งความเกียจคร้านข้อที่หนึ่ง.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอีก ภิกษุทำการงานเสร็จแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราได้ทำการงานแล้ว ก็เมื่อเราทำการงาน อยู่ ร่างกายเหน็ดเหนื่อยแล้วควรที่เราจะนอน. เธอก็นอนเสีย ไม่ปรารถนา ความเพียร ฯลฯ นี้วัตถุแห่งความเกียจคร้านข้อที่สอง.

๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอีก ภิกษุจะต้องเดินทาง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักต้องเดินทาง ก็เมื่อเราเดินทางไปอยู่ ร่างกาย จักเหน็ดเหนื่อย ควรที่เราจะนอน. เธอก็นอนเสีย ไม่ปรารถนาความเพียร ฯลฯ นี้วัตถุแห่งความเกียจคร้านข้อที่สาม.

๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอีก ภิกษุเดินทางไปถึงแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเดินทางถึงแล้ว ก็เมื่อเราเดินทางอยู่ ร่างกาย เหน็ดเหนื่อย ควรที่เราจะนอน. เธอก็นอนเสีย ไม่ปรารถนาความเพียร ฯลฯ นี้วัตถุแห่งความเกียจคร้านข้อที่สี่.

๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอีก ภิกษุเที่ยวบิณฑบาต ไปยังบ้าน หรือนิคม ไม่ได้ความบริบูรณ์แห่งโภชนะที่เส้าหมอง หรือ ประณีตเพียงพอแก่ความต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเที่ยว บิณฑบาตไปยังบ้าน หรือนิคมไม่ได้ความบริบูรณ์แห่งโภชนะที่เส้าหมอง

หรือประณีตเพียงพอแก่ความต้องการ ร่างกายของเราหนักหน้อย ไม่ควร
แก่การงาน ควรที่เราจะนอน. เธอก็นอนเสีย ไม่ปรารถนาคความเพียร ฯลฯ
นี่ วัตถุแห่งความเกียจคร้านข้อที่ห้า.

๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอีก ภิกษุเที่ยววิณฑชบาต
ไปยังบ้าน หรือนิคม ได้ความบริบูรณ์แห่งโภชนะที่เส้าหมอง หรือประณีต
เพียงพอแก่ความต้องการแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเที่ยววิณฑชบาต
ไปยังบ้าน หรือนิคม ได้ความบริบูรณ์แห่งโภชนะที่เส้าหมอง หรือ
ประณีตเพียงพอแก่ความต้องการแล้ว ร่างกายของเราหนักหน้อย ไม่
ควรแก่การงาน เหมือนถั่วราชมาศที่ชุ่มน้ำ ควรที่เราจะนอน. เธอกี
นอนเสีย ไม่ปรารถนาคความเพียร ฯลฯ นี่ วัตถุแห่งความเกียจคร้านข้อที่หก.

๗. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นอีก มีอาพาธเพียงเล็กน้อย
เกิดขึ้นแก่ภิกษุ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า อาพาธเล็กน้อยเกิดขึ้นแก่เราแล้ว
สมควรที่เราจะนอน. เธอก็นอนเสีย ไม่ปรารถนาคความเพียร ฯลฯ นี่ วัตถุ
แห่งความเกียจคร้านข้อที่เจ็ด.

๘. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุหายจากความเป็น
ไข้ได้ไม่นาน เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราหายจากไข้ หายจากความเป็นไข้
ไม่นาน ร่างกายของเรายังทรุพล ยังไม่ควรแก่การงาน ควรที่เราจะนอน.
เธอก็นอนเสีย ไม่ปรารถนาคความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุ
ธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งซึ่งธรรมที่ควรทำให้แจ้ง นี่ วัตถุแห่งความ
เกียจคร้านข้อที่แปด.

[๓๔๔] อารัพวัตถุ ๘

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ จะต้องทำงาน เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักต้องทำงาน เมื่อเราทำงานอยู่ เราไม่สะดวกที่จะมนสิการคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ เราจะปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้ทำให้แจ้ง นี้ วัตถุแห่งการปรารภความเพียรข้อที่หนึ่ง.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก ภิกษุทำงานสำเร็จแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราทำงานเสร็จแล้ว ก็เมื่อเราทำงานอยู่ ไม่สามารถเพื่อมนสิการคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ ควรที่เราจะปรารภความเพียร ฯลฯ เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ นี้ วัตถุแห่งการปรารภความเพียรข้อที่สอง.

๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก ภิกษุจะต้องเดินทาง เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักต้องเดินทาง ก็เมื่อเราเดินทางไปอยู่ ไม่สะดวกที่จะมนสิการคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ควรที่เราจะปรารภความเพียร ฯลฯ เธอก็ปรารภความเพียร ฯลฯ นี้ วัตถุแห่งการปรารภความเพียรข้อที่สาม.

๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก ภิกษุเดินทางไปถึงแล้ว เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเดินทางถึงแล้ว ก็เมื่อเราเดินทางอยู่ ไม่สามารถมนสิการคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ ควรที่เราจะปรารภความเพียร ฯลฯ เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ นี้ วัตถุแห่งการปรารภ

ความเพียรข้อที่สี่.

๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก ภิกษุเที่ยววิณฑบาตไป
ยังบ้าน หรือนิคม ไม่ได้ความบริบูรณ์แห่งโภชนะที่เส้าหมอง หรือ
ประณีตเพียงพอแก่ความต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเที่ยววิณฑ-
บาตไปยังบ้าน หรือนิคม ไม่ได้ความบริบูรณ์แห่งโภชนะที่เส้าหมอง
หรือประณีตเพียงพอแก่ความต้องการ ร่างกายของเราเบา ควรแก่การงาน
ควรที่เราจะปรารภความเพียร ฯลฯ เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ นี้ วัตถุ
แห่งการปรารภความเพียรข้อที่ห้า.

๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก ภิกษุเที่ยววิณฑบาตไป
ยังบ้าน หรือนิคม ได้ความบริบูรณ์แห่งโภชนะที่เส้าหมอง หรือประณีต
เพียงพอแก่ความต้องการ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเที่ยววิณฑบาตไป
ยังบ้าน หรือนิคม ได้ความบริบูรณ์แห่งโภชนะที่เส้าหมอง หรือประณีต
เพียงพอแก่ความต้องการ ร่างกายของเรานั้นมีกำลัง ควรแก่การงาน ควร
ที่เราจะปรารภความเพียร ฯลฯ เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ นี้ วัตถุ
แห่งการปรารภความเพียรข้อที่หก.

๗. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก อาพาธเพียงเล็กน้อย
เกิดขึ้นแก่ภิกษุ เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า อาพาธเล็กน้อยนี้เกิดขึ้นแก่เรา
แล้ว การที่อาพาธของเราจะพึงเจริญขึ้นนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้ ควรที่เรา
จะปรารภความเพียร ฯลฯ เธอจึงปรารภความเพียร ฯลฯ นี้ วัตถุแห่งการ
ปรารภความเพียรข้อที่เจ็ด.

๘. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุหายจากไข้ หาย

จากความเป็นไข้แล้วไม่นาน เธอมีความคิดอย่างนี้ว่า เราหายจากไข้แล้ว
หายจากไข้ไม่นาน การที่อาพาธของเราจะพึงกำเริบนี้ เป็นฐานะที่จะมีได้
ควรที่เราจะปรารภความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่
ยังไม่บรรลุ เพื่อให้แจ้งซึ่งธรรมที่ยังมิได้กระทำให้แจ้ง นี้ วัตถุแห่ง
ความปรารภความเพียรข้อที่แปด.

[๓๔๕] ทานวัตถุ ๘

๑. ให้ทาน เพราะปฏิบัติหามาถึงจึงให้
๒. ให้ทาน เพราะกลัว
๓. ให้ทานโดยคิดว่า เขาได้เคยให้แก่เรา
๔. ให้ทานโดยคิดว่า เขาจักให้แก่เรา
๕. ให้ทานโดยคิดว่า การให้ทานเป็นการดี
๖. ให้ทานโดยคิดว่า เราหุงต้ม คนเหล่านี้มิได้หุงต้ม เมื่อเรา
หุงต้มอยู่ ไม่ให้แก่ผู้ที่มีได้หุงต้ม ย่อมไม่ควร
๗. ให้ทานโดยคิดว่า เมื่อเราให้ทานนี้ เกียรติศัพท์อันดีงาม ย่อม
เลื่องลือไป
๘. ให้ทานเพื่อประดับจิต และเป็นบริวารของจิต.

[๓๔๖] ทานอุปัติ ๘

๑. คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมให้ข้าว น้ำ
ฝ้าย ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และซึ่งที่เป็นอุปกรณ์
แก่ประทีป เป็นทานแก่สมณะ หรือพราหมณ์ เขาย่อมมุ่งหวังสิ่งที่ตน
ถวายเป็น เขาเห็นกษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล หรือคฤหบดีมหาศาล

ผู้เพียบพร้อม พรั่งพร้อม ได้รับการบำรุงบำเรอด้วยกามคุณห้าอยู่ เขาจึงคิดอย่างนี้ว่า โอหนอ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของกษัตริย์มหาศาล พราหมณ์มหาศาล หรือคฤหบดีมหาศาล. เขาตั้งจิตนั้นไว้ อธิษฐานจิตนั้นไว้ อบรมจิตนั้นไว้ จิตของเขานั้นนุ่มไปในสิ่งที่เลว มิได้รับอบรม เพื่อคุณเบื้องสูง ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น. ก็ข้อนั้นแล เรากล่าวสำหรับผู้มีศีล มิใช่ผู้ทุศีล. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ความตั้งใจของผู้มีศีลย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นของบริสุทธิ์.

๒. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมถวายเป็นข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พักและสิ่งที่เป็นอุปกรณ์แก่ประทีป เป็นทานแก่สมณะ หรือพราหมณ์ เขาย่อมมุ่งหวังสิ่งที่ตนถวายเป็น เขาได้ยินมาว่า พวกเทพจาตุมหาราชิกา มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข ดังนี้. เขาจึงคิดอย่างนี้ว่า โอหนอ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของเหล่าเทพจาตุมหาราชิกา. เขาตั้งจิตนั้นไว้ อบรมจิตนั้นไว้ อธิษฐานจิตนั้นไว้ จิตของเขานั้นนุ่มไปในสิ่งที่เลว มิได้รับอบรมเพื่อคุณเบื้องสูง ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น. ก็ข้อที่นั้นแล เรากล่าวสำหรับผู้มีศีล ไม่ใช่ผู้ทุศีล. ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ความตั้งใจของผู้มีศีล ย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นของบริสุทธิ์.

๓. คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมถวายเป็นข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอนที่พัก และสิ่งที่เป็นอุปกรณ์แก่ประทีป เป็นทานแก่สมณะ หรือพราหมณ์ เขา

ย่อมมุ่งหวังสิ่งที่ตนถวายเป็น เขาได้ยืนยันว่า เทวดาชั้นดาวดึงส์ ฯลฯ ย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นของบริสุทธฺิ.

๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุ ข้ออื่นอีก บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมถวายเป็น ฯลฯ เขาได้ยืนยันว่า พวกเทพเหล่ายามา ฯลฯ ย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นของบริสุทธฺิ.

๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมถวายเป็น ฯลฯ เขาได้ยืนยันว่า พวกเทพเหล่าคุสิต ฯลฯ ย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นของบริสุทธฺิ.

๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมถวายเป็น ฯลฯ เขาได้ยืนยันว่า พวกเทพเหล่านิมมานรดี ฯลฯ ย่อมสำเร็จได้ เพราะเป็นของบริสุทธฺิ.

๗. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมถวายเป็น ฯลฯ เขาได้ยืนยันว่า พวกเทพเหล่าปรนิมิตตวสวัตติ มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข ดังนี้. เขาจึงคิดอย่างนี้ว่า โอหนอ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของเหล่าเทพปรนิมิตตวสวัตติ. เขาตั้งจิตนั้นไว้ อธิฐานจิตนั้นไว้ อบรมจิตนั้นไว้ จิตของเขา นั้นน้อมไปในสิ่งที่เลว. มิได้รับอบรม เพื่อคุณเบื้องสูง ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น. ก็ชื่อนั้นแล เรากล่าวสำหรับผู้มีศีล มิใช่ผู้ทุศีล. ผู้มีอายุทั้งหลาย ความตั้งใจของผู้มีศีล ย่อมสำเร็จได้เพราะเป็นของบริสุทธฺิ.

๘. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมถวายเป็น ข้าว น้ำ ฝ้าย ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้. ที่นอน

ที่พักและสิ่งที่เป็นอุปกรรมแก่ประทีปเป็นทาน แก่สมณะ หรือพราหมณ์ เขาย่อมมุ่งหวังสิ่งที่ตนถวายเป็น เขาได้ยินมาว่า พวกเทพที่นับเนื่องใน หมู่พรหม มีอายุยืน มีวรรณะ มากด้วยความสุข ดังนี้. เขาจึงคิดอย่างนี้ว่า โอหนอ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เราพึงเข้าถึงความเป็นสหายของ พวกเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหม. เขาตั้งจิตนั้นไว้ อธิษฐานจิตนั้นไว้ อบรม จิตนั้นไว้ จิตของเขานั้นน้อมไปในสิ่งที่แล้ว มิได้รับอบรมเพื่อคุณเบื้องสูง ย่อมเป็นไปเพื่อเกิดในที่นั้น. ก็ซื่อนั้นแล เรากล่าวสำหรับผู้มีศีล มิใช่ผู้ ทุศีล สำหรับผู้ที่ปราศจากราคะ มิใช่สำหรับที่ยังมีราคะ. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุ ทั้งหลาย ความตั้งใจของผู้มีศีล ย่อมสำเร็จได้ เพราะปราศจากราคะ.

[๓๔๗] โลกธรรม ๘

๑. มีลาภ	๒. ไม่มีลาภ
๓. มียศ	๔. ไม่มียศ
๕. นินทา	๖. สรรเสริญ
๗. สุข	๘. ทุกข์

[๓๔๘] บริษัต์ ๘

๑. ขัตติยบริษัต์	๒. พราหมณบริษัต์
๓. คฤหบดีบริษัต์	๔. สมณบริษัต์
๕. จาตุมหาราชิกบริษัต์	๖. ดาวดึงส์บริษัต์
๗. นิมมานรดีบริษัต์	๘. พรหมบริษัต์

[๓๔๙] อภิปายตนะ ๘

๑. ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปในภายนอกที่เล็ก

ผิวพรรณดีและมีผิวพรรณทราม ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญ
อย่างนี้ว่า เราดู เราเห็น อันนี้ เป็นอภิกายตนะข้อที่หนึ่ง.

๒. ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกที่ใหญ่ มี
ผิวพรรณดี และมีผิวพรรณทราม ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญ
อย่างนี้ว่า เราดู เราเห็น อันนี้ เป็นอภิกายตนะข้อที่สอง.

๓. ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกที่เล็ก
มีผิวพรรณดี และมีผิวพรรณทราม ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความ
สำคัญอย่างนี้ว่า เราดู เราเห็น อันนี้ เป็นอภิกายตนะข้อที่สาม

๔. ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกที่ใหญ่
มีผิวพรรณดี และมีผิวพรรณทราม ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญ
อย่างนี้ว่า เราดู เราเห็น อันนี้ เป็นอภิกายตนะข้อที่สี่.

๕. ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกอันเขียว
มีวรรณเขียว เขียวล้วน มีรัศมีเขียว ดอกผักตบอันเขียว มีวรรณเขียว
เขียวล้วน มีรัศมีเขียว หรือว่า ฟ้าที่กำเนิดในเมืองพาราณสี มีส่วนทั้งสอง
เกลี้ยงเขียว มีวรรณเขียว เขียวล้วน มีรัศมีเขียว แม้จันใด ผู้หนึ่ง
มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกอันเขียว มีวรรณเขียว
เขียวล้วน มีรัศมีเขียว จันนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มี
ความสำคัญอย่างนี้ว่า เราดู เราเห็น อันนี้ เป็นอภิกายตนะข้อนี้ที่ห้า.

๖. ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอกอันเหลือง
มีวรรณเหลือง เหลืองล้วน มีรัศมีเหลือง ดอกกัณณการ์อันเหลือง มี

วรรณเหลือง เหลืองล้วน มีรัศมีเหลือง หรือว่า ฟ้าที่กำเนิดในเมือง พาราณสีมีส่วนทั้งสองเกลี้ยงเหลือง มีวรรณเหลือง เหลืองล้วน มีรัศมี เหลือง แม้นั้นใด ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในอรุปรภายในเห็นรูปภายนอก อันเหลือง มีวรรณเหลือง เหลืองล้วน มีรัศมีเหลือง ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา รู้ เราเห็น อันนี้ เป็นอภิกายตนะข้อที่หก.

๗. ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอกอันแดง มีวรรณแดง แดงล้วน มีรัศมีแดง ดอกหงอนไก่อันแดง มีวรรณแดง แดงล้วน มีรัศมีแดง หรือว่า ฟ้าที่กำเนิดในเมืองพาราณสี มีส่วนทั้งสอง เกลี้ยงแดง มีวรรณแดง แดงล้วน มีรัศมีแดง แม้นั้นใด ผู้หนึ่ง มีความ สำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอกอันแดง มีวรรณแดง แดงล้วน มีรัศมีแดง ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญ อย่างนี้ว่า เรา รู้ เราเห็น อันนี้เป็นอภิกายตนะข้อที่เจ็ด.

๘. ผู้หนึ่ง มีความสำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปนอกอันขาว มี วรรณขาว ขาวล้วน มีรัศมีขาว ดาวประกายพุกษอันขาว มีวรรณขาว ขาวล้วน มีรัศมีขาว หรือว่า ฟ้าที่กำเนิดในเมืองพาราณสีมีส่วนทั้งสอง เกลี้ยงขาว มีวรรณขาว ขาวล้วน มีรัศมีขาว แม้นั้นใด ผู้หนึ่ง มีความ สำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอกอันขาว มีวรรณขาว ขาวล้วน มีรัศมีขาว ฉะนั้นเหมือนกัน ครอบงำรูปเหล่านั้นแล้ว มีความสำคัญอย่าง นี้ว่า เรา รู้ เราเห็น อันนี้ เป็นอภิกายตนะข้อที่แปด.

[๓๕๐] วิโมกข์ ๘

๑. บุคคลเห็นรูปทั้งหลาย อันนี้ เป็นวิโมกข์ข้อที่หนึ่ง.
๒. ผู้หนึ่งมีความสำคัญในรูปภายใน เห็นรูปภายนอก อันนี้ เป็นวิโมกข์ข้อที่สอง.
๓. บุคคล ย่อมโน้มใจไปว่า สิ่งนี้งามทีเดียว อันนี้ เป็นวิโมกข์ ข้อที่สาม.
๔. เพราะล่องเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิขม-สัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนาคตสัญญาบุคคลย่อมเข้าถึงอากาสนัญ-จายตนะ ด้วยมนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ ดังนี้ อยู่ วันนี้ เป็นวิโมกข์ ข้อที่สี่.
๕. เพราะล่องเสียซึ่งอากาสนัญจายตนะโดยประการทั้งปวง บุคคล ย่อมเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ ด้วยมนสิการว่า วิญญาณหาที่สุด มิได้ ดังนี้ อยู่ อันนี้ เป็นวิโมกข์ข้อที่ห้า.
๖. เพราะล่องเสียซึ่งวิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง บุคคล ย่อมเข้าถึงอากิญจัญจายตนะ ด้วยมนสิการว่า ไม่มีอะไร อันนี้ เป็น วิโมกข์ข้อที่หก.
๗. เพราะล่องเสียซึ่งอากิญจัญจายตนะโดยประการทั้งปวง บุคคล ย่อมเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะอยู่ อันนี้ เป็นวิโมกข์ข้อที่เจ็ด.
๘. เพราะล่องเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญายตนะโดยประการทั้งปวง บุคคล ย่อมเข้าถึงสัญญาเวทณินโรธอยู่ อันนี้ เป็นวิโมกข์ข้อที่แปด.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ๘ เหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้ชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนา ไม่พึงโต้แย้งกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย.

จบสังคีติหมวด ๘

ว่าด้วยสังคีติหมวด ๙

[๓๕๑] ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ๙ แล ที่พระผู้มีพระภาค ผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้วมีอยู่ พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนา ไม่พึงโต้แย้งกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ธรรมทั้งหลาย ๙ เป็นไฉน.

อาฆาตวัตถุ ๙

๑. ผู้กอาฆาตด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว.
๒. ผู้กอาฆาตด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังประพฤตซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา.
๓. ผู้กอาฆาตด้วยคิดว่า ผู้นี้จักประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา
๔. ผู้กอาฆาตด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นที่ชบใจของเราแล้ว.

๕. ผู้ก่อกำลั่งประพตติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์
ก็บุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของเรา.
๖. ผู้ก่อกำลั่งประพตติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่
บุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของเรา.
๗. ผู้ก่อกำลั่งประพตติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่
บุคคลผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของเราแล้ว.
๘. ผู้ก่อกำลั่งประพตติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่
บุคคลผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของเรา.
๙. ผู้ก่อกำลั่งประพตติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่
บุคคลผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของเรา.

[๓๕๒] อาฆาตปฏิวิสัย ๕

๑. บรรเทาความอาฆาตเสียด้วยคิดว่า เขาได้ประพตติสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์แก่เราแล้ว เพราะเหตุนี้การที่จะไม่ให้มีการประพตติสิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์แก่เรา จะหาได้ในบุคคลนั้นแต่ที่ไหน.
๒. บรรเทาความอาฆาตเสียด้วยคิดว่า เขาประพตติอยู่ซึ่งสิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์แก่เรา เพราะเหตุนี้การที่จะไม่ให้มีการประพตติสิ่งที่ไม่
เป็นประโยชน์แก่เรา จะหาได้ในบุคคลนั้นแต่ที่ไหน.
๓. บรรเทาความอาฆาตเสียด้วยคิดว่า เขาจักประพตติสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์แก่เรา เพราะเหตุนี้ การที่จะไม่ให้มีการประพตติสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์แก่เรา จะหาได้ในบุคคลนั้นแต่ที่ไหน.
๔. บรรเทาความอาฆาตเสียด้วยคิดว่า เขาได้ประพตติสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์แก่บุคคลผู้เป็นที่รักที่ชอบใจของเราแล้ว เพราะเหตุนี้ การที่

จะไม่ให้มีการประพุดิเช่นนั้น จะหาได้ในบุคคลนั้นแต่ที่ไหน.

๕. บรรเทาความอาฆาตเสียด้วยคิดว่า เขาประพุดิอยู่ซึ่งสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคลเป็นที่รักที่ชอบใจของเรา เพราะเหตุนั้น การที่จะไม่มีการประพุดิเช่นนั้น จะหาได้ในบุคคลนั้นแต่ที่ไหน.

๖. บรรเทาความอาฆาตเสียด้วยคิดว่า เขาจักประพุดิสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่บุคคล ผู้เป็นที่ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจ เพราะเหตุนั้น การที่จะไม่มีการประพุดิเช่นนั้น จะหาได้ในบุคคลนั้นแต่ที่ไหน.

๗. บรรเทาความอาฆาตด้วยคิดว่า เขาได้ประพุดิสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของเราแล้ว เพราะเหตุนี้ การที่จะไม่มีการประพุดิเช่นนั้น จะหาได้ในบุคคลนั้นแต่ที่ไหน.

๘. บรรเทาความอาฆาตเสียด้วยคิดว่า เขาประพุดิอยู่ซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของเรา เพราะเหตุนี้ การที่จะไม่มีการประพุดิเช่นนั้น จะหาได้ในบุคคลนั้นแต่ที่ไหน.

๙. บรรเทาความอาฆาตเสียด้วยคิดว่า เขาจักประพุดิสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของเรา เพราะเหตุนี้ การที่จะไม่มีการประพุดิเช่นนั้น จะหาได้ในบุคคลนั้นแต่ที่ไหน.

[๓๕๓] สัตตาวาส ๕

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน เช่นพวกมนุษย์ เทวดาบางพวก วินิปาติกะบางพวก นี้ สัตตาวาสข้อที่หนึ่ง.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง มีกายต่างกัน มี

สัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพผู้นับเนื่องในพวกพรหม ซึ่งเกิดในภูมิ
ปฐมฌาน นี้ สัตตवासข้อที่สอง.

๓. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง มีกายอย่างเดียวกัน
มีสัญญาต่างกัน เช่นพวกเทพเหล่าอภัสสระ นี้ สัตตवासข้อที่สาม.

๔. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่งมีกายอย่างเดียวกัน
มีสัญญาอย่างเดียวกัน เช่นพวกเทพเหล่าสุภิกินหา นี้ สัตตवासข้อที่สี่.

๕. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง ไม่มีปัญญา ไม่รู้สึก
เสวยอารมณ์ เช่นพวกเทพเหล่าอัสถุญีสัตว์ นี้ สัตตवासข้อที่ห้า.

๖. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง เพราะล่องเสียซึ่ง
รูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิมสัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนา-
นัตตสัญญา เข้าถึงอากาสนัญจายตนะ ด้วยมโนมติการว่า อากาศหาที่สุด
มิได้ ดังนี้ นี้ สัตตवासข้อที่หก.

๗. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง ก้าวล่วงซึ่งอากาสา-
นัญจายตนะโดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึงวิญญาณัญจายตนะ ด้วยมโนมติ-
การว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ นี้ สัตตवासข้อที่เจ็ด.

๘. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง ก้าวล่วงเสียซึ่ง
วิญญาณัญจายตนะโดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึงอากัญจัญจายตนะด้วย
มโนมติการว่า ไม่มีอะไร นี้ สัตตवासข้อที่แปด.

๙. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์พวกหนึ่ง ก้าวล่วงเสียซึ่ง
อากัญจัญจายตนะโดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนะ
ด้วยมโนมติการว่า นี้สงบ นี้ประณีต นี้ สัตตवासข้อที่เก้า.

[๓๕๔] อขณะอสมัยแห่งพรหมจริยวาส ๘

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในโลกนี้ และพระธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ก็เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความดับ ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตประกาศแล้ว. แต่บุคคลนี้เข้าถึงนรกเสีย นี้ มิใช่ขณะ มิใช่สมัยเพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่หนึ่ง.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในโลก และธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ก็เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความดับ ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตประกาศแล้ว. แต่บุคคลนี้ เข้าถึงกำเนิดสัตว์วิจรรย์านเสีย นี้ มิใช่ขณะ มิใช่สมัยเพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่สอง.

๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในโลก และธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ก็เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความดับ ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตประกาศแล้ว. แต่บุคคลนี้เข้าถึงวิสัยแห่งเปรตเสีย ฯลฯ ข้อที่สาม.

๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในโลก และธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ก็เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความดับ ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตประกาศแล้ว. แต่บุคคลนี้เข้าถึงอสุรกายเสีย ฯลฯ ข้อที่สี่.

๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก พระตถาคตอรหันต-

สัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในโลก และธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ก็เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความดับ ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตประกาศแล้ว. แต่บุคคลนี้เข้าถึงพวกเทพที่มีอายุยืน พวกใดพวกหนึ่งเสีย ฯลฯ ข้อที่ห้า.

๖. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในโลก และธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ก็เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความดับ ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตประกาศแล้ว แต่บุคคลนี้ เกิดเสียในปัจฉิมชนบท ในพวกชนชาติมีลักษณะ ผู้โง่เขลา ไม่มีคติของภิกษุ ภิกษุณีอุบาสก อุบาสิกา ฯลฯ ข้อที่หก.

๗. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในโลก และธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ก็เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความดับ ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตประกาศแล้ว. บุคคลนี้ เกิดในมัชฌิมชนบท แต่เขาเป็นคนมีจลาจล ทุจริต มีความเห็นวิปริตว่า ทานที่บุคคลให้ไม่มีผล การบูชาไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้ว ไม่มีผล ผลวิบากของธรรมที่บุคคลทำดีทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี โอปปาติกสัตว์ไม่มี ในโลกไม่มีสมณพราหมณ์ ผู้ดำเนินไปดี ผู้ปฏิบัติโดยชอบ กระทำให้แจ้งซึ่งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองแล้วยังผู้อื่นให้รู้ ฯลฯ ข้อที่เจ็ด.

๘. คู่ก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จอุบัติในโลก และธรรมที่พระองค์ทรงแสดง ก็เป็น

ไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความดับ ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอัน
พระสุคตประกาศแล้ว บุคคลนี้เกิดในมัชฌิมชนบท แต่เป็นคนโง่ เซอะเซะ
เป็นคนใบ้ ไม่สามารถที่จะรู้orroรแห่งสุภายิตและทุภายิตได้ ฯลฯ ข้อที่
แปด.

๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง พระตถาคตอรหันต-
สัมมาสัมพุทธเจ้า มิได้เสด็จอุบัติในโลก และธรรมที่เป็นไปเพื่อความสงบ
เป็นไปเพื่อความดับ ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตประกาศไว้
ไม่มีผู้ใดแสดง ถึงบุคคลนี้เกิดในมัชฌิมชนบท เป็นคนมีปัญหา ไม่เซอะเซะ
ไม่เป็นคนใบ้ สามารถที่จะรู้orroรแห่งสุภายิต และทุภายิตได้ นี้ ก็มีใช้
ขณะ มิใช่สมัย เพื่อการอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ข้อที่เก้า

[๓๕๕] อนุปพวิหาร ๘

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจาก
กามทั้งหลาย สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์
มีปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่.

๒. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าถึงทุติยฌาน มีความผ่องใส
แห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอกผุดขึ้น เพราะวิตกวิจารณ์สงบ ไม่มีวิตก
ไม่มีวิจารณ์ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิอยู่.

๓. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวย
สุขด้วยนามกาย เพราะปีติปราศจากไป เข้าถึงตติยฌาน ที่พระอริยเจ้า
ทั้งหลาย กล่าวสรรเสริญว่า ผู้ได้ฌานนี้ เป็นผู้มึอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข
ดังนี้.

๔. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้าถึงจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์และสุข

เพราะละทุกข์และสุข ลำดับโสมนัสโทมนัสในกาลก่อน มีอุเบกขา เป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่.

๕. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงรูปสัญญาได้โดยประการทั้งปวง เพราะปฏิเสธสัญญาดับไป เพราะไม่ใส่ใจซึ่งนานัตตสัญญา เข้าถึงอากาสนัญญาตนะ ด้วยมโนสิการว่า อากาศหาที่สุดมิได้ ดังนี้อยู่.

๖. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงซึ่งอากาสนัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึงวิญญาณัญญาตนะ ด้วยมโนสิการว่า วิญญาณหาที่สุดมิได้ ดังนี้อยู่.

๗. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงวิญญาณัญญาตนะ โดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึงอากิญจัญญาตนะ ด้วยมโนสิการว่า ไม่มีอะไร ดังนี้อยู่.

๘. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงอากิญจัญญาตนะโดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะอยู่.

๙. ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เพราะก้าวล่วงเนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง แล้วเข้าถึงสัญญาเวทยิตนโรธอยู่.

[๓๕๖] อรูปพนิโรธ ๙

๑. กามสัญญา ของท่านผู้เข้าปฐมฌาน ย่อมดับไป
๒. วิตก วิจาร ของท่านผู้เข้าทุติยฌาน ย่อมดับไป
๓. ปีติ ของท่านผู้เข้าตติยฌาน ย่อมดับไป

๔. ลมอัสสาสะและปัสสาสะของท่านผู้เข้าจตุตถฌาน ย่อมดับไป

๕. รูปสัญญาของท่านผู้เข้าอากาสนัญญาตนะ ย่อมดับไป

๖. อากาสนัญญาตนสัญญาของท่านผู้เข้าวิญญาณัญญาตนะ ย่อมดับไป

๗. วิญญาณัญญาตนสัญญาของท่านผู้เข้าอากิญจัญญาตนะ ย่อมดับไป

๘. อากิญจัญญาตนสัญญาของท่านผู้เข้าเนวสัญญานาสัญญาตนะ ย่อมดับไป

๙. สัญญาและเวทนาของท่านผู้เข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ย่อมดับไป

คุณของท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ๕ เหล่านี้แล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนา ไม่พึงโต้แย้งกัน ในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย.

จบสังคีติหมวด ๕

ว่าด้วยสังคีติหมวด ๑๐

[๓๕๗] คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ๑๐ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงรู้ ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้โดยชอบมีอยู่ พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนา ไม่พึงโต้แย้งกันในธรรมนั้น ฯลฯ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูลแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ธรรม ๑๐ เหล่านั้นเป็นไฉน.

นาถกรณธรรม ๑๐

๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีความคิด เป็นผู้ตำราวมในปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจรอยู่ มีปกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มีความคิดตำราวมในพระปาติโมกขสังวร ถึงพร้อมด้วยมรรยาทและโคจรอยู่ มีปกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย มาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้ก็เป็น นาถกรณธรรม.

๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก ภิกษุเป็นผู้มีธรรมอันสดับแล้วมาก ทรงธรรมที่ได้สดับแล้ว สะสมธรรมที่ได้สดับแล้ว. ธรรมทั้งหลายที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธฺิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง เห็นปานนั้น อันเธอได้สดับแล้วมาก ทรงไว้มาก คล่องปาก ตามเพ่งด้วยใจ แทงตลอดดีแล้วด้วยทิวา. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มีธรรมอันสดับแล้วมาก ทรงธรรมที่ได้สดับแล้ว สะสมธรรมที่ได้สดับแล้ว ธรรมทั้งหลายที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์

พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ. บริสุทธี บริบูรณ์สิ้นเชิง เห็นปานนั้น
อันเธอได้สดับแล้วมาก ทรงไว้มาก คล่องปาก ตามเพ่งด้วยใจ แทงตลอด
แล้วด้วยทักขณินี้ ก็เป็น นาคกรณธรรม.

๓. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มีมิตรดี
มีสหชาติ มีเพื่อนดี. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มีมิตรดี
มีสหชาติ มีเพื่อนดี นี้ก็เป็น นาคกรณธรรม.

๔. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย
ประกอบด้วยธรรมที่กระทำเป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้อดทน เป็นผู้รับอนุศาสน์
โดยเคารพ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบ
ด้วยธรรมที่กระทำเป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้อดทน เป็นผู้รับอนุศาสน์โดย
เคารพ นี้ก็เป็น นาคกรณธรรม.

๕. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก ภิกษุเป็นผู้ขยัน ไม่
เกียจคร้าน ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอุบาย ในกรณียกิจ
นั้น ๆ สามารถทำ สามารถวิจารณ์ในกรณียกิจใหญ่่น้อยของเพื่อนสหพรหมจารี
ทั้งหลาย. แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน ประกอบด้วยปัญญาเป็น
เครื่องพิจารณาอุบาย ในกรณียกิจนั้น ๆ สามารถทำ สามารถวิจารณ์ใน
กรณียกิจใหญ่่น้อยของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย นี้ก็เป็น นาคกรณธรรม.

๖. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก ภิกษุเป็นผู้ใคร่ในธรรม
เจรจนารัก มีความปราโมชยิ่งในพระอภิธรรม ในพระอภิวินัย. แม้ข้อ
ที่ภิกษุเป็นผู้ใคร่ในธรรม เจรจนารัก มีความปราโมชยิ่งในพระอภิธรรม

ในพระอภิวินัย นี้ก็เป็น นาคกรณธรรม.

๙. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก ภิกษุเป็นผู้สันโดษ ด้วยจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเกสัชบริขาร อันเป็นปัจจัยแก่คนไข้ ตามมีตามได้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้สันโดษด้วย จิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเกสัชบริขาร อันเป็นปัจจัยแก่คนไข้ ตามมีตามได้ นี้ก็เป็น นาคกรณธรรม

๑๐. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก ภิกษุเป็นผู้ปรารภ ความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อมอยู่ เป็นผู้ มีเรี่ยวแรง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในธรรมที่เป็นกุศล. คุณก่อน ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้ข้อที่ภิกษุปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อมเป็นผู้มีเรี่ยวแรง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอด ธุระในธรรมที่เป็นกุศล นี้ก็เป็น นาคกรณธรรม.

๑๑. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นอีก ภิกษุเป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติและปัญญาเครื่องรักษาตนอย่างยอดเยี่ยม แม้สิ่งที่ทำแล้ว นาน แม้คำที่พูดแล้วนาน ก็นึกได้ ระลึกได้. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติและปัญญาเครื่องรักษาตนอย่าง ยอดเยี่ยม แม้สิ่งที่ทำแล้วนาน แม้คำที่พูดแล้วนาน ก็นึกได้ ระลึกได้ นี้ก็เป็น นาคกรณธรรม.

๑๒. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับอันประเสริฐ ชำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย แม้ข้อที่ภิกษุเป็น

ผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับอันประเสริฐ
ชำระกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ. นี้ก็เป็น นาลกรณธรรม.

[๓๕๘] กถินายตนะ คือ แคนกถิน ๑๐

๑. ผู้หนึ่ง ย่อมจำปฐวีกถินได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง
คล่องแคล่ว ประมาณมิได้

๒. ผู้หนึ่ง ย่อมจำอาโปกถินได้...

๓. ผู้หนึ่ง ย่อมจำเตโชกถินได้...

๔. ผู้หนึ่ง ย่อมจำอาโปกถินได้...

๕. ผู้หนึ่ง ย่อมจำนิลกถินได้...

๖. ผู้หนึ่ง ย่อมจำปีตกถินได้...

๗. ผู้หนึ่ง ย่อมจำโลหิตกถินได้...

๘. ผู้หนึ่ง ย่อมจำโอสาทกถินได้...

๙. ผู้หนึ่ง ย่อมจำอากาศกถินได้...

๑๐. ผู้หนึ่ง ย่อมจำวิญญานกถินได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้อง
ขวาง คล่องแคล่ว ประมาณมิได้.

[๓๕๙] อกุศลกรรมบถ ๑๐

๑. ปาณาติบาต ๒. อทินนาทาน

๓. กามเมสุมิฉลาจาร ๔. มิสาวาท

๕. ปิสุณาวาจา ๖. ผรุสวาจา

๗. สัมผัสปลาปะ ๘. อภิขณา

๙. พยาบาท ๑๐. มิจฉาทิฎฐิ.

[๓๖๐] กุศลกรรมบถ ๑๐

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป

๒. อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้

๓. กามเมสุ มิจจาจารา เวรมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการประพฤตินอกในกาม

๔. มุสาวาท เวรมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดเท็จ

๕. ปิสุนาย วาจาเย เวรมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดส่อเสียด

๖. ผรุสสาย วาจาเย เวรมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดคำหยาบ

๗. สัมผัสปปลาปา เวรมณี เจตนาเครื่องเว้น จากการพูดเพ้อเจ้อ

๘. อนภิขณา ความโลภอยากได้ของเขา

๙. อัปยาบาท ความไม่ปองร้ายเขา

๑๐. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ.

[๓๖๑] อริยวาส ๑๐

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มืองค์ห้าสะอาดแล้ว

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยองค์หก

๓. เป็นผู้มื่อรักขาอย่างหนึ่ง

๔. เป็นผู้มื่อที่พึงสั

๕. เป็นผู้มื่อสัจจะเฉพาะอย่างอันบรรเทาเสียแล้ว

๖. เป็นผู้มื่อการแสวงหาอันสละได้แล้วโดยชอบ

๗. เป็นผู้มีความดำริไม่ขุ่นมัว
๘. เป็นผู้มีกายสังขารอันสงบ
๙. เป็นผู้มิจิตหลุดพ้นดีแล้ว
๑๐. เป็นผู้มียุทธาหลุดพ้นดีแล้ว.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไรเล่า ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มียุทธาหลุดพ้นดีแล้ว. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มียุทธาหลุดพ้นดีแล้ว มีความพยายามหลุดพ้นดีแล้ว มีถีนมิทธะหลุดพ้นดีแล้ว มีอุทซัจจกุกกุจจะหลุดพ้นดีแล้ว มีวิจิจฉนาหลุดพ้นดีแล้ว. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มียุทธาหลุดพ้นดีแล้ว.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยองค์หก. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้ว เป็นผู้ไม่ติใจ ไม่เสียใจ เป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่. ฟังเสียงด้วยหูแล้ว .. คมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว .. ลิ้มรสด้วยลิ้นแล้ว ... ถูกต้อง โภกฐัพพะด้วยกายแล้ว .. รู้แจ้งธรรมด้วยใจแล้ว เป็นผู้ไม่ติใจ ไม่เสียใจ เป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ประกอบด้วยองค์หก

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มียุทธาอย่างหนึ่ง. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมประกอบด้วยใจอันมีสติเป็นเครื่องคุ้มครอง. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มียุทธาอย่างหนึ่ง.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มียุทธาที่พึงสื.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาแล้วเสพของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลิ่นของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วเว้นของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาของอย่างหนึ่ง. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ที่มีพึงสั

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ที่มีสัจจะเฉพาะอย่างอันบรรเทาเสียแล้ว. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย สัจจะเฉพาะอย่างเป็นอันมาก ของสมณพราหมณ์เป็นอันมาก ย่อมเป็นธรรมอันภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ทำให้เบาแล้ว บรรเทาแล้ว สละ คลาย ปล่อย ละ สละกินเสียหมดสิ้นแล้ว. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ที่มีสัจจะเฉพาะอย่างอันบรรเทาเสียแล้ว.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มีการแสวงหาอันสละได้โดยชอบ. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีการแสวงหากามอันละได้แล้ว มีการแสวงหาภพอันละได้แล้ว มีการแสวงหาพรหมจรรย์อันสละกินแล้ว. ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มีการแสวงหาอันสละได้โดยชอบ

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มีความไม่ขุ่นมัว ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ละความดำริในกามได้ขาดแล้ว เป็นผู้ละความดำริในพยาบาทได้ขาดแล้ว เป็นผู้ละความดำริในการเบียดเบียนได้ขาดแล้ว ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มีความดำริไม่ขุ่นมัว.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้ที่มีกายสังขารอันสงบ ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เข้า

ถึงจุดตกมาน อันไม่มีทุกข์และสุข เพราะละสุขและทุกข์ และดับโสมนัส โทมนัสก่อนๆได้ มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มียากายสังขารอันสงบแล้ว.

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มียจิตหลุดพ้นดีแล้ว. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มียจิตพ้นแล้วจากราคะ มียจิตพ้นแล้วจากโทสะ มียจิตพ้นแล้วจากโมหะ. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มียจิตหลุดพ้นดีแล้ว.

คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็อย่างไร ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้มียปัญญาหลุดพ้นดีแล้ว. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดว่า ราคะอันเราละได้แล้ว ถอนรากขึ้นเสียได้แล้ว กระทำให้เป็นจุตตาลยอดด้วนแล้ว ทำให้เป็นของไม่มีแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปอีกเป็นธรรมดา โทสะอันเราละได้แล้ว ถอนรากขึ้นเสียได้แล้ว กระทำให้เป็นจุตต้นตาลยอดด้วนแล้ว ทำให้เป็นของไม่มีแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา โทสะอันเราละได้แล้ว ถอนรากขึ้นได้แล้ว กระทำให้เป็นจุตต้นตาลยอดด้วน ทำให้เป็นของไม่มีแล้ว มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา. คุณก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อย่างนี้แล ภิกษุจึงชื่อว่า เป็นผู้มียปัญญาหลุดพ้นดีแล้ว.

[๓๖๒] อเสขธรรม ๑๐

๑. สัมมาทิฏฐิที่เป็นของพระอเสขะ
๒. สัมมาสังกัปปะที่เป็นของพระอเสขะ
๓. สัมมาวาจาที่เป็นของพระอเสขะ

๔. สัมมากัมมันตะที่เป็นของพระอเสขะ

๕. สัมมาอาชีวะที่เป็นของพระอเสขะ

๖. สัมมาวายามะที่เป็นของพระอเสขะ

๗. สัมมาสติที่เป็นของพระอเสขะ

๘. สัมมาสมาธิที่เป็นของพระอเสขะ

๙. สัมมาญาณะที่เป็นของพระอเสขะ

๑๐. สัมมาวิมุตติที่เป็นของพระอเสขะ.

ดูก่อนท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ๑๐ เหล่านี้แล พระผู้มีพระภาคผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น ตรัสไว้ชอบแล้ว พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนา ไม่พึงโต้แย้งกัน การที่พรหมจรรย์นี้ ยั่งยืน ตั้งอยู่นานแล้ว ก็พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

จบสังคีติธรรมหมวด ๑๐

[๓๖๓] ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้นแล้วตรัสกะท่านพระสารีบุตรว่า ดูก่อนสารีบุตร ดิละ ดิละ สารีบุตร เธอได้ภายิต สังคีติปริยายแก่ภิกษุทั้งหลาย เป็นการดีแล้ว ดังนี้. ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวสังคีติปริยายนี้แล้ว พระศาสดาทรงพอพระทัย และภิกษุเหล่านั้น ต่างก็ดีใจ ชื่นชมภายิตของท่านพระสารีบุตรแล้ว ดังนี้แล.

จบสังคีติสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาสังคีติสูตร

ว่าด้วยธรรมหมวด ๑

สังคีติสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตฺ เป็นต้น

ในสังคีติสูตรนั้น มีคำอธิบายไปตามลำดับที่ ดังต่อไปนี้. คำว่า จาริกญจรมานो หมายถึงเสด็จเที่ยวไปอย่างนิพัทธจาริก. ได้ยินว่าในครั้งนั้น พระศาสดาทรงแผ่ข่าย คือพระญาณไปในหมื่นจักรวาล ตรวจดูสัตว์โลกอยู่ ได้ทรงเล็งเห็นเหล่ามัลลราช ชาวเมืองปาวา จึงทรงคำนึงว่า " ราชานี้มาปรากฏในข่ายคือสัพพัญญุตญาณของเรา. จะมีอะไรหรือหนอ? " ก็ได้ทรงเห็นความข้อนี้นี้ว่า " ราชานี้ทั้งหลายให้สร้างสถานการขึ้นแห่งหนึ่ง เมื่อเราไป ก็จักให้เรากล่าวมงคล. เรากล่าวมงคลแก่ราชา เหล่านั้นแล้ว ส่ง (กลับ) ไปแล้ว จักบอกสารีบุตรว่า " เธอจงกล่าวธรรมกถาแก่หมู่ภิกษุ สารีบุตรพิจารณาโดยพระไตรปิฎกแล้ว จักกล่าวสังคีติสูตรแก่หมู่ภิกษุ ประดับไปด้วยปัญญา ๑,๐๑๔ ข้อ, ภิกษุ ๕๐๐รูป รำลึกถึงพระสูตร (นี้) แล้ว จักบรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภทา " ดังนี้ จึงได้เสด็จจาริกไป. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า มลฺลสุ จาริกญจรมานो คำว่า อุพุกตํ เป็นชื่อของ สถานการแห่งนั้น. อีกนัยหนึ่ง ท่านเรียกว่า (อุพุกตํ) อย่างนั้น เพราะเป็นอาคารสูง. คำว่า สณฺฑาคารี หมายถึงศาลาที่ประชุมกลางเมือง. ในคำว่า สมณฺณ วา นี้เพราะเหตุที่เทวดาทิ้ง

หลาย ย่อมถือเอาที่อยู่ของตนในเวลาที่กำหนดพื้นที่ (ปลูก) เรือนนั่นเอง
ฉะนั้นท่านจึงไม่กล่าวว่า เทเวน วา แต่กล่าวว่า สมณน วา พุราหุม

ณน วา เกนจิ วา มนุสฺสภูเตน สมณพราหมณ์หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์

คำว่า เยน ภควา เตนุปลงฺกมীสุ ความว่า พวกเจ้ามัลละได้
สดับ (ข่าวว่า) พระผู้มีพระภาคเสด็จมา จึงดำริว่า "แม้พวกเราจะมีได้
ไปทูลเชิญพระผู้มีพระภาคมา ทั้งมิได้ส่งทูตไปกราบทูลให้เสด็จมา แต่
พระองค์ก็เสด็จมาที่อยู่ของเราเอง มีภิกษุหมู่ใหญ่เป็นบริวาร. แลพวก
เราก็ตัดสร้างสังฆาคารศาลาขึ้นแล้ว. เราจักเชิญเสด็จพระทศพลมาให้ทรง
กล่าวมงคล ๓ สังฆาคารศาลานี้" ดังนี้ จึงได้เข้าไปเฝ้า. คำว่า เยน
สณฺฑาคารี เตนุปลงฺกมীสุ ความว่าพวกเจ้ามัลละเหล่านั้นคิดว่า "ได้ทราบ
ว่า ช่างทำจิตรกรรมในสังฆาคารเสร็จแล้ว แต่ พวกป้อมยาม (หอคอย)
เพิ่งจะเสร็จในวันนั้น และธรรมดาพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ทรงมีพระอชยาศัย
(ชอบ) ป่า ยินดีในป่า ฟังทรง (พอพระทัย) ประทับอยู่ภายในบ้าน
หรือไม่ (ก็ไม่อาจทราบได้) เพราะฉะนั้น เราทราบถึงพระทัย ของพระ
ผู้มีพระภาคก่อนแล้ว จึงจักเตรียมการ" ดังนี้แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค.
แต่บัดนี้ พวกเจ้ามัลละประสงค์จะเตรียมการให้ต้องพระทัยพระผู้มีพระภาค
จึงเข้าไปยังสังฆาคาร. คำว่า สพุพฺพนุถรี หมายความว่า ปลูกดออย่าง
พร้อมสรรพ.

อนึ่ง ในคำว่า เยน ภควา เตนุปลงฺกมীสุ นี้มีความว่า พวก
เจ้ามัลละเหล่านั้น จัดแจงสังฆาคารเสร็จแล้วจึงให้แ้วถางถนนในเมือง
ให้ยกธงขึ้นแล้วตั้งหม้อน้ำเต็มเปี่ยม ทั้งต้นกล้วย ๓ ประตูป้านทั้งหลาย

ทำเมืองทั้งสิ้นให้เคลื่อนกลับไปด้วยระเบียบแห่งโคมไฟ ประหนึ่งว่า ดวงดาว แล้วให้ป่าประกาศว่า " พวกทารกที่ยังไม่อดนม จงให้ดื่มนมเสีย, พวกเด็กรุ่น ๆ จงรีบให้บริโภคน้ำ (ข้าวปลาอาหาร) แล้วให้นอนเสีย อย่าได้ส่งเสียงอีกทีก็ครีกโครม, วันนี้พระศาสดาจักประทับภายในหมู่บ้านคินหนึ่ง, อันพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงพอพระทัยในความสงบเงียบ" ดังนี้แล้ว พวกกัณเฑาะพลงด้วยตัวเอง เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ.

คำว่า **ภควนุตฺเตว ปุรกุจิตฺวา** แปลว่า กระทำพระผู้มีพระภาคไว้เบื้องหน้า. พระผู้มีพระภาคประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุและอุบาสกทั้งหลาย ในสังฆาสนาคารนั้น ย่อมไฟโรจน์ยิ่งนัก เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสโดยรอบ มีพระฉวีวรรณเพียงทอง งาม นุ่มนวล. พระรัศมีมีพรรณเพียงดังทองพวยพุ่งจากพระกายเบื้องหน้า แผ่ไปถึง ๘๐ สอก. พระรัศมีมีพรรณเพียงดังทองพวยพุ่งจากพระกายท่ามกลาง จากพระหัตถ์เบื้องขวา จากพระหัตถ์เบื้องซ้าย ก็แผ่ไปได้ข้างละ ๘๐ สอก (คู่กัน). พระรัศมีมีพรรณเพียงสร้อยคอมยุรา พวยพุ่งจากกลุ่มพระเกษาทั้งหมด ตั้งแต่ริมพระเกษาเบื้องบนแผ่ไปในพื้นนภากาศถึง ๘๐ สอก. พระรัศมี มีพรรณเพียงแก้วประพาฬ พวยพุ่งจากฝ่าพระบาทเบื้องใต้ แผ่ไปในแผ่นดินที่บ้นได้ถึง ๘๐ สอก. พระพุทธรรัศมี มีพรรณ ๖ ประการ พวยพุ่งรุ่งเรืองพร่างพรายตลอดที่ประมาณ ๘๐ สอก โดยรอบ ด้วยประการดังนี้. สรรพทิสายภาคก็กระจำงแจ้งดังว่าโปรยปรายไปด้วยดอกจำปาทอง ประหนึ่งว่าโรยรดด้วยสุวรรณรสอันไหลจากหม้อทอง ปานว่าดาดาดลาดไปด้วยแผ่นทอง และประคองว่าเคลื่อนกลับไปด้วยผงดอกทองกวาว และกรรมการ์อัน

ฟุ้งตกลงด้วยเวรัมภวาท. แม่พระวรกายแห่งพระผู้มีพระภาคอันรุ่งเรืองด้วย
อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ พระรัศมี (โดยปรกติ) ประมาณวาหนึ่ง และ
วรลักษณ์ ๓๒ ประการ ก็ไฟโรจน์เพียงพื้นอัมพรอันพร่างพราว ด้วยดวง
ดาว ประหนึ่งดอกประทุมอันบานสะพรั่ง คุจดั่งปาริฉัตรประมาณ ๑๐๐
โยชน์ ผลิตานเต็มคั่น ราวกับจะเผยพระสิริ ครอบงำเสียซึ่งสิริแห่ง
พระอาทิตย์ พระจันทร์ พระเจ้าจักรพรรดิ ท้าวเทวราช (และ) มหาพรหม
อย่างละ ๓๒ อันตั้งไว้โดยลำดับกัน (ให้อัครสีมีไป) ฉะนั้น. แม้อภิกษุ
ทั้งสิ้น อันนั่งแวดล้อมอยู่นั้น ก็ล้วนเป็นผู้มักน้อย สันโดษ สงบไม่พลุก
พล่าน ทำความเพียร เป็นผู้บอก ทนต่อคำบอก เป็นผู้เตือน ตีเตือนบาป
สมบุรณ์ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ วิมุตติญาณทัศนะ. พระผู้มีพระ
ภาคอันภิกษุเหล่านั้น แวดล้อมแล้ว ไฟโรจน์ประหนึ่งท่อนทองอันห่อหุ้ม
ด้วยฝ้ายกัมพลแดง ประจุเรือนทองอันลอยต่ำอยู่ในท่ามกลางดงประทุมแดง
เสมือนปราสาททอง อันล้อมรอบไปด้วยเวทีก้าวประพาฬ. ฝ่ายพระอสิตี
มหาเถระทรงผ้าบังสุกุลสีปานเมฆ เป็นมหานาค ปานว่า จอมปลวกแก้วมณี
คลายราคะแล้ว ทำลายกิเลสสิ้นแล้ว ฉางชฎีออกหมดแล้ว ตัดเครื่องผูกได้
แล้ว ไม่ติดข้องในตระกูล หรือในหมู่คณะ ก็นั่งแวดล้อมพระผู้มีพระภาค.
ด้วยประการดังนี้ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงบำราศจากราคะด้วยพระองค์เอง
อันท่านผู้บำราศจากราคะแวดล้อมแล้ว ผู้ทรงบำราศจากโทสะ ด้วยพระองค์
เอง อันท่านผู้บำราศจากโทสะแวดล้อมแล้ว ผู้ทรงบำราศจากโมหะด้วย
พระองค์เอง อันท่านผู้บำราศจากโมหะแวดล้อมแล้ว ผู้ทรงไร้ตัณหาด้วย
พระองค์เอง อันท่านผู้ไร้ตัณหาแวดล้อมแล้ว ผู้ทรงไร้กิเลสด้วยพระองค์
เอง อันท่านผู้ไร้กิเลสแวดล้อมแล้ว ผู้ทรงเป็นพุทธะด้วยพระองค์เอง อัน

ท่านผู้เป็นพุทธะ ผู้พหูสูตแวดล้อมแล้ว ประหนึ่งเกสรอันแวดล้อมไปด้วย
กลีบ ประคองกรรมิกา อันแวดล้อมไปด้วยเกสร เสมือนพญาช้างจัท-
ทันต์อันแวดล้อมไปด้วยช้างบริวารทั้งแปดพัน ปานว่าจอมหงส์ศรีรัฐ อัน
แวดล้อมไปด้วยหงส์บริวารเก้าแสน ดังว่า พระเจ้าจักรพรรดิอันแวดล้อม
ไปด้วยเหล่าเสนาจกนิกร ประคองทำวสัถกเทวราชอันแวดล้อมไปด้วยเหล่า
ทวยเทพ ปานว่าหาริตมหาพรหมอันแวดล้อมไปด้วยคณะพรหม ได้
ประทับนั่งในท่ามกลางบริษัทเหล่านั้น ด้วยพุทธเทศอันหาที่เสมอเหมือน
มิได้ ด้วยพุทธวิลาสอันหาประมาณมิได้ ทรงยังพวกเจ้ามัลละแห่งนคร
ปาวาให้เห็น ๆ ล ๆ ด้วยธรรมิกถาตลอดราตรีเป็นอันมาก แล้วทรงส่งไป
และในที่นี้พึงทราบว่ ปกณกถา อันประกอบไปด้วยคำอนุโมทนาใน
สังฆาการ ชื่อว่า ธรรมกถา. แท้จริงในคราวนั้น พระผู้มีพระภาคได้
ตรัสปกณกถาอันนำมาซึ่งประโยชน์ และความสุขแก่เจ้ามัลละ แห่งนคร
ปาวา ประหนึ่งว่า ยังอากาศคงคาให้หลั่งลงอยู่ เสมือนว่าทรงรวบรวมมา
ซึ่งโอชะแห่งปฐพี ปานว่าทรงจับยอดต้นมหาชมพู แล้วสั่นให้หว่านไหวอยู่
และประคองว่าทรงคั่นรวงฝ้ายอันควรแก่การคั่น ด้วยเครื่องจักร แล้วยัง
บุคคลให้คูดคีมเอาซึ่งน้ำหวาน ฉะนั้น.

คำว่า **ตฺถุหฺมิฏฺฐํ ตฺถุหฺมิฏฺฐํ** ความว่า ทรงเหยียดดูทิศใด ๆ หมู่
ภิกษุในทิศนั้น ๆ นิ่งสงบทีเดียว. คำว่า **อนฺุวิโลเกตุวา** ความว่า เหยียดดู
โดยทิศนั้น ๆ ด้วยจักขุ ๒ อย่าง คือ มังสจักขุ และทิพยจักขุ. จริงอยู่
ทรงกำหนดอิริยาบถภายนอกของภิกษุเหล่านั้นด้วยมังสจักขุ. ในหมู่ภิกษุ
เหล่านั้น มิได้มีภิกษุผู้ค่นองมือค่นองเท้า แม้สักรูปเดียว ไม่มีรูปไหน.

ยื่นศีรษะพุดจา หรือนั่งหลับ. ภิกษุทั้งปวงนั้นเป็นผู้ศึกษาอบรมมาแล้วด้วย ไตรสิกขา นั่งสงบนิ่ง เสมือนหนึ่งเปลวประทีปในที่อันสงบกลม ฉะนั้น ทรงกำหนดอิริยาบถนี้ของภิกษุเหล่านั้น ด้วยมังสจักขุ ด้วยประการดังนี้ อนึ่ง ทรงเจริญอาโลก (แสงสว่าง) จนเห็นทथัรูปของภิกษุเหล่านั้นแล้ว ทรงตรวจดูศีลภายใน ด้วยทิพยจักขุ. พระองค์ได้ทรงเห็นศีลอันเข้าถึง พระอรหัต ของภิกษุหลายร้อย ประคองว่าประทีปอันสว่างโพลงอยู่ภายในหม้อ. แท้จริงภิกษุเหล่านั้น เป็นผู้ปรารถนาวิปัสสนา ได้ทรงเห็นศีลของภิกษุเหล่านั้น ด้วยประการดังนี้" แล้ว ทรงดำริว่า "ภิกษุเหล่านี้คู่ควรแก่เรา ทั้งเราก็คู่ควรแก่ภิกษุเหล่านี้" แล้วทรงตั้งนิมิตไว้ในพื้นจักขุ ตรวจดู หมู่สงฆ์ แล้วตรัสเรียกท่านพระสารีบุตรว่า "เราเมื่อยหลัง". เพราะเหตุไร จึงทรงเมื่อยหลัง?. เพราะเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญความเพียรอย่างแรงกล้าอยู่ถึง ๖ ปี ได้เกิดความลำบากพระวรกายเป็นอันมาก ครั้นกาลต่อมาถึงคราวทรงพระชรา ลมเสียดหลังย่อมเกิดขึ้นแก่พระองค์ได้ (เป็นธรรมดา). คำว่า **สงฺฆาภู** **ปญฺญเปตฺวา** ความว่า ได้ยินว่า เจ้ามัลละเหล่านั้น ให้ปูลาดเตียงอันเป็นกบปิยะไว้ที่ข้างด้านหนึ่ง ของสัณฐานการด้วยความมุ่งหมายว่า บางทีพระศาสดาจะพึงบรรทมบ้าง. ฝ่ายพระศาสดา ทรงดำริว่า "เตียงที่เราใช้สอยด้วยอิริยาบถทั้ง ๔ จักมีผลานิสงส์มากแก่เจ้ามัลละเหล่านี้" จึงรับสั่งให้ปูลาดผ้าสังฆาภูบนเตียงนั้น แล้วบรรทม. คำที่ควรกล่าว ในคำว่า **ตสฺส** **กาลกิริยา** เป็นต้นได้กล่าวไว้แล้วทั้งหมด ในหนหลัง.

คำว่า **อามนุเตสิ** ความว่า ทรงประสงคฺจะแสดงสวากขาตธรรม

อันกระทำความสงบระงับเหตุมีการบาดหมางกันเป็นต้น จึงได้ตรัสเรียก.
คำว่า **ตตุล** แปลว่า ในธรรมนั้น. คำว่า **สงฺคายิตฺตพฺพ** ความว่า
สงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันพึงสังคายนา คือสงฆ์ผู้มีถ้อยคำเป็นอันเดียวกัน มี
ถ้อยคำไม่แย้งกัน พึงสวด. คำว่า **น วิวทิตฺตพฺพ** ความว่า ไม่ควรกล่าว
แย้งกันในอรรถะก็ตาม ในพยัญชนะก็ตาม. คำว่า **เอโก ชฺมโม** ความว่า
พระเถระมีความประสงค์จะแสดงสามัคคีธรรมมาก ๆ อย่าง เช่น หมวดหนึ่ง
หมวดสอง หมวดสาม เป็นต้น จึงกล่าวว่า **เอโก ชฺมโม** (ธรรมหนึ่ง)
ดังนี้เป็นอันดับแรก.

คำว่า **สพฺเพ สตฺตา** หมายถึงสัตว์ทั้งปวงในภพทั้งปวง เช่น
ในกามภพเป็นต้น ในสัญญาภพเป็นต้น และในเอกโวการภพเป็นต้น.
คำว่า **อาหารภูตติกา** มีบทนิยามว่า สัตว์เหล่านั้นดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร
ดังนั้น จึงชื่อว่า **อาหารภูตติกา** ผู้ดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร. อาหารย่อมเป็น
เหตุแห่งการดำรงอยู่ได้แห่งสรรพสัตว์ ด้วยประการดังนี้. พระเถระแสดง
ความหมายว่า "ท่านทั้งหลาย ธรรมหนึ่ง คือ สัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ได้
เพราะอาหารนี้ พระศาสดาของเราทั้งหลาย ทรงทราบตามความเป็นจริง
แล้ว ได้ตรัสได้เป็นอันถูกต้อง". ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ คำที่ตรัสไว้ว่า "เทพ
จำพวกอสังขยัตตะ เป็นอเหตุกะ ไม่มีอาหาร ไม่มีผัสสะ" ดังนี้เป็นต้น
จะมีเป็นอันคลาดเคลื่อนไปละหรือ. ไม่คลาดเคลื่อน ทั้งนี้เพราะเทพพวกนั้น
ก็มีฌานเป็นอาหาร. ถึงอย่างนั้นก็เถอะ, แม้คำที่ตรัสไว้ว่า **ดูก่อนภิกขุ**
ทั้งหลาย อันว่าอาหารเพื่อความดำรงอยู่ของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว หรือ
เพื่อการตามระคับระคองพวกสัมภเวสีทั้งหลาย มีอยู่ ๔ อย่าง ๔ อย่าง

อะไรข้าง ๑. กพพิงการาหาร จะหยาบก็ตาม ละเอียคก็ตาม ๒. ผัสสาหาร ๓. มโนสัญเจตนาหาร ๔. วิญญาณาหาร" ดังนี้ ก็คลาดเคลื่อน. แม้คำนี้ก็ไม่คลาดเคลื่อน. เพราะว่าในพระสูตรนั้น ธรรมทั้งหลาย ที่มีลักษณะเป็นอาหารโดยตรงนั้นแล้ว "อาหาร". แต่ในที่นี้ธรรมเรียก ปัจจัยโดยอ้อมว่า "อาหาร" จริงอยู่ ปัจจัยควรจะได้แก่ธรรมทั้งปวง. และ ปัจจัยนั้น ยังผลใด ๆ ให้เกิด ก็ยอมชื่อนำมาซึ่งผลนั้น ๆ เพราะฉะนั้น จึงเรียกได้ว่า อาหาร. ด้วยเหตุนี้แล จึงตรัสไว้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อวิชา เราก็กล่าวว่ามีอาหาร มิใช่ไม่มีอาหาร, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็อะไรเล่าเป็นอาหารของวิชา, ควรจะกล่าว นีวรณ ๕ เป็นอาหารของ วิชา, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้นีวรณ ๕ เราก็กล่าวว่ามีอาหาร มิใช่ ไม่มีอาหาร, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อะไรเล่าเป็นอาหารของนีวรณ ๕, ควร จะกล่าววว่า โยนิโสมนสิการ เป็นอาหารของนีวรณ ๕" ดังนี้, อาหาร คือปัจจัยนี้ประสงค์เอาในพระสูตรนี้. ก็เมื่อถือเอาปัจจัยเป็นอาหารอย่างหนึ่ง แล้ว ก็ยอมเป็นอันถือเอาทั้งหมด ทั้งอาหารโดยอ้อม ทั้งอาหารโดยตรง. ในอสังกตภาพนั้น ย่อมได้ปัจจัยอาหาร.

เมื่อพระพุทธเจ้ายังมีได้อุบัติขึ้น พวกนักบวชในลัทธิดีริถีย์ ทำ บริกรรมในวาโยกสิณแล้ว ยังฉานที่ ๔ ให้เกิดขึ้นได้แล้ว ออกจากฉาน นั้นแล้ว ให้เกิดความยินดี ชอบใจว่า "น่าตึเตยนจิต จิตนี้หน้าตึเตยนแท้, ชื่อว่าการไม่มีจิตนั้นแล เป็นความดี, เพราะอาศัยจิต จึงเกิดทุกข์อันมีการ ฆ่าและการจงจำเป็นต้น เป็นปัจจัย, เมื่อไม่มีจิต ทุกข์นั้นก็ยอมไม่มี" ดังนี้ ไม่เสื่อมฉาน สิ้นชีวิตแล้วไปเกิดในอสังกตภาพ. ผู้ใดตั้งมั่นอิริยาบถ ใด ในมนุษยโลก, ผู้นั้นก็เกิดโดยอิริยาบถนั้น เป็นผู้ยืนบ้าง นั่งบ้าง

นอนบ้าง ตลอด ๕๐๐ กัป. เป็นประจวบอันนอนอยู่ตลอดกาลนานถึงเพียงนี้
แม้สัตว์ทั้งหลาย ที่มีรูปอย่างนี้ ก็ยอมได้ปัจจัยอาหาร. แท้จริง สัตว์เหล่านั้น
เจริญมานใด แล้วไปเกิด, ฆานนั้นแหละยอมเป็นปัจจัยของสัตว์เหล่านั้น.
ปัจจัยคือฆาน ยังมีอยู่ตราบใด ก็ยอมดำรงอยู่ได้ตราบนั้น อุปมาเหมือน
ลูกศรที่ยิงไปด้วยแรงส่งแห่งสาย, แรงส่งแห่งสายยังมีเพียงใด ก็พุ่งไปได้
เพียงนั้น ฉะนั้น. เมื่อปัจจัยคือฆานนั้นหมดลง สัตว์เหล่านั้นก็ยอมตก
ไป ลูกศรที่สิ้นแรงส่งแห่งสายจะนั้น.

ส่วนพวกสัตว์นรกที่ท่านกล่าวไว้ว่า มิได้เป็นอยู่ด้วยผลแห่งความ
หมั่น ทั้งมิได้เป็นอยู่ด้วยผลแห่งบุญ เหล่านี้มีอะไรเป็นอาหาร. กรรม
นั่นเองเป็นอาหารของสัตว์นรกเหล่านั้น. ถ้าจะถามว่า อาหารมี ๕ อย่าง
กระนั้นหรือ?. (ก็ต้องตอบว่า) คำว่า "๕ อย่างหรือไม่ใช่ ๕ อย่าง"
นี้ไม่ควรพูด, ท่านกล่าวคำนี้ ไว้แล้วมิใช่หรือว่า "ปัจจัยคืออาหาร"
เพราะฉะนั้น สัตว์เหล่านั้นเกิดในนรกด้วยกรรมใด กรรมนั้นนั่นเองจัดว่า
เป็นอาหาร เพราะเป็นปัจจัยแห่งความดำรงอยู่ของสัตว์เหล่านั้น ดังที่ตรัส
มุ่งหมายถึงไว้ว่า "จะยังไม่สิ้นชีวิตตราบเท่าที่บาปกรรมอันนั้น ยังไม่หมด
สิ้น". และในที่นี้ไม่ควรจะต้องโต้เถียงกัน ด้วยเรื่องกพพิงการอาหาร. เพราะ
แม้แต่น้ำลายที่เกิดในปากก็ยังให้สำเร็จกิจในเชิงอาหารแก่สัตว์เหล่านั้นได้.
จริงอยู่ น้ำลายนั้น ในนรกนับว่า เป็นที่ตั้งแห่งทุกขเวทนา ในสวรรค์
นับว่าเป็นที่ตั้งแห่งสุขเวทนา จัดว่าเป็นปัจจัยได้.

ดังนั้น ในกามภพ โดยตรง มีอาหาร ๔ อย่าง ในรูปภพ และ
อรุภพ ยกเว้นอสังขญสัตตะ ที่เหลือออกนั้น มีอาหาร ๓ อย่าง, สำหรับ

อสังญุสัตตะ และเทพอื่น ๆ (นอกจากที่กล่าวแล้ว) มีอาหารคือปัจจัยอาหาร ด้วยประการดังนี้. พระเถระกล่าวปัญหาข้อหนึ่งว่า สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร ด้วยอาหาร ตามที่แสดงมา นี้แล้ว ได้แก้ไขปัญหาข้อที่ ๒ ว่า "สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้เพราะสังขาร" ดังนี้ โดยมีได้กำหนดหมาย อย่างนี้ว่า **อัย โข อาวุโส** (นี้แลท่านทั้งหลาย) ทั้งมิได้ไขความอีกว่า **อตฺถิ โข อาวุโส** (มีอยู่แล ท่านทั้งหลาย). เพราะเหตุไร จึงมิได้กำหนดหมาย ทั้งมิได้ไขความอีก. เพราะการที่จะเรียนและสอน ในเมื่อมีแต่กำหนดหมาย ทั้งมีแต่ไขความอยู่นั้น เป็นเรื่องยาก ฉะนั้น ท่านจึงแก้ไขทั้งสองประเด็นรวมกันไปเลย.

แม้ในการแก้ไขปัญหาข้อที่ ๒ นี้ ปัจจัยที่ได้กล่าวมาแล้วในหนหลังนั่นเอง ก็เรียกว่า สังขาร เพราะปรุงแต่งผลของตน. อาหารปัจจัยได้กล่าวมาแล้วในหนหลัง, ความแตกต่างกันอย่างน้อยที่สุด ในปัญหาข้อนี้ก็คือ ข้อนี้ - ในที่นี้ เป็นสังขารปัจจัย. (แต่) พระมหาสิวลเถระกล่าวว่า "เมื่อถือเอาอย่างนี้ว่า "อาหารโดยตรง ถือเอาแล้วในหนหลัง, ในที่นี้หมายเอาอาหารโดยอ้อม ดังนี้ ความแตกต่างกันก็จะปรากฏขึ้น, แต่ว่าท่านมิได้ถือเอา (อย่างนั้น)". แท้จริง ธรรมทั้งที่เนื่องด้วยอินทรีย์ ทั้งที่ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์ควรที่จะได้ปัจจัย แล. ขึ้นชื่อว่าธรรม เว้นจากปัจจัยย่อมไม่มี. บรรดาธรรม ๒ อย่างนั้น ธรรมที่ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์ เช่น หญ้า ต้นไม้ และเครือเถาเป็นต้น ย่อมมีรสแผ่นดิน และรสน้ำเป็นปัจจัย. เพราะเมื่อฝนไม่ตก หญ้าเป็นต้น ก็เหี่ยว. แต่จะสีเขียวเมื่อฝนตก. รสแผ่นดิน และรสน้ำเป็นปัจจัย ของหญ้าเป็นต้นเหล่านั้น

ด้วยประการดังนี้. ธรรมที่เนื่องด้วยอินทรีย์มีสิ่งเป็นต้นว่าอวิชา ตัณหา กรรม อาหาร, เป็นปัจจัย ปัจจัยในหนหลังนั้นแล ท่าน เรียกว่า อาหาร (แต่) ในที่นี้ ท่านเรียกว่า สังขาร ความแตกต่างกัน ไม่เรื่องนี้ มีเพียงเท่านั้นแล. บทว่า อัย โข อาวุโส ความว่า ท่านทั้งหลาย ธรรมหนึ่งอันนี้ พระศาสดาของพวกเราประทับนั่ง ณ มหาโพธิมณฑล ทรงทำให้แจ้งด้วยพระองค์ด้วยพระสัพพัญญุตญาณแล้วได้ทรงแสดงไว้ อัน เป็นธรรมหนึ่งที่ท่านทั้งหลาย พึงสังคายนาพร้อมเพรียงกัน ไม่พึงโต้แย้ง กัน. คำว่า ยถิทธิ พุรุหุมัจฉริยะ ความว่า ศาสนพหุมัจฉริยะนี้ พึงตั้งมั่น อยู่ได้ ดังที่เมื่อท่านทั้งหลายสังคายนาอยู่. คือเมื่อภิกษุรูปหนึ่งกล่าวว่า "ท่านทั้งหลายธรรมหนึ่งอันพระศาสดาตรัสไว้ชอบแล้วมีอยู่, ธรรมหนึ่ง คืออะไร คือ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ เพราะสังขาร " ดังนี้, ภิกษุรูปหนึ่งได้ฟังคำกล่าวของภิกษุรูปนั้นแล้วก็บอก กล่าวต่อไป อีกรูปหนึ่งได้ฟังก็บอกกันต่อไปอีก โดยกำหนดคำบอกกล่าว สืบ ๆ กันไป ด้วยประการอย่างนี้แล พหุมัจฉริยะนี้ก็จักดำรงอยู่ตลอด กาลนาน เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก ท่านพระธรรม เสนาบดีสารีบุตรเถระได้แสดงสามัคคีรสด้วยอำนาจธรรมหมวดหนึ่งด้วย ประการดังนี้แล.

จบธรรมหมวด ๑

ว่าด้วยธรรมหมวด ๒

ครั้งแสดงสามัคคีรส ด้วยว่าอำนาจธรรมหมวดหนึ่ง ดังกล่าวมานี้แล้ว

บัดนี้ พระเถระได้เริ่มเทศนาต่อไป เพื่อแสดงด้วยอำนาจธรรมหมวดสอง.
ในธรรมหมวดสอง คือ นามรูป นั้น นาม ได้แก่รูปจันทร์ ๔ และ
นิพพาน ๑. บรรดาธรรมเหล่านี้ จันทร์ ๔ ชื่อว่า นาม ด้วยอรรถว่า
น้อมไป. คำว่า ด้วยอรรถว่า น้อมไป หมายความว่า ด้วยอรรถว่า
กระทำชื่อ. เหมือนอย่างว่า พระเจ้ามหาสมมต มีพระนามว่า "มหาสมมต"
ก็เพราะมหาชนสมมติ (ยกย่อง, หมายรู้พร้อมกันขึ้น) หรือเหมือนอย่าง
พ่อแม่ ตั้งชื่อให้เป็นที่กำหนดหมายแก่บุตร อย่างนี้ว่า "คนนี่ชื่อติศ คนนี่
ชื่อบุส" หรือเหมือนอย่างชื่อที่ได้มา โดยคุณสมบัติว่า "พระธรรมกถึก
พระวินัยธร" ดังนี้ฉันใด, จันทร์ทั้งหลายมีเวทนาเป็นต้น จะได้ชื่อนั้น
หาไม่ได้. แท้จริง เวทนาเป็นต้น ย่อมมีชื่อของตนเกิดขึ้น (เอง)
เหมือนมหาปฐพี เป็นต้น. เมื่อจันทร์เหล่านั้นเกิดขึ้นแล้ว ชื่อของจันทร์
เหล่านั้น ก็เป็นอันเกิดขึ้นด้วยทีเดียว. เพราะไม่มีใครที่จะมากล่าวกับ
เวทนาที่เกิดขึ้นว่า "เจ้าจงชื่อว่าเวทนา". และฐานะที่จะต้องตั้งชื่อแก่
เวทนานั้นด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็หาไม่มี. เหมือนอย่างเมื่อแผ่นดิน
เกิดขึ้น ก็ไม่มีฐานะที่จะต้องตั้งชื่อว่า เจ้าจงชื่อแผ่นดิน, เมื่อจักรวาล เขา
พระสุเมรุ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดาวนักษัตรเกิดขึ้น ก็ไม่มีฐานะที่จะ
ต้องตั้งชื่อว่า "เจ้าจงชื่อจักรวาล ฯลฯ เจ้าจงชื่อนักษัตร" ชื่อเป็นอันเกิดขึ้น
ทีเดียว ตกลงเป็นบัญญัติที่เกิดขึ้นได้เองฉันใด, เมื่อเวทนาเกิดขึ้น ก็ไม่
มีฐานะที่จะต้องตั้งชื่อว่า "เจ้าจงชื่อเวทนา" เวทนาที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็น
อันเกิด มีชื่อว่า เวทนาเลยทีเดียว ฉะนั้น. แม้สัญญาเป็นต้น ก็มีนัย
อย่างนี้. เวทนาแม้ในอดีต ก็คือชื่อว่า เวทนา, สัญญา, สังขาร วิญญาณ
ในอดีต แม้ในอนาคต แม้ในปัจจุบัน ก็คงชื่อว่า สัญญา สังขาร วิญญาณ
เช่นเดียวกัน. อนึ่ง นิพพาน ทั้งในอนาคต ทั้งในปัจจุบัน ก็คงชื่อว่า

นิพพาน ทุกเมื่อไปแล. ชื่อว่า นาม ด้วยอรรถว่า กระทำชื่อ ด้วย
ประการดังนี้. อนึ่ง ชั้น ๔ ในบรรดาธรรมเหล่านั้น ก็ชื่อว่า นาม
แม้ด้วยอรรถว่า น้อมไป. เพราะชั้นเหล่านั้น ย่อมมุ่งหน้าไปน้อมไปใน
อารมณ์. แม้สิ่งทั้งปวงก็ชื่อว่า นาม ด้วยอรรถว่า น้อมไป. ชั้น ๔
ย่อมยังกันและกันให้น้อมไปในอารมณ์. นิพพานย่อมยังธรรมอันไม่มีโทษ
ให้น้อมไปในตน เพราะเป็นปัจจัยแห่งธรรมที่เป็นใหญ่ในอารมณ์. คำว่า
รูป หมายถึงมหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔. ทั้งหมดนั้นชื่อว่า
รูป เพราะอรรถว่า ต้องย่อยับไป. คำบรรยายโดยละเอียดสำหรับรูปนั้น
พึงทราบตามนัยที่กล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรคปกรณ.

คำว่า อวิชชา ได้แก่ความไม่รู้ในสัจจะ มีทุกข์เป็นต้น. แม้เรื่องนี้
ก็ได้กล่าวไว้โดยละเอียดแล้วในวิสุทธิมรรคเช่นกัน. คำว่า ภวตณฺหา
หมายถึงความปรารถนาภพ. สมดังที่ตรัสไว้ว่า "บรรดาตณฺหาเหล่านั้น
ภวตณฺหาคืออะไร คือความพอใจ ความเป็นในภพทั้งหลาย" ดังนี้เป็นอาทิ.

คำว่า ภวทิจฺฉิ (นี้) ความเที่ยง ท่านเรียกว่า ภวะ คือ ทิจฺฉิ
ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจความเห็นที่เที่ยง แม้ทิจฺฉินั้นท่านก็แถลงรายละเอียด
ไว้แล้วในพระอภิธรรมโดยนัยเป็นต้นว่า "บรรดาทิจฺฉิเหล่านั้น ภวทิจฺฉิคือ
อะไร คือทิจฺฉิได้แก่ความเห็นถึงขนาดนี้ว่า "ตนมี โลกมี " ดังนี้. คำว่า
วิภวทิจฺฉิ (นี้) ความขาดสูญ ท่านเรียกว่า วิภวะ คือทิจฺฉิที่เกิดขึ้นด้วย
อำนาจเห็นว่าขาดสูญ แม้ที่นั่น ท่านก็แถลงรายละเอียดไว้แล้วในพระ
อภิธรรมเช่นเดียวกันโดยนัยเป็นต้นว่า "บรรดาทิจฺฉิเหล่านั้น วิภวทิจฺฉิคือ
อะไร คือทิจฺฉิได้แก่ความเห็นถึงขนาดนี้ว่า "ตนไม่มี โลกไม่มี" ดังนี้.

คำว่า **อหิริก** "ได้แก่ความไม่ละอาย ที่ท่านแสดงรายละเอียดไว้
อย่างนี้ว่า "ความไม่ละอายด้วยสิ่งทีควรจะละอาย." คำว่า **อนุตตปป์**
ได้แก่อาการที่ไม่หวาดกลัว ที่ท่านแสดงรายละเอียดไว้อย่างนี้ว่า "ความไม่
สะดุ้งกลัวด้วยสิ่งทีควรจะสะดุ้งกลัว."

คำว่า **หิริ จ โอตตปป์ญจ** "ได้แก่ความละอาย และความสะดุ้งกลัว
ที่ท่านแสดงรายละเอียดไว้อย่างนี้ว่า "ความละอายด้วยสิ่งทีควรละอาย
ความสะดุ้งกลัว ด้วยสิ่งทีควรสะดุ้งกลัว" อีกประการหนึ่ง บรรดาธรรม
๒ อย่างนี้ หิริ มีสมุฏฐานจากภายใน โอตตปป์ปะ มีสมุฏฐานจากภายนอก
หิริมีตนเป็นใหญ่ โอตตปป์ปะ มีโลกเป็นใหญ่ หิริตั้งขึ้นเพราะสภาวะ คือ
ความละอายใจ โอตตปป์ปะ ตั้งขึ้นเพราะสภาวะ คือความกลัว. คำอธิบาย
โดยละเอียดในเรื่องหิริโอตตปป์ปะนี้ ได้กล่าวไว้ครบถ้วนแล้วในวิสุทธิมรรค.

คำว่า **โทวจสุตตา** มีบทนิยาม ดังนี้ - การว่ากล่าวในบุคคลนี้
ผู้มักถือเอาแต่สิ่งน่ารังเกียจคิดใจในสิ่งที่เป็นข้าศึก ไม่เอื้อเฟื้อ เธอพึง เป็น
การยาก ดังนั้น บุคคลผู้นี้จึงชื่อ **ทพฺพโจ** ผู้ว่ายาก การกระทำของบุคคล
ผู้ว่ายากนั้น ชื่อว่า **โทวจสุต**, ภาวะของโทวจสุตนั้น ชื่อว่า **โทวจสุตตา**
ภาวะแห่งการกระทำของผู้ว่ายาก - ความเป็นผู้ว่ายาก. ความเป็นผู้ว่ายากนี้
รายละเอียดมีมาในพระอภิธรรมว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น โทวจสุตตา
คืออะไร. คือความเป็นผู้ว่ายากสอนยาก ในเมื่อเพื่อนสหธรรมิกกำลังว่า
กล่าวตักเตือนอยู่". โทวจสุตตานี้ โดยความหมาย ย่อมเป็นสังขารจันท์.
แต่บางท่านกล่าวว่า คำนี้เป็นชื่อของจันท์ทั้ง ๔ ที่เป็นไปโดยอาการเช่นนี้.
คำว่า **ปาปมิตฺตตา** มีบทนิยามดังนี้. - คนชั่วทั้งหลาย มีคนไร้ศรัทธา

เป็นต้น เป็นมิตรของผู้นั้น ดังนั้น เขาจึงชื่อว่า **ปาปมิตฺโต** (ผู้มีคนชั่วเป็นมิตร) ภาวะแห่งปาปมิตตะนั้น ชื่อว่า **ปาปมิตฺตา** (ความเป็นผู้มีคนชั่วเป็นมิตร). ความเป็นผู้มีคนชั่วเป็นมิตรนี้ รายละเอียดมีมาในพระอภิธรรม อย่างนี้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น **ปาปมิตฺตตา** คืออะไร ? คือการคบหาสมาคมส้องเสพ มั่วสุม จงรักภักดี ประพฤติก้อยตาม บุคคลผู้ไร้ศรัทธา ทุสิด ขาดการศึกษา ตระหนี่ และไม่มีปัญญา". แม้ปาปมิตตานั้น โดยความหมาย ก็พึงทราบเช่นเดียวกับ โทวจัสสตา.

ความเป็นผู้ว่าง่าย และความมีคนดีเป็นมิตร พึงทราบโดยนัยตรงกันข้ามจากที่กล่าวมาแล้ว. คุณธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ ในที่นี้ ท่านกล่าวระคนกันทั้งโลกิยะ และโลกุตระ.

คำว่า **อาปตฺติกุสลตา** คือความเป็นผู้ฉลาดในเรื่องอาบัติ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า "ความเป็นผู้ฉลาดในอาบัติ คือความรู้ ความเข้าใจในเรื่องอาบัติ ๕ กอง อาบัติ ๗ กองเหล่านั้น". คำว่า**อาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา** คือความรู้ความเข้าใจเรื่องกำหนดการออกจากอาบัติ พร้อมทั้งกรรมวาจาที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า "ความเป็นผู้ฉลาด ความรู้ความเข้าใจเรื่องการออกจากอาบัติเหล่านั้น"

คำว่า **สมาปตฺติกุสลตา** คือความรู้ ความเข้าใจเรื่องกำหนดอัปปนาพร้อมทั้งบริกรรม ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า "ความเป็นผู้ฉลาด ความรู้ ความเข้าใจเรื่องสมาบัติ เหล่านี้ที่มีอยู่ ทั้งที่เป็นสมาบัติที่มีวิตกวิจาร, สมาบัติที่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจาร, สมาบัติที่ไม่มีทั้งวิตกวิจาร" คำว่า **สมาปตฺติวุฏฺฐานกุสลตา** คือปัญญาเครื่องกำหนดเวลาที่จะออกจาก

สมาบัติว่า "พอตะวันกินไปแค่นี้ เราจะออก" ซึ่งเป็นปัญญาที่สามารถจะออกจากสมาบัติได้ตรงตามเวลาที่กำหนด ที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ความเป็นผู้ฉลาด ความรู้ ความเข้าใจ เรื่องการออกจากสมาบัติเหล่านั้น".

คำว่า **ชาติกุสลดตา** คือ ปัญญาในการสดับฟัง การทรงจำ การพิจารณา และการรู้แจ้ง อันเป็นเครื่องกำหนดสภาวะแห่งชาติ ๑๘ ที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ความเป็นผู้ฉลาดในชาติ คือความรู้ ความเข้าใจ เรื่องชาติ ๑๘ อย่าง คือ จักขุชาติ ฯลฯ มโนวิญญูณชาติ". คำว่า **มนสิการกุสลดตา** ได้แก่ปัญญาในการพิจารณา การรู้แจ้ง การเพ่งพิศ ชาติทั้งหลายเหล่านั้นแล ที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ความเป็นผู้ฉลาด ความรู้ ความเข้าใจชาติทั้งหลายเหล่านั้น".

คำว่า **อายตนะกุสลดตา** คือ ปัญญาในการเรียนรู้ การใส่ใจ การเข้าใจ อายตนะ ๑๒ ที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ คือ ความรู้ ความเข้าใจอายตนะ ๑๒ คือ จักขุอายตนะ ฯลฯ ธรรมายตนะ". อีกประการหนึ่ง ทั้งความเป็นผู้ฉลาดในชาติ ความเป็นผู้ฉลาดในมนสิการ ทั้งความเป็นผู้ฉลาดในอายตนะ ย่อมควร ในการเรียนรู้ การใส่ใจ การสดับฟัง การพิจารณา การรู้แจ้ง และการเพ่งพิศ. ส่วนความแตกต่างกันในธรรมเหล่านี้ มีดังนี้ การสดับฟัง การเรียนรู้ และการเพ่งพิศ เป็นโลกิยะ, การรู้แจ้ง เป็นโลกุตระ, การพิจารณา การใส่ใจเป็นโลกิยะ และโลกุตระระคนกัน. คำว่า **ปฏิจฺจนมุขปาทกุสลดตา** คือ ปัญญาที่เป็นไปด้วยอำนาจเป็นต้นว่าการเรียนรู้ปัจฉยาการ ๑๒ ที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ความรู้ ความเข้าใจ ในปัจฉยาการที่ว่า เพราะอวิชาเป็นปัจจัย

จึงมีสังขาร ฯลฯ ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ ย่อมมีได้ ด้วยประการดังนี้".

คำว่า **จានกุตตา** คือ ปัญญาอันสามารถในการกำหนดฐานะ อย่างนี้ว่า "จักขุ รูป เป็นฐานะและเป็นเหตุแห่งจักขุวิญญาณ ซึ่งเกิดขึ้น โดยกระทำจักขุให้เป็นที่ตั้ง และกระทำรูปให้เป็นอารมณ์ ท่านกล่าวไว้ใน พระอภิธรรม อย่างนี้ว่า" ความรู้ ความเข้าใจ ในธรรมทั้งหลาย ว่าเป็น เหตุ เป็นปัจจัย อาศัยธรรมเหล่าใด ๆ ธรรมนั้น ๆ จัดเป็นฐานะ ". คำว่า **อฏฺฐจานกุตตา** คือ ปัญญาอันสามารถในการกำหนด ฐานะอย่างนี้ว่า " โสตวิญญาณเป็นต้น ย่อมไม่เกิดขึ้นโดยกระทำจักขุให้เป็นที่ตั้ง และกระทำรูปให้เป็นอารมณ์, เพราะฉะนั้น จักขุรูปจึงไม่เป็นฐานะ ไม่เป็นเหตุแห่ง โสตวิญญาณเป็นต้นเหล่านั้น ท่านกล่าวไว้ในพระอภิธรรมว่า ความรู้ ความเข้าใจในธรรมทั้งหลายว่า มิใช่เป็นเหตุ มิใช่เป็นปัจจัย อาศัยธรรม เหล่าใด ๆ ธรรมนั้น ๆ จัดเป็นฐานะ ". อีกประการหนึ่งพึงทราบความหมายในธรรมหมวดสองนี้ โดยพระสูตรนี้ว่า " ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงควรจะกล่าวได้ว่า ภิกษุเป็นผู้ฉลาดในฐานะและ ฐานะ. คุณก่อนอนนท ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่บุคคล ผู้สมบูรณ์ด้วยทิวฬี พึงเข้าไปยึดสังขารไร ๆ โดยเป็นของเที่ยง นั้นไม่เป็น ฐานะ ไม่เป็นโอกาสที่จะมีได้ ส่วนข้อที่ปุถุชนจะพึงเข้าไปยึดสังขารไร ๆ โดยเป็นของเที่ยง นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้".

คำว่า **อาชชว** ได้แก่ ความไม่ตรง ๓ ชนิด คือ โคมุตตวังกตา จันทวังกตา และ นังคลโกฏิวังกตา. อธิบายว่า ภิกษุบางรูป ในปฐมวัย

ประพฤติในอนเนสนา ๒๑ และอโคจร ๖ แต่ในมัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย เป็นผู้มีความละเอียด รังเกียจ ใคร่การศึกษา, อันนี้ชื่อว่า โคมุตตวังกตา (คคตังโคมุต). ภิกขุรูปหนึ่งในปฐมวัย และปัจฉิมวัย บำเพ็ญอุปัฏฐาก มีสติ มีความละเอียด รังเกียจ ใคร่การศึกษา แต่ในมัชฌิมวัย เหมือนกับรูปก่อน อันนี้ชื่อว่า จันทวังกตา (คคตังวงจันทร). ภิกขุรูปหนึ่ง ทั้งในปฐมวัย และมัชฌิมวัย บำเพ็ญอุปัฏฐาก มีสติ มีความละเอียด รังเกียจ ใคร่การศึกษา แต่ในปัจฉิมวัย เหมือนกับรูปก่อน อันนี้ชื่อว่า นังคโลกุฏีวังกตา (คคตังปลายไถ). ภิกขุรูปหนึ่ง ละความคดทั้งหมดนั้น เสียแล้ว มีสติ มีความละเอียด รังเกียจ ใคร่การศึกษา ทั้ง ๓ วัย ความตรงของภิกขุรูปนั้น อันนี้แล ชื่อว่า อาชชว. แม้ในพระอภิธรรม ก็กล่าวไว้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น อาชชวะ คือ อะไร คือ ความตรง ความไม่งอ ความไม่คด ความไม่โกง. อันนี้ เรียกว่าอาชชวะ. คำว่า **ลชชว** ได้แก่ความเป็นมีความละเอียด ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น ลชชวะ คือ อะไร คือ ละเอียดด้วยสิ่งที่ควรละเอียด ละเอียดต่อการประพฤติบาปกรรม อกุศลธรรม อันนี้เรียกว่า ลชชวะ".

คำว่า **ขนฺติ** ได้แก่ธฺวาสนขันติ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ "บรรดาธรรมเหล่านั้น ขันติ คืออะไร คือ ความอด ความทน ความกลั้น ความไม่เดือดดาล ความไม่หุนหันพลันแล่น ความใจเย็น แห่งจิต". คำว่า **โสรัจจะ** ได้แก่ความเสงี่ยม ที่ท่านกล่าวไว้อยู่ไว้อย่างนี้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น โสรัจจะ คืออะไร คือ ความไม่ล่วงล้นออกมาทางกาย ความไม่ล่วงล้นออกมาทางวาจา ความไม่ล่วงล้นออกมาทางกายและวาจา, นี้เรียกว่า โสรัจจะ, แม้ศีลสังวร

ทั้งหมด ก็จัดว่าเป็นโสรจจะ".

คำว่า **สาขลย** ได้แก่ความเป็นผู้ร่าเริงอ่อนโยน ที่ท่านกล่าวไว้
อย่างนี้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น สาขลยะ คือ อะไร คือ ความมีวาจา
อ่อนหวาน ความมีวาจาไพเราะ ความมีวาจาไม่หยาบ ในท่านผู้ละถ้อยคำ
อันหยาบช้า สามานย์ เผ็ดร้อน คุคำผู้อื่น ชวนโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อ
ความสงบ เช่นนั้นเสียแล้ว พุดจาแต่ถ้อยคำอันสุภาพ เสนาะโสต น่ารัก
ถูกใจ ทนสมัย เป็นที่พอใจ รักใคร่ขอชนหมู่มาก เช่นนั้น. นี้เรียกว่า
สาขลยะ".

คำว่า **ปฏิสนธการ** ได้แก่การรับรองด้วยอามิส และด้วยธรรม
เหมือนกับว่า ปูตั้งด้วยเครื่องลาด โดยลักษณะที่โลกสันนิวาสนี้ ซึ่งมี
ช่องอยู่ ๒ ช่อง คือ ช่องอามิส และช่องธรรม นั้น จะไม่ปรากฏช่องได้เลย.
แม้ใน พระอภิธรรม ก็กล่าวไว้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น ปฏิสนธการ
คืออะไร คือ ปฏิสนธการ ๒ อย่าง ได้แก่ อามิสปฏิสนธการ การรับรอง
ด้วยอามิส และ ธรรมปฏิสนธการ การรับรองด้วยธรรม, บางตนในโลกนี้
เป็นผู้ปฏิสนธการ ด้วยอามิสปฏิสนธการบ้าง ด้วยธรรมปฏิสนธการบ้าง, นี้
เรียกว่า ปฏิสนธการ". และในที่นั้น การเคราะห์ด้วยอามิส ชื่อว่า อามิส-
ปฏิสนธการ. เมื่อจะทำอามิสปฏิสนธการนั้น แก่บิดามารดา ชาววัด แก่ไวยา-
วัจกร แก่พระราชาและแก่โจร ไม่ควรจะเอาส่วนดี ๆ ไว้ เสียก่อนแล้วให้
(แต่ส่วนที่ไม่ดี) เพราะเมื่อถือเอาเสียก่อนแล้ว จึงให้ (เช่นนั้น) พระราชา
และโจร ย่อมจะทำความพินาศให้บ้าง ให้ถึงสิ้นชีวิตบ้าง เมื่อไม่ถือเอา
ก่อนแล้วให้ พระราชาและโจรย่อมจะพอใจ. และในกรณีเช่นนี้ ควรจะ

เล่าเรื่องโจรนาศเป็นต้น (เป็นตัวอย่าง). เรื่องเหล่านั้น มีรายละเอียดอยู่ในสมันตปาสาทิกาอรรถกถาพระวินัยแล้ว. การตั้งใจสงเคราะห์ด้วยกรรมอย่างนี้ คือ ให้อุเทศ อธิบายพระบาลี กล่าวธรรมกถา ชื่อว่า ธรรมปฏิบัติสังการ.

คำว่า **อวิหิงสา** หมายถึงทั้งกรุณา ทั้งบุรพภาคแห่งกรุณา. ข้อนี้ท่านกล่าวไว้ว่า "บรรดากรรมเหล่านั้น อวิหิงสา คือ อะไร คือ ความกรุณาสงสาร เอ็นดูในสัตว์ทั้งหลาย รวมทั้งกรุณาเจโตวิมุตติ (การหลุดพ้นด้วยใจ โดยอาศัยกรุณา), นี้เรียกว่า อวิหิงสา". คำว่า **โสเจยย** หมายถึงความสะอาด ด้วยอำนาจเมตตา และบุรพภาคแห่งเมตตา. ข้อนี้ท่านกล่าวไว้ว่า "บรรดากรรมเหล่านั้น โสเจยยะ คืออะไร คือ ไม้ตรีความเมตตา รักใคร่ ในสัตว์ทั้งหลาย รวมทั้งเมตตาเจโตวิมุตติ (การหลุดพ้น ด้วยใจโดยอาศัยเมตตา) นี้เรียกว่า โสเจยยะ".

คำว่า **มกุฏสัจจ** คือ การอยู่อย่างขาดสติ สมดังที่กล่าวไว้ว่า บรรดากรรมเหล่านั้น มกุฏสัจจะ คืออะไร คือ ไม่มีสติ ระลึกลำบากไปไม่ได้ ระลึกลำบากไปก็ไม่ได้ นึกไม่ออก จำไม่ได้ ฟันเพื่อน หลงลืม, นี้เรียกว่า มกุฏสัจจะ. คำว่า **อสมุปชฌณ** ได้แก่ อวิชชานั้นเอง ที่ท่านกล่าวไว้ อย่างนี้ว่า "บรรดากรรมเหล่านั้น อสัมปชฌณญะ คือ อะไร คือความไม่รู้ไม่เห็น ฯลฯ ขัดข้องเพราะอวิชชา ความหลง อกุศลมูล".

สติ ก็คือสตินั่นเอง. สัมปชฌณญะ คือ ญาณ (ความรู้).

คำว่า **อินทริยสุ อคฺคตทวารตา** หมายถึงการขาดความสำรวมอินทริย์ ที่ท่านแสดงไว้อย่างละเอียดโดยนัย เป็นต้นว่า "บรรดากรรม

เหล่านั้น ความไม่คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย คืออะไร คือ (อาการที่) ภิขุบางรูปในพระศาสนา เห็นรูปด้วยจักขุแล้วเป็นผู้ยึดถือเอาโดย นิมิต". คำว่า โภชเน อมตฺตณฺญตา คือ ความไม่รู้จักประมาณในโภชณะ ที่มาอย่างนี้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น ความไม่รู้จักประมาณในโภชณะ คืออะไร คือ ภิขุบางรูปในพระศาสนา ไม่พิจารณาเสียก่อน บริโภค อาหารโดยไม่แยบคาย เพื่อเล่น เพื่อมัวเมา เพื่อดกแต่ง เพื่อสวยงาม. ความไม่สันโดษ ความไม่รู้จักประมาณ ในโภชณะที่มีได้พิจารณา (แล้ว บริโภค)".

ธรรมหมวดสองในลำดับนั้น พึงทราบโดยนัยตรงกันข้ามจากที่ กล่าวแล้ว.

คำว่า ปฏิสงฺขานพลฺ ได้แก่ ฉฺยณันไม่หวั่นไหว เพราะไม่ได้ พิจารณา ที่ท่านแถลงรายละเอียดไว้อย่างนี้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น ปฏิสงฺขานพละ คืออะไร คือ ความรู้ ความเข้าใจ". คำว่า ภาวนาพลฺ หมายถึงผลที่เกิดขึ้นแก่ท่านผู้อบรมอยู่. โดยความหมาย ก็คือ โภชณฺคฺ ๗ โดยหัวข้อมีวิริยสัมโภชณฺคฺ. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น ภาวนาพละ คืออะไร คือ การเสพคุ้น การทำให้มี การทำให้มาก ซึ่ง กุศลธรรมทั้งหลาย นี้เรียกว่า ภาวนาพละ, แม้โภชณฺคฺ ๗ ก็จัดเป็น ภาวนาพละ".

คำว่า สติพลฺ ก็คือ สตินั่นเอง โดยที่ไม่หวั่นไหวไปเพราะความ ไม่มีสติ. คำว่า สมาธิพลฺ ก็คือสมาธินั่นเอง โดยที่ไม่หวั่นไหวไปเพราะ ความฟุ้งซ่าน.

สมณะ คือ สมာธิ. วิปัสสนา คือ ปัญญา.

สมณะนั่นเอง ชื่อว่า สมณนิมิต ด้วยอำนาจนิมิตแห่งสมณะ ที่ถือเอาอาการนั้นแล้ว ฟังให้เป็นไปอีก. แม้นในปักษาคาหนิมิต (นิมิตที่เกิดเพราะความเพียร) ก็เช่นเดียวกัน.

ปักษาคาหะ ก็คือความเพียร. อวิกเขปะ ก็คือความมีใจแน่วแน่. ต่อจากธรรมหมวดสอง ทั้ง ๖ คู่ เหล่านี้ คือ สติและสัมปชัญญะ ๑ ปฏิสังขาน-ผลและภาวนาผล ๑ สติผลและสมာธิผล ๑ สมณะ และวิปัสสนา ๑ สมณนิมิตและปักษาคาหนิมิต ๑ ปักษาคาหะและอวิกเขปะ ๑ พระเถระได้กล่าวธรรมทั้งโลกิยะ และโลกุตระระคนกัน คือ สีสัมปทาและทิจีสัมปทาอย่างละคู่.

คำว่า **สีลวิปตฺติ** หมายถึงความไม่สำรวมอันเป็นตัวการทำศีลให้พินาศ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น สีลวิปตฺติ คืออะไร คือ ความล่องละเมิดทางกาย ฯลฯ ความเป็นผู้ทุศีล ทุกอย่าง ชื่อว่า สีลวิปตฺติ." คำว่า **ทิจฺจวิปตฺติ** หมายถึงมิจฉาทิจฺจอันเป็นตัวการทำสัมมาทิจฺจให้พินาศ ที่มาแล้วอย่างนี้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น ทิจฺจวิปตฺติคืออะไร คือความเห็นที่ว้าให้ท่านไม่มีผล บุชาไม่มีผล".

คำว่า **สีลสมฺปทา** ความว่า โสรัจจะนั่นเองที่กล่าวไว้ข้างต้นอย่างนี้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น สีลสัมปทา คือ อะไร คือ ความไม่ล่องละเมิดทางกาย" ดังนี้ เรียกชื่อว่าสีลสัมปทา เพราะยังศีลให้ถึงพร้อมบริบูรณ์. แต่คำที่กล่าวในที่นี้ว่า "สีลสังวรทั้งหมด ชื่อว่าสีลสัมปทา" นี้กล่าวไว้เพื่อจะรวมเอาความไม่ล่องละเมิดทางใจเข้ามาด้วยให้ครบถ้วน. คำว่า **ทิจฺจสมฺปทา** หมายถึงญาณ อันเป็นเครื่องทำทิจฺจให้บริบูรณ์ ที่มา

แล้วอย่างนี้ว่า "บรรดากรรมเหล่านั้น ทิฐีสัมปทา คืออะไร คือความรู้ ความเข้าใจเช่นนี้ว่า "ให้ทานมีผล บูชามีผล ฯลฯ ท่านผู้รู้ทั้งหลาย ทำความข้อนี้ให้แจ้งแล้ว จึงประกาศไว้".

คำว่า **ศีลวิสุทฺธิ** คือศีลอันสามารถจะไปถึงความหมดจดได้. ส่วน ในพระอภิธรรม ท่านแจกแจงศีลวิสุทฺธิไว้ว่า "บรรดากรรมเหล่านั้น ศีลวิสุทฺธิ คืออะไร คือ ความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ความไม่ล่วงละเมิดทาง วาจา ความไม่ล่วงละเมิดทางกายและทางวาจา นี้เรียกว่า ศีลวิสุทฺธิ คำว่า **ทิจฺฉวิสุทฺธ** คือทศณะ อันสามารถจะไปถึงความหมดจดได้ ในพระอภิธรรม ท่านกล่าวถึงทิจฺฉวิสุทฺธิไว้ว่า "บรรดากรรมเหล่านั้น ทิจฺฉวิสุทฺธิ คืออะไร คือ กัมมัตสกตญาณ สัจจานุโลมิกญาณ มัคคสมังคิญาณ ผลสมังคิญาณ". และในบรรดาญาณเหล่านี้ ความรู้อย่างนี้ว่า "ทุจฺริต ๓ อย่าง ทั้งที่ตนเองทำ ทั้งที่ผู้อื่นทำ ไม่เชื่อว่าเป็นกรรมของตน เพราะหักราน ประโยชน์ สุจฺริต ๓ อย่าง เชื่อว่าเป็นกรรมของตน เพราะให้เกิดประโยชน์" ดังนี้ เชื่อว่า กัมมัตสกตญาณ. ผู้ที่ตั้งอยู่ในญาณแล้ว ขวนขวาย (ทำ) กรรมอันเป็นไปในวิภูฏะเป็นอันมาก และบรรลุพระอรหัตโดยสะดวกคาย มีจำนวนเหลือที่จะนับ. ส่วนวิปัสสนาญาณ ท่านเรียกว่า สัจจานุโลมิกญาณ เพราะอนุโลมวจีสัจจะ ฯลฯ และไม่สวนทางกับปรมัตถสัจจะ

ในคำว่า **ทิจฺฉวิสุทฺธิ โข ปน ยถา ทิจฺฉิสฺส จ ปธานํ** (ความ หมดจดแห่งทิจฺฉ และความเพียรของผู้มีทิจฺฉ) นี้ ญาณทศณะ ท่านเรียกว่า **ทิจฺฉวิสุทฺธิ** คำว่า **ยถา ทิจฺฉิสฺส จ ปธานํ** หมายถึงความเพียรที่ประกอบ ไปด้วยญาณทศณะนั้น. อีกนัยหนึ่ง บทแรก หมายถึง จตุมรรคญาณ,

บทหลัง หมายถึงความเพียรที่ประกอบด้วย จตุมรรคญาณนั้น. ส่วนใน พระอภิธรรม ท่านแจกแจงธรรมหมวดสองคู่นี้ไว้ว่า " คำว่า **ทัญญิวินุทฺติ โข ปน** ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ ฯลฯ ความไม่หลง ความสอดคล้องธรรม สัมมาทัญญิ คำว่า **ยถาทัญญุสสุ จ ปธานํ** ได้แก่ ความริเริ่มความเพียรทางใจ ฯลฯ สัมมาวายามะ".

ในคำว่า **สังเวโค จ สังเวชนียะสุ ฐานะสุ** นี้ ที่ชื่อว่า สังเวคะ ได้แก่ ญาณทัศนะ โดยการเห็น ความเกิดเป็นต้นโดยเป็นกัย อยู่นี้ว่า ชาติกัย (ความเกิดเป็นกัย) ชรากัย (ความแก่เป็นกัย) พยาธิกัย (ความเจ็บเป็นกัย) มรณกัย (ความตายเป็นกัย). คำว่า **สังเวชนียะ** ฐานํ หมายถึงชาติ ชรา พยาธิ และมรณะ. ทั้ง ๔ ประการเหล่านี้ ท่าน เรียกว่า ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสลัดใจ เพราะเป็นเหตุให้เกิดความสังเวช อยู่นี้ว่า เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ เจ็บเป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์. คำว่า **สังวิคฺคสฺส จ โยนิโสปธานํ** คือความเพียรโดยแยกกาย ของท่านผู้ที่เกิดความสังเวชอย่างนี้. คำนี้เป็นชื่อของความเพียรที่มาแล้วอย่างนี้ว่า "ภิกษุในพระศาสนา นี้ ย่อมยังฉันทะให้เกิดขึ้น เพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่ง บาปอกุศลธรรม ที่ยังไม่เกิดขึ้น".

คำว่า **อสนนฺตญฺจิตา จ กุสเลสุ ฐมฺเมสุ** ได้แก่ความปรารถนา ที่จะให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปของท่านผู้ยังไม่พอใจด้วยการอบรมกุศลธรรม. ที่จริง บุคคลผู้พร้อมด้วยอสนนฺตญฺจิตานัน บำเพ็ญศีลแล้วย่อมยังฉานให้เกิดขึ้น, ได้ฉานแล้ว ย่อมเริ่มวิปัสสนา เริ่มวิปัสสนาแล้ว ยังไม่บรรลุพระอรหัต ย่อมไม่ย่อหย่อนเสียดในระหว่าง. คำว่า **อปฺปปฏิวานิตา ข ปธานสมฺมि** หมายความว่า อาการที่ยังไม่บรรลุพระอรหัตแล้ว ไม่ทอดถอย ในความ เพียรที่ริเริ่มขึ้นด้วยอำนาจ ชาติริยานุโยค ที่ทำวันคืนหนึ่งให้เป็น ๖ ส่วน

ที่ท่านกล่าวไว้ว่า "การทำโดยตั้งใจ การทำติดต่อกัน การทำไม่หยุด การประพฤตินิยามย่อหย่อน ไม่ทอดทิ้งความพอใจ การไม่ทอดธุระ การเสพคุ้น การทำให้มีขึ้น การทำให้มาก ในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย".

คำว่า **วิชา** ได้แก่ วิชา ๓ . คำว่า **วิมุตติ** ได้แก่ วิมุตติ ๒ คือ อธิมุตติแห่งจิต และนิพพาน. และในที่นี้ สมาบัติ ๘ ชื่อว่า อธิมุตติ เพราะพ้นแล้วเป็นอันดี จากกิเลสทั้งหลายมีนิวรณ์เป็นต้น นิพพาน ฟังทราบว่าเป็นชื่อว่า วิมุตติ เพราะพ้นแล้วจากสังขตธรรมทั้งปวง.

คำว่า **ขย** **ญาณ** ได้แก่ ญาณในอริยมรรค อันทำให้กิเลสสิ้นไป. คำว่า **อนุปปเท ญาณ** ได้แก่ ญาณในอริยผล อันเป็นผลที่ยังไม่เกิดโดย ปฏิสนธิ หรือที่เกิดขึ้นในที่สุดแห่งความไม่เกิดขึ้นแห่งกิเลสที่มรรคนั้น ๆ มาได้แล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า "คำว่า **ขย ญาณ** คือ ญาณของผู้พร้อมด้วยมรรค. คำว่า **อนุปปเท ญาณ** คือ ญาณของผู้พร้อมด้วยผล.

คำว่า **อิเม โข อาวุโส** เป็นต้น ฟังประกอบความ ตามนัยที่กล่าวแล้วในหมวดหนึ่งนั้นแล. พระเถระแสดงสามัคคีรส ด้วยอำนาจกรรมหมวดของ รวม ๓๕ คู่ ด้วยประการดังนี้แล.

จบกรรมหมวด ๒

ว่าด้วยกรรมหมวด ๓

ครั้นแสดงสามัคคีรส ด้วยอำนาจกรรมหมวดสอง ดังนี้แล้ว บัดนี้ พระเถระเริ่มเทศนาต่อไป เพื่อจะแสดงด้วยอำนาจกรรมหมวดสาม. บรรดา

ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า โลกะ ด้วยอรรถว่า อยากรู้. อกุศลนั้นด้วย เป็นมูล รากด้วย หรือว่า (โลกะเป็น) มูลรากแห่งอกุศลทั้งหลาย ดังนั้น จึงชื่อว่า อกุศลมูล. ชื่อว่า โทสะ ด้วยอรรถกถาว่า ประทุษร้าย. ชื่อว่า โมหะ ด้วย อรรถว่า งมงาย. ส่วนอโลกะ เป็นต้น พึงทราบโดยนัยตรงกันข้ามกับโลกะ เป็นต้นเหล่านั้น.

ความประพตติเลวร้าย หรือว่า ความประพตติผิดรูป ดังนั้น จึง ชื่อว่า ทุจริต. ทุจริต ด้วยกาย หรือว่า ทุจริตอันเป็นไปทางกาย ดังนั้น จึงชื่อว่า กายทุจริต. แม้คำที่เหลือก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. ความประพตติ ถูกต้อง หรือว่าความพตติดีงาม ดังนั้น จึงชื่อว่า สุจริต. และธรรม หมวดสามทั้ง ๒ ข้อนี้ ความจะกล่าวโดยบัญญัติหนึ่ง โดยกรรมบถ นัยหนึ่ง. จะว่าโดยบัญญัติก่อน. ความไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทที่บัญญัติไว้แล้ว ในกายทวาร ชื่อว่า กายทุจริต, ความไม่ล่วงละเมิด ชื่อว่า กายสุจริต. ความไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทที่บัญญัติไว้แล้วในวจีทวาร ชื่อว่า วจีทุจริต, การ ไม่ล่วงละเมิดชื่อว่า วจีสุจริต. ความไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทที่บัญญัติไว้แล้ว ในทวารทั้ง ๒ นั้นเอง ชื่อว่า มโนทุจริต ความไม่ล่วงละเมิด ชื่อว่า มโนสุจริต. นี้กล่าวโดยบัญญัติ. ส่วนเจตนา ๓ อย่าง มีปาณาติบาตเป็นต้น ที่เกิดขึ้น ทั้งในกายทวาร ทั้งในวจีทวาร ชื่อว่า กายทุจริต. เจตนา ๔ อย่าง มิมีสาบาทเป็นต้น ชื่อว่า วจีทุจริต. ธรรม ๓ อย่างที่ประกอบด้วย เจตนา คือ อภิชฌา (เพ่งเล็ง อยากรู้ของเขา) พยาบาท (ปองร้ายเขา) มิจฉาทิฐิ (เห็นผิด) ชื่อว่า มโนทุจริต. เจตนาที่ดี วิรตีกี่ดี ทั้ง ๓ อย่าง ที่เกิดขึ้น แก่ผู้งดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น ชื่อว่า กายสุจริต เจตนาที่ดี วิรตีกี่ดี ทั้ง ๔ อย่าง ที่เกิดขึ้นแก่ผู้งดเว้นจากมูสาวาทเป็นต้น ชื่อว่า วจีสุจริต.

ธรรม ๓ อย่าง ที่ประกอบด้วยเจตนา คือ อนภิขณา (ไม่เพ่งเล็งอยากได้
ของเขา) อพยายาม (ไม่ปองร้ายเขา) สัมมาทสิฐิ (เห็นถูก) ชื่อว่า
มโนสุจริต นี้กล่าวโดยกรรมบถ.

วิตกที่ประกอบด้วย กาม ชื่อว่า กามวิตก. วิตกที่ประกอบด้วย
พยายาม ชื่อว่า พยายามวิตก. วิตกที่ประกอบด้วย วิหิงสา (ความ
เบียดเบียน) ชื่อว่า วิหิงสาวิตก. บรรดาวิตกเหล่านี้ วิตก ๒ อย่าง ย่อม
เกิดขึ้น ทั้งในสัตว์ ทั้งในสังขาร. เป็นความจริงที่เมื่อคิดถึงสัตว์ก็ตาม
สังขารก็ตาม ที่น่ารักใคร่พอใจ กามวิตกย่อมเกิดขึ้น. ตั้งแต่เวลาที่โกรธ
แล้วมองดูสัตว์ก็ตาม สังขารก็ตาม ที่ไม่รักไม่ชอบใจ จนกระทั่ง (เห็นสัตว์
หรือสังขารนั้น) พินาศไป พยายามวิตกย่อมเกิดขึ้น. วิหิงสาวิตกย่อม
ไม่เกิดขึ้นในสังขาร. เพราะสังขารที่ชื่อว่าควรจะทำให้ถึงความลำบากได้
หาไม่. แต่วิหิงสาวิตกย่อมเกิดขึ้นในสัตว์ในเวลาทีคิดว่า สัตว์พวกนี้จึง
ถูกฆ่า จงขาดสูญไป จงพินาศไป หรือว่า จงอย่าได้มี วิตกที่ประกอบด้วย
เนกขัมมะ (ความออกจากกาม) ชื่อว่า เนกขัมมวิตก. เนกขัมมวิตกนั้น
จัดเป็นกามาวจร ในบุรพภาคแห่งอสุภฌาน, จัดเป็นรูปาวจรในอสุภฌาน,
จัดเป็นโลกุตตระในเวลาทีทำฌานนั้นให้เป็นพื้นฐานแล้วเกิดมรรคผล. วิตกที่
ประกอบด้วยอพยายาม ชื่อว่า อพยายามวิตก. อพยายามวิตกนั้น จัดเป็น
กามาวจร ในบุรพภาคแห่งเมตตามาน. จัดเป็นรูปาวจร ในเมตตามาน,
จัดเป็นโลกุตตระในเวลาทีทำฌานให้เป็นพื้นฐานแล้วเกิดมรรคผล. วิตกที่
ประกอบด้วยอวิหิงสา ชื่อว่า อวิหิงสาวิตก. อวิหิงสาวิตกนั้น จัดเป็น
กามาวจรในบุรพภาคแห่งกรุณา จัดเป็นรูปาวจรในกรุณาฌาน, จัดเป็น

โลกุตตระไม่เวลาที่ทำมานั้นให้เป็นพื้นฐานแล้วเกิดมรรคผล. เมื่อใด
อโลเกเป็นตัวนำ. เมื่อนั้น ธรรม ๒ อย่างนอกนี้ ก็ย่อมเป็นตัวตาม.
เมื่อใดเมตตาเป็นตัวนำ, เมื่อนั้น ธรรม ๒ อย่างนอกนี้ ก็ย่อมเป็นตัวตาม.
เมื่อใดกรุณาเป็นตัวนำ เมื่อนั้น ธรรม ๒ อย่างนอกนี้ก็ย่อมเป็นตัวตาม
ด้วยประการดังนี้. ส่วนกามสังกัปปะเป็นต้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว
นั้นแล. เพราะข้อนี้เป็นแต่เพียงเทศนาเท่านั้น. แต่โดยความหมายแล้ว
ทั้งกามวิตกเป็นต้น และกามสังกัปปะเป็นต้น ไม่มีอะไรที่ทำให้แตกต่างกัน.

สัญญาที่ประกอบด้วยกาม ชื่อว่า กามสัญญา. สัญญาที่ประกอบด้วย
พยาบาท ชื่อว่า พยาบาทสัญญา. สัญญาที่ประกอบด้วยวิหิงสาชื่อว่า วิหิงสา-
สัญญา. แม้อาการที่เกิดขึ้นแห่งสัญญาเหล่านั้น ก็ฟังทราบเช่นเดียวกับ
กามวิตกเป็นต้น. เพราะสัญญาเหล่านี้ ก็ล้วนแต่ประกอบด้วย กามวิตก
เป็นต้น นั้น เช่นเดียวกัน. แม้นกขัมมสัญญาเป็นต้น ก็ประกอบด้วย
เนกขัมมวิตกเป็นต้นเช่นกัน. เพราะฉะนั้น ฟังทราบความเป็นกามาวจร
เป็นต้น แห่งสัญญาเหล่านั้น เช่นเดียวกับเนกขัมมวิตก เป็นต้นนั้นนั่นเอง

ฟังทราบวินิจฉัยในธรรมทั้งหลาย มีกามธาตุเป็นต้น (ต่อไป).
ความตริภิก วิตก ความดำริผิด ที่ประกอบด้วยกาม นี้เรียกว่า กามธาตุ, อกุศล
ธรรมทั้งปวง ชื่อว่า กามธาตุ ดังกล่าวมานี้คือ กามธาตุ. ความตริภิก วิตก
ความดำริผิด ที่ประกอบด้วยพยาบาท นี้เรียกว่า พยาบาทธาตุ, ความอาฆาต
ความกระทบแห่งจิต ความไม่พอใจ ในบรรดาวัตถุแห่งความอาฆาต ๑๐ อย่าง
ดังกล่าวมานี้คือ พยาบาทธาตุ, ความตริภิก วิตก ความดำริผิด ที่ประกอบ
ด้วยวิหิงสา นี้เรียกว่า วิหิงสาธาตุ, บางคนในโลกนี้ ย่อมเบียดเบียน

สัตว์ทั้งหลายด้วยฝ่ามือข้าง ด้วยก้อนดินข้าง ด้วยท่อนไม้ข้าง ด้วยศัสตราข้าง ด้วยเชือกข้าง ด้วยวัตถุหรือกิจอย่างใดอย่างหนึ่งข้าง ดังกล่าวมานี้ คือ วิหิงสาธาตุ. ในเรื่องกามธาตุนั้น มีกถาอยู่ ๒ อย่าง คือ สัพพสังคาหิกกถา และอสัมภินนกถา, ในกถา ๒ อย่างนั้น ถือเอากามธาตุ ย่อมเป็นอันถือ เอาธาตุ ๒ อย่างนอกนี้ด้วย แต่ทรงแยกออกจากธาตุนั้นแสดงว่า นี้คือ พยาบาทธาตุ นี้คือวิหิงสาธาตุ ดังกล่าวมานี้ ชื่อว่าสัพพสังคาหิกกถา. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสกามธาตุ ก็ทรงงดพยาบาทธาตุไว้ในที่ของ พยาบาทธาตุ ทรงงดวิหิงสาธาตุไว้ในที่ของ วิหิงสาธาตุ แล้วตรัสส่วนที่เหลือ ว่า นี้คือกามธาตุ, ดังที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า อสัมภินนกถา. พึงทราบวินิจฉัย ในธรรมทั้งหลาย มีเนกขัมมธาตุเป็นต้น. ความตริก วิตก ความดำริฎก ที่ประกอบด้วยเนกขัมมะนี้ เรียกว่า เนกขัมมธาตุ กุศลธรรมทั้งปวง ชื่อว่า เนกขัมมธาตุ ดังกล่าวมานี้ คือ เนกขัมมธาตุ ความตริก ฯลฯ ที่ประกอบ ด้วยอพยาบาท นี้เรียกว่าอพยาบาทธาตุ. ไมตรีในสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ เมตตาเจโตวิมุตติ ดังกล่าวมานี้คือ อพยาบาทธาตุ. ความตริก ฯลฯ ที่ประกอบด้วยอวิหิงสา นี้เรียกว่า อวิหิงสาธาตุ, ความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย ฯลฯ กรุณาเจโตวิมุตติ ดังกล่าวมานี้คือ อวิหิงสาธาตุ แม้กถา ๒ อย่างในที่นี้ ก็พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วแต่หนหลังนั่นแล. คำว่า **อปราปี ติสฺโส ธาตุโย** หมายถึงธาตุอย่างอื่นอีก ๓ ด้วยอรรถว่าเปล่า. บรรดาธาตุเหล่านั้น กามภพที่ท่านแถลงรายละเอียดไว้อย่างนี้ว่า "บรรดาธาตุเหล่านั้น กามธาตุคืออะไร คือ กามภพ มือเวจिनรก เบื้องต่ำให้เป็นที่สุด" ดังนี้ ชื่อว่ากามธาตุ. ส่วนรูปภพและอรุภพ ที่ท่านแถลงรายละเอียดไว้อย่างนี้ว่า

"รูปภพมีพรหมโลกชั้นต่ำเป็นที่สุด. อรูปภพมีเทพที่เข้าถึงชั้นอากาसानัญ-
จายณะเป็นที่สุด" ดังนี้ ชื่อว่า รูปธาตุ และ อรูปธาตุ ทั้ง ๒. ในที่มาแห่ง
ธาตุ ฟังกำหนดเขตด้วยภพ. ในที่มาแห่งภพ ฟังกำหนดเขตด้วยธาตุ. ใน
ที่นี้ ท่านแสดงการกำหนดเขตด้วยภพ. ฟังทราบวินิจฉัยในรูปธาตุเป็นต้น.
รูปธาตุและอรูปธาตุ ก็คือรูปภพ และอรูปภพนั่นเอง. ท่านแสดงนิพพาน
ด้วยนิโรธธาตุ. ฟังทราบวินิจฉัยใน หีนธาตุเป็นต้น. คำว่า หีนธาตุ
ได้แก่จิตตูปบาท อันเป็นอกุศล ๑๒. ธรรมที่เหลืออันเป็นไปในภูมิ ๓ ชื่อว่า
มัชฌิมธาตุ. โลกุตตรธรรม ๘ ชื่อว่า ปณีตธาตุ.

คำว่า **กามตัณหา** ได้แก่ราคะ อันประกอบด้วยเบญจกามคุณ. ส่วน
ราคะในรูปภพและอรูปภพจัดเป็นฉานนิกันติ (ความติดใจในฉาน). ราคะ
ที่ประกอบด้วยสัสสตทิล्लीคือการปรารถนาด้วยอำนาจภพ ชื่อว่า ภวตัณหา.
ราคะที่ประกอบด้วยอุจเจททิล्ली ชื่อว่า วิภวตัณหา. อีกนัยหนึ่ง ยกเว้น
ตัณหา ๒ อย่างหลัง (คือภวตัณหา และวิภวตัณหา) ตัณหาที่เหลือ ชื่อว่า
กามตัณหา. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า "บรรดาตัณหาเหล่านั้น ภวตัณหาคือ
อะไร คือราคะ ที่ประกอบด้วยสัสสตทิล्ली. สาราคะ (ความกำหนัดจัด) ฯลฯ
สาราคะแห่งจิตนี้ เรียกว่า ภวตัณหา, บรรดาตัณหาเหล่านั้น วิภวตัณหา
คืออะไร คือราคะที่ประกอบด้วย อุจเจททิล्ली. สาระคะ ฯลฯ สาราคะแห่ง
จิตนี้เรียกว่า วิภวตัณหา". ตัณหาที่เหลือชื่อว่า กามตัณหา" ฟังทราบ
วินิจฉัยในกามตัณหาเป็นต้นอีกหมวดหนึ่ง. ราคะอันประกอบด้วยเบญจ-
กามคุณ ชื่อว่า กามตัณหา. ฉันทราคะ ในรูปภพและอรูปภพ ชื่อว่า
รูปตัณหาและอรูปตัณหา ๒ อย่างนอกนี้. ส่วนในพระอภิธรรม ท่านแสดง

รายละเอียดเรื่องตัณหาหมวดนี้ไว้แบบนี้ว่า "ฉันทราคะ ที่ประกอบด้วย
กามธาตุ ฯลฯ ที่ประกอบด้วยอรุปรธาตุ". ด้วย วาระนี้ ท่านแสดงอย่างไร.
ท่านรวมเอาตัณหาทั้งหมดไว้ด้วยกามตัณหาว่า "ธรรมทั้งปวงที่เป็นไปใน
ภูมิ ๓ ชื่อว่า เป็นที่ตั้งแห่งตัณหา ด้วยอรรถว่า นำกำหนดยินดี" แล้ว
แสดงตัณหา ๒ อย่างนอกนี้แยกออกจากกามตัณหานั้น. พึงทราบวินิจฉัย
ในรูปตัณหาเป็นต้น. ฉันทราคะในรูปภพ ชื่อว่า รูปตัณหา. ฉันทราคะ
ในอรุปรภพ ชื่อว่า อรุปรตัณหา. ราคะที่ประกอบด้วยอุจเฉททิล्ली ชื่อว่า
นิโรธตัณหา.

พึงทราบวินิจฉัยในสังโยชน์ ๓ อย่าง. ชื่อว่า สังโยชน์ เพราะ
อรรถว่า ร้อยรัดผูกพันไว้ในวัฏฏะ. ความเห็นในกายเช่นรูป เป็นต้น
ว่ามีอยู่ หรือว่า ความเห็นในกาย อันมีอยู่ ดังนั้น จึงชื่อว่า สักกายทิล्ली.
เมื่อพิจารณาเลือกเฟ้นอยู่ ย่อมสงสัย คือไม่สามารถที่จะตกลงใจได้ เพราะ
ธรรมชาติอันนี้ ดังนั้น ธรรมชาติอันนั้นจึงชื่อว่า วิจิกิจฉา. บุคคลย่อม
ลูบคลำ (ยึดติด) สัตถ์ด้วย วัตรด้วย ดังนั้น จึงชื่อว่า สัตถ์พตปรามาส.
แต่ว่าโดย ความหมายแล้ว ทิล्लीอันมีวัตร ๒๐ ที่มาแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า
"ย่อมพิจารณาเห็นรูปว่าเป็นตัวตน" ชื่อว่า สักกายทิล्ली. ความสงสัยอัน
มีวัตร ๘ ที่มาแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า "ย่อมสงสัยในพระศาสดา" ชื่อว่า
วิจิกิจฉา. การยึดถืออย่างผิดปรกติ ที่มาแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า "บางคน
ในโลกนี้ ลูบคลำ (ยึดติด) สัตถ์ ลูบคลำวัตร ลูบคลำสัตถ์พตว่า
"หมดจดได้ด้วยสัตถ์ หมดจดได้ด้วยวัตร, หมดจดได้ด้วยสัตถ์พต, ทิล्ली
ความเห็นไปข้างทิล्लीมีลักษณะอย่างนี้" ดังนี้ ชื่อว่า สัตถ์พตปรามาส.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **ตโย อาสวา** นี้ต่อไป. ชื่อว่า อาสวะ ด้วยอรรถว่า เป็นฐานะที่อาศัยอยู่ช้านานบ้าง ด้วยอรรถว่าไหลไปทั่วบ้าง. ใน ๒ ความหมายนั้น พึงทราบอาสวะโดยความหมายที่ว่า เป็นฐานะที่อาศัยอยู่ช้านาน ก่อนอย่างนี้ - "คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย เจื่อนต้นแห่งอวิชา ย่อมไม่ปรากฏว่า "ก่อนแต่มี อวิชามีได้มี, ย่อมมาภายหลัง จึงได้มี" คู่อ่อนภิกษุทั้งหลายเจื่อนต้นแห่งภวตัณหา ภวทิลลิตติ ย่อมไม่ปรากฏว่า "ก่อนแต่มี ภวทิลลิตติได้มี, ต่อมาภายหลังจึงได้มี" ดังนี้. พึงทราบอาสวะ โดยความหมายที่ว่า ไหลไปทั่วอย่างนี้ว่า "อาสวะย่อมไหลไป ไหลไปทั่ว ไหลทั่วไป เป็นไปในรูป โดยทางตา ในเสียง โดยทางหู ในกลิ่น โดยทางจมูก ในรส โดยทางลิ้น ในโณภูฏัพพะ โดยทางกาย. ย่อมไหลไป ไหลไปทั่ว ไหลทั่วไป เป็นไปในธรรมารมณ์ โดยทางใจ" ดังนี้. แต่ในพระบาลี บางแห่งอาสวะ มีมา ๒ อย่าง คือ ทิฐุธรรมิกาสวะ (อาสวะในภพนี้) และสัมปรายิกาสวะ (อาสวะในภพหน้า). บางแห่งมีมา ๓ อย่าง เช่น "คู่อ่อนภิกษุทั้งหลาย อาสวะ ๓ เหล่านี้คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชาสวะ". ในพระอภิธรรม อาสวะ ๓ เหล่านี้เอง รวมกับทิลลิตติอาสวะ เป็น ๔. ในนิพเพธิกปริยายสูตร มี ๕ อย่างนี้คือ- "ภิกษุทั้งหลาย อาสวะที่ยังให้ถึงนรกมีอยู่, อาสวะที่ยังให้ถึงกำเนิดดิรัจฉานมีอยู่, อาสวะที่ยังให้ถึงเปรตวิสัยมีอยู่, อาสวะที่ยังให้ถึงมนุษย์โลก มีอยู่, อาสวะที่ยังให้ถึงเทวโลก มีอยู่". ในอาหุเนยยสูตร จักกนิบาต มี ๖ อย่างนี้คือ- "ภิกษุทั้งหลาย อาสวะที่พึงละด้วยความสำรวมระวังมีอยู่, อาสวะที่พึงละด้วยการคบหามีอยู่, อาสวะที่พึงละด้วยการเว้นรอบมีอยู่, อาสวะที่พึงละด้วยความอดกลั้นมีอยู่. อาสวะที่พึงละด้วยการบรรเทา มีอยู่, อาสวะที่พึงละด้วยการอบรมมีอยู่". ใน

สัพพาสวปริยายสูตร. อาสวะ ๖ เหล่านี้เองรวมกับอาสวะที่พึงละด้วยทัสนะ เป็น ๗. ส่วนในสังคีตสูตรนี้ อาสวะมีมา ๓ อย่าง. บรรดาอาสวะ ๓ อย่างนั้น ราคะที่ประกอบด้วยเบญจกามคุณ อันท่านกล่าวไว้ว่า "กามฉันทะ ในกามทั้งหลาย" ดังนี้ ชื่อว่า กามาสวะ. ราคะที่ประกอบด้วยสัสตทิลู อันท่านกล่าวไว้ว่า "ภวฉันทะในภพทั้งหลาย" ดังนี้ หรือความปรารถนาเนื่องด้วยภพ ชื่อว่า ภवासวะ. อวิชาที่มาแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า "ความไม่รู้ทุกข์" ชื่อว่า อวิชาสวะ. ดังนี้แล. กามภพเป็นต้น ได้กล่าวมาแล้วโดยเกี่ยวกับกามธาตุเป็นต้นนั่นเอง.

พึงทราบวินิจฉัยในกามเมสนาเป็นต้น. ราคะที่แสวงหากาม อันท่านกล่าวไว้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น กามเมสนาคืออะไร คือ กามฉันทะ ในกามทั้งหลาย ฯลฯ ความจมลงในกามนี้เรียกว่า กามเมสนา (แสวงหากาม)". ราคะที่แสวงหาภพ อันท่านกล่าวไว้ว่า บรรดาธรรมเหล่านั้น ภเวสนาคืออะไร คือ "ภวฉันทะในภพทั้งหลาย ฯลฯ ความจมลงในภพนี้เรียกว่า ภเวสนา (แสวงหาภพ)". ทิลูที่แสวงหาพรหมจรรย์ที่รู้กันว่าเป็นคติแห่งทิลู อันท่านกล่าวไว้ว่า "บรรดาธรรมเหล่านั้น พรหมจริเยสนา คืออะไร คือทิลู ความเห็นไปข้างทิลู การยึดถืออย่างผิดปรกติ ถึงขนาดนี้ว่า โลกเที่ยงบ้าง ฯลฯ สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีกบ้าง สัตว์ตายแล้วจะไม่เกิดอีกก็หาไม่ได้บ้าง นี้เรียกว่า พรหมจริเยสนา (แสวงหาพรหมจรรย์)" ดังนี้ ชื่อว่าพรหมจริเยสนา. มิใช่เฉพาะภวราคทิลูอย่างเดียวกันเท่านั้น แม้กรรม ที่มีความหมายอย่างเดียวกันนั้น ก็จัดเป็นเอสนาเช่นกัน. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า "บรรดาเอสนาเหล่านั้น กามเมสนาคืออะไร คือกามราคะ กายกรรม วชิกรรม มโนกรรม

อันเป็นอกุศล ที่มีความหมายอย่างเดียวกันนั้น นี้เรียกว่า กามเสนา.
บรรดาเสนาเหล่านั้น ภาวนาคืออะไร คือภวราคะ กายกรรม วชิกรรม
มโนกรรม อันเป็นอกุศล ที่มีความหมายอย่างเดียวกันนั้น นี้เรียกว่า
ภวเสนา บรรดาเสนาเหล่านั้น พรหมจริเยสนาคืออะไร คือทิวที่ยึดถือ
จนสุดเหวี่ยง กายกรรม วชิกรรม มโนกรรม อันเป็นอกุศล ที่มีความ
หมายอย่างเดียวกันนั้น นี้เรียกว่า พรหมจริเยสนา.

พึงทราบวินิจฉัยในวิชา. การตั้งไว้ซึ่งอาการ ดังเช่นในประโยคว่า
"บัณฑิตกล่าวถึงคนมีศีลว่าเป็นอย่างไร, กล่าวถึงคนมีปัญญาว่าเป็น
อย่างไร" ดังนี้ ชื่อว่า วิชา. ส่วนที่ชื่อว่าวิชา ดังเช่นในประโยคว่า "ญาณ-
วัตถุโดย ๑ ส่วน, ญาณวัตถุโดย ๒ ส่วน". มานะชื่อว่าวิชา ดังเช่น
ในประโยคว่า "วิชา (มานะ) ว่าเราดีกว่าเขา", ในที่นี้มุ่งหมายเอาวิชา
ที่แปลว่า มานะนั้น. อันที่จริง มานะท่านเรียกว่า วิชา เพราะจัดแจง
ด้วยอำนาจที่ให้ถือว่าดีกว่าเขาเป็นต้น. ด้วยคำว่า เสโย หมสุมิ นี้
ท่านกล่าวถึงมานะ ๓ อย่าง คือดีกว่าเขา เสมอเขา เลวกว่าเขา. แม้ใน
สทิสวิชา และหีนวิชา ก็มีนัยเดียวกันนี้. ที่จริงมานะนี้มี ๕ อย่าง. คือ
คนดีกว่าเขามีมานะ ๓ อย่าง คนเสมอเขามีมานะ ๓ อย่าง คนเลวกว่าเขา
มีมานะ ๓ อย่าง. บรรดามานะ ๕ อย่างนั้น สำหรับคนดีกว่าเขา มานะ
ว่าเราดีกว่าเขา ย่อมเกิดขึ้นแก่พระราชาและบรรพชิต. พระราชาย่อมมี
มานะเช่นนี้ว่า "ใครหรือจะมาสู้เราได้ ไม่ว่าจะทางราชอาณาจักร ทาง
ราชทรัพย์ หรือว่าทางไพร่พลพาหนะ". ฝ่ายบรรพชิตก็ย่อมมีมานะเช่น
นี้ว่า "ใครเล่าจะมาทัดเทียมเราได้ด้วยศีลคุณ และชุดงคคุณเป็นต้น".

แม้มานะว่า เราเสมอเขา สำหรับคนดีกว่าเขาก็ย่อมเกิดขึ้นได้แก่พระราชา และบรรพชิตนั้นเช่นกัน. พระราชา ย่อมมีมานะเช่นนี้ "อะไรล่ะที่จะมาแตกต่างกันระหว่างเรากับราชาอื่น ๆ ไม่ว่าจะทางราชอาณาจักร ทางราชทรัพย์ หรือว่าทางไพร่พลพาหนะ". ฝ่ายบรรพชิตก็ย่อมมีมานะเช่นนี้ว่า "อะไรเล่าที่จะมาผิดแผกกัน ระหว่างเรากับภิกษุอื่น ไม่ว่าจะโดยศีลคุณหรือชุดงค์คุณเป็นต้น". แม้มานะว่าเราเลวกว่าเขา สำหรับคนดีกว่าเขาก็ย่อมเกิดขึ้นได้แก่พระราชาและบรรพชิตนั้นเช่นกัน. พระราชาองค์ใด มีราชอาณาจักร ราชทรัพย์ หรือไพร่พลพาหนะเป็นต้น ไม่สมบูรณ์มากนัก, พระราชาองค์นั้น ย่อมมีมานะเช่นนี้ว่า "เขาสักแต่เรียกเราว่า พระราชา ไปอย่างนั้นเอง อย่างเราน่ะรี ชื่อว่าราชา". ฝ่ายบรรพชิตที่ลากสักการะน้อย ก็ย่อมมีมานะเช่นนี้ว่า "เขาก็เพียงแต่เรียกเราว่า พระธรรมกถึก พุทธุตพระมหาเถระ ไปอย่างนั้นเอง อย่างเรา ไม่มีสักการะจะเป็นพระธรรมกถึก เป็นพุทธุต เป็นมหาเถระไปได้อย่างไร". สำหรับคนเสมอเขา มานะว่าเราดีกว่าเขาเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นแก่อำมาตย์เป็นต้น. อำมาตย์ หรือข้าราชการย่อมมีมานะเช่นนี้ว่า "ข้าราชการอื่น ๆ ใครหรือจะมาสู้เราได้ ไม่ว่าจะผ่านทางโภคทรัพย์ หรือทางยานพาหนะ เป็นต้น" ดังนี้บ้าง ว่า "อะไรล่ะที่จะมาแตกต่างกันระหว่างเรากับคนอื่น" ดังนี้บ้าง ว่า "เขาสักแต่เรียกเราว่า อำมาตย์ไปอย่างนั้นเอง แม้เพียงของกินและเสื้อผ้าเราก็ไม่มี อย่างเรานี้หรือจะชื่อว่า อำมาตย์" ดังนี้บ้าง. สำหรับคนเลวกว่าเขา มานะว่าเราดีกว่าเขา เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นแก่คนใช้ เป็นต้น. คนใช้ย่อมมีมานะเช่นนี้ว่า "ชื่อว่าคนใช้อื่นๆ ใคร หรือจะมาสู้เราได้ ไม่ว่าจะฝ่ายข้างแม่ หรือว่าฝ่ายข้างพ่อก็ตาม พวกอื่น ๆ นะไม่

สามารถจะเลี้ยงชีพอยู่ได้ จึงต้องมาเป็นข้าเขา แต่เรานี้ดีกว่าเพราะเป็นคนใช้กับกันมาตามเชื้อสาย" ดังนี้บ้าง, ว่า "อะไรล่ะที่จะมาแตกต่างกันระหว่างเรากับคนใช้คนโน้น ไม่ว่าจะโดยความเป็นคนใช้ สืบกันมาตามเชื้อสาย หรือว่าโดยความเป็นคนใช้นานแท้ ทางฝ่ายแม่และฝ่ายพ่อ" ดังนี้บ้าง, ว่า "เรานะ ต้องเป็นคนใช้เขาก็เพราะต้องเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง แต่ว่ากันให้ถึงที่สุด พ่อแม่แล้ว เรามีได้มีฐานะเป็นคนใช้เลย อย่างเรานะริจะชื่อว่าเป็นคนใช้" ดังนี้บ้าง. แม้พวกคนขนขยะ และคนจันทาล เป็นต้น ก็ย่อมมีมานะเช่นนี้ คู่เดียวกับคนใช้เหมือนกัน. บรรดามานะเหล่านี้ คนคิดว่า มานะว่าเรารู้จักเขา, คนเสมอเขา มานะว่าเราเสมอเขา และคนเลวกว่าเขา มานะว่า เราเลวกว่าเขา ทั้ง ๓ ประเภทนี้ได้ชื่อว่าเป็นมานะอย่างเข้มข้น จะฆ่าเสียได้ด้วยอหัตตมรรค. ธรรมที่เหลือ ได้ชื่อว่าเป็นมานะอย่างไม่เป็นไปตามความจริง ฆ่าเสียได้ด้วยมรรค ชั้นต้น.

คำว่า **ตโย อทฺธา** หมายถึงกาล ๓. ในคำเป็นต้นว่า **อติโต อทฺธา** ปริยาย ๒ อย่าง คือ ปริยายแห่งพระสูตร และปริยายแห่งพระอภิธรรม. โดยปริยายแห่งพระสูตร ก่อนแต่ปฏิสนธิ ชื่อว่าอดีตทธา (กาลอดีต). ภายหลังแต่จุติ ชื่อว่า อนาคตทธา (กาลอนาคต), ในระหว่างนั้น พร้อมทั้งจุติและปฏิสนธิ ชื่อว่า ปัจจุบันนทธา (กาลปัจจุบัน). โดยปริยายแห่งพระอภิธรรม เหนือขึ้นไปจาก กังคขณะในบรรดาขณะทั้ง ๓ ชื่อว่า อดีตทธา, ก่อนแต่อุปปาทขณะ ชื่อว่า อนาคตทธา, ในขณะทั้ง ๓ ชื่อว่า ปัจจุบันนทธา. อันว่า อทฺธา อันต่าง โดยอดีตทธาเป็นต้นนี้ ย่อมมีแก่กรรมทั้งหลาย, มิใช่มีแก่กาลเวลา. แต่อาศัยกรรมอันต่างโดยอดีตทธาเป็นต้น กาลเวลา

แม้จะไม่มีโดยปรมาตถ์ในที่นี้ ท่านก็เรียก (ว่า อติตัทธาเป็นต้น) โดยโวหาร นั้นนั่นเอง. ฟังทราบตามที่กล่าวมานี้.

คำว่า **ตโย อนุตา** หมายถึงส่วนทั้ง ๓. ที่สุดนั่นเอง ชื่อว่าอันตะ (ริม) ดังเช่นในประโยคว่า " ริม (หรือชาย) ฝั้วรัดประคต ย่อมเก่าไป". ส่วนอื่น ชื่อว่า อันตะ ดังเช่นในประโยคว่า "นั่นเป็นส่วนอื่นแห่งทุกข์". ความเลวทราม ชื่อว่า อันตะ ดังเช่นในพระบาลีนี้ว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นความเลวทราม ของการเลี้ยงชีวิต". ส่วน ชื่อว่า อันตะ ดังเช่น ในประโยคว่า "ดูก่อนท่านผู้มีอายุ สักกายะแล เป็นส่วนที่หนึ่ง." ในที่นี้ หมายถึงอันตะที่แปลว่าส่วน. คำว่า **สกุทาย** หมายถึงอุปาทานชั้น ทั้ง ๕. คำว่า **สกุทายสมุทโย** หมายถึงค้นหาในเบื้องต้นอันเป็นตัวทำให้เกิด อุปาทานชั้นเหล่านั้น. คำว่า **สกุทายนิโรธ** หมายถึงความดับที่ทำให้ อุปาทานชั้นและค้นหาทั้งคู่นั้นเป็นไปไม่ได้. ส่วนมรรคฟังทราบว่า เมื่อ กล่าวถึงนิโรธแล้วก็เป็นอันกล่าวถึงด้วยทีเดียว เพราะเป็นอุบายแห่งการ บรรลุนิโรธ.

คำว่า **ทุกขทุกขตา** หมายถึงเอาทุกข์เพราะเป็นทุกข์. คำนี้เป็นชื่อ ของทุกขเวทนา คำว่า **สังขารทุกขตา** หมายถึงเอาทุกข์เพราะความเป็น สังขาร. คำนี้เป็นชื่อของอทุกขมสุขเวทนา. ความเป็นทุกข์เพราะสังขารนั้น มีความเกิดขึ้น แต่เสื่อมไป ถูกความแตกดับบีบคั้น เพราะเป็นสภาพที่ ถูกปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวความเป็นทุกข์เพราะสังขารไว้ โดย เว้นจากสภาวะแห่งทุกข์อื่น. คำว่า **วิปริณามทุกขตา** หมายถึงเอาทุกข์เพราะ

แปรปรวนไป. คำนี้เป็นชื่อของสุขเวทนา. แท้จริง เพราะสุขแปรปรวนไป
ทุกข์จึงเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกสุขว่า "ทุกข์เพราะแปรปรวน".
อีกประการหนึ่ง ธรรมทั้งปวงอันเป็นไปในภูมิ ๓ เว้นทุกขเวทนา และ
สุขเวทนาพึงทราบว่าเป็นทุกข์เพราะสังขาร" โดยพระบาลีว่า "สังขาร
ทั้งปวงเป็นทุกข์."

คำว่า **มิจุตตนิยโต** คือ เป็นสภาพความผิดที่แน่นอน. คำนี้
เป็นชื่อของอโนตรियกรรม พร้อมทั้งนิยตมิจฉาทิฐิ. ชื่อว่า สัมมัตตนิยตะ
เพราะแน่นอนในสภาพที่ถูกต้อง. คำนี้เป็นชื่อของ อริยมรรค ๘. ชื่อว่า
อนิยตะ เพราะไม่แน่นอน. คำนี้เป็นชื่อของธรรมที่เหลือ.

อวิชา ชื่อว่า ตมะ (ความมืด) ในคำว่า **ตโย ตมา** เพราะ
พระบาลีว่า "ห้วงน้ำคือ อวิชา ทำให้มีมืดมิด ลุ่มหลง มีภัยมาก".
แต่ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงวิจิกิจฉา โดยหัวข้อว่า อวิชา. คำว่า **อารทุก**
เท่ากับ อากมฺน (แปลว่า มาถึง หรือ อาศัย). คำว่า **กฺขติ** ความว่า
ให้เกิด ความสงสัย. คำว่า **วิจิกิฉติ** ความว่า เมื่อเลือกเฟ้นอยู่ยอม
ถึงอาการลังเล ไม่อาจที่จะตกลงใจได้. คำว่า **นาธิมุจติ** ความว่า ไม่
อาจที่จะน้อมเชื่อในกาลนั้น. บทว่า **น สมฺปตีทติ** ความว่า ไม่อาจเพื่อ
จะปลุกความเลื่อมใสโดยอาศัยกาลนั้น.

คำว่า **อรกฺขเขยฺยานิ** แปลว่า ไม่ต้องรักษาไว้. ท่านแสดงความหมาย
ว่า ไม่มีหน้าที่จะต้องรักษาเป็นอย่างไร ในทวารทั้ง ๓ ทุกอย่างรักษา
ไว้แล้วด้วยสติอย่างเดียว. คำว่า **ปฏิจฺฉาเทมิ** ความว่า ภายทุจริต

ข้อนี้เกิดขึ้นเพราะความไม่รอบคอบของเรา, เราจะรักษาไว้มิให้คนอื่นรู้. คำว่า นตฺถิ ตถาคตฺตสฺส ความว่า กายทุจริตที่จะต้องรักษาอย่างนั้น ไม่มีแก่พระตถาคต. แม้ในส่วนที่เหลือก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. ถ้ามว่า พระจีณาสพอื่น ๆ มีกายสมาจารเป็นต้น ไม่บริสุทธิ์กระนั้นหรือ ตอบว่า ไม่ใช่ไม่บริสุทธิ์ เพียงแต่ว่าบริสุทธิ์ไม่เท่ากับพระตถาคต. พระจีณาสพที่ฟังมาน้อย ย่อมไม่ต้องอาบัติที่เป็นโลกวัชชะ ก็จริงอยู่, แต่เพราะไม่ฉลาดในพุทธบัญญัติ ก็ย่อมจะต้องอาบัติในกายทวาร ประเภททำวิหาร ทำกุฎิ (ฉลาดเคลื่อนไปจากพุทธบัญญัติ) อยู่ร่วมเรือน นอนร่วมกัน (กับอนุปสัมบัน เป็นต้น). ย่อมต้องอาบัติในวจีทวารประเภทชักสือ กล่าวธรรมโดยบท พุทฺเถเกินกว่า ๕-๖ คำ บอกรับอาบัติที่เป็นจริง (เป็นต้น). ย่อมต้องอาบัติเพราะรับเงินรับทอง ในทางมโนทวารด้วยอำนาจยินดีเงินทองที่เขาเก็บไว้เพื่อตน. แม้พระจีณาสพ ขนาดพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรก็ยังเกิดมโนทุจริตขึ้นได้ ด้วยอำนาจที่นึกคำหาญ ในมโนทวาร. เมื่อสักกะปาตุเมยยะ ขอขมาพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อประโยชน์แก่พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะ ในคราวที่ทรงประณาม พระเถระทั้งสองนั้น พร้อมกับภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ในเรื่องปาตุมะ พระเถระ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า." เธอคิดอย่างไร สารีบุตร เมื่อภิกษุสงฆ์ถูกเราประณามแล้ว". ดังนี้ ก็ให้เกิดความคิดขึ้นว่า "เราถูกพระศาสดาประณาม เพราะไม่ฉลาดเรื่องบริษัท. ตั้งแต่บัดนี้ไป เราจะไม่สอนคนอื่นละ" จึงได้กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้ามีความคิดอย่างนี้ว่า " ภิกษุสงฆ์อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประณามแล้ว, บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จักทรงชวนขวายน้อย ประกอบพิธีกรรมสุขวิหารธรรมอยู่ แม้เราทั้งสองจัก

ชวนขายน้อย ประกอบพิธีกรรมสุขวิหารธรรมอยู่. ลำดับนั้น พระศาสดา
เมื่อจะทรงยกข้อตำหนิ เพราะมโนทุจริตนั้น ของพระเถระ จึงตรัสว่า
"เธอจงรอก่อนสารีบุตร. ความคิดอย่างนี้ไม่ควรที่เธอจะให้เกิดขึ้นอีกเลย
สารีบุตร". แม้เพียงความคิดว่า "เราจะไม่ว่ากล่าวสั่งสอนคนอื่น อย่างนี้"
ก็ชื่อว่าเป็นมโนทุจริต ของพระเถระ แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมไม่มีพระ
ดำริเช่นนั้น และการที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ
แล้ว จะไม่พึงมีทุจริตนั้น ไม่ใช่ของน้าอัศจรรย์. แม้แต่ดำรงอยู่ในภูมิ
แห่งพระโพธิสัตว์ ทรงประกอบความเพียรอยู่ ๖ ปี พระองค์ก็มีได้มีทุจริต.
แม้เมื่อเหล่าเทวดาเกิดความสงสัยขึ้นอย่างนี้ว่า "หนังก้องติดกระดูกสันหลัง
(อย่างนี้) พระสมณโคดม ถึงแก่การดับสูญ (เสียละกรรมัง)" เมื่อถูก
มารใจบาป กล่าวอยู่ว่า "สิทธิณะ ท่านจะต้องมาลำบากลำบากทำไม
ท่านสามารถที่จะเสวยโภกสมบัตินี้ไปด้วย สร้างบุญกุศลไปด้วยได้" ดังนี้
แม้เพียงความคิดว่า "เราจัก (กลับไป) เสวยโภกสมบัตินี้" ก็ไม่เกิด.
ครั้นแล้ว มารก็ติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาที่ยังเป็นพระโพธิสัตว์
อยู่ถึง ๖ ปี ในเวลาที่ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว อีก ๑ ปี ก็มีได้เห็น
โทษผิดอันหนึ่งอันใด จึงกล่าวความข้อนี้ไว้ แล้วหลบไป ว่า-

" เราติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปทุกอย่างก้าว

ตลอดเวลา ๗ ปี ก็มีได้เห็นข้อบกพร่องใดๆ ของ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้มีพระสติปัญญาอันนั้นเลย"

อีกประการหนึ่ง พึงทราบความไม่มีทุจริตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แม้ด้วยอำนาจแห่งพุทธธรรม ๑๘ ประการ. อันว่าพุทธธรรม ๑๘

ประการ ดังนี้ พระตถาคตไม่มีกายทุจริต ๑ ไม่มีวจีทุจริต ๑ ไม่มีมโนทุจริต ๑ พุทธญาณไม่มีอะไรติดขัดในอดีต ๑ พุทธญาณไม่มีอะไรติดขัดในอนาคต พุทธญาณไม่มีอะไรติดขัดในปัจจุบัน ๑ กายกรรมทั้งปวงของพระผู้มีพระภาคเจ้า คด้อยตามพระญาณ ๑ วจีกรรมทั้งปวงของพระผู้มีพระภาคเจ้า คด้อยตามพระญาณ ๑ มโนกรรมทั้งปวงของพระผู้มีพระภาคเจ้า คด้อยตามพระญาณ ๑ ไม่มีความเสื่อมฉันทะ ๑ ไม่มีความเสื่อมวิริยะ ๑ ไม่มีความเสื่อมสติ ๑ ไม่มีการเล่น ๑ ไม่มีการวิ่ง ๑ ไม่มีความปลอดภัย ๑ ไม่มีความปลอดภัย ๑ ไม่มีพระทัยที่ไม่ชวนขวย ๑ ไม่มีอกุศลจิต ๑.

คำว่า กิณฺณนา หมายถึงปลิโพธ เครื่องกังวล. คำว่า ราโค กิณฺณนํ มีคํานิยามว่า รากะ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมผูกมัดขัดข้องสัตว์เอาไว้ (ไม่ให้หลุดพ้นจากวัฏฏะ) ดังนั้น ท่านจึงเรียกว่า กิณฺณนํ (เครื่องข้อง). แม้ใน ๒ บทนอกนี้ก็มิมีนัยเดียวกันนี้แล.

คำว่า อคฺคิ มีคํานิยามว่า ชื่อว่า อักคิ เพราะอรรถว่า ตามเผาไหม้. คำว่า รากคฺคิ มีคํานิยามว่า รากะ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมตามเผาเผาผลาญสัตว์ให้ร้อน ดังนั้น ท่านจึงเรียกว่า อักคิ. แม้ใน ๒ บทนอกนี้ก็มิมีนัยเดียวกันนี้. ในกรณีนั้น มีเรื่อง (ดังต่อไปนี้เป็นตัวอย่าง). ภิกษุณีสาวรูปหนึ่ง ไปยังโรงอุโบสถ ทำจิตตลบรรพตวิหาร ยืนมองร่างของนายทวารบาลอยู่. ครั้นแล้ว รากะก็เกิดขึ้น ภายในใจของเธอ. เธอถูกรากะนั้นเองเผาเอาจนตายไป (ในขณะที่ยืนอยู่ตรงนั้นเอง). พวกภิกษุณี เมื่อจะกลับ จึงกล่าวขึ้นว่า "ภิกษุณีรูปนี้ ยืนคืออยู่ (ตรงนั้นเอง), ไปเรียกเธอมา". ภิกษุณีรูปหนึ่งเดินไปจับแขนพูดว่า "ยืนทำอะไรอยู่". พอถูก

เข้าร่างภิกษุณีสาวนั้น ก็ล้มพับลงไป. นี่เป็นเรื่องที่ระคายตามเขาเอาก่อน. ส่วนเรื่องที่โทสะตามเขาเอานั้น ก็อย่างพวกเทวดาประเภทโมโปโทสิกา (พวกถูกทำร้ายด้วยใจ คือ โกรธขึ้นมาแล้วต้องจู่ไป). เรื่องที่โมหะตามเขาเอานั้น พึงเห็นอย่างพวกเทวดาประเภทจิตทาโปโทสิกา (พวกถูกทำร้ายด้วยการเล่น). คือ เทวดาพวกนั้นหลงลืมสติด้วยอำนาจโมหะ. เพราะฉะนั้น พอเลยเวลาอาหารไปแล้ว มัวแต่เที่ยวเล่นอยู่จึงต้องสิ้นชีวิตไป.

พึงทราบวินิจฉัย ในบทว่า **อาหุเนยฺยคฺคิ** เป็นต้น. เครื่องสักการะ ท่านเรียกว่าอาหุณะ. บุคคลผู้ควรแก่อาหุณะ ชื่อว่า อาหุไนย. แท้จริง มารดาบิดา ย่อมควรแก่อาหุณะ เพราะมีอุปการะมากแก่บุตร. บุตรทั้งหลาย เมื่อปฏิบัติ ผิดพลาดในมารดาบิดา ก็ย่อมไปเกิดในอบาย มีนรกเช่นต้น, ดังนั้น แม้ว่า มารดาบิดาจะไม่ตามเขาไหม้บุตรก็จริง แต่ก็ เป็นต้นเหตุ แห่งการถูกเผาไหม้. ท่านเรียกว่า **อาหุเนยฺยคฺคิ** (ไฟคืออาหุไนยบุคคล) โดยอรรถว่า ตามเขาไหม้ ด้วยประการดังนี้. ความข้อนี้นั้นพึงทราบด้วย เรื่องนายमितตวินทุกะ.

เรื่องมีอยู่ว่า นายमितตวินทุกะ ถูกมารดาบอกว่า "ลูกเอ๋ย วันนี้ เจ้าจงรักษาอุโบสถฟังธรรมที่วัดตลอดทั้งคืนเถิด แม่จะให้เจ้าพันหนึ่ง" ด้วยความอยากได้ทรัพย์ จึงสมათานอุโบสถไปวัด หมายถึงว่า "ที่ตรงนี้ ปลอดภัย" จึงหลบเข้าไปนอนอยู่ใต้ธรรมาสน์ หลับไปตลอดทั้งคืน (รุ่งเช้า) ก็กลับบ้าน. ฝ่ายมารดาต้มยาควไว้ แต่เข่าตรู เสร็จแล้วก็ยกเข้าไปให้. นายमितตวินทุกะต้มยาควทั้งๆ ที่ยังกำเงินพันไว้. ต่อมาเขามีความคิดขึ้นว่า จะรวบรวมทรัพย์. ก็เลยคิดอยากจะไป (ค้าขาย) ทาง

เรือเคียนทะเล. ที่นั่น มารดาห้ามเขาไว้ว่า "ลูกเอ๋ย ในตระกูลนี้ มี
ทรัพย์อยู่ถึง ๔๐ โกฏิแล้ว อย่าไปเลย". เขาไม่เอาใจใส่ต่อคำขอร้องของ
มารดา ขึ้นจะไปให้ได้. มารดาจึงยืนขวางหน้าไว้. เขาโกรธมารดาว่า "แม่
มายืนขวางหน้าเราได้" จึงเตะมารดาล้มลง แล้วเดินข้ามไป. มารดาลุกขึ้น
กล่าวว่า "ลูกเอ๋ย เจ้าคงจะสำคัญว่า ทำกรรมเห็นปานนี้ในคนที่
เป็นแม่อย่างเรา แล้วเดินทางไป จักมีความสุขในที่ที่ไปถึง". เมื่อนายมิตตวินทุกะ
ลงเรือไป ถึงวันที่ ๗ เรือก็หยุด (ขึ้นมาเฉย ๆ). คนทั้งหลาย (ที่ไป
ในเรือ) เหล่านี้พากันกล่าวว่า "ในเรือลำนี้" มีคนบาปอยู่เป็นแน่ จงจับ
สลากกันดูเถิด". เมื่อจับสลากกัน ก็ตกอยู่แก่นายมิตตวินทุกะ
นั่นเอง ถึง ๓ ครั้ง. คนเหล่านั้นก็เอาเขาลงแพ ลอยไปในทะเล. เข้าไป
ถึงเกาะแห่งหนึ่ง เสวยสมบัติอยู่กับพวกนางเวมานิกเปรต เมื่อเปรตพวก
นั้นบอกว่า อย่าไปต่อ ๆ ไปอีกเลย ก็กลับมองเห็นสมบัติ (ข้างหน้า)
เป็นสองเท่าอยู่ร่ำไป จนกระทั่งได้พบสัตว์ตนหนึ่งมีจักรคม". (พัด
ผันอยู่ที่ศีรษะ). เขาเห็นจักรนั้นเป็นประหนึ่งดอกบัว. จึงกล่าวกับ
สัตว์ตนนั้นว่า นี่แม่ท่านจงให้ดอกบัวที่ท่านประดับอยู่นี้แก่ข้าพเจ้าเถิด".
สัตว์นั้นกล่าวว่า "นายเอ๋ย นี่แน่มิใช่ดอกบัวดอก นี้มันจักรคม".
เขากลับพูดว่า "ท่านหลอกข้าพเจ้า, ดอกบัวทำไมข้าพเจ้าจะไม่เคยเห็น"
ดังนี้แล้ว กล่าวต่อไปว่า "ท่านลอบได้จันทน์แดงอยู่แล้ว ไม่
อยากจะให้ดอกบัวเครื่องประดับแก่ข้าพเจ้า. สัตว์ตนนั้นคิดว่า "บุรุษ
ผู้นี้คงจะได้ทำกรรมอย่างเดียวกับที่เราทำ จึงอยากจะได้เสวย
ผลกรรมนั้น". ครั้นแล้ว จึงกล่าวกับนายมิตตวินทุกะ ว่า "เอาเถิด
ข้าพเจ้ายกให้" แล้วเหวี่ยงจักรไปบนศีรษะของเขา. ด้วยเหตุ
นั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า

"ได้สี่แล้วอยากได้แปด ได้แปดแล้วอยากได้สิบหก

ได้สิบหกแล้วอยากได้สามสิบสอง จึงต้องมาทูลจักรไว้

คนที่ถูกความอยากเล่นงานเอา จักรกำลังหมนอยู่บนหัว".

เจ้าของเรือน ท่านเรียกว่า คฤหบดี คฤหบดีนั้น ชื่อว่า มีอุปการะมาก แก่มาตุคาม ด้วยการเพิ่มให้ซึ่งสิ่งของเช่นที่นอน, ผ้าผ่อนเครื่องแต่งตัว เป็นต้น. มาตุคาม นอกใจคฤหบดี ย่อมไปเกิดในอบายมีนรกเป็นต้น ดังนั้น คฤหบดีนั้น ท่านจึงเรียกว่า คหปตฺตลิตฺติ ด้วยอรรถว่า ตามเผาไหม้โดยนัยก่อนเช่นกัน. ในกรณีนั้น มีเรื่อง (นี้เป็นตัวอย่าง)-

ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ภริยาของอุบาสกผู้เป็นโสดาบัน ประพฤตินอกใจ. อุบาสกเห็นเหตุนี้โดยประจักษ์ จึงกล่าวว่า "เหตุไรเธอจึงทำอย่างนั้น. ภริยาตอบว่า " ถ้าดิฉันทำเห็นปานนั้น (จริงอย่างที่ท่านว่า), ขอให้สุนัขตัวนี้ ทิ้งกัลดิฉันเถิด" ดังนี้แล้ว ตายไปเกิดเป็นเวมานิกเปรตที่สระกัณณมุณฑกะ. กลางวันเสวยสมบัติ กลางคืนเสวยทุกข์. คราวนั้น พระเจ้าพาราณสี เสด็จล่าเนื้อ เข้าไปในป่า เสด็จไปถึงสระกัณณมุณฑกะ โดยลำดับ ได้เสวยสมบัติอยู่กับนาง. นางเปรตลวงท้าวเธอไปเสวยทุกข์ในตอนกลางคืน. พระราชาทรงทราบความแล้ว ทรงสงสัยว่า "นางไปที่ไหนหนอ" จึงเสด็จตามไปข้างหลัง ทรงหยุดอยู่ไม่ห่างนัก ทอดพระเนตรเห็นสุนัขตัวหนึ่งออกมาจากสระกัณณมุณฑกะ กัดกินนางเสียดังกรูบ ๆ กรีบ ๆ อยู่ จึงทรงฟันด้วยพระแสงดาบ ขาดสองท่อน. สุนัขกลับเพิ่มขึ้นเป็น ๒. เมื่อถูกฟันขาดอีก ก็เป็น. เมื่อถูกฟันขาดอีก ก็เพิ่มเป็น ๘. เมื่อถูกฟันขาดอีก ก็เพิ่มขึ้นเป็น ๑๖. นางทูลว่า "สวามี พระองค์

ทรงทำอะไร". ท้าวเชตรัสว่า "นี่อะไรกัน". นางทูลว่า พระองค์
อย่าทำอย่างนั้น จงทรงถ่มก้อนเขฬะลงบนพื้นแล้วขี้ด้วยพระบาท".
ท้าวเชททรงทำตามที่นางทูลบอก. สุนัขทั้งหลายก็หายไป. วันนั้นพอคืนนาง
สิ้นกรรม พระราชาไม่ทรงสบายพระทัย จึงทรงเริ่มจะเสด็จกลับ. นาง
ทูลว่า "สามี กรรมของหม่อมฉันสิ้นแล้ว อย่าเสด็จไปเลย". พระราชา
ไม่ทรงฟัง เสด็จไปจนได้. ส่วนในคำว่า **ทกฺขิณฺเอยฺยคฺคิ** นี้ คำว่า **ทกฺขิณฺ**
คือปัจจัย ๔. กิษุสงฆ์ ชื่อว่า ทกฺขิณฺเอยฺยคฺคล. กิษุสงฆ์ ชื่อว่า มีอุปการะ
มากแก่คฤหัสถ์ ด้วยการชักนำ ให้ประพฤติในกัลยาณธรรมทั้งหลาย
เป็นต้นว่า สรรณะ ๓ ศีล ๕ ศีล . การเลี้ยงดูมารดาบิดา การบำรุง
สมณพราหมณ์ผู้มีธรรม. คฤหัสถ์ที่ปฏิบัติผิดในกิษุสงฆ์ บริภาษคำทอ
กิษุสงฆ์ ย่อมไปเกิดในอบายมีนรกเป็นต้น ดังนั้น แม้กิษุสงฆ์ท่านก็
เรียกว่า ทกฺขิณฺเอยฺยคฺคิ ด้วยอรรถว่า ตามเผาไหม้โดยนัยก่อนเช่นกัน.
และเพื่อจะให้ความขื่อนี้กระจ่าย ควรจะแถลงเรื่องเวมานิกปรตโดยละเอียด
ด้วย.

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **ติวิเชน รูปสฺงคฺโห** นี้ต่อไป. คำว่า **ติวิเชน**
แปลว่า ๓ ส่วน. คำว่า **สฺงคฺโห** หมายถึงสังคหะ ๔ อย่างคือ ชาติสังคหะ
สัญชาติสังคหะ กิริยสังคหะ และคณนสังคหะ. บรรดาสังคหะ ๔ อย่างนั้น
การรวบรวมเป็นต้นว่า " กษัตริย์ทั้งปวงจงมา " ดังนี้ ชื่อว่า ชาติสังคหะ
(รวบรวมตามชาติกำเนิด). การรวบรวมเป็นต้นว่า " ชาวโกศล ทั้งหมด
จงมา " ดังนี้ ชื่อว่า สัญชาติสังคหะ (รวบรวมตามสัญชาติ). การรวบรวม
เป็นต้นว่า " ความทุกข์ทั้งหมด จงมา " ดังนี้ ชื่อว่า กิริยสังคหะ (รวบรวม
ตาม อាកารที่ทำ). การรวบรวมนี้ว่า " ถ้ามว่า อายุตนะ คือ จักขุ

นับเข้าในชั้นไหน ตอบว่า อายตนะ คือ จักขุ นับเข้าในรูปชั้น
พระสกวาทีกล่าวว่า ถ้าอายตนะ คือ จักขุนับเข้าในรูปชั้น ด้วยเหตุนี้
ก็ควรจะกล่าวว่า อายตนะคือ จักขุ สงเคราะห์เข้าด้วยรูปชั้น" ดังนี้
ชื่อว่า คณนสังคหะ (รวบรวมตามการนับเข้าได้). คณนสังคหะนั้น
มุ่งหมายเอาในที่นี้. เพราะฉะนั้น คำว่า ติวิเชน รูปสงคโห จึงมีความหมาย
ว่า การนับรูปเป็น ๓ ส่วน. พึงทราบวินิจฉัยในสนิทัสสนะ เป็นต้น. รูป
พร้อมทั้งนิทัสสนะ กล่าวคือจักขุวิญญาณที่เป็นไปปรารถน ชื่อว่า
สนิทัสสนะ รูปพร้อมทั้งปฏิมะ เพราะสามารถที่จะกระทบจักขุ ชื่อว่า
สัปปฏิมะ. สัปปฏิมะนั้น โดยความหมาย ก็คือรูปายตนะนั่นเอง. นิทัสสนะ
กล่าวคือ จักขุวิญญาณของรูปนั้นไม่มี ดังนั้น จึงชื่อว่า อนิทัสสนะ. รูป
พร้อมทั้งปฏิมะ เพราะสามารถที่จะกระทบโสต ชื่อว่า สัปปฏิมะ. สัปปฏิมะ
นั้น โดยความหมาย ก็คือ อายตนะ ๕ มีอายตนะคือจักขุ เป็นต้น.
นิทัสสนะมีประการดังกล่าวมาแล้ว ของรูปนั้นไม่มี ดังนั้น จึงชื่อว่า
อนิทัสสนะ. ปฏิมะของรู้นั้นไม่มี ดังนั้น จึงชื่อว่า อัปปฏิมะ. อัปปฏิมะนั้น
โดยความหมาย ก็คือ สุขุมรูปที่เหลือ ยกเว้นอายตนะ ๑๐.

คำว่า ตโย สงขารา มีคานิยามว่า ชื่อว่า สังขาร เพราะปรุงขึ้น
คือทำให้เป็นกลุ่มขึ้น ซึ่งธรรมที่เกิดร่วมกัน และธรรมที่มีผลในกาลต่อไป.
ชื่อว่า อภิสังขาร เพราะปรุงขึ้นอย่างยิ่ง. อภิสังขารคือบุญ ชื่อว่า
ปุญญาภิสังขาร.

คำว่า ปุญญาภิสังขารนั้น เป็นชื่อของมหาจิตเจตนา อันเป็น
กามาวจรกุศล ๘ ดวง และเจตนาอันเป็นรูปาวจรกุศล ๕ ดวง ที่ท่านกล่าว
ไว้แบบนี้ว่า " บรรดาอภิสังขารเหล่านั้น ปุญญาภิสังขารคืออะไร คือ กุศล
เจตนา เป็นกามาวจร รูปาวจร สำเร็จด้วยทาน สำเร็จด้วยศีล สำเร็จ

ด้วยภาวนา". บรรดาเจตนาเหล่านั้น เฉพาะเจตนา ๘ ดวง สำเร็จด้วย
ทาน สำเร็จด้วยศีล . ทั้ง ๓ ดวง สำเร็จด้วยภาวนา. อุปมาเหมือนบุคคล
สหายย ธรรมที่ตนคล่อง แม้จะว่าไป ๑ หรือ ๒ หัวข้อแล้ว ก็ไม่รู้ ภายหลัง
ระลึกขึ้นมา จึงรู้ ฉันทใด ท่านผู้ทำกสิณบริกรรม พิจารณาณที่ตนคล่อง
อยู่ภาวนาก็ย่อมเป็นญาณวิปยุต (ไม่ประกอบด้วยความรู้) ได้บ้าง ฉันทนั้น
เหมือนกัน ๆ ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวว่า "ทั้ง ๑๓ ดวง สำเร็จด้วยภาวนา".
บรรดาปุญญาภิสังขารที่สำเร็จด้วยทานเป็นต้นนั้น ความตั้งใจ จำนงจงใจ
ที่ปรารถทาน เกิดขึ้น มีทานเป็นหลัก นี้ท่านเรียกว่า ปุญญาภิสังขารที่
สำเร็จด้วยทาน ความตั้งใจจำนง จงใจที่ปรารถศีล ปรารถภาวนาเกิดขึ้น
มีภาวนาเป็นหลัก นี้ท่านเรียกว่า ปุญญาภิสังขารที่สำเร็จด้วยภาวนา. ดัง
กล่าวมานี้ เป็นสังเขปเทศนา. เจตนาที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ ของผู้ถวายเป็น
ของนั้น ๆ ในจำพวกปัจฉัย ๔ มีจิวรเป็นต้น อารมณ ๖ มีรูปารมณเป็นต้น
หรือทานวัตถุ ๑๐ อย่างมีข้าวเป็นต้น คือในกาลเบื้องต้น ตั้งแต่ยังสิ่งของ
เหล่านั้นให้เกิดขึ้น ในกาลขณะกำลังบริจาค ๑ ในกาลที่หวนระลึกในภาย
หลังด้วยจิตโสมนัส ดังนี้ ชื่อว่า ทานมัยเจตนา (เจตนาที่สำเร็จด้วยทาน)
ส่วนเจตนาที่เป็นไปแล้ว ของท่านผู้ไปวัดด้วยตั้งใจว่า "จักบวชบำเพ็ญศีล".
ของผู้กำลงบวช ของผู้ยังมโนรถ ให้ถึงที่สุดแล้ว หวนระลึกว่า "เราบวช
แล้วหนอ สำเร็จประโยชน์ด้วยของผู้สำรวมพระปาฏิโมกข์ ของผู้พิจารณา
ปัจฉัยทั้งหลาย มีจิวรเป็นต้น ของผู้สำรวมทวารมีจักขุทวารเป็นต้นใน
อารมณมีรูปเป็นต้น ที่มาถึงเข้า และของผู้ชำระอาชีวะให้หมดจด (ดังนี้)
ชื่อว่า สิลมัยเจตนา (เจตนาที่สำเร็จด้วยศีล). เจตนาที่เป็นไปแล้ว ของ
ท่านผู้อบรมจักขุ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นอนัตตา ด้วยวิปัสสนา.

มรรค ที่กล่าวไว้ในปฏิสัมภิทา ของท่านผู้อบรมใจ ฯลฯ ของท่านผู้อบรม
จักขุวิญญาณ มโนวิญญาณ จักขุสัมผัส มโนสัมผัส เวทนาที่เกิดแต่
จักขุสัมผัส เวทนาที่เกิดแต่ มโนสัมผัส ในรูปารมณฺ์ ในธรรมารมณฺ์
ของท่านผู้อบรมรูปสัญญา ฯลฯ ชรามรณะ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์
เป็นอนัตตาชื่อว่า ภาวนามัยเจตนา (เจตนาที่สำเร็จด้วยภาวนา). ดังกล่าว
มานี้ เป็นวิถิตถารกถา. อภิสังขารนั้นด้วย มิใช่บุญ (เป็นบาป) ด้วย
ดังนั้น จึงชื่อว่า อปฺปญฺญาภิสังขาร (อภิสังขารอันเป็นบาป). คำว่า
อปฺปญฺญาภิสังขารนี้เป็นชื่อของเจตนา ที่สัมปยุตด้วยอกุศลจิต. สมดังที่ท่าน
กล่าวไว้ว่า "บรรดาอภิสังขารเหล่านั้น อปฺปญฺญาภิสังขารคืออะไร คือ
อกุศลเจตนาที่เป็นกามาวจร นี้เรียกว่า อปฺปญฺญาภิสังขาร". ที่ชื่อว่า
อานนฺดูชาภิสังขาร เพราะปรุ่งขึ้นอย่างยิ่ง ซึ่งรูปนํนั้นเองที่เป็นวิบาก ไม่
หวั่นไหว ไม่สั่นคลอน สงบ. คำว่า อานนฺดูชาภิสังขารนี้ เป็นชื่อของ
กุศลเจตนาอันเป็นอรุปาจร ๔ ดวง. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า " บรรดา
อภิสังขารเหล่านั้น อานนฺดูชาภิสังขารคืออะไร คือกุศลเจตนา อันเป็น
อรุปาจร นี้เรียกว่า อานนฺดูชาภิสังขาร".

พึงทราบวินิจฉัยในปุคคลัตติกะ ต่อไป. บุรุษบุคคล ๗ ชนิด ย่อม
ศึกษาไตรสิกขา ดังนั้น จึงชื่อว่าเสกขะ (ผู้ยังต้องศึกษา). พระจีณาสพ
ไม่ต้องศึกษาอีกเพราะศึกษาไตรสิกขาจบแล้ว ดังนั้น จึงชื่อว่า อเสกขะ
(ผู้ไม่ต้องศึกษา). ปุถุชน ชื่อว่า เสกขะก็ไม่ใช่ อเสกขะก็ไม่ใช่ เพราะ
อยู่ภายนอก จากสิกขาทั้งหลาย. พึงทราบวินิจฉัยในเถรตติกะต่อไป. ท่าน
เป็นผู้ใหญ่โดยชาติ ชื่อว่า คิหิชาติเถระ. ท่านผู้ประกอบด้วยธรรมอย่าง
เดียว หรือหลายอย่าง ในบรรดาธรรมทั้งหลาย ที่ท่านกล่าวไว้ดังนี้ว่า

"ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ทำให้เป็นเถระ ๔ ประการเหล่านี้ คือ พระเถระในพระศาสนา นี้ เป็นผู้มั่งคั่ง เป็นพหูสูต ได้มาน ๔ เพราะสิ้น อาสวะทั้งหลาย ฯลฯ เข้าถึงพร้อมอยู่ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ทำให้เป็นเถระ ๔ ประการเหล่านี้แล " ดังนี้ ชื่อว่า ธรรมเถระ. ท่านผู้มี ชื่อว่าเถระอย่างนี้ คือ "ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ที่ชื่อว่า พระเถระ" ก็ดี คนทั้งหลายเห็นนักบวชเช่นสามเณรเป็นต้น ที่บวชเวลามีอายุมากแล้ว เรียกขานว่า " พระเถระ พระเถระ" ก็ดี นี้ชื่อว่า สมมติเถระ.

พึงทราบวินิจฉัยในบุญญกิริยาวัตตต่อไป. ท่านนั่นเอง ชื่อว่า ท่านมัช การทำบุญนั้นด้วย วัตถุ (คือที่ตั้ง) แห่งบุญญานิสงส์เหล่านั้นด้วย ดังนั้น จึงชื่อ บุญญกิริยาวัตต (ที่ตั้งแห่งการทำบุญ) แม้ในบุญญกิริยาวัตต ชื่ออื่น ๆ ก็มีนัยเช่นเดียวกันนี้. แต่โดยความหมาย พึงทราบบุญญกิริยาวัตต ๓ อย่าง เหล่านี้ พร้อมทั้งบุรพภาคเจตนา (ความตั้งใจก่อนและทำ) และอปฺรภาค เจตนา (ความตั้งใจภายหลังจากทำแล้ว) ด้วยอำนาจแห่งเจตนาที่สำเร็จ ด้วยท่านเป็นต้น ซึ่งได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น. และในเรื่องนี้ บุคคลทำกรรม อย่างหนึ่ง ๆ ด้วยกาย นับตั้งแต่บุรพภาคเจตนา ก็จัดเป็นกายกรรม เมื่อ เปล่งวาจาอันมีความหมายอย่างนั้น จัดเป็นวจีกรรม. เมื่อไม่ได้ยังองค์แห่ง กาย และองค์แห่งวาจาให้ไหว คิดด้วยใจ (อย่างเดียว) ก็จัดเป็นมโนกรรม อีกนัยหนึ่ง สำหรับผู้ให้ทานวัตถุมีข้าวเป็นต้น (ในเวลาทีกล่าวว่) ข้าพเจ้า ให้อันนทาน (ให้ข้าว) เป็นต้นก็ดี ในเวลาที่ระลึกถึงทานบารมีแล้ว ให้ก็ดี จัดเป็นบุญญกิริยาวัตต สำเร็จด้วยทาน. ตั้งอยู่ในวัตรและศีลแล้วให้ จัดเป็น บุญญกิริยาวัตตสำเร็จด้วยศีลเริ่มตั้งความพิจารณาโดยความสิ้นไป เสื่อมไป แล้วให้ จัดเป็นบุญญกิริยาวัตต สำเร็จด้วยภาวนา. บุญญกิริยาวัตตอย่างอื่น

มีอีก ๗ อย่าง คือ บุญกิริยาวัตถุอันประกอบด้วยความเคารพยำเกรง ประกอบด้วยการขวนขวาย (ช่วยทำกิจของผู้อื่น) การให้ส่วนบุญ การอนุโมทนาส่วนบุญ อันสำเร็จด้วยการแสดงธรรม อันสำเร็จด้วยการฟังธรรม บุญกิริยาวัตถุคือ การทำความเห็นให้ตรง ดังนี้. บรรดาบุญกิริยาวัตถุทั้ง ๗ นั้น ความเคารพ ยำเกรง ฟังทราบ โดยอาการเช่น เห็นพระผู้เฒ่าแล้ว ลุกรับ รับบาตรจีวร กราบไหว้ หลีกทางให้ เป็นต้น. การขวนขวาย ฟังทราบด้วยการทำวัตร ปฏิบัติแก่พระภิกษุผู้แก่กว่าตน ด้วยการที่เห็นภิกษุเข้าบ้าน เพื่อบิณฑบาตแล้ว ถือบาตรไปชักชวน รวบรวมภิกษาในบ้าน และด้วยการได้ฟังว่า "ไปเอาบาตรของพวกภิกษุมา" ดังนี้แล้ว เร่งรีบไปนำบาตรมา เป็นต้น. การให้ส่วนบุญฟังทราบ ด้วยการที่ถวายปัจจัย ๔ แล้ว (ตั้งจิตอุทิศ) ให้เป็นไปว่า "ส่วนบุญจะมีแก่สรรพสัตว์". การอนุโมทนาส่วนบุญ ฟังทราบ ด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญที่ผู้อื่นให้ว่า "สาธุ ถูกคินักแล้ว". ภิกษุรูปหนึ่งตั้งอยู่ในความปรารถนาว่า "คนทั้งหลายจักรู้จักเราว่าเป็นธรรมกถึก ด้วยอุบายอย่างนี้" เป็นผู้นำในลาภแสดงธรรม ข้อนั้นไม่มีผลมาก. ภิกษุรูปหนึ่งแสดงธรรมที่ตนคล่องแก่ชนอื่นๆ โดยไม่ได้หวังผลตอบแทน นี้ชื่อว่า บุญกิริยาวัตถุ สำเร็จด้วยการแสดงธรรม. บุคคลผู้หนึ่ง เมื่อจะฟังธรรม ก็ฟังด้วยความมุ่งหมายว่า "คนทั้งหลาย จักได้รู้จักเราว่า มีศรัทธาด้วยอาการอย่างนี้" ข้อนั้นไม่มีผลมาก. บุคคลผู้หนึ่ง ฟังธรรมด้วยจิตที่อ่อนโยนแผ่ประโยชน์ว่า จักมีผลมากแก่เราด้วยอาการอย่างนี้" นี้ชื่อว่า บุญกิริยาวัตถุ สำเร็จด้วยการฟังธรรมส่วนการทำความเห็นให้ตรงเป็นลักษณะกำหนดสำหรับบุญกิริยา

วัตถุทุกอย่าง. ที่จริง คนทำบุญอย่างใดๆ ก็ตาม มีผลมากได้ ก็ด้วยความเห็นตรงนั่นเอง. บุญกิริยาวัตถุ ๓ อย่างเหล่านี้ ฟังทราบทั่ว รวมเข้าได้กับบุญกิริยาวัตถุ ๓ อย่างข้างต้นนั่นเอง ด้วยประการดังนี้. ในที่นี้ ความเคารพ ยำเกรง และการชวนชวาย (ช่วยทำกิจของผู้อื่น) รวมลงได้ในสี่มัยบุญกิริยาวัตถุ. การให้ส่วนบุญ และการอนุโมทนาส่วนบุญ รวมลงได้ในทานมัยบุญกิริยาวัตถุ. การแสดงธรรม และการฟังธรรม รวมลงได้ในภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ. การทำความเห็นให้ตรง รวมลงได้ทั้ง ๓ อย่าง.

คำว่า **โจทनावตฺถุณี** หมายถึงเหตุที่จะโจท (กล่าวหา) กัน. คำว่า **ทิฏฺฐเรน** หมายความว่า เห็นความผิดด้วยตาเนื้อก็ตาม ด้วยตาทิพย์ก็ตาม แล้วโจทขึ้น. คำว่า **สุเตน** หมายความว่า ได้ยินเสียง (เล่าอ้าง) ของผู้อื่น ด้วยหูธรรมดาก็ตาม ด้วยหูทิพย์ก็ตาม แล้วโจทขึ้น. คำว่า **ปฺริสฺสกาย** หมายความว่า โจทขึ้นด้วยความสงสัย เพราะได้เห็นมา ก็ตามด้วยความสงสัย เพราะได้ยินมาก็ตาม ด้วยความสงสัยเพราะได้ทราบมาก็ตาม. นี่เป็นความสังเขปในเรื่องนี้. ส่วนรายละเอียดฟังทราบตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้วในสมันตปาสาทิกานั้นแล.

บทว่า **ผู้เข้าถึงกาม** หมายความว่า ผู้เข้าไปเสพกาม หรือได้เฉพาะกาม. บทว่า **ผู้มีกามปราภุแล้ว** ได้แก่ ผู้มีกามผูกมัดไว้ คือ ผู้มีอารมณ์ผูกมัด. คำว่า **เปรียบเหมือนมนุษย์** คือ เหมือนพวกมนุษย์. เพราะพวกมนุษย์ ย่อมยังอำนาจให้เป็นไปในวัตถุที่ผูกพันเท่านั้น มีจิตปฏิบัติทั้งในมาตุคามคนใด ก็ให้เงินร้อยหนึ่งบ้าง สองร้อยบ้าง แล้วนำมาตุคาม

นั้นมาบริโศกโศกะที่ผูกพัน. เทพดาผู้อยู่ในเทวโลก ๔ เหล่า ชื่อว่า เทพดา
บางพวก. แม้เทพดาเหล่านั้น ก็ยังอำนาจให้เข้าไปในวัตถุที่ผูกพันนั้น
และ. เทพดาที่เหลือ เว้นพวกสัตว์นรก ชื่อว่า พวกวินิบาต. เพราะ
แม้ปลา และเต่า เป็นต้นก็ยังอำนาจให้เข้าไปในวัตถุที่ผูกพันนั้นแหละ
อธิบายว่า ปลา ก็ยังอำนาจให้เข้าไปกับนางปลา เต่า ก็ยังอำนาจให้เข้าไป
กับนางเต่า. สอนบทว่า เนรมิตแล้ว ๆ ความว่า เนรมิตรูปนั้นๆ ที่ปรารถนา
สำหรับตน โดยเป็นรูปสีเขียว และรูปสีเหลือง เป็นต้น เหมือนเทพดา
เหล่านั้นนาปกาธิกา เนรมิตรูปไว้ข้างหน้าท่านพระอนรุทธะละนั้น. บทว่า
นิมมานรติ ความว่า ชื่อว่า เทวดาเหล่านั้นนิมมานรติ เพราะอรรถว่า เทวดา
เหล่านั้น ยินดีในของเนรมิตที่ตนเนรมิตแล้ว ๆ อย่างนั้น. บทว่า
ปรนิมมิตกามา แปลว่า ผู้มีกามที่ผู้อื่นเนรมิตให้. เพราะว่า เทวดาพวก
อื่นรู้ใจของเทพดาเหล่านั้น แล้วก็เนรมิตกามโศกะตามที่ชอบใจให้ เทวดา
เหล่านั้น ย่อมยังอำนาจให้เข้าไปในกามโศกะนั้นนั้นแหละ. ถามว่า ผู้อื่น
รู้ใจของคนอื่นได้อย่างไร. ตอบว่า รู้ได้ด้วยอำนาจการเสพใช้ตามปกติ
อุปมาเหมือนพ่อครัวผู้ฉลาด เมื่อพระราชาเสวยอยู่ย่อมรู้ได้ว่า พระราชา
พระองค์นั้นทรงรับสิ่งใด ๆ มาก พระองค์ย่อมโปรดสิ่งนั้น ๆ. ผู้อื่นรู้อารมณ์
ที่เขาชอบใจมากตามปกติด้วยอาการอย่างนี้แล้ว จึงเนรมิตอารมณ์เช่นนั้น
นั้นแลให้ พวกเขา ย่อมยังอำนาจให้เข้าไปในสิ่งที่เขาเนรมิตให้ นั้น คือ
เสพเมถุน. ส่วนพระเถระบางท่านกล่าวว่า กามกิจย่อมสำเร็จแก่พวกเขา
ด้วยอาการสักว่าหิวเราะ สักว่ามองดูและสักว่าการสรวมกอด. คำของพระ
เถระบางท่านนั้น ถูกคัดค้านไว้ในอรรถกถาว่า คำที่กล่าวนั้นไม่มี. กามกิจ
ที่จะพึงถูกต้องจะสำเร็จแก่ผู้ไม่ถูกต้องด้วยกาย หามิได้. เพราะว่า กามทั้ง

หลายของเหล่าเทพชั้น จกามาวจร เป็นไปตามปรกติเหมือนกัน. สมจริงดัง
ที่ตรัสไว้ว่า

เทพเหล่าจกามาวจรหกชั้นเหล่านั้น พรั่ง
พร้อมด้วยการทั้งปวง อายุของเทพเหล่านั้น
เมื่อนับรวมกันจะเป็นเท่าไร.

บทว่า สุขูปปตฺติโย แปลว่า ผู้ได้เฉพาะสุข. คำว่า อุปฺปาเทตฺวา
อุปฺปาเทตฺวา สุขํ วิหรนฺติ ความว่า ยังความสุขในปฐมฌานให้เกิดขึ้น
ในชั้นต่ำ แล้วเสวยความสุขในฌานอันเป็นตวิวิภาคในชั้นสูง. สองบทว่า
สุขเขน อภิสนฺนา แปลว่า ชุ่มฉ่ำด้วยสุข ในทุคติฌาน. บทว่า ปริสฺสนฺนา
แปลว่า ชุ่มฉ่ำโดยทั่วถึง. บทว่า ปริปุรฺรา แปลว่า บริบูรณ์. บทว่า
ปริปุรฺรฺญา เป็นไวพจน์ของคำว่า ปริปุรฺรา นั้นนั่นแหละ. แม้คำนี้ที่ว่า
สุขหนอ สุขหนอ ก็ทรงตรัสหมายเอาความสุขอันเป็นตวิวิภาค นั้นนั่นเอง.
ได้ยินว่า เทพเหล่านั้น เกิดความโลภในภพมากขึ้น เพราะฉะนั้น จึงเปล่ง
อุทานอย่างนั้นในที่บางแห่ง ในบางเวลา. บทว่า สนฺตฺตฺเมว แปลว่า ประณีต
แท้. บทว่า สนฺตฺตฺลิตฺตา หมายความว่า เป็นผู้สันโดษ เพราะไม่ต้องการ
สุขยิ่งขึ้นไปกว่านั้น. สองบทว่า สุขํ ปฏฺวิเวทฺหฺติ แปลว่า เสวยสุขใน
ตติยฌาน.

ปัญญาของพระอริยเจ้า ๗ พวก ชื่อว่า เสกขปัญญา ปัญญาของ
พระอรหันต์เป็นอเสกขปัญญา ปัญญาที่เหลือ เป็นเนวเสกขานาเสกขปัญญา
(เป็นเสกขปัญญาก็ไม่ใช่ เป็นอเสกขปัญญาก็ไม่ใช่). ในปัญญาที่สำเร็จ
ด้วยความคิด เป็นต้น มีความพิสดารดังต่อไปนี้ ที่ว่าบรรดาปัญญาเหล่านั้น

ปัญญาที่สำเร็จด้วยความคิดเป็นโจน ในบ่อเกิดของการทำงานที่น้อมนำเข้าไป ด้วยปัญญา หรือในบ่อเกิดของศีลปะ ที่น้อมนำเข้าไปด้วยปัญญา หรือใน สถานที่ของวิชาที่น้อมนำเข้าไปด้วยปัญญา บุคคลไม่ได้ฟังมาแต่ผู้อื่น กลับ ได้กัมมัสสกตาญาณ หรือ สัจจานุโลมิกญาณ หรือ อนุโลมิกขันติ ทิฐิ รุจิ มุณี เปกขะ ชัมมนิฆฆานขันติ เห็นปานนี้ อันใดว่ารูปไม่เที่ยง ฯลฯ วิญญาณไม่เที่ยง นี้เรียกว่า จินตามยปัญญา ในปัญญา ๓ ประการนั้น ปัญญาที่สำเร็จด้วยการฟังเป็นโจน ในบ่อเกิดของการทำงานที่น้อมนำเข้าไป ด้วยปัญญา ได้ฟังจากผู้อื่นเท่านั้น จึงกลับได้ ฯลฯ ชัมมนิฆฆานขันติ นี้เรียกว่า สุตมยปัญญา ในปัญญา ๓ ประการนั้น ปัญญาที่สำเร็จด้วยการเจริญภาวนาเป็นโจน ปัญญาแม้ทั้งหมดของผู้เข้าสมบัติชื่อว่า ภาวนา-มยปัญญา.

บทว่า สุตาวุชฺช ได้แก่ อาวุช คือ สุตะ. อาวุช คือ สุตะนั้น โดยใจความได้แก่ พระพุทธพจน์ คือพระไตรปิฎก. เพราะว่า ภิกษุอาศัย อาวุชนั้น คือ อาศัยอาวุช ๕ ประการ ย่อมเป็นผู้ไม่ครั้นคร้าม ข้ามล่วง สังสารกัณดารได้ เหมือนทหารกล้า ไม่ครั้นคร้ามข้ามล่วงมหากัณดารได้ ฉะนั้น. เพราะเหตุนี้แหละ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้มีสุตตะเป็นอาวุช ย่อมละอกุศล ทำกุศลให้เจริญ ละสิ่งที่มีโทษ ทำสิ่งที่ไม่มิโทษให้เจริญ บริหารตนให้บริสุทธิ์อยู่ดังนี้. บทว่า ปวิเวกาวัชฺช ความว่า อาวุช คือ วิเวก แม้สามประการนี้คือ กายวิเวก จิตตวิเวก อูปรวิเวก. วิเวก ๓ ประการนั้นมีการกระทำต่าง ๆ กัน. กายวิเวก สำหรับบุคคลผู้มีกายหลักออกไป ยินดีในเนกขัมมะ จิตตวิเวกสำหรับบุคคล

ผู้มีจิตบริสุทธิ์ บรรลุถึงความพร้อมเพรียงอย่างยอด และอุปธิวิเวกสำหรับบุคคล
ผู้ไม่มีอุปธิ ถึงซึ่งวิสังขาร (คือพระนิพพาน). ก็บุคคลผู้ยินดีอยู่แล้วในวิเวก
๓ อย่างนี้ ย่อมไม่กลัวแต่ที่ไหน ๆ เพราะฉะนั้น วิเวกเมื่อนี้ก็เรียกว่าอาวูช
เพราะอรรถว่า เป็นที่พึ่งอาศัยอาวูชคือปัญญา อันเป็นโลกียะ และโลกุตตระ.
จัดเป็นอาวูช คือปัญญา. เพราะว่า บุคคลผู้มีอาวูช คือ ปัญญานั้น ย่อมไม่
กลัวแต่ที่ไหน ๆ ทั้งใคร ๆ ก็ไม่กลัวบุคคลนั้น เพราะฉะนั้น ปัญญาเมื่อนั้นก็
เรียกว่า อาวูช เพราะอรรถว่า เป็นที่พึ่งอาศัย .

บทว่า อนนฺตยตฺตยตฺตสฺสทฺตมิตฺตุนุทฺติยํ ความว่า อินทรีย์ที่เกิดขึ้น
แก่ผู้ปฏิบัติด้วยหวังว่า เราจักบรรลุธรรมที่ยังไม่รู้ ยังไม่แจ้งในกาลก่อนแต่นี้.
คำว่า อนนฺตยตฺตยตฺตสฺสทฺตมิตฺตุนุทฺติยํ นี้ เป็นชื่อของโสคาปัตติมรรคญาณ.
บทว่า อณฺตยฺนุทฺติยํ ได้แก่ อินทรีย์อันเป็นความรู้ทั่วถึง คือ เป็นความรู้.
คำว่า อณฺตยฺนุทฺติยํ นี้เป็นชื่อของญาณ ในฐานะ ๖ ประการ เริ่มแต่โสคา-
ปัตติผลไป. บทว่า อณฺตยตาวิญฺญูทฺติยํ นี้ ได้แก่ อินทรีย์ในธรรมทั้ง
หลายที่เป็นของท่านผู้รู้ทั่วถึง คือ อันถึงที่สุดกิจของการรู้. คำว่า อณฺตยตา-
วิญฺญูทฺติยํ นี้เป็นชื่อของอรหัตตผลญาณ.

มังสจฺจกฺขุ ได้แก่ จักขุประสาท. ทิพยจฺจกฺขุ ได้แก่ ญาณอาศัย
แสงสว่าง ปัญญาจักขุ ได้แก่ ปัญญาอันเป็นโลกียะ และโลกุตตระ.

พึงทราบวินิจฉัยในอริสัสสิกขาเป็นต้นต่อไป. สัสอันยังนั้นด้วย
ชื่อว่า สิกขา เพราะจะต้องศึกษาด้วย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อริสัส-
สิกขา. แม้ในสิกขาทั้ง ๒ นอกนั้น ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ในอริสัสสิกขา
เป็นต้นนั้น สัส คือสัสอันยัง จิต คือจิตอันยัง ปัญญา ก็คือปัญญาอันยัง
เพราะเป็นต้น พึงทราบความต่างกันเพียงเท่านี้. สัส ๕ และ สัส ๑๐ ชื่อว่า

ศีล. ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ ชื่อว่า ศีลอันยิ่ง. สมาบัติ ๘ จัดเป็นจิต (สมาธิ). ฌานอันเป็นบาทของวิปัสสนา จัดเป็นจิตอันยิ่ง. กัมมัฏสกตญาณ จัดเป็นปัญญา. วิปัสสนา จัดเป็นปัญญาอันยิ่ง. เพราะว่าศีล ๕ และศีล ๑๐ ย่อมมีในพุทธรูปบาทกาลแม้ยังไม่เกิดขึ้นเพราะเหตุนั้น ศีล ๕ และศีล ๑๐ จึงคงเป็นศีลนั้นแหละ. ปาติโมกขสังวรศีล ย่อมมีเฉพาะในพุทธรูปบาทกาลเท่านั้น เพราะเหตุนั้น ปาติโมกขสังวร จึงจัดเป็นศีลอันยิ่ง. แม้ในจิตและปัญญาก็มีนัยนี้เหมือนกัน. อีกอย่างหนึ่ง ศีล ๕ ก็ดี ศีล ๑๐ ก็ดี ที่บุคคลปรารถนาพระนิพพานสมาทานแล้ว จัดเป็นศีลอันยิ่งเหมือนกัน แม้สมาบัติ ๘ ที่บุคคลเข้าแล้ว ก็จัดเป็นจิตอันยิ่งเหมือนกัน. หรือว่า โลกียศีลทั้งหมด เป็นศีลเท่านั้น. (ส่วน) โลกุตตรศีล เป็นศีลอันยิ่ง. แม้ในจิตและปัญญาก็มีนัยนี้เหมือนกัน.

ฟังทราบวินิจฉัยในภาวนา ต่อไป. กายอันเป็นไปในทวาร ๕ ของ พระชีณาสพ ชื่อว่า กายภาวนา. สมาบัติ ๘ ชื่อว่า จิตตภาวนา. ปัญญาในอรหัตผล ชื่อว่า ปัญญาภาวนา. ก็พระชีณาสพยอมเป็นผู้ อบรมกายอันเป็นไปในทวาร ๕ มีดีแล้ว โดยส่วนตัว. สมาบัติ ๘ ของ ท่านก็ไม่ทุรพลเหมือนของคนอื่น. และปัญญาของท่านเท่านั้น ชื่อว่า อบรมแล้วเพราะความไพบูลย์ด้วยปัญญา. เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าว อย่างนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในอนุตตริยะะต่อไป. วิปัสสนาจัดเป็นทัสสนานุตตริยะะ มรรคจัดเป็นปฏิบัติทานุตตริยะะ ผลจัดเป็นวิมุตตานุตตริยะะ. หรือว่า ผล เป็นทัสสนานุตตริยะะ มรรคเป็นปฏิบัติทานุตตริยะะ นิพพานเป็นวิมุตตานุตตริยะะ. หรือว่า นิพพานจัดเป็นทัสสนานุตตริยะะ เพราะว่า ธรรมคำสั่งที่ จะ ฟังเห็นที่ยิ่งไปกว่าพระนิพพานนั้น ย่อมไม่มี มรรคจัดเป็นปฏิบัติทานุตตริยะะ

ผลจัดเป็นวิมุตตานุตตรियะ. คำว่า **อนุตตรिय** แปลว่า สูงสุด คือเจริญที่สุด.

พึงทราบวินิจฉัยในสมาธิต่อไป. สมาธิในปฐมฌาน ที่ทั้งวิตกและ
วิจารณ์. โดยปัญญาจนัย สมาธิในทุติยฌาน ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์. สมาธิที่
เหลือ (จากสมาธิในทุติยฌาน) ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์. กถาในสุญญตะ
เป็นต้น มี ๓ อย่างคือ โดยความสำเร็จ โดยคุณของตน โดยอารมณ์.
ภิกษุรูปหนึ่ง ยึดถือโดยความเป็นอนัตตา เห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อม
ออกไป (คือหลุดพ้น) โดยความเป็นอนัตตา ชื่อว่า (สุญญตะ) โดยความ
สำเร็จ. วิปัสสนาของท่านชื่อว่า เป็นสุญญตะ เพราะเหตุไร. เพราะกิเลส
ตัวกระทำไม่ให้เป็นสุญญตะไม่มี. มรรคสมาธิ ชื่อว่าเป็นสุญญตะ เพราะ
สำเร็จด้วยวิปัสสนา ผลสมาธิ ชื่อว่า เป็นสุญญตะ เพราะสำเร็จด้วยมรรค.
รูปอื่นอีก ยึดถือโดยความเป็นของไม่เที่ยง เห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง
แล้วออกไปโดยความเป็นของไม่เที่ยง. วิปัสสนาของท่าน ชื่อว่าเป็น อนิมิต
ตะ. เพราะเหตุไร. เพราะไม่มีกิเลสที่กระทำนิमित. มรรคสมาธิ ชื่อว่า เป็น
อนิมิตตะ เพราะสำเร็จโดยวิปัสสนา ผล ชื่อว่า อนิมิตตะ เพราะสำเร็จโดย
มรรค. รูปอื่นอีก ยึดมั่นโดยความเป็นทุกข์ เห็นโดยความเป็นทุกข์ แล้ว
ออกไป (หลุดพ้น) โดยความเป็นทุกข์. วิปัสสนาของท่านชื่อว่า เป็น
อัปปลิหิตะหาที่ตั้งมิได้. เพราะเหตุไร. เพราะไม่มีกิเลสตัวที่กระทำปณิธิที่
ปรารถนา. มรรคสมาธิ ชื่อว่า เป็นอัปปลิหิตะ เพราะสำเร็จโดยวิปัสสนา
ผลชื่อว่า เป็นอัปปลิหิตะ. เพราะสำเร็จโดยมรรค กถาโดยความสำเร็จมีเท่า
ที่พรรณนามานี้แล. ก็มรรคสมาธิ ชื่อว่า สุญญตะ เพราะว่างเปล่าจากราคะ
เป็นต้น ชื่อว่า อนิมิตตะ เพราะไม่มีราคะ เป็นนิमितเป็นต้น ชื่อว่า
อัปปลิหิตะ เพราะไม่มีราคะเป็นที่ตั้งอาศัยเป็นต้น กถาโดยคุณของตน

มีเท่าที่พรรณนามานี้แล. พระนิพพาน ชื่อว่า สุกฺขญตะ อนิมิตตะ และ
อัปฺปณฺหิตตะ เพราะว่างเปล่าจากราคะ เป็นต้น และเพราะไม่มรรคาละเป็นต้น
เป็นเครื่องหมาย แล้วเป็นที่ตั้งอาศัย. มรรคสมาธิ ซึ่งมีนิพพานนั้นเป็นอา-
รรมณ์ จึงเป็นสุกฺขญตะอนิมิตตะ อัปฺปณฺหิตตะ. กล่าวโคธอนารมณฺณ์มีเพียงเท่านี้.

ธรรมอันทำความสะอาด คือปฏิบัติแห่งความสะอาด ชื่อว่า โสเจย-
ยานิ. ก็ในข้อที่ว่าด้วยความสะอาดนี้ ฟังทราบความพิสดารด้วยอำนาจ
สุจฺริต ๓ ซึ่งตรัสไว้โดยนัยมีอาทิคังนี้ว่า ในความสะอาด ๓ อย่างนั้น ความ
สะอาดทางกาย เป็นโจน คือ เจตนาเครื่องงดเว้นจากปาณาติบาต.

ธรรมอันทำความเป็นมุนีได้แก่ โมนะยปฏิบัติ ชื่อว่า โมนะยยานิ.
ความพิสดารแห่งธรรมอันทำความเป็นมุนีเหล่านั้น คังนี้ว่า ในความเป็น
มุนีเหล่านั้น ความเป็นมุนีทางกาย เป็นโจน คือการละกายสุจฺริต ๓ อย่าง
เป็นกายโมนะยะ กายสุจฺริต ๓ อย่าง เป็นกายโมนะยะ ญาณมีกายเป็น
อารมณฺณ์ เป็นกายโมนะยะ มรรคอันสหระคตด้วยการกำหนดรู้กายเป็นกาย
โมนะยะ การละนันทราคะในกาย เป็นกายโมนะยะ การเข้าจตุตถฌาน
อันดับเสียซึ่งกายสังขาร เป็นกายโมนะยะ ในความเป็นมุนีเหล่านั้น
ความเป็นมุนีทางวาจาเป็นโจน การละวจิสุจฺริต ๔ เป็นวจิโมนะยะ
วจิสุจฺริต ๔ ญาณมีวาจาเป็นอารมณฺณ์ มรรคอันสหระคต ด้วยการกำหนดรู้
วาจา การละนันทราคะในวาจา การเข้าทุติยฌาน อันดับเสียซึ่งวจิสังขาร
เป็นวจิโมนะยะ. ในความเป็นมุนีเหล่านั้น ความเป็นมุนีทางใจเป็นโจน
การละมโนสุจฺริต ๓ เป็นมโนโมนะยะ มโนสุจฺริต ๓ ญาณมีใจเป็นอารมณฺณ์
มรรคอันสหระคตด้วยการกำหนดรู้ใจการละนันทราคะในใจ การเข้าสัจญญา

เวทิตนโรธสมาบัติ อันดับเสียซึ่งจิตตสังขาร เป็นมโนโมเนยยะ

พึงทราบวินิจฉัยในความเป็นผู้ฉลาดต่อไป. ความเจริญชื่อว่า อายะ ความไม่เจริญชื่อว่า อปายะ. เหตุแห่งความเจริญ และไม่เจริญนั้น ๆ เป็น อุบาย. ความรู้ทั่วถึงความเจริญ ความไม่เจริญ และเหตุแห่งความเจริญ และไม่เจริญ เหล่านี้ เป็นความฉลาด. ก็ความพิสดารตรัสไว้ในวิภังค์ นั้นแล. สมจริงดังที่ตรัสไว้ว่า ในความฉลาดเหล่านี้ ความฉลาดในความเจริญเป็นไฉน ปัญญา ความรู้ทั่ว ๆ ละ ความเห็นชอบในความเจริญนั้น อันใดว่า เมื่อเรามาปฏิบัติกรรมเหล่านี้ อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป ก็หรือว่า เมื่อเรามาปฏิบัติกรรมเหล่านี้ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความภิญโญภาพ เพื่อความไพบุลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ นี้เรียกว่า ความเป็นผู้ฉลาดในความเจริญ ในความฉลาดเหล่านี้ ความฉลาดในความไม่เจริญเป็นไฉน ปัญญา ความรอบรู้ ๆ ละ ความเห็นชอบในความไม่เจริญนั้น อันใดว่า เมื่อเรามาปฏิบัติกรรมเหล่านี้ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมไม่เกิด และกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับไป ก็หรือว่า เมื่อเรามาปฏิบัติกรรมเหล่านี้ อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความภิญโญภาพ เพื่อความไพบุลย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์ นี้เรียกว่า ความเป็นผู้ฉลาดในความไม่เจริญ ปัญญาอันเป็นอุบาย ในความเจริญ และความไม่เจริญนั้น แม้ทั้งหมด เป็นความฉลาดในอุบาย ดังนี้. ก็ความฉลาดในอุบายนี้ พึงทราบด้วยอำนาจการรู้เหตุแห่งฐานะที่เกิดขึ้น เพื่อแก้ไขกิฐิรบคว่นหรือภัยนั้น ในตอนที่กิฐิรบคว่นหรือภัยเกิดขึ้น.

บทว่า มทา แปลว่า เป็นไปด้วยอำนาจแห่งอาการมัวเมา. ในบรรดาความมัวเมาเหล่านั้น การกระทำมานะอย่างนี้ว่า เราเป็นคนไม่มีโรค ตั้ง ๖๐ หรือ ๗๐ ปีล่วงไปแล้ว แม้แต่ขึ้นสมอเรายังไม่เคยขบเคี้ยว ส่วนคนอื่นเหล่านี้ เทียวพูดว่า ที่โน้นยอกขัด พวกเราจะเคี้ยวกินยาใครอื่น ชื่อว่าเป็นคนไม่มีโรคเหมือนเราดังนี้. ชื่อว่า ความเมาในความเป็นผู้ไม่มีโรค. การที่ยังอยู่ในความเป็นหนุ่มสาว แล้วทำมานะว่า พวกเราจักทำบุญในตอนแก่ ตอนนี้เป็นหนุ่มเป็นสาวอยู่ก่อน ดังนี้ ชื่อว่า เมาในความเป็นหนุ่มสาว. การกระทำมานะอย่างนี้ว่า เราเป็นอยู่มานานแล้ว ยังเป็นอยู่นาน จักเป็นอยู่อีกนาน เราอยู่เป็นสุขมาแล้ว กำลังเป็นอยู่อย่างเป็นสุข จักเป็นอยู่อย่างเป็นสุข (ต่อไป) ดังนี้ ชื่อว่า เมาในชีวิต.

พึงทราบวินิจฉัยในความเป็นใหญ่ต่อไป. คุณชาติอันมาแล้วจากความเป็นใหญ่ ชื่อว่า อาธิปไตยยะ. การทำตนให้เป็นใหญ่ คือให้เป็นหัวหน้า อย่างนี้ว่า เราเป็นคนเท่านี้โดยศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ ข้อนั้นไม่ควรแก่เรา ดังนี้แล้ว ไม่กระทำความชั่ว ชื่อว่า อัดธาธิปไตย. การทำชาวโลกให้เป็นใหญ่แล้ว ไม่ทำความชั่ว ชื่อว่า โลกาธิปไตย. การทำโลกุตตรธรรมให้เป็นใหญ่แล้วไม่ทำความชั่ว ชื่อว่า ธรรมาธิปไตย.

เหตุของการกล่าวถ้อยคำ ชื่อว่า กลาวัตถุ. สองบทว่า อตีตฺ วา อทฺธานํ แปลว่า คติธรรม ที่ล่วงไปแล้ว อธิบายว่า ชั้นที่เป็นอดีต. อีกอย่างหนึ่ง พึงแสดงเนื้อความในคำว่า อตีตฺ วา อทฺธานํ นี้ โดยนิรุตติปลงสูตร (สูตรที่ว่าด้วยหลักภาษา) ซึ่งมีที่มาอย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปใดล่วงไปแล้ว ดับไปแล้ว แปรปรวนไปแล้ว การนับรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว การบัญญัติรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว การให้ชื่อรูปนั้นว่า ได้มีแล้ว รูปนั้นไม่นับว่า จักมี รูปนั้นไม่นับว่า มีอยู่. บทว่า วิชฺชา ความว่า ชื่อว่า วิชชา

เพราะอรรถว่า แทนทะเลความมืด. ชื่อว่า วิชชา เพราะอรรถว่า ทำให้รู้แจ้งก็ได้. ก็บุพเพนิวาสานุสสติญาณซึ่งเกิดขึ้นอยู่ ชื่อว่า วิชชา เพราะอรรถว่า ทำลายความมืด ซึ่งตั้งปกปิดจันทร์ที่เคยอยู่อาศัยในกาลก่อน และกระทำจันทร์ที่เคยอาศัยอยู่ในกาลก่อน ให้รู้แจ้ง. จตุปปาตญาณ ชื่อว่า วิชชา เพราะอรรถว่า ทำลายความมืดที่ปกปิดจตุติ และกระทำจตุติ และปฏิสนธินั้นให้รู้แจ้ง. ญาณ ความรู้ในความสัมพันธ์ทั้งหลาย ชื่อว่า วิชชา เพราะอรรถว่า ทำลายความมืดที่ปกปิดสังขะ ๔ และกระทำสังขะธรรมทั้ง ๔ ให้รู้แจ้ง พึงทราบวินิจฉัยในวิหารธรรมต่อไป. สมบัติ ๘ ชื่อว่า ทิพยวิหารธรรม. อัปมัชฌญา ๔ ชื่อว่า พรหมวิหารธรรม ผลสมบัติชื่อว่า อริยวิหารธรรม. ปาฎิหารีย์ทั้งหลาย ทรงให้พิสดารแล้วในแก้วกฐสูตร. ในคำว่า อิม โข อาวุโส ดังนี้เป็นต้น พึงประกอบโดยนัยดังกล่าวแล้ว นั้นแล. พระเถระเมื่อกล่าวปัญหา ๑๘๐ ข้อ ด้วยอำนาจ ดิกะ ๖๐ ถ้วน จึงได้แสดงสามัคคีรสไว้ ด้วยประการฉะนี้แล.

จบหมวด ๓

ว่าด้วยธรรมหมวด ๔

พระเถระครั้งแสดงสามัคคีรสด้วยอำนาจหมวด ๓ ด้วยประการดังนี้แล้ว บัดนี้หวังจะแสดงด้วยอำนาจหมวด ๔ จึงเริ่มเทศนาอีก. บรรดาหมวด ๔ เหล่านั้น หมวด ๔ ว่าด้วยสติปัญญา ท่านให้พิสดารแล้วในเบื้องต้นนั่นเอง. พึงทราบอธิบายในหมวด ๔ ว่า ด้วยสัมมปปธาน. ชื่อว่า **จหนฺที่ ขเนติ** ความว่า ให้เกิดกัตตุกัมยตาฉันทะ ที่ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า ความพอใจ ความเป็นผู้มีความพอใจ ความเป็นผู้ใคร่จะทำอันใด นั้นจัดเป็นกุศล คือความเป็นผู้มีความพอใจในธรรม. ชื่อว่า **วายมติ** ความว่า

ทำความพยายาม. ชื่อว่า **วิริย อารมถิ** ความว่า ทำความเพียรให้เกิดขึ้น.

ชื่อว่า **จิตฺต ปคฺคณฺหติ** ความว่า ค้ำชูจิตไว้. นี่เป็นความย่อในที่นี้.

ส่วนความพิสดาร มาแล้ว ในสัมมปปธานวิภังค์นั่นเอง. ในอิทธิบาท
ทั้งหลาย พึงทราบอธิบาย ดังต่อไปนี้. สมานที่อาศัยฉันทะเป็นไป ชื่อว่า
ฉันทสมาน. สังขารทั้งหลายที่เป็นประธาน ชื่อว่า ปธานสังขาร. ชื่อว่า
สมนฺุณาคตฺติ ความว่า เข้าถึงแล้วด้วยธรรมเหล่านี้. บาทแห่งฤทธิ์ หรือ
ทางอันเป็นเครื่องถึงซึ่งเป็นความสำเร็จ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อิทธิบาท.
แม้ในอิทธิบาทข้อที่เหลือ ก็นัยนั้นเหมือนกัน. นี่เป็นความย่อในที่นี้. ส่วน
ความพิสดาร มาแล้วในอิทธิบาทวิภังค์นั้นแล. ส่วนเนื้อความของอิทธิบาท
นั้นท่านแสดงไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค. กล่าวด้วยมานท่านให้พิสดารไว้แล้ว
ในวิสุทฺธิมรรคเหมือนกัน.

ชื่อว่า **ทิฏฺฐธมฺมุสฺสขวิหาราย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การอยู่
สบายในอัตภาพนี้นั้นเทียว. ผลสมบัติและฉาน และฉานที่พระขีณาสพ
ให้เกิดขึ้นแล้ว ในเวลาต่อมา ท่านกล่าวไว้ในที่นี้. ชื่อว่า **อาโลกสฺสณฺุณ**
มนสิการฺติ ความว่า ทำให้ไว้ในใจถึงแสงสว่าง มีแสงสว่างแห่งดวงอาทิตย์
ดวงจันทร์ และแก้วมณี เป็นต้น ทั้งกลางวันหรือกลางคืนว่า อาโลโก ดังนี้.
ชื่อว่า **ทิวาสฺสณฺุณ อธิฏฺฐาติ** ความว่า ครั้นมนสิการอย่างนี้แล้ว ก็ตั้งสัญญา
ไว้ว่า กลางวัน ดังนี้. ชื่อว่า **ยถา ทิวา คธา รตฺติ** ความว่า เห็นแสงสว่าง
ในกลางวันฉันใด ในกลางคืนก็มนสิการไปเหมือนฉันนั้น. ชื่อว่า **ยถา**
รตฺติ ตถา ทิวา ความว่า เห็นแสงสว่างในกลางคืนฉันใด ในกลางวัน
ก็มนสิการไปฉันนั้นเหมือนกัน. ชื่อว่า **อิติ วิวญฺเณน เจตฺตา** ความว่า

มีจิตที่เปิดแล้วอย่างนี้. **ชื่อว่า อปริโยนทุเสน** ความว่า ไม่ถูกผูกมัดไว้ โดยรอบ. **ชื่อว่า สุปฺปภาส** ความว่า เป็นไปกับแสงสว่าง. **ชื่อว่า ฌานทสฺสนปฏิลาภาย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่การได้ญาณทัสสนะ. ท่านกล่าวอะไรไว้ด้วยคำนี้. ท่านกล่าวถึงแสงสว่างที่เป็นเครื่องบรรเทา ถินมิทระ หรือแสงสว่างในการบริกรรม. แม้ด้วยคำนี้เป็นอันท่านกล่าวถึง อะไร. เป็นอันท่านกล่าวถึงทิพยจักขุญาณ ของพระชินาสพ. อีกอย่างหนึ่ง เมื่อทิพยจักขุญาณนั้น มาแล้วก็ตาม ยังไม่มาก็ตาม ท่านหมายถึงสมบัติ ที่มีมานเป็นบาทนั้นแหละ จึงกล่าวคำว่า ยังจิตที่มีแสงสว่างให้เกิดมีขึ้น. **ชื่อว่า สติสมฺปชฺฌนุญาย** ความว่า เพื่อประโยชน์แก่สติสัมปชัญญะ อันมี สัตว์เป็นที่ตั้ง. ในชื่อว่า **วิทิตา เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ** เป็นต้นความว่า วัตถุเป็นอันพระชินาสพรู้แล้ว อารมณ์ก็เป็นอันรู้แล้ว เวทนาทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้ ย่อมตั้งอยู่อย่างนี้ ย่อมดับไปอย่างนี้ เพราะรู้ทั้งวัตถุ และอารมณ์. ไม่เฉพาะเวทนาอย่างเดียวนั้น ท่านกล่าวไว้ในที่นี้ แม้ สัตถุญญาเป็นต้นก็เป็นอันรู้ชัดแล้ว ย่อมเกิดขึ้น ย่อมตั้งอยู่ และย่อมดับไป. อีกอย่างหนึ่ง ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาจึงเป็นอันท่านรู้แล้ว ความตั้งอยู่ก็ เป็นอันท่านรู้แล้ว. ภิกษุแม้เมื่อเห็นลักษณะแห่งความเกิดขึ้นว่า เพราะ อวิชาเกิด เวทนาจึงเกิด เพราะตัณหาเกิด เพราะกรรมเกิด เพราะผัสสะ เกิด จึงเกิดเวทนา ชื่อว่าย่อมเห็นความเกิดของเวทนาขั้นนี้. ความเกิดขึ้น แห่งเวทนา ย่อมเป็นอันทราบแล้วอย่างนี้. ท่านทราบถึงความตั้งอยู่ แห่งเวทนาอย่างไร. เมื่อท่านมนสิการอยู่โดยความเป็นของไม่เที่ยง ก็ย่อม เป็นอันทราบถึงความตั้งอยู่โดยความเป็นของสิ้นไป. เมื่อมนสิการอยู่โดย ความเป็นทุกข ก็ย่อมเป็นอันทราบถึงความตั้งอยู่โดยความเป็นของน่ากลัว.

เมื่อมนสิการอยู่ โดยความเป็นอนัตตา ก็ย่อมทราบถึงความตั้งอยู่โดยความเป็นของว่างเปล่า. ความตั้งอยู่แห่งเวทนาเป็นอันท่านทราบแล้วอย่างนี้. ท่านย่อมรู้โดยความเป็นของสิ้นไป โดยความเป็นของน่ากลัว โดยความเป็นของว่างเปล่า. ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งเวทนา เป็นอันท่านทราบแล้วอย่างไร. ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งเวทนา ย่อมมีได้เช่นนี้ว่า เพราะอวิชชาดับ เวทนาจึงดับ ฯลฯ ดังนี้. ในข้อนี้บัณฑิตพึงทราบเนื้อความตามนี้. เมื่อนี้ คำว่า รมิ เป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแหละ ด้วยประการฉะนี้. ข้อว่า อัย อารุโธ สมภาวนา ความว่า สมภาวนาซึ่งฉานเป็นบาทนี้ ย่อมมีแก่ญาณเป็นเครื่องรู้ถึงความสิ้นอาสวะ. ข้อว่า อปฺปมญฺญา ความว่า อปฺปมัญญา ด้วยอำนาจการไม่ถือเอาประมาณแผ่ไปหมดทั้งสิ้น. ทัสสนภาวนา และวิธีแห่งสมาธิ ซึ่งมีการพรรณนาไปตามลำดับบทแห่งอปฺปมัญญาเหล่านั้น ท่านให้พิสดารไว้แล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแล. แม้กล่าวด้วย อรูป (ฉาน) ท่านก็ให้พิสดารไว้แล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแหละ.

ข้อว่า อปฺปสุเสณานิ ความว่า ที่สำหรับอิง. ข้อว่า สัมชาย ความว่า ด้วยญาณฯ ข้อว่า ปญฺญิเสวติ ความว่า ภิกษุรู้ด้วยญาณแล้ว ย่อมเสพเฉพาะของที่ควรเสพได้เท่านั้น. ก็ความพิสดารแห่งการเสพนั้น พึงทราบโดยนัยมีอาทิว่า ภิกษุพิจารณาโดยแยกกาย แล้ว จึงเสพจิวร. ข้อว่า สัมชายะกั อธิวาเสติ ความว่า ภิกษุรู้ด้วยญาณแล้ว ย่อมอดกลั้นอารมณ์ที่ควรจะอดกลั้นได้นั้นแล. ก็ในข้อนี้ พึงทราบความพิสดารโดยนัย เป็นต้นว่า ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้ว ย่อมเป็นผู้อดทนต่อความหนาวได้. ข้อว่า ปรีวชฺเชติ ความว่า ภิกษุรู้ด้วยญาณแล้ว ย่อมเว้นสิ่งที่ควร เพื่อละเว้น

นั่นแล. ความพิสดารแห่งการเวรนั้น ฟังทราบโดยนัยมีอาทิว่า ภิกษุพิจารณาโดยแยกกายแล้ว ย่อมหลีกเลี่ยงข้างคู่เสีย. ชื่อว่า วิโนทิตี ความว่า ภิกษุรู้ด้วยญาณแล้ว ย่อมบรรเทาสิ่งควรบรรเทานั้นแล คือ ไล่ออก นำออกไม่ให้อยู่ในภายใน. ความพิสดารแห่งการบรรเทานั้น ฟังทราบโดยนัยมีอาทิว่า ภิกษุอดกลั่นกามวิตกที่เกิดขึ้นไม่ได้ ดังนี้.

ชื่อว่า อริยวัส ความว่า วงศ์ของพระอริยะ. เหมือนอย่างว่า วงศ์กษัตริย์ วงศ์พราหมณ์ วงศ์แพथย์ วงศ์ศูทร วงศ์สมณะ วงศ์พระราชา ฉนั้นใด วงศ์พระอริยะ แบบแผนพระอริยะ ที่ ๘ แม้น ก็ชื่อว่าประเพณีของพระอริยะฉนั้น. ก็อริยวงศ์นี้ฉนั้นแล ท่านกล่าวว่าเป็นเลิศกว่าวงศ์เหล่านี้ คือจกฉนั้นมิกฉนั้นกะฉนั้นพักเป็นฉนั้น เป็นยอดกว่าฉนั้นที่เกิดจากรากเป็นฉนั้น ฉนั้น. ก็วงศ์เหล่านี้มีอยู่แก่พระอริยะเหล่าใด พระอริยะเหล่านั้นได้แก่คนจำพวกไหน. ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกของพระพุทธเจ้าที่ท่านเรียกว่า พระอริยะ. วงศ์ของพระอริยะเหล่านี้ เพราะเหตุฉนั้น จึงชื่อว่า อริยวงศ์. จริงอยู่ในกาลก่อนแต่ฉนั้น มีพระพุทธเจ้า ๔ องค์ คือ พระพุทธเจ้าตณ्हังกร พระพุทธเจ้าเมธังกร พระพุทธเจ้าสรณังกร พระพุทธเจ้าที่ปังกร ทรงอุบัติขึ้นแล้ว ในที่สุด สือสงไขยกับแสนกัปปี พระพุทธเจ้าเหล่านั้นชื่อว่าพระอริยวงศ์ของพระอริยะเหล่านั้น เพราะเหตุฉนั้นจึงชื่อว่า อริยวงศ์. ในกาลต่อมาแต่การปรินิพพานของพระพุทธเจ้าเหล่าล่งไปหนึ่งอสงไขย พระพุทธเจ้าพระนามว่า โกณทัตถุญะ ทรงอุบัติขึ้นแล้ว ๗ ล ๗ ในกัปปีฉนี้ มีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น ๔ องค์คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมณะ พระกัสสปะ พระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเราพระนามว่า โคดมวงศ์ของพระอริยะเหล่านั้น เพราะเหตุฉนั้น จึงชื่อว่า อริยวงศ์. อีกอย่าง

หนึ่ง วงศ์ของพระอริยะ คือพระพุทธรเจ้า พระปัจเจกพุทธรเจ้า และสาวก
ของพระพุทธรเจ้าทั้งหมด ทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน เพราะเหตุ นั้น
จึงชื่อว่า อริยวงศ์. ก็อริยวงศ์เหล่านี้ นั้นแล พึงทราบว่าเป็นวงศ์ชั้นยอด
เพราะรู้กันว่า เป็นวงศ์อันล้ำเลิศ พึงทราบว่าเป็นไปตลอดกาลนาน
เพราะรู้จักกันมานาน พึงทราบว่าเป็นวงศ์ เพราะรู้ว่าเป็นวงศ์. ชื่อว่า
เป็นวงศ์เก่า ความว่า มิใช่เพิ่งเกิดขึ้นเดี๋ยวนี้. ชื่อว่า ไม่กระจัดกระจาย
ความว่าไม่เคลื่อนกล่น คือ ไม่ถูกนำออกไป. ชื่อว่า อสงฺกิณฺณปฺพุพา
ความว่า เป็นวงศ์ไม่เคยถูกนำออกไป เพราะอรรถว่า เป็นวงศ์ไม่เคย
เคลื่อนกล่นแม้กับอดีตพุทธรเจ้าทั้งหลาย จะเคลื่อนกล่นกับพระพุทธรเจ้า
ทั้งหลายเหล่านี้ ได้อย่างไร. ชื่อว่า น สํกฺยฺนุติ ความว่า ถึงในบัดนี้ ก็มีได้
ถูกนำออกไป. ชื่อว่า น สํกฺยฺสฺสนุติ ความว่า แม้อันพระพุทธรเจ้าใน
อนาคตทั้งหลาย ก็จักไม่นำออกไป. สมณะและพราหมณ์ ผู้เป็นวิญญูเหล่า
ใดในโลก ก็ไม่ถูกสมณะและพราหมณ์ ผู้เป็นวิญญูชนเหล่านั้น สาบแข่ง
นินทา ตีเตียน.

ชื่อว่า สนฺตุฏฺโฐ โหติ ความว่า เป็นผู้สันโดษด้วยอำนาจความ
สันโดษในปัจจุบัน. ชื่อว่า อิตฺริตฺเรน จิวเรน ความว่า (เป็นผู้สันโดษ)
ด้วยบรรดาจิวรที่เนื้อหยาบ ละเอียด เศร้าหมอง ประณีต มั่นคง เก่า
ชนิดใดชนิดหนึ่งหามิได้ โดยที่แท้ เป็นผู้สันโดษด้วยบรรดาจิวรตามที่ได้
เป็นต้น ชนิดใดชนิดหนึ่งตามแต่จะได้. ก็ในจิวรมีสันโดษ ๓ คือ สันโดษ
ตามได้ สันโดษตามกำลัง สันโดษตามสมควร. แม้ในบิณฑบาตเป็นต้น ก็
นัยนั้นเสมอเหมือนกัน. ถาโดยพิสดารแห่งสันโดษเหล่านั้น พึงทราบตามนัย
ที่กล่าวแล้วในสามัญญผลสูตรนั้นแล. คำว่า เป็นผู้สันโดษด้วยจิวรตามที่ได้

เป็นต้น ชนิดใดชนิดหนึ่ง ท่านกล่าวหมายเอาสันโดย ๓ เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้. ก็ในข้อนี้พึงทราบจิวร พึงทราบเขตแห่งจิวร พึงทราบ บังสกุลจิวร พึงทราบความสันโดยในจิวร พึงทราบจุดงศ์ที่เกี่ยวข้องกับจิวร.

ชื่อว่า **จิวรี ขานิตพุพ** ความว่า พึงทราบ จิวร ๖ ชนิด มีผ้าเปลือกไม้ เป็นต้น อนุโลมจิวร ๖ ชนิดมีผ้าทุกุลเป็นต้น จิวร ๑๒ ชนิด เหล่านี้ ชื่อว่า กัปปิยจิวร. ส่วนจิวรมีอาทಿಯังนี้ว่า ผ้าคากรอง ผ้าเปลือกปอ ผ้าทอเป็นแผ่น ผ้ากัมพลทอด้วยผสมมนุษย์ ผ้ากัมพลทอด้วยขนหางสัตว์ หนังเสือ หนังสัตว์ ปีกนกเค้า ผ้าที่พันด้วยต้นไม้ ผ้าที่ใช้เถาวัลย์ถัก ผ้าที่ทำด้วยตระไคร้ น้ำ ผ้าที่ถักด้วยปอกกล้วย ผ้าที่สานด้วยดอกไม้ไผ่ ชื่อว่า อกัปปิยจิวร (จิวรที่ไม่สมควรจะใช้).

ชื่อว่า **จิวรกุเขตต์** ความว่า ชื่อว่า เขตมี ๖ อย่าง เพราะเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า จากสงฆ์ จากคณะ จากญาติ จากมิตร จากทรัพย์ของตน หรือเป็นผ้าบังสกุล. ส่วนเขต ๘ พึงทราบด้วยอำนาจมัตถิกา ๘.

ชื่อว่า **ปัสสุล** ความว่า พึงทราบผ้าบังสกุล ๒๓ ชนิดคือ

๑. ผ้าโสทานิกะ (ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า)
๒. ผ้าปาปณิกะ (ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ตามทางเข้าตลาด)
๓. ผ้ารณิกะ (ผ้าที่เขาทิ้งอยู่ตามตรอก)
๔. ผู้สังการโจพกะ (ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในกองหยากเยื่อ)
๕. ผ้าโสตถิยะ (ผ้าที่เขาใช้เช็ดครรรภ์มลทินแล้วทิ้ง)
๖. ผ้าสินานะ (ผ้าที่เขาผลัดอาบนำมนต์แล้วทิ้ง)

๗. ผ้าติดตะ (ผ้าที่ทิ้งอยู่ตามทำน้า)
๘. ผ้าคตปัจจาคตะ (ผ้าที่ใช้ห่มศพไปป่าช้า แล้วนำกลับมาทิ้งไว้)
๙. ผ้าอัคคิทัตตะ (ผ้าถูกไฟไหม้แล้วทิ้งไว้)
๑๐. ผ้าโคขายิตะ (ผ้าที่โคเคี้ยวแล้วเขาทิ้งไว้)
๑๑. ผ้าอุปจิกขายิตะ (ผ้าปลวกกัดแล้วเขาทิ้งไว้)
๑๒. ผ้าอนุฐุขายิตะ (ผ้าหนูกัดแล้วเขาทิ้งไว้)
๑๓. ผ้าอันตัจฉินนะ (ผ้าขาดริมแล้วเขาทิ้งไว้)
๑๔. ผ้าทสัจฉินนะ (ผ้าขาดชายแล้วเขาทิ้งไว้)
๑๕. ผ้าธชาหฺฐะ (ผ้าที่เขาชักเป็นธงแล้วทิ้งไว้)
๑๖. ผ้าฐปะ (ผ้าที่เขาบูชาจอมปลวกทิ้งไว้)
๑๗. ผ้าสมณจีวร (ผ้าของภิกษุด้วยกัน)
๑๘. ผ้าสามุททียะ (ผ้าที่คลื่นทะเลซัดขึ้นฝั่ง)
๑๙. ผ้าอภิสถิกะ (ผ้าที่เขาทิ้งไว้ในที่ราชาภิเษก)
๒๐. ผ้าปันถิกะ (ผ้าที่ตกอยู่ตามหนทาง ไม่ปรากฏเจ้าของ)
๒๑. ผ้าวาทาหฺฐะ (ผ้าที่ลมหอบเอาไปไม่มีเจ้าของติดตาม)
๒๒. ผ้าอิทธิมยะ (ผ้าสำหรับเอหิภิกขุ)
๒๓. ผ้าเทวทัตติยะ (ผ้าที่เทวดาถวาย)

ก็บรรดาผ้าเหล่านี้ ผ้าที่ชื่อว่า โสตติยะ ได้แก่ผ้าสำหรับเช็ด
ครรรภ์ลทิน ผ้าที่ชื่อว่า คตปัจจาคตะ ได้แก่ ผ้าที่เขาห่มศพนำไปป่าช้า
แล้วนำกลับมา ผ้าที่ชื่อว่า ธชาหฺฐะ ได้แก่ ผ้าที่เขาชักเป็นธง แล้ว
ภิกษุนำมาจากที่นั้น ผ้าที่ชื่อว่า ฐปะ ได้แก่ ผ้าที่เขาบูชาจอมปลวก

ผ้าที่ชื่อว่า สามุททิตยะ ได้แก่ ผ้าที่ถูกคลื่นทะเลซัดขึ้นบก. ผ้าที่ชื่อว่า ปันถิกะ ได้แก่ ผ้าที่คนเดินทางใช้แผ่นหินทาบแล้วห่ม เพราะกลัวโจร. ผ้าที่ชื่อว่า อิทธิมยะ ได้แก่ ผ้าของเอหิภิกขุ. ผ้าที่เหลือปรากฏชัดแล้ว.

ชื่อว่า จีวรสนฺโฆโต ได้แก่ ความสันโดษในจีวร ๒๐. ก็ในจีวรสันโดษ ๒๐ คือ สันโดษในการตริก สันโดษในการไป สันโดษในการแสวงหา สันโดษในการได้ สันโดษในการรับแต่พอประมาณ สันโดษในการเว้นจากความอยากได้ สันโดษตามแต่ได้ สันโดษตามกำลัง สันโดษตามความสมควร สันโดษในน้ำ (ซัก) สันโดษในการซัก สันโดษในการทำ สันโดษในปริมาณ สันโดษในค้าย สันโดษในการเย็บ สันโดษในการข้อม สันโดษในการทำปปะ สันโดษในการใช้สอย สันโดษในการเว้นจากการสะสม สันโดษในการสละ. บรรดาสันโดษเหล่านั้น ภิกษุผู้ยินดีอยู่จำพรรษาประจำครบไตรมาส จะตริกเพียงเดือนเดียว ก็ควร. ก็ภิกษุนั้นพิจารณาแล้ว ข้อมทำจีวรในเดือนที่ทำจีวร. ภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุล ข้อมทำโดยครั้งเดือนเท่านั้น. การตริกเพียงหนึ่งเดือนหรือครั้งเดือน ชื่อว่า สันโดษในการตริก ด้วยประการฉะนี้. ก็ภิกษุผู้สันโดษด้วยการสันโดษในการตริก พึงเป็นผู้เช่นกับพระบังสุกุลเถระ ผู้จำพรรษาอยู่ในปาจิณ-ขันธาราชวิหารเถิด.

มีเรื่องเล่ามาว่า พระเถระมาด้วยความหวังว่า จักไหว้พระเจดีย์ในเจตียบรรพตวิหาร ครั้นไหว้พระเจดีย์แล้ว ก็คิดว่า จีวรของเราเก่าแล้ว เราจักได้ในที่อยู่ของภิกษุมาก. ท่านจึงไปยังมหาวิหาร พบพระสังฆเถระแล้วถามถึงที่อยู่ แล้วก็อยู่ในที่นั้น วันรุ่งขึ้น จึงถือเอาจีวรมาไหว้พระ

เถระ. พระเถระถามว่า อะไรคุณ. ก็ตอบว่า ท่านขอรับ ผมจักไป
ประคูด่าน. พระเถระจึงกล่าวว่า คุณ แม้ผมจักไป จึงกล่าวว่า ดีแล้ว
ขอรับ พลาทงไปยืนที่ซุ้มประตูด้านคันทมหาโพธิ์ คิดว่า เราจักได้จิวรที่น่า
พอใจ ในที่อยู่ของตนผู้มีบุญ แล้วจึงกลับคิดได้ว่า การตริกของเราไม่
บริสุทธิ์ กลับจากที่นั่นทันที รุ่งขึ้นจึงไปยังที่ใกล้เนินมะม่วง รุ่งขึ้นก็
กลับจากประตูด้านทิศเหนือของมหาเจดีย์เหมือนอย่างนั้น แม้ในวันที่
ก็ได้ไปยังสำนักของพระเถระ. พระเถระรู้ว่า ภิกษุนี้จักมีความตริกไม่
บริสุทธิ์ จึงถือเอาจิวร ถามปัญหาพลาทงเข้าบ้านไปกับเธอทีเดียว. ก็ใน
คืนนั้น มนุษย์คนหนึ่ง ถูกอุจจาระเบียดเบียนเอา จึงถ่ายอุจจาระลงในผ้า
สาฎกนั้นทิ้งผ้าสาฎกนั้นไว้ในกองขยะ. พระบังสุกุลเถระเห็นผ้าสาฎกนั้น
มีแมลงวันหัวเขียวรุมตอมอยู่ จึงประคองอัญชลี. พระมหาเถระจึงถามว่า
ทำไมคุณจึงได้ประคองอัญชลีต่อกองอยากเชื่อเล่า. ก็ตอบว่า ท่านขอรับ
ผมมิได้ประคองอัญชลีต่อกองหยากเยื่อดอก ผมประคองอัญชลีต่อพระ
ทศพลพระบิดาของผมต่างหาก ท่านขอรับ การที่ภิกษุถือเอาผ้าบังสุกุลที่
เขาห่มซากของนางปุณณทาสีแล้วทิ้งไว้ ไล่ตัวสัตว์เล็ก ๆ ประมาทนาน
หนึ่งออกมาจากป่าช้า ทำได้ยาก. พระมหาเถระ คิดว่า การตริกของ
ภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลหมดจดแล้ว. แม้พระเถระผู้ทรงผ้าบังสุกุลยืนอยู่ในที่
นั้นนั่นเอง เจริญวิปัสสนาบรรลุผล ๓ ถือเอาผ้าสาฎกผืนนั้นทำเป็นจิวรห่ม
ไปยังปาจิณฉัตรวิหาร บรรลุพระอรหัตซึ่งเป็นผลชั้นเลิศ. ก็การที่
ภิกษุเมื่อไปเพื่อต้องการจิวร ไม่ต้องคิดว่า จักได้ที่ไหน แล้วไปโดยมุง
กรรมฐานเป็นใหญ่ ทีเดียว ชื่อว่า สันโดษในการไป. ก็การที่ภิกษุเมื่อ
แสวงหา อย่าแสวงหากับใครส่ง ๆ ไป พาเอาภิกษุผู้เป็นลัทธิมีศีลเป็นที่รัก

ไปแสวงหา ชื่อว่า สันโดษในการแสวงหา. การที่ภิกษุเมื่อแสวงหาไป
อย่างนี้ เห็นคนนำจีวรมาแต่ไกล อย่าตรึกอย่างนี้ว่า จีวรนั้นจักเป็นของ
น่าพอใจ จีวรนั้นไม่เป็นของน่าพอใจ ดังนี้แล้ว ยินดีด้วยบรรดาจีวร
เนื้อหยาบหรือเนื้อละเอียด เป็นต้นตามแต่จะได้อ ชื่อว่าสันโดษในการได้.
การที่ภิกษุแม้รับเอาจีวรที่ได้แล้วอย่างนี้ ยินดีโดยประมาณที่เพียงพอแก่ตน
เท่านั้นว่า ผ้าเท่านั้นจักมีเพื่อจีวร ๒ ชั้น ผ้าเท่านั้นจักมีเพื่อจีวรชั้นเดียว
ชื่อว่า สันโดษในการรับแต่พอประมาณ. ก็การที่ภิกษุเมื่อแสวงหาจีวร
ไม่ต้องคิดว่า เราจักได้จีวรที่น่าพอใจที่ประตูเรือนของคนโน้น ดังนี้แล้ว
เที่ยวไปตามลำดับประตู ชื่อว่า สันโดษในการเว้นจากความอยากได้. การที่
ภิกษุเมื่อสามารถจะยังอัตตภาพให้เป็นไปด้วยบรรดาจีวรที่เส้าหมองหรือ
ประณีตอย่างใดอย่างหนึ่ง ยังอัตตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรตามที่ได้นั้นแหละ
ชื่อว่า สันโดษตามได้. การที่ภิกษุรู้ถึงกำลังของตนแล้ว สามารถจะยัง
อัตตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรชนิดใด ยังอัตตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรนั้น ชื่อว่า
สันโดษตามกำลัง. การที่ภิกษุให้จีวรที่น่าชอบใจแก่ภิกษุอื่น ตนเองยัง
อัตตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สันโดษตามความ
เหมาะสม. ภิกษุภิกษุไม่เลือกว่า นำที่ไหนน่าพอใจ ที่ไหนไม่น่าพอใจ
ดังนี้แล้ว ชักด้วยน้ำที่พอจะชักได้บางอย่าง ชื่อว่า สันโดษในน้ำ. ก็การที่
ภิกษุจะเว้นน้ำที่ขุ่นไปด้วยดินสีเหลือง ดินสอพอง และในหญ้าเน่าเสีย
ก็ควร. ก็การที่ภิกษุเมื่อซักไม่ใช้ไม้ค้อนเป็นต้นทุบ ใช้มือขยำซัก ชื่อว่า
สันโดษในการซัก. การที่ภิกษุใส่ใบไม้ลงไปแล้วซักจีวรที่ไม่สะอาดอย่างนั้น
แม้ด้วยน้ำร้อนก็ควร. การที่ภิกษุเมื่อซักทำไปอย่างนี้ ไม่ให้ใจกำเริบว่า
ผ้าผืนนี้เนื้อหยาบ ผ้าผืนนี้เนื้อละเอียด ทำไปโดยทำนองที่เพียงพอ

แหละ ชื่อว่า สันโดษในการกระทำ. ๆ การทำจิ๋วที่เพียงพอจะปิดมณฑล ๓
ได้นั้นแหละ ชื่อว่า สันโดษในปริมาณ. ก็เพื่อจะทำจิ๋ว การที่ภิกษุไม่
กะเกณฑ์ลงไปว่า เราจักแสวงหาด้วยที่ถูกใจดังนี้ แล้วนำด้วยในสถานที่
มีตรอกเป็นต้น หรือในทิวสถานมา หรือถือเอาด้วยอย่างใดอย่างหนึ่ง
นั้นแหละที่เขาว่างไว้ใกล้เท้ามากระทำ ชื่อว่า สันโดษในเส้นด้วย. ก็ใน
เวลาเย็บกุสีเพียงสอยได้ ๗ ครั้ง ห่างกันประมาณ ๑ องคุลี. ก็เมื่อภิกษุ
ทำอย่างนี้ ภิกษุรูปใดไม่มีสหาย แม้วัตถุแก่ภิกษุนั้น. แต่เพียงสอย
๗ ครั้ง ประมาณ ๓ องคุลี. ภิกษุผู้กระทำอย่างนี้ พึงมีสหายผู้เดินทาง
ด้วยกันเกิด. ภิกษุใดไม่มีสหาย เป็นวัตถุแก่ภิกษุนั้น. นี้ชื่อว่า ความ
สันโดษในการเย็บ. ก็ภิกษุเมื่อข้อมไม่พึงเที่ยวแสวงหาไพร่ดำเป็นต้น
ได้สิ่งใด บรรดาเปลือกไม้สีดำ เป็นต้น พึงข้อมด้วยเปลือกไม้นั้น. เมื่อ
ไม่ได้ พึงถือเอาน้ำข้อมที่พวกมนุษย์ ถือเอาปอในป่าแล้วทิ้งไว้ หรือกาก
ที่พวกภิกษุต้มแล้วทิ้งไว้ ข้อมเกิด. นี้ชื่อว่าความสันโดษในการข้อม. การที่
ภิกษุถือเอาบรรดาสีเขียว เปลือกตม สีดำ และสีความอย่างใดอย่างหนึ่ง
ทำกับปะขนาดเท่าคนนั่งบนหลังข้างมองเห็น ชื่อว่า สันโดษในการทำ
กับปะ. การใช้สอยเพียงเพื่อปกปิดอวัยวะ ที่จะทำให้ความอายกำริบ
ชื่อว่า สันโดษในการบริโภค. ก็ภิกษุได้ท่อนผ้าแล้ว แต่ยังไม่ได้ด้วย เข็ม
หรือ ผู้(ช่วย) ทำ จะเก็บไว้ก็ควร. เมื่อได้แล้วจะเก็บไว้ไม่ควร. ถ้าประสงค์
จะให้จิ๋วที่ทำเสร็จแล้ว แก่พวกอันเตวาสิกเป็นต้น แต่พวกอันเตวาสิกนั้น
ไม่อยู่ ควรจะเก็บไว้จนกว่าพวกเขาจะมา พอเมื่อพวกอันเตวาสิกมาถึง
พึงให้เกิด เมื่อไม่สามารถจะให้ได้ ก็พึงอธิษฐานไว้ เมื่อมีจิ๋วอื่น จะ

อธิษฐานเป็นผ้าปูพื้นก็ควร ก็จิ๋วที่ไม่ได้อธิษฐานเท่านั้น จึงเป็นสันนิษ
จิ๋วที่อธิษฐานแล้วหาเป็นสันนิษไม่ พระมหาสิวะเถระกล่าวไว้ดังนี้. นี้ชื่อว่า
สันโดยในการเว้นจากการสะสม. ภิกษุเมื่อสละ ไม่พึงให้โดยเห็นแก่หน้า.
พึงตั้งอยู่ในสาราณียธรรมแล้ว สละเถิด. นี้ชื่อว่าสันโดยในการสละ.

ปิงสุกุกังคชุดงค์ และเตจิวิรังคชุดงค์ ชื่อว่า ชุดงค์ที่เกี่ยวข้อง
เนื่องด้วยจิ๋ว. กถาอย่างพิสดารของชุดงค์ทั้ง ๒ นั้น พึงทราบจากคัมภีร์
วิสุทธีมรรค. ภิกษุผู้บำเพ็ญมหาอริยวงศ์ชื่อว่า การสันโดยด้วยจิ๋ว ย่อม
รักษาชุดงค์ ๒ ข้อนี้ไว้ได้ ด้วยประการฉะนี้. ภิกษุเมื่อรักษาชุดงค์
๒ ข้อนี้ได้ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่าสันโดยด้วยตามมหาอริยวงศ์ชื่อว่า การสันโดย
ด้วยจิ๋ว.

บทว่า **วณฺณวาทิ** พึงทราบอธิบายดังต่อไปนี้. ภิกษุรูปหนึ่งเป็น
ผู้สันโดย จริง ๆ แต่หากกล่าวพรรณนาถึงความสันโดยไม่. อีกรูปหนึ่ง ไม่
เป็นผู้สันโดย แต่กลับกล่าวพรรณนาถึงความสันโดย. อีกรูปหนึ่งทั้งไม่
สันโดย ทั้งไม่กล่าวพรรณนาถึงความสันโดย. อีกรูปหนึ่งทั้งเป็นผู้สันโดย
ทั้งกล่าวพรรณนาถึงความสันโดย. เพื่อแสดงเหตุผลข้อนั้น ท่านจึงกล่าว
คำว่าเป็นผู้มีปกติกกล่าวพรรณนาถึงความสันโดยในจิ๋วตามมีตามได้. บทว่า
อนสนฺ ความว่า การแสวงหาอันไม่สมควร อันต่างด้วยการส่งข่าวสาส์น
การเดินทาง และการตามประกอบในกรรมทั้ง ๒ นั้น ซึ่งเป็นการงานของ
ทูต. บทว่า **อปฺปฏิรูป** ความว่า ไม่ควร. บทว่า **อลทธา จ** แปลว่า
ไม่ได้. ภิกษุผู้สันโดย ถึงไม่ได้จิ๋ว ก็หาเดือดร้อนเหมือนภิกษุบางรูปคิดว่า
เราจักได้จิ๋วอย่างไรหนอแล้วเข้าพวกกับภิกษุผู้มีบุญ ทำการหลอกลวง

ย่อมสะดุ้ง ย่อมเดือดร้อนฉนั้นนั้นไม่. บทว่า **ลหุธา จ** ความว่า ได้โดยชอบ
ธรรม. บทว่า **อคธิต** ความว่า ผู้ไม่ถูกความโลภผูกมัดไว้. บทว่า
อมุจฺฉิต ความว่า ไม่ถึงความสยบ เพราะความอยากจัด. บทว่า
อนชฺฌาปนโน ความว่า ไม่ถูกค้นหาท่วมทับ คือ มัดไว้. บทว่า
อาทินวทสุตาวิ ความว่า เห็นโทษในอาบัติที่ต้องเพราะการแสวงหาอัน
ไม่สมควร และในการบริโภคลาภ ที่ถูกความอยากผูกมัดไว้ บทว่า **นิส-**
สฺสธปฺปญฺโ ความว่า ผู้รู้ถึงการสลัดออกที่ท่านกล่าวไว้ว่า เพียงเพื่อบำบัด
ความหนาวเป็นต้น. บทว่า **อิตริตฺตจิวฺรสนฺตุญฺจยา** ความว่า ด้วยการ
สันโดษด้วยจิวร อย่างใดอย่างหนึ่ง. บทว่า **เนวตฺตฺตานุกฺกเสติ** ความว่า
ไม่ทำการยกตนขึ้นว่า เราเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุล เราสมาทาน ปังสุกุลิกังค-
ชฺฌงคฺ ตั้งแต่อยู่ในโรงอุปสมบททีเดียว จะมีใครเหมือนเรา ดังนี้. สอง
บทว่า **น ปริ วฺมฺเจติ** ความว่า ไม่ข่มผู้อื่นอย่างนี้ว่า ก็ภิกษุพวกอื่นนี้ หา
เป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุลไม่ หรือว่า ภิกษุพวกนี้หามีแม้แต่เพียงปังสุกุลิกังคชฺฌงคฺ
ไม่ดังนี้. หลายบทว่า **โย หิ ตตฺถ ทกฺโข** ความว่า ผู้ใดเป็นผู้ขยัน ฉลาด
เฉียบแหลม ในการสันโดษด้วยจิวรนั้น หรือในคุณมีความเป็นผู้กล่าว
พรรณนาเป็นต้น. บทว่า **อนลฺโส** ความว่า เว้นจากความเกียจคร้าน โดย
การทำติดต่อกัน. สองบทว่า **สมฺปชาโน ปฏฺฐิสฺสโต** ความว่า ประกอบด้วย
ปัญญาในการรู้ตัว และด้วยการระลึกได้. สองบทว่า **อริยวฺเส จิโต**
ความว่า ดำรงอยู่ในอริยวงศ์.

ชื่อว่า **อิตริตฺตเรน ปิณฺฑปาเตน** ความว่า ด้วยบิณฑบาตอย่างใด
อย่างหนึ่ง. แม้ในข้อนี้ บัณฑิตก็พึงทราบ บิณฑบาต เขตในการเที่ยว
บิณฑบาต ความสันโดษในบิณฑบาต ชฺฌงคฺที่เกี่ยวข้องด้วยบิณฑบาต.

บรรดา ๔ ข้อนั้น ชื่อว่า **บิณฑบาต ๑๖** อย่าง คือ ข้าวสุก ขนมหมมาส ข้าวตอก ปลา เนื้อ น้ำมัน เนยสั้ม เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ข้าวต้ม ของควรเคี้ยว ของควรลั้ม ของควรเลีย (ชิม).

ชื่อว่า **ปิณฑปาตทุกเขตต์** ความว่า เขตแห่งการเที่ยวบิณฑบาต มี ๑๕ คือ ภัตที่เขาถวายพระสงฆ์ ภัตที่เขาถวายเจาะจง ภัตที่ได้ในที่นิมนต์ ภัตที่เขาถวายพร้อมทั้งสลาก ภัตที่เขาถวายประจำปีกษั ภัตที่เขาถวายในวันอุโบสถ ภัตที่เขาถวายในวันปาฏิบพ (คือวันขึ้นหรือแรมค้ำหนึ่ง) ภัตที่เขาถวายแก่ภิกษุผู้จรรยา ภัตที่เขาถวายแก่ภิกษุผู้เตรียมจะไป ภัตที่เขาถวายแก่ภิกษุไข้ ภัตที่เขาถวายแก่ภิกษุผู้อุปัฏฐากภิกษุไข้ ภัตที่เขาถวายในวิหารใกล้ ภัตที่เขาถวายแก่ภิกษุผู้เฝ้ากุฎิ ภัตที่เขาถวายประจำวัน ภัตที่เขาถวายแก่ภิกษุผู้เฝ้าวิหาร.

ชื่อว่า **ปิณฑปาตสนุโตโส** ความว่า สันโดษมี ๑๕ คือ สันโดษในการตริกในบิณฑบาต สันโดษในการไป สันโดษในการแสวงหา สันโดษในการได้เฉพาะ. สันโดษในการรับ สันโดษในการรับแต่พอประมาณ สันโดษในการเว้นจากความอยากได้ สันโดษตามได้ สันโดษตามกำลัง สันโดษตามสมควร สันโดษในการบำรุง สันโดษในการกำหนด สันโดษในการบริโภค สันโดษในการเว้นจากการสะสม สันโดษในการสละ บรรดาสันโดษเหล่านั้น ภิกษุผู้ยินดีล้างหน้าแล้ว ย่อมตริก. ก็ภิกษุผู้เที่ยวไปกับคณะ. ภิกษุผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ในเวลาอุปัฏฐากพระเถระในเวลาเย็น ถูกถามว่า พຼงนี้พวกเราจักเที่ยวบิณฑบาตที่ไหน ตอบว่าในบ้านชื้อโน้นขอรับ คิดเพียงเท่านี้ จากนั้นไป ก็ไม่พึงตริก (อีก). ภิกษุผู้เที่ยวไปรูปเดียว พึงยินดีตริกในโรงสำหรับตริกเถิด. ภิกษุผู้ตริกเกินกว่านั้น

ยอมเป็นผู้เคลื่อน เหนินห่างจากอริวงส์. ข้อที่ว่า มานี้ ชื่อว่าสันโดษใน การตริก. ก็ภิกษุผู้จะเข้าไปบิณฑบาต ไม่ต้องคิดว่า จักได้ที่ไหน พึ่งไปโดย มิกรรมฐานเป็นใหญ่เถิด. ข้อนี้ชื่อว่า สันโดษในการไป. ภิกษุผู้แสวงหา ไม่ต้องกำหนดว่าเป็นอะไร พึ่งพาเอาภิกษุผู้เป็นลัทธิ มีศีลเป็นที่รักเท่านั้น ไปแสวงหาเถิด. ข้อนี้ ชื่อว่า สันโดษในการแสวงหา. ภิกษุเห็นคนนำ อาหารมาแต่ไกล ไม่พึงให้เกิดความคิดขึ้นว่า ของนั้นน่าพอใจ ของนั้น ไม่น่าพอใจ ดังนี้. นี้ชื่อว่า สันโดษในการได้เฉพาะ. ภิกษุไม่พึงคิดว่า ของนี้น่าพอใจ เราจักรับ ของนี้ไม่น่าพอใจ เราจะไม่รับ ดังนี้แล้ว รับเอาแต่เพียงอาหารพอยังอดต ภาพออย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้นเถิด. นี้ชื่อว่า สันโดษในการรับ. ก็ในสันโดษข้อนี้ ไทยธรรมมีมาก แต่ทายกต้องการ จะถวายแต่น้อยพึงรับเอาแต่น้อย แม้ไทยธรรมก็มีมาก ถึงทายกที่ต้องการ จะถวายมาก พึ่งรับเอาแต่พอประมาณเท่านั้น ไทยธรรมมีไม่มาก ถึงทายก ก็ต้องการจะถวายไม่มาก พึ่งรับเอาแต่น้อย ไทยธรรมมีไม่มาก แต่ทายก ต้องการจะถวายมาก ก็พึงรับเอาแต่พอประมาณเท่านั้น. ก็ภิกษุผู้ไม่รู้จัก ประมาณในการรับยอมทำความเลื่อมใสของพวกมนุษย์ให้แปดเปื้อน ทำ ศรัทธาไทยให้ตกไป ไม่กระทำคำสอน ไม่สามารถจะยึดจิตแม้ของมารดาผู้ บังเกิดเกล้าได้. ภิกษุพึงรู้จักประมาณเสียก่อนแล้วจึงรับ ด้วยประการฉะนี้ แล นี้ชื่อว่า สันโดษในการรับแต่พอประมาณ. ภิกษุไม่ไปยังตระกูลที่ มั่งคั่งเท่านั้น พึ่งไปตามลำดับประตู่เถิด. นี้ชื่อว่า สันโดษในการเว้นจาก การอยากได้. ยถาลากสันโดษเป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วในจิวรนั้นแหละ. การที่ภิกษุรู้อุปการอย่างนี้ว่า เราจักฉันบิณฑบาตแล้ว รักษาสมณธรรมดังนี้ แล้วฉัน ชื่อว่า อุปการสันโดษ. ภิกษุไม่พึงรับบิณฑบาตที่เขาบรรจุกเต็มบาตร แล้วนำมา (ถวาย) เมื่อมีอนุปสัมบัน (ลูกศิษย์) พึ่งให้อนุปสัมบันนั้น

นำมา เมื่อไม่มี ก็พึงให้เขานำมาแล้วรับเท่าที่พอรับได้. นี้ชื่อว่า สันโดยในการกำหนด. การที่ภิกษุฉันโดยมนสิการอย่างนี้ว่า การฉันนี้บรรเทาความหิวได้ การออกไปจากภพจะมีได้ในเพราะการฉันนี้ ชื่อว่า สันโดยในการบริโภค. ภิกษุไม่พึงเก็บสะสมไว้ฉัน. นี้ชื่อว่า สันโดยในการเว้นจากการสะสม. ภิกษุไม่พึงเห็นแก่หน้า ตั้งอยู่ในสาราณียธรรมแล้ว พึงสละเถิด. นี้ชื่อว่า สันโดยในการสละ.

ก็ธุดงค์ ๕ ชื่อคือ ปิณฑปาตังคคะ สปทานจาริกังคะ เอกาสนิกังคะ ปัตตปิณฑิกังคะ ขลุปัจฉนากัตติกังคะ เกี่ยวเนื่องกับบิณฑบาต. กล่าวอย่างพิสดารของธุดงค์ทั้ง ๕ ชื่อนั้น ท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค. ภิกษุผู้บำเพ็ญ มหาอริยวงศ์ ชื่อว่า การสันโดยในบิณฑบาต ย่อมรักษาธุดงค์ ๕ ชื่อนี้ไว้ได้ ด้วยประการฉะนี้. ภิกษุเมื่อรักษาธุดงค์ ๕ ชื่อนี้ได้ ย่อมเป็นผู้สันโดยตามมหาอริยวงศ์ ชื่อว่า การสันโดยด้วยบิณฑบาต. บทว่า วณฺณวาทิ เป็นต้น พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.

ในบทว่า เสนาสเนน นี้ บัณฑิตพึงทราบ เสนาสนะ. เขตแห่ง เสนาสนะ ความสันโดยในเสนาสนะ ธุดงค์ที่เกี่ยวกับเสนาสนะ.

บรรดา ๔ ชื่อนั้น ชื่อว่า เสนาสนํ ความว่า เสนาสนะ มี ๑๕ ชนิด นี้คือ เตียง ตั่ง ฟูก หมอน วิหาร เฝิง ปราสาท ปราสาทโล้น ถ้ำ ที่เรือน ป้อม เรือนยอดเดี่ยว พุ่มไม้ไผ่ โคนต้นไม้ ก็หรือว่า ที่ที่สมควรแก่ภิกษุ.

ชื่อว่า เขตของเสนาสนะ ความว่า เขตมี ๖ คือ จากสงฆ์ จากคณะ จากญาติ จากมิตร จากทรัพย์ของตน หรือเขตที่เป็นของบังสุกุล.

ชื่อว่า สันโดยในเสนาสนะ ความว่า ในเสนาสนะ มีสันโดย ๑๕ อย่าง มีสันโดยในการตริกเป็นต้น. สันโดยเหล่านั้น พึงทราบตาม

นัยที่กล่าวไว้ในบิณฑบาตนั้นแหละ.

ก็ธุดงค์ ๕ ข้อคือ อารัญญิกังคะ รุกขมูลิกังคะ อัปโภกาสิกังคะ โสสานิกังคะ ยถาสันถติกังคะ เกี่ยวเนื่องด้วยเสนาสนะ กล่าวอย่างพิสดารของธุดงค์เหล่านั้น ท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทฺธิมรรค. ภิกษุผู้บำเพ็ญมหาอริยวงศ์ชื่อว่า การสันโดษในเสนาสนะ ย่อมชื่อว่ารักษาธุดงค์ ๕ ข้อนี้ด้วยประการฉะนี้. เมื่อรักษาธุดงค์ ๕ ข้อนี้ได้ จักว่าเป็นผู้สันโดษตามมหาอริยวงศ์ชื่อว่า การสันโดษในเสนาสนะ

ก็กิลานปัจจยัย รวมเข้าในบิณฑบาตนั้นแหละ. ในกิลานปัจจยัยนั้น ภิกษุพึงเป็นผู้สันโดษด้วยการสันโดษตามได้ สันโดษตามกำลัง และสันโดษตามสมควรที่เดียว. ภิกษุ (เมื่อสมาทาน) เนตฺตชชิกังคะธุดงค์ ชื่อว่า ย่อมคบบอริยวงศ์ชื่อว่า การยินดีในภาวนา. สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ในเสนาสนะท่านกล่าวธุดงค์ไว้ ๕ ข้อ ธุดงค์ ๕ ข้อ

อาศัยอาหาร ข้อหนึ่งเกี่ยวเนื่องดับความเพียร และ

อีก ๒ ข้อ อาศัยจีวร.

ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรเถระ กล่าวอริยวงศ์ชื่อว่า การสันโดษในจีวรข้อที่หนึ่งเป็นเหมือนกับจะแบ่งขยายมหาปฐวี เป็นเหมือนกับจะยังท้องน้ำให้เต็ม และเป็นเหมือนกับจะขยายอากาศให้กว้างขวาง กล่าวอริยวงศ์ชื่อว่า การสันโดษในบิณฑบาต ข้อที่ ๒ เป็นเหมือนกับจะยังพระจันทร์ให้ตั้งขึ้น และเป็นเหมือนกับจะยังพระอาทิตย์ให้โลดขึ้นมา กล่าวอริยวงศ์ ชื่อว่า การสันโดษในเสนาสนะข้อที่ ๓ เป็นเหมือนกับจะ

ยกเขาสีเนรุขึ้น บัดนี้เพื่อจะกล่าวอริยวงศ์ ชื่อว่า ความยินดีในภavana
ข้อที่ ๔ ซึ่งประดับไปด้วยนัยหนึ่งพันจึงเริ่มเทศนาว่า ท่านผู้มีอายุ ก็ข้อ
อื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุย่อมเป็นผู้ยินดีในการละ ดังนี้.

ในข้อนั้น ความยินดี ชื่อว่า อาราม อธิบายว่า ความยินดียิ่ง.

ภิกษุชื่อว่า ยินดีในการละ เพราะอรรถว่า มีความยินดีในการละ ๕ อย่าง.
ภิกษุชื่อว่า ยินดีแล้วในการละเพราะอรรถว่า ยินดีแล้วในการละอย่างนี้ว่า
เมื่อละความพอใจในกามได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญเนกขัมมะย่อมยินดี เมื่อ
ละพยายามให้ย่อมยินดี ๆ ล ๆ เมื่อละกิเลสทั้งหมดได้ย่อมยินดี เมื่อเจริญ
อรหัตตมรรค ย่อมยินดี. ภิกษุชื่อว่า ยินดีในภavana เพราะอรรถว่า
มีความยินดีในภavana ตามนัยที่กล่าวนั้นแล. ชื่อว่ายินดีแล้วในภavana
เพราะอรรถว่าเป็นผู้ยินดีแล้วในภavana. ก็บรรดาอริยวงศ์ ๔ ข้อเหล่านี้
ด้วยอริยวงศ์ข้างต้น ๓ ข้อแรก เป็นอันท่านกล่าวถึงวินัยปิฎกทั้งสิ้น ด้วย
อำนาจแห่งธุดงค์ ๑๓ ข้อ และการสันโดษในปัจจุบัน ๔. ด้วยอริยวงศ์ชื่อว่า
การยินดีในภavana เป็นอันท่านกล่าวถึงปิฎก ๒ ข้อที่เหลือ. ก็ภิกษุเมื่อ
กล่าวอริยวงศ์ชื่อว่า ความยินดีในภavanานี้ ฟังกล่าวตามบาลีแห่งเนกขัมมะ
ในปฏิสัมภิทามรรค ฟังกล่าวโดยบรรยายแห่งทศตรสูตรในทีฆนิกาย ฟัง
กล่าวโดยบรรยายแห่งสติปัญญาสูตร ในมัชฌิมนิกาย (และ) ฟังกล่าว
โดยบรรยายแห่งนิเทศในอภิธรรมเกิด.

ใน ๔ ข้อนั้น ชื่อว่า ปฏิสัมภิทามคฺเค เนกขัมมปาธียา ความว่า
ภิกษุฟังกล่าว ตามบาลีแห่งเนกขัมมะ ในปฏิสัมภิทามรรคอย่างนี้ว่า ภิกษุ
นั้น เมื่อเจริญเนกขัมมะ ย่อมยินดี เมื่อละกามฉันทะได้ ย่อมยินดี เมื่อ

เจริญความไม่พยายาบท ย่อมยินดี เมื่อละความพยายาบทได้ ย่อมยินดี เมื่อ
เจริญอาโลกสังคยา ย่อมยินดี เมื่อละถีนมิทระได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญ
ความสงบ ย่อมยินดี เมื่อละอุทธัจจะได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญการกำหนด
ธรรม ย่อมยินดี เมื่อละวิจิกิจฉาได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญญาณ (ปัญญา)
ย่อมยินดี เมื่อละอวิชชาได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญปราโมชย่อมยินดี เมื่อ
ละความไม่ยินดีได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญปฐมฌานย่อมยินดี เมื่อละนิวรณ์ ๕
ได้ย่อมยินดี เมื่อเจริญทุติยฌาน ย่อมยินดี เมื่อละวิตกวิจารณ์ได้ ย่อมยินดี
เมื่อเจริญตติยฌานย่อมยินดี เมื่อละปีติได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญจตุตถฌาน
ย่อมยินดี เมื่อละสุขและทุกข์ได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญอากาสาณัญจายตน-
สมาบัติ ย่อมยินดี เมื่อละรูปสังคยา ปฏิมสังคยา นานัตตสังคยา ย่อมยินดี
เมื่อเจริญวิญญาณัญจายตนสมาบัติ ๑ ล ๑ เนวสังคยานาสังคยาตนสมาบัติ
ย่อมยินดี เมื่อละอากิญจัญจายตนสมาบัติได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญอนิจจา-
นุปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละนิจจสังคยาได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญทุกขา-
นุปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละสุขสังคยาได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญอนัตตา-
นุปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละอัตตสังคยาได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญนิพพิทา-
นุปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละความพอใจได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญวิราคา-
นุปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละราคะได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญนิโรธานุปัสสนา
ย่อมยินดี เมื่อละสมุทัยได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญปฏินิสัคคานุปัสสนา ย่อม
ยินดี เมื่อละความยึดถือได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญขยานุปัสสนา ย่อมยินดี
เมื่อละภนสังคยาได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญขยานุปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละ
อายุหนะ (การประมวลไว้) ได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญวิปริณามานุปัสสนา
ย่อมยินดี เมื่อละฐวสังคยา (ความสำคัญว่ายังยืน) ได้ ย่อมยินดี เมื่อ

เจริญอนิมิตตานุปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละนิมิตได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญ
อัปปลิหิตานุปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละปลิหิ ย่อมยินดี เมื่อเจริญสุญญตา-
นุปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละอภินิเวสได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญอุชปัณฺญา
ธัมมวิปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละสาราทานาภินิเวสได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญ
ขถากุตญาณทัสสนะ ย่อมยินดี เมื่อละสัมโมหาภินิเวสได้ ย่อมยินดี เมื่อ
เจริญอาทินวานุปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละอาลยาภินิเวส ย่อมยินดี เมื่อ
เจริญปฏิสังขาภินิเวส ย่อมยินดี เมื่อละอัปปฏิสังขะได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญ
วิวัฏฏานุปัสสนา ย่อมยินดี เมื่อละสังโยคาภินิเวสได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญ
โศคาปิตตมรรค ย่อมยินดี เมื่อละกิเลสที่ตั้งอยู่ที่เดียวกับทกฺขุได้ ย่อมยินดี
เมื่อเจริญสกทาคามิมรรค ย่อมยินดี เมื่อละกิเลสอย่างหยาบเสียได้ ย่อม
ยินดี เมื่อเจริญอนาคามิมรรค ย่อมยินดี เมื่อละกิเลสอย่างละเอียดได้
ย่อมยินดี เมื่อเจริญอรหัตตมรรค ย่อมยินดี เมื่อละกิเลสทั้งหมดได้
ย่อมยินดี ดังนี้.

ชื่อว่า ทีฆนิกาย ทสฺสุตฺตรสุตฺตินุตฺตปริยาเยน กถตพฺโพ ความว่า
พึงกล่าวโดยบรรยายแห่งทสฺสุตฺตรสุตฺตรในทีฆนิกาย อย่างนี้ว่า ภิกษุเมื่อ
เจริญธรรมอย่างหนึ่ง ย่อมยินดี เมื่อละธรรมอย่างหนึ่ง ย่อมยินดี ฯลฯ
เมื่อเจริญธรรมสิบ ย่อมยินดี เมื่อละธรรมได้ ๑๐ ย่อมยินดี ภิกษุเมื่อ
เจริญธรรมอย่างหนึ่ง ย่อมยินดีเป็นโฉน เมื่อเจริญกายคตาสติ อันเป็น
ธรรมที่สหระคตด้วยความยินดี ย่อมยินดี ภิกษุเมื่อเจริญธรรมอย่างหนึ่งนี้
ย่อมยินดี ภิกษุเมื่อละธรรมอย่างหนึ่ง ย่อมยินดี เป็นโฉน เมื่อละอัสมิ-
มานะได้ ย่อมยินดี ภิกษุเมื่อละธรรมอย่างหนึ่งนี้ได้ ย่อมยินดี เมื่อเจริญ
ธรรม ๒ อย่าง ย่อมยินดี เป็นโฉน ฯลฯ เมื่อเจริญธรรมสิบอย่าง ย่อมยินดี
เป็นโฉน เมื่อเจริญกสิณสิบ ย่อมยินดี เมื่อเจริญธรรมเหล่านี้ ย่อมยินดี

เมื่อละกรรมสิบเหล่านี้ได้ ย่อมยินดี เมื่อละมิฉัตตะสิบได้ ย่อมยินดี
เมื่อละกรรมสิบเหล่านี้ได้ ย่อมยินดี ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ยินดี
ในภavana อย่างนี้แล.

ชื่อว่า มัชฌิมนิกายเน สติปฏฐานสุตฺตฺนุตฺตปริยาเย กถตพฺโพ

ความว่า พึงกล่าวโดยบรรยายแห่งสติปฏฐานสูตร ในมัชฌิมนิกายอย่างนี้ว่า
ดูกรภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นหนทางเครื่องดำเนินไปอย่างเอก ฯลฯ เพียง
เพื่อความรู้ เพียงเพื่อเป็นที่อาศัยระลึก เธอไม่ติดอาศัยอยู่ และไม่ยึดถือ
อะไรในโลก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่ออย่างนี้ ภิกษุยอมเป็นผู้ยินดีในภavana
เป็นผู้ยินดีแล้วในภavana เป็นผู้ยินดีในการละ เป็นผู้ยินดีแล้วในการละ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเมื่อกำลังไปก็รู้ว่า เรากำลังไป
 ฯลฯ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุแม้พึงเหมือนผู้เห็นร่างกาย
ที่ทิ้งไว้ในป่าช้า ฯลฯ เป็นของเปื่อยเน่า ผุพัง เธอยอมนำเข้าไปเปรียบเทียบกับ
กายนี้นี้แหละว่า ร่างกายแม้นี้แล ก็มีธรรมอย่างนี้ มีภาวะอย่างนี้ ไม่ล่วง
พ้นภาวะอย่างนี้ ไปได้ ดังนี้ เธอยอมเห็นกายในกายอันเป็นภายใน ด้วย
ประการฉะนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ยินดีในภavanaเมื่ออย่างนี้แล.

ชื่อว่า อภิธมฺเม นิทฺเตนปริยาเยเน ความว่า พึงกล่าวโดยบรรยาย
แห่งนิเทศในอภิธรรมอย่างนี้ว่า ภิกษุเมื่อเห็นสังขตธรรมแม้ทั้งปวง โดย
ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นแผล ฝี่ ฯลฯ เป็นธรรม
มีความเศร้าหมอง ย่อมยินดี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุนี้แล ย่อมเป็น
ผู้ยินดีในภavana.

ชื่อว่า เหน อุตฺตานุกฺกเสติ ความว่า ภิกษุยอมไม่ทำการยกตน
ขึ้นอย่างนี้ว่า เมื่อเราทำงานในวิปัสสนาว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น

อนัตตา ตลอด ๖๐ หรือ ๗๐ ปี ในวันนี้จะมีใครเหมือนเรา ดังนี้. ชื่อว่า น ปริ มมุเกติ ความว่า ภิกษุยอมไม่ทำการข่มผู้อื่นอย่างนี้ว่า แม้เพียง เหตุสักว่า วิปัสสนาว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาก็ไม่มี (แก่ภิกษุ เหล่านี้) ทำไม ภิกษุเหล่านี้ จึงละทิ้งกรรมฐาน เทียวไป ดังนี้. คำที่เหลือ มีนัยที่กล่าวแล้วนั่นเอง.

ชื่อว่า ปธานานิ ได้แก่ ความเพียรชั้นสูงสุด. ชื่อว่า สัวรปธานั ความว่า ความเพียรที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้สำรวม อายุตนจะมีจักขุเป็นต้น.

ชื่อว่า ปหาปธานั ความว่า ความเพียรที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ละกาม วิตกเป็นต้น. ชื่อว่า ภวานาปธานั ความว่า ความเพียรที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ เจริญโพชฌงค์. ชื่อว่า อนุรุขนาปธานั ความว่า ความเพียรที่เกิดขึ้นแก่ ภิกษุผู้ตามรักษาสมาธินิमित. ในชื่อว่า วิเวกนิสสุติ เป็นต้น ความว่า แม้คำ ทั้ง ๓ คือ วิเวกวิราคะนิโรธ ก็เป็นชื่อของพระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพาน ชื่อว่า วิเวก เพราะสงัดจากอุปธิกิเลส ชื่อว่าวิราคะเพราะอรรธว่า กิเลสมี ราคะเป็นมาถึงพระนิพพานนั้น ย่อมบาราศไป ชื่อว่า นิโรธ เพราะ อรรธว่า คับ เพราะเหตุนั้นในคำว่า วิเวกนิสสุติ เป็นต้น จึงมีอธิบายว่า อาศัยพระนิพพาน ด้วยอำนาจความเป็นอารมณ์ หรือด้วยอำนาจพึงบรรลु. ในคำว่า โวสุตคคปริณามิ นี้ ความว่า การสละลงมี ๒ อย่าง คือ การ สละลงคือการบริจาค การสละลงคือการเล่นไป ๑. ใน ๒ อย่างนั้น วิปัสสนา ชื่อว่าการสละลงคือการบริจาค เพราะอรรธว่า ละกิเลสและ ขันธได้ด้วยของคั้นั้น. มรรค ชื่อว่าการสละลงคือการเล่นไป เพราะอรรธ ว่า เล่นไปสู่พระนิพพานโดยความเป็นอารมณ์. เพราะฉะนั้นในชื่อว่า โวสุตคคปริณามิ นี้จึงมีอธิบายอย่างนี้ว่า สติสัมโพชฌงค์ที่ภิกษุเจริญอยู่

ย่อมโน้มไปเพื่อความสละลง เธอย่อมบรรลุปิัสสนากาวนาและมรรค
กาวนา ฉันทใด เธอย่อมเจริญโอสถัคคะฉันทนั้น ดังนี้. แม้ในบทที่เหลือ
ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน. สมาธินิมิตอันเจริญ ท่านเรียกว่า **ภทฺทกั**. สมาธิ
นั้นแหละ เป็นอันภิกษุบรรลุแล้ว ด้วยอำนาจอภิญญาเป็นต้น. ชื่อว่า
อนุรุทฺติ ความว่า เมื่อภิกษุชำระ รากะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นกรรมฝ่าย
ข้าศึกย่อมรักษาสมาธิไว้ได้. ก็ในข้อนี้ท่านกล่าวสัญญาไว้ ๕ ข้อ มีอภิญญา
สัญญา เป็นต้น. ก็ในฐานะนี้ ท่านกล่าวอสุกะไว้ครบทั้ง ๑๐ โดยพิสดาร.
ความพิสดารของอสุกะเหล่านั้น ท่านกล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรคนั้นแล.

ชื่อว่า **ชฺมฺเม ญาณั** ความว่า ญาณในสังขธรรมสี่ และญาณ
ในนิโรธธรรมในภายในสังขสี่ด้วยอำนาจการแทงตลอดเป็นอันเดียวกัน.
เหมือนที่กล่าวไว้แล้ว. ถามว่า ในญาณ ๒ นั้น ญาณในธรรมเป็นไฉน
ตอบว่า ญาณในมรรค ๔ ผล ๔. ชื่อว่า **อนฺวเย ญาณั** ความว่า ญาณที่
เป็นไปตามญาณนั้นอย่างนี้ว่า ภิกษุเห็นสังขจะ ๔ โดยประจักษ์ในบัดนี้ฉันท
ถึงในอดีต ถึงในอนาคต ก็ฉันทนั้น ชั้น ๕ เหล่านี้มันเอง ชื่อว่า ทุกขสังขจะ
ตัณหานี้มันแหละ ชื่อว่าสมุทัยสังขจะ นิโรธนี้เทียว ชื่อว่านิโรธสังขจะ มรรคนี้
ที่เดียว ชื่อว่ามรรคสังขจะ เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เธอย่อมนำนัย
ไปในอดีตและอนาคต ด้วยการรู้ การเห็น การบรรลุ การรู้ชัด การ
หยั่งเห็น ตามธรรมนี้. ชื่อว่า **ปริจฺเจเท ญาณั** ความว่า ญาณในการ
กำหนดใจของคนพวกอื่น. เหมือนที่ท่านกล่าวไว้แล้ว. บัณฑิตพึงให้ชื่อ
ความพิสดารว่า ในญาณนั้นญาณในการกำหนดใจเป็นไฉน ภิกษุใน
ศาสนานี้ กำหนดใจของสัตว์อื่น บุคคลอื่นได้ด้วยใจ ก็ย่อมรู้ได้ ดังนี้.
ก็ญาณที่เหลือเว้นญาณ ๓ เหล่านี้ ชื่อว่าสัมมตญาณ. เหมือนดังท่าน

กล่าวไว้แล้ว. ในข้อนั้น สัมมติญาณเป็นไฉน ญาณที่เหลือ เว้นญาณ
ในธรรม เว้นญาณในการไปตาม เว้นญาณในการกำหนดใจเสียแล้ว ชื่อว่า
สัมมติญาณ ดังนี้. ธรรมเนียมในสังจะ ๔ ท่านกล่าวสรุปไว้สำหรับภิกษุรูป
หนึ่ง ซึ่งบรรลอรหัตด้วยญาณ ในทุกขสังจะเป็นต้น. บรรดาสังจะ ๘ นั้น
สังจะ ๒ ข้อเป็นวิภูฏะ อีก ๒ ข้อเป็นวิวิภูฏะ. อภินิเวสะ (ความยึดมั่น)
ย่อมมีในวิภูฏะ แต่หาไม่มีในวิวิภูฏะไม่ ภิกษุเรียนพระปริยัติในสำนักอาจารย์
ชื่อว่า ย่อมทำการงานในสังจะ ๒. ภิกษุยอมทำงานในสังจะ ๒ ข้อด้วย
อำนาจการฟังว่า ธรรมดาว่า นิโรธสังจะเป็นของดี นำปรารธนา นำใคร่
นำพอใจ ธรรมดาว่า มรรคสังจะเป็นของนำปรารธนา นำใคร่ นำพอใจ.
การแทงตลอดด้วยอำนาจการเรียน การสอบถาม การฟัง การทรงจำ
การใคร่ครวญ ในสังจะ ๒ ย่อมควร. การแทงตลอดด้วยอำนาจการฟังใน
สังจะ ๒ ย่อมควร. เธอยอมแทงตลอด สังจะ ๓ ด้วยอำนาจกิจ. ย่อมแทง
ตลอดสังจะ ๑ ด้วยอำนาจความเป็นอารมณ์. สังจะ ๒ ข้อเป็นของลึกซึ่ง
เพราะเห็นได้ยาก. สังจะ ๒ ข้อ ที่ชื่อว่าเห็นได้ยากเพราะเป็นสภาพลึกซึ่ง.

ชื่อว่า โสตาปัตติยุงคานิ ความว่า องค์แห่งการบรรลุดุกระแส.
อธิบายว่า เหตุแห่งการได้โศคาปัตติมรรค. ชื่อว่า สปปุริสสัเสโว ความว่า
การเข้าไปคบหาสัตบุรุษ มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. ชื่อว่า สทุทฺธมฺมสุตฺวานํ
ความว่า การฟังธรรมคือ พระไตรปิฎกอันเป็นที่สบาย. ชื่อว่า โยนิโสมน-
สิกาโร ความว่า การทำไว้ในใจด้วยอำนาจอนิจจลักษณะ เป็นต้น.
ชื่อว่า ฐมฺมานุสฺสมฺมปฺปฏิปฺตฺติ ความว่า ปฏิบัติ ข้อปฏิบัติอันมีในส่วน
เบื้องต้น อันเป็นธรรมไปตามโลกุตตรธรรม. ชื่อว่า อเวจฺจอุปฺปาสาเทน

ความว่า ด้วยศรัทธาอันมั่นคง. พระพุทธคุณว่า **อิติปิ โส ภควา** ดังนี้ เป็นต้น ท่านให้พิสดารไว้แล้วในวิสุทธิมรรค. หมวดสี่แห่งผล ชาติ และอาหาร มีเนื้อความง่ายที่เดียว. อีกอย่างหนึ่งในข้อนี้ บัณฑิตพึงทราบความเป็นของหายาและละเอียด ด้วยอำนาจความเป็นของหายาและประณีต.

ชื่อว่า **วิญญาณฐิติโย** ความว่า ที่ชื่อว่า วิญญาณฐิติ เพราะอรรถว่า เป็นที่ตั้งของวิญญาณ. คำนี้ท่านกล่าวไว้แล้วด้วยอำนาจเป็นที่ตั้งของอารมณ์. ชื่อว่า **รูปุปายิ** ความว่า เป็นสภาพเข้าถึงรูป. จริงอยู่ อภิสังขาร. วิญญาณอาศัยรูปขั้น ตั้งอยู่ในปัญจโวการภพ. คำนี้ท่านกล่าวหมายถึงวิญญาณนั้น. ชื่อว่า **รูปารมมณ** ความว่า มีรูปขั้นเป็นอารมณ์. ชื่อว่า **รูปุปติฏฐ** ความว่า เป็นของตั้งอยู่เฉพาะแล้วในรูป. ชื่อว่า **นหุรูปเสวัน** ความว่า เป็นของอันความพอใจเข้าไปอาศัย เพราะสัมปยุตด้วยจิตที่สหระคด้วยโลกะ. นอกนี้ เป็นของถูกส่วนสุดแห่งความประพฤติที่เคยชิน เข้าไปอาศัย. ชื่อว่า **วุฑฺฒิ วิวุฑฺหิ เวปฺลุลฺล อปฺชฺชติ** ความว่า ถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ ซึ่งเป็นไปอยู่อย่างนี้ ๖๐ ปีบ้าง ๗๐ ปีบ้าง. นัยแม่ในอุบายแห่งเวทนาเป็นต้น ก็นัยนี้. ก็ในจตุโวการภพ ท่านกล่าวอภิสังขารวิญญาณไว้ด้วยบททั้ง ๓ เหล่านี้. พึงทราบการถึงความเจริญงอกงาม ไพบูลย์ ด้วยอำนาจความเป็นไปตราบเท่าชั่วอายุของวิญญาณนั้น. ท่านไม่กล่าวว่าอุบายแห่งวิญญาณ ดังนี้ เพราะมาแล้วด้วยเทศนา ตามหมวด ๔. ก็เมื่อกล่าวไปอย่างนี้ ก็จะเป็นการพินเพื่อหนักขึ้นว่า ในที่นี้ กัมมวิญญาณเป็นไฉน วิบากวิญญาณเป็นไฉน แม้เพราะเหตุนั้น จึงไม่กล่าวไว้. การถึงอคติ ท่านให้พิสดารไว้แล้วที่เดียว.

ชื่อว่า **จิวรเหตุ** ความว่า เกิดขึ้นเพราะมีจิวรเป็นเหตุว่า เราจักได้จิวรที่ชอบใจในที่ไหน. อติศัพท์ในชื่อว่า **อติภวภวเหตุ** นี้ เป็นนิบาตลงในการชี้แจง. อธิบายว่า เหตุมีจิวรเป็นต้นเป็นฉันใด เหตุมีภพและอกภพเป็นต้น (เหตุที่ประณีตและประณีตกว่า) ก็เป็นฉันนั้น. ในชื่อว่า **ภวภโว** นี้ท่านประสงก์เอาน้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยเป็นต้นที่ประณีตและประณีตกว่า. ฟังทราบทั่ว ก็อริยวงศ์ ๔ ท่านแสดงไว้ตามลำดับทีเดียว เพื่อต้องการละตัณหา และอุปาทาน ๔ เหล่านี้ หมวด ๔ แห่งปฏิบัติที่ท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล.

ในการอดทนไม่ได้เป็นต้น มีวิเคราะห์ดังต่อไปนี้. ภิกษุที่ชื่อว่า **อักขมา** เพราะอรรถว่า อดทนความหนาวเป็นต้นไม่ได้ ในเวลาทำความเพียร. ชื่อว่า **ขมา** เพราะอรรถว่า ทนได้. การฝึกอินทรีย์ชื่อว่า **ทมา**. ความสงบวิตก โดยนัยเป็นต้นว่า อดกลั้นกามวิตกที่เกิดขึ้นไม่ได้ชื่อ **สมา**.

ชื่อว่า **ธมฺมปทานิ** ความว่า ส่วนแห่งธรรม. ความไม่เพ่งเล็ง ชื่อว่า **บทแห่งธรรม** อีกอย่างหนึ่ง ความไม่โลภโดยมีความไม่โลภเป็นใหญ่ หรือ การบรรลุมานวิปัสสนามรรคผลและนิพพาน ก็ชื่อว่า **บทแห่งธรรม** ความไม่พยายาบท ชื่อว่า **บทแห่งธรรม** หรือ ความไม่โกรธโดยมีเมตตาเป็นหลัก หรือ การบรรลุมานเป็นต้น ชื่อว่า **บทแห่งธรรม**. สัมมาสติ ชื่อว่า **บทแห่งธรรม** อีกอย่างหนึ่ง การตั้งสติมั่น โดยมีสติเป็นหลัก หรือ การบรรลุมานเป็นต้น ชื่อว่า **บทแห่งธรรม**. สัมมาสมาธิ ชื่อว่า **บทแห่งธรรม** อีกอย่างหนึ่ง สมาบัติด้วยอำนาจสมาบัติ ๘ หรือการบรรลุมานวิปัสสนามรรคผล และนิพพาน ชื่อว่า **บทแห่งธรรม**. การบรรลุมาน

เป็นต้น ด้วยอำนาจอสุภะ ๑๐ หรือความไม่เพ่งเล็ง ชื่อว่า บทแห่งธรรม
บทแห่งธรรมที่บรรลุด้วยอำนาจพรหมวิหาร ๔ (หรือ) ความไม่พยายาม
ชื่อว่า บทแห่งธรรม. บทแห่งธรรมที่บรรลุด้วยอำนาจ อนุสสติ ๑๐ และ
อาหารปฏิภูมิลัญญา (หรือ) สัมมาสติ ชื่อว่าบทแห่งธรรม. บทแห่งธรรม
ที่บรรลุด้วยอำนาจกสิณ ๑๐ และอานาปานสติ (หรือ) สัมมาสมาธิ
ชื่อว่าบทแห่งธรรมดังนี้แล.

ในการสมาทานธรรมทั้งหลาย มีเนื้อความดังต่อไปนี้. การสมา-
ทานข้อแรก เป็นปฏิปทาของอเจลกะ. การสมาทานข้อที่ ๒ เป็นการ
ประพาศพรหมจรรย์อย่างบริสุทธิ์ของบุคคลผู้มีกิเลสกล้า ไม่สามารถจะ
คว่ำเอาพระอรหัตไว้ได้ ร้องไห้ น้ำตาเปียกหน้าอยู่. การสมาทานข้อที่ ๓
เป็นการสมาทานที่ตกไปในกามทั้งหลาย. การสมาทานข้อที่ ๔ เป็นการ
ประพาศพรหมจรรย์ในศาสนาของบุคคลผู้แม้ไม่ได้ปัจจัยสี่ แต่ก็พร้อม
ไปด้วยความสุข ตามอำนาจฉานและวิปัสสนา.

ในชื่อว่า **ธมฺมกฺขณฺธา** นี้ ได้แก่ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในคุณ ก็ตั้งอยู่
ในขั้น. ชื่อว่า **ลีลฺกฺขณฺโธ** ได้แก่ คุณของศีล. ก็ผลของศีลท่านประสงค์
เอาในข้อนี้. แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้เหมือนกัน. ผลนั่นเองท่านกล่าวไว้ใน
ฐานแม่ทั้ง ๔ ด้วยประการฉะนี้.

ชื่อว่า **พฺลานิ** ความว่า ที่ชื่อว่า กำลังทั้งหลาย เพราะอรรถว่า
เป็นเครื่องช่วยเหลือ และเพราะอรรถว่าไม่ห้วนไหว. บัณฑิตพึงทราบความ
ที่กำลังเหล่านั้นเป็นของไม่ห้วนไหว ด้วยธรรมมีโกสัชชะ เป็นต้น ซึ่งเป็น

ข้าศึกกัน. กำลังแม่ทั้งหมด ทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระท่านกล่าวไว้แล้ว ด้วยอำนาจสมณะ วิปัสสนา และมรรค.

อริศัพทในชื่อว่า อธิฐานานานิ นี้เป็นเพียงอุปสรรค. แต่ว่าโดยความหมายแล้ว ก็มีความหมายว่าเป็นเหตุตั้งอยู่ เป็นที่ตั้งอยู่ของคุณธรรม หรือว่าเป็นฐานะ คือความตั้งใจมั่นของคนที่สร้างสมคุณนั้นๆ. การตั้งใจมั่นคือปัญญา ชื่อว่า ปัญญาธิฐานาน. ก็ในที่นี้ พระมุสิยาภยเถระ กล่าวไว้ว่า บัณฑิตพึงทราบว่ ปัญญาในมรรคและผล ท่านกล่าวไว้ด้วยอธิฐานาน ชื่อที่หนึ่ง วาจาสัตย์ กล่าวไว้ด้วยอธิฐานานชื่อที่สอง การบริจจาคามิส กล่าวไว้ด้วยอธิฐานานชื่อที่สาม การสงบกิเลส กล่าวไว้ด้วยอธิฐานานชื่อที่สี่ อีกอย่างหนึ่ง ปัญญาในผลเริ่มต้นแต่กัมมัตสกาตปัญญา หรือวิปัสสนาปัญญา กล่าวไว้ด้วยอธิฐานานชื่อที่หนึ่ง พระนิพพานซึ่งเป็นปรมัตตสัจจะ เริ่มต้นแต่วาจาสัตย์ กล่าวไว้ด้วยอธิฐานานชื่อที่สอง การสละกิเลสด้วย อรหัตตมรรค เริ่มต้นแต่การบริจจาคามิส กล่าวไว้ด้วยอธิฐานานชื่อที่สาม การสงบกิเลสด้วยอรหัตตมรรค เริ่มต้นแต่การข่มกิเลสได้ด้วยสมาบัติ กล่าวไว้ด้วยอธิฐานานชื่อที่สี่ อีกอย่างหนึ่งปัญญาในอรหัตผล กล่าวไว้ด้วยปัญญาธิฐานานชื่อหนึ่ง ปรมัตตสัจจะ กล่าวไว้ด้วยปัญญาธิฐานานชื่อที่เหลือ อีกอย่างหนึ่ง ปรมัตตสัจจะ กล่าวไว้ด้วยสัจจาธิฐานานชื่อหนึ่ง ปัญญาในอรหัตผล กล่าวไว้ด้วยปัญญาธิฐานานที่เหลือ ดังนี้. การพยากรณ์ปัญหา ท่านให้พิสดารแล้วในคำถามหานิเทศนั้นแหละ.

ชื่อว่า กณฺหิ แปลว่า อกุศลกรรมบถสิบ ซึ่งเป็นธรรมฝ่ายดำ. ชื่อว่า กณฺหวิปากํ ได้แก่ ผลของอกุศลกรรม เพราะให้สัตว์ผู้ทำเกิดใน

อุบาย. ชื่อว่า **สุกฺก** ได้แก่ กุศลกรรมบถสิบ ซึ่งเป็นธรรมฝ่ายขาว. ชื่อว่า **สุกฺกวิปาก** ได้แก่ ผลของกุศลกรรม เพราะให้สัตว์ผู้ทำเกิดในสวรรค์. ชื่อว่า **กณฺหสุกฺก** ได้แก่ ธรรมที่ระคนกัน. ชื่อว่า **กณฺหสุกฺกวิปาก** ได้แก่ ผลที่เป็นสุขและเป็นทุกข์. จริงอยู่ บุคคลที่ทำกรรมอันเจือกันไปเกิดในที่แห่งข้างมงคลเป็นต้น ในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เพราะอกุศล เสวยสุขในปัจจุบัน เพราะกุศล. บุคคลผู้เกิดแม้ในราชตระกูลเพราะกุศล ย่อมเสวยทุกข์ในปัจจุบันด้วยอกุศล. ชื่อว่า **ไม่ดำไม่ขาว** ความว่า ท่านประสงค์เอา ญาณในมรรค. อันทำความสิ้นกรรม. จริงอยู่ กรรมนั้น ถ้าเป็นกรรมฝ่ายดำ (อกุศล) ก็พึงให้ผลของกรรมฝ่ายดำ ถ้าเป็นกรรมฝ่ายขาว (กุศล) ก็พึงให้ผลของกรรมฝ่ายขาว. กรรมที่ชื่อว่า ไม่ดำไม่ขาว เพราะไม่ให้ผลทั้งสอง เพราะมีผลไม่ดำไม่ขาว ในข้อนี้ มีอธิบายดังว่ามานี้.

ชื่อว่า **สจฺฉิกรณียานิ** ความว่า พึงทำให้แจ้ง โดยทำให้ประจักษ์ และโดยการได้เฉพาะ. บทว่า **จกฺขุณา** ได้แก่ ทิพยจักขุ. ชื่อว่า **กาเยน** ได้แก่ สหชาตนามกาย. ชื่อว่า **ปลฺยุถาย** ได้แก่ ญาณในอรหัตผล.

ในบทว่า โอมะ มีวิเคราะห์ว่า ที่ชื่อว่า โอมะ เพราะอรรถว่า กด คือทำสัตว์ให้จมลงในวิภูษะ. บรรดาโอมะนั้น ความกำหนดที่เกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ ชื่อว่า โอมะ คือ กาม. ความกำหนดด้วยความพอใจในรูปภพ และอรูปรูป ชื่อว่า โอมะ คือภพ. ความตั้งใจในญาณ และความกำหนดที่สหระคด้วยสัตสตทิกฺขุ ก็เหมือนกัน. ทิกฺขุ ๖๒ ชื่อว่า โอมะ คือ ทิกฺขุ. ที่ชื่อว่า โยคะ เพราะอรรถว่า ประกอบสัตว์ไว้ในวิภูษะ. โยคะ เหล่านั้นพึงทราบว่าเป็นเหมือนโอมะ. ที่ชื่อว่า วิสังโยค เพราะอรรถว่า

ไม่ประกอบสัตว์ไว้. ในวิสังโยคนั้น ยสุกฆาน ชื่อว่า การไม่ประกอบไว้ด้วย
กามโยคะ อนาคามิมรรค ที่บุคคลบรรลุโดยทำสุกฆานนั้นให้เป็นบาท
ชื่อว่า การไม่ประกอบด้วยกามโยคะ โดยส่วนเดียวทีเดียว. อรหัตตมรรค
ชื่อว่า การไม่ประกอบด้วยภวโยคะ. โสดาปัตติมรรค ชื่อว่า การไม่ประกอบ
ในทวิญญูโยคะ. อรหัตตมรรค ชื่อว่า การไม่ประกอบในอวิชชาโยคะ.

กิเลสที่ชื่อว่า **คันถา** ด้วยสามารถผูก (สัตว์) ไว้. ที่ชื่อว่า
กายคันถะ เพราะอรรถว่า ผูก คือ พัน ได้แก่ ร้อยรัด นามกาย และ
รูปกายไว้ในวิญญูชะ. ชื่อว่า **อิทฺสจฺจาภินิเวโส** ความว่า อภินิเวส คือ
ทวิญญูที่เป็นไปอย่างนี้ว่า นี้เท่านั้นจริง อย่างอื่น เปล่า ดังนี้.

ชื่อว่า **อุปาทานานิ** ได้แก่ การยึดมั่นถือมั่น. ความกำหนดชื่อว่า
กาม. กามนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า กามอุปาทาน เพราะอรรถว่า ถือมั่น
ด้วยอรรถว่า ยึดไว้. มิจฺฉาทวิญญู ชื่อว่า ทวิญญู. ทวิญญูเมื่อนั้น ชื่อว่า
ทวิญญูอุปาทาน เพราะอรรถว่า ถือมั่น ด้วยอรรถว่า ยึดถือไว้. การยึดถือ
ศีลพรตอย่างนี้ว่า ความหมัดจคมิได้ด้วยศีลพรตนี้ ชื่อว่า การยึดมั่นศีลพรต.
ชื่อว่า **อิตฺตวาทูปาทาน** เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้เรียกว่า ตน และ
เป็นเหตุแห่งการยึดมั่น.

ชื่อว่า **โยนิโย** แปลว่า ส่วนทั้งหลาย. เหล่าสัตว์ที่ชื่อว่า อัญชชะ
เพราะอรรถว่า เกิดในไข่. ชื่อว่า ชลาพุชะ เพราะอรรถว่า เกิดในครรภ์.
ชื่อว่า สังเสทชะ เพราะอรรถว่า เกิดในเหงื่อไคล. คำนี้เป็นชื่อของสัตว์
ที่เกิดในที่นอน และในที่โสโครก มีปลาเน่า เป็นต้น. ที่ชื่อว่า **โอปปาติกะ**

เพราะอรรถว่า เป็นเหมือนมาเกิดขึ้นโดยจับปล้น. ในข้อนั้น นี้เป็นความแตกต่างกันระหว่าง สัตว์เกิดในเหงื่อไคล กับสัตว์ที่เกิดผุดขึ้นในจำพวก เทวดาและมนุษย์. สัตว์จำพวกสังเสทชะ เกิดเป็นตัวอ่อนเล็กๆ. สัตว์จำพวก โอปปาติกะ เกิดเป็นตัวเท่ากับคนอายุ ๑๖ ปี. จริงอยู่ ในหมู่มนุษย์ และภุมมเทวดา ย่อมหากำเนิดสี่ เหล่านี้ได้ครบ. ในจำพวก ครุฑและนาค เป็นต้น ซึ่งเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ก็เหมือนกัน. สมจริงดังพระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า **ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาครุฑ และนาคนั้น พวกครุฑซึ่งเป็นสัตว์ในไข่ ย่อมสังหารพวกนาค ซึ่งเป็นสัตว์เกิดในไข่ด้วยกัน แต่หาสังหารสัตว์จำพวกชลาพูชะ สังเสทชะ โอปปาติกะ ไม่.** เทวดาชั้นสูง ๆ ขึ้นไปตั้งแต่ ชั้นจาตุम्मหาราชิกา จัดเป็นจำพวกโอปปาติกะทั้งนั้น. สัตว์นรกก็เช่นกัน. ในจำพวกเปรตก็หากำเนิดได้ครบทั้ง ๔. การก้าวละสู่กรรม ท่านกล่าวไว้แล้วในสัมปสาทนียสูตร นั้นแล.

ในการกลับไปอดีตภาพ สัตว์จำพวกที่หนึ่งพึงทราบด้วยอำนาจการ ขวนขวายในการเล่น จำพวกที่สอง พึงทราบด้วยอำนาจสัตว์ในภายใน เป็นต้น ซึ่งถูกสัตว์ภายในเป็นต้นทำลาย จำพวกที่สาม พึงทราบด้วยอำนาจ การประทุษร้ายทางใจ จำพวกที่สี่ พึงทราบด้วยอำนาจเทวดาที่เหลื่อชั้นสูง ขึ้นไปเริ่มตั้งแต่ชั้นจาตุम्मหาราชิกา. จริงอยู่ เทวดาเหล่านั้น ย่อมไม่ตาย ด้วยความจงใจของตนเอง ทั้งไม่ตายด้วยความจงใจของสัตว์อื่น.

ในข้อว่า **ทกขณาวิสุทธิโย** มีวิเคราะห์ว่า ที่ชื่อว่า ทกขณาวิสุทธิ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุ ให้ทกขณา กล่าวคือ ทาน หมดจคมิผลมาก. ข้อว่า **ทายกโต วิสุขมติ โน ปฏิคฺคาหกโต** ความว่า ในทกขณาใด

ทายกเป็นคนมีศีล ถวายไทยธรรมที่เกิดขึ้นโดยธรรม แต่ปฏิคคาหก (ผู้รับ) เป็นคนทุศีล ทักขิณานี้เป็นเหมือนทักขิณา ของพระเวสสันดรมหाराช. ชื่อว่า ปฏิคคาหกโต วิสุขุณฺติ โน ทายกโต ความว่า ในทักขิณาใด ปฏิคคาหก เป็นคนมีศีล แต่ทายกเป็นคนเสียศีล ถวายไทยธรรมที่เกิดขึ้น โดยไม่เป็นธรรม ทักขิณานี้เป็นเหมือนทักขิณาของคนฆ่าโจร. ชื่อว่า เนว ทายกโต วิสุขุณฺติ โน ปฏิคคาหกโต ความว่า ในทักขิณาใด ทั้งสองฝ่าย เป็นคนทุศีล ถึงไทยธรรมก็เกิดโดยไม่เป็นธรรม. จำพวกที่ ๔ ฟิงทราบโดยปริยายตรงกันข้าม. ชื่อว่า สงฺคหฺวตฺตุนฺนิ ความว่า เหตุแห่ง การสงเคราะห์. การสงเคราะห์เหล่านั้น ท่านจำแนกไว้แล้วในหนหลัง นั้นแล.

ชื่อว่า อนริยโฆหารา ความว่า โฆหารของบุคคลผู้มีโชริยะ คือ ของตนลามก. ชื่อว่า อริยโฆหารา ความว่า โฆหารของพระอริยะ คือ สัตบุรุษ. ชื่อว่า ทิฏฺฐรฺวาทิตา ความว่า ความเป็นผู้มีปกติกเล่าอย่างนี้ว่า เราเห็นมา เป็นต้น ก็ในข้อนี้ ฟิงทราบเนื้อความด้วยอำนาจเจตนาเป็นเหตุ ให้ถ้อยคำนั้นๆ ตั้งขึ้น.

ในจำพวกชนที่มีตปะเป็นของตน เป็นต้น มีอธิบายดังนี้. จำพวก ที่หนึ่ง ได้แก่ อเจลกะ. จำพวกที่สองได้แก่ บรรดาคนภายใน เป็นต้น คนใดคนหนึ่ง. จำพวกที่สาม ได้แก่คนบุชายัญ. จำพวกที่สี่ ได้แก่ คน ผู้ปฏิบัติชอบในศาสนา. ในจำพวกชนผู้ที่ปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ตน เป็นต้น มีอธิบายดังนี้. จำพวกที่หนึ่ง ได้แก่ คนที่ตนเองเปรียบพร้อมด้วยคุณ มีศีล เป็นต้น แต่ไม่ชักชวนคนอื่นในคุณมีศีล เป็นต้น เปรียบเหมือนท่าน

พระวักกเถระจะนั้น. จำพวกที่สอง ได้แก่ คนที่ตนเองไม่สมบูรณ์ด้วยคุณ มีศีลเป็นต้น แต่ชักชวนคนอื่นในคุณมีศีลเป็นต้น เปรียบเหมือนท่านพระอุปนันทะ จะนั้น. จำพวกที่สาม ได้แก่ คนที่ตนเองก็ไม่สมบูรณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น และไม่ชักชวนคนอื่นในคุณมีศีลเป็นต้น เปรียบเหมือนพระเทวทัตจะนั้น. จำพวกที่สี่ ได้แก่บุคคลที่ตนเองก็สมบูรณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น และทั้งชักชวนคนอื่นในคุณมีศีลเป็นต้น เปรียบเหมือนพระมหากัสสปจะนั้น.

ในบุคคลที่ชื่อว่า มีด เป็นต้น มีอธิบายดังนี้. ชื่อว่า ตโม ได้แก่ คนที่มีดสนิท. ชื่อว่า ตมปรายโน ความว่า คนที่ชื่อว่า ตมปรายโน เพราะอรรถว่า มีความมีดนั้นแล เป็นทางดำเนินไป คือไปในเบื้องหน้า ในทุก ๆ บทพึงทราบเนื้อความอย่างนี้. ก็ในคนสี่จำพวกนี้ จำพวกที่หนึ่ง เกิดในอรรถภาพที่เลว มีการเป็นอยู่อย่างฝืดเคือง มีตระกูลคนจัญทาลเป็นต้น ซึ่งเป็นตระกูลต่ำ ทำทุจริต ๓ ให้บริบูรณ์. จำพวกที่สองก็เป็นคนอย่างนั้น แต่บำเพ็ญสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์. จำพวกที่ ๓ บังเกิดในอรรถภาพที่สมบูรณ์ มีข้าวและน้ำมาก มีตระกูลกษัตริย์เป็นต้น ซึ่งเป็นตระกูลอันโอฬาร แต่ทำทุจริต ๓ ให้บริบูรณ์. จำพวกที่ ๔ ก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกัน แต่บำเพ็ญสุจริต ๓ ให้บริบูรณ์.

ชื่อว่า สมณเมจโธ ความว่า สมณะผู้ไม่ห้วนไหว. ม อักษรเป็นเพียงบทสนธิ. สมณะผู้ไม่ห้วนไหวนั้น พึงทราบ (ว่า) ได้แก่พระโศดาบัน. จริงอยู่ พระโศดาบัน ชื่อว่า สมณะผู้ไม่ห้วนไหว เพราะอรรถว่า

เป็นผู้ไม่หวั่นไหว ด้วยการกล่าวร้ายของคนอื่น เหมือนเสาเขื่อนไม่
หวั่นไหวเพราะลมทั้ง ๔ ฉะนั้น เป็นผู้ประกอบด้วยศรัทธาอันไม่คลอน
แคลน. สมจริงตามคำที่ท่านกล่าวไว้แล้ว ความพิสดารว่า ก็บุคคลคนไหน
ชื่อว่า สมณะผู้ไม่หวั่นไหว บุคคลบางคนในโลกนี้ (ที่ชื่อว่าสมณะผู้ไม่
หวั่นไหว) เพราะสิ้นสังโยชน์ ๓. ส่วนพระสกทาคามี ชื่อว่า สมณะ
ดอกปทุม เพราะอรรถว่า มีรากะ. โทสะ และโมหะ เบาบาง. เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ก็บุคคลคนไหนชื่อว่า สมณะดอกปทุม บุคคล
บางคนในโลกนี้ มาสู่โลกนี้ ครั้งเดียวเท่านั้น ย่อมทำความสิ้นทุกข์ได้
บุคคลนี้ท่านเรียกว่า สมณะดอกปทุม. พระอนาคามี ชื่อว่า สมณะดอก
บุณฑริก เพราะอรรถว่า จักตรัสรู้ (บาน) พลันทีเดียว เพราะไม่มีรากะ
และโทสะ. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า บุคคลคนไหน ชื่อว่า สมณะ
ดอกบุณฑริก บุคคลบางคนในโลกนี้ (ละ) สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ฯลฯ
บุคคลนี้ท่านเรียกว่า สมณะดอกบุณฑริก. ส่วนพระอรหันต์ ชื่อว่า สมณะ
สุขุมาล (สมณะผู้ละเอียดอ่อน) ในบรรดาสมณะ (ด้วยกัน) เพราะ
ไม่มีกิเลสทุกอย่างที่ทำให้กระด้าง. เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ก็ใน
บรรดาสมณะบุคคลคนไหน ชื่อว่า สมณะสุขุมาละ บุคคลบางคนในโลกนี้
เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลาย ฯลฯ สำเร็จอยู่ บุคคลนี้ท่านเรียก สมณสุขุมาละ
ในบรรดาพระสมณะทั้งหลาย. คำว่า อิม โข อาวุโส เป็นต้น บัณฑิต
พึงประกอบเข้าด้วยกัน ตามนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. พระเถระเมื่อกล่าว
(แก้) ปัญหาสองร้อยข้อด้วยสามารถแห่งจตุกะห้าสิบถ้วน ด้วยประการฉะนี้
ก็ชื่อว่า แสดงแล้วซึ่งสามัคคีรส ดังนี้แล.

¶

จบหมวด ๔

ว่าด้วยกรรมหมวด ๕

พระเถระครั้งแสดงสามัคคีรสด้วยอำนาจหมวด ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้หวังจะแสดงด้วยอำนาจหมวด ๕ จึงเริ่มเทศนาอีก. ในหมวด ๕ นั้น พึงทราบอธิบายดังนี้. บรรดาขันธ ๕ รูปขันธ เป็นโลกิยะ. ขันธที่เหลือ เป็นทั้งโลกิยะและโลกุตตระ. อุปทานขันธ เป็นโลกิยะอย่างเดียว. ก็กล่าวด้วยขันธ ท่านกล่าวไว้โดยพิสดารแล้ว ในวิสุทธิมรรค. กามคุณทั้งหลาย ท่านให้พิสดารแล้วในหนหลัง. ที่ชื่อว่า คติ เพราะอรรถว่าสัตว์พึงดำเนินไป เพราะกรรมที่ทำดี และกรรมที่ทำไม่ดีเป็นต้น. ชื่อว่า นิรโย แปลว่า หมดความยินดี. ขันธทั้งหลาย ท่านกล่าวไว้พร้อมกับโอกาส (ที่อยู่) ร่วมกัน. ขันธที่เกิดขึ้นในที่ ๓ แห่ง นอกจากนี้ ท่านกล่าวแล้ว. แม้โอกาสท่านก็กล่าวไว้แล้วในขันธที่ ๔.

ความตระหนี่ในอवास ชื่อว่า อวาสมัจฉริยะ. ภิกษุผู้ประกอบด้วยอวาสมัจฉริยะนั้น เห็นอาคันตุกะแล้ว กล่าวคำเป็นต้นว่า ในอวาสหลังนี้เขาเก็บบริขารของเจดีย์ หรือของสงฆ์ไว้ ย่อมกันอวาสแม้ที่เป็นของสงฆ์. เธอทำกาละแล้ว ย่อมไปเกิดเป็นเปรต หรืออุกเหลิ่อม. ความตระหนี่ในตระกูลชื่อว่า กุลมัจฉริยะ. ภิกษุผู้ประกอบด้วยความตระหนี่ในตระกูลนั้น ย่อมกันภิกษุพวกอื่นจะเข้าไปในตระกูลอุปัฏฐากของตน ด้วยเหตุนี้ ๆ. ความตระหนี่ในลาภ ชื่อว่า ลาภมัจฉริยะ. ภิกษุผู้ประกอบด้วยความตระหนี่ในลาภนั้น ตระหนี่ลาภแม้เป็นของสงฆ์ กระทำโดยประการที่ภิกษุพวกอื่นจะไม่ได้. ความตระหนี่ในวรรณะ ชื่อว่า วรรณมัจฉริยะ. ก็ในคำว่า วณฺโณ นี้ บัณฑิตพึงทราบ ทั้งสรีรวรรณะ ทั้งคุณวรรณะ. ความตระหนี่ในปริยัติธรรม ชื่อว่า ธรรมมัจฉริยะ. ภิกษุผู้ประกอบด้วยความตระหนี่ในปริยัติธรรมนั้น ย่อมไม่ให้ (ปริยัติธรรม) แก่ภิกษุอื่นด้วยคิดเสียวว่า

ภิกษุนี้เรียนธรรมนี้แล้วจักข่มเรา. ส่วนภิกษุใดไม่ให้เพราะอนุเคราะห์
ธรรม หรืออนุเคราะห์บุคคล อันนั้นไม่จัดเป็นความตระหนี่ (สำหรับ
ภิกษุนั้น).

ธรรมชาติที่ชื่อว่า นิเวรณฺ์ เพราะอรรถว่า ห้าม คือ ปิดกั้นจิตไว้.
กามฉันทที่ถึงความเป็นนิเวรณฺ์ ฆ่าด้วยอหัตมรรคได้. อนุสัยคือกามราคะ
ที่ถึงความเป็นกามราคสังโยชนฺ์ ฆ่าด้วยอนาคามิมรรคได้. ถีนะ เป็นความ
ขัดข้องทางจิต. มितตะ เป็นความขัดข้องของขันธ ๓. ถีนะ และมิตตะ
แม้ทั้งสอง ฆ่าด้วยอหัตมรรคได้. อุทัจจะ ก็เหมือนกัน. กุกุกจะ
ฆ่าด้วยอนาคามิมรรคได้. วิจิกิจฉา ฆ่าด้วยโสดาปัตติมรรคได้.

ชื่อว่า สยฺโลชนานิ ได้แก่ เครื่องผูกมัด. ก็บรรดาบุคคลที่ผูก
สังโยชนฺ์เหล่านั้นผูกไว้ พระโสดาบัน และพระสกทาคามี ซึ่งเกิดในรูปภพ
และอรุภพ ชื่อว่า นอนแล้วในภายนอกเครื่องผูกในภายใน. จริงอยู่
พระโสดาบันและพระสกทาคามีเหล่านั้น ยังมีเครื่องผูกมัดไว้ในกามภพ.
พระอนาคามี ชื่อว่า นอนในภายในจากเครื่องผูกในภายนอก ในกามภพ.
จริงอยู่ สำหรับพระอนาคามีเหล่านั้น ยังมีเครื่องผูกมัดไว้ในรูปภพ และ
อรุภพ. พระโสดาบัน และพระสกทาคามี ชื่อว่านอนในภายในจากเครื่อง
ผูกในภายใน ในกามภพ. พระอนาคามี ชื่อว่า นอนในภายนอกจาก
เครื่องผูกในภายนอก ในรูปภพ และอรุภพ. พระชีณาสพ ไม่มีเครื่อง
มัดไว้ในทุก ๆ ภพ.

บทที่พึงศึกษา ชื่อว่า สิกขาบท. อธิบายว่า ส่วนแห่งศึกษา.
อีกอย่างหนึ่งว่า บทแห่งศึกษา ชื่อว่า สิกขาบท. อธิบายว่า อูบายเครื่อง
บรรลูลุทธิจิตตศึกษา และอธิปัญญาศึกษา. นี้เป็นความย่อในที่นี้. ส่วนถา
แห่งสิกขาบท โดยพิสดาร มาแล้วในสิกขาบทวิภังค์ในวิภังค์ปกรณ์นั้นแล.

คำเป็นต้นว่า **อาวุธ** ภิกษุผู้จีณาสพเป็นผู้ไม่ควรที่จะแก่งฆ่าสัตว์
ดังนี้ เป็นหัวข้อแห่งเทศนานั้นแล. ถึงแม้พระโศดาบันเป็นต้น ก็เป็นผู้
ไม่ควร. การนิทาและการสรรเสริญ ท่านกล่าวไว้แบบนี้ สำหรับปุถุชน
และพระจีณาสพ. ธรรมดาว่า ปุถุชน ที่เป็นคนต่ำช้า ย่อมทำแม้การฆ่า
มารดาเสียก็ได้. ส่วนพระจีณาสพ เป็นผู้สูงส่ง ย่อมไม่กระทำแม้การฆ่า
มดค้ำคแดงเป็นต้น.

ในความย่อยัณฑ์ทั้งหลาย มีเนื้อความดังต่อไปนี้. ชื่อว่า **พยุสติ**
แปลว่า ความฉิบหาย. อธิบายว่า ชัดไป คือ กำจัดประโยชน์แก่อุจ
และความสุขเสีย. ความพินาศแห่งญาติ ชื่อว่า ญาติพยุสนะ. อธิบายว่า
ความพินาศแห่งญาติ เพราะโจรภัย และโรคภัยเป็นต้น. ความพินาศแห่ง
โภคะ ชื่อว่า โภคพยุสนะ. อธิบายว่า ความพินาศแห่งโภคะ ด้วยอำนาจ
พระราช และโจรเป็นต้น. ความพินาศคือโรค ชื่อว่า โรคพยุสนะ.
จริงอยู่ โรคย่อมทำลาย คือ ยังความไม่มีโรค ให้พินาศไป เพราะเหตุนี้
จึงชื่อว่า พยุสนะ. ความพินาศแห่งศีล ชื่อว่า ศีลพยุสนะ. คำนี้เป็น
ชื่อของความทุศีล. ความย่อยัณฑ์ คือ ทิฏฐิ ซึ่งทำสัมมาทิฏฐิให้พินาศ
เกิดขึ้น ชื่อว่า ทิฏฐิพยุสนะ. ก็ในข้อนี้ ความย่อยัณฑ์ ๓ อย่าง มีความ
ย่อยัณฑ์แห่งญาติเป็นต้น เป็นอกุศลหามิได้ (ทั้ง) ไม่ทำลายลักษณะ ๓
ด้วย. ความย่อยัณฑ์แห่งศีลและทิฏฐิทั้ง ๒ เป็นอกุศล ไม่ทำลายลักษณะ ๓.
เพราะเหตุนี้ นั้นแหละท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **อาวุธ** **สตฺตา**
ญาติพยุสนเหตุ วา ดังนี้.

ชื่อว่า **ญาติสมุปทา** ความว่า ความถึงพร้อม ความบริบูรณ์ ความมีญาติมาก. แม้ในความถึงพร้อมแห่งโภคะเป็นต้น ก็นัยนี้. ความถึงพร้อมแห่งความเป็นผู้ไม่มีโรค ชื่อว่า อาโรคยสัมปทา ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่มีโรคตลอดกาลนาน. แม้ในความถึงพร้อมแห่งศีลและทักขิเป็นต้น ก็นัยนี้. แม้ในข้อนี้ ความถึงพร้อมแห่งญาติเป็นต้น ไม่เป็นกุศล ไม่ทำลายลักษณะ ๓. ความถึงพร้อมแห่งศีลและทักขิ เป็นกุศลไม่ทำลายลักษณะ ๓. เพราะเหตุที่นั่นแหละ ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **นาวุโส สตุตา ญาติสมุปทาเหตุ วา**. ถกว่าด้วยศีลวิบัติ และศีลสมบัติ ท่านให้พิสดารแล้ว ในมหาปริณิพพานสูตรแล.

ชื่อว่า **โจทเคน** ความว่า ถูกโจทด้วยเรื่องสำหรับโจท ๔ อย่างคือ การเทียบเคียงเรื่องราว การเทียบเคียงอาบัติ การห้ามการอยู่ร่วม การห้ามสามีภริยา. ในชื่อว่า **กาลเสน วุขามิ โน อกาลเสน** ความว่า สำหรับจำเลย ต้องบอกเวลาสำหรับโจทก็ไม่ต้อง จริงอยู่ ภิกษุเมื่อจะโจท ผู้อื่นไม่พึงโจท ในท่ามกลางบริษัท ในโรงอุโบสถ ในโรงปวารณา หรือในโรงฉัน โรงเลี้ยง เป็นต้น. เวลาที่ท่านนั่งพักในที่พักกลางวัน พึงให้ท่านให้โอกาสเสียก่อน แล้วจึงโจทขึ้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุ ขอท่านจงให้โอกาส ผมต้องการจะพูดกับท่าน. ก็ครั้งสอบสวนบุคคลแล้ว ผู้ใดเป็นบุคคลเหล่าแหละ พูดเท็จ ยกโทษมิใช่ศขขึ้นแก่พวกภิกษุทั้งหลาย ผู้นั้นแม้เว้นการทำโอกาส ก็โจทได้. ชื่อว่า **ภูเตน** ความว่า ตามสภาพที่เป็นจริง. ชื่อว่า **สณฺเहन** ความว่า เกลี้ยเกลธา อ่อนโยน. ชื่อว่า **อตุตสณฺหิตেন** ความว่า ด้วยการเข้าถึงโดยความเป็นผู้ใคร่ประโยชน์ ความเป็นผู้ใคร่ความเกื้อกูล.

ชื่อว่า **ปธานิงฺคานิ** ความว่า ภาวะที่เป็นที่ตั้ง ท่านเรียกว่า
ปธาน. ปธานของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้นบุคคลนั้นชื่อว่า ปธานิยะ.
องค์แห่งภิกษุผู้มีปธาน ชื่อว่า ปธานิยังคะ (องค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร).
ชื่อว่า **สทฺโท** ความว่า ประกอบด้วยศรัทธา. ก็ศรัทธามี ๔ อย่างคือ
อากมนศรัทธา อธิกมนศรัทธา โอกัปปนศรัทธา ปสาทศรัทธา.
บรรดาศรัทธา ๔ อย่างนั้น ความเชื่อต่อปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ของพระ
โพธิสัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า อากมนศรัทธา เพราะมาแล้วตั้งแต่ (เริ่มทำ
อภินิหาร. ความเชื่อต่อพระอริยสาวกทั้งหลาย ชื่อว่า. อธิกมนศรัทธา
เพราะบรรลุแล้วด้วยการแทงตลอด. เมื่อมีคนกล่าวว่ พระพุทธเจ้า พระ-
ธรรม พระสงฆ์ ดังนี้แล้ว การปลงใจลงเชื่อโดยความไม่หวั่นไหว ชื่อว่า
โอกัปปนศรัทธา. ความเกิดขึ้นแห่งความเลื่อมใส ชื่อว่า ปสาทศรัทธา.
ในที่นี้ท่านประสงค์เอาศรัทธาคือการปลงใจลงเชื่อ. ชื่อว่า **โพธิ** ได้แก่
ญาณในมรรคที่ ๔. บุคคลย่อมเชื่อว่า ญาณในมรรคที่ ๔ นั้นเป็นอันพระ
ตถาคตเจ้าตรัสรู้แล้ว. ก็คำนี้เป็นแห่งเทศนานั้นเทียว. ก็ความเชื่อใน
รัตนะแม่ทั้ง ๓ ประการด้วยองค์นี้ ท่านประสงค์เอาแล้ว. จริงอยู่ ความ
เลื่อมใสในพระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ของบุคคลใดเป็นสภาพ
มีกำลัง ความเพียรที่ตั้งไว้ของบุคคลนั้น ย่อมสำเร็จได้. ชื่อว่า **อุปฺปาพาโธ**
แปลว่า ไม่มีโรค. ชื่อว่า **อุปฺปาตงฺโก** แปลว่า หมดทุกข์. ชื่อว่า **สมเว-**
ปากินิยา แปลว่า มีผลสุกอม. ชื่อว่า **คหณิยา** ได้แก่ เตโชธาตุ ซึ่ง
เกิดแต่กรรม ชื่อว่า **นาตีสิตาย นาจฺจุญฺหยา** ความว่า ก็บุคคลที่มีน้ำย่อย
ออกมาเย็นมาก. ย่อมกลัวต่อความเย็น บุคคลที่มีน้ำย่อยออกมาร้อนมาก
ย่อมกลัวต่อความร้อน. ความเพียรย่อมไม่สำเร็จแก่พวกเขา. สำหรับบุคคล

ผู้ที่มีน้ำย่อยพอปานกลาง สำเร็จได้. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า เหมาะแก่ความเพียรระดับกลาง. ชื่อว่า ยถาภูตํ อุตฺตานิ อวิกิตฺตา ความว่า ประกาศโทษของตนตามที่เป็นจริง. ชื่อว่า อุตฺตคฺคคามินิยา ความว่า สามารถที่จะขึ้นไปและที่จะกำหนดถึงเวลาขึ้นและเวลาดก. อุตฺตคฺคคณฺหาณํ กำหนดเอาลักษณะ ๕๐ ประการ ท่านกล่าวไว้ด้วยคำนี้. ชื่อว่า อริยา ความว่า สะอาดหมดจด. ชื่อว่า นิพฺพเพชฺชิกาย ความว่า สามารถเพื่อแห่งตลอดขั้นภูมิความโลก เป็นต้น ซึ่งไม่เคยรู้มาก่อน. ชื่อว่า สมฺมาทฺถกฺขคฺคคามินิยา ความว่า ทุกข์ใด ๆ จะสิ้นไปได้ ดำเนินไปเพื่อความสิ้นทุกข์นั้น ๆ เพราะละกิเลสได้ด้วยอำนาจของคัมภีร์นั้น ๆ. วิปัสสนาปัญญา ท่านกล่าวไว้ด้วยบทเหล่านี้ทุกบท ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ ความเพียรหาสำเร็จแก่คนทรามปัญญาไม่.

ชื่อว่า สุตฺตทวารวตา ความว่า พวกพรหมชั้นสุทธาวาส อยู่แล้ว กำลังอยู่ หรือจักอยู่ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สุตฺตทวารวตา. ชื่อว่า สุตฺตทวารวตํ ได้แก่ พระอนาคามี และพระชินาสพ ซึ่งปราศจากกิเลสมลทิน. คำใดที่พึงกล่าวในชื่อว่า อวิหา เป็นต้น คำนั้นท่านกล่าวไว้แล้ว ในมหาปทาน. สุตฺตนั้นแล.

ในบรรดาพระอนาคามีบุคคลทั้งหลาย พึงทราบดังต่อไปนี้. พระอนาคามีผู้ยังไม่ล่วงวัยกลางคน แล้วบรรลุพระอรหัต ซึ่งเป็นการดับกิเลสเสียได้ในระหว่าง ชื่อว่า อันตรปรินิพพายี (ปรินิพพานในระหว่าง). พระอนาคามีผู้ล่วงวัยกลางคนไปแล้ว จึงบรรลุชื่อว่า อุปหัจจปรินิพพายี (นิพพานเมื่อล่วงวัยกลางคนแล้ว) พระอนาคามีผู้ไม่ลำบากเพราะไม่ต้องประกอบความเพียร โดยไม่มีสังขาร (เครื่องปรุงแต่งช่วยเหลือ) บรรลุได้

อย่างง่ายดาย ชื่อว่า **อสังขารปรินิพพายี** (นิพพานโดยไม่มีสังขาร) พระอนาคามีผู้ลำบาก เพราะต้องประกอบความเพียร พร้อมกับสังขาร บรรลุได้โดยความลำบาก ชื่อว่า สสังขารปรินิพพายี (ปรินิพพานพร้อมสังขาร) พระอนาคามีทั้ง ๔ เหล่านี้ หาได้ในสุทธาวาสทั้ง ๕ ชั้น. บัณฑิตพึงทราบหมวด ๔ ในชื่อว่า **อุทฺธโสโต อกนิฏฐคามิ** นี้ต่อไป. ก็พระอนาคามีท่านใดชำระเทวโลกสี่ชั้น ตั้งแต่ชั้นอวิหาไปให้หมดจด ไปยังอกนิฏฐภพแล้ว ปรินิพพาน พระอนาคามีนี้ ชื่อว่า มีกระแสในเบื้องบน ไปยังอกนิฏฐภพ พระอนาคามีท่านใด ไปยังเทวโลกชั้นที่ ๒ ที่ ๓ หรือที่ ตั้งแต่ชั้นอวิหาไป แล้วปรินิพพาน พระอนาคามีนี้ ชื่อว่า มีกระแสในเบื้องบน ไม่ไปยังอกนิฏฐภพ. พระอนาคามีท่านใด จากกามภพ แล้วเกิดในอกนิฏฐภพ แล้วปรินิพพาน พระอนาคามีนี้ ชื่อว่า. ไม่มีกระแสในเบื้องบน ไปยังอกนิฏฐภพ. พระอนาคามีท่านใดบังเกิดในที่นั้น ๆ นั้นแหละ บรรดาเทวโลก ๔ ชั้นเบื้องล่าง แล้วปรินิพพาน พระอนาคามีนี้ ชื่อว่า มีกระแสในเบื้องบน ไม่ชื่อว่า ไปยังอกนิฏฐภพ.

ชื่อว่า **เจโตจีลา** ความว่า ภาวะที่จิตแข็งกระด้าง. ชื่อว่า **สตฺถริ กงฺขติ** ความว่า ย่อมสงสัยใน พระสรีระ หรือในพระคุณของพระศาสดา. บุคคลเมื่อสงสัยในพระสรีระย่อมสงสัยไปว่า จินชื่อ่ว่าสรีระที่ประดับด้วยมหาปริสตัลภณะ อันประเสริฐ ๓๒ ประการ มีอยู่หรือไม่หนอ. บุคคลผู้สงสัยในพระคุณ. ย่อมสงสัยว่า สัพพัญญุตญาณ ที่สามารถจะรู้อดีตอนาคต และปัจจุบัน มีหรือไม่หนอ. ชื่อว่า **อาคปฺปาย** ความว่า เพื่อบำเพ็ญเพียร. ชื่อว่า **อนฺุโยคาย** ความว่า โดยการประกอบเนื่อง ๆ. ชื่อว่า **สาตจฺจาย** ความว่า โดยกระทำติดต่อกัน. ชื่อว่า **ปธานาย** ความว่า เพื่อกำหนดไว้. ชื่อว่า **อโย ปจฺโม เจโตจิโล** นี้ความว่า ความที่จิตกระด้างข้อแรกนี้ได้

แก่ความสงสัยในพระศาสดา. ชื่อว่า **ธมฺเม** ความว่า ในปริยัติธรรม และ ปฏิเวชรธรรม. บุคคลผู้สงสัยในปริยัติธรรม ย่อมสงสัยว่าคนทั้งหลายพูด กันว่า พระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกมี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระ- พุทธพจน์นั้นมีอยู่หรือไม่หนอ. บุคคลผู้สงสัยในปฏิเวชรธรรม ย่อมสงสัยว่า คนทั้งหลายพากันพูดว่าผลของวิปัสสนา ชื่อว่า มรรค ผลของมรรค ชื่อว่า ผล การสละสังขารทั้งปวงเสียได้ชื่อว่า นิพาน นิพานนั้นมีอยู่หรือไม่หนอ. ชื่อว่า **สงฺฆ** **กฺขติ** ความว่า ย่อมสงสัยว่าประชุมแห่งบุคคลผู้ปฏิบัติปฏิภา อย่างนี้ ด้วยอำนาจแห่งบทเป็นต้นว่า **อุชฺฐปฏิปन्नโน** ดังนี้มี ๘ คือ พระผู้ ตั้งอยู่ในมรรค ๔ พระผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ ชื่อว่า พระสงฆ์ พระสงฆ์นั้นมีอยู่ หรือไม่หนอ. บุคคลผู้สงสัยในสิกขา ย่อมสงสัยว่า คนทั้งหลายพูดว่า ชื่อว่า อธิสัทสิกขา ชื่อว่า อธิจิตตสิกขา ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา สิกขานั้นมีอยู่หรือไม่หนอ ชื่อว่า **อัย** **ปญฺจโม** นี้ความว่า ภาวะที่จิตแข็ง ภาวะที่จิตเป็น คุจกองหยากเยื่อ ภาวะที่จิตเป็นคุจตอนี้เป็นที่ ๕ ได้แก่ความโกรธเคือง ในเรื่องพรหมจารีทั้งหลาย.

ชื่อว่า **เจตโส** **วินิพฺนฺธา** ความว่า เหล่ากิเลสที่ชื่อว่า เป็นเครื่อง ผูกมัดจิตไว้ เพราะอรรถว่า ผูกจิตยึดไว้ เหมือนทำไว้ในกำมือฉะนั้น. ชื่อว่า **กามเมสุ** ความว่า ทั้งในวัตถุกาม ทั้งในกิเลสกาม. ชื่อว่า **กาย** ได้แก่ รัชกายของตน. ชื่อว่า **รูป** ได้แก่ รูปภายนอก. ชื่อว่า **ยาวทตฺถิ** ความว่า เท่าที่ต้องการ. ชื่อว่า **อุทฺทราวเทหฺกิ** ความว่า เต็มท้อง. จริงอยู่ ท้องนั้นท่านเรียกว่า **อุทฺทราวเทหฺกั** เพราะเลี้ยงร่างกายไว้. ชื่อว่า **เสยฺยสุขิ** ความว่า มีความสุขเพราะเตียงและตั้ง. ชื่อว่า **ปสฺตสุขิ** ความว่า สำหรับ บุคคลผู้นอนกึ่งไปตามสบาย นอนตะแคงขวา หรือนอนตะแคงซ้าย ก็มี

ความสุข ความสุขเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้. ชื่อว่า **มิทฺฐสุข** ความว่า สุขอันเกิดจากความหลับ. ชื่อว่า **อนฺยุตฺโต** ความว่า ประกอบสิ่งที่สมควรอยู่. ชื่อว่า **ปณฺธาย** ความว่า ตั้งไว้แล้ว. ชื่อว่า **พฺรหฺมจฺริเยน** ความว่า ประพฤติพรหมจรรย์คเว้นเมถุน. ชื่อว่า **เทโว** वा **ภวิสฺสามิ** ความว่า เราจักเป็นเทพผู้มีศักดิ์ใหญ่หรือ. ชื่อว่า **เทวญฺลตโร** वा ความว่า หรือว่า บรรดาเทพผู้มีศักดิ์น้อยทั้งหลาย เทพองค์ใดองค์หนึ่ง.

ฟังทราบวินิจฉัยในอินทรียทั้งหลายต่อไป. อินทรียที่เป็นโลกิยะเท่านั้น ท่านกล่าวไว้แล้วในปัญจกะที่หนึ่ง. ปฐมฌานทุติยฌาน และจตุตถฌานที่เป็นโลกิยะ ท่านกล่าวไว้แล้วในปัญจกะที่ ๒ ตติยฌานและปัญจฌาน เป็นทั้งโลกิยะ. และโลกุตตระ (ท่านก็กล่าวไว้ในปัญจกะที่ ๒). ที่เป็นโลกิยะ และโลกุตตระ ท่านกล่าวไว้ในปัญจกะที่ ๓ ด้วยอำนาจสมณะ วิปัสสนา และมรรค.

ชื่อว่า **นิสฺสารณิยา** ความว่า แล่นออกไป คือ หมดความทรงจำ. ชื่อว่า **ธาตฺวโย** ได้แก่ สภาวะที่ว่างจากตัวตน. ชื่อว่า **กามํ มนสิกโรติ** ความว่า นึกถึงแต่เรื่องกาม. อธิบายว่า ออกจากอสุภฌานแล้ว ส่งจิตมุ่งต่อกาม เพื่อจะทดลองดู เหมือนคนจับงูแล้วจะทดลองพิษดูฉะนั้น. ชื่อว่า **น ปกฺขนฺนุทฺติ** ความว่า ไม่เข้าไป. ชื่อว่า **น ปลิตฺติ** ความว่า ไม่ถึงกับเสื่อมใส. ชื่อว่า **น สนฺตฺติญฺจโรติ** ความว่า ตั้งอยู่ไม่ได้. ชื่อว่า **น วิมฺขุจฺจติ** ความว่า ไม่หลุดพ้นไปได้. ขนปีกไก่ หรือท่อนเอ็นที่คนโยนเข้าในไฟ ย่อมหงิก งอ ม้วนเข้า คือไม่เหยียดออก ฉันทิ จิตนี้ ก็ฉันทินั้นเหมือนกัน ย่อมหดหู่ ไม่ร่าเริง. ในชื่อว่า **เนกขมฺมํ โข ปน** นี้ ความว่า ปฐมฌานในอสุภ ๑๐ ชื่อว่า เนกขัมมะ. เมื่อบุคคลนั้น มนสิการถึงปฐมฌานนั้น จิตก็ย่อมแล่นไป. ชื่อว่า **ตสฺส ตํ จิตฺตํ** ความว่า

อสุกฺขมาน จิตตวณฺณํของบุคคลนั้น. ชื่อว่า สุกตํ ความว่า ดำเนินไปได้ เพราะไปในโคจร. ชื่อว่า สุภาวิตํ ความว่า อบรมมาอย่างดี เพราะเป็นส่วนที่ไม่เลวทราม. ชื่อว่า สุวฺญฺจิตํ ความว่า ออกจากกามได้ด้วยดี. ชื่อว่า สุวิมุตฺตํ ความว่า พ้นเดือดขาดด้วยดีจากกามทั้งหลาย. อาสวะ ๔ ที่มีกามเป็นเหตุ ชื่อว่า อาสวะมีกามเป็นปัจจัย. ชื่อว่า วิฆาตา แปลว่า เป็นทุกข์. ชื่อว่า ปริพาหา ความว่า เร่าร้อนเพราะกามระคะ. ชื่อว่า น โส ตํ เวทณํ เวเทติ ความว่า บุคคลนั้น ย่อมไม่เสวยเวทนา อันเกิดจากความใคร่ และเวทนาอันเกิดจากความคับแค้น และความเดือดร้อนนั้น. ชื่อว่า อิทมกฺขชาติ กามานํ นิสุตฺตรณํ ความว่า อสุกฺขมานนี้ ท่านกล่าวว่า เป็นเครื่องสลัดกามออกไป เพราะสลัดออกไปจากกามทั้งหลาย. ก็บุคคลใดทำมานั้นให้เป็นบาท พิจารณาสังขารทั้งหลาย บรรลุมรรคที่ ๓ เห็นพระนิพพานด้วยอนาคามีผล รู้ว่า ชื่อว่า กามทั้งหลายไม่มีอีก จิตของบุคคลนั้น ก็เป็นอันสลัดออกไปได้อย่างแน่นอน (จากกามทั้งหลาย). แม้ในบททั้งหลายที่เหลือ ถิ่นนี้เหมือนกัน. อันนี้เป็นข้อที่แตกต่างกัน. ในวาระที่ ๒ เมตตามาน ชื่อว่า เป็นการสลัดพยายามออกไป. ในวาระที่ ๓ กรุณาตาน ชื่อว่า การสลัดออกไปจากความเบียดเบียน. ในวาระที่ ๔ อรูปมาน ชื่อว่า การสลัดออกไปซึ่งรูป. ก็ในข้อนี้ ฟังประกอบบอรรถผลเข้าในการสลัดออกได้อย่างแน่นอน ฟังทราบอธิบายในวาระที่ ๕ ต่อไป. ชื่อว่า สกฺกายํ มนสิโกโรโต ความว่า พระชีนาสพสุกขวิปัสสโก กำหนดเอาสังขารที่ หมดจดแล้วบรรลุพระอรหัตตออกจากผลสมาบัติ ส่งจิตมุ่งตรงไปยังอุปาทาน ชั้นที่ ๕ เพื่อจะทดลองดู. ชื่อว่า อิทมกฺขชาติ สกฺกายสุตฺตํ นิสุตฺตรณํ นี้ ความว่า จิตที่สัมปยุตด้วยอรหัตตผลสมาบัติเกิดขึ้นว่า ร่างกายของเราจะไม่มีอีก

ต่อไปของภิกษุผู้เห็นพระนิพพานด้วยอรหัตมรรค และอรหัตผล ท่านเรียกว่า การสลัดออกซึ่งกายของตน.

ชื่อว่า **วิมุตตตายตนานิ** ความว่า เหตุแห่งการหลุดพ้น. ชื่อว่า **อตุลปฏิสัทธิโน** ความว่า ฐ่อรรถแห่งพระบาฬี. ชื่อว่า **ชมมปฏิสัทธิโน** ความว่า ฐ่อพระบาฬี. ชื่อว่า **ปาโมชช** ได้แก่ ปิตีอย่างอ่อน. ชื่อว่า **ปิติ** ความว่า ปิตีอย่างรุนแรง อันเป็นเหตุแห่งอาการยินดี. ชื่อว่า **กาโย** ความว่า นามกายย่อมสงบ. ชื่อว่า **สุข** เวเทติ ความว่า ได้รับความสุข. ชื่อว่า **จิตต์ สมာชิตติ** ความว่า จิตตั้งมั่น ด้วยอรหัตตผลสมาธิ. ก็บุคคลนี้ เมื่อฟังธรรมนั้นย่อมรู้ฉานวิปัสสนามรรค และผลในฐานะที่มาแล้ว และมาแล้ว. เมื่อเธอรู้อยู่อย่างนี้ ปิตีย่อมเกิดขึ้น. เธอไม่ยอมให้ปิตินั้นลดถอยลงเสียในระหว่าง เป็นผู้ประกอบไปด้วย อุปะการกัมมัฏฐาน เจริญวิปัสสนา ย่อมบรรลुพระอรหัต คำว่า จิตตั้งมั่นดังนี้ ท่านกล่าวหมายเอาพระอรหัต นั้น. แม้นในคำที่เหลือก็เช่นี้เหมือนกัน. นี้เป็นข้อที่แตกต่างกัน. ชื่อว่า **สมาธินิมิตต์** ความว่า บรรดาอารมณ์ ๓๘ สมาธิอย่างใดอย่างหนึ่งนั่นเอง ชื่อว่า **สมาธินิมิต**. ชื่อว่า **สุคหิต** โหติ ความว่า เมื่อเธอเรียนเอา ธรรมเนียมในสำนักอาจารย์ ก็ชื่อว่า เป็นอันเรียนอย่างดี. ชื่อว่า **สุมนลิกิต** ความว่า ทำไว้ในใจอย่างดี. ชื่อว่า **สุปชาริต** ความว่า จำทรงไว้ได้อย่างดี. ชื่อว่า **สุปฏิทุช** ปญญา ความว่า ทำให้ประจักษ์ด้วยดีด้วยปัญญา. ชื่อว่า **ตสุมี ชมเม** ความว่า ธรรมในพระบาฬีว่าด้วยเรื่องกรรมฐานนั้น.

ชื่อว่า **วิมุตติปริปาจนียา** ความว่า ความหลุดพ้น ท่านเรียกว่า อรหัต คุณธรรมเหล่านี้ย่อมอบรมพระอรหัตต์นั้น เพราะเหตุนี้ คุณธรรมนั้น จึงชื่อว่า วิมุตติปริปาจนียา. บทว่า **อนิจจสยยา** ความว่า

สัญญาซึ่งเกิดขึ้นในอนิจจานุปีสสนาญาณ. ชื่อว่า **อนิจฺเจ ทุกฺขสฺสญา**
ความว่า สัญญาซึ่งเกิดขึ้นในทุกขานุปีสสนาญาณ. ชื่อว่า **ทุกฺเข**
อนตฺตสฺสญา ความว่า สัญญาซึ่งเกิดขึ้นในอนัตตานุปีสสนาญาณ. ชื่อว่า
ปหานสฺสญา ความว่า สัญญาซึ่งเกิดขึ้นใน ปหานานุปีสสนาญาณ. ชื่อว่า
วิราคสฺสญา ความว่า สัญญาซึ่งเกิดขึ้นในวิราคานุปีสสนาญาณ. คำเป็น
ต้นว่า **อิเม โข อวฺุโส** พึงประกอบเข้ากับนัยที่กล่าวแล้วนั้นแหละ.
พระเถระเมื่อกล่าวปัญหา ๑๓๐ ด้วยสามารถแห่งปัญญาจะ ๒๖ ชื่อว่าแสดง
สามัคคีรสแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

จบหมวด ๕

ว่าด้วยธรรมหมวด ๖

พระเถระ (พระสารีบุตร) ครั้นแสดงสามัคคีรส ด้วยสามารถ
แห่งธรรมหมวดห้า ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงสามัคคีรส
ด้วยสามารถแห่งธรรมหมวดหก จึงเริ่มปรารภพระธรรมเทศนาต่อไปอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อชฺฌตฺติกานิ** ได้แก่อายตนะภายใน.
บทว่า **พาหิรานิ** ได้แก่ อายตนะที่มีในภายนอกจากอายตนะภายในนั้น.
ส่วนว่า อายตนะกถาโดยพิสดาร ข้าพเจ้า (พระพุทธโฆษาจารย์) กล่าวไว้ใน
ในวิสุทธิมรรคแล้วแล. บทว่า **วิญฺญาณกายา** ได้แก่ หมู่แห่งวิญญาณ.
บทว่า **จกฺขุวิญฺญาณํ** ได้แก่ วิญญาณที่เป็นกุศลวิบากหรืออกุศลวิบาก
อันอาศัยจักขุประสาท. ในวิญญาณทั้งปวง ก็นัยนี้เหมือนกัน. บทว่า
จกฺขุสมฺมุโส ได้แก่ สัมผัสอันอาศัยจักขุ. แม้นในโสตสัมผัสเป็นต้น

ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า มโนสมมุตโต ได้แก่ สัมผัสทั้งปวงที่เหลือ เว้นสัมผัส ๑๐ เหล่านี้เสีย ชื่อว่า มโนสัมผัส. แม้หมวดหกแห่งเวทนา บัณฑิต ก็พึงทราบ โดยนัยนี้เหมือนกัน. บทว่า รูปสญญา ได้แก่ สัจญาที่กระทำรูปให้เป็นอารมณ์บังเกิดขึ้น. แม้สัจญาที่เหลือ บัณฑิต ก็พึงทราบโดยอุบายนี้. แม้ในหมวดหกแห่งเจตนา ก็นัยนี้เหมือนกัน. ในหมวดหกแห่งตัณหาก็คือเหมือนกัน.

บทว่า อคารโว ได้แก่ เว้นจากความเคารพ. บทว่า อปปฏิสุโต ได้แก่ ไม่ยำเกรง คือไม่ประพฤดิอ่อนน้อม. ก็ภิกษุใด ในพระศาสนานี้ ครั้นเมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ย่อมไม่ไปสู่วิวาต ในกาลทั้ง ๓ ครั้นเมื่อพระศาสดาไม่สวมรองเท้า เสด็จจงกรมอยู่ ก็สวมรองเท้าจงกรม ครั้นเมื่อพระศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ในที่จงกรมต่ำ ก็จงกรมในที่จงกรมสูง ครั้นเมื่อพระศาสดาเสด็จอยู่ในเบื้องล่าง ก็อยู่ในเบื้องบน ในที่เห็นพระศาสดา ก็ห่มคลุมไหล่ ทั้งสอง ก็นั่งร่วม สวมรองเท้า อาบน้ำ ถ่ายอุจจาระ หรือปัสสาวะ. ก็หรือว่า ครั้นเมื่อพระศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว ย่อมไม่ไปเพื่อจะไหว้พระเจดีย์ กระทำกิจทั้งปวงตามที่กล่าวแล้ว ในที่พระเจดีย์ ยังปรากฏอยู่ (หรือ) ในที่เห็นพระศาสดา ภิกษุนี้ ชื่อว่า ไม่เคารพในพระศาสดา.

ก็ภิกษุใด ครั้นเมื่อเขาประกาศการฟังธรรม ก็ไม่ไปโดยเคารพ ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ นั่งคุยฟังอยู่ ไม่เรียน ไม่บอก โดยเคารพ ภิกษุนี้ ชื่อว่า ไม่เคารพในพระธรรม. ก็ภิกษุใด อันภิกษุผู้เถระ มิได้เชื่อเชิญ ก็แสดงธรรม นั่ง กล่าวปัญหา เบียดภิกษุผู้เฒ่าไป ยืน นั่ง กระทำการ

รัดเข้าด้วยผ้าหรือด้วยมือ ในท่ามกลางสงฆ์ ก็ห่มคลุมไหล่ทั้งสอง ก็น้อมหรือสวมรองเท้า ภิกษุนี้ชื่อว่า ไม่เคารพในพระสงฆ์. ก็เมื่อภิกษุกระทำ ความไม่เคารพแม้ในภิกษุรูปเดียว ความไม่เคารพในพระสงฆ์ ก็จัดว่า เป็นอันเชอกระทำแล้ว เหมือนกัน. ส่วนภิกษุผู้ไม่ยังศึกษาทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์ อยู่ นั่นแล ชื่อว่า ไม่เคารพในศึกษา. ภิกษุผู้ไม่ตามพอกพูนซึ่งลักษณะ แห่งความไม่ประมาท ชื่อว่า ไม่เคารพในความไม่ประมาท. ภิกษุ เมื่อไม่กระทำปฏิสันถาร แม้ทั้ง ๒ อย่าง ชื่อว่า ไม่เคารพในปฏิสันถาร. ความเคารพ บัณฑิตพึงทราบด้วยสามารถแห่งนัยตรงกันข้ามตามที่กล่าวไว้แล้ว.

บทว่า โสมนสุสุปวิจारा ได้แก่ วิจาร ที่สัมปยุตด้วยโสมนัส.

บทว่า โสมนสุสุฏจนีย คือ เป็นเหตุแห่งโสมนัส. บทว่า อูปวิจรติ ได้แก่ ตรึกด้วยวิตก (ก่อน) แล้วจึงกำหนดด้วยวิจาร. ในคำที่เหลือ ทั้งปวง ก็นัยนี้เหมือนกัน. แม้โสมนัสสุสุปวิจาร บัณฑิตก็พึงทราบอย่างนั้น นั้นแหละ. อูปกชูปวิจาร ก็เหมือนกัน. สาราณียธรรม ท่านให้พิสดาร ในหนหลัง. ส่วน ปฐมมรรค ท่านกล่าวไว้ใน โกสัมพิกสูตร ด้วยบทนี้ ว่า ทิฏฐิสามมยลคโต มรรค แม้ทั้ง ๔ ท่านกล่าวไว้ในที่นี้.

บทว่า วิวาทมูลานิ ได้แก่ มูลแห่งวิวาท. บทว่า โภธโน ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความโกรธ อันมีความเกรี้ยวกราดเป็นลักษณะ. บทว่า อูปนานี ได้แก่ ประกอบด้วยความเข้าไปผูกโกรธไว้ อันมีการไม่สลดการ จองแวงกันเป็นลักษณะ. หลายบทว่า อหิตาย ทุกุขาย เทวมนุสสถาน ได้แก่ วิวาท แห่งภิกษุทั้งสอง ย่อมเป็นไปพร้อม เพื่อมิใช่ประโยชน์แก่กุล

เพื่อความทุกข์ แห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายอย่างไร. เหมือนอย่างใน
โกสัมพิกขันธกะ เมื่อภิกษุ ๒ รูป วิวาทกัน พวกอันเตวาสิกของเธอทั้งสอง
นั้น ในวิหารนั้นก็วิวาทกัน. ภิกษุณีสงฆ์ ผู้รับโอวาทของพวกภิกษุเหล่านั้น
ก็วิวาทกัน แต่นั้นพวกอุปัฏฐากของภิกษุเหล่านั้น ก็วิวาทกัน. ลำดับนั้น
เหล่าอารักขเทวดา ของพวกมนุษย์ก็ (แยก) เป็นสองฝ่าย. บรรดาเทวดา
เหล่านั้น เหล่าอารักขเทวดา ของพวกมนุษย์ผู้เป็นธรรมวาที ก็เป็นธรรมวาที
ด้วย. สำหรับพวกมนุษย์ผู้เป็นอารักขวาที ก็เป็นอธรรมวาทีตาม. จากนั้น
เหล่ากুমมเทวดา ผู้เป็นมิตรของอารักขเทวดา จึงแตกกัน. เทวดาและมนุษย์
ทั้งหมด ยกเว้นพระอริยสาวกเสีย ต่อ ๆ กันไป จนกระทั่งถึงพรหมโลก
ก็ (แยก) เป็นสองฝ่าย ด้วยประการฉะนี้. ก็พวกที่เป็นอธรรมวาทีเดียว
มีจำนวนมากกว่าพวกธรรมวาที. ลำดับนั้น พวกเทวดาและมนุษย์ก็
ปรารถนาที่จะยึดถือสิ่งที่ชนเป็นอันมากพากันยึดถือ พวกอธรรมวาทีที่มาก
กว่า นั้นแหละ ก็แก่สภาพที่เป็นธรรมแล้ว พากันยึดถือสภาพที่มีไช้ธรรม.
พวกอธรรมวาทีเหล่านั้น กระทำสภาพที่มีไช้ธรรมให้อยู่ในเบื้องหน้ากล่าว
อยู่ จึงบังเกิดในอบายทั้งหลาย. วิวาทของภิกษุทั้งสองฝ่าย ย่อมมีเพื่อมิใช่
ประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความทุกข์ แห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วย
ประการฉะนี้. บทว่า **อชุตต** วา ได้แก่ ในภายในบริษัทของท่าน. บทว่า
พหิทธา ได้แก่ ในบริษัทของชนเหล่าอื่น. บทว่า **มกฺขิ** ได้แก่ ผู้ประกอบ
ด้วยความลบหลู่ อันมีการลบหลู่คุณของชนเหล่าอื่นเป็นลักษณะ. บทว่า
ปลาติ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยการตีตนเสมอ อันมีการแข่งดีเป็นลักษณะ.
บทว่า **อิสฺสุกิ** ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยความริษยา อันมีการริษยา เครื่อง
สักการะของชนอื่นเป็นต้นเป็นลักษณะ. บทว่า **มจฺฉริ** ได้แก่ ผู้ประกอบ

ด้วยความตระหนี่ที่อยู่เป็นต้น. บพว่า สโร ได้แก่ ผู้เต็มไปด้วยการ
หลอกลวง (ผู้โอ้อวด). บพว่า มายาวิ ได้แก่ ผู้ปกปิดความชั่วที่ตัวกระทำ
แล้ว. ทว่า ปาปิโจโล ได้แก่ผู้ปรารถนาจะให้มิในสิ่งที่ไม่มี คือ ผู้ทุศีล.
บพว่า มิจฺฉาทิฏฐ ได้แก่ ผู้มีปกติกล่าวว่าไม่มี ผู้มีปกติกล่าวว่าหาเหตุมิได้
ผู้มีปกติกล่าวว่าไม่เป็นอันทำฯ บพว่า สนฺทิฏฐิปรามาสิ คือ ลุบลกล้า
ทิฏฐิเองที่เดียวฯ บพว่า อาธานคฺคาหิ คือ ผู้ยึดถืออย่างมั่นฯ บพว่า
ทฺพปฺปญฺนิสฺสคฺคิ ได้แก่ ไม่อาจที่จะสละสิ่งที่ตนยึดถือไว้ฯ

ธาตุที่ตั้งอยู่เฉพาะชื่อว่า ปฐวีธาตุฯ ธาตุที่เอบอบชื่อว่า อาโปธาตุฯ
ธาตุที่ยังอาหารให้ย่อย ชื่อว่า เตโชธาตุฯ ธาตุที่เคลื่อนไหวได้ ชื่อว่า
วาโยธาตุฯ ธาตุที่ถูกต้องไม่ได้ชื่อว่า อากาสธาตุฯ ธาตุที่รู้ชัดอย่างเดียว
ชื่อว่า วิญญานธาตุฯ

ธาตุที่พ้นออกไป ชื่อว่า นิสสารณียธาตุ. หลายบพว่า ปริยาทาย
ติฏฐติ ได้แก่ กรอบงาให้เสื่อมแล้วคงอยู่. หลายบพว่า มา เหวนฺติสฺส
วณฺเณโย ได้แก่ เพราะเหตุที่ภิกษุพยากรณ์ ซึ่งคำพยากรณ์อันไม่เป็นจริง
ฉะนั้น ฟังถูกกล่าวว่า ท่านอย่าพูดอย่างนี้. สองบพว่า ยทิทํ เมตฺตฺตาเจ-
โตวิมุตฺติ ได้แก่ เมตตฺตาเจโตวิมุตฺตินี้ เป็นเครื่องสลัดออก ซึ่งความ
พยาบาท. อธิบายว่า ออกไปจากความพยาบาท. ก็ภิกษุใด ออกจากติกฺกมาน
หรือจตุกฺกมานด้วยเมตตฺตาแล้ว พิจารณาสังขารทั้งหลาย บรรลุตติยมรรค
แล้ว เห็นพระนิพพานด้วยตติยผลว่า พยาบาทไม่มีอีก จิตของภิกษุนั้น
ชื่อว่า เป็นจิตที่สลัดออกซึ่งความพยายามโดยส่วนเดียว. บัณฑิตพึงทราบ
เนื้อความในบททั้งปวง โดยอุบายนี้. สมบัติจิตของพระอรหันต์ผล ชื่อว่า

อนิมิตตา เจโตวิมุตติ. ก็สมบัติของพระอรหัตผลนั้น ท่านเรียกว่า ไม่มีนิमित เพราะไม่มีราคนิमितเป็นต้น เพราะไม่มีรูปนิमितเป็นต้น และเพราะไม่มีนิจนิมิตเป็นต้น. บทว่า นิमितตานุสारी ความว่า ภิกษุผู้เล่นไปตามนิमित อันมีประเภทตามที่กล่าวแล้ว เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า นิमितตานุสारी (ผู้เล่นไปตามนิमित). บทว่า อสุมิได้แก่ การถือว่ามีอยู่ (อัสมิมานะ). บทว่า อยมหสมุมิ ได้แก่ พระอรหัตต์เป็นอันท่านพยากรณ์แล้ว ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ว่า เราเชื่อนี้มีอยู่ในขั้นห้า. บทว่า วิจิกิจนากถกถาสลูลิ ได้แก่ ลูกศรคือ ความเคลือบแคลงสงสัย อันเป็นตัววิจิกิจนา. หลายบทว่า มา เหวนุติสฺส วจนินโย ความว่า ถ้าวว่า วิจิกิจนา อันควรกำจัดด้วยปฐมมรรค จะบังเกิดขึ้น แก่ท่านไซ้ การพยากรณ์พระอรหัตต์ก็เป็นอันผิด เพราะเหตุนี้ ผู้ที่ฟังถูกห้ามว่า ท่านอย่ากล่าวคำที่ไม่จริง. บทว่า อสุมิ ความว่า พระอรหัตมรรค ชื่อว่า ถอนมานะเสียได้. ก็เมื่อบุคคลเห็นพระนิพพาน ด้วยอำนาจแห่งพระอรหัตผลแล้ว อัสมิมานะ (ความถือตัวว่ามีอยู่) ย่อมไม่มีอีก เพราะเหตุนี้ พระอรหัตมรรค ท่านจึงกล่าววว่า ถอนอัสมิมานะเสียได้.

บทว่า อนุตฺตริยานิ ได้แก่ ไม่มีอะไรอื่นยิ่งไปกว่า คือประเสริฐที่สุด. ไม่มีอะไรอื่นยิ่งกว่าในการเห็นทั้งหลาย ชื่อว่า ทัสสนานุตตริยะ. แม้ในบทที่เหลือก็เช่นนี้เหมือนกัน. บรรดาการเห็นเหล่านั้น การเห็นข้างแก้วเป็นต้น ไม่จัดเป็นทัสสนานุตตริยะ. ส่วนว่าสำหรับผู้มีศรัทธาตั้งมั่นแล้ว การเห็นพระทศพล. หรือพระภิกษุสงฆ์ ด้วยอำนาจแห่งความรักที่ตั้งมั่นแล้ว หรือว่า การเห็น บรรดากสิณนิमितและอสุกนิमितเป็นต้น อย่างไม่อย่างหนึ่ง ชื่อว่า ทัสสนานุตตริยะ. การฟังคุณกถาของกษัตริย์เป็นต้น ไม่จัดเป็นทัสสนานุตตริยะ. ส่วนสำหรับผู้มีศรัทธาตั้งมั่นแล้ว การฟัง

คุณถาของพระรัตนตรัย ด้วยอำนาจแห่งความรักที่ตั้งมั่นแล้ว หรือว่า การฟังพระพุทธรวณะ คือพระไตรปิฎก ชื่อว่า สวานุตตรียะ. การได้รั้ณะ คือ แก้วมณีเป็นต้น ไม่จัดเป็นลาภานุตตรียะ. ส่วนการได้อริยทรัพย์ ๗ อย่าง ชื่อว่า ลาภานุตตรียะ. การศึกษาศิลปะ มีศิลปะเพราะช่างเป็นต้น ไม่จัดเป็น สิกขานุตตรียะ. ส่วนการบำเพ็ญสิกขาทั้ง ๓ ให้บริบูรณ์ ชื่อว่า สิกขานุตตรียะ. การบำเรอกษัตริย์เป็นต้น ไม่จัดเป็นปาริจรียานุตตรียะ. ส่วนการบำเรอพระรัตนตรัย ชื่อว่า ปาริจรียานุตตรียะ. การตามระลึกถึงคุณของกษัตริย์ เป็นต้น ไม่จัดเป็นอนุสตรณานุตตรียะ (อนุสตรณานุตตรียะ). ส่วน การตามระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย ชื่อว่า อนุสตรณานุตตรียะ (อนุสตรณานุตตรียะ).

อนุสสติทั้งหลายเที่ยว ชื่อว่า อนุสสติฐาน (ที่ตั้งแห่งความระลึกถึง). การระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า ชื่อว่า พุทธานุสสติ. ก็เมื่อบุคคลระลึกถึงอยู่อย่างนี้ ปิติ ย่อมบังเกิดขึ้น. บุคคลนั้น เริ่มตั้งปีตินั้น โดยความสิ้นไปโดยความเสื่อมไป ย่อมบรรลुकความเป็นพระอรหันต์ได้. ธรรมดาว่า อุปจารกัมมัฏฐานนี้ แม้กฤหัสถ์ ทั้งหลาย ก็ย่อมได้ (บรรลุได้) ในกัมมัฏฐานทั้งปวง ก็นัยนี้เหมือนกัน. ส่วนถาโดยพิสดาร บัณฑิตพึงทราบ โดยนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว ในวิสุทธิมรรคนั้นแล.

การอยู่ประจำของพระชินาสพ ชื่อว่า สดตวิหาร. หลายบทว่า จกขุณา รูป ทิสิวา ความว่า ครั้นเมื่ออารมณ์แห่งจักขุทวาร ไปสู่คลองภิกษุเห็นรูปนั้น ด้วยจักขุวิญญาณแล้ว ไม่ยินดีในขณะขณะที่นำยินดี ย่อมเป็นผู้ไม่ใส่ใจ ไม่ประทุษร้ายในขณะขณะที่ไม่น่ายินดี ย่อมเป็นผู้ไม่เสียใจ ไม่ยังโมหะให้บังเกิดขึ้น ในเพราะการเพ่งที่ไม่สมำเสมอ วางเฉย

มีตนเป็นกลางอยู่ มีสติ เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยสติ มีสัมปชัญญะ เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยสัมปชัญญะ. แม้ในบทที่เหลือทั้งหลาย ก็นัยนี้เหมือนกัน. ภิกษุ ย่อมวางเฉยอยู่ แม้ในทวารทั้ง ๖ ด้วยประการ ฉะนี้. ท่านกล่าว **ฉฬังकुเบกขา** ไว้ด้วยบทนี้. ก็เพราะคำว่า **สมุปชาโน** บัณฑิตย่อมได้ ญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวง. คำว่า **สตตวิหारा** บัณฑิต ย่อมได้ มหาจิต แม้ทั้ง ๘ ดวง. เพราะคำว่า **อรชชุนโต อทุสสุนโต** บัณฑิตย่อมได้จิต แม้ทั้ง ๑๐ ดวง. หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า โสมนัส จะมีได้อย่างไร. แก้วว่า มีได้เพราะอาเสวนะ.

ชาติทั้งหลายชื่อว่า อภิชาติ. สองบทว่า **ภณฺหาภิชาติโก** สมานो ความว่า ผู้เกิดแล้วในที่ดำ คือในตระกูลดำ. หลายบทว่า **กณฺหํ ฌมฺมํ อภิชาติ** ความว่า ย่อมประสบ คือกระทำ ธรรมคือความเป็นผู้ทุศีล ๑๐ ประการ อันเป็นธรรมฝ่ายดำ. บุคคลนั้นประสบธรรม คือความเป็นผู้ทุศีล ๑๐ ประการนั้นแล้ว ย่อมบังเกิดในนรก. สองบทว่า **สุกฺกํ ฌมฺมํ** ความว่า เราเกิดแล้วในตระกูลดำ เพราะความที่ไม่ได้กระทำบุญไว้ แม้ในกาลก่อน บัดนี้ เราจักทำบุญ เพราะเหตุนั้น เขาย่อมประสบธรรมฝ่ายขาว กล่าวคือบุญ. บุคคลนั้น ย่อมบังเกิดในสวรรค์ ด้วยธรรมฝ่ายขาว กล่าวคือ บุญนั้น. หลายบทว่า **อกณฺหํ อสุกฺกํ นิพฺพานํ** ความว่า ก็พระนิพพาน หากว่า จะพึงเป็นธรรมฝ่ายดำไซ้ร้ ก็จะต้องให้วิบากที่ดำ หากว่า จะพึงเป็น ธรรมฝ่ายขาวไซ้ร้ ก็จะต้องให้วิบากที่ขาว แต่ เพราะไม่ให้วิบากแม้ทั้ง ๒ พระนิพพาน ท่านจึงกล่าวว่า ไม่ดำ ไม่ขาว. ก็ธรรมดาว่า พระนิพพาน ท่านประสงค์เอาพระอรหัตต์ในอรรถนี้. จริงอยู่ พระอรหัตต์นั้น ชื่อว่า พระนิพพาน เพราะเกิดในที่สุดแห่งการดับกิเลส บุคคลนั้นย่อมพบ คือ ประสบ กระทำ พระนิพพานนั้น. สองบทว่า **สุกฺกาภิชาติโก** สมานो

ความว่า เป็นผู้เกิดแล้วในที่ขาว คือในตระกูลสูง. คำที่เหลือ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า นิพฺพชฺฌภาคิยา ความว่า พระนิพพาน ท่านเรียกว่า นิพเพช. ชนทั้งหลาย ย่อมคบคือ ย่อมเข้าไปใกล้ พระนิพพานนั้น เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า นิพเพชภาคิยา (ส่วนแห่งการแทงตลอด). อนิจจสัญญาเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ในหมวดห้า. ความกำหนดหมายในนิโรธานุปัตสนาญาณ ชื่อว่า นิโรธสัญญา. คำเป็นต้นว่า อิม โข อาวุโส บัณฑิต ที่ประกอบโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. พระเถระ กล่าวอยู่ซึ่งปัญหา ๑๓๒ ปัญหา ด้วยสามารถแห่งหมวดหก ๒๒ หมวด แสดงสามัคคีรส ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้แล.

จบหมวด ๖

ว่าด้วยธรรมหมวด ๗

พระเถระครั้งแสดง สามัคคีรส ด้วยสามารถแห่งหมวดหก ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงสามัคคีรส ด้วยสามารถแห่งหมวดเจ็ด จึงเริ่มปรารภพระธรรมเทศนาอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น ทรัพย์คือศรัทธา ชื่อว่า ทรัพย์คือศรัทธา ด้วยอรรถว่า ได้เฉพาะซึ่งสมบัติ. ในบททั้งปวง ก็นัยนี้เหมือนกัน. ก็บรรดา อริยทรัพย์เหล่านี้ ทรัพย์คือปัญญาประเสริฐกว่าทรัพย์ทั้งปวง. เพราะ ว่า สัตว์ทั้งหลาย ตั้งอยู่ในปัญญาแล้ว บำเพ็ญ จริต ๓ ศีล ๕ ศีล ๑๐ ให้บริบูรณ์ ย่อมเข้าถึงสวรรค์ คือ ย่อมแทงตลอด ซึ่งสาวกบารมีญาณ ปัจเจกโพธิญาณ และพระสัพพัญญุตญาณได้. ปัญญา ท่านเรียกว่า ทรัพย์

คือปัญญา เพราะเป็นเหตุแห่งการได้เฉพาะ ซึ่งสมบัติเหล่านี้. ก็อริยทรัพย์
แม่ทั้ง ๗ ประการเหล่านี้ ท่านกล่าวว่า เจ็ดด้วยโลกียะ และโลกุตตระ
ทีเดียว. โภชนงค์กถา ท่านกล่าวไว้แล้วเทียว. บริวารแห่งสมาธิ ชื่อว่า
สมาธิปริกขาร. สัมมาทิฏฐิเป็นต้น มีอรรถอันท่านกล่าวไว้แล้วนั้นเทียว.
ด้วยบทว่า สัมมาทิฏฐิ เป็นต้นเหล่านี้ บริหาร ๗ ท่านกล่าวว่า เป็นทั้ง
โลกียะ ทั้ง โลกุตตระเทียว. ธรรมของอัสตบรูชทั้งหลาย ชื่อว่า อัสตธรรม
อีกอย่างหนึ่ง ธรรมอันไม่สงบ คือธรรมอันลามก เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า
อัสตธรรม. บัณฑิตพึงทราบ สัทธรรม โดยปริยายตรงกันข้าม. บรรดา
บทเหล่านี้ คำที่เหลือ มีเนื้อความตื้นทั้งนั้น. ก็บรรดาสัทธรรมทั้งหลาย
สัทธรรมแม่ทั้งปวง มีศรัทธาเป็นต้น ท่านกล่าวไว้เฉพาะพระวิปัสสนา.
ปัญญา แม้นในสัทธรรมเหล่านั้น เป็นทั้งโลกียะ ทั้งโลกุตตระ. นี้ความย่อ.

สองบทว่า สบปุริสถาน ฐมา ได้แก่ ธรรมของอัสตบรูช. ชนิด
รู้ธรรม ในบรรดาสบปุริสธรรมเหล่านั้น มีสุตตะและเคยยะเป็นต้น เพราะ
เหตุนี้ คนนั้น ชื่อว่า ฐมัญญู (รู้จักเหตุ). ชนิด รู้อรรถแห่งภายิต
นั้น ๆ นั้นแล เพราะเหตุนี้ คนนั้น ชื่อว่า อตถัญญู (รู้จักผล)
ชนิด รู้จักตน อย่างนี้ว่า เราเป็นผู้มีประมาณเท่านี้ ด้วย ศีล สมาธิ
ปัญญา เพราะเหตุนี้ คนนั้น ชื่อว่า อตถัญญู (รู้จักตน). ชนิด
รู้จักประมาณในการรับและการบริโภค เพราะเหตุนี้ คนนั้น ชื่อว่า
มัตถัญญู (รู้จักประมาณ). ชนิด รู้จักกาลอย่างนี้ว่า นี้กาลแสดง นี้กาล
ไต่ถาม นี้กาลบรรลุโยคธรรม เพราะเหตุนี้ คนนั้น ชื่อว่า กาลัญญู
(รู้จักกาล). ก็บรรดากาลเหล่านั้น กาลแสดง ๕ ปี กาลไต่ถาม ๑๐ ปี.

นี้นับว่า คับแคบยิ่งนัก. กาลแสดง ๑๐ ปี กาลไต่ถาม ๒๐ ปี. เบื้องหน้า ต่อแต่นั้นไป บัณฑิตพึงกระทำการมในการประกอบเกิด. ชนใด รู้จักบริษัท ๘ อย่าง เพราะเหตุ นั้น ชนนั้น ชื่อว่า ปริสัจญ (รู้จักบริษัท). ชนใดรู้จัก บุคคลที่ควรเสพหรือไม่ควรเสพ เพราะเหตุ นั้น ชนนั้น ชื่อว่า. ปุคคัลญญ (รู้จักบุคคล).

วัตถุมินิททสเป็นต้น ชื่อว่า นิททสวัตถุ. เหตุแห่งคำอย่างนี้ว่า ภิกษุไม่มี ๑๐ ภิกษุไม่มี ๒๐ ไม่มี ๓๐ ไม่มี ๔๐ ไม่มี ๕๐. เล่ากันว่า ปัญหา นี้ เกิดขึ้นในสมัยเดียรถีย์. ก็พวกเดียรถีย์กล่าวถึงนิครนถ์ผู้ตาย ในเวลา ๑๐ ปี ว่า ไม่ใช่ ๑๐. เล่ากันว่า นิครนถ์นั้น มีกาลฝน ๑๐ ก็ ไม่ใช่อีก. อนึ่ง จะว่า ๑๐ ปี อย่างเดียวกันไม่ใช่ แม้ ๕ ปี ฯลฯ แม้ ๑ ปี ก็ไม่ใช่. โดยนัยนั้นนั่นแหละ พวกเดียรถีย์กล่าวถึงนิครนถ์ผู้ตายแม้ใน เวลา ๒๐ ปี เป็นต้นว่า ไม่ใช่ ๒๐ ไม่ใช่ ๓๐ ไม่ใช่ ๔๐ ไม่ใช่ ๕๐. ท่านพระอานนท์เที่ยวไปบิณฑบาตในหมู่บ้าน ฟังถ้อยคำนั้นแล้ว จึงไปยัง วิหาร กราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ลูกก่อน อานนท์ นี้ไม่ใช่คำของพวกเดียรถีย์หรอก นั้นเป็นคำของพระชินาสพ ในศาสนาของเราดังนี้. ด้วยว่า พระชินาสพ ปรีนิพพานแล้วในเวลา ๑๐ ปี จะเป็นผู้ชื่อว่า มีกาลฝน ๑๐ อีกก็ไม่ใช่. อนึ่ง พระชินาสพ จะเป็น ผู้ชื่อว่า มีกาลฝน ๑๐ อย่างเดียวกันหามิได้ แม้จะเป็นผู้มีกาลฝน ๕ ฯลฯ แม้จะเป็นผู้มีกาลฝน ๑. อนึ่ง พระชินาสพจะเป็นผู้ชื่อว่า มีกาลฝน ๑ อย่างเดียวกันหามิได้ จะเป็นผู้ชื่อว่า ๑๐ เดือนบ้าง ฯลฯ ๑ เดือนบ้าง ๑ วันบ้าง ครุหนึ่งบ้าง ก็หามิได้นั้นเทียว. ถามว่า เพราะเหตุอะไร. แก้วว่า เพราะความไม่มีปฏิสนธิอีก. แม้ในคำว่า ไม่มี ๒๐ เป็นต้น ก็นัยนี้

เหมือนกัน. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสว่า นั่นเป็นคำของพระชีนาสพ
ในศาสนาของเรา ด้วย ประการฉะนี้ ดังนี้แล้ว เพื่อจะทรงแสดงเหตุที่
พระชีนาสพนั้น เป็นผู้มิใช่ (มีกาลฝน) ๑๐ จึงทรงแสดงนิททสวัตถุ ๙
ประการ. แม้พระเถระครั้งยกพระธรรมเทศนานั้นนั้นแหละขึ้นแล้วจึงกล่าว
นิททสวัตถุ ๙ ประการ ดังมีคำเป็นอาทิว่า คู่ก่อนผู้มีอายุ ภิกษุในพระ-
ศาสนานี้ เป็นผู้มีความพอใจอย่างแรงกล้า ในการสมาทานศึกษา. บรรดา
คำเหล่านั้น คำว่า อธิ ได้แก่ ในพระศาสนานี้. หลายบทว่า **ศึกษาสมา-**
ทาน **ติพฺพจฺจนฺโท โหติ** ความว่า เป็นผู้มีความพอใจอย่างมากในการ
บำเพ็ญไตรสิกขา. หลายบทว่า **อายุติญฺจ** **ศึกษาสมาทาน** **อวิคตเปโม**
ความว่า เป็นผู้มาตามพร้อมด้วยความรักอันตนบรรลุแล้วในการบำเพ็ญ
สิกขาแม้ในวันรุ่งขึ้นเป็นต้น ในอนาคต. บทว่า **ธมฺมนิสฺสุติยา** ความว่า
ด้วยการพิจารณาธรรม. คำนั้นเป็นชื่อของวิปัสสนา. บทว่า **อิจฺฉาวิเนย**
ความว่า ในการปราบัตถินหา. บทว่า **ปฏิสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺสฺส** ความว่า ในความเป็น
ผู้เดียว. บทว่า **วิริยารมฺภ** ความว่า ในการบำเพ็ญความเพียรที่เป็นไป
ทางกายและเป็นไปทางจิต. บทว่า **สฺติเนปฺกฺก** ความว่า ในสติ และ
ในความเป็นผู้มีปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน. บทว่า **ทิจฺฉิปฺภิวะ** ความว่า
ในการเห็นมรรค. คำที่เหลือ บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในที่ทั้งปวง
เกิด. พึงทราบวินิจฉัยในสัญญาทั้งหลาย. สัญญาในอสุภานุปีสสนาญาณ
ชื่อว่าอสุภสัญญา. สัญญา ในอาทินวานุปีสสนาญาณ ชื่อว่า อาทินว-
สัญญา. สัญญาที่เหลือท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล. หมวด ๙ แห่ง
พละ. หมวด ๙ แห่งวิญญาณฐิติ และหมวด ๙ แห่งบุคคล มีนัยอันท่าน
กล่าวไว้แล้วนั้นเทียว. กิลสทั้งหลายเหล่าใดย่อมนอนเนื่อง ด้วยอรรถว่า

ละไม่ได้ เพราะเหตุนั้น กิเลสเหล่านั้นชื่อว่า อนุสัย. กามราคะที่มีกำลัง
เรียวแรง ชื่อว่า กามราคานุสัย. ในราคะทั้งปวงก็เช่นนี้. หมวกเจ็ดแห่ง
สัตถุโยชน มีเนื้อความชัดทั้งนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในอริกณสมณะ ต่อไปนี้. อริกณทั้งหลาย ย่อม
สงบ คือเข้าไประงับ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า อริกณสมณะ. บทว่า **อุป-**
ปนุอุปปนุหนัน ความว่า เกิดขึ้นแล้ว เกิดขึ้นแล้ว. บทว่า **อริกณาน**
ความว่า แห่งอริกณ ๔ เหล่านี้คือ วิวาทาธิกณ ๑ อนุวาทาธิกณ ๑
อาปัตตาธิกณ ๑ กิจจาธิกณ ๑. สองบทว่า **สมถาย วูปสมาย** ความว่า
เพื่อสงบ และเพื่อเข้าไประงับ. พระวินัยธร พึงให้สมณะ ๗ เหล่านี้คือ
พึงให้ สัมมุขาวินัย ฯลฯ พึงให้ศีลวัตรการวินัย. นัยแห่งการวินิจฉัย
ในสมณะ เหล่านี้ ดังต่อไปนี้. พึงทราบวินิจฉัยในอริกณทั้งหลายก่อน,
วิวาทอันใดแห่งภิกษุทั้งหลาย ผู้วิวาทกัน ด้วยวัตถุ ๑๘ ประการว่า ธรรม
หรือ มิใช่ธรรมก็ตาม อันนี้ชื่อว่า วิวาทาธิกณ การกล่าวโทษ. การกล่าว
โทษ การติเตียน และการโจทกันอันใด แห่งภิกษุผู้กล่าวโทษกันถึงศีลวิบัติ
ก็ดี ถึงอาจารย์ก็ดี และอาชีพวิบัติก็ดี อันนี้ชื่อว่า อนุวาทาธิกณ. กอง
แห่งอาบัติแม่ทั้ง ๗ คือ กองแห่งอาบัติ ๕ มาในมาติกา กองแห่งอาบัติ ๒
มาในวิภังค์ อันนี้ ชื่อว่า อาปัตตาธิกณ การกระทำความผิด ๔ อย่าง
มือปโลกนกรรม เป็นต้น แห่งสงฆ์ อันนี้ชื่อว่า กิจจาธิกณ.

บรรดาอริกณเหล่านั้น วิวาทาธิกณ ระงับได้ด้วยสมณะ ๒ คือ
สัมมุขาวินัย ๑ เขกขยสิกา ๑. วิวาทาธิกณ ระงับอยู่ด้วยสัมมุขาวินัยเท่านั้น
คือ วิวาทาธิกณ เกิดขึ้นในวิหารใด อันสงฆ์ วินิจฉัยแล้วในวิหารนั้นนั้น

แหละ ย่อมระงับ เมื่อภิกษุไปเพื่อจะระงับในที่อื่น อันสงฆ์วินิจฉัยแล้วในระหว่างทางก็ย่อมระงับได้ อันภิกษุไปมอบให้แก่สงฆ์ในที่ใด อันสงฆ์ในที่นั้นวินิจฉัยแล้ว ก็ย่อมระงับได้ หรือว่า ครั้นเมื่อสงฆ์ ไม่อาจเพื่อจะระงับอันบุคคลผู้อันสงฆ์สมมติแล้ว วินิจฉัยเพื่อตั้งออก (จากอาบัติ) ในที่นั้นนั้นแหละ ย่อมระงับได้เช่นกัน. ก็และครั้นเมื่อวิวาทาทิกรณ์นั้นระงับอยู่อย่างนี้ ความพร้อมหน้าสงฆ์ ความพร้อมหน้าธรรม ความพร้อมหน้าวินัย ความพร้อมหน้าบุคคล อันใด อันนี้ชื่อว่า สัมมุขาวินัย. ก็บรรดาความพร้อมหน้าเหล่านั้น ความที่สงฆ์ผู้กระทำ (กรรม) พร้อมหน้ากัน ด้วยสามารถแห่งความสามัคคีของสงฆ์ อันนี้ชื่อว่า ความพร้อมหน้าสงฆ์. ความที่มีวัตถุ (เรื่อง) อันจะพึงระงับ ชื่อว่า ความพร้อมหน้าธรรม. การพิจารณาโดยประกาศที่วิวาทาทิกรณ์ จะพึงระงับไป ชื่อว่า ความพร้อมหน้าวินัย. ภิกษุใดวิวาทกัน และวิวาทด้วยเนื้อความอันใด ความพร้อมหน้ากันแห่งเนื้อความและคู่กรณี (ข้าศึก) ทั้งสองนั้น ชื่อว่า ความพร้อมหน้าบุคคล. ก็ความพร้อมหน้าสงฆ์ในวิวาทาทิกรณ์นี้ ย่อมเลื้อยหายไป เพราะการเข้าไประงับเพื่อตั้งออก (จากอาบัติ). วิวาทาทิกรณ์ ย่อมระงับไปด้วยสัมมุขาวินัยเท่านั้น อย่างนี้ก่อน. ก็ถ้าว่า วิวาทาทิกรณ์ไม่ระงับไป แม้อย่างนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้พวกภิกษุผู้อันสงฆ์สมมุติ เพื่อตั้งออก (จากอาบัติ) ย่อมมอบเรื่องนั้นแก่สงฆ์นั้นแหละด้วยคิดว่า พวกเราไม่อาจเพื่อจะระงับได้. ถ้าดับนั้น สงฆ์จึงสมมุติภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ห้า ให้เป็นผู้จับฉลาก เพราะความที่พระธรรมวาทีแห่งบริษัท ผู้ยังภิกษุรูปนั้นให้จับฉลาก ด้วยสามารถแห่งวิธี อย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาการจับฉลาก ๓ อย่าง คือ ซ่อน ๑ เปิดเผย ๑ กระซิบที่หูของตน ๑ ประชุมกันแล้วมีมาก

อิทธิฤทธิ์ที่เข้าไปประจักษ์โดยประการที่ พระธรรมวาทีเหล่านั้น กล่าว ก็จัดว่า เป็นอันเข้าไปประจักษ์แล้ว ด้วยสัมมุขาวินัย และเขภุขยสิกขา. สัมมุขาวินัย ในวิวาทาธิกรณนั้น มีนัยอันท่านกล่าวไว้แล้วนั้นเทียว. ก็การกระทำความ โดยเสียงข้างมากเป็นประมาณอันใด อันนี้ชื่อว่า เขภุขยสิกขา. วิวาทาธิกรณ ย่อมระงับด้วยสมณะ ๒ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

อนุวาทาธิกรณ ย่อมระงับด้วยสมณะ ๔ คือ สัมมุขาวินัย ๑ สติ วินัย ๑ อมูพหวินัย ๑ ตัสสปาปิยสิกขา ๑. อนุวาทาธิกรณ ระงับอยู่ด้วย สัมมุขาวินัย นั้นเทียว คือ ภิกษุผู้โจท กล่าวโทษ และโจท กล่าวโทษ ผู้ใด อนุวาทาธิกรณ อันสงฆ์พึงถือคำของทั้งสองฝ่ายนั้นแล้ว วินิจฉัย อย่างนี้ว่า ถ้าว่า อาบัติบางอย่างไม่มี ยังเธอทั้งสองให้อุดโทษแล้ว ถ้าว่า มีอาบัติ อาบัติในอนุวาทาธิกรณนี้ ชื่อนี้ ย่อมเข้าไปประจักษ์ได้. ลักษณะ แห่งสัมมุขาวินัย ในอนุวาทาธิกรณนั้น มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วนั้น เทียว. ก็ในกาลใด สงฆ์ให้สติวินัย ด้วยญัตติจตุตถกรรม แก่ภิกษุผู้เป็น พระชีณาสพผู้ถูกโจท ด้วยศีลวิบัติ อันหามูลมิได้ผู้ขอสติวินัยอยู่ ในกาล นั้น อนุวาทาธิกรณ เป็นอันระงับไปด้วยสัมมุขาวินัย และสติวินัย. ก็ เมื่อสงฆ์ให้สติวินัยแล้ว การกล่าวโทษของใคร ๆ ย่อมไม่ขึ้น ในบุคคล นั้นอีก. ในกาลใด ภิกษุผู้เป็นบ้า ถูกพวกภิกษุโจทว่า ท่านผู้มีอายุระลึกถึง อาบัติเห็นปานนี้ ได้หรือ ในความประพฤตินั้นไม่ไช้ของสมณะ ด้วยอำนาจ แห่งความเป็นบ้า แม้กล่าวอยู่ว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กระผมผู้เป็นบ้า. กระทำความนั้นแล้ว กระผมหาระลึกได้ไม่ ดังนี้แล้ว ยังถูกพวกภิกษุโจท อยู่เทียว ขออมูพหวินัย เพื่อประโยชน์แก่การไม่โจทอีก และสงฆ์ให้ อมูพหวินัย แก่ภิกษุนั้นด้วยญัตติจตุตถกรรม ในกาลนั้น อนุวาทาธิกรณ

เป็นอันเข้าไประงับ ด้วยสัมมุขาวินัย และอมุพหวินัย. ก็ครั้งเมื่อสงฆ์ให้อมุพหวินัยแล้ว การกล่าวโทษของใครๆ เพราะความที่ภิกษุนั้นเป็นบ้า เป็นปัจฉัย ย่อมไม่ขึ้นในบุคคลนั้นอีก. ก็ในกาลใด เมื่อบุคคลผู้ลามก เพราะมากด้วยความชั่ว ถูกใจด้วยอาบัติปาราชิก หรือใกล้เคียงปาราชิก กลับประพฤติเป็นอย่างอื่น ถ้าว่าบุคคลผู้นี้ จักเป็นผู้มีมูล อันตนต้องการแล้ว ประพฤติโดยชอบเที่ยว จักได้การรวมกัน (เข้าหมู่) ถ้าว่า เป็นผู้ที่มีมูลอันตนตัดแล้ว สงฆ์สำคัญอยู่ว่า การขับไล่นี้มันแหละ จักมีแก่บุคคล. นั้น จึงกระทำตัสสปายิสิกา (การลงโทษแก่ผู้ผิด) ด้วยฉุติจตุตถกรรม ในกาลนั้น อนุวาทาธิกรณ์ เป็นอันเข้าไประงับ ด้วยสัมมุขาวินัย และตัสสปายิสิกา. อนุวาทาธิกรณ์ ย่อมระงับไปด้วยสมณะ ๔ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

อาปัตตธาธิกรณ์ ย่อมระงับด้วยสมณะ ๓ คือ สัมมุขาวินัย ๑ ปฎิญาตธาธิกรณ์ ๑ ตินวัตถารกะ ๑. อาปัตตธาธิกรณ์นั้น ไม่มีการเข้าไประงับด้วยสัมมุขาวินัยทีเดียว. ก็ในกาลใด ภิกษุแสดงลหุกาบัติ ในสำนักแห่งภิกษุรูปหนึ่ง หรือในที่ท่ามกลางคณะสงฆ์ ในกาลนั้น อาปัตตธาธิกรณ์ ย่อมเข้าไประงับ ด้วยสัมมุขาวินัย และปฎิญาตธาธิกรณ์. บรรดาสมณะเหล่านั้น ฟังทราบวินิจฉัยในสัมมุขาวินัยก่อน ภิกษุผู้แสดงและแสดงแก่ผู้ใด ความพร้อมหน้ากัน แห่งบุคคลทั้งสองนั้น ชื่อว่า ความพร้อมหน้าบุคคล. คำที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแหละ. ความพร้อมหน้าสงฆ์ ย่อมเสื่อมหายไปในการที่แสดงแก่บุคคลและคณะ. ก็บรรดาสมณะเหล่านี้ การกระทำปฎิญาว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ กระผมต้องแล้ว ซึ่งอาบัติชื่อนี้ และว่า

ขอรับ กระผมเห็นอยู่ (ผู้รับแสดงอบัติกล่าวว่) ท่านพึงสำรวมระวัง
ต่อไป อันใด อันนั้น ชื่อว่า ปฏิญญาตถะ. การขอปริวาสเป็นต้น
จากอบัติสังฆาทิเสสทั้งหลาย ชื่อว่า ปฏิญญา การให้ปริวาสเป็นต้น
ชื่อว่า ปฏิญญาตถะ. ก็พวกภิกษุผู้กระทำการทะเลาะกัน เกิดแยกเป็น
สองฝ่าย ประพฤติล่วงละเมิดกิจอันมิใช่ของสมณะเป็นอันมาก ครั้นเมื่อ
ลัทธิธรรมเกิดขึ้นอีก เห็นโทษในการชักชวนกัน และกันให้กระทำอบัติว่า
ถ้าพวกเราพึงกระทำกันและกัน ด้วยอบัติเหล่านี้ไซ้ อธิกรณ์นั้น
แม้จะพึงมี ก็พึงเป็นไปพร้อมเพื่อความเป็นผู้หยาบช้า แล้วจึงกระทำดิ-
วตถารกรรมในกาลใด ในกาลนั้น อปัตตาทิกรณ์ ย่อมระงับด้วย
สัมมุขาวินัย และติณวัตถารกะ. ก็ภิกษุผู้เข้าอยู่ในหัตถบาสนในกรรมนั้น
ไม่กระทำการมาให้แจ้งอันตนเห็นอย่างนี้ว่า กรรมนั้น ไม่เหมาะแก่เรา
แล้วพากันหลบไปเสีย. อบัติทั้งปวงของภิกษุทั้งปวงเหล่านั้น เว้นโทษที่
หยาบ และที่ปฏิสังยุตต์ด้วยคฤหัสถ์ย่อมออกพ้นไปได้. อปัตตาทิกรณ์
ย่อมระงับด้วยสมณะ ๓ อย่าง ด้วยประการฉะนี้.

กัจจาทิกรณ์ ย่อมระงับด้วยสมณะ ๑ คือ สัมมุขาวินัยเท่านั้น.
อธิกรณ์ ๔ เหล่านี้ ย่อมระงับด้วยสมณะ ๓ ประการเหล่านี้ ตามสมควร.
เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า เพื่อความสงบระงับอธิกรณ์ อันบังเกิด
ขึ้นแล้ว ๆ พึงให้สัมมุขาวินัย พึงให้สติวินัย พึงให้มูพหวินัย พึงปรับ
ตามปฏิญญา พึงถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ พึงปรับตามความผิดของ
จำเลย พึงใช้ติณวัตถารกวิธี ดังนี้แล. นี้เป็นนัยแห่งการวินิจฉัยในอธิกรณ์
เหล่านี้. ส่วนความพิสดารมาแล้วในสมถขันธกะนั้นแล. แม้การวินิจฉัย

พระสูตรตันตปิฎก ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค เล่ม ๓ ภาค ๒ - หน้าที่ 387
แห่งความพิสดารนั้น ข้าพเจ้าก็กล่าวไว้แล้วในสมันตปาสาทิกา. คำเป็นต้น
ว่า อิม โข อาวุโส บัณฑิตพึงประกอบโดยนัย อันข้าพเจ้ากล่าวแล้ว
นั้นเทียว. พระเถระกล่าว ๕๕ ปัญหา ด้วยสามารถแห่งหมวดเจ็ด ๑๔ หมวด
แสดงสามัคคีรส ด้วยประการฉะนี้ ดังนี้แล.

จบหมวด ๗

ว่าด้วยธรรมหมวด ๘

พระเถระครั้งแสดงสามัคคีรส ด้วยสามารถแห่งหมวดเจ็ด ด้วย
ประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงสามัคคีรสด้วยสามารถแห่งหมวดแปด
จึงเริ่มปรารภพระธรรมเทศนาต่อไปอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มิจฺจตุตา** คือ ไม่นั่นนอน ได้แก่
มีสภาพที่ผิด. บทว่า **สมฺมตุตา** คือ แน่นนอน ได้แก่ มีสภาพที่ถูกโดยชอบ.
บทว่า **กุสึตฺวตฺถุนิ** ได้แก่ เรื่อง คือ ที่พึงของตนเกียจคร้าน คือของ
คนขี้เกียจ อธิบายว่า เหตุของความเกียจคร้าน. หลายบทว่า **กมฺมํ**
กตฺตพฺพํ โหติ ความว่า พึงกระทำความมีการกะจิวรเป็นต้น. หลาย
บทว่า **น วิริยํ อารภติ** ความว่า ไม่ปรารภ ความเพียร แม้ทั้ง ๒ อย่าง.
บทว่า **อปฺปตฺตสฺส** ความว่า เพื่อบรรลุธรรม คือ ฌาน วิปัสสนา มรรค
และผล ที่ตนยังไม่บรรลุ. บทว่า **อนธิกตฺสฺส** ความว่า เพื่อประโยชน์
คือการบรรลุธรรมคือ ฌาน วิปัสสนา มรรคและผลนั้นนั่นแหละ อันตน
ยังมีได้บรรลุ. บทว่า **อสจฺจิกตฺสฺส** ความว่า เพื่อประโยชน์คือการกระทำ
ให้แจ้งธรรม คือ ฌาน วิปัสสนา มรรค และผลนั้น ที่ตนยังไม่

กระทำให้แจ้ง. สองคำนี้ว่า **อิทํ ปฐมํ** ได้แก่การนั่งลง (ด้วยการคิด) อย่างนี้ว่า เอาเถิดเราจะนอน ดังนี้ จัดเป็นเรื่องของความเกียจคร้านที่แรก. บัณฑิตพึงทราบเนื้อความในบททั้งปวง โดยนัยนี้. ก็ถ้าราชมาศอันชุ่มชื่อว่า มาสาจิตะ ในคำนี้ว่า **มาสาจิตํ มนุญเณ** ดังนี้. อธิบายว่า เป็นผู้หนัก เหมือนถ้าราชมาศที่เปียกชุ่ม เป็นของหนักฉะนั้น. สองบทว่า **กิลาน- วุญฺจโธ โหติ** ความว่า เป็นไข้หายออกไปทีหลัง. บทว่า **อารพฺภวตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต** ได้แก่ เหตุแห่งความเพียร บัณฑิตพึงทราบเนื้อความ โดยนัยนี้เทียว แห่งบททั้งหลาย แม้เหล่านั้น.

บทว่า **ทานวตฺตฺตฺตฺต** คือ เหตุแห่งทาน. หลายบทว่า **อาสฺสชฺช ทานํ เทติ** ความว่า ถึงแล้วจึงให้ทาน. บุคคลเห็นภิกษุผู้มาแล้วเทียว นิมนต์ท่านให้นั่งครู่หนึ่งเท่านั้น แล้วจึงกระทำสักการะถวายทาน ย่อมไม่ลำบาก ด้วยการคิดว่า เราจักให้. ความหวังในการให้นี้ ชื่อว่า เหตุแห่งการให้ ด้วยประการฉะนี้. เหตุทั้งหลายมีความกลัวเป็นต้น แม้ในคำเป็นต้นว่า ให้ทาน เพราะความกลัว บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นเหตุแห่งการให้. บรรดาเหตุเหล่านั้น ความกลัวต่อคำติเตียน หรือความกลัวต่ออบายว่า บุคคลผู้นี้ เป็นผู้ไม่ให้ (ทาน) เป็นผู้ไม่กระทำ (สักการะ) ชื่อว่า ความกลัว. สองบทว่า **อทาลิ เม** ความว่า บุคคลยอมให้ตอบด้วยคิดว่า บุคคลนั้นได้ให้วัตถุชิ้นนี้แก่เราในกาลก่อน. สองบทว่า **ทสฺสติ เม** ความว่า บุคคลยอมให้ด้วยคิดว่า เขาก็กินวัตถุชิ้นนี้ ในอนาคต. สองบทว่า **สาหุ ทานํ** ความว่า บุคคลยอมให้ (ทาน) ด้วยคิดว่า ธรรมดาว่า การให้ เป็นการยังประโยชน์ให้สำเร็จ คือ เป็นกรรมดี อันบัณฑิตทั้งหลายมี พระพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงสรรเสริญแล้ว. หลายบทว่า **จิตฺตาลงฺการจิตฺต-**

ปริกขารตุถุ ทานํ เทติ ความว่า บุคคลยอมให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับ และเพื่อเป็นบริวารของจิตในสมณะ และวิปัสสนา. จริ่งอยู่ ทาน ย่อม กระทำจิตให้อ่อนได้. อันผู้ใดได้วัตถุ แม้ผู้นั้นก็ยอมมีจิตอ่อนว่าเราได้แล้ว. อันผู้ใดให้แล้ว แม้ผู้นั้นก็ยอมมีจิตอ่อนว่า เราให้แล้ว. ทานยอมกระทำ จิตของบุคคลแม้ทั้งสองให้อ่อนได้ ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนี้มันแล พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสคำเป็นต้นว่า การฝึกจิตซึ่งยังไม่เคยฝึก (ชื่อว่า ทาน). เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

**การฝึกจิตซึ่งยังไม่เคยฝึก ชื่อว่าทาน การ
ไม่ให้เป็นเหตุประทุษร้ายจิตที่ฝึกแล้ว สัตว์
ทั้งหลายยอมพุงขึ้น และพุงลง ด้วยทานและ
วาจาที่อ่อนหวาน ดังนี้.**

ก็บรรดาทานทั้ง ๘ ประการเหล่านี้ ทานที่เป็นเครื่องประดับจิตเท่านั้นสูงสุด.

บทว่า **ทานูปปตฺติโย** ความว่า เข้าถึงเพราะทานเป็นปัจจัย. บทว่า **ทหติ** แปลว่า ตั้งไว้. คำว่า **อธิฏฺฐาติ** เป็นไวพจน์ของคำว่า **ทหติ** นั้นนั่นแหละ. บทว่า **ภาเวติ** แปลว่า ให้เจริญ. สองบทว่า **ทีเน วิมุตฺตํ** ความว่า หลุดพ้นจากคุณ ๕ อันแล้ว. บทว่า **อตุตฺตริอภาวิตํ** ความว่า แต่ที่นั่น ไม่อบรมเพื่อต้องการมรรคผลอันยอดเยี่ยม. สองบทว่า **ตฺตรูป-
ปตฺติยาสวตฺตติ** ความว่า บุคคลปรารถนา (เกิด) ที่ใด กระทำกุศลไว้ ก็ยอมเป็นไปพร้อม เพื่อประโยชน์แก่การเกิดในที่นั้น ๆ. บทว่า **วิตฺราคสุต** ความว่า ผู้มีราคะอันตัดได้เด็ดขาดด้วยมรรค หรือผู้มีราคะอันข่มได้ด้วย

สมาบัติ. จริงอยู่ สัตว์ไม่อาจที่จะเกิดในพรหมโลกได้ด้วยกุศลสักว่าท่าน
เท่านั้น. ก็ท่านยอมเป็นเครื่องประดับเป็นบริวารของจิตในสมาธิ และ
วิปัสสนา. บุคคลผู้มีจิตอ่อนโยน เพราะท่านนั้น เจริญพรหมวิหารแล้ว
ยอมบังเกิดในพรหมโลกได้. เพราะเหตุนี้ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวไว้ว่า
ของผู้มีราคะไปปราศแล้ว ไม่ใช่ของผู้มีราคะ. บริษัทของกษัตริย์ ชื่อว่า
ขัตติยปริสา (บริษัทของกษัตริย์) อธิบายว่า หมู. ในบททั้งปวงก็นัยนี้
เทียว.

ธรรมของโลก ชื่อว่าโลกธรรม. ธรรมดาว่าบุคคลผู้พ้นจากโลก
ธรรมเหล่านั้นไม่มี. แม้พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ยังต้องมีนั้นเทียว. สมจริง
ดังพระดำรัสแม่ที่พระองค์ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย โลกธรรม ๘ ประการ
เหล่านี้ ย่อมหมุนเวียนไปตามโลก และโลกก็ย่อมหมุนเวียนไปตามโลก
ธรรม ๘ ประการดังนี้. สองบทว่า ลาโภ อลาโภ บัณฑิตพึงทราบว่
ครั้นเมื่อลาภมา ความไม่มีลาภก็มาด้วยนั้นเทียว. แม้ใน ยศ เป็นต้นก็นัยนี้
เหมือนกัน. กล่าวด้วยอภิภายตนะและวิโมกข์ ท่านกล่าวไว้แล้วใน
หนหลังนั้นแล. คำว่า อิม โข อาวุโส เป็นต้น บัณฑิตพึงประกอบ
โดยนัยดังที่กล่าวแล้วเหมือนกัน. พระเถระกล่าวปัญหา ๘๘ ปัญหาด้วย
สามารถแห่งหมวดแปด ๑๑ หมวด แสดงสามัคคีรสแล้วด้วยประการ
ฉะนั้นแล.

จบหมวด ๘

ว่าด้วยธรรมหมวด ๕

พระเถระครั้งแสดงสามัคคีรสด้วยสามารถแห่งหมวดแปดด้วยประการฉะนี้ บัดนี้เพื่อจะแสดงสามัคคีรสด้วยสามารถแห่งหมวดเก้า จึงปรารภพระธรรมเทศนาอีก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาฆาตวตฺถุณี** แปลว่า เหตุแห่งความอาฆาต. สองบทว่า **อาฆาตํ พนฺชติ** ความว่า ผู้กไว้คือกระทำได้แก่ยังความโกรธให้เกิดขึ้น. หลายบทว่า **ตํ กุเตตุถ ลพฺภา** ความว่า การประพฤตสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์นั้น อย่าได้มีแล้ว เพราะเหตุนี้ อันบุคคลพึงได้จากที่ไหน ก็อาจเพื่อจะได้ด้วยเหตุอะไรในบุคคลนี้. บุคคลคิดอย่างนี้ว่า ธรรมดาว่าบุคคลอื่น ย่อมกระทำความฉิบหายตามความพอใจแห่งจิตของตนแก่บุคคลอื่น ดังนี้ ย่อมบรรเทาความอาฆาตได้. อีกอย่างหนึ่ง อธิบายว่า ถ้าว่า เราพึงกระทำความโกรธตอบไซ้ การกระทำความโกรธนั้นอันเราพึงได้แต่ที่ไหนในบุคคลนี้ หรือพึงได้ด้วยเหตุอะไร. บาลีว่า **กุโธ ลลาภา** ดังนี้ก็มี. ถ้าว่า เราพึงกระทำความโกรธ ในบุคคลนี้ไซ้ ธรรมดาว่า ลากอันเราได้แต่ที่ไหนในการกระทำความโกรธของเรานั้น อธิบายว่า ลากเหล่าไหนพึงมี. ก็ในอรรถนี้ ศัพท์ว่า **ตํ** เป็นเพียงนิบาตเท่านั้น.

บทว่า **สตุตฺตาวาสา** ได้แก่ ถิ่นเป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลาย อธิบายว่า ที่เป็นที่อยู่. บรรดาสัตตาวาสเหล่านั้น แม้สุทธาวาสทั้งหลายก็จัดเป็นสัตตาวาสเหมือนกัน แต่ว่า ท่านมิได้จัดไว้ เพราะความที่ไม่เป็นไปในกาล

ทั้งปวง. จริงอยู่ สุทธาวาสทั้งหลาย เป็นเหมือนกับค่าย (ถิ่นที่ประทับ) ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย. เพราะว่าในอสงไขยกัปป์ ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าไม่บังเกิด ที่นั่นย่อมว่างเปล่า เพราะเหตุนั้น ท่านจึงไม่จัดไว้ (ว่าเป็นสัตตาวาส) เพราะความที่ไม่เป็นไปในกาลทั้งปวง. คำที่เหลือในอรรถนี้ บัณฑิตพึงทราบดังต่อไปนี้ คำที่จะพึงกล่าวท่านกล่าวไว้แล้วในหนหลังนั้นแล. พึงทราบวินิจฉัยในอรรถทั้งหลาย. หลายบทว่า **ธมฺโม จ เทลียติ** ความว่า สัจจธรรม ๔ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมทรงแสดง. บทว่า **โอบสมิโต** ความว่า กระทำการเข้าไปประงับกิเลส. บทว่า **ปรีนิพพานิโก** ความว่า นำมาซึ่งการดับรอบแห่งกิเลส. บทว่า **สมฺโพชคามิ** ความว่า ผู้แทงตลอดด้วยมรรคญาณ ๔. บทว่า **อญฺญตริ** ความว่า อสังญญภพ หรือว่า อรูปภพ บทว่า **อนุปฺพุพฺพวิหารา** ความว่า วิหารธรรมอันจะพึงเข้าไปตามลำดับ. บทว่า **อนุปฺพุพฺพนิโรธา** ความว่า ดับไปตามลำดับ คำว่า **อิเม โข อาวุโส** เป็นต้น บัณฑิตพึงประกอบโดยนัยดังที่กล่าวแล้วนั้นแล พระเถระเมื่อกล่าวปัญหา ๕๔ ปัญหา ด้วยสามารถแห่งหมวดเก้า ๖ หมวด แสดงสามัคคีรส แล้วด้วยประการฉะนี้ดังนี้แล

จบหมวด ๕

ว่าด้วยธรรมหมวด ๑๐

พระเถระครั้งแสดงสามัคคีรสด้วยสามารถแห่งหมวดเก้าด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะแสดงสามัคคีรสด้วยสามารถแห่งหมวดสิบ จึงปรารภพระธรรมเทศนาอีก.

บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า **นาถกรณา** ความว่า ธรรมอันกระทำ ที่พึงแห่งตน อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างนี้ว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงมีที่พึงอยู่เถิด อย่าอยู่ไม่มีที่พึงเลย ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๑๐ ประการ เหล่านี้ เป็นธรรมที่กระทำที่พึง. พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **กัลยาณมิตรโต** เป็นต้น. มิตรทั้งหลายของบุคคลนั้น ถึงพร้อมด้วยคุณมีศีล เป็นต้น คือเป็นคนดี เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า กัลยาณมิตร (ผู้มีมิตรดี). อนึ่งมิตรเหล่านั้นของบุคคลนั้น ชื่อว่า หาย เพราะไปร่วมกันในอิริยาบถทั้งหลายมีการชินและการนั่ง เป็นต้น เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้นจึงชื่อว่า กัลยาณสหาย (ผู้มีสหายดี). ความเข้าพวกในกัลยาณมิตรนั้นแล น้อมไป ทั้งจิตและกาย เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า กัลยาณสัมปวังกะ (ผู้มีพวกดี).

สองบทว่า **สุพฺพโจ โหติ** ความว่า เป็นผู้อันเขาพึงว่ากล่าวได้ โดยง่าย คืออันเขาพึงตามสอนได้โดยง่าย. บทว่า **ขโม** ความว่า ผู้ถูกเขาว่า ด้วยถ้อยคำอันหนักคือ หยาบคาย ได้แก่แจ้งกระด้าง ย่อมอดทนได้ คือไม่โกรธ. สองบทว่า **ปทกฺขิณคฺคาหิ อนุสาสนิ** ความว่า ผู้ไม่กระทำเหมือนบุคคลบางคน พอถูกเขาโอวาทก็รับโดยเบื่อง่าย แตกแยกกันไป หรือไม่ฟังไปเสีย ย่อมรับเบื่องเขาด้วยกล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงโอวาท จงตามสอนเถิด เมื่อท่านไม่โอวาท คนอื่นใครเล่า จักโอวาทดังนี้. บทว่า **อุจฺจวจา นิ** ความว่า สูงและต่ำ. บทว่า **กักรณียานิ** ความว่า การงานอันจะพึงกล่าวกระทำอย่างนี้ว่า กระผมจะทำอะไร. บรรดา การงานเหล่านั้น การงานมีอาทิอย่างนี้ว่า การกระทำจิ๋ว การข้อมจิ๋ว

การทำความสะอาดที่พระเจดีย์ การงานอันจะพึงกระทำที่โรงอุโบสถ เรือนพระเจดีย์ และเรือนโพธิ์ทั้งหลาย ชื่อว่า การงานสูง. การงานเล็กน้อย มีการล้างเท้าและทาเท้าเป็นต้น ชื่อว่า การงานต่ำ. บทว่า **ตตุรุษายาย** ความว่า ควรเข้าไปในที่นั้น. สองบทว่า **อลัม กาคัม** ความว่า เป็นผู้สามารถเพื่อจะทำ. สองบทว่า **อลัม สัมวิชาตัม** ความว่า ผู้สามารถเพื่อจะพิจารณา. อธิบายว่า เป็นผู้ใคร่ที่จะแสดงแก่คนเหล่านี้. ความใคร่คือความรัก ในธรรมของบุคคลนั้น มีอยู่ เหตุนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า **สัมมกาโม** (ผู้ใคร่ในธรรม). อธิบายว่า ย่อมประพฤติกิริยาซึ่งพระพุทธรวณะ คือพระไตรปิฎก บทว่า **ปิยสมุททาหาโร** ความว่า เมื่อบุคคลอื่นกล่าวอยู่ ย่อมฟังโดยเคารพ และเป็นผู้ใคร่ เพื่อจะแสดงแก่ชนเหล่านี้เอง. ในหมวดสองแห่งบทนี้ว่า **อภิธมฺเม อภิเวณฺเย** บัณฑิตพึงทราบหมวดสี่แห่งคำว่า **ธมฺโม อภิธมฺโม วินโย อภิวินโย** ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺโม** ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก. บทว่า **อภิธมฺโม** ได้แก่ สัตตปโปกกรรม (ปกกรรม ๗). บทว่า **วินโย** ได้แก่ อุกโตวิภังค์. บทว่า **อภิวินโย** ได้แก่ ชั้นธก-บริวาร. อีกอย่างหนึ่ง **แม้พระสุตตันตปิฎก** คือพระธรรมนั่นเอง **มรรคและผลทั้งหลาย** คือพระอภิธรรม พระวินัยปิฎกทั้งสิ้น คือพระวินัย การกระทำการเข้าไปประจักษ์กิเลส คือ อภิวินัย. บัณฑิตพึงทราบ อธิบาย ในธรรม อภิธรรม วินัย และอภิวินัย นี้แม้ทั้งหมดด้วยประการฉะนี้. บทว่า **อุพารปาโมชฺโซ** ความว่า เป็นผู้มีความปราโมทย์มาก. **กุสเลสุ ธมฺเมสุ** ความว่า สัตตมีวิภังค์ ลงในอรรถแห่งตติยาวิภังค์. เพราะเหตุแห่งกุศลธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๔. อธิบายว่า เป็นผู้ไม่ทอดธุระ เพื่อประโยชน์แก่การบรรลุกุศลธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๔ เหล่านี้.

บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในหมวดสิบแห่งกสิณดังต่อไปนี้. โดยอรรถ
ทั้งสิ้น กสิณทั้งหลาย ชื่อว่า เป็นแดน ด้วยอรรถว่า เป็นเขต หรือด้วย
อรรถว่า การตั้งใจมั่น แห่งธรรมทั้งหลายอันเป็นตถารมณ. บทว่า อุตฺถ
ความว่า ผู้มีหน้าเฉพาะต่อพื้นท้องฟ้าในเบื้องบน. บทว่า อโธ ความว่า
ผู้มีหน้าเฉพาะต่อพื้นแผ่นดินเบื้องต่ำ. บทว่า ติริย ความว่า กำหนดตัด
โดยรอบเหมือนมณฑลแห่งนา. จริงอยู่ บุคคลบางคน ย่อมขยายกสิณไป
เบื้องบนอย่างเดียว บางคนขยายไปเบื้องล่าง บางคนขยายไปโดยรอบ.
บุคคลผู้ใคร่ในการเห็นรูป ประจุเหมือนแสงสว่าง ย่อมแผ่ออกไปอย่างนั้น
หรือโดยเหตุหนึ่งนั้น. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ผู้หนึ่ง ย่อมจำปฐวิ-
กสิณได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง. ส่วนคำว่า อนุวฺย นี้ ท่าน
กล่าวไว้เพื่อการเข้าถึงความเป็นอย่างอื่น แห่งบุคคลผู้หนึ่ง. เหมือนอย่างว่า
เมื่อบุคคลด่าลงน้ำ น้ำเท่านั้น ย่อมปรากฏมีในทิศทั้งปวง สิ่งอื่นหาไม่มี
ฉันใด ปฐวิกสิณก็ฉันนั้นเหมือนกัน ย่อมเป็นปฐวิกสิณอยู่นั่นเอง ความ
เจือด้วยกสิณอย่างอื่นของผู้นั้นย่อมไม่มี. ในกสิณทั้งปวงก็เช่นนี้. คำว่า
อุปฺมาณํ นี้ ท่านกล่าวไว้ ด้วยสามารถแห่งการแผ่ไปไม่มี ประมาณแห่ง
บุคคลนั้น ๆ. จริงอยู่บุคคลเมื่อแผ่กสิณนั้นไปด้วยใจ ชื่อว่า แผ่ไปทั้งสิ้น
ทีเดียว คือไม่ถือเอาประมาณว่า นี่เป็นเบื้องต้น นี่เป็นท่ามกลางแห่ง
กสิณนั้น ดังนี้แล. ก็ในคำว่า วิญฺญาณกสิณ นี้ได้แก่ วิญฺญาณที่เป็นไปใน
กสิณอุคคาติมาภาส (อากาศที่เพิกกสิณ). บัณฑิตพึงทราบความเป็นเบื้อง
บน เบื้องล่าง และเบื้องขวาง ในวิญฺญาณที่เป็นไปในกสิณนั้นด้วยสามารถ
แห่งกสิณอุคคาติมาภาสด้วยอำนาจแห่งกสิณในวิญฺญาณนั้น. นี่เป็นความย่อ
ในกสิณนี้. ก็แล กสิณทั้งหลายมีปฐวิกสิณเป็นต้นเหล่านั้น อันข้าพเจ้า

กล่าวไว้แล้ว โดยพิสดาร ในวิสุทธรคณันนแล โดยภวานามัย แห่ง
กัมมัฏฐาน.

พึงทราบวินิจฉัยในกรรมบถทั้งหลายดังต่อไปนี้. กรรมทั้งหลายนั้น
เอง ชื่อว่าเป็นกรรมบถ เพราะความเป็นทางแห่งทุกคติ และสุคติทั้งหลาย.
บรรดากรรมบถเหล่านั้น กรรมบถทั้ง ๔ มีปาณาติบาต อทินนาทาน และ
มุสาวาท เป็นต้น ท่านให้พิสดารแล้วในพรหมชาลสูตรนันนแล. ส่วนใน
กรรมบถชื่อว่า กามสุ มิจฺฉาจารี นี้ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้
บทว่า กามสุ ความว่า ในความประพฤติเมถุน หรือในวัตถุแห่งเมถุน
บทว่า มิจฺฉาจารี ความว่า ความประพฤติอันลามก ที่บัณฑิตติเตียนโดย
ส่วนเดียว. ส่วนโดยลักษณะ เจตนาที่ก้าวล่วงฐานะ อันไม่พึงถึง ที่เป็นไป
ทางกายทวาร โดยความประสงค์จะเสพอสังกรรม ก็จัดเป็นกามสุมิจฺฉาจารี-
ในกามสุมิจฺฉาจารีนั้น สำหรับบุรุษทั้งหลายก่อน หนึ่ง ๑๐ จำพวก มีหญิง
อันมารดารักษาเป็นต้น คือ หญิงอันมารดารักษา ๑ หญิงอันบิดารักษา ๑
หญิงอันมารดาและบิดารักษา ๑ หญิงอันพี่น้องชายรักษา ๑ หญิงอันพี่น้อง
หญิงรักษา ๑ หญิงอันญาติรักษา ๑ หญิงอันโคตรรักษา ๑ หญิงอันธรรม
รักษา ๑ หญิงที่มีการอารักขา ๑ หญิงที่มีอาชญา ๑ และหญิง อีก ๑๐ จำพวก
มีหญิงที่ซื้อมาด้วยทรัพย์เป็นต้น เหล่านั้น คือ หญิงที่ซื้อมาด้วยทรัพย์ ๑
หญิงที่อยู่ด้วยความพอใจ ๑ หญิงที่อยู่ด้วยโภคะ ๑ หญิงที่อยู่ด้วยแผ่นผ้า ๑
หญิงผู้มีถึงน้ำ (ตักน้ำ) ๑ หญิงผู้มีเทร็ดนำไป ๑ ภริยาผู้เป็นทาสี ๑ ภริยาผู้
ทำงาน ๑ หญิงผู้นำมาด้วยธง ๑ หญิงที่อยู่ชั่วคราว ๑ รวมเป็นหญิง ๒๐ จำพวก
ชื่อว่า ฐานะอันไม่พึงถึง. ส่วนบรรดาหญิงทั้งหลาย บุรุษเหล่านี้ ชื่อว่า

เป็นฐานะอันไม่พึงถึงแห่งหญิง ๑๒ จำพวก คือ หญิงที่มีการอารักขาและมีอาชญา ๒ และหญิงที่ซื้อมาด้วยทรัพย์เป็นต้นอีก ๑๐. ก็มีอาจารย์นั้นจัดว่ามีโทษน้อยในฐานะอันไม่พึงถึง ที่เว้นจากคุณมีศีลเป็นต้น จัดว่ามีโทษมาก ในฐานะอันไม่พึงถึง ที่ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น. กามเมสุมีอาจารย์นั้นมีสัมภาระ (องค์) ๔ คือ วัตถุอันไม่พึงถึง ๑ จิตคิดจะเสพในวัตถุอันไม่พึงถึงนั้น ๑ ความพยายามในการเสพ ๑ การหยุดอยู่แห่งการปฏิบัติต่อองค์มรรคด้วยมรรค ๑. การกระทำด้วยมือของตนก็เป็นความพยายามอย่างหนึ่งนั้นแล.

บทว่า อภิขุฌายติ แปลว่า การเพ่ง. อธิบายว่า เป็นผู้มีหน้าเฉพาะต่อภักษะของผู้อื่นเป็นไป เพราะความที่น้อมไปในภักษะของผู้อื่นนั้น. อภิขุฌา นั้น มีการเพ่งต่อภักษะของผู้อื่นเป็นลักษณะอย่างนี้ว่า โอ หนอ วัตถุนี้พึงเป็นของเรา มีโทษน้อยและมีโทษมาก เหมือนอทินนาทาน. อภิขุฌานั้น สัมภาระ (องค์) ๒ คือ ภักษะของผู้อื่น ๑ น้อมภักษะนั้นไปเพื่อตน ๑. ก็ครั้งเมื่อความโลภอันมีภักษะของผู้อื่นเป็นที่ตั้ง แม้บังเกิดขึ้นแล้ว บุคคลไม่น้อมภักษะนั้นไปเพื่อตนว่า โอหนอ วัตถุนี้พึงเป็นของเรา ดังนี้ เพียงใด ความแตกแห่งกรรมบถ ก็ไม่มีเพียงนั้น. กิเลสใด ยังहितสุขให้ย่อยยับไป เหตุนั้น กิเลสนั้นชื่อว่า พยาบาท. พยาบาทนั้น มีลักษณะประทุษร้ายทางใจ เพื่อความพินาศของผู้อื่น มีโทษน้อยและมีโทษมากเหมือนพรุสวาจา. พยาบาทนั้นมีสัมภาระ (องค์) ๒ คือ สัตว์อื่น ๑ การคิดเพื่อความพินาศแห่งสัตว์อื่นนั้น ๑. ก็ครั้งเมื่อความโกรธอันมีสัตว์อื่นเป็นที่ตั้ง แม้บังเกิดขึ้นแล้ว บุคคลไม่คิดถึงความพินาศ

แห่งสัตว์อื่นนั้นว่า โอ หนอ บุคคลนี้ พึงขาดสูญ พึงพินาศ ดังนี้ เพียงใด ความแตกแห่งกรรมบถก็ไม่มีเพียงนั้น. ที่ชื่อว่า มิจฉาทิฏฐิ เพราะอรรถว่า เห็นผิด โดยไม่มีการถือเอาตามสภาพที่เป็นจริง. มิจฉาทิฏฐินั้น มีลักษณะ เห็นผิด โดยนัยเป็นต้นว่า ทานที่ให้แล้ว ไม่มีผล ดังนี้ มีโทษน้อย และมีโทษมาก เหมือนสัมพัปปลาปะ. อีกอย่างหนึ่ง มิจฉาทิฏฐิ ที่ไม่แน่นอน (ไม่มั่นคง) มีโทษน้อย ที่แน่นอน (มั่นคง) มีโทษมาก. มิจฉาทิฏฐินั้นมีสัมภาระ (องค์) ๒ คือ ความที่วัตถุผิดจากอาการที่ตนถือเอา ๑ การบำเรอวัตถุนั้นโดยความเป็นเหมือนอย่างที่ตนถือเอา ๑. ส่วนอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเหล่านี้ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัย โดยอาการ ๕ คือ โดยธรรม ๑ โดยส่วน ๑ โดยอารมณ์ ๑ โดยเวทนา ๑ โดยมูล ๑.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺมโต** ความว่า เจตนาธรรม ๗ โดยลำดับเทียบ ย่อมมีในอกุศลกรรมบถเหล่านั้น. เจตนาธรรม ๓ มี อภิชฌาเป็นต้น ชื่อว่า สัมปยุตด้วยเจตนา. บทว่า **โกฏฺฐาสโต** ความว่า เจตนาธรรม ๘ เหล่านี้ คือ โดยลำดับ ๑ และมิจฉาทิฏฐิอีก ๗ เป็นกรรมบถแท้ทีเดียว แต่ไม่เป็นมูล. อภิชฌาและพยาบาท เป็นทั้งกรรมบถ และเป็นทั้งมูล. จริงอยู่ อภิชฌา ถึงความเป็นมูลแล้ว ย่อมเป็นโลภะ อกุศลมูล. พยาบาทเป็นโทสะอกุศลมูล. บทว่า **อารมฺมโต** ความว่า ปาณาติบาต มีสังขารเป็นอารมณ์ โดยมีชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ์. อทินนาทาน มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง. มิจฉาจารย์มีสังขารเป็นอารมณ์ ด้วยอำนาจแห่งโศภฐัพพะ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง. มุสาวาท มีสัตว์เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง ปิสุณวาทก็อย่างนั้น. ผรุสวาทมีสัตว์เป็นอารมณ์. สัมพัปปลาปะ มีสัตว์

เป็นอารมณ์บ้าง มีสังขารเป็นอารมณ์บ้าง ด้วยสามารถแห่งรูปที่ได้เห็น
เสียงที่ได้ฟังและอารมณ์ที่ได้ทราบแล้วรู้แจ้งแล้ว. อภิชฌาก็อย่างนั้น.
พยาบาทมีสัตว์เป็นอารมณ์. มิจฉาทิฎฐิ มีสังขารเป็นอารมณ์ ด้วยสามารถ
แห่งธรรมที่เป็นไปในภุมิ ๓ บ้าง มีสัตว์เป็นอารมณ์ ด้วยสามารถแห่ง
บัญญัติบ้าง. บทว่า เวทนาโต ความว่า ปาณาติบาต เป็นทุกขเวทนา.
เหมือนอย่างว่า พระราชาทั้งหลาย ทรงเห็นโจรแล้ว แม้จะทรงรำเรงอยู่
ตรัสว่า พวกท่านจงไปฆ่าโจรนั้น ดังนี้ แม้ก็จริง ถึงอย่างนั้น สันนิฎฐาปก-
เจตนา (เจตนาที่ให้สำเร็จ) ก็ชื่อว่า สัมปยุตต์ด้วยทุกข์แท้. อทินนทาน
มีเวทนา ๓. มิจฉาจาร มีเวทนา ๒ คือ สุข และมัชฉัตตเวทนา (อุเบกขา)
ส่วนว่า ในสันนิฎฐาปกจิต (จิตที่ให้สำเร็จ) มิจฉาจาร ไม่เป็นมัชฉัตต
เวทนา. มุสาวาท มีเวทนา ๓. ปิสุณวากก็อย่างนั้น. ผรุสวากา เป็น
ทุกขเวทนา. สัมผัสป์ปลาปะ มีเวทนา ๓. อภิชฌามีเวทนา ๒ คือ สุข
และมัชฉัตตเวทนา (อุเบกขา). มิจฉาทิฎฐิก็อย่างนั้น. พยาบาทเป็นทุกข-
เวทนา. บทว่า มूलโต ความว่า ปาณาติบาต มีมूल ๒ คือ โทสะ และโมหะ.
อทินนทานก็มีมूल ๒ เหมือนกัน คือ โทสะและโมหะบ้าง โลภะและโมหะ
บ้าง. มิจฉาจาร มีมूल ๒ คือ โภภะและโมหะ. มุสาวาท ก็มีมूल ๒ คือ
โทสะและโมหะบ้าง โภภะและโมหะบ้าง. ปิสุณวากา และสัมผัสป์ปลาปะ
ก็อย่างนั้น. ผรุสวากามีมूल ๒ คือ โภภะและโมหะ. อภิชฌามีมूलเดียว
คือโมหะ. พยาบาทก็อย่างนั้น. มิจฉาทิฎฐิมีมूल ๒ คือ โภภะและโมหะ
ดังนี้แล.

กุศลกรรมบถทั้งหลายมีเจตนาจเว้น จากปาณาติบาตเป็นต้น
บัณฑิตพึงทราบด้วยสามารถแห่งสมาทานวิริติ สัมปัตตวิริติ. และสมุจเจต-

วิริติ ส่วนโดยธรรม เจตนาทั้ง ๗ ก็ดี วิริติทั้งหลายก็ดี ย่อมเป็นไปโดยลำดับ
ในกุศลกรรมบถ แม้เหล่านั้น. เจตนาธรรม ๓ ในที่สุด ชื่อว่าสัมปยุตด้วย
เจตนาแท้. บทว่า **โกฏฐาสโต** ความว่า เจตนาธรรม ๗ โดยลำดับชื่อว่า
เป็นกรรมบถแท้ทีเดียว แต่ไม่มีมูล. เจตนาธรรม ๓ ในที่สุด เป็นทั้งกรรมบถ
และเป็นมูล. จริงอยู่ อนภิขมา ถึงความเป็นมูลแล้ว ย่อมเป็นอโลกะ
กุศลมูล. อภัยบาท เป็นอโทสะกุศลมูล. สัมมาทิฏฐิเป็นอโมหะกุศลมูล.
บทว่า **อารมฺมณโต** ความว่า อารมณฺ์ แห่งปาณาติบาตเป็นต้นนั้นเทียว แม้
เป็นอารมณฺ์แห่ง กุศลกรรมบถเหล่านั้น โดยลำดับ. จริงอยู่ เจตนาอัน
เป็นเจตนาจเว้น เพราะความเป็นสภาพอันจะพึงก้าวล่วง. ก็อริยมรรคอันมี
พระนิพพานเป็นอารมณฺ์ ย่อมละกิเลสทั้งหลายได้ฉันทิใด กรรมบถทั้งหลาย
เหล่านั้น แม้มีชีวิตนตริยเป็นต้นเป็นอารมณฺ์ บัณฑิตพึงทราบว่ ย่อมละ
ความเป็นผู้ทุศีลทั้งหลาย มีปาณาติบาตเป็นต้นฉันทิ. บทว่า **เวทนาโต**
ความว่า กุศลกรรมบถทั้งปวง เป็นสุขเวทนาบ้าง เป็นมัชฌัตตเวทนา
(อุเบกขาเวทนา) บ้าง. จริงอยู่ ธรรมดว่ทุกขเวทนา ถึงความเป็นกุศล
ไม่มี. ว่โดยมูล กุศลกรรมบถ ๗ โดยลำดับ ย่อมมีมูล ๓ คือ อโลกะ อโทสะ
และอโมหะ แก่บุคคลผู้เว้นด้วยญาณสัมปยุตตจิต. ย่อมมีมูล ๒ แก่บุคคลผู้
เว้นด้วยญาณวิปยุตตจิต. อนภิขมา มีมูลสอง สำหรับผู้เว้นด้วย
ญาณสัมปยุตตจิต มีมูลหนึ่งแก่บุคคลผู้เว้นด้วยญาณวิปยุตตจิต. ก็
อโลกะไม่เป็นมูลแก่ตนด้วยตนเลย. แม้ในอภัยบาทก็ฉันทิเหมือนกัน.
สัมมาทิฏฐิ มีมูล ๒ คือ อโลกะ และอโทสะเท่านั้น ฉันทิแล.

บทว่า **อริยวสา** ความว่า พระอริยะทั้งหลายนั้นเทียว อยู่แล้ว
คือ ย่อมอยู่ ได้แก่ จักอยู่ในธรรมเหล่านั้น เหตุฉันทิ ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า
อริยวส. บทว่า **ปญฺจกฺวิปฺปทีโน** ความว่า เป็นผู้ไม่ประกอบด้วยองค์

ห้า พระชินาสพ ได้อยู่แล้ว คือยอมอยู่ ได้แก่จักอยู่ เพราะเหตุคั้งนี้ นั้น
ความเป็นผู้ละองค์ห้าเสียได้นี้ ท่านเรียกว่า อริยวาส เพราะความเป็นธรรม
เครื่องอยู่ของพระอริยะ. ในธรรมทั้งปวงก็เช่นนี้เหมือนกัน. คุณก่อนท่านผู้มี
อายุภิกษุเป็นผู้ประกอบด้วยองค์หก อย่างนี้แล เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่าเป็น
ผู้ประกอบด้วยฉัพพกุเบกขา. ถามว่า ธรรมเหล่าใด ชื่อว่า ฉัพพกุเบกขา.
แม้ว่าธรรมมีญาณเป็นต้น ชื่อว่า ฉัพพกุเบกขา. เมื่อท่านกล่าวว่า ญาณ
บัณฑิตยอมได้ ญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวง โดยกิริยา. เมื่อท่านกล่าวว่า
สวดวิหาร ยอมได้มหาจิต ๘ ดวง. เมื่อ ท่านกล่าวว่า **รชชนทุสสน์ นคติ**
ยอมได้จิต ๑๐ ดวง. โสมนัส บัณฑิตยอมได้ด้วยสามารถแห่งอาเสวนะ.
สองบทว่า **สตารุเขน เจตสา** ความว่า ก็สติยอมยังกิจแห่งการรักษาให้
สำเร็จ ตลอดกาลทั้งปวง ในทวารทั้ง ๓ ของพระชินาสพ. เพราะเหตุนี้
นั้นแหละ ญาณทัสสนะ อันสงบระงับ แล้วติดต่อกัน ท่านจึงเรียกว่า
เป็นญาณอันปรากฏเฉพาะแล้ว แก่พระชินาสพนั้น ผู้เที่ยวไปอยู่ ผู้ยืน
อยู่ ผู้หลับ และผู้ตื่น.

บทว่า **ปุลุสมณพราหิมนัน** ความว่า แห่งสมณพราหมณ์มาก.
ก็บรรดาคำเหล่านั้น ที่ชื่อว่า สมณะ. ได้แก่ผู้เข้าถึงการบรรพชา. ที่ชื่อว่า
พราหมณ์ ได้แก่ ผู้มีปกติกกล่าวว่า เจริญ. บทว่า **ปุลุปะจกสจฺจานิ**
ความว่า สัจจะเฉพาะตัวมาก อธิบายว่า สัจจะ เป็นอันมากที่ท่านถือเอา
เฉพาะอย่างนี้ว่า นี้เท่านั้นจริง. บทว่า **นุญฺณานิ** ความว่า ถูกนำออก.
บทว่า **ปนุญฺณานิ** ความว่า ถูกนำออกด้วยดี. บทว่า **จตุตฺตานิ** ความว่า
ปล่อยแล้ว. บทว่า **วนุตฺตานิ** ความว่า ภายหลังแล้ว. บทว่า **มุตฺตานิ** ความว่า
กระทำการตัดเครื่องผูก. บทว่า **ปหีนานิ** ความว่า ละแล้ว. บทว่า

ปฏินิสฺสฏฺฐานิ ความว่า สละเฉพาะโดยประการที่กิลเลสจะไม่ขึ้นสู่จิตอีก. คำเหล่านั้นทั้งปวงนั้นแล เป็นไวพจน์แห่งความสละการยึดถืออันตนยึดถือ อยู่แล้ว. บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **สมวยสฏฺฐุเรสโณ** นี้ดังต่อไปนี้ บทว่า อวยา ได้แก่ ไม่ขาดแคลน บทว่า **สฏฺฐา** ได้แก่ สละแล้ว บุคคลนี้มีการแสวงหา อันไม่ขาดแคลน คือสละแล้วโดยชอบ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ผู้มีการแสวงหาอันไม่ขาดแคลนและสละแล้วเสมอ. อธิบายว่า ผู้มีการแสวงหาทั้งปวงอันสละแล้วโดยชอบ. ด้วยคำเป็นต้นว่า จิตหลุดพ้น แล้วจากราคะ เป็นอันกล่าวความสำเร็จแห่งกิจของมรรค. ด้วยคำเป็นต้น ว่า เราละราคะได้แล้ว เป็นอันกล่าวผลของการพิจารณา. พระอเสขะ ชื่อว่า มีธรรมอันสัมปยุตด้วยผลแม้ทั้งปวง มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น. ก็ใน บรรดาธรรมเหล่านั้น ปัญญาเทียว เป็นอันท่านกล่าวไว้ ในฐานะทั้ง ๒ คือ สัมมาทิฏฐิ ๑ สัมมาญาณ ๑. ธรรม คือผลสมบัติ ที่เหลือ ท่านกล่าวไว้ ด้วยบทนี้ว่า สัมมาวิมุตติ บัณฑิตพึงทราบว่ ท่านสงเคราะห์เข้าแล้ว. คำว่า **อิเม โข อาวุโส** เป็นต้น บัณฑิตพึงประกอบโดยนัย ดังที่กล่าว แล้วนั้นแล. พระเถระเมื่อกล่าวปัญหา ๖๐ ถ้วน ด้วยสามารถแห่งหมวด สิบ ๖ หมวด ด้วยประการฉะนี้ แสดงสามัคคีรสแล้วดังนี้แล.

จบหมวด ๑๐

ก็ภิกษุดำรงในศาสนานี้แล้ว พึงประชุมปัญหาดังต่อไปนี้. จริงอยู่ในพระสูตรนี้ เป็นอันท่านกล่าว ๒ ปัญหา ด้วยสามารถแห่งหมวดหนึ่งๆ กล่าว ๓๐ ปัญหา ด้วยสามารถแห่งหมวดสอง กล่าว ๑๕๐ ปัญหา ด้วยสามารถแห่งหมวดสาม ๒๐๐ ปัญหา ด้วยสามารถแห่งหมวดสี่ กล่าว ๑๓๐ ปัญหา ด้วยสามารถแห่งหมวดห้า กล่าว ๑๓๒ ปัญหา ด้วยสามารถ

แห่งหมวดหก กล่าว ๕๘ ปัญหา ด้วยสามารถแห่งหมวดเจ็ด กล่าว ๘๘ ปัญหา ด้วยสามารถแห่งหมวดแปด กล่าว ๕๔ ปัญหา ด้วยสามารถแห่งหมวดเก้า กล่าว ๖๐ ปัญหาถ้วน ด้วยสามารถแห่งหมวดสิบ รวมเป็นอันท่านกล่าวปัญหาไว้ ๑,๐๑๔ ปัญหา ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ เว้นพระสูตรนี้เสีย พระสูตรอื่นในพระพุทธรวณะคือ พระไตรปิฎก อันประดับด้วยปัญญาอย่างมากอย่างนี้ไม่มี. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงสดับพระสูตรนี้ทั้งหมดตั้งแต่ต้นแล้ว ดำริว่า พระสารีบุตรผู้เป็นธรรมเสนาบดี แสวงกำลังแห่งพระพุทธรเจ้า บรรลือสีหนาท ในอภิปุจฉกาล เมื่อเรากล่าวว่า เป็นสาวกภายิต ความปลงใจเชื่อก็จะไม่มี ครั้นเมื่อเรากล่าวว่า เป็นชินภายิต ดังนี้ ความปลงใจเชื่อจึงจะมี เพราะเหตุนั้น เรากระทำให้เป็นชินภายิตแล้ว ดังความปลงใจเธอให้เกิดแก่เทวดา และมนุษย์ทั้งหลายในพระสูตรนี้ ดังนี้แล้ว จึงเสด็จลุกจากที่นั้นได้ประทานสาธุการแล้ว. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวไว้ว่า ครั้งนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จลุกขึ้น ตรัสเรียกท่านพระสารีบุตรมาว่า สารีบุตร ดิละ ดินักแล สารีบุตร เธอได้กล่าวสังคีติปริยายสูตรแก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว ดังนี้. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สังคีติปริยาย** ได้แก่ เหตุแห่งความสามัคคี. มีคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดังนี้ว่า สารีบุตร ดินักแล เธอเทียบเคียงด้วยสัมพัณฺณุตตฺถาณของเรา ได้กล่าวสามัคคีรสแก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว. หลายบทว่า **สมนุญฺโธ สตุลา** **อโหสิ** ความว่า ได้เป็นผู้พอใจด้วยการอนุโมทนาแล้ว. พระสูตรนี้ชื่อว่า ชินภายิต เกิดแล้วด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้. ในกาลเป็นที่สิ้นสุดแห่งพระเทศนา ภิกษุเหล่านั้น กระทำไว้ในใจซึ่งพระสูตรนี้ บรรลุพระอรหัตต์แล้ว ดังนี้แล.

จบอรรถกถาสังคีติสูตรที่ ๑๐

๑๑. ทสุตตรสูตร

เรื่อง พระสารีบุตรเถระ

ว่าด้วยธรรมหมวด ๑

[๑๖๔] ข้าพเจ้า สดับมาแล้วอย่างนี้ :-

สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วย ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูป ประทับอยู่ที่ฝั่งสระโปกขรณี ชื่อ คัคครา ใกล้เมืองจำปา. ณ ที่นั้น ท่านพระสารบุตร เรียกภิกษุทั้งหลายมา ภิกษุเหล่านั้น รับคำของท่าน พระสารีบุตรแล้ว. ท่านพระสารีบุตร กล่าวว่

[๑๖๕] เราจักกล่าวทสุตตรสูตร อันเป็นธรรมเพื่อ

ปลดเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง เพื่อ

บรรลุถึงพระนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์.

[๑๖๖] คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่ง มีอุปการะมาก ธรรมอย่างหนึ่ง ควรเจริญ ธรรมอย่างหนึ่ง ควรกำหนดรู้ ธรรมอย่างหนึ่ง ควรละ ธรรมอย่างหนึ่ง เป็นไปในส่วนเสื่อม ธรรมอย่างหนึ่งเป็นไปในส่วนวิเศษ ธรรมอย่างหนึ่ง แทะตลอดได้ยาก ธรรมอย่างหนึ่ง ควรให้เกิดขึ้น ควรรู้ยิ่ง ธรรมอย่างหนึ่ง ควรทำให้แจ้ง.

[๑๖๗] ธรรมอย่างหนึ่ง มีอุปการะมาก เป็นไฉน. ก็ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย. นี้ ธรรมอย่างหนึ่ง มีอุปการะมาก.

[๓๖๘] ธรรมอย่างหนึ่ง ควรเจริญเป็นโณน. คือกายกตาสติ สหระคด้วยความสำเร็จ. นี้ ธรรมอย่างหนึ่ง ควรเจริญ.

[๓๖๙] ธรรมอย่างหนึ่ง ควรกำหนดรู้ เป็นโณน. คือ ผัสสะ ที่ยังมี อาสวะ มีอุปาทาน. นี้ ธรรมอย่างหนึ่ง ที่ควรกำหนดรู้.

[๓๗๐] ธรรมอย่างหนึ่ง ควรละเป็นโณน. คือ อัสมิมานะ. นี้ ธรรมอย่างหนึ่ง ควรละ.

[๓๗๑] ธรรมอย่างหนึ่ง เป็นไปในส่วนเสื่อมเป็นโณน. คือ โยนิโสมนสิการ. นี้ ธรรมอย่างหนึ่ง เป็นไปในส่วนเสื่อม.

[๓๗๒] ธรรมอย่างหนึ่ง เป็นไปในส่วนวิเศษเป็นโณน. คือ โยนิโสมนนิการ. นี้ ธรรมอย่างหนึ่ง เป็นไปในส่วนวิเศษ.

[๓๗๓] ธรรมอย่างหนึ่ง แทะตลอดได้ยากเป็นโณน. คือ เจโตสมาธิ อันมีลำดับติดต่อกันไป. นี้ ธรรมอย่างหนึ่ง แทะตลอดได้ยาก.

[๓๗๔] ธรรมอย่างหนึ่ง ควรให้เกิดขึ้น เป็นโณน. คือ ญาณ อันไม่กำริบ. นี้ ธรรมอย่างหนึ่ง ควรทำให้เกิดขึ้น.

[๓๗๕] ธรรมอย่างหนึ่ง ควรรู้ยิ่งเป็นโณน. คือ สัตว์ทั้งหลาย ทั้งปวง อยู่ได้ด้วยอาหาร. นี้ ธรรมอย่างหนึ่ง ควรรู้ยิ่ง.

[๓๗๖] ธรรมอย่างหนึ่ง ควรทำให้แจ้งเป็นโณน. คือ เจโตวิมุติ อันไม่กำริบ. นี้ ธรรมอย่างหนึ่ง ควรทำให้แจ้ง. ธรรม ๑๐ อย่าง เหล่านี้ จริง แท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น พระตถาคต ตรัสรู้แล้ว โดยชอบ.

ว่าด้วยกรรมหมวด ๒

[๓๗๗] กรรม ๒ อย่าง มีอุปการะมาก กรรม ๒ อย่าง ควรเจริญ
กรรม ๒ อย่าง ควรกำหนดรู้ กรรม ๒ อย่าง ควรละ กรรม ๒ อย่าง
เป็นไปในส่วนเสื่อม กรรม ๒ อย่างเป็นไปในส่วนวิเศษ กรรม ๒ อย่าง
แทงตลอดได้ยาก กรรม ๒ อย่าง ควรให้เกิดขึ้น กรรม ๒ อย่าง ควร
รู้ยิ่ง กรรม ๒ อย่าง ควรทำให้แจ้ง.

[๓๗๘] กรรม ๒ อย่าง มีอุปการะมากเป็นไฉน คือ สติ และ
สัมปชัญญะ กรรม ๒ อย่างเหล่านี้ มีอุปการะมาก.

[๓๗๙] กรรม ๒ อย่าง ควรเจริญเป็นไฉน. คือ สมถะ และ
วิปัสสนา กรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ควรเจริญ.

[๓๘๐] กรรม ๒ อย่าง ควรกำหนดรู้เป็นไฉน. คือ นามและรูป
กรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ควรกำหนดรู้.

[๓๘๑] กรรม ๒ อย่าง ควรละเป็นไฉน. คือ อวิชชา และ
ภวตัณหา กรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ควรละ

[๓๘๒] กรรม ๒ อย่าง เป็นไปในส่วนข้างเสื่อมเป็นไฉน. คือ
ความเป็นผู้ว่ายาก และความคบคนชั่วเป็นมิตร. กรรม ๒ อย่างเหล่านี้
เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม.

[๓๘๓] กรรม ๒ อย่าง เป็นไปในส่วนวิเศษเป็นไฉน. คือ
ความเป็นผู้ว่าง่าย และความคบคนมีเป็นมิตร. กรรม ๒ อย่างเหล่านี้
เป็นไปในส่วนวิเศษ.

[๓๘๔] ธรรม ๒ อย่าง แหงตลอดได้ยากเป็นไฉน. ได้แก่ ธรรมใดเป็นเหตุ และเป็นปัจจัย เพื่อความเศร้าหมอง แห่งสัตว์ทั้งหลาย ธรรมใดเป็นเหตุ และเป็นปัจจัย เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ แหงตลอดได้ยาก.

[๓๘๕] ธรรม ๒ อย่าง ควรให้เกิดขึ้นเป็นไฉน. ได้แก่ ญาณ ๒ คือ ญาณในความสิ้น ญาณในความไม่เกิด. ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ควรให้เกิดขึ้น.

[๓๘๖] ธรรม ๒ อย่าง ควรรู้ยิ่งเป็นไฉน. ได้แก่ ชาติ ๒ คือ ตั้งขตชาติ และอสังขตชาติ. ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ควรรู้ยิ่ง.

[๓๘๗] ธรรม ๒ อย่าง ควรทำให้แจ้งเป็นไฉน. คือ วิชชา และวิมุตติ. ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ ควรทำให้แจ้ง. ธรรม ๒ อย่างเหล่านี้ จริงแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น พระตถาคตตรัสรู้ชอบแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ว่าด้วยธรรมหมวด ๓

[๓๘๘] ธรรม ๓ อย่าง มีอุปการะมาก ธรรม ๓ อย่าง ควรเจริญ ธรรม ๓ อย่าง ควรกำหนดรู้ ธรรม ๓ อย่าง ควรละ ธรรม ๓ อย่าง เป็นในส่วนข้างเสื่อม ธรรม ๓ อย่าง เป็นไปในส่วนวิเศษ ธรรม ๓ อย่าง แหงตลอดได้ยาก ธรรม ๓ อย่าง ควรให้เกิดขึ้น ธรรม ๓ อย่าง ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๓ อย่าง ควรทำให้แจ้ง.

[๓๔๘] ธรรม ๓ อย่างมีอุปการะมากเป็นไฉน. ได้แก่ การคบคนดี การฟังธรรม การปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้มีอุปการะมาก.

[๓๔๙] ธรรม ๓ อย่างควรเจริญเป็นไฉน. ได้แก่ สมาธิ ๓ คือ สมาธิมีวิตก มีวิจารณ์ สมาธิไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์ สมาธิไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ ควรเจริญ.

[๓๕๐] ธรรม ๓ อย่างควรกำหนดรู้เป็นไฉน. ได้แก่ เวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ ควรกำหนดรู้.

[๓๕๑] ธรรม ๓ อย่างควรละเป็นไฉน. ได้แก่ คัมภีระ ๓ คือ กามคัมภีระ ภวคัมภีระ วิภวคัมภีระ. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ควรละ.

[๓๕๒] ธรรม ๓ อย่างเป็นไปในส่วนข้างเสื่อมเป็นไฉน. ได้แก่ อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม.

[๓๕๓] ธรรม ๓ อย่างเป็นไปในส่วนวิเศษเป็นไฉน. ได้แก่ กุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนวิเศษ.

[๓๕๔] ธรรม ๓ อย่างแทงตลอดได้ยากเป็นไฉน. ได้แก่ ชาติ อันเป็นที่ตั้งแห่งการสลัดออก ๓ คือ เนกขัมมะ เป็นที่สลัดออกของกาม อนุสัย เป็นที่สลัดออกของรูป นิโรธ เป็นที่สลัดออกของสิ่งที่เกิดแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว อสัณฺหา เป็นที่สลัดออกของสิ่งที่เกิดแล้ว. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้แทงตลอดได้ยาก.

[๓๕๖] ธรรม ๓ อย่างควรให้เกิดขึ้นเป็นไฉน. ได้แก่ ญาณ ๓ คือ อตัตถังสัญญา อนาคตังสัญญา ปัจจุปปันนังสัญญา. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ควรให้เกิดขึ้น.

[๓๕๗] ธรรม ๓ อย่างควรรู้อย่างเป็นไฉน. ได้แก่ ชาติ ๓ คือ กามชาติ รูปชาติ และอรูปรชาติ. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ควรรู้อย่าง.

[๓๕๘] ธรรม ๓ อย่างควรทำให้แจ้งเป็นไฉน. ได้แก่ วิชา ๓ คือ วิชาคือความรู้ระลึกถึงชาติก่อนได้ วิชาคือความรู้จุดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย วิชาคือความรู้ในความเห็นแห่งอสาระทั้งหลาย. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ ควรทำให้แจ้ง. ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ จริง แท้แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น พระตถาคตตรัสรู้แล้ว โดยชอบด้วยประการฉะนี้.

ว่าด้วยธรรมหมวด ๔

[๓๕๙] ธรรม ๔ อย่างมีอุปการะมาก ธรรม ๔ อย่างควรเจริญ ธรรม ๔ อย่างควรกำหนดรู้ ธรรม ๔ อย่างควรละ ธรรม ๔ อย่างเป็นไปในส่วนข้างเสื่อม. ธรรม ๔ อย่างเป็นไปในส่วนวิเศษ ธรรม ๔ อย่างแทงตลอดได้ยาก ธรรม ๔ อย่างควรให้เกิดขึ้น ธรรม ๔ อย่างควรรู้อย่าง ธรรม ๔ อย่างควรทำให้แจ้ง.

[๔๐๐] ธรรม ๔ อย่างมีอุปการะมากเป็นไฉน. ได้แก่ จักร ๔ คือการอยู่ในประเทศอันสมควร เข้าหาสัตบุรุษ ตั้งตนไว้ชอบ ความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อน. ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ มีอุปการะมาก.

[๔๐๑] ธรรม ๔ อย่างควรเจริญเป็นโฉน. ได้แก่ สติปัญญา ๔
คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาภายในกายอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้.
ภิกษุพิจารณา เวทนา...จิต.....พิจารณาธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่
มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ พึงกำจัดอภิชฌานและโทมนัสในโลกเสียได้
ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ควรเจริญ.

[๔๐๒] ธรรม ๔ อย่างควรกำหนดรู้เป็นโฉน. ได้แก่ อาหาร
๔ คือ กวพิงการาหาร อาหารคือคำข้าว หยาบ ละเอียด ๑ ผัสสาหาร ๑
มนโธจเจตนาหาร ๑ วิญญาณาหาร ๑. ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ควรกำหนดรู้.

[๔๐๓] ธรรม ๔ อย่างควรละเป็นโฉน. ได้แก่ โอฆะ ๔ คือ
กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา. ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ควรละ.

[๔๐๔] ธรรม ๔ อย่างเป็นไปในส่วนข้างเสื่อมเป็นโฉน. ได้แก่
โยคะ ๔ คือ กาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา. ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ เป็นไป
ในส่วนข้างเสื่อม.

[๔๐๕] ธรรม ๔ อย่างเป็นไปในส่วนวิเศษเป็นโฉน. ได้แก่
ความปราภ ๔ คือ ปราภจากกาม ภพ ทิฏฐิ อวิชชา. ธรรม ๔ อย่าง
เหล่านี้ เป็นไปในส่วนวิเศษ.

[๔๐๖] ธรรม ๔ อย่างแทงตลอดได้ยากเป็นโฉน. ได้แก่ สมာธิ
๔ คือ สมาธิเป็นไปในส่วนข้างเสื่อม ๑ สมาธิเป็นไปในส่วนข้างดำรงอยู่ ๑
สมาธิเป็นไปในส่วนวิเศษ ๑ สมาธิเป็นไปในส่วนแทงตลอด ๑. ธรรม
๔ อย่างเหล่านี้ แทงตลอดได้ยาก.

[๔๐๓] ธรรม ๔ อย่างควรให้เกิดขึ้นเป็นไฉน. ได้แก่ ญาณ ๔ คือ ความรู้ในธรรม ๑ ความรู้ในการคล้ายตาม ๑ ความรู้ในการกำหนด ๑ ความรู้ในการสมมติ ๑. ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ควรให้เกิดขึ้น.

[๔๐๔] ธรรม ๔ อย่างควรรู้อย่างเป็นไฉน. ได้แก่ อริยสัจ ๔ คือ ทุกขอริยสัจ ๑ ทุกขสมุทัยอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธอริยสัจ ๑ ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ ๑. ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ควรรู้อย่าง.

[๔๐๕] ธรรม ๔ อย่างควรทำให้แจ้งเป็นไฉน. ได้แก่ สามัญญผล ๔ คือ โสดาปัตติผล ๑ สกทาคามิผล ๑ อนาคามิผล ๑ อรหัตผล ๑. ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ ควรทำให้แจ้ง. ธรรม ๔ อย่างเหล่านี้ จริงแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น พระตถาคตตรัสรู้แล้วโดยชอบ ด้วยประการฉะนี้.

ว่าด้วยธรรมหมวด ๕

[๔๑๐] ธรรม ๕ อย่าง มีอุปการะมาก ธรรม ๕ อย่าง ควรเจริญ ธรรม ๕ อย่าง ควรกำหนดรู้ ธรรม ๕ อย่าง ควรละ ธรรม ๕ อย่าง เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม ธรรม ๕ อย่าง เป็นไปในส่วนวิเศษ ธรรม ๕ อย่าง แหวงตลอดได้ยาก ธรรม ๕ อย่าง ควรให้เกิดขึ้น ธรรม ๕ อย่าง ควรรู้อย่าง ธรรม ๕ อย่าง ควรทำให้แจ้ง.

[๔๑๑] ธรรม ๕ อย่างมีอุปการะมากเป็นไฉน. ได้แก่ องค์เป็นที่ ตั้งแห่งความเพียร ๕ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มี ศรัทธา เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาค

เจ้า พระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชา และจรณะ เสด็จไปได้แล้ว ทรงรู้แจ้งโลก ฝึกผู้ที่ควรฝึก ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้ จำแนกธรรม ๑ เป็นผู้มื่ออาพาธน้อย มีทุกข์น้อย ประกอบด้วยไพศาตุมีผล สม่่าเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลาง ควรแก่การตั้งความเพียร ๑ ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ทำตนให้แจ้ง ตามเป็นจริงในพระศาสดา หรือ ในเพื่อนพรหมจรรย์ผู้เป็นวิญญู ๑ ปรารภความเพียรเพื่อละอกุศลธรรม เพื่อเข้าถึงกุศลธรรม มีกำลังมีความเพียรมั่น ไม่ทอดธุระในกุศลธรรม ๑ มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเห็นความเกิดและความดับ อันเป็นจริยา เป็นไปเพื่อความแทงตลอด อันจะให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ๑ ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ มีอุปการะมาก.

[๔๑๒] ธรรม ๕ อย่าง ควรเจริญเป็นโฉน. ได้แก่ สัมมาสมาธิ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ปิติแผ่ไป ๑ สุขแผ่ไป ๑ การกำหนดจิตผู้อื่นแผ่ไป ๑ แสงสว่างแผ่ไป ๑ นิमितเป็นเครื่องพิจารณา ๑ ธรรม ๕ อย่าง เหล่านี้ ควรเจริญ

[๔๑๓] ธรรม ๕ อย่าง ควรกำหนดรู้ เป็นโฉน. ได้แก่ อุปาทาน- ชันท์ ๕ คือ รูปอุปาทานชันท์ ๑ เวทณูปาทานชันท์ ๑ สัญญูปาทานชันท์ ๑ สังขารอุปาทานชันท์ ๑ วิญญาณูปาทานชันท์ ๑ ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ ควร กำหนดรู้.

[๔๑๔] ธรรม ๕ อย่าง ควรละเป็นโฉน. ได้แก่ นิ वर्ณ ๕ คือ กามฉันทะ ๑ พยาบาท ๑ ถีนมิทธะ ๑ อุทธัจจกุกกัจจะ ๑ วิจิกิจฉา ๑

ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ ควรละ.

[๔๑๕] ธรรม ๕ อย่าง เป็นไปในส่วนข้างเสื่อมเป็นไฉน ได้แก่ เจตจิต ๕ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในพระศาสดา จิตของภิกษุนั้น ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อการประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความเพียรไม่ขาดสาย เพื่อความตั้งมั่น คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุใด เคลือบแคลงสงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใส ในพระศาสดา จิตของภิกษุนั้น ย่อมไม่น้อมไป เพื่อความเพียร เพื่อการประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความเพียรไม่ขาดสาย เพื่อความตั้งมั่น จิตของภิกษุใด ไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อการประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความเพียรไม่ขาดสาย เพื่อความตั้งมั่น นี้ เป็นเจตจิตข้อที่หนึ่ง.

คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุ เคลือบแคลง สงสัย ไม่น้อมใจเชื่อ ไม่เลื่อมใสในธรรม... ในสงฆ์... ในการศึกษา เป็น ผู้โกรธ ไม่ชอบใจ ขัดใจ กระด้าง ในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุใด โกรธ ไม่ชอบใจ ขัดใจ กระด้างในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย จิตของภิกษุนั้น ไม่น้อมไป เพื่อความเพียร เพื่อการประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความเพียรไม่ขาดสาย เพื่อความตั้งมั่น จิตของภิกษุใด ไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อการประกอบเนื่อง ๆ เพื่อความเพียรไม่ขาดสาย เพื่อความตั้งมั่น นี้ เป็นเจตจิตข้อที่ ๕. ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม.

[๔๑๖] ธรรม ๕ อย่าง เป็นไปในส่วนวิเศษเป็นไฉน. ได้แก่ อินทรีย์ ๕ คือ สัทอินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิอินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์. ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนวิเศษ.

[๔๑๗] ธรรม ๕ อย่าง แتงตลอดได้ยากเป็นไฉน. ได้แก่ ธาตุ เป็น ที่ตั้งแห่งการสลัดออก ๕ คือ คุก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อภิกษุใน ธรรมวินัย นี้ กระทำกามไว้ในใจ จิตย่อมนิ่มเล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมใจไป ในกามทั้งหลาย ก็เมื่อภิกษุนั้น กระทำเนกขัมมะไว้ในใจ จิตย่อมนิ่มเล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมใจไปในเนกขัมมะจิตของภิกษุนั้น ไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ออกไปดีแล้ว พ้นดีแล้วปราศจากกาม อาสวะเหล่าใด มีความคับแค้น มีความเร่าร้อนเกิดขึ้น เพราะกามเป็นปัจจัย ภิกษุนั้น พ้น แล้วจากอาสวะเหล่านั้น ไม่เสวยเวทนานั้น นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นที่สลัดออกแห่งกามทั้งหลาย.

คุก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก เมื่อภิกษุกระทำพยายาม ไว้ในใจ จิต ย่อมไม่เล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมใจไปในพยายาม ก็เมื่อภิกษุนั้น กระทำความไม่พยายามไว้ในใจ จิต ย่อมเล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมใจไป ในความไม่พยายาม จิตของภิกษุนั้น ไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ออกไปดีแล้ว พ้นดีแล้ว ปราศพยายามได้แล้ว อาสวะเหล่าใดมีความ คับแค้น มีความเร่าร้อน เกิดขึ้น เพราะมีพยายามเป็นปัจจัย ภิกษุนั้น พ้นแล้ว จากพยายามเหล่านั้น ไม่เสวยเวทนานั้น นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า เป็นที่สลัดออกแห่งพยายาม.

คุก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก เมื่อภิกษุ กระทำ ความ เบียดเบียนไว้ในใจ จิตย่อมนิ่มเล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมใจไป ในความเบียดเบียน ก็เมื่อเธอ กระทำ ความไม่เบียดเบียนไว้ในใจ จิตย่อมนิ่ม

เล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมใจไปในความไม่เบียดเบียน จิตของเธอนั้น
ไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ออกไปดีแล้ว พ้นไปดีแล้ว พรากจากความเบียด
เบียน อาสวะเหล่าใดมีความคับแค้นมีความเร่าร้อน เกิดขึ้นเพราะมีความ
เบียดเบียนเป็นปัจจัย เธอพ้นแล้ว จากอาสวะเหล่านั้น ไม่เสวยเวทนานั้น
นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นที่สลัดออกแห่งความเบียดเบียน.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก เมื่อภิกษุกระทำรูปไว้ในใจ จิตย่อมไม่เล่นไป
ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมใจไปในรูปทั้งหลาย เธอเมื่อกระทำรูปไว้
ในใจ จิตย่อมเล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่ น้อมใจไปในรูป จิตของเธอนั้น
ไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว ออกไปดีแล้ว พ้นดีแล้ว พรากจากรูปทั้งหลาย
อาสวะเหล่าใดมีความคับแค้นมีความเร่าร้อน เกิดขึ้นเพราะมีรูปเป็นปัจจัย
เธอพ้นแล้วจากอาสวะเหล่านั้น ไม่เสวยเวทนานั้น นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า เป็นที่สลัดออก แห่งรูปทั้งหลาย.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก เมื่อภิกษุกระทำกายของตนไว้ในใจ จิตย่อมไม่
เล่นไป ไม่เลื่อมใส ไม่ตั้งอยู่ ไม่น้อมใจไปในกายของตน ก็เมื่อเธอ
กระทำไว้ในใจถึงความคับกายของตน จิตย่อมเล่นไป เลื่อมใส ตั้งอยู่
น้อมใจไปในความคับกายของตน จิตของเธอนั้น ไปดีแล้ว อบรมดีแล้ว
ออกไปดีแล้ว พ้นดีแล้ว พรากกายของตน และอาสวะเหล่าใดมีความคับ
แค้นมีความเร่าร้อน เกิดขึ้นเพราะมีกายของตนเป็นปัจจัย เธอพ้นแล้วจาก
อาสวะเหล่านั้น ไม่เสวยเวทนานั้น นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็น
ที่สลัดออกแห่งกายของตน. ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ แทงตลอดได้ยาก.

[๔๑๘] ธรรม ๕ อย่าง ควรให้เกิดขึ้นเป็นไฉน. ได้แก่ สัมมาสมาธิประกอบด้วยญาณ ๕ คือ ญาณ ย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้เป็นอริยะไม่มีอามิส. ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้ อันบุรุษไม่ต่ำทรามเสพแล้ว ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า สมาธินี้ สงบประณีต ได้ปฏิปัตสัทธิแล้ว ถึงความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น และมีไซ้ข่มจีห้าม สสังขารจิต ญาณย่อมเกิดขึ้นเฉพาะตนว่า เรานั้นแล มีสติ เข้าสมาธิ และเรามีสติออกจากสมาธิ. ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ ควรให้เกิดขึ้น.

[๔๑๙] ธรรม ๕ อย่างควรรู้อย่างเป็นไฉน ได้แก่ วิมุตตตายตนะ ๕ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย พระศาสดา หรือ เพื่อน พรหมจรรย์อยู่ในฐานะควรเคารพ รูปใดรูปหนึ่ง ย่อมแสดงธรรมแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ภิกษुरू ธรรมดาและรูธรรมในธรรมนั้น โดยประการที่พระศาสดาหรือเพื่อน พรหมจรรย์อยู่ในฐานะเป็นครู รูปใดรูปหนึ่ง ย่อมแสดงธรรมแก่ภิกษุ ความปราโมทย์ย่อมเกิดแก่เธอผู้รู้อรรถ รูปธรรม เมื่อปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กาย ย่อมสงบ ผู้มีการสงบ ย่อมเสวยความสุข เมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี้ ก็เป็นวิมุตตตายตนะ ข้อที่หนึ่ง.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์อยู่ในฐานะควรเคารพ รูปใดรูปหนึ่ง ย่อมไม่แสดงธรรมแก่ภิกษุ อีกอย่างหนึ่ง ย่อมแสดงธรรมตามที่ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอเป็นผู้รู้อรรถ และรูธรรม ในธรรมนั้น โดยประการที่ภิกษุแสดงธรรมตามที่ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ความปราโมทย์ย่อมเกิดแก่เธอผู้รู้อรรถ

ธรรม เมื่อปราโมทย์ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ ผู้มีกายสงบ
ย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่ก็เป็นวิมุตตายนะ ข้อที่สอง.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์อยู่ในฐานะควร
เคารพ รูปใดรูปหนึ่ง ย่อมไม่แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งไม่แสดงธรรมตามที่
ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมาแก่ผู้อื่น โดยพิสดาร อีกอย่างหนึ่ง ย่อมกระทำ
การทอ่งบ่นธรรมตามที่ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมา โดยพิสดาร เธอเป็นผู้รู้
อรรถและเป็นผู้รู้ธรรมในธรรมนั้น โดยประการที่ภิกษุ กระทำการทอ่งบ่น
ธรรม ตามที่ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมา ความปราโมทย์ ย่อมเกิดแก่เธอ
ผู้ร้อรผู้รู้ธรรม เมื่อปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด. เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ
ผู้มีกายสงบ ย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่ก็เป็นวิมุตตายนะ
ข้อที่สาม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์อยู่ในฐานะควร
เคารพ รูปใดรูปหนึ่ง ย่อมไม่แสดงธรรม ทั้งไม่แสดงธรรมตามที่ได้ฟัง.
ตามที่ได้เรียนมาแก่ผู้อื่น โดยพิสดาร ทั้งไม่กระทำการทอ่งบ่นธรรมตามที่
ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมา อีกอย่างหนึ่ง เธอตรึกตาม ตรองตาม ฟังตาม
ธรรม ตามที่ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมาด้วยใจ เธอเป็นผู้รู้ร้อรและเป็นผู้รู้
ธรรมในธรรมนั้น โดยประการที่ภิกษุตรึกตาม ตรองตาม ฟังตามธรรม
ตามที่ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมาด้วยใจ ความปราโมทย์ ย่อมเกิดแก่เธอผู้รู้
อรรถรู้ธรรม เมื่อปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ
ผู้มีกายสงบ ย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่ก็เป็นวิมุตตายนะ
ข้อที่สี่.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์อยู่ในฐานะคาร
เคารพ รูปใดรูปหนึ่ง ย่อมแสดงธรรม ทั้งไม่แสดงธรรมตามที่ได้ฟัง ตาม
ที่ได้เรียนมาแก่ผู้อื่น โดยพิสดาร ทั้งไม่กระทำการทอ้งบ่นธรรม ตามที่
ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมา โดยพิสดาร ทั้งไม่ตริกตาม ตรองตาม เฟงตาม
ธรรม ตามที่ได้ฟัง ตามที่ได้เรียนมาด้วยใจ อีกอย่างหนึ่ง สมาธินิมิต
อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เธอเรียนดีแล้ว ทำไว้ในใจดีแล้ว ทรงไว้ดีแล้ว เทาง
ตลอดดีแล้ว ด้วยปัญญา เธอเป็นผู้รู้ธรรมดาและเป็นผู้รู้ธรรมในธรรมนั้น
โดยประการที่สมาธินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ภิกษุเรียนดีแล้ว กระทำไว้
ในใจดีแล้ว ทรงไว้ดีแล้ว เทางตลอดดีแล้ว ด้วยปัญญา ความปราโมทย์
ย่อมเกิดแก่เธอผู้รู้ธรรมดา รู้ธรรม เมื่อปราโมทย์ ปีติย่อมเกิด เมื่อใจมี
ปีติ กายย่อมสงบ ผู้มีกายสงบ ย่อมเสวยสุข เมื่อมีสุขจิตย่อมตั้งมั่น
นี่ก็เป็นวิมุตตายนะ ข้อที่ห้า. ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ ควรรู้อย่างยิ่ง.

[๔๒๐] ธรรม ๕ อย่าง ควรทำให้แจ้งเป็นโฉน. ได้แก่ ธรรม
ชั้น ๕ คือ สติขั้น สสมาธิขั้น ปัญญาขั้น วิมุตติขั้น วิมุตติญาณ-
ทัสสนขั้น ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ ควรทำให้แจ้ง. ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้
จริง แท้ แน่นอน ไม่คิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น พระตถาคตตรัสรู้แล้ว
โดยชอบ.

ว่าด้วยธรรมหมวด ๖

[๔๒๑] ธรรม ๖ อย่างมีอุปการะมาก ธรรม ๖ อย่างควรเจริญ
ธรรม ๖ อย่าง ควรกำหนดรู้ ธรรม ๖ อย่างควรละ ธรรม ๖ อย่าง

เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม ธรรม ๖ อย่าง เป็นไปในส่วนวิเศษ ธรรม ๖ อย่าง แหวงตลอดได้ยาก ธรรม ๖ อย่าง ควรให้เกิดขึ้น ธรรม ๖ อย่าง ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๖ อย่าง ควรทำให้แจ้ง.

[๔๒๒] ธรรม ๖ อย่าง มีอุปการะมากเป็นไฉน. ได้แก่ สาราณีย-
ธรรม ๖ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าไปตั้งกายกรรม
ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้
ก็เป็นสาราณียธรรม ทำให้เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อความ
สงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี เพื่อความเป็นอันเดียวกัน.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเข้าไปตั้งวัจกรรมประกอบด้วยเมตตา ใน
เพื่อนพรหมจรรย์ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้ก็เป็นสาราณียธรรม ทำให้
เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท
เพื่อความสามัคคี เพื่อความเป็นอันเดียวกัน.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุดังมโนกรรมประกอบด้วยเมตตา... ย่อม
เป็นไป เพื่อความเป็นอันเดียวกัน.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุแบ่งปันลาภอันประกอบด้วยธรรม ได้มา
แล้วโดยธรรม แม้โดยที่สุด แม้เพียงของที่เนื่องด้วยบิณฑบาตเฉลี่ยกันบริโภค
กับเพื่อนพรหมจรรย์ผู้มีศีล แม้ก็เป็นสาราณียธรรม ทำให้เป็นที่รัก เป็น
ที่เคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี
เพื่อความเป็นอันเดียวกัน.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุมีสีลเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อหน้า
และลับหลังในศีลทั้งหลาย ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ผู้รู้-
สรรเสริญแล้ว กิเลสไม่ถูกต้องแล้ว เป็นไปเพื่อสมาธิ แม้ก็เป็นสาราณีย-

ธรรม ทำให้เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ ย่อมเป็นไปเพื่อความสงเคราะห์
เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี เพื่อความเป็นอันเดียวกัน.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุมีปฏิญญาเสมอกันกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งต่อ
หน้าและลับหลัง ในปฏิญญาอันเป็นอริชนะนำออกจากทุกข์ นำผู้ปฏิบัติเพื่อความ
สิ้นทุกข์โดยชอบ แม่นี่ก็เป็นสาราณียธรรม ทำให้เป็นที่รัก เป็นที่เคารพ
ย่อม เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์ เพื่อความไม่วิวาท เพื่อความสามัคคี เพื่อ
ความเป็นอันเดียวกัน. ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ มีอุปการะมาก.

[๔๒๓] ธรรม ๖ อย่าง ควรเจริญเป็นไฉน. ได้แก่ ที่ตั้งอนุสสติ ๖
คือ พุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ
เทวทานุสสติ ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ควรเจริญ.

[๔๒๔] ธรรม ๖ อย่าง ควรกำหนดรู้เป็นไฉน. ได้แก่ आयตนะ
ภายใน ๖ คือ จักขวยตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ
กายายตนะ มนายตนะ. ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ควรกำหนดรู้.

[๔๒๕] ธรรม ๖ อย่าง ควรละเป็นไฉน. ได้แก่ หมู่ตัณหา ๖
คือ รูปตัณหา สัททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โภกัญัพพตัณหา
สัมผัสตัณหา. ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ควรละ.

[๔๒๖] ธรรม ๖ อย่าง เป็นไปในส่วนข้างเสื่อมเป็นไฉน. ได้แก่
อการวะ ๖ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่เคารพ
ยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา ในความไม่
ประมาท ในการปฏิสันถาร. ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม.

[๔๒๗] ธรรม ๖ อย่าง เป็นไปในส่วนวิเศษเป็นไฉน. ได้แก่

การวะ ๖ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีความเคารพ ยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา ในความ ไม่ประมาท ในการปฏิบัติสังคาร. ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนวิเศษ

[๔๒๘] ธรรม ๖ อย่าง แหวงตลอดได้ยากเป็นไฉน. ได้แก่ ธาตุเป็นที่ตั้งแห่งความสลัดออก ๖ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า เมตตาคเจโตวิมุติอันเราเจริญแล้ว ทำให้ มากแล้ว ทำให้เป็นยาน ทำให้เป็นวัตถุแล้ว ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว และเมื่อเป็นเช่นนั้น พยาบาทยังครอบงำจิตของเราตั้งอยู่. ภิกษุนั้น พึงถูกกล่าวว่า เธออย่าพูดอย่างนี้ เธออย่ากล่าวอย่างนี้ อย่า กล่าวคู่พระผู้มีพระภาคเจ้า การกล่าวคู่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ดีเลย เพราะ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่พึงตรัส นั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส คำที่ว่า เมื่อ เมตตาคเจโตวิมุติ อันภิกษุเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นยานแล้ว ทำให้เป็นวัตถุแล้ว ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น พยาบาทก็ยังครอบงำจิตของภิกษุนั้นตั้งอยู่ดังนี้ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้ เพราะเมตตาคเจโตวิมุตินี้ก็เป็นทีสลัดออกจากพยาบาท.

คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า กรณาคเจโตวิมุติอันเราเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นยานแล้ว ทำให้เป็นวัตถุแล้ว ตั้งมั่นแล้ว สั่งสมแล้ว ปรารภดีแล้ว ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ความเบียดเบียนยังครอบงำจิตของเราตั้งอยู่. ภิกษุนั้น พึงถูกกล่าวว่า เธออย่ากล่าวอย่างนี้... นั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส... คำที่ว่า เมื่อกรณาคเจโตวิมุติ... ปรารภดีแล้ว ก็เมื่อเป็นเช่นนั้นความเบียดเบียนยังครอบงำจิต

ของภิกษุ นั้นตั้งอยู่ นั่นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ ภรรณาเจโตวิมุตินี้ ก็เป็นที่
สลัดออกจากความเบียดเบียน.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า
มุทิตาเจโตวิมุติปรารภดีแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ความไม่ยินดียังครอบ
งำจิตของเราตั้งอยู่. ภิกษุ นั้น พึงถูกกล่าวว่า เธออย่าพูดอย่างนี้
นั่นไม่ใช่ฐานะ มีใช่โอกาส คำที่ว่า เมื่อมุทิตาเจโตวิมุติปรารภดีแล้ว
เมื่อเป็นเช่นนั้น ความไม่ยินดียังครอบงำจิตของภิกษุ นั้นตั้งอยู่ นั่นไม่ใช่
ฐานะที่จะมีได้ มุทิตาเจโตวิมุตินี้ ก็เป็นที่สลัดออกจากความไม่ยินดี.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า
อุเบกขาเจโตวิมุติปรารภดีแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ราคะยังครอบงำจิต
ของเราตั้งอยู่. ภิกษุ นั้น พึงถูกกล่าวว่า เธออย่าพูดอย่างนี้ นั่นไม่ใช่
ฐานะ มีใช่โอกาส คำที่ว่า เมื่ออุเบกขาเจโตวิมุติปรารภดีแล้ว เมื่อ
เป็นเช่นนั้น ราคะยังครอบงำจิตของภิกษุ นั้นตั้งอยู่ นั่นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้
อุเบกขาเจโตวิมุตินี้ ก็เป็นที่สลัดออกจากราคะ.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พึงกล่าวอย่างนี้ว่า
เจโตวิมุติ อันหानิมิตมิได้ปรารภดีแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น วิญญาณของ
เรา ย่อมไปตามนิमित ภิกษุ นั้น พึงถูกกล่าวว่า เธออย่าพูดอย่างนี้
นั่นไม่ใช่ฐานะ มีใช่โอกาส คำที่ว่า เมื่อเจโตวิมุติ อันหานิมิตมิได้
ปรารภดีแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น วิญญาณอันไปตามนิमित จักมีแก่ภิกษุ นั้น
นั่นไม่ใช่ฐานะที่จะมีได้ เจโตวิมุติอันหานิมิตมิได้นี้ ก็เป็นที่สลัดออกจาก
นิमितทั้งปวง.

ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัย พึงกล่าวอย่างนี้ว่า เมื่อ

ถือว่าเรามีอยู่ดังนี้ ของเราหมดไปแล้ว เราขอมไม่พิจารณาเห็นว่าเรานี้มีอยู่
เมื่อเป็นเช่นนั้น ลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัยยังครอบงำจิตของเรา
ตั้งอยู่. ภิกษุนั้นพึงถูกกล่าวว่ เธออย่าพูดอย่างนี้ นั้นมิใช่ฐานะ
มิใช่โอกาส คำที่ว่า เมื่อถือว่าเรามีอยู่ หายไปแล้ว และเมื่อเขาไม่พิจารณา
เห็นว่าเรานี้มีอยู่ เมื่อเป็นเช่นนั้น ลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัย ยัง
ครอบงำจิตของภิกษุ นั้นตั้งอยู่ นั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้ การถอนอัสมิมานะนี้
ก็เป็นที่สุดออกจากลูกศรคือความเคลือบแคลงสงสัย. ธรรม ๖ อย่าง
เหล่านี้ แทะตลอดได้ยาก.

[๔๒๘] ธรรม ๖ อย่างควรให้เกิดขึ้นเป็นไฉน. ได้แก่ ธรรม
เป็นเครื่องอยู่เนื่อง ๆ ๖ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้
เห็นรูปด้วยตา ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่. ฟังเสียง
ด้วยหู คมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโศภณภาพ
ด้วยกาย รู้ธรรมารมณด้วยใจ ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย วางเฉย มีสติ
สัมปชัญญะอยู่. ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ควรให้เกิดขึ้น.

[๔๓๐] ธรรม ๖ อย่าง ควรรู้อย่างเป็นไฉน. ได้แก่ อนุตตรริยะ ๖ คือ
ทัสสนาอนุตตรริยะ สวานาอนุตตรริยะ ลาภานุตตรริยะ ลิกขานุตตรริยะ ปาริจรียา-
นุตตรริยะ อนุสสทานุตตรริยะ. ธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ ควรรู้อย่าง

[๔๓๑] ธรรม ๖ อย่าง ควรทำให้แจ้งเป็นไฉน. ได้แก่ อภิญญา
๖ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ บรรลุ การแสดงฤทธิ์
ได้หลายอย่าง แม้คนเดียวทำเป็นหลายคนได้ แม้หลายคนก็ทำเป็นคน
เดียวได้ ทำให้ปรากฏ ทำให้หายตัว ทะลุฝ่ากำแพงภูเขาไปไม่ติดขัด เหมือน
ไปในอากาศก็ได้ ผุดขึ้นต่ำลงแม้ในแผ่นดินเหมือนในน้ำก็ได้ เดินบนน้ำ

ไม่แยก เหมือนบนแผ่นดินก็ได้ เหาะไปบนอากาศ เหมือนนกก็ได้ ลูบไล่
พระจันทร์พระอาทิตย์ มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ด้วยฝ่ามือก็ได้ ใช้
อำนาจทางกายไปตลอดพรหมโลกก็ได้.

เธอได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือ เสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ ทั้งไกล
และใกล้ ด้วยทิพย์โสตธาตุอันบริสุทธิ์ ล่วงโสตของมนุษย์.

เธอ กำหนดรู้ใจ ของสัตว์อื่น บุคคลอื่นด้วยใจ คือ จิตมีราคะ
ย่อมรู้ว่าจิตมีราคะ หรือจิตปราศจากราคะ รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมี
โทสะ รู้ว่าจิตมีโทสะ หรือจิตปราศจากโทสะ รู้ว่าจิตปราศจากโทสะ จิตมี
โมหะ รู้ว่าจิตมีโมหะ หรือจิตปราศจากโมหะ รู้ว่าจิตปราศจากโมหะ จิตหุดหู่
รู้ว่าจิตหุดหู่ หรือจิตฟุ้งซ่าน รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตเป็นมหัคคตะ. รู้ว่า จิตเป็น
มหัคคตะ หรือจิตเป็นอมหัคคตะ รู้ว่าจิตเป็นอมหัคคตะ. จิตเป็นสอตุตตระ
รู้ว่าจิตเป็นสอตุตตระ หรือ จิตเป็นอนตุตตระ รู้ว่าจิตเป็นอนตุตตระ จิตตั้งมั่น
รู้ว่าจิตตั้งมั่น หรือจิตไม่ตั้งมั่น รู้ว่าจิตไม่ตั้งมั่น จิตหลุดพ้นแล้ว รู้ว่า
จิตหลุดพ้นแล้ว หรือจิตยังไม่หลุดพ้น รู้ว่าจิตยังไม่หลุดพ้น.

ภิกษุ นั้น ระลึกถึงชาติก่อนได้หลายอย่าง คือ หนึ่งชาติบ้าง สอง
ชาติบ้าง สามชาติบ้าง สี่ชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง
สามสิบชาติบ้าง สี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง
แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏกัปไม่น้อยบ้าง วิวัฏฏกัปไม่น้อยบ้าง สังวัฏฏ-
วิวัฏฏกัปไม่น้อยบ้าง ว่าในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้ มีผิว-
พรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขทุกข์อย่างนี้ มีกำหนดอายุอย่างนี้
จตุตจากภพนั้นไปเกิดในภพโน้น ในภพนั้นเรามีชื่ออย่างนี้ มีโคตรอย่างนี้

มีผิวพรรณอย่างนี้ มีอาหารอย่างนี้ เสวยสุขทุกข้ออย่างนี้ มีกำหนดอายุอย่างนี้ ครั้นจุติจากภพนั้นมาเกิดในภพนี้ เธอระลึกชาติก่อนได้หลายอย่างพร้อม ทั้งอาการ อุเทศด้วยประการฉะนี้.

เธอเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ อุปบัติ เลว ประณีต ผิวพรรณดี ผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุบริสุทธิล่วงจักขุมนุषย์ ย่อมรู้ถึงหมู่สัตว์ไปตามกรรมว่า สัตว์ผู้เจริญเหล่านี้ ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยะเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ถือกกรรม เป็นมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หรือ สัตว์ผู้เจริญเหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริต ไม่ตีเตียน พระอริยะเจ้าแล้ว เป็นสัมมาทิฎฐิ ถือกกรรมเป็น สัมมาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขา เข้าถึง สุขคติ โลกสวรรค์

เธอเห็นหมู่สัตว์ ที่กำลังจุติ อุปบัติ เลว ประณีต ผิวพรรณดี ผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุบริสุทธิ ล่วงจักขุมนุषย์ ย่อมรู้ถึงหมู่สัตว์ ไปตามกรรมด้วยประการฉะนี้.

เธอกระทำให้แจ้ง เจโตวิมุติ ปัญญาวิมุติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะ อาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฎฐุธรรม เข้าอยู่. ธรรม ๖ อย่าง เหล่านี้ ควรทำให้แจ้ง. ธรรม ๖๐ เหล่านี้ จริง แท้ แน่นอน. ไม่ผิดพลาดไม่ เป็นอย่างอื่น พระตถาคตตรัสรู้แล้ว โดยชอบด้วยประการฉะนี้.

ว่าด้วยธรรมหมวด ๓

[๔๓๒] ธรรม ๓ อย่าง มีอุปการะมาก ธรรม ๓ อย่างควรเจริญ ธรรม ๓ อย่างควรกำหนดรู้ ธรรม ๓ อย่างควรละ ธรรม ๓ อย่าง เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม ธรรม ๓ อย่างเป็นไปในส่วนพิเศษ ธรรม ๓

อย่างแทงตลอดได้ยาก ธรรม ๗ อย่างควรให้เกิดขึ้น ธรรม ๗ อย่างควรรู้อย่างยิ่ง ธรรม ๗ อย่างควรทำให้แจ้ง.

[๔๓๓] ธรรม ๗ อย่าง มีอุปการะมากเป็นไฉน. คือ อริยทรัพย์ ๗ ได้แก่ สัทธา สีล หิริ โอตตัปปะ สุตะ จาคะ ปัญญา ธรรม ๗ อย่างเหล่านี้ มีอุปการะมาก.

[๔๓๔] ธรรม ๗ อย่าง ควรเจริญเป็นไฉน. ได้แก่ สัมโพชฌงค์ ๗ คือ สติ ชัมมวิจยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา. ธรรม ๗ อย่างเหล่านี้ ควรเจริญ.

[๔๓๕] ธรรม ๗ อย่าง ควรกำหนดรู้เป็นไฉน. ได้แก่ วิญญาณ-
จิตติ ๗ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีกายต่างกัน มีสัญญา
ต่างกัน เหมือนมนุษย์เทพบางพวก วินิปาติกะบางพวก นี้ก็เป็นวิญญาณจิตติ
ข้อที่หนึ่ง. สัตว์ทั้งหลายมีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกันเหมือนเทพ
ผู้นับเนื่องในพรหม ผู้เกิดในปฐมฌาน นี้ก็เป็นวิญญาณจิตติ ข้อที่สอง.
สัตว์ทั้งหลาย มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน เหมือนพวกเทพอาภัสสรา
นี้ ก็เป็นวิญญาณจิตติข้อที่สาม. สัตว์ทั้งหลาย มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญา
อย่างเดียวกัน เหมือนพวกเทพสุภกัณหา นี้ก็เป็นวิญญาณจิตติ ข้อที่สี่.
สัตว์ทั้งหลาย ล่วงรูปสัญญา คับปฏิขสัญญาได้ ไม่กระทำไว้ในใจซึ่งสัญญา
ต่างกัน โดยประการทั้งปวง เข้าถึงอากาสนัญจายตนะว่า อากาศไม่มีที่สุด
นี้ก็เป็นวิญญาณจิตติ ข้อที่ห้า. สัตว์ทั้งหลาย ล่วงอากาสนัญจายตนะ
โดยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะว่า วิญญาณไม่มีที่สุด นี้
ก็เป็นวิญญาณจิตติ ข้อที่หก. สัตว์ทั้งหลาย ล่วงวิญญาณัญจายตนะ โดย

ประการทั้งปวง เข้าถึงอาภิญญาตนะว่า ไม่มีอะไร นี้ก็เป็นวิญญาณฐิติ ข้อที่เจ็ด. ธรรม ๗ อย่างเหล่านี้ ควรกำหนดรู้.

[๔๑๖] ธรรม ๗ อย่าง ควรละเป็นโฉน. ได้แก่ อนุสัย ๗ คือ กามราคะ ปฏิฆะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา มานะ ภวราคะ อวิชชา. ธรรม ๗ อย่างเหล่านี้ ควรละ.

[๔๑๗] ธรรม ๗ อย่าง เป็นไปในส่วนข้างเสื่อมเป็นโฉน. ได้แก่ อสังกรรม ๗ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่มีศรัทธา ไม่ละอาย ไม่เกรงกลัว สดับน้อย เกียจคร้าน ลืมสติ ปัญญาทึบ. ธรรม ๗ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม.

[๔๑๘] ธรรม ๗ อย่าง เป็นไปในส่วนพิเศษเป็นโฉน. ได้แก่ สังกรรม ๗ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีศรัทธา มีความละอาย มีความเกรงกลัว เป็นผู้สดับมาก ปราศจากความเพียร มีสติ ตั้งมั่น มีปัญญา ธรรม ๗ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนพิเศษ.

[๔๑๙] ธรรม ๗ อย่าง แหวงตลอดได้ยากเป็นโฉน. ได้แก่ สัมปฐิสธรรม ๗ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้รู้จักเหตุ เป็นผู้รู้จักผล เป็นผู้รู้จักตน เป็นผู้รู้จักประมาณ เป็นผู้รู้จักกาลเวลา เป็นผู้รู้จักประชุมชน เป็นผู้รู้จักเลือกบุคคล. ธรรม ๗ อย่างเหล่านี้ แหวงตลอดได้ยาก.

[๔๒๐] ธรรม ๗ อย่าง ควรให้เกิดขึ้นเป็นโฉน. ได้แก่ สัจญา ๗ คือ อนิจจสัจญา อนัตตสัจญา อสุภสัจญา อาทินวสัจญา ปหานสัจญา วิราคสัจญา นิโรธสัจญา. ธรรม ๗ อย่างเหล่านี้ ควรให้เกิดขึ้น.

[๔๔๑] ธรรม ๗ อย่าง ควรรู้ยิ่งเป็นโจน. ได้แก่ นิตเทสวัตถุ ๗ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ มีฉันทะกล้าในการสมาทานศึกษา และไม่ปราศจากความรักในการสมาทานศึกษาต่อไป มีฉันทะกล้าในการพิจารณาธรรมและไม่ปราศจากความรัก ในการพิจารณาธรรมต่อไป มีฉันทะกล้า ในการกำจัดความอยาก และไม่ปราศจากความรักในการกำจัดความอยากต่อไป มีฉันทะกล้าในการหลีกเลี่ยงอกเร้น และไม่ปราศจากความรัก ในการหลีกเลี่ยงอกเร้นต่อไป มีฉันทะกล้า ในการปรารภความเพียร และไม่ปราศจากความรักในการปรารภความเพียรต่อไป มีฉันทะกล้า ในสติและปัญญาเครื่องรักษาดน และไม่ปราศจากความรัก ในสติและปัญญาเครื่องรักษาดนต่อไป มีฉันทะกล้าในการแทงตลอดทิฏฐิ และไม่ปราศจากความรัก ในการแทงตลอดทิฏฐิต่อไป. ธรรม ๗ อย่างเหล่านี้ ควรรู้ยิ่ง.

[๔๔๒] ธรรม ๗ อย่าง ควรทำให้แจ้งเป็นโจน. ได้แก่ กำล้างของพระชีนาสพ ๗ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุชีนาสพในธรรมวินัยนี้ เห็นสังขารทั้งปวง โดยความเป็นของไม่เที่ยง ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดีแล้ว ข้อที่ภิกษุชีนาสพ เห็นสังขารทั้งปวงโดยความเป็นของไม่เที่ยง ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดีแล้ว นี้ก็เป็นกำล้างของภิกษุชีนาสพ กำล้างที่ภิกษุชีนาสพอาศัย ย่อมรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายว่า อาสวะของเราสิ้นแล้ว.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุผู้เป็นชีนาสพ เห็นกามเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดีแล้ว ข้อที่ภิกษุชีนาสพ เห็นกามเปรียบด้วยหลุมถ่านเพลิง ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงดีแล้ว นี้ก็เป็นกำล้างของภิกษุชีนาสพ กำล้างที่ภิกษุชีนาสพอาศัย ย่อมรู้ความสิ้นไป

แห่งอาสวะทั้งหลายว่า อาสวะของเราสิ้นแล้ว.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก จิตของภิกษุชฌาสพ น้อมไปในวิเวก โอนไป
ในวิเวก เจื่อมไปในวิเวก ตั้งอยู่ในวิเวก ยินดีในเนกขัมมะ สิ้นสุดจาก
ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ โดยประการทั้งปวง ข้อที่จิตของภิกษุชฌาสพ
น้อมไปในวิเวก โอนไปในวิเวก เจื่อมไปในวิเวก อยู่ในวิเวก ยินดี
ในเนกขัมมะ สิ้นสุดจากธรรมเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ โดยประการทั้งปวง
แม้นี้ก็กำลังของภิกษุชฌาสพ กำลังที่ภิกษุชฌาสพอาศัย ย่อมรู้ความ
สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายว่า อาสวะของเราสิ้นแล้ว.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก สติปัญญา ๔ อันภิกษุชฌาสพ อบรมแล้ว อบรม
ดีแล้ว ข้อที่สติปัญญา ๔ อันภิกษุชฌาสพ อบรมแล้ว อบรมดีแล้ว
แม้นี้ก็กำลังของภิกษุชฌาสพ กำลังที่ภิกษุชฌาสพอาศัย ย่อมรู้ความ
สิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายว่า อาสวะของเราสิ้นแล้ว.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก อินทริย์ ๕ อันภิกษุชฌาสพ อบรมแล้ว อบรม
ดีแล้ว ข้อที่อินทริย์ ๕ อันภิกษุชฌาสพ อบรมแล้ว อบรมดีแล้ว แม้
นี้ก็กำลังของภิกษุชฌาสพ กำลังที่ภิกษุชฌาสพอาศัย ย่อมรู้ความสิ้นไป
แห่งอาสวะทั้งหลายว่า อาสวะของเราสิ้นแล้ว.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก โพชฌงค์ ๗ อันภิกษุชฌาสพ อบรมแล้ว อบรม
ดีแล้ว ข้อที่โพชฌงค์ ๗ อันภิกษุชฌาสพ อบรมแล้ว อบรมดีแล้ว แม้
นี้ก็กำลังของภิกษุชฌาสพ กำลังที่ภิกษุชฌาสพอาศัย ย่อมรู้ความสิ้นไป
แห่งอาสวะทั้งหลายว่า อาสวะของเราสิ้นแล้ว.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก อริยมรรคมีองค์ ๘ อันภิกษุชฌาสพ อบรมแล้ว
อบรมดีแล้ว ข้อที่ อริยมรรคมีองค์ ๘ อันภิกษุชฌาสพ อบรมแล้ว อบรมดี

แล้ว แม้นี้ ก็เป็นกำลังของภิกษุชีนาสพ กำลังที่ภิกษุชีนาสพอาศัย ย่อม
รู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายว่า อาสวะของเราสิ้นแล้ว. ธรรม ๓ อย่าง
เหล่านี้ ควรทำให้แจ้ง ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ จริงแท้ แน่นอน ไม่ผิด
ไม่เป็นอย่างอื่น พระตถาคตตรัสรู้แล้ว โดยชอบ ด้วยประการฉะนี้.

จบปฐมภาณวาร.

ว่าด้วยธรรมหมวด ๘

[๔๔๓] ธรรม ๘ อย่างมีอุปการะมาก ธรรม ๘ อย่าง ควรเจริญ
ธรรม ๘ อย่าง ควรกำหนดรู้ ธรรม ๘ อย่าง ควรละ ธรรม ๘ อย่าง
เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม ธรรม ๘ อย่างเป็นไปในส่วนวิเศษ ธรรม ๘ อย่าง
ควรให้เกิดขึ้น ธรรม ๘ อย่าง ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๘ อย่าง ควรทำให้แจ้ง.

[๔๔๔] ธรรม ๘ อย่าง มีอุปการะมากเป็นไฉน. ได้แก่ เหตุ
๘ อย่าง ปัจจัย ๘ อย่าง ย่อมเป็นไปเพื่อได้ปัญญาเป็นอาทิพรหมจรรย์
ที่ยังไม่ได้ เพื่อความเจริญยิ่ง เพื่อความไพบลุย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความ
บริบูรณ์ แห่งปัญญาที่ได้แล้ว เหตุและปัจจัย ๘ อย่าง เป็นไฉน คือ
ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เข้าไปอาศัยพระศาสดา หรือ
เพื่อนพรหมจรรย์ อยู่ในฐานะควรเคารพรูปใดรูปหนึ่ง หิริและโอตตปปะ
แรงกล้า เข้าไปปรากฏแก่ภิกษุนั้น เป็นความรักและความเคารพในท่าน นี้
ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่หนึ่ง ย่อมเป็นไป เพื่อได้ปัญญาอาทิพรหมจรรย์
ที่ยังไม่ได้ เพื่อความเจริญยิ่ง เพื่อความไพบลุย์ เพื่อความเจริญ เพื่อความ
บริบูรณ์ แห่งปัญญาที่ได้แล้ว.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเข้าไปอาศัยพระศาสดา หรือ เพื่อนพรหม
จรรย์ อยู่ในฐานะควรเคารพนั้นรูปใดรูปหนึ่ง หิริและโอตตปะอย่างแรง
กล้าเข้าไปปรากฏแก่ภิกษุนั้นเป็นความรักและความเคารพในท่าน เธอเข้า
ไปหาท่านเสมอ ๆ สอบถามไต่สวนว่า ข้อนี้เป็นอย่างไร เนื้อความของ
ข้อนี้เป็นอย่างไร ท่านเหล่านั้นเปิดเผยสิ่งที่ยังไม่เปิดเผย กระทำสิ่งที่ยากใฝ่ง่าย
และบรรเทาความสงสัยในธรรม เป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยหลาย ๆ อย่าง
แก่เธอ นี้ ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่สอง...

ภิกษุฟังธรรมนั้นแล้ว ถึงพร้อมด้วยความหลิกออก ๒ อย่าง คือ
ความหลิกออกแห่งกาย ๑ ความหลิกออกแห่งจิต ๑ นี้ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อ
ที่สาม...

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้มีศีล ดำรวมในปาติโมกขสังวร ถึง
พร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทาน
ศึกษาในสิกขาบท นี้ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่สี่...

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นพหูสูต ทรงสุตะไว้ สัมสมสุตะ ธรรม
งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์
พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง เป็นธรรมอัน
ภิกษุนั้น ศดับมาก ทรงไว้ คล่องปาก พิจารณาด้วยใจ แทะตลอดด้วย
ทิวฐิ นี้ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่ห้า...

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุปรารถนาความเพียร ละอกุศลธรรม ยัง
กุศลธรรมให้ถึงพร้อม มีกำลัง ความเพียรมั่น ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมอยู่
นี้ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่หก...

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุมีสติ ประกอบด้วยสติและปัญญาเป็นเครื่อง
รักษาดนอย่างยิ่ง ระลึกรถึง สิ่งที่ทำไว้นาน ถ้อยคำที่พูดไว้นาน นี่ก็เป็น
เหตุเป็นปัจจัย ข้อที่เจ็ด...

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุ พิจารณาถึงความเกิดและความเสื่อมใน
อุปาทานขันธ ๕ อยู่ว่า ดังนี้ รูป ดังนี้ ความเกิดแห่งรูป ดังนี้ ความดับ
แห่งรูป ดังนี้ เวทนา ดังนี้ ความเกิดแห่งเวทนา ดังนี้ ความดับแห่ง
เวทนา ดังนี้ สัญญา ดังนี้ ความเกิดแห่งสัญญา ดังนี้ ความดับแห่งสัญญา
ดังนี้ สังขารทั้งหลาย ดังนี้ ความเกิดแห่งสังขารทั้งหลาย ดังนี้ความดับ
แห่งสังขารทั้งหลาย ดังนี้ วิญญาณ ดังนี้ ความเกิดแห่งวิญญาณ ดังนี้
ความดับแห่งวิญญาณ. นี่ก็เป็นเหตุเป็นปัจจัยข้อที่แปด ย่อมเป็นไปเพื่อได้
ปัญญาอาทิพรหมจรรย์ที่ยังไม่ได้ เพื่อความเจริญยิ่ง เพื่อความไพบูลย์ เพื่อ
ความเจริญ เพื่อความบริบูรณ์แห่งปัญญาที่ได้แล้ว. ธรรม ๘ อย่าง เหล่านี้
มีอุปการะมาก.

[๔๔๕] ธรรม ๘ อย่าง ควรเจริญเป็นไฉน. อริยมรรคมีองค์
๘ คือ เห็นชอบ ดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ ความ
เพียรชอบ ระลึกรชอบ ตั้งใจชอบ ธรรม ๘ อย่าง เหล่านี้ ควรเจริญ.

[๔๔๖] ธรรม ๘ อย่าง ควรกำหนดรู้เป็นไฉน. โลกธรรม
๘ คือ ลาก เสื่อมลาก ยศ เสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุข ทุกข์
ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ ควรกำหนดรู้.

[๔๔๗] ธรรม ๘ อย่าง ควรละเป็นไฉน. มิจฉัตตะ ๘ คือ
เห็นผิด ดำริผิด วาจาผิด การงานผิด อาชีพผิด เพียรผิด ระลึกรผิด
สมาธิผิด ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ ควรละ.

[๔๔๘] ธรรม ๘ อย่าง เป็นไปในส่วนข้างเสื่อมเป็นไฉน. ได้แก่ เหตุของผู้เกียจคร้าน ๘ คือ ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย การงานเป็นสิ่งอันภิกษุ ในธรรมวินัยนี้พึงทำ เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า การงานจักเป็นสิ่งอัน เราพึงทำแล ก็แหละเมื่อเราทำการงานอยู่ ร่างกายจักเหน็ดเหนื่อย ช่างเถิด เราจะนอน. เธอนอน ไม่ปรารถนาคความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี้ ก็เป็นเหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่หนึ่ง.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก การงานเป็นสิ่งอันภิกษุในธรรมวินัยนี้ ทำแล้ว เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เราได้กระทำการงานแล้ว ก็แหละเมื่อเรา กระทำการงานอยู่ ร่างกายเหน็ดเหนื่อยแล้ว ช่างเถิดเราจะนอน. เธอนอน ไม่ปรารถนาคความเพียร... เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี้ก็เป็น เหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่สอง.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุจะต้องเดินทาง เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า ก็เรจักต้องเดินทางผู้เดียว ก็แหละ เมื่อเราเดินทางไป ร่างกายจักเหน็ด เหนื่อย ช่างเถิด เราจะนอน. เธอนอน ไม่ปรารถนาคความเพียร... นี้ก็เป็น เหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่สาม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้เดินทางแล้ว เธอย่อมมีความคิดอย่าง นี้ว่า เราได้เดินทางแล้ว ก็แหละเมื่อเราเดินทางไปอยู่ ร่างกายเหน็ดเหนื่อย แล้ว ช่างเถิดเราจะนอน เธอนอน ไม่ปรารถนาคความเพียร... นี้ ก็เป็นเหตุ ของผู้เกียจคร้านข้อที่สี่.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภัทธุเที่ยวไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านหรือนิคมไม่ได้ โภชนะเสร้าหมองหรือประณีต เต็มตามความต้องการ เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเที่ยวไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านหรือนิคมก็ไม่ได้ โภชนะที่เสร้าหมอง หรือประณีตเต็มตามความต้องการ ร่างกายของเรานั้น เหน็ดเหนื่อยแล้ว ไม่ควรแก่การงาน ช่างเถิดเราจะนอน. เธอนอนไม่ปรารถนาคความเพียร... เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี่ก็เป็นเหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่ห้า.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภัทธุเที่ยวไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านหรือนิคม ย่อมได้โภชนะที่เสร้าหมองหรือประณีต เต็มตามความต้องการ เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเที่ยวไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านหรือนิคม ได้โภชนะที่เสร้าหมอง หรือประณีต เต็มตามความต้องการแล้ว ร่างกายของเรานั้นหนักไม่ควรแก่การงาน เหมือนถั่วราชมรส ที่เขาหมักไว้ ช่างเถิด เราจะนอน. เธอนอน ไม่ปรารถนาคความเพียร... เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี่ก็เป็นเหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่หก.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก อาพาธเล็กน้อยเกิดแก่ภัทธุ เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า อาพาธเพียงเล็กน้อยนี้ เกิดขึ้นแก่เราแล้ว สมควรเพื่อจะนอนมื่ออยู่ ช่างเถิด เราจะนอน. เธอนอนไม่ปรารถนาคความเพียร... เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ทำให้แจ้ง นี่ก็เป็นเหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่เจ็ด.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภัทธุหายอาพาธแล้ว หายจากอาพาธยังไม่นาน เธอ่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เราหายอาพาธแล้ว หายจากความอาพาธยังไม่นาน ร่างกายของเรานั้นยังอ่อนเพลีย ไม่ควรแก่การงาน ช่างเถิดเรา

จะนอน. เธอนอนไม่ปรารถนาความเพียร เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี่ก็เป็นเหตุของผู้เกียจคร้านข้อที่แปด. ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม.

[๔๔๕] ธรรม ๘ อย่างเป็นไปในส่วนวิเศษเป็นไฉน. ได้แก่ เหตุของผู้ปรารถนาความเพียร ๘ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย การงานเป็นสิ่งอันภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงทำ เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า การงานจักเป็นสิ่งอันเราควรทำ ก็แหละเมื่อเราทำการงานอยู่ การกระทำคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไว้ในใจ มิใช่กระทำได้โดยง่าย ช่างเถิด เราจะปรารถนาความเพียรเพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง. เธอปรารถนาความเพียรอยู่ เพื่อถึงธรรมที่ยังไม่ถึง เพื่อบรรลุธรรมที่ยังไม่บรรลุ เพื่อทำให้แจ้ง ธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี่ก็เป็นเหตุของผู้ปรารถนาความเพียร ข้อที่หนึ่ง.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก การงานเป็นสิ่งอันภิกษุทำแล้ว เธอ่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เราได้ทำการงานแล้วแล ก็แหละ เราเมื่อทำการงานอยู่ ก็ไม่อาจทำคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไว้ในใจ ช่างเถิด เราจะปรารถนาความเพียร... เธอปรารถนาความเพียรอยู่... เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี่ก็เป็นเหตุของผู้ปรารถนาความเพียร ข้อที่สอง.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุต้องเดินทาง เธอ่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เราจักต้องเดินทาง ก็แหละ เมื่อเราเดินทางไป การกระทำคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไว้ในใจ มิใช่กระทำได้โดยง่าย ช่างเถิดเราจะปรารถนาความเพียร... เธอปรารถนาความเพียรอยู่... เพื่อทำให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้

ทำให้แจ้ง นี่ก็เป็นเหตุของผู้ปรารถนาคือสาม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเดินทางแล้ว เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เราได้เดินทางแล้วแล ก็แหละ เมื่อเราเดินทางอยู่ก็ไม่อาจทำคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายไว้ในใจ ช่างเถิดเราจะปรารถนาคือสาม... เธอปรารถนาคือสามอยู่... เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี่ก็เป็นเหตุของผู้ปรารถนาคือสาม ข้อที่สี่.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเที่ยวไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านหรือนิคม ย่อมไม่ได้โภชนะเส้าหมอง หรือประณีต เต็มตามความต้องการ เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเที่ยวไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านหรือนิคม ไม่ได้โภชนะเส้าหมอง หรือประณีต เต็มตามความต้องการแล้ว ร่างกายของเรานั้นเบาควรแก่การงาน ช่างเถิดเราจะปรารถนาคือสาม... เธอปรารถนาคือสามอยู่... เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี่ก็เป็นเหตุของผู้ปรารถนาคือสาม ข้อที่ห้า.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเที่ยวไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านหรือนิคม ย่อมได้โภชนะเส้าหมอง หรือประณีต เต็มตามความต้องการ เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เราเที่ยวไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านหรือนิคม ได้โภชนะเส้าหมอง หรือประณีต เต็มตามความต้องการแล้ว ร่างกายของเรานั้นมีกำลัง ควรแก่การงาน ช่างเถิดเราจะปรารถนาคือสาม... เธอปรารถนาคือสามอยู่... เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี่ก็เป็นเหตุของผู้ปรารถนาคือสาม ข้อที่หก.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก อาพาธเพียงเล็กน้อยเกิดขึ้นแก่ภิกษุแล้ว เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า อาพาธเพียงเล็กน้อยนี้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว ข้อที่อาพาธ

ของเราจะพึงมากขึ้น เป็นฐานะที่จะมีได้ ช่างเถิดเราจะปรารภความเพียร...
เธอปรารภความเพียรอยู่... เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี่ก็
เป็นเหตุของผู้ปรารภความเพียร ข้อที่เจ็ด.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุหายอาพาธแล้ว หายจากความเป็นผู้อาพาธยังไม่
ไม่นาน เธอย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า เราหายอาพาธแล้ว หายจากความ
อาพาธยังไม่ไม่นาน ข้อที่อาพาธของเราจะพึงกลับกำเริบขึ้น เป็นฐานะที่จะ
มีได้ ช่างเถิดเราจะปรารภความเพียร... เธอปรารภความเพียรอยู่...
เพื่อให้แจ้งธรรมที่ยังไม่ได้ทำให้แจ้ง นี่ก็เป็นเหตุของผู้ปรารภความเพียร
ข้อที่แปด. ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนวิเศษ.

[๔๕๐] ธรรม ๘ อย่าง แتงตลอดได้ยากเป็นไฉน. ได้แก่
กาลมิใช่ขณะ มิใช่สมัย เพื่ออยู่ประพฤติพรหมจรรย์ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุ พระ
ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อุบัติใน โลกนี้ และพระองค์ทรงแสดงธรรม
เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความดับ ให้สัตว์ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรม
อันพระสุคตประกาศแล้ว แต่บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงนรกแล้ว นี่ก็เป็นกาล
มิใช่ขณะมิใช่สมัย เพื่ออยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ข้อที่หนึ่ง.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อุบัติใน
โลกนี้ และพระองค์ทรงแสดงธรรม เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อ
ความดับ ให้สัตว์ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตประกาศแล้ว แต่
บุคคลนี้เป็นผู้เข้าถึงกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน นี่ก็เป็นกาลมิใช่ขณะมิใช่สมัย
เพื่อความอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ข้อที่สอง.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อุบัติใน โลกนี้

และทรงแสดงธรรม เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความดับ ให้สัตว์ ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตประกาศแล้ว แต่บุคคลนี้ เข้าถึง ปิตติวิสัย นี้ก็เป็นกาลมิใช่ขณะมิใช่สมัย เพื่ออยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ข้อที่สาม.

ข้ออื่นยังมีอีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อุบัติในโลกนี้ ทรงแสดงธรรม เป็นไปเพื่อความสงบ... แต่บุคคลนี้ เข้าถึงเทพนิกายซึ่ง มีอายุยืน ใดๆอย่างหนึ่ง นี้ก็เป็นกาลมิใช่ขณะมิใช่สมัย เพื่ออยู่ประพฤติ พรหมจรรย์ ข้อที่สี่.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อุบัติในโลกนี้ และพระองค์ทรงแสดงธรรมเป็นไปเพื่อความสงบ... แต่บุคคลนี้ เป็นผู้เกิดในปัจจุบันชนบท เป็นถิ่นของชนมลักกะ ผู้ไม่มีความรู้ ซึ่งมิใช่ คติของ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา นี้ก็เป็นกาลมิใช่ขณะมิใช่สมัย เพื่ออยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ข้อที่ห้า.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า อุบัติในโลกนี้... ส่วนบุคคลนี้ เกิดในมัชฌิมชนบท แต่เขาเป็นมิจฉาทิฎฐิ มีความ เห็นผิดไปว่า ทานที่บุคคลให้ ไม่มีผล การบูชาไม่มีผล การเช่นสรวง ไม่มีผล ผลวิบากของกรรมที่ทำได้ทำชั่วไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มี บิดาไม่มี เหล่าสัตว์ผู้เกิดไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ดำเนินไป โดยชอบ ผู้ปฏิบัติชอบในโลกไม่มี ซึ่งกระทำโลกนี้และโลกหน้าให้แจ้ง ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว ประกาศให้รู้ ไม่มีในโลกนี้ นี้ก็เป็นกาลมิใช่ ขณะมิใช่สมัย เพื่ออยู่ประพฤติพรหมจรรย์ ข้อที่หก.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติในโลก...

ส่วนบุคคลนี้เป็นผู้เกิดในมัชฌิมชนบท แต่เขาเป็นคนมีปัญญาทึบ โง่เขลา เป็นใบ้ ไม่สามารถจะรู้เนื้อความแห่งคำสุภาษิตและทพภาษิตได้ นี่ก็เป็นกาล มิใช่ขณะ มิใช่สมัย เพื่ออยู่ประพตติพรหมจรรย์ ข้อที่เจ็ด.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ายังไม่อุบัติในโลก และพระองค์ยังไม่ทรงแสดงธรรมเป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความดับ ให้สัตว์ถึงความตรัสรู้ เป็นธรรมอันพระสุคตประกาศแล้ว ส่วนบุคคลนี้ เกิดในมัชฌิมชนบท แต่เขามีปัญญาไม่โง่เขลา ไม่เป็นใบ้ สามารถจะรู้เนื้อความแห่งคำสุภาษิต และทพภาษิตได้ นี่ก็เป็นกาล มิใช่ขณะ มิใช่สมัย เพื่ออยู่ประพตติพรหมจรรย์ ข้อที่แปด. ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ แหวงตลอดได้ยาก.

[๔๕๑] ธรรม ๘ อย่าง ควรให้เกิดขึ้นเป็นไฉน. ได้แก่ ความตริภิกของมหาบุรุษ ๘ คือธรรมนี้ ของผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่ใช่ของผู้มีความปรารถนาใหญ่ ธรรมนี้ ของผู้สันโดษ ไม่ใช่ของผู้ไม่สันโดษ ธรรมนี้ ของผู้สงัด ไม่ใช่ของผู้ยินดีในความคลุกคลี ธรรมนี้ ของผู้ปรารถนากุศลเพียร ไม่ใช่ของผู้เกียจคร้าน ธรรมนี้ของผู้เข้าไปตั้งสติไว้ ไม่ใช่ของผู้ลี้มสติ ธรรมนี้ของผู้มีจิตตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้มีจิตไม่ตั้งมั่น ธรรมนี้ของผู้มีปัญญา ไม่ใช่ของผู้มีปัญญาทึบ ธรรมนี้ของผู้ไม่มีธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ เป็นที่มายินดี ยินดีในธรรมเป็นเครื่องไม่เน้นซ้ำ ไม่ใช่ของผู้มีธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำเป็นที่มายินดี ยินดีในธรรมเป็นเครื่องเน้นซ้ำ ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ ควรให้เกิดขึ้น.

[๔๕๒] ธรรม ๘ อย่าง ควรรู้ยังเป็นไฉน. ได้แก่ อภิกายตนะ ๘ คือ ภิกขุรูปหนึ่งสำคัญรูปภายใน เห็นรูปภายนอกน้อย มีผิวพรรณดี ผิวพรรณทราม ครอบงำรูปเหล่านั้น มีสำคัญอย่างนี้ว่า เรา รู้ เรา เห็น นี่ก็

เป็นอภิกายตะนะข้อที่หนึ่ง. ภิกขุรูปหนึ่ง สำคัญรูปภายนอก หาประมาณมิได้ มีผิวพรรณดี ผิวพรรณทรม ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา^{ู้} เราเห็น นี้ก็เป็นอภิกายตะนะข้อที่สอง. ภิกขุรูปหนึ่ง สำคัญรูปภายใน เห็นรูปภายนอกน้อยมีผิวพรรณดี ผิวพรรณทรม ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา^{ู้} เราเห็น นี้ก็เป็นอภิกายตะนะข้อที่สาม. ภิกขุรูปหนึ่ง สำคัญรูปภายใน เห็นรูปภายนอก หาประมาณมิได้ มีผิวพรรณดี ผิวพรรณทรม ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา^{ู้} เราเห็น นี้ก็เป็นอภิกายตะนะข้อที่สี่. ภิกขุรูปหนึ่ง สำคัญรูปภายในเป็นรูปภายนอก เขียว สีเขียว แสงเขียว รัศมีเขียว ดอกผักตบเขียว สีเขียว แสงเขียว รัศมีเขียว แม้นใจ หรือว่า ฝ้านั้นทำในกรุงพาราณสี เนื้อเกลี้ยงทั้งสองข้าง เขียว สีเขียว รัศมีเขียว แม้นใจ ภิกขุรูปหนึ่ง สำคัญรูปภายในเห็นรูปภายนอก เขียว สีเขียว แสงเขียว รัศมีเขียว ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา^{ู้} เราเห็นฉนั้นนั้นเหมือนกัน นี้ก็เป็นอภิกายตะนะข้อที่ห้า. ภิกขุรูปหนึ่งสำคัญรูปภายใน เห็นรูปภายนอก เหลือง สีเหลือง แสงเหลือง รัศมีเหลือง ดอกกรรณิการ์ เหลือง สีเหลือง แสงเหลือง รัศมีเหลือง แม้นใจ หรือว่า ฝ้านั้นทำในกรุงพาราณสี มีเนื้อเกลี้ยงทั้งสองข้าง เหลือง สีเหลือง แสงเหลือง รัศมีเหลือง แม้นใจ ภิกขุรูปหนึ่ง สำคัญรูปภายใน เห็นรูปภายนอก เหลือง สีเหลือง แสงเหลือง รัศมีเหลือง ครอบงำรูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา^{ู้} เราเห็น ฉนั้นนั้นเหมือนกัน นี้ก็เป็นอภิกายตะนะข้อที่หก. ภิกขุรูปหนึ่งสำคัญรูปภายใน เห็นรูปภายนอก แดง สีแดง แสงแดง รัศมีแดง ดอกชะบาแดง สีแดง แสงแดง รัศมีแดง หรือว่า ฝ้านั้นทำในกรุงพาราณสี มีเนื้อเกลี้ยงทั้งสอง

ข้าง แดง สีแดง แสงแดง รัศมีแดง แม่น้ำใจ ภิกษุรูปหนึ่ง สำคัญ
อรุปรภายใน เห็นรูปภายนอก แดง สีแดง แสงแดง รัศมีแดง กรอบงา
รูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา รู้ เราเห็น ฉะนั้น เหมือนกัน นี้
ก็เป็นอภิปาตนะข้อที่เจ็ด. ภิกษุรูปหนึ่ง สำคัญอรุปรภายใน เห็นรูปภาย
นอก ขาว สีขาว แสงขาว รัศมีขาว ดาวประกายพริ้ว ขาว สีขาว
แสงขาว รัศมีขาว แม่น้ำใจ หรือว่า ฝ้านั้นทำในกรุงพาราณสี มีเนื้อ
เกลี้ยงทั้งสองข้าง ขาว สีขาว แสงขาว รัศมีขาว แม่น้ำใจ ภิกษุรูปหนึ่ง
สำคัญอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอก ขาว สีขาว แสงขาว รัศมีขาว
กรอบงารูปเหล่านั้น มีความสำคัญอย่างนี้ว่า เรา รู้ เราเห็น ฉะนั้น นี้
ก็เป็นอภิปาตนะข้อที่แปด. ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ ควรรู้อย่างนี้.

[๔๕๑] ธรรม ๘ อย่าง ควรทำให้แจ้งเป็น ไฉน. ได้แก่ วิโมกข์
๘ คือ ผู้มีรูป ย่อมเห็นรูปทั้งหลาย นี้เป็นวิโมกข์ข้อที่หนึ่ง. ผู้หนึ่งมีความ
สำคัญในอรุปรภายใน เห็นรูปภายนอก นี้เป็นวิโมกข์ข้อที่สอง. บุคคลย่อม
น้อมใจไปว่า สิ่งนี้งามทีเดียว นี้เป็นวิโมกข์ข้อที่สาม. เพราะล่องรูปสัญญา
เพราะดับปฏิสมสัญญา เพราะไม่กระทำนาคตสัญญาไว้ในใจโดยประการ
ทั้งปวง เข้าถึงอากาสนัญญาตนะว่า อากาศไม่มีที่สุดคั้งนี้อยู่ นี้เป็นวิโมกข์
ข้อที่สี่. บุคคลล่องอากาสนัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงวิญญา
ณัญญาตนะว่า วิญญาณไม่มีที่สุดคั้งนี้อยู่ นี้เป็นวิโมกข์ข้อที่ห้า. บุคคลล่อง
วิญญาณัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงอากัญญาตนะว่า ไม่มีอะไร
คั้งนี้อยู่ นี้เป็นวิโมกข์ข้อที่หก. บุคคลล่องอากัญญาตนะโดยประการ
ทั้งปวง เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญานะอยู่ นี้เป็นวิโมกข์ข้อที่เจ็ด. บุคคล
ล่องเนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง เข้าถึงสัญญาเวทิตนิ-

โรธอยู่ นี่เป็นวิโมกข์ข้อที่แปด. ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ ควรทำให้แจ้ง.
ธรรม ๘ อย่างเหล่านี้ จริงแท้แน่นอน ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น พระตถา-
คตตรัสรู้แล้วโดยชอบด้วยประการฉะนี้.

ว่าด้วยธรรมหมวด ๕

[๔๕๔] ธรรม ๕ อย่าง มีอุปการะมาก ธรรม ๕ อย่าง ควร
เจริญ ธรรม ๕ อย่าง ควรกำหนดรู้ ธรรม ๕ อย่าง ควรละ ธรรม ๕ อย่าง
เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม ธรรม ๕ อย่าง เป็นไปในส่วนพิเศษ ธรรม
๕ อย่าง แทะตลอดได้ยาก ธรรม ๕ อย่าง ควรให้เกิดขึ้น ธรรม ๕ อย่าง
ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๕ อย่าง ควรทำให้แจ้ง.

[๔๕๕] ธรรม ๕ อย่าง มีอุปการะมากเป็นไฉน. ได้แก่ธรรมมี
โยนิโสมนสิการเป็นมูล ๕ คือ เมื่อกระทำไว้ในใจ โดยแยกกาย ปราโมทย์
ย่อมเกิด ปิตีย่อมเกิดแก่ผู้มีปราโมทย์ กายของผู้มีใจประกอบด้วยปิตีย่อม
สงบ ผู้มีกายสงบ เสวยสุข จิตของผู้มีสุขย่อมตั้งมั่น ผู้มีจิตตั้งมั่นย่อมรู้
ย่อมเห็นตามเป็นจริง เมื่อรู้เห็นตามเป็นจริง ตนเองย่อมหน่าย เมื่อ
หน่าย ย่อมคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้นเพราะคลายกำหนด ธรรม ๕ อย่าง
เหล่านี้ มีอุปการะมาก.

[๔๕๖] ธรรม ๕ อย่าง ควรเจริญเป็นไฉน. ได้แก่องค์เป็นที่ตั้ง
แห่งความบริสุทธิ์ ๕ อย่าง คือ ศีลวิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล
เป็นองค์ เป็นที่ตั้งแห่งความบริสุทธิ์ จิตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต ...

ทิววิวิสุทธิตี ความหมจดคแห่งทิวทิว... กังขาวิตรณวิสุทธิตี ความหมจดคแห่ง
ญานเป็นเครื่องข้มพันความสงสั... มัคคามัคคญานทัสสนวิสุทธิตี ความ
หมจดคแห่งญานเป็นเครื่องเห็นวาทหรือมิใช่ทาง... ปฏิปทาญานทัสสน-
วิสุทธิตี ความหมจดคแห่งญานเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ... ญานทัสสน-
วิสุทธิตี ความหมคแห่งญานทัสสนะ... ปัญญาวิสุทธิตี ความหมจดคแห่ง
ปัญญา... วิมุตติวิสุทธิตี ความหมจดคแห่งความหลุดพ้น เป็นองค์ เป็นที่ตั้ง
แห่งความบริสุทธิตี. ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ ควรเจริญ.

[๔๕๗] ธรรม ๕ อย่าง ควรกำหนดรู้เป็นโฉน. ได้แก่ สัตตาวาส
๕ คือ ลูกอนผู้มีอายุท้งหลาย สัตว์ท้งหลาย มีกายต่างกัน มีปัญญาต่างกัน
เหมือนมนุษย์ เทพบางพวก และวินิปาติกบางพวก นี้ก็เป็นสัตตาวาส
ข้อที่หนึ่ง สัตว์ท้งหลาย มีกายต่างกัน มีสัญญาอย่างเดียวกัน เหมือนพวก
เทพนับเนื่องในหมู่พรหม เกิดในปฐมฉน นี้ก็เป็นสัตตาวาสข้อที่สอง.
สัตว์ท้งหลาย มีกายอย่างเดียวกัน มีสัญญาต่างกัน เหมือนพวกเทพอภัส-
สรา นี้ก็เป็นสัตตาวาสข้อที่สาม. สัตว์ท้งหลาย มีกายอย่างเดียวกัน มี
สัญญาอย่างเดียวกัน เหมือนพวกเทพสุภกัฉนหา นี้เป็นสัตตาวาสข้อที่สี่
สัตว์ท้งหลาย ไม่มีสัญญา ไม่เสวยเวทนา เหมือนพวกเทพอสัญญีสัตว์ นี้ก็
เป็นสัตตาวาสข้อที่ห้า. สัตว์ท้งหลาย ล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขสัญญา ไม่
กระทำนาคตสัญญาไว้ในใจ เข้าถึงอากาสนัญจายตนะว่า อากาศไม่มีที่สุด
นี้ก็เป็นสัตตาวาสข้อที่หก. สัตว์ท้งหลาย ล่วงอากาสนัญจายตนะ โดย
ประการท้งปวง เข้าถึงวิญญาณัญจายตนะว่า วิญญาณไม่มีที่สุด นี้ก็เป็น
สัตตาวาสข้อที่เจ็ด. สัตว์ท้งหลาย ล่วงวิญญาณัญจายตนะ โดยประการ

ทั้งปวง เข้าถึงอาภิญญายตนะว่า ไม่มีอะไร นี่ก็เป็นสัตตาวาสข้อที่แปด
สัตว์ทั้งหลาย ล่วงอาภิญญายตนะ โดยประการทั้งปวง เข้าถึงเนว-
สัณญานาสัณญายตนะว่า นั้นสงบ นั้นประณีต นี่ก็เป็นสัตตาวาส
ข้อที่เก้า. ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ ควรกำหนดรู้.

[๔๕๘] ธรรม ๕ อย่าง ควรละเป็นไฉน. ได้แก่ธรรมมีตัณหา
เป็นมูล ๕ คือ การแสวงหาย่อมเป็นไปเพราะอาศัยตัณหา ลากยอมเป็นไป
เพราะอาศัยการแสวงหา ความตกลงใจยอมเป็นไปเพราะอาศัยลาก
ความกำหนดด้วยความพอใจ ย่อมเป็นไปเพราะอาศัยความตกลงใจ ความ
พอใจ ย่อมเป็นไปเพราะอาศัยความกำหนดด้วยความพอใจ ความหวงแหน
ยอมเป็นไปเพราะอาศัยความพอใจ ความตระหนี่ ย่อมเป็นไปเพราะอาศัย
ความหวงแหน การรักษายอมเป็นไปเพราะอาศัยความตระหนี่ อกุศลธรรม
อันลามกหลายอย่างคือ การถือไม้ ถือศัสตรา การทะเลาะแก่งแย่งวิวาท
กล่าวส่อเสียดว่า มึง มึง และการพูดเท็จ ย่อมเป็นไป เพราะอาศัยการ
รักษาเป็นเหตุ ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ ควรละ

[๔๕๙] ธรรม ๕ อย่างเป็นไปในส่วนข้างเสื่อมเป็นไฉน. ได้แก่
เหตุเป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาต ๕ คือ บุคคลยอมผูกความอาฆาตว่า ผู้นี้ได้
ประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว. ย่อมผูกความอาฆาตว่า ผู้นี้
ประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่เราแล้ว. ย่อมผูกความอาฆาตว่า ผู้นี้
จักประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา. ย่อมผูกความอาฆาตว่า ผู้นี้ได้
ประพฤติสิ่งไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้เป็นที่รักที่ชบใจของเราแล้ว. ย่อม
ผูกความอาฆาตว่า ผู้นี้ประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้เป็นที่รักที่ชบ

ของเราอยู่. ย่อมผูกความอาฆาตว่า ผู้นี้จักประพาศสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้เป็นที่รักที่ชอบของเรา. ย่อมผูกความอาฆาตว่า ผู้นี้ได้ประพาศสิ่งเป็นประโยชน์แก่ผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเราแล้ว. ย่อมผูกความอาฆาตว่า ผู้นี้ประพาศสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเราอยู่. ย่อมผูกความอาฆาตว่า ผู้นี้จักประพาศสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา. ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม

[๔๖๐] ธรรม ๕ อย่างเป็นไปในส่วนข้างวิเศษเป็นไฉน ได้แก่ ความกำจัดความอาฆาต ๕ ก็บุคคลย่อมกำจัดความอาฆาตว่าคือ ผู้นี้ได้ประพาศสิ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบแล้ว ข้อนั้น จะหาได้ในบุคคลนี้แต่ที่ไหน. ย่อมกำจัดความอาฆาตว่า ผู้นี้ประพาศสิ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเราอยู่ ข้อนั้น จะหาได้ในบุคคลนี้ แต่ที่ไหน. ย่อมกำจัดความอาฆาตว่า ผู้นี้จักประพาศสิ่งที่ไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ข้อนั้น จะหาได้ในบุคคลนี้แต่ที่ไหน. ย่อมกำจัดความอาฆาตว่า ผู้นี้ได้ประพาศสิ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเราแล้ว ข้อนั้นจะหาได้ในบุคคลนี้แต่ที่ไหน. ย่อมกำจัดความอาฆาตว่า ผู้นี้ ประพาศสิ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเราอยู่ ข้อนั้นจะหาได้ในบุคคลนี้ แต่ที่ไหน. ย่อมกำจัดความอาฆาตว่า ผู้นี้จักประพาศสิ่งไม่เป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ข้อนั้นจะหาได้ในบุคคลนี้แต่ที่ไหน.

บุคคลย่อมกำจัดความอาฆาตว่า ผู้นี้ได้ประพาศสิ่งเป็นประโยชน์แก่ผู้ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของเรา ข้อนั้นจะหาได้ในบุคคลนี้แต่ที่ไหน. ย่อมกำจัดความอาฆาตว่า ผู้นี้ประพาศสิ่งเป็นประโยชน์แก่ผู้ไม่เป็นที่รัก

ที่รัก ที่ชอบใจ ของเราอยู่ ข้อนั้น จะหาได้ในบุคคลนี้ แต่ที่ไหน.
ย่อมกำจัดความอาฆาตว่า ผู้นี้ จักประพฤตีสั่งเป็นประโยชน์แก่ผู้ไม่เป็น
ที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของเรา ข้อนั้นจะหาได้ในบุคคลนี้ แต่ที่ไหน.
ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้เป็นไปในส่วนข้างพิเศษ

[๔๖๑] ธรรม อย่างแทงตลอดได้ยากเป็นไฉน. ได้แก่ นานัตตะ
๕ คือ ผัสสะต่างกัน ย่อมเกิดเพราะอาศัยธาตุต่างกัน เวทนาต่างกัน ย่อม
เกิดเพราะอาศัยผัสสะต่างกัน สัญญาต่างกัน ย่อมเกิดเพราะอาศัยเวทนา
ต่างกัน ความดำริต่างกัน ย่อมเกิดเพราะอาศัยสัญญาต่างกัน ความพอใจ
ต่างกัน ย่อมเกิดเพราะอาศัยความดำริต่างกัน ความเร่าร้อนต่างกัน ย่อม
เกิดเพราะอาศัยความพอใจต่างกัน การแสวงหาต่างกัน ย่อมเกิดเพราะ
อาศัยความเร่าร้อนต่างกัน ความอยากได้ต่างกัน ย่อมเกิดเพราะอาศัยการ
แสวงหาต่างกัน. ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้แทงตลอดได้ยาก.

[๕๖๒] ธรรม ๕ อย่าง ควรให้เกิดขึ้นเป็นไฉน. ได้แก่ สัญญา
๕ คือ อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย มรณสัญญา กำหนด
หมายในความตาย อาหาเรปฏิกูลสัญญา กำหนดหมายในอาหารว่า เป็น
ปฏิกูล สัพพโลเกอนภิตตสัญญา กำหนดหมายความไม่น่ายินดี ในโลก
ทั้งปวง อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยง อนิจเจ ทุกขสัญญา
กำหนดหมายในสิ่งไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์ ทุกขอันตตสัญญา กำหนดหมาย
ในทุกข์ว่าไม่ใช่ตัวตน ปหานสัญญา กำหนดหมายการละ วิราคสัญญา
กำหนดหมายความคลายกำหนด ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ ควรให้เกิดขึ้น.

[๔๖๓] ธรรม ๕ อย่าง ที่ควรรู้อย่างเป็นไฉน. ได้แก่ อนุปฺพ-
วิหาร ๕ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สัจจจากาม
สัจจจากอกุศลธรรม บรรลุปฐมฌาน มีวิตก มีวิจารณ์ ปีติและสุขเกิดแต่
วิเวกอยู่ บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสแห่งจิตในภายใน เป็นธรรมเอก
ผุคขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตกวิจารณ์สงบไป มีปีติและสุขเกิดแต่
สมาธิอยู่ อนึ่ง เป็นผู้มีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกาย
เพราะปีติสิ้นไป บรรลุตติยฌาน ที่พระอริยเจ้าทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้ได้
ฌานนี้ เป็นผู้มีอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุข บรรลุจตุตถฌาน ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข
เพราะละสุข ละทุกข์ และดับโสมนัสและโทมนัสก่อนๆ ได้มีอุเบกขา
และสติบริสุทธิ์ เพราะล่วงรูปสัญญา ดับปฏิขันธ์สัญญา ไม่กระทำนันทต-
สัญญาไว้ในใจ โดยประการทั้งปวง บรรลุอาภาสญาณุจายตนะว่า อากาศ
ไม่มีที่สุดอยู่ ล่วงอาภาสญาณุจายตนะโดยประการทั้งปวง บรรลुวิญญาณัญ-
จายตนะว่า วิญญาณไม่มีที่สุดอยู่ ล่วงวิญญาณัญจายตนะ โดยประการ
ทั้งปวง บรรลुอาภิญญัญจายตนะว่า ไม่มีอะไรอยู่ ล่วงอาภิญญัญจายตนะ
โดยประการทั้งปวง บรรลุนวสัญญานาสัญญายตนะอยู่ ล่วงนวสัญญานา-
สัญญายตนะ โดยประการทั้งปวง บรรลุสัญญาเวทิตนโรธอยู่. ธรรม ๕
อย่างเหล่านี้ ควรรู้อย่าง.

[๔๖๔] ธรรม ๕ อย่าง ควรทำให้แจ้งเป็นไฉน. ได้แก่ อนุ-
ปฺพพนิโรธ ๕ คือ เมื่อเข้าปฐมฌาน กามสัญญาดับ เมื่อเข้าทุติยฌาน
วิตกวิจารณ์ดับ เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติดับ เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมอัสสาสะ-
ปัสสาสะดับ เมื่อเข้าอาภาสญาณุจายตนะ รูปสัญญาดับ เมื่อเข้าวิญญา-

ัญญาชยตนะ อากาสนัญญาชยตนะสังญาคับ เมื่อเข้าอาภิญญาชยตนะ
วิญญาณัญญาชยตนะสังญาคับ เมื่อเข้าเนวสังญานาสังญายตนะ อาภิญญา-
ชยตนะสังญาคับ เมื่อเข้าสังญาเวทิตนิโรธ สังญาและเวทนาคับ.
ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ ควรทำให้แจ้ง. ธรรม ๕ อย่างเหล่านี้ จริง แท้
แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น พระตถาคตตรัสรู้แล้ว โดยชอบ
ด้วยประการฉะนี้.

ว่าด้วยธรรมหมวด ๑๐

[๔๖๕] ธรรม ๑๐ อย่าง มีอุปการะมาก ธรรม ๑๐ อย่าง ควรเจริญ
ธรรม ๑๐ อย่าง ควรกำหนดรู้ ธรรม ๑๐ อย่าง ควรละ ธรรม ๑๐ อย่าง
เป็นไปในส่วนเสื่อม ธรรม ๑๐ อย่าง เป็นไปในส่วนวิเศษ ธรรม ๑๐ อย่าง
แทงตลอดได้ยาก ธรรม ๑๐ อย่าง ควรให้เกิดขึ้น ธรรม ๑๐ อย่าง
ควรรู้ยิ่ง ธรรม ๑๐ อย่าง ควรทำให้แจ้ง.

[๔๖๖] ธรรม ๑๐ อย่าง มีอุปการะมากเป็นๆไฉน. ได้แก่ นาค-
กรณธรรม ๑๐ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีศีล
สำรวมระวังปาติโมกข์ถึงพร้อมอาจารย์และโคจรอยู่ มักเห็นภัยในโทษเพียง
เล็กน้อย สมาทาน ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย. ข้อที่ภิกษุมิศีลสำรวม
ระวังโนปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ มักเห็นภัยในโทษ
เพียงเล็กน้อย สมาทาน ศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้ก็เป็นนาคกรณ-
ธรรม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นพหูสูต ทรงสุตะ สั่งสมสุตะ ธรรม
ที่งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ย่อมประกาศพรหมจรรย์
พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง เห็นปานนั้น
อันเรอสุดดับแล้วมาก ทรงไว้แล้วค่องปาก พิจารณาด้วยใจ แทะตลอด
ทิวฐิ. ข้อที่ภิกษุเป็นพหูสูต... แทะตลอดด้วยทิวฐิ แม่นี่ก็เป็นนาถกรรม-
ธรรม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้มีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี. ข้อที่
ภิกษุมีมิตรดี มีสหายดี มีเพื่อนดี แม่นี่ก็เป็นนาถกรรมธรรม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมที่กระทำให้
เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับอนุศาสน์เบื้องขวา. ข้อที่ภิกษุ เป็นผู้ว่าง่าย
ประกอบด้วยธรรม ที่กระทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับอนุศาสน์เบื้องขวา
แม่นี่ก็เป็นนาถกรรมธรรม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน ประกอบด้วย
ปัญญา เครื่องพิจารณาอันเป็นอุบายในการงานนั้น สามารถทำ สามารถจัด
ในกรณีขกิจ ใหญ่ย่อยของเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย. ข้อที่ภิกษุเป็นผู้
ขยันไม่เกียจคร้าน ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาอันเป็นอุบาย
ในการงานนั้น สามารถทำ สามารถจัดในกรณีขกิจใหญ่ย่อยของเพื่อน
พรหมจรรย์ทั้งหลาย แม่นี่ก็เป็นนาถกรรมธรรม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้ใคร่ในธรรม เจริญน่ารัก มีความ
ปราโมทย์ยิ่งในอภิธรรม ในอภิวินัย ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ใคร่ในธรรมเจริญ-

รักมีความปราโมทย์ยิ่งในอิทธิธรรม ในอิทธิวินัย แม้นี้ก็เป็นนาถกรรมธรรม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้สันโดษด้วยจิรวิปณฑบาทเสนาสนะ และเกสัชบริหารเป็นปัจจัยแก่คนไข้ตามมีตามได้. ข้อที่ภิกษุ เป็นผู้สันโดษด้วยจิรวิปณฑบาทเสนาสนะและเกสัชบริหาร เป็นปัจจัยแก่คนไข้ตามมีตามได้ แม้นี้ก็เป็นนาถกรรมธรรม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อจะยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อมอยู่ มีกำลัง มีความเพียรมั่น ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย. ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ปรารภความเพียรอยู่... แม้นี้ก็เป็นนาถกรรมธรรม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติและปัญญาเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึก ระลึกถึง แม้สิ่งที่ทำแล้วนาน แม้คำที่พูดแล้วนานได้. ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มีสติ ประกอบด้วยสติและปัญญาเป็นเครื่องรักษาตนอย่างยิ่ง ระลึก ระลึกถึง แม้สิ่งที่ทำแล้วนาน แม้คำที่พูดแล้วนานได้. แม้นี้ก็เป็นนาถกรรมธรรม.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญา เห็นความเกิดและความดับเป็นอริยะห้าแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ. ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มีปัญญา... ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ แม้นี้ก็เป็นนาถกรรมธรรม. ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ มีอุปการะ

[๔๖๗] ธรรม ๑๐ อย่าง ควรเจริญเป็นโฉน. ได้แก่ กสิณายตนะ ๑ คือ ผู้หนึ่งยอมจำปฐวิกสิตได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง ตามลำดับหาประมาณมิได้. ผู้หนึ่งจำอาโปกสิตได้... ผู้หนึ่งจำเตโชกสิต

ได้... ผู้หนึ่งจำวาโยกสถิณได้... ผู้หนึ่งจำนิลกสถิณได้... ผู้หนึ่งจำปีต-
กสถิณ... ผู้หนึ่งจำโลหิตกสถิณได้... ผู้หนึ่งจำโอทาทกสถิณได้... ผู้หนึ่ง
จำอากาศกสถิณได้... ผู้หนึ่งจำวิญญาณกสถิณได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง
เบื้องขวาง ตามลำดับหาประมาณมิได้. ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ ควรเจริญ

[๔๖๘] ธรรม ๑๐ อย่าง ควรกำหนดรู้เป็นโฉน. ได้แก่ อายุตนะ
๑๐ คือ จักขวยตนะ รูปายตนะ โสตายตนะ สัททหายตนะ ฆานายตนะ
คันธายตนะ ชิวหายตนะ รสายตนะ กายายตนะ โสภณัฐพพายตนะ ธรรม
๑๐ อย่างเหล่านี้ ควรกำหนดรู้.

[๔๖๙] ธรรม ๑๐ อย่าง ควรละเป็นโฉน. ได้แก่ มิจฉัตตะ
๑๐ คือ เห็นผิด ดำริผิด เจริจายผิด การงานผิด อาชีพผิด ความพยายามผิด
ระลึกผิด ตั้งใจผิด รู้ผิด พันผิด. ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ ควรละ.

[๔๗๐] ธรรม ๑๐ อย่าง เป็นไปในส่วนข้างเสื่อมเป็นโฉน. ได้แก่
อกุศลกรรมบถ ๑๐ คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ
พุดต่อเสียด พุดคำหยาบ พุดเพื่อเจ้อ โลกอยากได้ของเขา พยาบาท
ปองร้ายเขา เห็นผิดจากคลองธรรม. ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ เป็นไปใน
ส่วนข้างเสื่อม.

[๔๗๑] ธรรม ๑๐ อย่าง เป็นไปในส่วนวิเศษเป็นโฉน. ได้แก่
กุศลกรรมบถ ๑๐ คือ เว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติ
ผิดในกาม เว้นจากพุดเท็จ เว้นจากพุดต่อเสียด เว้นจากพุดคำหยาบ เว้น
จากพุดเพื่อเจ้อ ไม่โลกอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้ายเขา เห็นชอบ

ตามคลองธรรม. ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ เป็นไปในส่วนวิเศษ.

[๔๗๒] ธรรม ๑๐ อย่าง แหวงตลอดได้ยากเป็นไฉน. ได้แก่ อริยา ๑๐ คือ คู่ก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ละองค์ ๕ ได้แล้ว ประกอบด้วยองค์ ๖ มีธรรมอย่างเดียวเป็นเครื่องรักษา มีธรรม เป็นพนักพิง ๔ ด้าน มีสัจจะเฉพาะอย่างบรรเทาแล้ว มีความแสวงหาทุก อย่างอันสละแล้ว มีความดำริไม่ขุ่นมัว มีกายสังขารอันระงับแล้ว มีจิต หลุดพ้นดีแล้ว มีปัญญาหลุดพ้นดีแล้ว.

ก็อย่างไร ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้ละองค์ ๕ ได้แล้ว. กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา เป็นโทษอันภิกษุในธรรมวินัยนี้ละ ได้แล้ว. อย่างนี้แล ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้ละองค์ ๕ ได้แล้ว.

ก็อย่างไร ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วยองค์ ๖. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตา... ฟังเสียงด้วยหู... ดมกลิ่นด้วยจมูก... ลิ้มรสด้วยลิ้น... ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกาย... รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว ไม่ยินดีไม่ยินร้าย เป็นผู้วางเฉยมีสติสัมปชัญญะอยู่. อย่างนี้แล ภิกษุเชื่อว่าเป็นผู้ประกอบด้วย องค์ ๖.

ก็อย่างไร ภิกษุเชื่อว่ามีธรรมอย่างเดียวเป็นเครื่องรักษา. ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ ประกอบแล้วด้วยใจ มีสติเป็นเครื่องรักษา. อย่างนี้แล ภิกษุเชื่อว่ามีธรรมอย่างเดียวเป็นเครื่องรักษา.

ก็อย่างไร ภิกษุเชื่อว่ามีธรรมเป็นพนักพิง ๔ ด้าน. ภิกษุในธรรม วินัยนี้ พิจารณาแล้วเสพของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วอดกลิ่นของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้ว เว้นของอย่างหนึ่ง พิจารณาแล้วบรรเทาของอย่างหนึ่ง.

อย่างนี้แล ภิกษุเชื่อว่ามีธรรมเป็นหนักฝัง ๔ ด้าน.

ก็อย่างไร ภิกษุเชื่อว่ามีสังขจะเฉพาะอย่างอันบรรเทาแล้ว. สังขจะเฉพาะอย่างเป็นอันมาก ของสมณพราหมณ์เป็นอันมาก อันภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรเทาแล้ว บรรเทาดีแล้ว สละกายปล่อยละสละคืนเสียหมดสิ้นแล้ว. อย่างนี้แล ภิกษุเชื่อว่ามีสังขจะเฉพาะอย่างอันบรรเทาแล้ว.

ก็อย่างไร ภิกษุเชื่อว่ามี การแสวงหาทุกอย่างอันสละแล้ว. ภิกษุในธรรมวินัยนี้สละการแสวงหากาม ละการแสวงหาภพ ละการแสวงหาพรหมจรรย์. อย่างนี้แล ภิกษุเชื่อว่ามี การแสวงหาทุกอย่างอันสละแล้ว.

ก็อย่างไร ภิกษุเชื่อว่ามี ความดำริไม่ชุ่มมัว. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ละความดำรินอกาม ในความพยายาม ในความเบียดเบียน. อย่างนี้แล ภิกษุเชื่อว่ามี ความดำริไม่ชุ่มมัว.

ก็อย่างไร ภิกษุเชื่อว่ามี กายสังขารอันระงับแล้ว. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ บรรลุจุดตถฌานไม่มีทุกข์ไม่มีสุข เพราะละสุขละทุกข์ เพราะดับโสมนัสและโทมนัสก่อน ๆ เสียได้ มีอุเบกขาและสติบริสุทธฺิอยู่. อย่างนี้แล ภิกษุเชื่อว่ามี กายสังขารอันระงับแล้ว.

ก็อย่างไร ภิกษุเชื่อว่ามี จิตหลุดพ้นดีแล้ว. จิตของภิกษุในธรรมวินัยนี้ หลุดพ้นแล้วจากราคะ โทสะ โมหะ อย่างนี้แล ภิกษุเชื่อว่ามี จิตหลุดพ้นดีแล้ว.

ก็อย่างไร ภิกษุเชื่อว่ามี ปัญญาหลุดพ้นดีแล้ว. ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้ชัดว่า ราคะ โทสะ โมหะ อันเราละแล้ว ถอนรากแล้ว ทำให้เหมือนตาลยอดด้วน ถึงความไม่มี มีอันไม่เกิดขึ้นต่อไปเป็นธรรมดา. อย่างนี้แล ภิกษุเชื่อว่ามี ปัญญาหลุดพ้นดีแล้ว. ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ แหวงตลอดได้ยาก.

[๔๗๓] ธรรม ๑๐ อย่างควรให้เกิดขึ้นเป็นไฉน. คือ สัญญา ๑๐ ได้แก่ อสุภสัญญา กำหนดหมายความไม่งามแห่งกาย มรณสัญญากำหนดหมายในความตาย อาหาระ ปฏิกุศลสัญญา กำหนดหมายในอาหารว่า เป็นปฏิกุศล สัพพโลเก อนภิตตสัญญา กำหนดหมายความไม่น่ายินดี ในโลกทั้งปวง อนิจจสัญญา กำหนดหมายความไม่เที่ยง อนิจเจ ทุกขสัญญา กำหนดหมายในสิ่งไม่เที่ยงว่าเป็นทุกข์ ทุกเข อนัตตสัญญา กำหนดหมายในทุกข์ว่าไม่ใช่ตัวตน ปหานสัญญา กำหนดหมายการละ วิราคสัญญา กำหนดหมายวิราครธรรม นิโรธสัญญา กำหนดหมายนิโรธความดับ. ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ ควรให้เกิดขึ้น.

[๔๗๔] ธรรม ๑๐ อย่างควรรู้อย่างเป็นไฉน. ได้แก่ นิชชิตถวัตตุ ๑๐ คือ ความเห็นผิดอันบุคคลผู้เห็นชอบยอมละได้ ทั้งอกุศลธรรมอันลามกไม่น้อย ที่เกิดเพราะมิจฉาทิฏฐิเป็นปัจจัยเขาก็ละได้ ส่วนกุศลธรรมไม่น้อยยอมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะสัมมาทิฏฐิเป็นปัจจัย ความดำริผิดอันบุคคลผู้ดำริชอบยอมละได้... เพราะมิจฉาสังกับปะเป็นปัจจัย... เพราะสัมมาสังกับปะเป็นปัจจัย... เจริญผิดอันบุคคลผู้เจริญชอบยอมละได้... เพราะมิจฉาวาจาเป็นปัจจัย... เพราะสัมมาวาจาเป็นปัจจัย... การงานผิดอันบุคคลผู้ทำการงานชอบยอมละได้... เพราะมิจฉากัมมันตะเป็นปัจจัย... เพราะสัมมากัมมันตะเป็นปัจจัย... เลี้ยงชีพผิดอันบุคคลผู้เลี้ยงชีพชอบยอมละได้... เพราะมิจฉาอาชีพะเป็นปัจจัย... เพราะสัมมาอาชีพะเป็นปัจจัย... ความพยายามผิด อันบุคคลผู้พยายามชอบยอมละได้... เพราะมิจฉาวายามะเป็นปัจจัย... เพราะสัมมา

วายามะเป็นปัจจัย... ความระลึกผิด อันบุคคล ผู้ระลึกชอบยอมละได้ ...
เพราะมีจิตเป็นปัจจัย... เพราะสัมมาสติเป็นปัจจัย... ความตั้ง
ใจผิด อันบุคคลผู้ตั้งใจชอบ ย่อมละได้... เพราะมีจิตสมาธิเป็นปัจจัย..
เพราะสัมมาสมาธิเป็นปัจจัย... ความรู้ผิด อันบุคคลผู้รู้ชอบ ย่อมละได้..
เพราะมีญาณเป็นปัจจัย... เพราะสัมมาญาณเป็นปัจจัย... ความพิน
ผิดอันบุคคลผู้พินชอบ ย่อมละได้ ทั้งกุศลธรรมอันลามกไม่น้อย ที่เกิด
เพราะมีจิตวิมุตติเป็นปัจจัย เขาก็ละได้ ส่วนกุศลธรรมไม่น้อย ย่อมถึง
ความเจริญบริบูรณ์ เพราะสัมมาวิมุตติเป็นปัจจัย. ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้
ควรรู้อย่าง.

[๔๗๕] ธรรม ๑๐ อย่าง ควรทำให้แจ้งเป็นโณ. ได้แก่
อเสขธรรม ๑๐ คือ ความเห็นชอบเป็นของพระอเสขะ.. ความดำริชอบ...
เจรจาชอบ... การงานชอบ... เลี้ยงชีพชอบ... พยายามชอบ ... ระลึก
ชอบ... ตั้งใจชอบ... ความรู้ชอบ... ความพินชอบ เป็นของพระอเสขะ.
ธรรม ๑๐ อย่างเหล่านี้ ควรทำให้แจ้ง. ธรรมหนึ่งร้อยเหล่านี้ ดังพรรณนา
มานี้เป็นของจริงแท้ แน่นอน ไม่ผิดพลาด ไม่เป็นอย่างอื่น พระตถาคต
ตรัสรู้แล้วโดยชอบด้วยประการฉะนี้. ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวสูตรนี้แล้ว.
ภิกษุเหล่านั้นนึ้ดีใจ ชื่นชมภายิตของท่านพระสารีบุตร ด้วยประการฉะนี้

จบทศตรสูตรที่ ๑๑

จบปาฎิกวรรค.

อรรถกถา ทสุตตรสูตร

ทสุตตรสูตรว่า เอวมเม สุตฺติ เป็นต้น

พรรณานาบทอันไม่เคยมี ในทสุตตรสูตรนั้น ดังต่อไปนี้. คำว่า **อาวุโส ภิกฺขเว** นั้นเป็นคำร้องเรียกพระสาวกทั้งหลาย. จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย เมื่อจะตรัสเรียกบริษัท ย่อมตรัสว่า **ภิกฺขเว** ดังนี้. พวกพระสาวกคิดว่าเราจักตั้งพระศาสดาไว้ในที่อันสูง ดังนี้แล้วไม่ร้องเรียก ด้วยการร้องเรียกพระศาสดา ย่อมร้องเรียกว่า **อาวุโส** ดังนี้. สองบทว่า **เต ภิกฺขุ** ความว่า ภิกษุผู้นั่งแวดล้อมพระธรรมเสนาบดีเหล่านั้น ถามว่า ก็ภิกษุเหล่านั้น คือเหล่าไหน. แก้วว่า ภิกษุผู้อยู่ไม่ประจำที่คือ ผู้ไปสู่วิเศษ.

จริงอยู่ ในครั้งพุทธกาล พวกภิกษุย่อมประชุมกัน ๒ วาระ คือ ในกาลจวนเข้าพรรษาอันใกล้เข้าแล้ว ๑ ในกาลปวารณา ๑. ครั้นเมื่อดิถีจวนเข้าพรรษาใกล้เข้ามา พวกภิกษุ ๑๐ รูปบ้าง ๒๐ รูปบ้าง ๓๐ รูปบ้าง ๔๐ รูปบ้าง ๕๐ รูปบ้าง เป็นพวก ๆ ย่อมมาเพื่อต้องการกรรมฐาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบังเฝ้ากับภิกษุเหล่านั้นแล้ว ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุไร ครั้นเมื่อดิถีจวนเข้าพรรษา ใกล้เข้าแล้ว พวกเธอจึงเที่ยวกันอยู่. ครั้งนั้น ภิกษุเหล่านั้นทูลอ้อนวอนว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พวกข้าพระองค์มาเพื่อพระกรรมฐาน ขอพระองค์จงให้พระกรรมฐานแก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด ดังนี้. ด้วยสามารถแห่งความประพฤติของภิกษุเหล่านั้น พระศาสดาจึงให้อุสภกัมมัฏฐาน แก่ภิกษุผู้ระคะจริต ให้เมตตากัมมัฏฐาน แก่ภิกษุผู้โทสจริต ให้อุทเทส ปริปุจฺฉา การฟังธรรมตามกาล

การสนทนาธรรมตามกาล แก่ภิกษุผู้โหมะจริต ตรัสบอกว่า กัมมัญฐานนี้ เป็นที่สบายของพวกเธอ ดังนี้ ทรงให้อานาปานัสสติกัมมัญฐาน แก่ภิกษุผู้วิตกจริต ทรงประกาศ ความเป็นผู้ตรัสรู้ดี แห่งพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม และความเป็นผู้ปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์ ในปสาทนิยสูตร แก่ภิกษุผู้สัทธาจริต ทรงตรัสพระสูตรทั้งหลายอันลึกซึ้ง อันปฏิสังยุตต์ด้วย อนิจจตา เป็นต้น แก่ภิกษุผู้ญาณจริต. พวกภิกษุเหล่านั้น เรียนเอาพระกัมมัญฐานแล้ว ถ้าที่ใด เป็นที่สบาย ก็อยู่ในที่นั้นนั่นแหละ ถ้าว่าไม่มีที่สบาย ถ้ามถึงเสนาสนะ เป็นที่สบายแล้ว จึงไป. พวกภิกษุเหล่านั้น อยู่ ในที่นั้น เรียนข้อปฏิบัติตลอด ๓ เดือน พวกเพียรพยายามอยู่ เป็นพระโสดาบันบ้าง เป็นพระสกทาคามีบ้าง เป็นพระอนาคามีบ้าง เป็นพระอรหันต์บ้าง ออกพรรษา ปวารณาแล้ว จากที่นั้นจึงไปยังสำนักพระศาสดา บอกแจ้งคุณที่ตนได้เฉพาะว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ เรียนเอาพระกัมมัญฐาน ในสำนักของพระองค์ บรรลุพระโสดาปัตติผลแล้ว ฯลฯ ข้าพระองค์ บรรลุพระอรหัตตอันเป็นผลอันเลิศแล้ว ดังนี้. พวกภิกษุเหล่านี้ มาในที่นั้น ในคติเป็นที่จวนเข้าพรรษา อันใกล้เข้ามาแล้ว. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงส่งเหล่าภิกษุผู้มาแล้วไปอยู่อย่างนั้น สู่นักของพระอัครสาวกทั้งหลาย. เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า. ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงอำลาพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเถิด. พวกภิกษุกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ ยังมีได้อำลาพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะเลย ดังนี้. ที่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงส่งภิกษุเหล่านั้นไปในเพราะการเห็นพระอัครสาวกเหล่านั้น ด้วยพระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย

พวกเธอจงเสพ พระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะเถิด ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงคบพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะเถิด ภิกษุผู้เป็นบัณฑิต อนุเคราะห์เพื่อนสพรหมจารี ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตร เปรียบเหมือนมารดา ผู้ยังทารกให้เกิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนนางนมผู้เลี้ยงทารกซึ่งเกิดแล้ว ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตร ย่อมแนะนำในโศดาปัตติผล โมคคัลลานะย่อม แนะนำในประโยชน์อันสูงสุดดังนี้. อนึ่ง แม้ในกาลนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงกระทำปฏิสันถารกับภิกษุเหล่านี้แล้ว ใคร่ครวญอาสยะของภิกษุเหล่านี้ ได้ทรงเห็นว่า ภิกษุเหล่านี้ เป็นสาวกเวไนย ดังนี้. ธรรมดาว่า พระสาวกเวไนย ย่อมตรัสรู้ด้วยพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าบ้าง ของ พระสาวกทั้งหลายบ้าง. แต่ว่า พวกพระสาวก ไม่อาจเพื่อจะยังพุทธเวไนย ให้ตรัสรู้ได้. ก็พระศาสดาทรงทราบว่ ภิกษุเหล่านั้นเป็นสาวกเวไนย ตรวจดูอยู่ว่า จักตรัสรู้ด้วยเทศนาของภิกษุรูปไหน ก็ทรงเห็นว่า ของพระ- สารีบุตร ดังนี้แล้ว จึงทรงส่งไปสู่สำนักของพระเถระ. พระเถระถามภิกษุ เหล่านั้นว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พวกท่านไปสำนักพระศาสดามาแล้วหรือ. ภิกษุเหล่านั้นตอบว่า ขอรับ พวกกระผมไปมาแล้ว ก็พระศาสดาทรงส่ง พวกกระผมมายังสำนักของท่าน. ลำดับนั้น พระเถระคิดอยู่ว่า ภิกษุเหล่านี้ จักตรัสรู้ด้วยเทศนาของเรา เทศนาเช่นไรหนอแล จึงจะเหมาะแก่ภิกษุ เหล่านั้น ดังนี้ จึงกระทำความตกลงใจว่า ภิกษุเหล่านี้ ผู้มีความสามัคคี เป็นที่มายินดี ผู้แสดงสามัคคีรส พระเทศนา (นี้แหละ) เหมาะแก่เธอ เหล่านั้น ดังนี้แล้ว ผู้ใคร่เพื่อจะแสดงพระเทศนาเช่นนั้น จึงกล่าวคำมีว่า เราจักกล่าวทสุตตรสูตร ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น ที่ชื่อว่า ทสุตตระ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า

อันท่านจำแนกตั้งมาติกาไว้อย่างละสิบ ๆ. ที่ชื่อว่า ทสุตตระ เพราะอรรถวิเคราะห์แม้ว่า ตั้งแต่มาติกาหนึ่ง ๆ ไป จนกระทั่งถึงหมวดสิบ. ที่ชื่อว่า ทสุตตระ เพราะอรรถวิเคราะห์แม้ว่า อันท่านให้พิเศษ ปัญหาอย่างละสิบ. ในบัพพะหนึ่ง ๆ. ซึ่งทสุตตรสูตรนั้น. บทว่า ปวภูขามิ ได้แก่ จักกล่าว. บทว่า ฆมม ได้แก่ พระสูตร. บทว่า นิพพานปุตติยา ความว่า เพื่อประโยชน์แห่งการได้เฉพาะซึ่งพระนิพพาน. บทว่า ทุกขสฺสนฺตกริยาย ความว่า เพื่อกระทำที่สุตตรอบแห่งวัฏฏะทุกข์ทั้งสิ้น. บทว่า สพฺพคฺนฺตปฺปโมจฺนํ ความว่า การเปลื้องกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวง มีอภิขฌากายคันถะ เป็นต้น. พระเถระเมื่อจะกระทำพระเทศนาให้สูง ยังความรักในพระเทศนานั้นให้เกิดแก่เหล่าภิกษุ จึงกล่าวพรรณนา ด้วย ๔ บทว่า เหล่าภิกษุจักสำคัญทสุตตรสูตรนั้น อันตนพึงเรียนพึงศึกษา พึงทรงจำ พึงบอก ด้วยประการฉะนี้ เหมือนพระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสพรรณนา พระสูตรนั้น ๆ โดยนัยเป็นต้นว่า เอกายโน อัย ภิกฺขเว มคฺโค.

บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า พหุกาโร ความว่า มีอุปการะมาก. บทว่า ภาเวตฺตฺโพ ความว่า ควรให้เจริญ. บทว่า ปรีณฺเณยฺโย ความว่า ควรกำหนดรู้ด้วยปริณญา ๓. บทว่า ปหาตฺตฺโพ ความว่า ควรละ ด้วยปหานานุปัสสนา. บทว่า หานภาคิโย ความว่า มีปกติให้ไปสู่อบาย เป็นไปพร้อมเพื่อความเสื่อมรอบ. บทว่า วิเสสภาคิโย ความว่า ทุปฺปฏฺวิชฺโณ ถึงซึ่งคุณวิเศษ เป็นไปพร้อมเพื่อความวิเศษ. บทว่า ทุปฺปฏฺวิชฺโณ ความว่า กระทำให้ประจักษ์ได้ยาก. บทว่า อฺปฺปาทตฺตฺโพ ความว่า ควรให้สำเร็จ. บทว่า อภินฺเณยฺโย ความว่า ควรรู้ยิ่งด้วยญาณปริณญา. บทว่า สจฺจิกาทฺตฺโพ ความว่า ด้วยกระทำให้ประจักษ์. ในมาติกาทั้งปวง บัณฑิต

พึงทราบเนื้อความ ด้วยประการฉะนี้. ท่านพระสารีบุตร ไคร่ครวญถึง พระเทศนาอันเป็นที่สบายของภิกษุเหล่านั้นแล้ว จึงตั้งมาติกา โดยส่วน ๑๐ โดยส่วน ๑๐ จำแนกบทหนึ่ง ๆ ในส่วนหนึ่ง ๆ ประการเพื่อจะยังพระเทศนา ให้พิสดาร โดยนัยเป็นต้นว่า ธรรมอย่างหนึ่ง มีอุปการะมากเป็นไฉน คือความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย เหมือนอย่างช่างจักสานผู้ฉลาด ตัดไม้ไผ่อันอยู่ตรงหน้าแล้ว กระทำให้เป็นมัดแล้ว เจียกออกโดยส่วน ๑๐ กระทำท่อนหนึ่ง ๆ ให้เป็นชิ้น ๆ ผ่าออกจะนั้น ด้วยประการฉะนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น หลายบทว่า **อปปมาโท กุสเลสุ ฆมฺเมสุ** ความว่า พระเถระกล่าวความไม่ประมาท อันเป็นอุปการะในประโยชน์ ทั้งปวง. จริงอยู่ธรรมดว่า ความไม่ประมาทนี้ มีอุปการะมาก ในกุศลธรรม ทั้งหลายทั้งปวง โดยอรรถว่า ไม่มีโทษ คือในการยังคิดให้บริบูรณ์ ใน อินทรีย์สังวร ในความเป็นผู้รู้จักประมาณในโภชนะ ในชาคริยานุโยค ในสังฆกรรม ๗ ในการให้ถือเอาซึ่งห้วงแห่งวิปัสสนา ในปฏิสัมภิทาทั้งหลาย มีอรรถปฏิสัมภิทาเป็นต้น ในธัมมจันท์ ๕ มี ศีลจันท์เป็นต้น ในฐานะและอฐานะ ในมหาวิหารสมาบัติ ในอริยสัจจ์ ในโพธิปักขิยธรรม มีสติปัญญาเป็นต้น ในวิชา ๘ ประการ มีวิปัสสนาญาณเป็นต้น.

เพราะเหตุนี้แหละ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงเปรียบด้วย เครื่องเปรียบเทียบทั้งหลาย มีรอยเท้าช้างเป็นต้น ทรงชมเชยพระเถระนั้น มีประการต่าง ๆ ในอัปมาทวรรค ในสังยุตตนิกาย โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ไม่มีเท้าก็ตาม ฯลฯ มีประมาณเพียงใด พระตถาคต อันบัณฑิตย่อมกล่าวว่า เป็นเลิศกว่าสัตว์เหล่านั้น ภิกษุทั้งหลาย ฉะนั้น นั้นแหละ กุศลธรรมเหล่าใดเหล่าหนึ่ง กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด มีความ

ไม่ประมาทเป็นที่ประหมัด ความไม่ประมาท อันบัณฑิตย่อมกล่าวว่าเป็น
ยอดแห่งธรรมเหล่านั้นดังนี้. พระเถระสงเคราะห์ ความไม่ประมาทนั้น
ทั้งหมดด้วยบทหนึ่งนั้นเที่ยวแล้วกล่าวว่า ความไม่ประมาทในกุศลธรรม
ทั้งหลาย ดังนี้. อนึ่ง ความที่ความไม่ประมาทนั้นมีอุปการะมาก อันบัณฑิต
พึงแสดง แม้ด้วยอัปมาทวรรคในธรรมบทเกิด. พึงแสดงแม้ด้วยเรื่อง
ของพระเจ้าอโศก. จริงอยู่ พระเจ้าอโศก ทรงสดับคาถาของนิโครธ-
สามเณรว่าความไม่ประมาท เป็นทางไม่ตาย ดังนี้เท่านั้น ทรงเลื่อมใส
สามเณรด้วยตรัสว่า หยุคก่อน พ่อ ท่านกล่าวพระพุทธรวณะ คือพระ-
ไตรปิฎกแก่โยมแล้ว ดังนี้ จึงรับสั่งให้สร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ หลังแล้ว
ความที่ความไม่ประมาทมีอุปการะมาก อันภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยเร็วแรง พึง
แสดงด้วยปิกทั้ง ๓ ดังกล่าวเกิดด้วยประการฉะนี้ บุคคลผู้นามาซึ่งพระ
หรือคาถา อย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อแสดงความไม่ประมาท อันใคร ๆ ไม่
กล่าวว่า ท่านดำรงในที่มิใช่ฐานะนำมาแล้ว ดังนี้. เร็วแรงและกำลังของ
พระธรรมกถึกเท่านั้น เป็นประมาทในที่นี้. คำว่า กายคตาสติ นั้นเป็น
ชื่อของสติอันบังเกิดขึ้นในกรรมฐานเหล่านี้คือ ลมหายใจเข้าออก อิริยาบถ
๔ สติสัมปชัญญะ การ ๓๒ การกำหนดธาตุ ๔ อสุภะ ๑๐ สิวัญญิกสัญญา
๕ การกระทำไว้ในใจ ในผมเป็นต้นว่า เป็นของละเอียด รูปฉาน ๔.
บทว่า สาสสลดตา ความว่า เว้น จตุตถฉานเสีย กายคตาสติ ย่อม
สลดด้วยความยินดีในอารมณ์อื่น ประกอบด้วยความสุข. คำว่า สาส-
สลดตา นั้นท่านกล่าวหมายเอา กายคตาสตินั้น. องบทว่า สาสโว
อุปาทานियो ความว่า เป็นปัจจัยแห่งอาสวะ และอุปาทานทั้งหลาย. พระ-
เถระกำหนดธรรมที่เป็นไปในภุมิ ๓ ด้วยประการฉะนี้. บทว่า อสุมิมาโน

ความว่า มานะว่า เรามีในรูปเป็นต้น. บทว่า **อโยนิโสมนสิกาโร** ความว่า มนสิการนอกทางที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า เทียง ในสิ่งที่ไม่เทียง บัณฑิต พึงทราบ โยนิโสมนสิการ โดยปริยาย ตรงกันข้าม. สองบทว่า **อานนตริโก เจโตสมาธิ** ความว่า ผลในลำดับแห่งมรรคในที่อื่น ชื่อว่า **อานันตริกะ เจโตสมาธิ** (เจโตสมาธิ อันไม่มีระหว่าง) แต่ในที่นี้ มรรคในลำดับแห่งวิปัสสนา ท่านประสงค์เอาว่า อานันตริกะ เจโตสมาธิ เพราะมีในลำดับแห่งวิปัสสนา หรือเพราะให้ผลในลำดับแห่งตน. สองบทว่า **อกุปป์ ญาณ** ความว่า ผลปัญญาในที่อื่น ชื่อว่า ญาณอันไม่กำเริบ ในที่นี้ ท่านประสงค์เอาปัญญาที่เป็นเครื่องพิจารณา. บทว่า **อาหารภูจิติกา** ความว่า ดำรงอยู่เพราะปัจจัย. หลายบทว่า **อัย เอโก ธมฺโม** ความว่า สัตว์เหล่านั้น ดำรงอยู่เพราะปัจจัยใด ปัจจัยนี้ก็คือ ธรรมอย่างหนึ่ง. ควรรู้อย่างด้วยชาติปริณญา คือ ด้วยอภิญา. ความหลุดพ้นแห่งพระอรหันต์ผล ชื่อว่า **อกุปป์า เจโตวิมุตติ**. ในวาระนี้ ท่านกล่าวชาติปริณญา ด้วย อภิญา กล่าว ตีรณปริณญา ด้วยปริณญา. การกำหนดรู้ในการละ ด้วยกิจที่ควรละและควรทำให้แจ้ง. ก็ท่านกล่าวมรรคไว้ในบทนี้ว่า **ทูปฺปฏิวิหฺโณ**. ท่านกล่าวผลไว้ในบทว่า สจฺจิกาตพฺโพ นี้. บัณฑิตย่อมได้มรรคในบทหนึ่งเท่านั้น. แต่ย่อมได้ผลแม้ในหลายบททีเดียว.

บทว่า **ภูตา** ความว่า มีอยู่โดยสภาวะ. บทว่า **ตจฺจฺา** ความว่า แน่นอน. บทว่า **ตถา** ความว่ามีสภาวะเหมือนดังที่กล่าวแล้ว. บทว่า **อวิตถา** ความว่าไม่มีสภาวะเหมือนดังที่กล่าวแล้วหาไม่ได้. บทว่า **อนนฺยถา** ความว่า ไม่เป็นโดยประการอื่นจากประการที่กล่าวแล้ว. หลายบทว่า **สมฺมา ตถาค-**

เตน อภิขสมพุทฺธา ความว่า ธรรมทั้งหลายอันพระตถาคต ประทับนั่งที่ โปธิบัลลังก์ ตรัสรู้แล้ว คือ ทราบแล้ว รู้แจ้งแล้ว ได้แก่กระทำให้แจ้งแล้ว ด้วยพระองค์เองทีเดียว โดยเหตุคือ โดยการณ. ด้วยเหตุนี้ พระเถระเมื่อจะแสดงชินสูตร ยังความปลงใจเชื่อให้เกิดว่า ธรรมเหล่านี้ อันพระตถาคตตรัสรู้แล้ว ส่วนเราเป็นเหมือนกับผู้บอกแนวของพระราชอาแห่งพวกท่านดังนี้ .

หลายบทว่า **อิม เทว ฌมฺมา พหุถารา** ความว่า ธรรมคือ สติและสัมปชัญญะ ๒ เหล่านี้ มีอุปการะ คือ นำประโยชน์โยชน์เกื้อกูลมาให้ในที่ทั้งปวง เหมือนความไม่ประมาท มีอุปการะในกิจข้างหลายมีการบำเพ็ญศีลเป็นต้น ฉะนั้น. หลายบทว่า **สมโถ จ วิปสุสนา จ** ความว่า ธรรมอันเป็นโลกียะ และโลกุตตระ ทั้ง ๒ เหล่านี้ ท่านกล่าวไว้ในสังคิตติสูตร. ส่วนเบื้องต้น ท่านกล่าวไว้ในทสุตตรสูตรนี้. หลายบทว่า **สตฺตานิ สกฺกิลสย สตฺตานิ วิสุทฺธิยา** ความว่า อโยนิโสมนสิการ เป็นเหตุ และเป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย โยนิโสมนสิการเป็นเหตุและเป็นปัจจัย เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย. เหมือนอย่างนั้น ความเป็นผู้ว่างาย ความเป็นผู้มีมิตรชั่ว ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย ความเป็นผู้ว่างาย ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ก็เป็นเหตุ เป็นปัจจัยเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เหมือนกัน. อกุศลมูล ๓ กุศลมูล ๓ โยคะ ๔ วิสัจโยคะ ๔ เจโตชิตะ ๕ อินทริย์ ๕ อकारวะ ๖ कारวะ ๖ อสัทธรรม ๗ สัทธรรม ๗ กุสิตวัตต ๘ อารัพภวัตต ๘ อาฆาตวัตต ๘ อาฆาตปฏิวินัย ๘ อกุศลกรรมบถ ๑๐ กุศลกรรมบถ

๑๐ ตกเป็นธรรม อย่างละ ๒ มีประเภทดังที่กล่าวมาน เหล่านี้ บัณฑิต
พึงทราบทั่ว เทงตลอดได้ยาก. สองบทว่า **สงฺขตา ธาตุ** ความว่า ชั้นห้า
อันปัจจยทั้งหลาย กระทำแล้ว. สองบทว่า **อสงฺขตา ธาตุ** ความว่า พระ-
นิพพาน อันปัจจยทั้งหลายมิได้กระทำ. พึงทราบวินิจฉัยในสองบทนี้ว่า
วิชา จ วิมุตติ จ ดังต่อไปนี้ **วิชา ๓** ชื่อว่า **วิชา** อรหัตตผล ชื่อว่า
วิมุตติ. ในวาระนี้ คุณพิเศษทั้งหลายมีอภิญญาเป็นต้น ก็เป็นเหมือนกับ
คุณพิเศษอย่างหนึ่ง ๆ. ส่วนมรรคท่านกล่าวไว้ในบทที่ควรให้บังเกิดขึ้น.
ผล ท่านกล่าวไว้ในบทที่ควรกระทำให้แจ้ง.

อนาคามิมรรค ท่านประสงค์เอาว่า เนกขัมมะ. ในคำนี้ว่า คุณชาต
คือเนกขัมมะนั้นเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามทั้งหลายดังนี้. จริงอยู่ อนาคามิ-
มรรคนั้น เป็นเครื่องสลัดออกซึ่งกามทั้งหลายโดยประการทั้งปวง. อรหัต-
มรรค ย่อมมีแม้ในรูป ในคำนี้ว่า คุณชาตคืออรูปนั้น เป็นเครื่องสลัด
ออกซึ่งรูปทั้งหลาย ดังนี้. อรหัตมรรค ชื่อว่าเป็นเครื่องสลัดออกซึ่งรูป
ทั้งหลายโดยประการทั้งปวง เพราะห้ามความบังเกิดขึ้นอีก. หลายบทว่า
นิโรธ ตสฺส นิขุตฺตรณํ ความว่า อรหัตตผล ท่านประสงค์เอาว่า เป็น
นิโรธ ในพระศาสนา. จริงอยู่ ครั้นเมื่อพระนิพพานอันพระอรหัตตผล
เห็นแล้ว สังขารทั้งปวงก็ย่อมไม่มีอีกต่อไป เพราะเหตุนี้ พระอรหัตต์ ท่าน
จึงกล่าวว่า เป็นนิโรธ เพราะเป็นปัจจยแห่งสังขตะนิโรธ. บทว่า **อตีต-
สฺสยํ** ความว่า ญาณอันมีอดีตเป็นอารมณ์. แม้ในญาณนอกนี้ ก็นัยนี้
เหมือนกัน. แม้ในวาระนี้ อภิญญาเป็นต้น ก็เป็นเหมือนกับคุณวิเสสอย่าง
หนึ่ง ๆ. ก็ท่านกล่าวมรรคไว้ในบทที่เทงตลอดได้โดยยาก. กล่าวผลไว้ใน
บทที่ควรกระทำให้แจ้ง.

พึงทราบวินิจฉัยในสองนี้ว่า **จตุตถาริ จกุกานิ** ดังนี้ต่อไป

ธรรมคาว่า จักรมี ๕ อย่างคือ จักรคือไม้ ๑ จักรคือแก้ว ๑ จักรคือธรรม ๑ จักรคืออิริยาบถ ๑ จักรคือสมบัติ ๑ บรรดาจักรเหล่านั้น จักรนี้คือ แนะ นายช่างรถผู้สหาย ก็ล้อนี่สำเร็จแล้วโดย ๖ เดือน หย่อน ๖ ราตรี ชื่อว่า จักรคือไม้ ฯ จักรนี้คือ บุคคลให้เป็นไปตามจักร อันบิดาให้เป็นไปทั่วแล้ว ชื่อว่า จักรคือแก้ว. จักรนี้คือ จักรอันเราให้เป็นไปทั่วแล้ว ชื่อว่า จักรคือธรรม. จักรนี้คือ อวัยยะ อันมีจักร ๔ มีทวาร ๕ ชื่อว่า จักรคืออิริยาบถ. จักรนี้คือ ภิกษุทั้งหลายจักร ๔ ย่อมเป็นไปทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ประกอบด้วยจักร ๔ เหล่าใด จักร ๔ เหล่านี้ ชื่อว่า จักรคือสมบัติ. จักรคือสมบัตินั้นนั่นแหละ ท่านประสงค์เอาแม่ในที่นี้. บทว่า ปฎิรูปเทสวาโส ความว่า บริษัท ๔ ย่อมปรากฏในที่ใด การอยู่ในประเทศอันสมควรเป็นปานนั้น ในที่นั้น. บทว่า **สขปุริรูปนิสสุตโย** ความว่า การพึง คือ การเสพ การคบ ได้แก่การเข้าไปนั่งใกล้ สัตบุรุษทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. บทว่า **อดีตสมุมาปณิธิ** ความว่า การตั้งตนไว้ชอบ. ก็ถ้าว่า บุคคล เป็นผู้ประกอบแล้ว ด้วยโทษทั้งหลายมีความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นต้น ในกาลก่อน การละซึ่งโทษมีความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาเป็นต้นเหล่านั้นแล้ว ดำรงอยู่ในคุณมีศรัทธาเป็นต้น. สองบทว่า **ปุพฺเพ จ กตปุณฺณตา** ความว่า ความเป็นผู้มีกุศลอันตนสั่งสมไว้แล้วในกาลก่อน. คุณชาติคือความเป็นผู้มีกุศลอันตนสั่งสมไว้แล้ว ในกาลก่อนนั้นนั่นแหละ เป็นประมาณในที่นี้. จริงอยู่ กุศลกรรม ย่อมเป็นกรรมอันบุรุษ กระทำด้วยญาณสัมปยุตตจิตใด ญาณสัมปยุตตจิตนั้น นั่นแหละ อันเป็นกุศล ย่อมนำบุรุษนั้นไปในประเทศ อันสมควรคือ ให้คบสัตบุรุษทั้งหลาย. อนึ่ง

บุคคลนั้นนั่นแลชื่อว่าตั้งตนไว้โดยชอบแล้ว. โลกียะที่หนึ่งเที่ยวท่านกล่าวไว้ในอาหาร ๔. ส่วนที่เหลือท่านกล่าวไว้ในสังคีตสูตร ว่าเจ็ดด้วยโลกียะและโลกุตตระ. ท่านกล่าว โลกียะทั้งหลายเที่ยวไว้ในส่วนเบื้องต้น ในที่นี้. บัณฑิตพึงทราบธรรมทั้งหลายมีกามโยคะ และกามวิสังโยคะเป็นต้น ด้วยสามารถแห่งอนาคามิรรคเป็นต้น. สัญญาและมนสิการ อันสหรคด้วยกาม ย่อมกลุ่มรวมบุคคลผู้ได้ปฐมฌานในธรรมที่เป็นไปในส่วนข้างเสื่อมเป็นต้น สมาธิก็เป็นหानภาคิยะ (เป็นไปในส่วนข้างเสื่อม) สติ อันคล้อยตามสมาธินั้น ย่อมตั้งมั่น สมาธิ จึงเป็นฐิติภาคิยะ สัญญาและมนสิการ อันสหรคด้วยอวิตก ย่อมปรากฏ สมาธิ ก็เป็นวิเสสภาคิยะ สัญญาและมนสิการ อันสหรคด้วยนิพพิทาย่อมปรากฏ สมาธิก็เป็นนิพเพชภาคิยะ อันวิราคะเข้าปรุงแล้ว เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึง ยังสมบัติทั้งปวงให้พิสดารแล้วทราบเนื้อความโดยนัยนี้. ส่วนในวิสุทธิมรรค ท่านกล่าววินิจฉัยกถาเนื้อความนั้นไว้แล้ว. แม้ในวาระนี้. อภิญญาเป็นต้น ก็เป็นเหมือนกับคุณวิเสสอย่างหนึ่งๆ. ก็มรรคท่านกล่าวไว้ในที่นี้ในอภิญญาบท. กล่าวผลไว้ในบทที่ควรกระทำให้แจ้ง.

พึงทราบวินิจฉัยในปิติแผ่ไปเป็นต้นต่อไป. ปิติ เมื่อแผ่ไปย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุนั้น ปัญญาในฉาน ๒ ชื่อว่า ปิติแผ่ไป. สุข เมื่อแผ่ไปย่อมเกิดขึ้น เพราะเหตุนั้น ปัญญาในฉาน ๓ ชื่อว่า สุขแผ่ไป. ปัญญาเมื่อแผ่ไปสู่ใจของชนเหล่าอื่น บังเกิดขึ้น เพราะเหตุนั้น ปัญญาที่กำหนดรู้ใจ ชื่อว่าใจแผ่ไป. ปัญญา บังเกิดขึ้นในแสงสว่างแผ่ไป เพราะเหตุนั้น ปัญญา ในทิพยจักขุ ชื่อว่า แสงสว่างแผ่ไป. ญาณเป็นเครื่อง

พิจารณา ชื่อว่า นิमितเป็นเครื่องพิจารณา. สมจริง ดังคำที่ท่านกล่าวไว้
ดังนี้ว่า ปัญญาในฉาน ๒ ชื่อว่า ปิติแผ่ไป ปัญญาในฉาน ๓ ชื่อว่า
สุขแผ่ไป ปัญญา ในจิตของผู้อื่น (รู้ใจของผู้อื่น) ชื่อว่า ใจแผ่ไป
ทิพยจักขุ ชื่อว่า แสงสว่างแผ่ไป ญาณเป็นเครื่องพิจารณา ของท่านผู้
ออกจากสมาธินั้น ๆ ชื่อว่า นิमितเป็นเครื่องพิจารณา. บรรดาบทเหล่านั้น
ปิติแผ่ไป สุขแผ่ไป เปรียบเหมือนเท้าทั้ง ๒. ใจแผ่ไป แสงสว่างแผ่ไป
เปรียบเหมือนมือทั้ง ๒. ฉานอันเป็นบาทแห่งอภิปัญญา เปรียบเหมือนกาย
ท่อนกลาง นิमितเป็นเครื่องพิจารณา เปรียบเหมือนศิระষะ. ท่านพระสารี-
บุตรเถระ แสดงสัมมาสมาธิอันประกอบด้วยองค์ ๕ กระทำให้เป็นเหมือน
บุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยอวัยวะน้อยใหญ่ ด้วยประการฉะนี้. สมาธิในอรหัตผล
ท่านประสงค์เอาในคำเป็นต้นว่า สมาธิ นี้เป็นสุขในปัจจุบัน ด้วยนั้นเทียว.
จริงอยู่ สมาธิในอรหัตผลนั้น ชื่อว่า สุขในปัจจุบัน. เพราะเป็นสุขใน
ขณะที่บรรลุแล้ว ๆ. สมาธิ ต้น ๆ เป็นวิบากแห่งสุขต่อไป เพราะเป็น
ปัจจัยแห่งสุขในสมาธิหลัง ๆ ที่ชื่อว่า อริยะ เพราะความเป็นผู้ห่างไกล
จากกิเลสทั้งหลาย. ที่ชื่อว่า นิรามิส เพราะความไม่มีแห่งอามิสคือ กาม
อามิส คือ วัฏฏะและอามิสคือโลก. ที่ชื่อว่า ไม่เสพคนชั่ว เพราะความ
เป็นผู้เสพมหาบุรุษทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น. ที่ชื่อว่า สัตบุรุษ
เพราะอวัยวะสงบ เพราะอารมณ์สงบ และเพราะความกระวนกระวาย คือ
กิเลสทั้งปวงสงบ. ที่ชื่อว่า ประณีต เพราะอรรกว่าไม่เคียดร้อน. ที่ชื่อว่า
ได้ความสงบระงับ เพราะได้ความสงบระงับกิเลส หรือเพราะได้ซึ่งความเป็น
คือสงบระงับกิเลส. จริงอยู่ สองบทนี้คือ **ปฏิบัติปุตตทุ** **ปฏิบัติปุตตทุ**
โดยเนื้อความก็เป็นอันเดียวกัน. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ได้ความสงบระงับ

เพราะความที่พระอรหันต์ผู้มีกิเลสสงบระงับได้แล้ว. ที่ชื่อว่า บรรลุความเป็นธรรมเอกผุดขึ้น (การเข้าสมาธิที่มีจุดหมายเป็นหนึ่ง) เพราะบรรลุโดยเอโกทิกภาวะ หรือเพราะบรรลุซึ่งเอโกทิกภาวะ. ชื่อว่า บรรลุเอโกทิกภาวะ เพราะอันพระโยคาวจร ช่มปัจจนิกกรรมห้ามกิเลส แล้วไม่บรรลุด้วยสัมปโยคจิต อันเป็นสังขาร เหมือนสาสวะสมาธิ อันมีคุณน้อย ฉะนั้น และเพราะไม่ช่มสัมปโยคจิต อันเป็นสังขาร ห้ามไว้. อนึ่ง พระโยคาวจรเมื่อเข้าสมาธินั้น หรือ เมื่อออกจากสมาธินั้น ย่อมมีสติเข้าเทียบ ย่อมมีสติออกเทียบ เพราะความเป็นผู้ถึงความไพบูลย์แห่งสติ. อีกอย่างหนึ่ง พระโยคาวจร ชื่อว่า มีสติเข้า มีสติออก ด้วยสามารถแห่งกาลตามที่ตนกำหนดไว้. เพราะเหตุนี้ในที่นี้ เมื่อพระโยคาวจรพิจารณาอย่างนี้ว่า สมาธินี้มีสุขในปัจจุบัน และมีสุขเป็นวิบากต่อไป ดังนี้ อปรปัจจยญาณ อันเป็นของเฉพาะตนนั่นเอง ย่อมเกิดขึ้น อปรปัจจยญาณนั้นเป็นองค์อย่างหนึ่ง. แม้ในบทที่เหลือ ก็เช่นนี้เหมือนกัน. สมาธินี้ ท่านเรียกว่า สัมมาสมาธิ ประกอบด้วยญาณ ๕ ด้วยปัจจเวกขณญาณ ๕ เหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้. ในวาระนี้ ท่านกล่าวมรรคไว้ในบทที่เป็นส่วนแห่งคุณวิเสส. กล่าวผลไว้ในบทที่ควรกระทำให้แจ้ง. คำที่เหลือ เหมือนกับคำด้นนั้นแล. คำทั้งปวงในหมวด ๖ มีเนื้อความชัดทั้งนั้น. ก็ท่านกล่าวมรรคไว้ในที่นี้ ในบทว่า แหงตลอดได้ยาก. คำที่เหลือ เหมือนกับคำด้น.

หลายบทว่า สมมุปปัลลัญญา สุกฺกฺกา โหนฺตุ ความว่า ย่อมเป็นผู้เห็นดี ด้วยวิปัสสนาญาณ โดยเหตุทั้ง ๒. บทว่า กามา คือ วัตถุกาม และกิลเสกาม. กามแม้ทั้งสองเป็นสภาพอันพระโยคาวจรเห็นด้วยดี เหมือนหลุมถ่านเพลิง เพราะอรรถว่า มีความเร่าร้อน. บทว่า วิเวกนิหฺนํ ความว่า

น้อมไปพระนิพพาน. คำว่า โนมไป เง้อมไป นั้น เป็นไวพจน์ของการ
น้อมไป. บทว่า **พุนุติภูต** ความว่า ผู้มีที่สุดอันควรนำไปไปปราศแล้ว
อธิบายว่า ผู้มีศัณหาออกแล้ว. ด้วยธรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ โดย
ประการทั้งปวง แต่ไหน อธิบายว่า ด้วยธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓. ในที่นี้
ท่านกล่าวมรรคไว้ในบทที่ควรเจริญ คำที่เหลือ เหมือนกับคำต้นนั้นแล.

สองบทว่า **อาทิพฺรหฺมจฺริยกาย** **ปลฺลฺลา** ความว่า แห่งสมณะ และ
วิปัสสนาปัญญา อย่างอ่อนในส่วนเบื้องต้น เพราะเป็นเบื้องต้นแห่งมรรค
พรหมจรรย์ สงเคราะห์ด้วยไตรสิกขา. อีกอย่างหนึ่ง แห่งปัญญาในสัมมา
ทิฎฐิ อันเป็นเบื้องต้นแห่งมรรคมืองค์ ๘. บทว่า **ติพฺพ** คือ มีกำลัง.
บทว่า **หิโรตฺตปฺป** ได้แก่ หิริและโอตตปปะ. บทว่า **เปม** ได้แก่ ความ
รักอาศัยเรือน. บทว่า **คารโว** ได้แก่ ความเป็นผู้มีจิตหนัก. จริงอยู่ เมื่อ
บุคคลเข้าไปอาศัย บุคคลผู้ควรแก่การเคารพ กิเลสทั้งหลายย่อมไม่บังเกิด
ขึ้น เขาผู้นั้น ย่อมได้โอวาทและคำปราศอน เพราะเหตุนั้น การอาศัย
บุคคลผู้นั้นอยู่ ย่อมเป็นปัจจัยแห่งการได้ปัญญา. พึงทราบวินิจฉัยในขณะ
ต่อไป. เพราะเหตุที่พวกเปรตถึงอวาทะ ถึงวิวาหะ กับพวกอสูร ฉะนั้น
อสูรกาย บัณฑิตพึงทราบว่า ท่านถือเอาด้วยปิตติวิสัยนั่นเอง (วิสัยแห่ง
เปรต). พึงทราบวินิจฉัยในคำนี้ว่า **อปฺปิจฺจสฺส** ต่อไป ความปรารถนา
น้อย ๔ อย่าง คือ ความปรารถนาลittle ในปัจจัย ๑ ความปรารถนาลittle ใน
คุณธรรมเป็นเครื่องบรรลู่ ๑ ความปรารถนาลittle ในปริยัติ ๑ ความปรารถนา
น้อยในธุดงค์ ๑. บรรดาความปรารถนาลittle เหล่านี้ บุคคลผู้ปรารถนา
น้อยด้วยปัจจัย เมื่อเขาให้มากก็รับเอาแต่น้อย เมื่อเขาให้น้อยก็รับเอาน้อย

กว่า หรือว่า ไม่รับเอาเลย ย่อมเป็นผู้ไม่รับเอาโดยไม่เหลือไว้. บุคคลผู้
ปรารถนาน้อยในคุณธรรมเป็นเครื่องบรรลु ย่อมไม่ให้ชนเหล่าอื่นรู้คุณ-
ธรรมเป็นเครื่องบรรลุของตน เหมือนพระมัจฉันติกเถระ ฉะนั้น. บุคคล
ผู้ปรารถนาน้อยโนปรียติ แม้เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก ก็ไม่ปรารถนาที่จะให้
คนอื่นรู้ว่าตนเป็นพหูสูต เหมือนพระสาเกตติสสเถระฉะนั้น. บุคคลผู้
ปรารถนาน้อยในรุดงค์ ย่อมไม่ให้ชนเหล่าอื่นรู้ถึงการบริหารรุดงค์ เหมือน
พระเชกขุภกะเถระ ในพระเถระผู้พี่น้องชายกัน ๒ องค์ ฉะนั้น. ท่านกล่าว
เรื่องไว้ในวิสุทฺธิมรรคแล้ว. สองบทว่า **อัย ฌมโฌ** ความว่า โลกุตตร-
ธรรม ๘ นี้ ย่อมสำเร็จแก่บุคคลผู้มีความปรารถนาน้อย เพราะซ่อนเร้นคุณ
ที่มีอยู่อย่างนี้ และเพราะความเป็นผู้รู้จักประมาณในการรับ หาสำเร็จแก่
บุคคลผู้อยากใหญ่ไม่. บัณฑิตพึงประกอบคำในที่ทั้งปวงด้วยประการฉะนี้.
บทว่า **สนตุญฺจสุต** ความว่า ผู้สันโดษ ด้วยความสันโดษ ๓ อย่างใน
ปัจฉัย ๔. **ปวิวิตฺตสุต** ความว่า ผู้สัจแล้วด้วยกายวิเวก จิตตวิเวก และ
อุปฐวิเวก. บรรดาวิเวกเหล่านั้น ความเป็นผู้บรรเทาการระคนด้วยหมู่
เป็นอยู่ผู้เดียว ด้วยสามารถแห่งอาร์พภวัตถุ ๘ ชื่อว่า กายวิเวก. ก็กรรมย่อม
ไม่สำเร็จด้วยเหตุสักว่าความเป็นอยู่ผู้เดียว เพราะเหตุฉนั้น พระโยคาวจร
กระทำการบริกรรมกสิณแล้ว ยังสมาบัติ ๘ ให้เกิด อันนี้ชื่อว่า จิตตวิเวก.
กรรม ย่อมไม่สำเร็จ ด้วยเหตุสักว่าสมาบัติเท่านั้น เพราะเหตุฉนั้น พระ
โยคาวจรกระทำมานให้เป็นบาท พิจารณาสังขารทั้งหลายแล้ว บรรลु
อรหัตต์พร้อมทั้งปฏิสัมภิทาทั้งหลาย อันนี้ชื่อว่า อุปฐวิเวก. ด้วยเหตุฉนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า กายวิเวก ย่อมมีแก่บุคคลผู้มีกายอันตั้งอยู่
ในความสัจ ผู้ยินดียิ่งแล้วในเนกขัมมะ จิตตวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้มีจิต

บริสุทธิ์ ผู้ถึงความผ่องแผ้วอย่างยิ่ง และอุปธิวิเวกย่อมมีแก่บุคคลผู้หมด
อุปธิ ผู้ถึงความเป็นวิสังขาร ดังนี้.

บทว่า **ตถุคณิการามสุต** ความว่า ผู้ยินดีอยู่ ด้วยการระคนด้วย
หมู และด้วยการระคนด้วยกิเลส. บทว่า **อารทฐวิริยสุต** ความว่า ผู้
ปรารถนาความเพียร ด้วยสามารถแห่งความเพียร ที่เป็นไปทางกาย และ
เป็นไปทางจิต. บทว่า **อุปภูจิตตสุตติสุต** ความว่า ผู้มีสติตั้งมั่นด้วย อำนาจ
แห่งสติปัญฐาน ๔. บทว่า **สมาหิตสุต** ความว่า ผู้มีจิตมีอารมณ์เลิศเป็นหนึ่ง.
บทว่า **ปลยญวโต** ความว่า ผู้มีปัญญา ด้วยกัมมัตสกตาปัญญา. บทว่า
นิปฺปปลยจสุต ความว่า ผู้มีความเนิ่นช้า คือ มานะ ตัณหาและทิฏฐิ
ไปปราศแล้ว. ท่านกล่าวมรรคไว้ในบทที่ควรเจริญในที่นี้. คำที่เหลือ
เหมือนกับคำคั้นนั้นแล.

บทว่า **สีลวิสุทฺธิ** ความว่า ปาฐิตศีล ๔ สามารถที่จะให้สัตว์
ถึงความหมดจดได้. บทว่า **ปาฐิตสุทฺธิปธานียงฺค** ความว่า องค์อันเป็น
ประธานแห่งภาวะความบริสุทธิ์. บทว่า **จิตฺตวิสุทฺธิ** ความว่า สมาบัติอัน
ห้าของ ๘ อย่าง เป็นปทัฏฐานแห่ง วิปัสสนา. บทว่า **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ** ความว่า
การเห็นนามรูปพร้อมทั้งปัจจัย. บทว่า **กฺงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ** ได้แก่ความรู้
ในปัจจัยการ. จริงอยู่ เมื่อบุคคลเห็นว่า ธรรมทั้งหลาย ย่อมเป็นไป ด้วย
อำนาจแห่งปัจจัย แม้ในกาลทั้ง ๓ นั้นเอง ดังนี้ ย่อมข้ามความสงสัยเสีย
ได้. บทว่า **มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** ได้แก่ ความรู้ว่า ทางมิใช่
ทางอย่างนี้ว่า อุปกิเลสมีแสงสว่างเป็นต้น มิใช่ทาง อุทฺธยพญฺญาณ อันดำ
เนินไปสู่วิถี เป็นหนทาง (บรรลุ) ดังนี้.

บทว่า **ปฏฺฐิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** ความว่า วิปัสสนาอันเป็น

วฏฐานคามินี ท่านกล่าวไว้ในรตวินิตวัตถุ วิปัสสนาอย่างอ่อนท่านกล่าวไว้ใน
ในที่นี้. บทว่า **ถาณทสฺสนวิสุทฺธิ** ความว่า ท่านกล่าวมรรคไว้ในรตวินิ-
ตวัตถุ กล่าววฏฐานคามินีวิปัสสนาไว้ในที่นี้. ก็วิสุทฺธิแม่ทั้ง ๘ เหล่านั้น
ท่านกล่าวไว้ในวิสุทฺธิมรรค โดยพิสดารแล้ว. บทว่า **ปญฺญา** ได้แก่ปัญญา
ของพระอรหัตผล. บทว่า **วิมุตฺติ** ได้แก่ ความหลุดพ้นของพระอรหัตผล
นั่นเอง. หลายบทว่า **ชาตุนานตฺตํ ปฏิจฺจ อูปฺปชฺชติ ผสฺสฺสนานตฺตํ**
ความว่า เพราะอาศัยความเป็นต่างกันแห่งชาตุมิจฺจกุชาตฺ เป็นต้น ความเป็น
ต่างกันแห่งจกฺขุสัณฺผัสเป็นต้นจึงบังเกิดขึ้น ดังนี้. สองบทว่า **ผสฺสฺสนานตฺตํ**
ปฏิจฺจ ความว่า เพราะอาศัยความเป็นต่างกัน แห่งจกฺขุสัณฺผัสเป็นต้น.
บทว่า **เวทนนานตฺตํ** ความว่า ความเป็นต่างกันแห่งเวทนา มีจกฺขุ
สัณฺผัสสชาเวทนาเป็นต้น. สองบทว่า **สญฺญานานตฺตํ ปฏิจฺจ** ความว่า
เพราะอาศัยความเป็นต่างกันแห่งสัจฺญญา มีกามสัจฺญญาเป็นต้น. บทว่า
สญฺกปฺปนานตฺตํ ความว่า ความเป็นต่างกันแห่งความดำริมีความดำริในกาม
เป็นต้น หลายบทว่า **สญฺกปฺปนานตฺตํ ปฏิจฺจ อูปฺปชฺชติ ฉนฺทฺชนานตฺตํ**
ความว่า ความเป็นต่างกันแห่งความพอใจ ย่อมบังเกิดขึ้นอย่างนี้ว่าความ
พอใจในรูป ความพอใจในเสียง เพราะความเป็นต่างกันแห่งความดำริ.
บทว่า **ปริพาหนานตฺตํ** ความว่า ความเป็นต่างกันแห่งความเร่าร้อน ย่อม
เกิดขึ้นอย่างนี้ว่า ความเร่าร้อนในรูป ความเร่าร้อนในเสียง ย่อมมีเพราะ
ความเป็นต่างกันแห่งความพอใจ. บทว่า **ปริเยสนานานตฺตํ** ความว่า
ความเป็นต่างกันแห่งการแสวงหารูปเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะความเป็น
ต่างกันแห่งความเร่าร้อน. บทว่า **ลาภานานตฺตํ** ความว่า ความเป็นต่างกัน
แห่งการได้เฉพาะซึ่งรูปเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะความเป็นต่างกันแห่งการ
แสวงหา. ฟังทราบวินิจฉัยในสัจฺญญาทั้งหลายต่อไป. ที่ชื่อว่า **มรณสญฺญา**

ได้แก่ สัตถุญา ด้วยมรรณานุปีสสนาญาณ. ที่ชื่อว่า อาหาร ปฏิภูตสสุญา
ได้แก่ สัตถุญา อันบังเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้กำหนดอาหาร. ที่ชื่อว่า สพุพโลเก
อนภิตตสสุญา ได้แก่ สัตถุญาอันบังเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่พอใจในวิภูฏะ
ทั้งปวง. สัตถุญาที่เหลือ ท่านกล่าวไว้ในวิปีสสนา ในหนหลังนั้นแล
ท่านกล่าวมรรคไว้ในบทที่มีอุปการะมาก ในที่นี้. คำที่เหลือ เหมือนกับ
คำคั้นนั้นแล.

บทว่า นิชชิตถณเวตถุณี ได้แก่ เหตุที่หมดแรง. หลายบทว่า
มิจฉาทิภูฏิ นิชชิตถณา โหติ ความว่า มิจฉาทิภูฏิ นี้หมดแรง คือ
อันบุคคลผู้เห็นชอบ ละได้แล้วด้วยวิปีสสนาในหนหลัง เพราะเหตุไร ท่าน
จึงจัดไว้อีก. แก้วว่า เพราะยังตัดไม่ได้. จริงอยู่ มิจฉาทิภูฏิ ย่อมหมดแรง
ด้วยวิปีสสนาแม้ก็จริง ถืออย่างนั้น อันพระโยคาวจรก็ยังไม่ตัดไม่ได้. ก็มรรค
บังเกิดขึ้นแล้ว ย่อมตัดมิจฉาทิภูฏินั้น ไม่ให้ออกไปอีก เพราะเหตุนี้
ท่านจึงจัดไว้อีก. บัณฑิตพึงน่านัยในบททั้งปวง ด้วยประการฉะนี้. อนึ่ง
ในที่นี้ ธรรม ๖๔ ย่อมถึงความเจริญบริบูรณ์ เพราะความหลุดพ้นโดยชอบ
เป็นปัจจัย. ธรรม ๖๔ เป็นโณน. ธรรม ๖๔ เป็นอย่างละ ๘ ๆ ในมรรค ๔
ผล ๔ ถึงความบริบูรณ์ อย่างนี้คือ ในขณะแห่งโศคาปัตติมรรค สัทธินทรีย์
ย่อมบริบูรณ์ด้วยอรรถคือ อธิโมกษ์ วิริยินทรีย์ ย่อมบริบูรณ์ ด้วยอรรถคือ
การยกย่อง สตินทรีย์ ย่อมบริบูรณ์ ด้วยอรรถคือ การระลึกถึง สมาธินทรีย์
ย่อมบริบูรณ์ด้วยอรรถคือ ความไม่ฟุ้งซ่าน ปัญญินทรีย์ ย่อมบริบูรณ์
ด้วยอรรถคือ การเห็น มนินทรีย์ ย่อมบริบูรณ์ ด้วยอรรถคือ การรู้แจ้ง
โสมนัสสินทรีย์ ย่อมบริบูรณ์ด้วยอรรถคือ ความเพติดเพตินยัง ชีวิตินทรีย์

ย่อมบริบูรณ์ด้วยอรรถคือความเป็นใหญ่แห่งการสืบต่อยังกันไป ฯลฯ ใน
ขณะแห่งอรรถเหตุผล สัทธินทรีย์ ย่อมบริบูรณ์ ด้วยอรรถคืออิโมกข์ ฯลฯ
ชีวิตินทรีย์ ย่อมบริบูรณ์ด้วยอรรถคือความเป็นใหญ่แห่งการสืบอยู่เป็น
ไป. ในที่นี้ ท่านกล่าวมรรคไว้ในบทที่ควรรู้อย่างยิ่ง. คำที่เหลือเหมือนกับคำต้น
นั้นแล. ภิกษุดำรงในพระศาสนานี้แล้ว ฟังประชุมปัญหา ดังนี้. ย่อม
เป็นอันท่านกล่าวปัญหา ๕๕๐ ปัญหา คือ กล่าว ๑๐๐ ปัญหา ในหมวด ๑๐
กล่าว ๑๐๐ ปัญหา ในหมวดหนึ่ง และหมวดเก้า กล่าว ๑๐๐ ปัญหา
ในหมวดสอง และหมวดแปด กล่าว ๑๐๐ ปัญหา ในหมวดสาม และ
หมวดเจ็ด กล่าว ๑๐๐ ปัญหา ในหมวดสี่ และหมวดหก กล่าว ๕๐ ปัญหา
ในหมวดห้า.

ท่านพระสารีบุตร ได้กล่าวคำนี้แล้ว พวกภิกษุเหล่านั้น เข้มชื่นใจ
เปลิดเปลินภายิต ของท่านพระสารีบุตร เปลิดเปลินอยู่ด้วยกล่าวว่า ดิละ
ดิละ ดังนี้แล้ว รับไว้ด้วยเศียรเกล้า. ก็แล พวกภิกษุแม้ ๕๐๐ รูปเหล่านั้น
นึกถึงอยู่ซึ่งพระสูตรนี้นั่นเอง ก็ดำรงอยู่ในพระอรรถหัตถ์ พร้อมทั้งปฏิสัมภิตา
ทั้งหลายแล้ว ก็เพราะความที่ตนมีใจเข้มชื่นนั้น ดังนี้แล.

พรรณนาความในทสูตรสูตรแห่งอรรถถา

ทีฆนิกาย ชื่อว่า สุมังคละวิลาสินี จบแล้ว

ด้วยประการฉะนี้

หมวด ๑๑ จบ

การพรรณนาปาฎิกวรรคก็จบแล้วดังนี้แล.

อนึ่ง ข้าพเจ้าผู้อันพระท้าวแสนนักษัตร ผู้อยู่ในบริเวณอันเป็น
มงคลดี ผู้มีคุณอันมั่นคง ผู้ชื่อว่าเถระวงศ์ อ่อนอ่อนแล้วด้วยคำมีประมาณ
เท่านี้ บรรดาอรรถกถาใด ชื่อว่า สุมังคลวิลาสินี โดยชื่อ แห่งคัมภีร์ยาว
อันประเสริฐ อันแสดงซึ่งหมู่แห่งคุณของพระทศพล ก็อรรถกถานั้น อัน
ข้าพเจ้าถือเอาสาระ ในมหาอรรถกถาให้จบลงแล้ว. อรรถกถานั้น จบลง
แล้วด้วยภาณวารทั้งหลาย แห่งบาฬีประมาณ ๘๑. แม้วิสุทธิมรรคอันมี
ประมาณ ๕๕ อันข้าพเจ้ารับจนา คัมภีร์ไว้ ก็เพื่อประโยชน์แก่การประกาศ
เนื้อความ โดยภาณวารทั้งหลาย เพราะเหตุนี้ อรรถกถานี้ พร้อมทั้ง
วิสุทธิมรรคนั้น อันข้าพเจ้านับกำหนดดีแล้ว ด้วยการนับภาณวารจึงเป็น
๑๔๐. ว่าโดยภาณวาร คำทั้งปวงประมาณ ๑๔๐ หมวด ด้วยประการ
ฉะนี้.

ข้าพเจ้าผู้ถือเอาสาระในมูลอรรถกถา อันประกาศลัทธิ แห่งพระ-
เถระผู้อยู่ในมหาวิหารกระทำกรรมนี้ เข้าไปก่อนบุญใดไว้ ด้วยบุญนั้น ขอ
ชาวโลกทั้งมวลจงมีสุขเถิด ดังนี้แล.

อรรถกถาแห่งทีฆนิกาย ชื่อว่า สุมังคลวิลาสินีนี้ อันพระเถระผู้มี
นามไชย อันครูทั้งหลาย ขนานว่า พุทธโฆษะ ผู้ประดับด้วยศรัทธา ความ
รู้และความเพียรอันหมัดจคยง ผู้อันคุณสมุทัย มีศีล อาจารย์ ความซื่อตรง
และความเป็นคนอ่อนเป็นต้น ตั้งขึ้นแล้ว ผู้สามารถในการศึกษาเล่าเรียน
ลัทธิของตนและลัทธิอื่น ผู้ประกอบด้วยความฉลาดด้วยปัญญา ผู้มีอำนาจ
แห่งญาณอันอะไร ๆ ไม่ขจัดแล้วในพระศาสนาของพระศาสดาพร้อมด้วย

อรรถกถาอันต่างโดยการศึกษาพระไตรปิฎก ผู้เป็นนักไวยากรณ์ใหญ่ ผู้ประกอบด้วยความสุขอันภควัตถิให้เกิดแล้วและความงามแห่งถ้อยคำ อันคล่องแคล่ว อ่อนหวานไพเราะ ผู้พูดคำที่ควร และพิน (จากโทษ) ผู้เป็นนักพูดประเสริฐ ผู้เป็นมหากวี ผู้มีความรู้อันไพบูรณ์ หมดจด อันเป็นเครื่องประดับวงศ์ แห่งพระเถระทั้งหลาย ผู้แสดงเถระวงศ์ ผู้มีปกติ อยู่ในมหาวิหาร ผู้มีความรู้อันตั้งมั่นดีแล้ว ในอุตตริมนุสสรธรรม อันประดับแล้วด้วยคุณ มีอภิญา ๖ เป็นต้น เป็นประเภท อันมีปฏิสัมภทา อันตนแตกฉานแล้วเป็นบริวาร รจนาแล้ว

แม้พระนามว่า พุทฺโธ ของพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้า ผู้มีจิตหมดจด ผู้คงที่ ผู้เจริญที่สุด
ในโลก ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ยังเป็นไป
อยู่ในโลกเพียงใด ขออรรถกถาชื่อว่าสุมังคล-
วิลาสินีนี้ อันแสดงอยู่ซึ่งนัย เพื่อความหมด
จดแห่งทฤษฎี ของกฤษบุตรทั้งหลาย ผู้แสวงหา
เครื่องสลัดออกจากโลก จงดำรงอยู่ในโลก
เพียงนั้นเทอญ.

อนึ่ง การพรรณนาเนื้อความแห่งอรรถกถา
ทีฆนิกายก็จบลงแล้ว.